

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 00251

DI GESHIKHTÉ FUN DER
LITERATUR BAY YIDN

Israel Zinberg

*Permanent preservation of this book was made possible by
Dr. & Mrs. Harold J. White
in memory of
Abraham & Jennie White*

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ד"ר ישראל צינבערג

די געשיכטע פון דער ליטעראַטור ביי יידן

איראָפּעישע תקופה

ערשטער באַנד

ט י ט ל א ל ט ע ר

פאַרלאַג משה שמואל שקלאַרסקי

ניו יאָרק, נ. י., 1943

Dr. I. ZINBERG

THE HISTORY OF THE JEWISH LITERATURE

Dr. I. Zinberg, „Di Geszichte
fun der Literatur bej idn“
הילע און שלום־באצירונגען פון תורה צו נביעה

FIRST VOLUME:
MIDDLE AGES

PRINTED IN U.S.A.

FARLAG MORRIS S. SKLARSKY
10 MONROE ST., G. D. 4
NEW YORK 2, N. Y.
1943

ד"ר ישראל צינבערג

מײן געברײען פריינד און חבר —
מײן פרוי — אַ זמנה.

פֿון זײַך פֿר.

דערקלערונג

די אויסגאבע איז אַ פאטאגראפישער אפדרוק פון דער צווייטער אויפלאגע פון פארלאג „טאמאר“, ווילנע, 1933. קיין ענדערונגען אין טעקסט זיינען ניט געמאכט געווארן. עס זיינען אבער קארעקטור געווארן אלע דרוק־פעלערן.

דער האַנזאָר־באַטרעף פאַר דעם מחבר, פאַר אַט דער אויסגאַבע, איז איינגעלייגט געוואָרן במזומנים, באַ דער „פאַרווערטס אַסאַסיאַטישאַן“, 175 איסט בראַדוויי, ניו־יאָרק, נ. י., דעם 15טן יוני, 1943. קבלה נומ. 13056.

איך וויל דאָ אויסדרוקן מײן האַרציקן דאַנק צו „בו־שמ״, פאַרן אויסלייגן די נויטיקע סומע געלט, וואָס האָט דערמעגלעכט די אויסגאַבע. פאַרלאַג משה שמואל שקלאַרסקי.

ניו־יאָרק, נ. י., דעם 15טן אויגוסט 1943

פונם זחבר.

כיר הייסן ניט אומזיסט, עם הכפר". דאָס בוך פאַרנעמט אזא
באַדייטנדיקן אָרט אין לעבן פונם גלות-פּאָלק, אז ביי אַ סך פאַרשער
ווערט די געשיכטע פונם יידישן פּאָלק אין געוויסער מאָס מנוגל אין
יידישער ליטעראַטור-געשיכטע. דאָס קולטורעלע לעבן, די מלוכה פון
געדאַנק — דאָס איז געווען דאָס איינציקע געביט, אויף וועלכן דאָס
יידישע פּאָלק איז נאָך אימשטאַנד געווען צו אַנטפלעקן זיינע זעלב-
שטענדיקע פּוהות, די אייגנאַרטן פון זיין נישמה, — דאָס איז געווען דאָס
איינציקע געביט, וואָס איז נאָך פאַרבליבן פאַרן אייביקן זע-ן-זיין, וועלכער
האַט אין מיטן פון לאַנגע-לאַנגע דורות ניט געפירט קיין אייגן,
פּאָליטיש לעבן, נאָר אָפּגעריכט גלות, געוואַנדערט פון לאַנד צו לאַנד...
די אָפטע גירושים און וואַנדערונגען, די שרעקלעכע רדיפות און
צרות האָבן יעדן מאָל אויפּסניי צעשטערט דעם סאָציאַלן יסוד פונם
יידישן קיבוץ, אים געוואַרפן אין די טיפע אָפּגרונטן פון נויט און
אַרימקייט. די קולטורעלע רייכטימער האָט אָבער דאָס פּאָלק מיט זיך
גענומען, אויף זיי האָבן די שונאים אַ קנאַפע שליטה געהאַט. אמת, אויך
דאָס קולטורעלע שאַפן איז אין זייער אַ באַדייטנדיקער מאָס אָפּהענגיק
פון דער אויסערלעכער סביבה, פון די סאָציאַלע צושטענדן, אין וועלכע
דער יידישער קיבוץ האָט געלעבט. וואָס מער עס זיינען צוזאַמענגע-
שרומפן געוואָרן די עקאָנאָמישע יסודות פונם יידישן לעבן, וואָס שטאַרקער
עס איז געוואָקסן די רעכטלאָזיקייט פונם יידישן געטאָ און ס'האָבן זיך
געמערט די רדיפות און גזירות, — אַלץ ענגער און איינזייטיקער איז
אויך געוואָרן דאָס גייסטיקע יידישע לעבן, און קודם-כל זיין פולטסטע
אַנטפלעקונג — דאָס ליטעראַרישע שאַפן.

אַט מ'האי טעמאָ זיינען אין דער יידישער ליטעראַטור-געשיכטע די
תּקופות פון וואָקסן און פּאַלן, פון שיינעם אויפּבליען און טרויעריקן
אָפּלעבן און פאַרוועלן פאַרגעקומען אין אַ גאַנץ אַנדערן סדר, ווי ביי
די אַנדערע אייראָפּעיִשע פעלקער. די יידישע קולטור-געשיכטע האָט זיך
איר אייגענעם נוכח, האָט זיך אַנטוויקלט אויף איר באַזונדערן שטייגער,
האַט דורכגעבאַכט גאַנץ אַנדערע עטאַפּן. אין דער קולטור-געשיכטע פון
מערב-אייראָפּע, לביש'ל, ווערט דער סוף פונם XV יאָרהונדערט לויט
קריסטלעכער צייט-רעכענונג באַטראַכט ווי אַ גרענעץ, וואָס טיילט אָפּ

דעם פינסטערן מיטלאַלטער פון דער נייער צייט, ווען דער אייראָפּעישער געדאַנק האָט זיך אָנגעהויבן באַפרייען פון די אייווערנע קייטן, וואָס האָבן אַזוי שווער אויף אים געדריקט אין מיטן פון לאַנגע דורות. די אַנטדעקונג פון אַמעריקע און פון נייע ים=וועגן אין די ווייטע לענדער און מדינות פון אַפריקע און אַזיע; גוטנבערגס גאונישע המצאה — דער דרוק=וואַר=שטאַט, וואָס איז געוואָרן דער געטרייער שליח פון קולטור און וויסן; די רעליגיעזע רעפּאָרם=באַוועגונג, וואָס האָט דערשיטערט די פעסטע מויערן פונם קאַטויליזשן קריסטנטום, — אָט די דאָזיקע וויכטיקע געשעענישן האָבן געבראַכט אַ גייסטיקע איבערקערעניש אין אייראָפּע און געבראַכן די פינסטערע נאַכט פונם מיטלאַלטער. אַ גאַנץ אַנדערע באַדייטונג האָט אָבער די זעלביקע דאַטע — דער סוף פונם XV יאָרהונדערט — אין דער יידישער געשיכטע. עס איז נישט קיין אָנזאָג פון אַ נייער וועלט נישט קיין נייע גייסטיקע פּוּחות ווערן דעמאָלט געשאַפן און געזאַמלט. — עס איז אַ פינסטערע תקופה פונם גרויסן נאַציאָנאַלן חורבן, עס איז דער טראַגישער סוף פונם שפּאַניש=יידישן קיבוץ, דעם שענסטן און גלענצענדיקסטן טרעגער פון יידישער קולטור אין מיטן פון צענדליקע דורות. ניט דער ליכטיקער קאַיאָר (קאָור) ברעכט דעמאָלט אויס איבער דעם יידישן געטאַ, נאָר דער אומעט פון בין=השמשות.

דאָס אייגענע האָט זיך אויך איבערגעפֿירט אין דער שפּעטערדיקער תקופה. אין דער מיט פונם XVII יאָרהונדערט איז די אייראָפּעישע וועלט שוואַנגער געוואָרן מיטן געדאַנק, וואָס דער גרויסער דענקער פון יענער צייט, דעקאַרט, האָט אַרויסגעזאָגט אין דריי קורצע לאַטיינישע ווערטער: *cogito ergo sum* — באַיט איר דענק, איז דאָס דער שאַרפּסטער באַווייז, אַז איך לעב און עקסיסטיר. און דוקא דעמאָלט, בעת די גייסטיק=פרייע מענטשלעכע פּערזענלעכקייט, וואָס דענקט און שאַפט און בויט אויף איר אייגענעם חשבון, האָט אָקאַרשט געפרוּווט זיך אַרויסרייסן פון דער שליטה פון דער מיטלאַלטערלעכער ירושה, — איז אין יידישן תּחום ערשט שטאַרק פינסטער געוואָרן און עס האָט זיך דאָרטן אָנגעהויבן דאָס אמתע מיטלאַלטער. דאָס איז געווען דער פּועל=יוצא פון דעם גרויסן אומגליק, וואָס ס'האָט דעמאָלט געטראָפן דעם רוב מנין זריב בנין פונם יידישן פּאָלק; דער דרייסיק=יאָריקער קריג האָט געבראַכט אַ גייכטיקן און עקאָנאָמישן חורבן דעם דייטשן יידנטום, און די פּוילישע יידישע קהילות האָבן כמעלניצקייטן היילות מיט פייער און שווערד געמשפּט, אין בלוט און שאַנד געטרענקט...

דערפאַר אָבער, אין דער שטאַק=פינסטערער תקופה פונם טיפן מיטלאַלטער, אינם מיטן פון דעם X ביו דעם XIII יאָרהונדערט, בעת

גאנץ אייראפע איז נאך געווען פארשטארט אין גייסטיקן דריטל, — זיינען די שפאנישע יידן געווען, צוזאמען מיט די אראבער, די איינציקע טרעגער פון קולטור און בילדונג, פון קונסט און וויסנשאפט.

נאך ווי פארשיידן עם זיינען די אלע תקופות אינם קולטורעלן לעבן פונם יידישן קיבוץ אין אייראפע, הן די צייטן פון גייסטיקער ירידה, הן די עטאפן פון וואקסן און אויפבליען, — דאך זיינען זיי אלע פאראייניקט דורך איין הויפט=פראבלעם, וואס שלענגעלט זיך ווי א רויטער פאדעם דורך אלע ווינקעלעך און קעמערלעך פון דעם נאציאנאלן שאפן. דער דאזיקער גרונד=מאטיוו, דער לעבנס=נערוו פון דער יידישער ליטע=ראטור — דאס איז די עקשנותדיקע פראגע וועגן דעם צוועק און תכלית פונם לעבן. צו וואס לעבט דער מענטש? אין וואס פאשטייט דאס ציל? מיט וואס קאנען בארעכטיקט ווערן דעם מענטשנס גרויסער צער, די אויבענדלעכע ליידן פונם „אויסדערוויילטן“ פאלק? ווי איז צו דערקלערן, ווי איז צו באגרייפן דאס טראגישערעטעניש פון דער וועלט? ווי קאן מען פארענטפערן דעם גרויסן פלאגמער, די טיפע סתירה: דער באשעפער — אן אל מלא רחמים, און איינגעטונקט אין רשעות און אין פארדארבנקייט איז די וועלט? און די סתירה מוז פארענטפערט ווערן: גערעכט מוז דאך זיין דער סדר פון דער וועלט — בכדי ניט צו פארלירן דעם מוט און די קראפט צו טראגן ווייטער דעם טיפן צער פון לעבן און ניט אָנצווערן דערביי די האַפענונג און דעם גלויבן...

דער גרונד=מאטיוו פון דעם טיפסטן פאָעטישן ווערק, וואָס די אַמאָליקע דורות האָבן אונז איבערגעלאָזן בירושה — דעם ספר „איוב“ מיט זיין געוואַלטיקער מרידה קעגן דעם אומגערעכטן סדר פון דער וועלט און מיט זיין דערשיטערנדיקן פראָטעסט קעגן די אומשולדיקע מענטש=לעכע ליידן און אומזיסט פאָרגאָסענע טרערן — דער קלינגט און ציטערט אויך אין די פארמרה=שחורהטע בלעטער פון דער יידישער מיטלאַלטער=לעכער ליטעראַטור. דעם דאָזיקן שפאַרציקן פראָבלעם האָבן אָפגעגעבן זייערע בעסטע פוחות די טיפסטע דענקער און די פאָדייטנסטע פער=זענלעכקייטן פונם יידישן מיטלאַלטער. א טייל פון זיי האָבן אָן ענטפער געזוכט אין דעם שטאַלצן טורעם פונם פרייען פאָרשער=געדאַנק, אַנדערע ווידער — אויף די פארשלענגלטע, אין סוד איינגעהילטע וועגן פון מיסטיק און חכמת הנסתר. און דער געראַנגל צווישן די צוויי שטרעמונגען האָט אין משך פון לאַנגע דורות פארנומען דעם גאַנצן פאָדערגרונד פון דעם יידישן קולטור=לעבן...

מיר ריידן דאָ אַלץ וועגן אייראָפּע! שער קולטור און וועגן אייראָפּע! שער תקופה אין דער יידישער ליטעראַטור, ווייל נאָר זי וועט באַ=

האנדלט ווערן אין דעם דאזיקן ווערק. שרייבן א וויסנשאפטלעך זעלבשטענע-
דיק ווערק אויפן יסוד פון די ערשטע קוועלן און אייגענע אויספארשינגען, וואס
זאל ארוימנעמען דאס גאנצע ליטערארישע שאפן פונם יידישן פאלק אויפן
אנצן רייזיק=לאנגן כישך פון זיין קולטורעל=פאזיטיוויטיקן לעבן, — דאס
איז פמעט איבער די פוהות פון א יחיד, פון אן איינציקן פארשער. און
דאס האט טאקע פאקטיש קיינער ביז איצט ניט פארוויזן. מיר האבן אויך
דעם געביט וועלכע=ס'איז קאמפילאטיווע ווערק, אבער קיין אמתע געשיכטע
פון אונזער ליטעראטור האבן מיר דער עס=הספד, עד היום ניט. מיר
האבן דערפאר זיך געשטעלט א מער באגרענעצטע אויפגאבע: באקענען
פלויז מיט דער שפעטערדיקער תקופה פון דער יידישער ליטעראטור=
געשיכטע, וואס נעמט הגם ארום א בערך לאנגע צייט פון איבער טויזנט
יאר — די אזויגערופענע אייראפעישע תקופה, וואס הייבט זיך אן פון
דעם מאמענט, ווען דאס אייראפעישע יידנטום, ד.ה. די יידישע קיבווצים,
וואס האבן זיך באזעצט אין די אייראפעישע לענדער, טרעטן ארויס צום
ערשטן מאל ווי א זעלבשטענדיקער קולטורעלער פאקטאר און הייבן
אן זיך באטייליקן אין דעם בנין פון נאציאנאלער ליטעראטור. דער
דאזיקער מאמענט איז הגם אויך ענג פארבונדן מיט איינעם פון די וויכטיקסטע
געשעענישן אין דער אלגעמיין יידישער קולטור=געשיכטע: די קולטורעלע
העגעמאניע, די גייסטיקע כמשלה איבער דעם גאנצן יידישן קיבוץ, איבער
דעם אין אלע לענדער צעשפרייטן יידישן פאלק, גייט=איבער פונם אזוי=
טישן מזרח צום דרוםדיקן עק פון מערב=אייראפע. מיט דער התחלה פונם
צווייטן יארטויזנט לויט קריסטלעכער רעכענונג הייבט זיך פאקטיש אן די
אייראפעישע תקופה פון דער אלגעמיין יידישער קולטור.

מיר שטעלן פאר זיך די אויפגאבע צו געבן א מיגלעכסט=פול
שטענדיק בילד פונם גאנצן יידישן גייסטיקן און קולטורעלן שאפן פארן
כישך פון דער באטרעפנדיקער תקופה. מיר וועלן דערפאר זיך ניט
פאגניגן מיט דער געשיכטע פון פלויז דער אזויגערופענער שיינער ליטע=
ראטור אליין. די אנטוויקלונג פון די פאעטישע פארמען וועט דא אויס=
געפארשט ווערן אויפן יסוד פון דער גאנצער קולטורעלער יידישער
טביחה מיט אירע גייסטיקע און געזעלשאפטלעכע שטרעמונגען, ענג פאר=
בונדן מיט דער אלגעמיין אייראפעישער קולטור פון יענער תקופה.
אמת, דאס געפינט זיך אין שטארקן ווידערשפרוך מיט דער טענע=
דענץ, וואס טרעט די לעצטע צייט אלץ בולטער ארויס ביי א סך ליטע=
ראטור=היסטאריקער: מאכן אלץ זעלבשטענדיקער און אומאפהענגיקער
זייער וויסנשאפטס=געביט און וואס מער זי אפגרענעצן פון קולטור=
געשיכטע. אנהענגער פון דעם אזויגערופענעם, פארטעקן מעטאד" וועקן

גלייך אַנווייזן, אַז ביי די אויפגאַבן, וואָס מיר שטעלן פאַר זיך, דאַרף אונזער ווערק גיכער פאַטראַכט ווערן אַלס געשיכטע פון געזעלשאַפּטלעכע און גייסטיקע באַוועגונגען, איידער אַלס געשיכטע פון ליטעראַטור. מיר וועלן זיך דאָ ניט אַרײַנלאָזן אין הקירות, צי זיינען טאַקע גערעכט די פאַרשער, וואָס דרינגען, אַז אונטער געשיכטע פון ליטעראַטור דאַרף מען פאַרשטיין אויסשליסלעך די געשיכטס-אַנטוויקלונג פון די רײן-פּאַעטישע קונסט-פאַרמען; איינס איז אָבער קלאַר — פּונגע צו דער ליטעראַטור פונם יידישן פּאָלק קאָן מען מיט דעם סיסטעם קאַרג וואָס אויבטאָן. דאָס גאַנצע קולטורעלע און געזעלשאַפּטלעכע לעבן ביי די יידן אין מיטלעלטער האָט זיך געקאַנט אַנטוויקלען אויסשליסלעך אין וואָרט. דאָס שריפּטלעכע וואָרט איז געווען די איינציקע פּאַרם, אין וועלכער ס'האָט זיך געקאַנט פאַרקערפערן פאַר די קומענדיקע דורות די ווילנע-ענערגיע און שאַפּונגס-קראַפט פונם יידישן קיבוץ, די גאַנצע אייגנאַרטיקייט און זיין לעבנס-שטייגער. ביי אַנדערע פעלקער, וואָס פירן אַזעלבשטענדיק לעבן, פאַרקערפערן זיך דער געשמאַק, דאָס באַוווסטײַן, די אידעאַן און די גאַנצע אָרגאַניש-וואַקסנדיקע אייגנאַרטיקייט פונם פּאָלק — אין די פאַרשיידנאַרטיקסטע פאַרמען: ניט בלויז אין ליטעראַטור און קונסט, נאָר אויך אין פּאָליטישע און סאָציאַלע אינסטיטוציעס, אין געזעלשאַפּט-לעכע אַנשטאַלטן, אין דער אַרכיטעקטאַניק, אין סטיל פון מלוכות און שטעט, גאַסן און הייזער... אָבער ביים יידישן פּאָלק, דעם הייכלאָזן נע-ן-דניק, האָט דאָס אַלץ זיך געקאַנט אַמבולאַטסן אָפּשפיגלען נאָר אין זיין ליטעראַרישן שאַפּן. און טאַקע, ענג פאַרבונדן מיט זיין גלות-לעבן, האָט דאָס דאָזיקע שאַפּן געמוזט זיין אָרגאַניש צונויפגעפלאַכטן מיט דער אינטימער וועלט פון ליידן און האַפענונג, מיט זיין שמאַרציקן זוכן דעם גרויסן סוד, וואָס שטעקט אין דער טראַגיק פון לעבן, דעם צוועק און די פאַרעכטיקונג פון זיין גרויסן צער, פון זיינע אומשולדיק פאַרגאַסענע בלוט און טרערן... און עס איז דערפאַר כלל ניט קיין צופאַל, וואָס די באַדייטנדיקע יידישע דיכטער, פון שלמה אבן גבירול ביז משה חיים לוצאַטאָ, זיינען געווען ניט נאָר קינסטלער, נאָר אויך דענקער, בעל-מוסר, עטיקער און פּרעדיקער. די עסטעטיק איז דאָ אזוי אָפט פאַרבונדן מיט עטיק, דאָס לאַגישע דענקען און פאַרשן מיטן אינטואַיטיוון שאַפּן. מיר שטעלן דאָ ניט די פּראַגע: צי איז געוונטשן אַזאַ שגגות? — מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט אַרעאָלן פאַקט און מיר מוזן זיך מיט אים רעכענען. און ווער ס'איז נאָר באַקאַנט מיט דער אייגנאַרטיקער אַנטוויקלונג פון דער יידישער ליטעראַטור, דער וועט מוזן מודה זיין, אַז ביי איר איז שווערער ווי ביי וועלכער ס'איז אַנדערער ליטעראַטור דורכ-

צופירן א שארפע גרענעץ צווישן ליטעראטור=געשיכטע (Histoire littéraire) און געשיכטע פון ליטעראטור (Histoire de la littérature). מיר מוזן אָבער גלייך אונטערשטרייכן, אַז מיר האָבן פֿלל ניט בדעה צו געבן אַ מיין פֿל-בו, אין וועלכן עס זאָל קיין שום ייִדישער מחבר ניט פעלן. אונזער אויפגאַבע איז — באַקאַנען דעם לעזער נאָר מיט די וויכטיקע און באַדייטנדיקע דערשיינונגען אויפן געביט פון ייִדישן שאַפֿן. מיר וועלן דערפֿאַר זיך אָפֿשטעלן בלויז אויף די ייִדישע שריפֿט-שטעלער און דענקער, וואָס האָבן ווירקלעך געהאַט, ווייניקסטנס פֿאַר זייער דור, אַ וועלכע=סי'איז השפעה אויף דער אַנטוויקלונג פון ייִדישער קולטור און ייִדישן געדאַנק.

אונזער ווערק וועט באַשטיין פון אַכט בענד; יעדער באַנד באַזונדער דער ווערט איינגעטיילט אין צוויי ספרים. די ערשטע צוויי בענד נעמען אַרום די אייראָפּעיִשע תקופה ביז גלות ספרד, די ווייטערע צוויי — די ביז-השמשות=תקופה, בעת די העגעמאָניע פון דער ייִדישער קולטור גייט אַריבער פון די ספרדישע יידן צו די אַשכּנזים — פון סוף 15=טן יאָר=הונדערט ביז דער צווייטער העלפט פונם 18=טן יאָרהונדערט; דער פינפטער און זעקסטער באַנד — די השפלה=תקופה פון 1780 ביז 1881; די לעצטע צוויי בענד — די נייסטע צייט. מיר שרייבן דאָס דאָזיקע ווערק זינט 1915. אין משך פון דער דאָזיקער צייט, אין די היסטאָרישע יאָרן פונם גרויסן וועלט=משפט, פון דעם אַימהדיקן תוהו ובוהו, איז, ניט געקוקט אויף דחקות און נויט, אויף מאַראַלישן און עקאָנאָמישן חורבן, אונז דאָך געלונגען צו פֿאַרענדיקן די ערשטע פיר בענד ביז דער השפלה=תקופה. די דאָזיקע פֿאַרענדיקטע בענד האָבן מיר געשריבן לכּתחילה אין רוסיש און אַרבעטן זיי איצט איבער אין ייִדיש. מיר שטרייבן אונטער דאָס וואָרט „איבעראַרבעטן“, ווייל עס האַנדלט זיך דאָ ניט וועגן אַ פשוטער איבערזעצונג. דאָס וואָרט איז דאָך ניט בלויז דער לכּוש, די פלי פונם געדאַנק, — עס איז אויך דער וויכטיקסטער טייל פונם געדאַנק גופא. אין ייִדיש מוז די ליטעראַטור=געשיכטע פון אונזער פּאַלק אין אַן אַנדער נוסח געשריבן ווערן ווי אין אַ פּרעמדער שפּראַך. מיר פֿאַרעפנטלעכן די ערשטע טיילן פון אונזער ווערק אין ייִדיש פריער ווי אין רוסיש*.) די ווייטערדיקע טיילן וועלן אויך אינגיכן דערשיינען, אויב נאָר אונזער געשיכטע וועט נויט=א=הן זיין ביים ייִדישן לייענער.

דעצעמבער 1927.

* בלויז די ערשטע פינף קאפיטלעך פונם רוסישן טעקסט זיינען דערשיינען אין קיעוו אין 1919.

ערשטער טייל

די אראביש-שפאנישע תקופה

אַרײַנפיר

פריער פון אלץ איז געווען דאָס וואָרט. ניט נאָר גאָט האָט, לויט דער קדמונישער אַגדה, דורך זיין וואָרט די וועלט באַשאַפֿן, נאָר אויך דער מענטש באַשאַפֿט זיין וועלט מיט דער הילף פֿונם וואָרט. כל־זמן די זאך האָט נאָך קיין נאָמען ניט, איז נאָך ניט אַיינגעקריצט מיטן צייכן פֿונם וואָרט אינם מענטשנס זכרון, — עקסיסטירט די זאך ניט פֿאַרן מענטשן, לעבט זי נאָך ניט אין זיין באַווסטזיין, ווייל נאָר דורכן וואָרט קומט דער מענטש צום זעלבסטבאַווסטזיין, צו דער וועלט־דערקענונג. און עס ליגט אַ טיפֿער אמת אין דער ביבלישער לעגענדע, וואָס דערציילט אונז, ווי דער באַשעפֿער האָט פֿאַר דעם אַקאָרשט אַנטשטאַנענעם מענטשן געבראַכט אלע באַשעפֿענישן, וואָס ווירמען זיך אויף דער יבשה, אין זעך לובט און אין די זיכען, בכדי יענער זאָל זיי נעמען געבן; און אָט מיט דעם נאָמען, וואָס דער מענטש האָט געגעבן, לעבט יעדע באַשעפֿעניש...

דאָס דאָזיקע מעכטיקע געווער, וואָס מיט זיין הילף האָט דער מענטש זיין קולטור געשאַפֿן און די גאַנצע וועלט אַיינגענומען, איז אים אָבער ניט אַזוי לייכט אָנגעקומען. מיט גרויס מי און שטאַרציקע מאַטערנישן האָט עס דער מענטש דערוואָרפֿן. אין משך פֿון טויזנטער דורות האָט ער געשטאַלצן און געשליפֿן דאָס דאָזיקע קאָמה־געווער, און עס איז אים אלץ ניט געלונגען אינגאַנצן עס צו באַוועלטיקן, עס זאָל געטריי און בשלימות דערפֿילן זיין ווונטש און ווילן. דער מענטש פֿילט נאָך אלץ — ער איז אַ „כבד פֿה“, און פֿלומפֿ און אומגעשליפֿן איז זיין וואָרט, און בכדי צו פֿאַרשטאַרקן די מאַכט פֿונם וואָרט, מאַכן עס בולטער און קרעפֿטיקער, ווערט עס באַלייט מיט דער מימיק, מיט דער אויסדרוקספֿולער באַווענונג. דאָס איז טאַקע זייער באַמערקבאַר ניט נאָר ביי יעדן יחיד באַזונדער, נאָר אויך אינם פֿאַעטישן יאַפֿן פֿון יעטווידן פֿרימיטיוון קיבוץ...

בעת מיר באקענען זיך מיט דער קולטור-געשיכטע פון וועלכע ס'איז פאלק, תמיד זעען מיר איינע און די זעלביקע דערשיינונג: אויף די פרימיטיווע קולטור-שטופן געוועלטיקט נאך דער גייסטיקער תוהו ובוהו, ווען אלץ איז צונויפגעמישט אין איין קנויל, און מען האט נאך קיין באגריף ניט פון באזונדערע גרענעצן, פון בולטע פעסטגעשטעלטע פארמען. די לידער. למשל, וואס דער קיבוץ שאפט, אנטהאלטן נאך קודם-כל די פארשיידנסטע מינים און גאטונגען פון פאעזיע און ליטע-ראטור: ליריק, דראמע, עפאם און אויך געשיכטע, ווייל די דאזיקע פאלקס-לידער דערציילן דאך, ווי אזוי די אבות האבן געלעבט, ווי אזוי זיי האבן געפירט מלחמות מיט אנדערע שבטים און פרעמדע געטער. אלץ איז אויסגעמישט אינאיינעם. דערצו זיינען נאך די דאזיקע לידער פעסט צונויפגעבונדן מיט געזאנג, שפיל, טענץ און גאטעסדינסט. דאס ווארט באלייט די מימיק, דער זשעסט. דאס ליד ווערט ניט געלייענט, אויך ניט דעקלאמירט, — עס ווערט געזונגען, באלייט מיט שפיל פון בארשיידענע פלי-זמר און מיט התלהבותדיקע ריטמישע קערפער-באנייע-גונגען. און דאס אלץ ווערט צונויפגעגאסן אין איין תפילה, אין וועלכער די נשמה פונם קיבוץ דריקט-אויס אירע געפילן בנוגע צו די גרויסע אומפאקאנטע פוחות און גייסטער, וואס געוועלטיקן איבער איר און איבער דער וועלט.

אט דער דאזיקער ערבו-התחומין, די צונויפגעשמאלצנקייט פון פארשיידענע קולטור-עלעמענטן, הייסט אין דער קולטור-געשיכטע סינ-קרעסציון. מיט דער צייט אבער, וואס מער דער קיבוץ דערהייבט זיך צו א העכערער מדרגה פון קולטורעלער אנטוויקלונג, אלץ שוואכער ווערט דער סינקרעסציון. פונם תוהו ובוהו הייבן זיך אן ביסלעכווייז באווייזן גרענעצן, וואס טיילן פונאנדער פארשיידענע געביטן פון מענטש-לעבן שאפן. די פאעזיע, דער תמצית פון מענטשלעכן גייסט און שאפונג, וואס ווערט אינם ווארט פארקערפערט, — גייט ביסלעכווייז ארויס פון פרעמדן רשות און ווערט אלץ מער זעלבשטענדיק. אין איר גופא גייען אויך פאר גרויסע שינויים: די פארשיידענע עלעמענטן, וואס זיינען אין דער התחלה געווען ענג צונויפגעבונדן, טיילן זיך מיט דער צייט פונאנדער אין זעלבשטענדיקע באזונדערע נוסחאות: ליריק, עפאם, דראמע א. א. וו.

אבער אפילו נאכדעם, ווי דער סינקרעסציון ווערט אפגעשוואכט, טראגט נאך אלץ די פאעטישע שאפונג פון פאלק אין משך פון א לאנגער צייט א ריין קאלעקטיוון כאראקטער, ד. ה. זי טראגט נאך אויף זיך אויסשליסלעך דעם שטעמפל פון דעם גאנצן קיבוץ, ניט פונם יחיד און

זיין פערזענלעכקייט. די פאָעזיע בלייבט נאָך אלץ אנאָנום, זי ווויסט נאָך נישט פון פאָזונדערע נעמען, וואָס שאַפן און בויען; און אַלץ, וואָס ווערט געשאַפן אויפן פאָעטישן געביט, געהערט נישט דעם יחיד, דעם אָדער יענעם זינגער און דיכטער, נאָר דעם גאַנצן קיבוץ. דער יחיד געפינט זיך נאָך אזוי שטאַרק אונטער דער השפּעה און גייסטיקער שליטה פון דער סביבה, אז ער ווערט דורך איר אינגאַנצן איינגעשלונגען. ביים פּרימיטיוון און ווייניק־אַנטוויקלטן קולטור־לעבן איז נאָך דער שטח פונם קיבוץ גאַנץ איינפאַרביק און איינטעניק; די איינצלענע מיטגלידער אונטערשיידן זיך זייער ווייניק איינער פונם אַנדערן. די שטרעבונגען, אידעען און פאַרריפן, די גאַנצע וועלט אָנשוואונג איז איינע און די זעלביקע ביי אַלע יחידים, ביים גאַנצן קיבוץ, וואָס זען אויס ווי מעור אחד.

און ווען דער יחיד פון אזא איינפאַרביק און נאָך ניט דיפּע־רענצירטן קאָלעקטיוו שאַפט, לַמשלָ, אַ ליד, קומט ניט דעם מחבר און ניט קיין אַנדערן אויף דער מחשבה אַפילו, אז דאָס ליד געהערט אים, דעם יחיד, ניט דעם גאַנצן קיבוץ. וואָרום אין דער אמתן אַנטפלעקט זיך טאַקע אין אזא ליד ניט די פּערזענלעכקייט פון דעם באַטרעפנדיקן זינגער, ניט זיינע אידעאַלן, זיין „איך“, נאָר דער „איך“, דער „מהות“ פון דעם גאַנצן קיבוץ, אין וועלכן די פּערזענלעכקייט פונם פאַרפאַסער ווערט בטל מיט ווי אַ טראָפּן וואַסער אין אַ ברייטן טייך.

ערשט ביסלעכווייז, וואָס רייכער און אַנטוויקלטער עס ווערט דאָס קולטור־לעבן פונם באַטרעפנדיקן קיבוץ, הייבט אָן צו וואַקסן דאָס זעלבסטגעפיל פונם יחיד. עס באַווייזן זיך אזוינע פּערזענלעכקייטן, וואָס זיינען שוין בכוח אין געוויסער מאָס זיך צו באַפרייען פון דער אומ־פאַגרענעצטער שליטה פונם פּלל. אזא הויך־פאַנאַבטע פּערזענלעכקייט דערהייבט זיך איבער דער סביבה, זי איז גייסטיק פיל אַנטוויקלטער פון דער איבעריקער מאַסע; אין איר אַנטפלעקן זיך אזוינע אָנשוואונגען און אידעאַלן, צו וועלכע דער רוב איז נאָך גאַרניט דערוואַקסן; עס ווערן אין איר געבאָרן אזוינע פּראָבלעמען און פאַרערונגען, וואָס דער קיבוץ האָט נאָך גאָר פון זיי קיין השגה ניט. און ווען אזא פּערזענלעכקייט שאַפט אַ פאָעטיש ווערק, דריקט זי אין אים אויס נישט נאָר די השגות און דעם וועלט־פאַנעם פונם קיבוץ, נאָר פון איר אייגענער נשמה מיט אירע אייגענע חלומות, האָפּענונגען, סתירות, ליידין און ווייען.

נאַטירלעך ווערט אזא געוואַלטיקער שינוי ניט נוֹדֵד מיט אַמאָל. זעלבשטענדיקע נאַציאָנאַלע דיכטער זיינען אַ פּועל־יוצא פון אַ לאַנגן אַנטפלעקונגס־פּראָצעס. עס גייען זיי אָפּט פאַרויס אזוינע דיכטער, וואָס זיינען דערווייל נאָך ניט אינשטאַנד צו ווערן זעלבשטענדיקע שעפּער.

ווי געפינען זיך נאך אלץ אין צו גרויסער כאס אונטער דער שליטה פונם קאלעקטיוון שאפן, פון דער גייסטיקער ירושה פונם קיבוץ. אט די דאזיקע פאלקסדיכטער זיינען אינשטאנד נאך צו זאמלען די גרויסע אוצרות, די דימאנטן און די פערל, וואס געפינען זיך אין די טיפענישן פונם פאלקס-שאפן; זיי צו שלייפן, צו פאדעפטן זיי אין א הארמאנישער גאנצקייט, פול מיט גלאנץ און שיינקייט. אזוינער איז געווען, למשל, דער מחבר פון די בארימטע אלטע גרויסע פאעזיען, "איליאדע" און "אדיסעע", דער גאונישער בלינדער האמער.

ערשט נאך אים, בעת די גרויסע קולטור האט דערגרייכט צו נאך א הויכער כדרגה, זיינען אויפגעשטאנען אזוינע גאונישע דיכטער, ווי כאפאקלעס, אויריפידעס, אייסכילאס און אנדערע, וועלכע האבן געשאפן אייגענע מייסטערווערק, וואס האבן זייערע נעמען אומשטערפלעך געמאכט פאר די קומענדיקע דורות.

אויך די דאזיקע גאונים האבן געשעפט זייער יניקה פון דער סביבה; אויך זיי זיינען געווען אונטער דער שטענדיקער השפעה פון העם לעבנס-שטייגער, וועלט-אנשוואונג און אידעאלן פון זייער פאלק, נאך וואס אלץ האבן זיי אין די טיפן פון זייער נשמה אומגעשטאנען, נייע פאעטישע געשטאלטן געשאפן, באגאסן און באשטראלט מיט זייער רוח הקודש. די דראמען פון א סאפאקלעס אדער אויריפידעס זיינען געווען געהייליקט פונם גאנצן גרויסן פאלק. אויפפירן אויף דער בימה זייערע א דראמע, אין וועלכער עס ווערט מיט אזא גאונישער פשוטות אנטפלעקט די טיפע טראגיק פונם לעבן, איז געווען ביי די גריכן גערעכנט פאר א גאטס-פארברייטער זאך; עס איז ממש געגליכן געווען צו א גאטעסדינסט, צו א שבת און לויפגעזאנג די שטארקע און גרויסע געטער, וואס רעגירן די וועלט. דאס פאלק האט אבער דערבוי זייער גוט געדענקט, אז דאס פארטעפנדיקע מייסטער-ווערק האט באשאפן ניט דער קיבוץ, נאך דער יחיד, דער פון גאט אדער פון די מוזיק, ווי עס האט דעמאלט געהייסן, געפענטשטער דיכטער.

אזוי איז אויך געווען אין אלע אנדערע צווייגן פון פאעזיע און ליטעראטור. די פרימיטיווע קדמונישע ליריק, אין וועלכער דער גאנצער קיבוץ האט אויסגעגאסן זיינע הארציקע געפילן פון פרייד און פון צער, איז כולל געווארן אין השתפכות הנפש פון דעם יחיד, פונם הויך-באגאבטן, איידל און טיף פיקנדיקן דיכטער. און די בארימטע לירישע

(* געטעמ, וואס אונטער זייער שליסה געפינען זיך אלע קונסטן, ווי דיכטינג, אידיש, פילם א. א. ווי

דיכטערין, וואָס האָט געלעבט אין גריכנלאַנד אין ישעיה הנביאס צייטן, ס'אָפּאָ, שטרייכט דייטלעך אונטער אין איינעם פון אירע לידער: „די מוזן האָבן מיך מיט אומשטערבלעכקייט געקרוינט, מיין נאָמען און מיין געדעכעניש וועט בלייבן פאר אַלע דורות!“ — דאָ ווערט שאַרף און בולֶט אויסגעדריקט דאָס פּערזענלעכע געפיל פונם דיכטער: אים, דעם יחיד, האָבן די מוזן באַרימט געמאַכט; די לידער, וואָס ער האָט געשאַפן, זיינען זיין אייגנטום, זיינע אוצרות, וואָס געהערן נאָר אים און ווייטער קיינעם ניט.

מיר האָבן שוין פריער אָנגעוויזן, אז אין דער התחלה, אויף די נידעריקע שטאַפלען פון קולטור, זיינען די זכרונות וועגן עֶבֶר, די אַגרות וועגן דעם לעבן און די מעשים פון די אַבות געווען דער גאַנצער תּוֹכַן, דער הויפט-יסוד פון פּאָלקס-פּאָעזיע, איר גייסט און נשמה. וואָס מער אָבער דאָס קולטור-לעבן איז געשטיגן, האָט זיך בהדרגה אַנטוויקלט אַ נייער צווייג אין דער ליטעראַטור — היסטאָריאָגראַפיע (געשיכטס-שרייבונג). אין גריכנלאַנד, למשל, זיינען אויפגעשטאַנען באַדייטנדיקע געלערנטע ווי טוקידידעס, העראָדאָט און אַנדערע, וואָס האָבן פאַר די קומענדיקע דורות געזאַמלט אַלע זכרונות וועגן אַמאָליקע דורות און אויך פאַרשריבן אַלע וויכטיקע געשעענישן פון זייער צייט, וואָס זיי האָבן געזען מיט זייערע אייגענע אויגן.

אַט אַזוי ביסלעכווייז, טריט ביי טריט, ווערט דאָס פרימיטיווע און אַנאַנימע פּאָלקס-שאַפן מגולגל אין נאַציאָנאַלער ליטעראַטור. פון פשוטע פּאָלקס-לידער און לעגענדן, וואָס ווערן געשאַפן פונם גאַנצן קיבוץ, אַנטוויקלען זיך אין משך פון דורות גאַנצע צווייגן פון שיינער קונסט און ליטעראַטור. דער קאַלעקטיוו, דער קיבוץ, דער איינזיקער באַשעפער פון גייסטיקע אוצרות אין די קדמונישע צייטן, בייגט זיך פאַר דער שטאַלצער פּערזענלעכקייט פונם גאָונישן יחיד, וואָס דערהייבט זיך איבער דער מאַסע, שטייט העכער פונם פּלל, ער, דער יחיד, ווערט דער באַשעפער פון די נאַציאָנאַלע אוצרות, ער לייגט אויף זיי זיין שטעמפל, באַהעפט זיי מיט זיין גייסט און מיט זיין נאָמען... נאטירלעך פאַרדרענגט ניט אינגאַנצן די נאַציאָנאַלע ליטעראַטור דאָס קאַלעקטיווע פּאָלקס-שאַפן. אין דער צייט, ווען די יחידים, די הויכבאַגאַבטע דיכטער און שרייב-שטעלער, בויען שאַפן, שפינט אויך דער פּלל, דאָס פשוטע פּאָלקס, זיינע חלומות און זיינע לעגענדן. דאָס דאָזיקע פּאָלקס-שאַפן האָט בלי-ספּק, אַ גאַנץ באַדייטנדיקע השפעה אויף דער נאַציאָנאַלער ליטע-ראַטור. די דיכטער שעפן זייער אָפט פון איר יניקה. עס האָט אָבער שוין אַליין פאַר זיך באַזונדער ניט קיין פעסטן קיום. עס לעבט דאָך

נאָר אין דעם טויל און אין דעם זכרון פונם פּאָלק. איין דור ניט איבער בעל פה דעם אַנדערן, פיל גייט אָבער דערביי פאַרלאָרן, פיל ווערט פאַרגעסן אָדער איבערגעאַרבעט, פיל שטייט מיט דער צייט אויף תּחית=המתים, אָבער שוין גאָר אין אַן אַנדער געשטאַלט און פאַרם.

בעת מיר וועלן איצט זיך ווענדן צו אונזערע אייגענע נאַציאָנאַלע אוצרות און פרווון באַטראַכטן די אַנטוויקלונג פון אונזער יידישער ליטעראַטור, וועלן מיר באַלד דערזען, אז אויך אין דעם פרט זיינען מיר משונה פון אַנדערע אומות העולם. די געשיכטע פון דער אַלטער העברעיִשער ליטעראַטור באַקענט אינו מיט אַ דערשיינונג, וואָס תּוֹרַט זיך ניט איבער ביי קיין שום אַנדער אומה ולשון. אמת, אויך די קולטור=געשיכטע פונם יידישן פּאָלק דערציילט אונז, ווי אזוי דער פשוטער פּאָלק=וינגער פון קדמונישע דורות ווערט מיט דער צייט מגולגל אין דעם קונסט=דיכטער, דעם מייסטער און באַשעפער. אויך די אַלטע יידישע קולטור האָט אויפגעצויגן געשיכטס=שרייבער, דענקער, שריפטשמעלער מיט גרויסע פעיקייטן און טאַלענטן, אָבער — אַלץ בלייבט ווי פריער, די ליטעראַטור בלייבט נאָך אויף לאַנגע=לאַנגע דורות אַנאַנים. דער קיבוץ בייגט זיך ניט פאַרן יחיד, אַרבאַ: דער יחיד, דער פון גאָט באַנגע=דיקטער קינסטלער, איז גכנע פאַרן כּלל. ער ווערט ממש בטל אין אים. אַלץ, וואָס ער, דער יחיד, שאַפט, אַלץ, וועגן וואָס ער חלומט און האַפט און ס'לעכצט זיין נשמה, — געהערט אויסשליסלעך דעם כּלל, דער אומה. פעסט צונויפגעבונדן בלייבט דאָס פּאָלקס=שאַפן מיט דער נאַציאָ=נאַלער ליטעראַטור. אַלע גייסטיקע אוצרות, וואָס ווערן געשאַפן און געזאַמלט אין פּאָלק, געהערן דעם גאַנצן קיבוץ, זיי טראָגן נאָר זיין נאָמען, זיי ווייסן בלוזי נאָר פון איין באַשעפער — דאָס איז דאָס גאַנצע פּאָלק, די פּנסת ישראל.

אין אַ סך ערטער פון דער ביבלי, בפרט אין חומש, זיינען נאָך דייטלעך באַמערקבאַר רעשטן פון קדמונישן סינקרעטיזם. מריס הנביאה, למשל, דאַנקט און לויבט גאָט פאַר זיין גרויסער הילף מיט געזאַנג, טעניץ און שפיל צוזאַמען. אָבער טאַקע דערביי געפינט זיך אין דער תּורה אויך אַ גרויסער עפּאָס, וואָס נעמט אַרום גאַנץ ספר בראשית און די ערשטע קאַפיטלעך פון שמות ביז יציאת מצרים. אזוי קונציק אַרומשלייבן אַלטע לעגענדעס און אַנדות, וואָס האָבן געלעבט אין זכרון פונם פּאָלק, זיי האַרמאָניש צונויפשמעלצן און אויפבויען אַזאַ אויס=טערליש=שיין עפיש ווערק — דאָס איז אינשטאַנד צו טאָן נאָר אַן אמתער

דיכטער פון גרויסער פאָעטישער קראַפֿט. מיר ווייסן אָבער ניט דעם נאָמען פון אונזער יידישן האָמער — אים האָט אַיינגעשלאָנגען דער פֿלל, דער קיבוץ; און דאָס גאָנטישע מייסטער־ווערק געהערט ניט דעם יחיד, נאָר דער גאַנצער אומה און ווייטער קיינעם ניט.

אַזוי זיינען אונז אויך אומבאַקאַנט געבליבן די נעמען פון אונזערע טוקידידעסן און העראָדאָטן, די טאַלענטפולע מחברים פון אונזערע אַלטע היסטאָרישע ספרים: שופֿטים, שמואל, מלכים, אַזאַ צניעות=שיינע ביבלישע אידיליע ווי ספר „רות“ האָט געקאָנט באַשאַפֿן נאָר אַן אמתער קינסטלער, וואָס ווייס דעם כּישופֿדיקן „סוד הצִמצום“ און פּאַרשטייט, ווי אַזוי פשוטע קורצע ווערטער ווערן מגולגל אין בלענדנדיקע פּאַרפֿן, אין פּלאַסטישע פּאַרמען און בילדער. ניט אָבער וועגן זיין כבוד און רום, ניט וועגן פּאַראַייביקן זיין נאָמען האָט דער דיכטער געטראַכט, — זיין איינציקער ווונטש איז געווען באַזינגען פּאַר די קומענדיקע דורות די עניוּותדיקע שיינקייט און דעם תּמימותדיקן הַוָּו, וואָס האָבן באַצירט די טאַכטער פון מואָב, רות, וועלכע האָט געהאַט די זכּיה צו זיין די שטאַכמוטער פון דעם באַליבטסטן און גרעסטן יידישן מלך, דוד בן ישי.

„שיר השירים“, דאָס גאָנטישע „געזאַנג איבער אַלע געזאַנגען“, דאָס אומשטערבלעכע ליד פון ליבע, וואָס איז „שטאַרק ווי דער טויט“, האָט באַרימט געמאַכט די שיינע שאַפּוועכטערין שולמית, שלמה המלכס געליבטע, אָבער ניט דעם דיכטער, וואָס האָט דאָס מייסטער־ווערק געשאַפֿן. דאָס אייגענע זעען מיר אויך ביי דעם וואונדערבאַרן ספר „תהלים“, וואָס איז אַזוי פעסט צונויפגעבונדן מיט די הערצער פון אַלע אומות העולם, מיט דער נשמה פון אַלע געדריקטע און נויטבאַדערפטיקע. אין די רייכע גייסטיקע אוצרות פון אַלע אַלטע קולטור=פּעלקער האָבן נישט זייער גלייכן אָט די דאָזיקע וואונדערבאַרע לידער=תּפּילות, אין וועלכע עס האָבן זיך אַנטפּלעקט מיט אַזאַ האַרציקער מילדקייט און הייליקער פּשמות די צניעות=פּאַרבאָרגענע טיפענישן פון דעם מענטשנס נשמה, מיט איר הכנעהדיקער בענקשאַפט נאָך גאָט, דעם באַשעפּער פון דער וועלט. און אָט אפילו אַזאַ ריין=פּערזענלעכע השתּפּכות הנפש פון דעם יחיד, די געהייבענע רעליגיעזע שטימונג פון אַ נאָסטפּאַרכטיקן מענטשן בעת ער גיסט=אויס זיין האַרץ אין אַ קְשָׁרער תּפּילה צו נאָט דעם אַלְט־עכטיקן, אויך זי טראָגט ניט דעם נאָמען פון דעם, וואָס האָט זי מיט ציטערדיקע ליפּן אויף דער וועלט געבראַכט. דער תהלים=דיכטער מיט זיין רייכער און פּילפּאַרביקער וועלט פון געפּילן און פּאַרלאַנגען ווערט פשוט אַיינגעשלאָנגען פונם קיבוץ; זיינע פּערזענלעכע טיפע איבערלעבונגען, דער זיסער שמואָרץ פון זיין פּאָעטישער נשמה, וואָס

קלומט און בענקט נאך גאָטס שיינקייט און דערהייבענער פראַכט, ווערט צונויפגעגאָסן מיט דער תפילה פון דער גאַנצער אומה, פון פלל ישראל. די אינטימסטע ליריק פון דעם יחיד ווערט געשטעמפלט מיט דער חתימה פון דעם קיבוץ; די ווונדערשיינע, נאך בשמים= און וויינרויך=שמעקע=דיקע תהלים=תפילות ווערן צונויפגעבונדן מיט דעם נאָמען פונם נאַציאָנאַלן העלד, דעם ליבלינג פונם פאָלק, דוד בן ישי, דעם שטאַמפאָטער פון דעם ליכטיקן גואל, דעם געטלעכן משיח. אים, דעם גרויסן מלך, דעם שטאַלץ און האַפענונג פון דער אומה, האָט דאָס פאָלק אויף אַלע דורות געקרוינט מיט דעם אומשטערבלעכן נאָמען, נעים זמירות ישראל.

צווישן די פיר=און=צוואַנציק כתבי הקודש געפינען זיך צוויי טיפע פאָעטיש=פילאָזאָפישע ווערק — „איוב“ און „קוהלת“. די וואָס האָבן געשאַפן די דאָזיקע מייסטער=ווערק זיינען געשטאַנען פיל העכער פון זייער סביבה; זיי, מיט זייער שאַרפן פילאָזאָפישן אויג און פאָעטישער נשמה, האָבן געשטעלט אַזוינע פראָבלעמען, אַנטפלעקט אַזוינע סתירות, וואָס זיינען געבליבן פאַרהוילן און פאַרבאָרגן פאַרן רוב פון זייער דור און אויך פון די קומענדיקע דורות. און אפילו זיי, אָט די גאָנטישע יחידים, די טיפע דענקער און דיכטער, איז גאָר אויף דער מחשבה ניט געקומען, אַז די דאָזיקע ווערק, וואָס זיי האָבן מיט אַזוי פיל שמאַרץ און ביטערע ספקות פון די טיפענישן פון זייער צעווייטיקטער נשמה אויף דער וועלט געבראַכט, זיינען זייער אייגנטום, זייער רייכער אוצר, וואָס דאַרף טראָגן זייער נאָמען. אויך די דאָזיקע צוויי ספרים געהערן ניט דעם יחיד, נאָר דער גאַנצער אומה, און זי האָט מיט זיי, מיט די טייערע פערל פון דער נאַציאָנאַלער ליטעראַטור, געקרוינט אירע געליבטע העלדן: דעם גרעסטן נביא און דעם קלינגסטן מלך — משה רבנו און שלמה בן דוד.

אמת, אונזער ביבל האָט אויך ספרים, וואָס טראָגן יאָ די נעמען פון זייערע באַשעפער; דאָס זיינען די נעמען פון אונזערע גרויסע נביאים; אָבער ניט ווי פאַרפאַסער, ווי באַשעפער פון פאָעטישע אוצרות זיינען זייערע נעמען פאַרשריבן אין זפרון פונם פאָלק, נייערט ווי געטלעכע אויסדערווילטע, ווי טרעגער פון גאָטס וואָרט און געטרייע שלוחים פון גאָטס שטראַף. מיט יראת=הכבוד און הַכְנָע־הַדִּיקָה תּוֹבֵלֹת האָבן די קומענדיקע דורות די פייערדיקע שטראַף=רייד פון גאָטס שלוחים אויף די לוחות פאַרשריבן. אָבער אויך דאָ האָט מען זיך זייער ווייניק מיטן פאַרפאַסער גופא און מיט זיין נאָמען אינטערעסירט; זייער אַפט האָט מען אונטער איין נאָמען צונויפגעזאַמלט אין איין ספר

נבואות=רייד און שטראף=דרשות פון פארשיידענע נביאים, וואס זיינען אפגעטיילט איינער פון דעם אנדערן מיט גאנצע דורות.

אָט די אומבאָגרענעצטע שליטה פונם קיבוץ איבער דעם יחיד און זיין שאַפן, די צונויפגעשטאַלצנקייט פונם פּאָלקס=שאַפן מיט דער נאַציאָנאַלער ליטעראַטור ציט זיך אינם משך פון דער גאַנצער ביבלישער תקופה און אויך פיל דורות נאָך איר. עזרא, נחמיה און זייערע נאָכ=פּאָלגער האָבן פעסט געלייגט דעם גרוגד=געדאַנק פונם שפּעטערדיקן יידנטום: „גאָט, די תורה און דאָס פּאָלק ישראל זיינען איינס“. דאָס פּאָלק האָט געשעצט און באַהאַלטן פאַר די קומענדיקע דורות נאָר דאָס, וואָס ס'איז געווען מסוגל דעם דאָזיקן הייליקן דרייבונד צו שטאַרקן, אַלץ, וואָס ס'איז ענג פאַרבונדן מיטן כּלל ישראל; אָבער דאָס, וואָס ס'האָט געהערט דעם יחיד, מעג זיין אַפילו דעם גאַנזשן יחיד, — דאָס האָט דאָס פּאָלק רויק און שטרענג אויסגעמעקט פונם ספר החיים, אויס=געלאָשן אין זיין זכרון און געלאָזט גיין לטמיון. דער ספר „משלי“, למשל, וואָס האָט אין זיך איינגעזאַפט די חכמה און פּקחות פונם קיבוץ, איז געוואָרן געהייליקט און אויפגעזאַמלט אין דעם גרעסטן נאַציאָנאַלן אוצר — אין די כתבי הקודש, אָבער „משלי בן סירא“, ווייל זיי זיינען פאַרבונדן מיטן נאָמען פון אַ יחיד, — איז אויף זיי אַרויס דער גַרְד, אַז זיי זיינען „אַסור בקרא“; אויסגעשלאָסן האָט מען זיי פונם נאַציאָנאַלן אוצר, מיט דער צייט זיינען זיי אינגאַנצן פאַרלאָרן געגאַנגען, און ערשט ניט לאַנג האָט אַ יידישער געלערטער פון 19טן יאָרהונדערט געהאַט די זכיה צופעליק אין האַלב=פאַרפוילטע גניזה=בלעטער דעם אַלטן פאַרלאָרן=גע=גאַנגענעם העברעיִשן בן=סירא=טעקסט צו אַנטדעקן און אים אויפסניי פאַר דער וועלט צו אַנטפלעקן.

טאַקע אין בן=סיראס צייטן איז פאַרגעקומען אַ זייער אינטערעסאַנטע דערשיינונג פון גרויסער קולטור=היסטאָרישער וויכטיקייט: אין צפון=אַפריקע, אין אַלפסנדריא של מצרים, האָבן זיך צוויי פאַרשיידענע וועלטן באַגעגנט, די צוויי וויכטיקסטע קולטורן פון יענער צייט — די יידישע און די גריכישע. דער יידישער גייסט האָט דאָרטן אָנגענומען אמת=גריכישע פאַרמען, די שליטה פונם קיבוץ איבער דעם יידישן יחיד איז דאָרטן, אין פרעמדן אַלפסנדריא, אַפגעשוואַכט געוואָרן. דאָרטן האָבן זיך אויך אין יידישן קיבוץ אויף ריין=גריכישן שטייגער באַוויזן געלערנטע און דיכטער, ווי פילון, אַריסטעאוס, יחזקאל און אַנדערע, וואָס האָבן געשאַפן פאַר זיך, אויף אייגענעם חשבון, און ווערק געשריבן אונטער זייער אייגענעם נאָמען. די דאָזיקע ווערק האָבן אָבער ניט קיין שייכות ניט צום יידישן פּאָלקס=שאַפן, ניט צו דער יידישער נאַציאָנאַלער

ליטעראטור. גריכישע ווערק זיינען זיי, פון ריין גריכישן גוסה, נאָר אין געוויסער מאָס אָנגעשמעקט מיט נאַציאָנאַל־יידישן גייסט.

אין יענער תקופה איז אָבער אויך אין דעם יידישן פּאָלק גופא, אין דעם גרויסן יידישן קיבוץ אין ארץ־ישׂראל, אַ געוואַלטיקער שינוי פאַרגעקומען, וואָס האָט געהאַט די גרעסטע פאַרדייטונג פאַר דעם ווייטער־דיקן קולטורעל־נאַציאָנאַלן לעבן: דאָס פּאָלק האָט זיין לשון אָנגעוואָרן... אין די צייטן פון ישעיה הנביא און חזקיהו המלך איז דאָס אַכמיש לשון, די דעמאָלטיקע אומגאַנגס־שפּראַך פון גאַנץ פּאַדע־אַזיע, זייער ווייניק פאַרשפּרייט געווען אין יידישן פּאָלק*.) נאָר די רייכע און רעגירנדיקע שיכטן, די רוזנים, שועים און שרים, האָבן די דאָזיקע שפּראַך פאַר־שטאַנען; דאָס פשוטע פּאָלק אָבער, די ברייטע שיכטן, האָבן פאַר־שטאַנען נאָר זייער אומגאַנגס־שפּראַך — העברעיִש. אין דער צייט אָבער פון די בעלי־המשנה איז שוין דער אַכמישער דיאַלעקט, צונויפגעמישט מיט אַ געוויסער צאָל העברעיִשע און אויך גריכישע און לאַטיינישע ווערטער, געווען די אומגאַנגס־שפּראַך פון דעם יידישן קיבוץ, און די בעלי המשנה האָבן אים שוין גערופן „לשון הדיוט“ — די שפּראַך פונם פשוטן עולם, פון דער ברייטער מאַסע. אויף דעם דיאַלעקט האָט מען דעם פשוטן פּאָלק אין בתי מדרשים און אויף פאַרזאַמלונגען די הייליקע תורה דערקלערט (כתרגם געווען); ער איז געווען די אונטערריכט־שפּראַך אין יידישע פּאָלקס־שולן, ער איז געוואָרן דער גרויסער קולטור־פּאַטראָן, דער גייסטיקער וועכטער, וואָס וועקט אין די ברייטע מאַסן דאָס נאַציאָנאַלע געפיל און פאַרשטאַרקט דעם פאַראייניקונגס־בונד צווישן פּאָלק, גאָט און דער הייליקער תורה. דער אַכמישער דיאַלעקט, די אומגאַנגס־שפּראַך און שאַפונגס־שפּראַך פון די ברייטע פּאָלקס־שיכטן, פלעכט זיך צונויף מיט דער נאַציאָנאַלער שפּראַך פון דער ביבל, צוויי צוויילינג־שוועסטער ווערן זיי פאַר אַלע דורות; ביידע געהייליקט אינם באַווסטזיין פון פּאָלק, ביידע צוזאַמען שפינען זיי ווייטער דעם גאָלדענעם פּאַדעם פון נאַציאָנאַלער קולטור, — אפילו אין די שפּעטערדיקע צייטן, ווען אויך דער אַכמישער דיאַלעקט איז אָפגעשטאַרבן אין מזל פונם פּאָלק און צוזאַמען מיט העברעיִש אויסשליסלעך אַ שריפט־שפּראַך געוואָרן. אויף ביידע צוזאַמען ווערט בכל תפוצות ישׂראל די תורה געלייענט (שנים מקרא ואחד תרגום), אויף ביידע צוזאַמען ווערן תפילות באַשאַפן, אויף אַכמישן דיאַלעקט ווערן געשאַפן און געזאַמלט די גרויסע נאַציאָנאַלע אוצרות, וואָס ווערן פון פּאָלק מיט יראת הכבוד געשעצט און

* ישעיהו ל"ה, י"א

געהייליקט, — ניט נאָר דער „תלמוד“, נאָר אפילו דער „זוהר“ פון מײַטל-אלטער. אפילו די תפילה, מיט וועלכער דער לעבעדיקער דור געזעגנט זיך מיט דעם אָפּשטאַרבנדיקן (דער „קדיש“), איז אויף „תרגום-לשון“, און דער גרעסטער רעליגיעזער פייטן פון דער נייער צייט, ישראל גאָראַ, האָט אייניקע זיינע בעסטע פיוטים אויף אַכמיש געשריבן.

אין דער השפלה-צייט פונם 19-טן יארהונדערט פלעגן אונזערע משפילים שטענדיק אונטערשטרייכן, ווי שלעכט דער „תלמוד“ איז בשעתו רעדאקטירט געוואָרן. עס זיינען — פלעגן זיי טענהן — אָן אַ שום סדר צונויפגעמישט טיפע שכלדיקע זאַכן, דינים און הייליקער מוסר, צוזאַמען מיט נאַרישע מעשיות, מיט ווילד-משונהדיקע גוזמאות אין קינדערשן אָבער-גלויבן. נאָר דווקא דאָס, וואָס דער משפיל מיט זיין שנבל הישר האָט געהאַלטן פאַר אַזאַ האַרבן תּפֿרון, איז אין די אויגן פון אַ קולטור-היסטאָריקער די גרעסטע מעלה. ווייל דער תלמוד איז דער פּועל-יוצא, דער סכום פון דורות-לאַנגן קאַלעקטיוון שאַפן, ווייל דעם דאָזיקן ריזיקן בנין האָט געבויט דער גאַנצער קיבוץ, גאַנץ פּלל ישראל, — מוזן און דאַרפן אין אים זיין צונויפגעזאַמלט אַלע צווייגן, אַלע פאַרשטיידענע אַרטן פון פּאַלקס-שאַפן: רעליגיעזע געזעצן און משפטים, פּילאָזאָפּישע געדאַנקען און חקירישע ספּקות, צוזאַמען מיט פּאַלקס-מעשהלעך, אַגדות, פּישוּף-שפּרוכ, גלייכווערטלעך, לְצַנּוּת, טאַנץ-לידלעך וכדומה. אויך דער תלמוד איז זיין עצם נאָך — אַן אַנאַנים ווערק; זיין פאַרפּאַסער און באַשעפּער איז דאָס גאַנצע פּאַלק ישראל פונם גרעסטן תלמיד-חכם און געלערטן ביזן לעצטן עם-האַרץ און פאַרגרעפטן ערדאַרבעטער. דאָס דאָזיקע גרויסע זאַמלווערק איז אַ ריזיקער מאָנומענט הן פון פּאַלקסשאַפן און פּשוטן פּאַלקלאָר, הן פון נאַציאָנאַלער ליטעראַטור; דאָס ריינ-פּאַלקסטימלעכע און קינסטלעריש-נאַציאָנאַלע, דאָס אינטים-פּערזענלעכע און שטרענג קהלישע, דער יחיד און דער קיבוץ — אַלץ איז פּרידערלעך צונויפגע-בונדן צוזאַמען, אין איין קנויל פאַרויקלט און צונויפגעפלאַכטן.

אַזוי זיינען אויך די אַלטע מדרשים, די אייגנאַרטיקע זאַמלביכער פון דרשות און גאַטספּאַרכטיקן מוסר, וואו די פּקחות און געניטקייט פונם חריף דעם בעל-דרשן זיינען צונויפגעבונדן מיט דער האַרציק-נאַיווער פּשטות פון פּאַלקסטימלעכע מעשיות און לעגענדן. אויך זיי, די מדרשים, האָבן פּאַקטיש ניט קיין באַשטימטן באַשעפּער. דאָס פּאַלק, דער קיבוץ האָט פאַר זיי בוישטיינער געלייגט, דער יחיד, דער בעל-דרשן — פון זיי אַ בנין געמאַכט. אינטים-שיינע אַגדות, פון וועלכע דאָס פּאַלק האָט לויבקערנץ פאַר זיינע געליבטע העלדן געפלאַכטן.

האָט דער למדן, דער בעל-דרשן, אויף זיין שטייגער מסביר געווען, זיי אין אַ מאַנטל פון פּלפּול אַיינגעהילט אוו מיט פּסוקים פון תנ"ך באַפּוצט.

נאָכן סיום התלמוד איז דער „ידישער קיבוץ“ עפּעס ווי גייסטיק אַיינגעדערעמלט געוואָרן. אַ צייטווייליקער שטילשטאַנד האָט זיך געפּילט אין זיין קולטורעלן שאַפּן. פון דעם דאָזיקן דרעמל האָט דעם יידישן גייסט פּלוצלינג אויפגעוועקט אַ גרויסע וועלט-היסטאָרישע געשעעניש, וואָס האָט געהאַט אַ געוואַלטיקע ווירקונג אויף דער ווייטערדיקער אַנט-וויקלונג פון דער גאַנצער יידישער קולטור. די דאָזיקע נייע תקופה איז ענג פאַרפּונדן מיט דער נייער אַמונה, דעם איכלאָס, וואָס מהמד האָט געגרינדעט, און די אַראַבישע שבטים האָבן זי מיט דער שאַרף פון שווערד איבער דער וועלט פאַרשפּרייט. שפּעטער, אין גוף הספר, וועלן מיר האָבן די געלעגנהייט מער בהרחבה צו באַטראַכטן די גרויסע איבער-קערעניש, וואָס די יונגע איסלאַמישע קולטור האָט אַרויכערופּן אינם גייסטיקן לעבן פונם יידישן קיבוץ בכלל און אין זיין ליטעראַטור בפרט. דערווייל וועלן מיר אָנמערקן נאָר צוויי, אמת, זייער וויכטיקע פרטים. קודם-כל האָט דער רוב פונם יידישן קיבוץ נאָך אַ מאָל זיין לשון אָנגע-וואָרן. דער רוב מנין ורוב בנין פון דעם יידישן ישוב האָט גראַד גע-ווינט אין די לענדער, אויף וועלכע די אַראַבער האָבן זייער מיטשלה פאַרשפּרייט, און אין מיטך פון אַ בערך קורצער צייט האָט דער גרויסער יידישער קיבוץ פאַרביטן זיין אומגאַנגס-שפּראַך, דעם אַרבישן דיאַלעקט, אויף דער שפּראַך פון דער נייער געוואַלטיקער וועלט-מלוכה — אויף אַראַביש.

די נייע אומגאַנגס-שפּראַך פונם יידישן קיבוץ האָט אַבער, ווי מיר וועלן שפּעטער זען, ניט געקאָנט פאַרנעמען דעם פּכבודיקן פּלאַץ אין דער נאַציאָנאַל-יידישער קולטור, ווי בשעתו דער אַרבישער דיאַלעקט; ניט רי צוויילינג-שוועסטער פון דער ביבל-שפּראַך איז זי געוואָרן, נאָר איר שטאַלצע קעגנערין. די אַראַבישע שפּראַך איז געוואָרן אויף לאַנגע דורות פאַרן חשובסטן טייל פונם יידישן פּאָלק דער וויכטיקסטער פּאַקטאָר פון אַלמענטשלעכער קולטור, אַבער ניט פון נאַציאָנאַלן שאַפּן דאָס האָט אַרויסגערופּן אַ גאַנץ נייע תקופה אין דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער נאַציאָנאַלער ליטעראַטור: דער יחיד האָט גובר געווען דעם קיבוץ, די ליטעראַטור פונם יידישן פּאָלק האָט אויפגעהערט צו זיין אַנאַנים, אָן אייגענע נעמען, האָט אויפגעהערט צו טראַגן דעם אויס-שליסלעכן שטעמפל פונם כלל. ניט דער קיבוץ, נאָר דער יחיד, דער דיכטער, דער דענקער, דער פאַרשער, וואָס שטייט איבער דעם קיבוץ,

שאפט אויף זיין אייגענעם חשבון, זאמלט אונטער זיין אייגענעם נאָמען נאַציאָנאַלע אוצרות. דאָס אייגנאַרטיקע, ספּעציפּישע, מיט וואָס די אַלטע העברעיש-אַרמישע ליטעראַטור האָט זיך אזוי שאַרף אונטערשיידט פון אירע אַנדערע שוועסטערס, איז בטל געוואָרן. פון דער אַראַבישער תקופה אָן איז שוין אויך ביי יידן די נאַציאָנאַלע ליטעראַטור אָפּגעזונט דערט פונם פּאָלקסטימלעכן, פון דעם קאַלעקטיוון פּאָלקסשאַפן, אָבער מיט זייער אַ וויכטיקן אונטערשייד: ביי דעם רוב אומות העולם אַנטש וויקלען זיך ביידע צווייגן פון קולטורעלן שאַפן אויף איינער און דער זעלביקער פּאָלקס-שפּראַך, ביי יידן אָבער — אויף פאַרשיידענע שפּראַכן. די ראַזיקע צוויי גאַלדענע קולטור-פּעדים זיינען שוין מער ניט צונויפגעפלאַכטן אין איין קנויל, נאָר זיי ווערן געשפונען באַזונדער פאַר זיך. די נאַציאָנאַלע ליטעראַטור ווערט געשאַפן פון יחידים, וואָס שטייען איבער דעם פּאָלק, און דאָס פּאָלק גופא, די שיכטן פון די ברייטע מאַסן, שאַפן באַזונדער פאַר זיך; פון מויל צו מויל גיט איבער איין דור דעם אַנדערן גאַנצע אוצרות פון אַגרות, מעשיות, לידער און משלים, נאָר אַלץ בעל-פּה. ניט אין ספר ווערט דאָס אַלץ פאַרצייכנט, נאָר אין נאַציאָנאַלן אוצר ווערן זיי געזאַמלט; זיי בלייבן בלוין אין זפרון פונם לעבעדיקן דור; אַ סך גייט דערביי לאַיבד, פיל באַקומט מיט דער צייט אַן אַנדער צורה, שטייט אויס אַ סך גלגולים. אַ טייל באַקומט אויך אַ תּיקון: עס ווערט אויסגענוצט פון די אויבערשטע יחידים, די באַשעפּער פון די נאַציאָנאַלע אוצרות.

צו דער זעלביקער צייט איז, טאַקע אונטער דער השפּעה פון דער אַראַבישער קולטור, אין דער קולטור-געשיכטע פון יידישן פּאָלק פאַר-געקומען נאָך אַ שינוי פון גרעסטער וויכטיקייט: די נַצְחֵנִישֶׁ אַראַבער האָבן מיט דער הילף פון זייער שווערד פאַרשפּרייט די גרינע פאַן פון זייער נביא מהמד פון פאַדער-אַזיע קיין צפון-אַפּריקע; פון דאָרטן האָבן זיי זיך מיט זייערע העברעישע חיילות קיין דרום-אַייראָפּע געלאָזט, און אין שפּאַניע אַ שטאַרקע מלוכה געגרינדעט. דאָרט, אויף דעם פירענעישן האַלב-אינזל, האָט די אַראַבישע קולטור איר העכסטע מדרגה דערגרייכט און אונטער די ליכטיקע וואַרעמע שטראַלן פון דער דאָזיקער קולטור האָט אויך דער יידישער קולטורעלער קיבוץ אויפגעבליט, וואָס איז באַלד געוואָרן דער גייסטיקער צענטער פונם גאַנצן גלות-פּאָלק.

אין דער יידישער קולטור-געשיכטע ווערט אַ ניי בלאַט אויפגע-מישט: דער יידישער קיבוץ פון פאַדער-אַזיע הערט אויף צו זיין דער צענטער פון דער גייסטיקער העגעמאָניע, דער הויפט-קוואַל פון יידישער

קולטור; זיין אָרט פאַרנעמט דער אייראָפּעישער צענטער. די אַזיאַטישע תקופה פון יידישער קולטור-געשיכטע באַקומט איר סיום. עס הייבט זיך אָן אַ נייע תקופה, די אייראָפּעישע. באַטראַכטן די דאָזיקע אייראָפּעישע תקופה אין דער געשיכטע פון יידישער קולטור בכלל און ליטעראַטור בפרט, די תקופה, וואָס ציט זיך שוין בערך טויזנט יאָר — אַט דאָס איז די אויפגאַבע פון אונזער ווערק, וואָס מיר לייגן דאָ פאַר דעם יידישן לעזער.

ערשטער קאפיטל

פון אָבן=שפּרוט ביז אָבן=גבירול.

די השפעה פון דער אַראַבישער קולטור. — דער מדרש און די אגדה אַלס מקור פאַר רעליגיעזער פאָעזיע. — זנאי און ספלייר. — הסדאי אָבן=שפּרוט אַלס מעצנאָם און קולטור־סרענער. — מנחם בן סרוק און זיין „מחברת“. — דונש בן לבנס און זיין פאָלעמיק. — דונש און די אַראַבישע מעטריק. — מנחם בריוו צו שפּרוטן. — דער וויכוח צווישן מנחם און דונשס תלמידים. — טיוג און נאָנאָח און זייער פילאָלאָגישע מעטריקייט. — יוסף אָבן אָבן־קאר אַלס ליטורגישער דיכטער. — שמואל הנגיד אַלס תלמודיס און געלערטער. — הנגיד אַלס פאָשעפער פון ניי־העברעיִזשער וועלטלעכער פאָעזיע.

אידער די אַראַבער האָבן זיך באַזעצט אויפן פירענענישן האַלב־אינזל, האָבן זיך די דאָרטיקע יידן געפונען אין אַ שרעקלעך נידעריקן מצב. די פאָנאָטישע וועסטנאָטן, וואָס האָבן דעמאָלט געוועלטיקט אין שפּאַניע, האָבן שטאַרק גערודפט די יידן און געהאַלטן זיי אין קנעכט־שאַפט. ביי אַזעלכע שווערע אומשטענדן זיינען די שפּאַנישע יידן אויך גייסטיק געווען זייער אָפּגעשטאַנען, געהאַט נאָנץ קנאַפע ידועות אַפילו אין יידישע ליטורדיס. אין אַלץ, וואָס ס'איז נוגע געווען צו רעלי־גיעזע אָנגעלעגנהייטן, פלעגן זיי זיך ווערן צום וויכטיקסטן קוואַל פון נאַציאָנאַלן יידישן וויסן — צום יידישן קיבוץ אין פּבּל, מיט זיינע באַרימטע ישיבות, מיט די גייש־גלותאס און גרויסע גאונים פראש. די אַראַבער, וואָס האָבן אין 8טן יאָרהונדערט (לויט דער קריסטלעכער צייט־רעכענונג) געבראַכן די ממשלה פון די וועסטנאָטן אין שפּאַניע, האָבן אויף דער שאַרף פון זייער שווערד געבראַכט די אמתע גאולה פאַר די

1 ביים באַזונדערער גרויזאמקייט האָט גערודפט די שפּאַנישע יידן איינער פון די לעצטע וועסטנאָטישע קיניק, אַבדאָל קאָ. ער האָט די שפּאַנישע יידן חושד געווען, אז זיי פירן אונטערהאַנדלונגען מיט זייערע ברודער פון צפון־אַפריקע, וואו ס'האָבן שוין געוועלטיקט די אַראַבער. אין עס איז דערפאַר אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ באַפאַל (694), אז אַלע יידן ווערן איבערגעגעבן אַלס קנעכט דעם אַדל פונם לאַנד, וואָס מעג סאָן מיט זיי נאָך ער וויל, נאָר נים פריילאָזן זיי.

דאָרטיקע יידן. די אַראַבער האָבן ניט נאָר אויסגעלייזט די יידן מ'עבדות
 לָקְרוֹת, נאָר אויך זיי משפיע געווען ליכט און וויסן. אין מיטן פון
 עטלעכע דורות זיינען די פריער גייסטיק אזוי אָפגעשטאַנענע, שפּאַנישע
 יידן געוואָרן די וויכטיקסטע טרעגער פון אַלמענטשלעכער און יידישער
 קולטור, און דאָס האָבן זיי הויפטזעכלעך געהאַט צו פאַרדאַנקען זייערע
 באַפרייער און מורי=דרך, די אַראַבער. יענע זיינען געווען געבענטשט
 מיט אַ מעלה, וועלכע ס'איז ניט געווען צו געפינען אין יענער צייט ביי
 קיין שום פּאָלק פון דער קריסטלעכער אייראָפּע. דאָס גייסטיקע לעבן
 איז ביי די אַראַבער געווען האַרמאָניש גאַנץ, זייער קולטור איז געווען
 איינהייטלעך, קעזר אחד. זיי האָבן פּלל ניט געוואוסט פון דער צעשפּאַלטן=
 קייט, אונטער וועלכער עס האָט אזוי געליטן די קריסטלעך=אייראָפּעיִשע
 קולטור אין מיטללאַטער. די קריסטלעכע פעלקער פון אייראָפּע האָבן
 דאָך באַקומען זייער אַמונה, די איינציקע קולטור=טרעגערין פון יענער
 פאַרחושכטער צייט, פון דער פרעמד. די איינציקע קולטור=שפּראַך פון
 דער מיטללאַטערלעכער אייראָפּע איז אויך געווען אַ פרעמדע — דאָס
 אָפגעשטאַרבנע לאַטיין. די לשונות און דיאַלעקטן, אויף וועלכע ס'האָבן
 דעמאָלט גערעדט די אייראָפּעיִשע פעלקער, האָבן געשפּילט די ראַלע
 נאָר פון אומגאַנג=שפּראַך, און מ'האַט זיי פּלל ניט באַנוצט צו קולטור=
 צוועקן. ביי אזוינע אומשטענדן האָבן זיי ניט געהאַט די מיגלעכקייט
 זיך נאָרמאַל צו אַנטוויקלען, צו דערגרייכן צו אַ מדרגה פון קולטור=
 שפּראַך. די אַמונה אין וויסנשאַפט אין זייער פרעמדער לאַטיינישער
 הלבשה זיינען ווי מיט אַ פעסטער מויער אָפגעזונדערט געווען פונם פּאָלק
 און זיין לשון. ביי אַזאַ מין כּחיצה קאָן בעצם גאָר קיין רייד ניט זיין
 ניט כּכּוּח נאָרמאַלער אַנטוויקלונג פון רעליגיע און וויסנשאַפט, ניט וועגן
 אַמתער נאַציאָנאַלער קולטור. די אַראַבער אָבער האָבן ניט געוואוסט פון
 דער דאָזיקער סתירה און צעשפּאַלטנקייט. דער קאַראַן, די הייליקע
 שריפט פונם איסלאַם, האָט געשפּראַצט אויף אייגענעם אַראַבישן באַדן,
 איז באַשאַפן געוואָרן אויף דער לעבעדיקער אומגאַנג=שפּראַך פונם פּאָלק.
 די רעליגיעזע התלהבות און דאָס קולטורעלע אויפלעבן פון די אַראַבער
 אין יענער תקופה, בעת דער איסלאַם האָט זיך פאַר דער וועלט אַנט=
 פּלעקט, האָבן געהאַט אַן אויסערגעוויינלעך שטאַרקע השפּעה אויף דער
 אַנטוויקלונג פון דער פּאָלק=שפּראַך. אַ גאַנצע וועלט מיט נייע מושגים
 און אידעען האָט זי באַדאַרפט אַרוימעמען. די לעבעדיקע שפּראַך פונם
 פּאָלק, בעת זי איז געוואָרן די הייליקע שפּראַך פונם קאַראַן, איז אויך
 דערהייבן געוואָרן צו דער מדרגה פון אַ בליענדיקער קולטור=שפּראַך פון
 וויסנשאַפטן און ליטעראַטור.

אָט די רייכע, אזוי שיין אויפגעלעבטע אַראַבישע קולטור האָט געהאַט אַ השפּעה אויך אויף די שְׂבָנוֹת־דיקע פעלקער, בפרט אויף יידן. די קרויסטלעכע שבטים אין שפּאַניע האָבן געזען אין די אַראַבער זייערע געפערלעכסטע שונאים, און זיי האָבן ווייניק=וואָס געוואָלט געניסן פון זייערע ניט=געוונטשענע שכנים, מיט וועלכע זיי האָבן געפירט די פּאַר=ביטערטסטע מלחמה; אַנדערש אָבער האָבן זיך די יידן פאַרהאַלטן. פאַר זיי זיינען דאָך די אַראַבער געווען די אמתע באַפרייער און גואלים; די אַראַבישע שפּראַך, וואָס האָט פיל קרובהשאַפט מיט דער העברעיִשער און אַכמישער, איז שוין צו יענער צייט געווען די אומגאַנג=שפּראַך פונם גרעסטן יידישן קיבוץ. בערך צוויי הונדערט יאָר נאָך דעם אויפטרעטן פון מחמד האָט שוין דער גאַנצער יידישער ישוב פון פּאַדער=אַזיע געהאַט פאַרביטן זיין אַלטע אומגאַנג=שפּראַך, דעם אַכמעישן דיאַלעקט, אויף אַראַביש 1. דאָס אייגענע איז אויך געווען ביי די שפּאַנישע יידן. אונטער דער ממשלה פון די הויכגעבילדעטע אַראַבישע הערשער, די קאַליפּן, האָבן זיך שוועסטערלעך פאַרבונדן צוויי קרובישע קולטורן, די יידישע מיט דער אַראַבישער; איינע האָט משפיע געווען אויף דער אַנדערער, און פון דער השפּעה האָבן אַרויסגעשפּראַצט די שענסטע קולטור=בלומען. מ'קאָן דאָ ניט ריידן וועגן אַסימילאַציע, וועגן התבטלות (זעלבסטפאַרניכטונג), נאָר וועגן אַנדעגן, וועגן גייסטיקער השפּעה. די אַראַבישע קולטור האָט געווירקט אויף די איינגעדערמלטע יידישע כוחות, ווי הייוון, וואָס רופן אַרויס די שטאַרקסטע לעבנס=פּראַצעסן, און די שווערע איינגעשלאָפּענע שטאַפּן ווערן דערביי מגולגל אין ענערגיע און גייסט, וואָס קאָן ניט רוען און שטרעבט אין דער הייך.

די אַראַבישע שפּראַך, די הייליקע שפּראַך פון איסלאַם, איז ניט געוואָרן די נאַציאָנאַלע שפּראַך פונם יידישן קיבוץ 2, אָבער דאָס אויפ=בליען פון דער דאָזיקער שפּראַך און איר ליטעראַטור האָט געהאַט די ווירקונג, וואָס יידן האָבן זיך מתקנא געווען און האָבן זיך געפלייסט צו ברענגען צו אַזא הויכן מצב אויך זייער הייליקע שפּראַך, די שפּראַך פון דער ביבל.

אונטער דער השפּעה פון דער רייכער און שיינער אַראַבישער שפּראַך האָט זיך ביי די שפּאַנישע יידן אַנטוויקלט אַן איידעלער און פיינער געשמאַק, און דער חוש צו שיינקייט האָט גורם געווען דערצו,

1 זע צונגן — געזאַמלטע שריפטן 1, 45.

2 העגן די סיבות, וואָס האָבן דערצו גורם געווען, הינט זיין ווייסער די רייד.

וואס זיי האבן זיך באזונדערס אָנגעהויבן צו אינטערעסירן מיט די ריין-פּאָעטישע אוצרות פון דער ביבל און איר שפּראַך. הויך און שיין האָט אין שפּאַניע אויפגעבליט די אַראַבישע פּאָעזיע, — האָבן זיך די יידן מתקנא געווען און ס'איז ביי זיי נולד געוואָרן דער ווינטש צו פרווון שאַפן אויך אויף דער שפּראַך פון תנ"ך גיט נאָר רעליגיעזע פּאָעזיע, נאָר אויך וועלטלעכע פּאָעטישע ווערק, און זיך טאַקע דערביי באַנוצן מיט אַראַבישע פּאַרמען און פּללים פון מעטריק און צעזור.

די רעליגיעזע פּאָעזיע האָט זיך אַנטוויקלט ביי יידן ערשט נאָך דער תּלמודישער תקופה. נאָך בימי בית שני האָט דער עפנטלעכער רעליגיעזער קולט שוין מער זיך, גיט באַגניגנט בלוזן מיטן בית-המקדש און מזבח אַליין; חוץ דעם בית-המקדש האָבן שוין אָנגעהויבן שפּילן אַ ראַלע פשוטע בתי-תפילה, אַ חוץ קרבנות — אויך דרשות און תפילות. דער מנהג, וואָס איז אַיינגעפירט געוואָרן נאָך פון עזרא הסופר, איבער-צוועצן און עפנטלעך צו דערקלערן דעם פּאַלק אויף זיין אומזאַנג-שפּראַך די סדרות פון דער תורה, איז מיט דער צייט געוואָרן זייער באַליבט און אָנגענומען. פון דעם „דערקלערן“ די תורה זיינען ביסלעכווייז נולד געוואָרן גאַנצע דרשות פול מיט מוסר און דרך-אריז. אַזוינע דרשות פלעגן די לערער און מדריכים פון פּאַלק האַלטן שבת און ימים טובים אין די בתי-בבנות און בתי-מדרשים. שוין די באַרימטע ראשים פונם סנהדרין, שְׁמַעְיָה און אַבְטָלְיוֹן, האָבן געטראָגן דעם נאָמען „דרשנים“, ווייל זיי פלעגן בְּרִשְׁנֵעַן פאַרן פּאַלק, זאָגן אים מוסר, טרייסטן אין דער נויט און שטאַרקן אין אים דעם בטחון אויף גאָטס באַלדיקער ישועה. אַזוינע דרשות פלעגן זיך תמיד אָנהייבן מיט אַ פסוק און דער סדרה, נאָר דער בעל-בְּרִשְׁן איז דאָ פלל גיט אויסן געווען צו דערקלערן דעם פּשט פונם באַטרעפנדיקן פסוק: דאָס האָט נאָר געהערט צום נוסח; דער פסוק איז געווען דער אַריינפאַה, די ראם, אין וועלכער דער בעל-בְּרִשְׁן פלעגט אַיינשפּינען און אויסשטיקן זיין קונציק געוועב פון האַרציקן מוסר, ערנסטע שטראַפרייד און שיינע לעגענדן און משלים, וואָס פון זיי זיינען דערנאָך אויפגעבויט געוואָרן הן דער אַגדישער טייל פון תּלמוד הן די אַלטע מדרשים. נאָכן חורבן בית-המקדש, בעת די קרבנות זיינען בטל געוואָרן, האָבן זייער אַרט פאַרנומען תפילות און דער עיקר — דרשות. כמעט אלע בַּעֲלֵי-הַמְּשֵׁנָה און בעלי-התּלמוד זיינען אויך געווען בעלי-בְּרִשְׁנֵים, די באַשעפער פון אַגדישן מדרש. זיי פלעגן בְּרִשְׁנֵעַן פאַר דעם פּאַלק, גיסן זאָלב אויף זיין צעווייטיקט האַרץ, טרייסטן אים אין די צרות און גרויסן אומגליק, וואָס אים האָט געטראָפן, וועסן אין אים די שענסטע האַפּענונגען אויף באַלדיקער גאולה און שטאַרקן

אים מיט ווונדערבארע פאנטאסטישע אגדות וועגן די באליבטע גרויסע נאציאנאלע העלדן פון אמאליקע דורות 1.

נאָכדעם ווי דער תלמוד און די אלטע מדרשים זיינען אויפגעשריבן געוואָרן, האָט זיך דערמיט ניט פאַרשלאָסן דער קוואַל פון אַגדה. די נאציאנאלע אגדות און לעגענדן האָבן אויך אין דער שפּעטערדיקער תקופה פאַרנומען זייער אַ פּפּבליקן אָרט אין דעם עפּנטלעכן רעליגיעזן קולט. זיי האָבן נאָר זייער הלבשה געענדערט: דער בעל-דרשן איז אין פּייטן מגולגל געוואָרן; דעם שטאַף פון די דרשות האָט מען אין פּיוט אומגעשטאַלצן. אונטער דער השפּעה פון דער קריסטלעך-דעליגיעזער (ליטורגישער) פּאָעזיע ביי די סיריער, גריכן וכדומה איז דער יידישער פּיוט באַשאַפּן געוואָרן. דער פּייטן, וואָס איז עלפּי-רוב געווען אויך דער חזן און פאַרבעטער פון דער קהילה 2, האָט געשפּילט די זעלביקע ראָלע, וואָס דער בעל-דרשן אין דער פּריערדיקער תקופה. אויך ער פלעגט זיך באַנוצן פאַר זיין פּיוט מיטן אַלטן שטאַף פון דער אַגדה. דער תוך איז דער אייגענער געבליבן, נאָר די פאַרם, דער לבוש איז נישט געוואָרן 3.

די ערשטע יידישע פּיוטים, ד.ה. תפילות בדרך שיר, אין פאַרם פון לידער און געדיכטן, זיינען פאַרפאַסט געוואָרן אין 7טן יאָרהונדערט לויט דער קריסטלעכער רעכענונג. זייערע באַשעפער האָבן נאָך אָבער קיין באַגריף ניט געהאַט הָן וועגן מעטריק (משקל) הָן וועגן גראַם (חרוזים). דער ערשטער, וואָס האָט אַיינגעפירט אין יידישן רעליגיעזן פּיוט גראַמען, איז געווען דער באַקאַנטער פּייטן ינאי 4, דער רבי פון דעם באַרימטן אליעזר הַספּיר. פאַרשפּרייט און גוט באַוואוסט זיינען בכל תפוצות ישראל הַספּירס פּיוטים, אָבער הַספּיר גופא, זיין לעבן און פּערזענלעכקייט זיינען לחלוטין אומבאַקאַנט, און מען ווייס אפילו ניט באַשטימט, אין וואָסער לאַנד און אין וועלכער צייט ער האָט געלעבט. בכלל זיינען די געלערנטע נוטה צו דער דעה, אַז דער באַרימטער פּייטן האָט געלעבט

1 באריכות וועגן נעשיכטע פון יידישער רעליגיעזער ברשנות (האַמילעטיק) זע: צונג — גאַנצשטע-דיענסטליכע פאַרטרעג, אויך מייבוים — יידישע האַמילעטיק, 1890.

2 עס איז זייער מעגלעך, אַז פּאָקע דאָס וואָרם, חזן נעמט זיך פון „סרזן“ — גראַמען-סאַכער (זע העגן דעם — ליטעראַטורבלאַט דעם אָריענטס, 1844, ז. 686).

3 זע — מיכאל זק"ש: „דיע רעליגיעזע פּאָעזיע“, 179; צונג — „דיע וינאַנאַלע פּאָעזיע“, ז"ו 59—60; דערזעלביקער — „ליטעראַטור-געשיכטע“, ז"ו 23—26.

4 זע ש. ד. לוצאטס — „מבוא למהוור“, 8; אויך ל. לאנדסהוס — „עמודי העבודה“, 102—104. לויט נייערע פאַרשונגען איז אויך ינאי ניש געווען דער ערשטער אין דער בראַנשע. זע חיים ברצרי — „ספוריען“, 9.

אין דרום ארץ-ישראל אין 7טן יארהונדערט¹. תליר האט בלי-ספק געהאט א ניצויז פון אן אמתן דיכטער. ער האט אבער ניט געווסט פונם „סוד הצימיוס“, אט דעם סוד, וואס אים פארמאגט נאך דער פון גאט געבענטישער קינסטלער. די וויסנשאפט פון העברעיִשער שפראך-פארשונג איז נאך דעמאלט אין די וויקעלעך געלעגן², און אן איינגעבארענעם הויט צום אינעווייניקסטן ריטס און צו דער פארבארגענער הארמאניע פון דער העברעיִשער שפראך האט תליר אויך ניט פארמאגט. דער איידעלער שפראך-שיטאף האט זיך אונטער זינע שטייפע פינגער ניט געוואלט בייגן; האט יענער זיך געמיט מיט געוואלט אים צו באצווינגען; נייע ווערטער האט ער געשאפן, ווילד און אומגעלומפערט געפארמט, ווי שווערע שטיינער זיי איינס איבערן אנדערן אן. א סדר אויפגעטורעמט יזן ציוניפגעווארפן. ניט נאך דער פייטער בשר ודם, נאך אפילו דער בקי, דער למדן קען דארט דעם וועג ניט געפינען און ניט תמיד געלינגט אים נאך גרויס מי און מאטערניש דעם פֿשוטן פֿשט ארויסצובאקומען. נאך ערטערווייז, צווישן די דאזיקע אומגעשליפענע און שטיינהארטע פארמען, רייסט זיך פלוצלינג דורך דער פלאם פון גרויסן פאטאס און פאעטישער באגייסטערונג, און דער פארחדושטער לעזער דערפילט, אן ער האט דאך צו טאן מיט א דיכטער, ניט מיט א פשוטן גראמען-מאכער. נאי און תליר האבן געשריבן פיוטים אין גראמען³, זיי האבן אבער נאך ניט געווסט פון מעטריק און צעזור. די געגראמטע שורות און סטראפן זיינען ביי זיי געווען פון פארשיידענער לענג און אומגלייכן בוי. מיט די כללים פון מעטריק האט זיך די יידישע פאעזיע באקענט ערשט אין אראבישן שפאניע, דעמאלט, ווען די ווערטלעכע מיטלאלטער-לעבע העברעיִשע פאעזיע האט זיך אקארשט אויף דער וועלט באוויזן. נאך קודם-כל, איידער די שפאנישע יידן האבן אין זייער ליטעראטור די אראבישע פאעטישע פארמען איינגעפירט, האבן זיי געלייגט די ערשטע יסודות פון העברעיִשער שפראך-וויסנשאפט (פילאָלאָגיע). דאס איז אויך

1 יעדנפאלס רעדט וועגן תלירן א פילאָלאָג פונם צענטן יארהונדערט, יהודה בר ששת, ווי וועגן א פרימונישן פייסן.

2 די קנאפע פילאָלאָגישע ידיעות און די ניס גענינדקע געניטקייס אין דעם שפראך-מאטעריאל ווירקן באזונדערס שמערנדיק ביי אונ שפראך, ווי די העברעיִשע, וואס און שוין אויך אין יענער צייט ניט געווען קיין אומבאנטישפראך און האט מער ניס געלעבט אינם כויל פונם פאָלק.

3 תליר האט איינגעפירט אין דער העברעיִשער פאעזיע די איינפארטיקע פארם פון אַקראַסטיק, וואו אין די ראשי-תבות, מיט וועלכע עס הייבן זיך אן די סטראפּעס, איז פארצייכנט דער נאָמען פונם מהר.

געשען אונטער דער השפעה פון די אראבער, וואָס האָבן זייער פיל געשאַפן אויפן געביט פון שפראַך=פאַרשונג, בפרט אין משך פונם צענטן יאָרהונדערט, בעת די אראבישע קולטור אין שפּאַניע האָט דערגרייכט איר העכסטע מדרגה.

די התחלה פון העברענישער שפראַך=וויסנשאַפט און פון וועלט=לעכער פּאַעזיע, געבויט לויט די אראבישע פאַרמען, איז ענג פאַרבונדן מיטן נאַמען פון חסדאי בן יצחק אָבן שפּרוט, וואָס איז געווען דער בעל=יועץ און הויפט=דאָקטאָר ביים אראבישן קאַליף עבד=אל=בחמן דעם דריטן, אין דער שטאָט קאַרדאַווע. דער דאָזיקער יידישער מיניסטער פונם צענטן יאָרהונדערט איז באַקאַנט אויך אין דער אַלגע=מיינער געשיכטע צוליב דעם בריוו, וואָס ער האָט געשיקט דעם מלך (122) פון די כוזרים, יוסף דעם צווייטן, און יענעמס ענטפער, וואָס איז זייער וויכטיק פאַר דער געשיכטע פון דער כוזרים=מלוכה אין די לעצטע יאָרן פור איר עקזיסטענץ.²

חסדאים גרויסער פאַרדינסט באַשטייט קודם=כל דערין, וואָס ער האָט באַפרייט די שפּאַנישע יידן פון דער בַבלישער העגעמאָניע, דען ביז דעמאָלט זיינען זיי אין גייסטלעכע פראַגן געווען אָפּהענגיק פונם נאַציאָנאַל=קולטורעלן צענטער אין בבל. זיין גרויסע עשירות האָט חסדאין געגעבן די מעגלעכקייט אויסצושרייבן פון בבל און פון צפון=אַפריקע רבנים און בעלי=תלמוד; ער האָט זיי באַזעצט אין דרום=שפּאַניע (אַנדאַ=לויע) און אונטער זייער השגחה געגרינדעט ישיבות. ער האָט אויך צונויפגעקויפט ספרים און פאַרוואַרגט מיט זיי די נייע ישיבות. זיין הויף איז געוואָרן אַ גיט=נער, ווהיין עס פלעגן זיך צונויפפאַרן פאַרשיידענע געלערנטע און יודע=ספר, וואָס פלעגן באַקומען תמיכה פון דעם יידישן מעצענאַט און גרבן.

וועגן דער דאָזיקער גרויסער קולטור=געשיכטלעכער ראַלע פונם יידישן מיניסטער חסדאי דערציילט דער באַקאַנטער יידישער דיכטער פונם 13טן יאָרהונדערט יהודה אַלחריזי אויף זיין מליצה=לשון:
 „במים החם, אין יענע טעג האָט די זון פון לויב אָנגעהויבן שיינען איבער דעם הימל פונם גרויסן נשיא כב חסדאי. איבער אַלע באַדירפטיקע

¹ חסדאי אָבן שפּרוט איז געפאָרן אין דער שטאָט כאַענע בערך אין יאָר 915, געשטאַרבן נאָך 970.

² אין עסלעכע יאָר אַרום האָבן די רוסישע שבטים מים דעם פירשם אָליעג בראש חרב געמאַכט די כוזרישע מלוכה אויף דער וואַלגע. די אויבערשטע שיכטן פון דער דאָזיקער מלוכה צוזאַמען מיט דעם קלָכס משפּחה האָבן, הי באַקאַנט, אָנגענומען אין 8טן יאָרהונדערט די יידישע אַסונת.

האָט ער אויסגעגאָסן זיין חסד און ברכה אָן גרענעץ און מאָס. אין זיין צייט האָבן זיך הויך און שטורמיש דערהויבן די כוואַליעס פון דער וויסנשאַפֿט, און פון די גרויסע טיפענישן אַנטפלעקט טייערע שטיינער און פּרילאָנטן. ווער עס האָט געדורשט נאָך וויסן, האָט זיך דערנענטערט צום לעבעדיקן זיסן קוואַל פון חכמה און די אויגן זיינע זיינען דער־לויכטן געוואָרן... דער גרויסער נשיא האָט מיט זיין מילדקייט צוגעצויגן די הערצער פונם גלות, וואָרום ער האָט אַרויסגעלאָזט אַ באַפעל: „ווער עס דורשט נאָך גאָטס וואָרט, זאָל צו מיר קומען און איך וועל אים מיט אַלץ פאַרזאָרגן.“ און עס זיינען געקומען צו אים רבנים און גאונים פון אדום און יִרְבָּה, פון מזרח און פון מערב. די גרעסטע מענער פון זיין צייט, אַלע ליכטיקע שטערן פון זיין דור, האָבן זיך אַרום אים פאַרזאַמלט. יעדער האָט מיט פלייס און גרויס באַגייסטערונג דאָס פעלד פון וויסנשאַפֿט באַאַרבעט, גאַנצע אוצרות אויסגעגראָבן, די מוחות דערלויכטן און די הערצער דערפרייט. די קוואַלן פון פּאַעזיע האָבן זיי אַנטפלעקט, זיסע לידער האָבן די לופט דערפילט, די הימלען האָבן זיך געעפנט, און פאַרגאַפּט האָט מען גאָטס וואונדער דערזען. פון יענער צייט אָן איז שפּאַניע געוואָרן דאָס געבענטשטע לאַנד פון וויסנשאַפֿט, און פון דאָרטן האָבן זיך די חכמות איבער אַלע אַנדערע לענדער פאַרשפּרייט.¹

צווישן די געלערנטע, וואָס האָבן זיך אויפגעהאַלטן אין חסדאים הויף, איז אויך געווען דער ערשטער יידישער שפּראַך-פּאַרשער אין אייראָפּע, מנחם בן יעקב אָבן סרוק², ער איז געווען חסדאים סעקרעטאַר און הויף־דיכטער³. די געלערנטע האָבן שוין פון לאַנג דער־וווּן, אַז דעם באַרימטן בריוו צום מלך הכוזרים האָט פּאַקטיש ניט חסדאי גופא פאַרפּאַסט, נאָר זיין געלערנטער סעקרעטאַר⁴. זיין שטעלע ביים יידישן נשיא האָט געגעבן מנחמען די מעגלעכקייט זיך אָפּצוגעבן מיט וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעטן. באַרימט האָט אים געמאַכט דאָס ווערק „מחברת“, דאָס ערשטע תנך־ווערטערבוך אויף העברעיִש, וואָס איז דורות לאַנג געווען דער וויכטיקסטער קוואַל פון שפּראַך־וויסנשאַפֿט פאַר דעם יידישן קיבוץ אין דער קריסטלעכער אייראָפּע, וועלכער האָט זיך

1 אַלחריוי — „תחבובי“, שער יח.

2 געבאָרן אין טורסוסאַ-צפון־אַפּריקע) בערך אין יאָר 910, געשטאָרבן בערך אין 970.

3 מנחם דערציילט, אַז ער פלעגט פאַר זיין מעצענאָס שרייבן: גלויני - שבה, אגרות-מהללים, ספרי חזר און אויך דברי-ברכות און שירי ספוד.

4 בכדי די קומענדיקע דורות זאָלן היסן, חער דער אמתער מחבר איז געזען, האָט מנחם אינם ברוי קונציק ביים ראשי-תיבות איינגעפלאַכטן זיין נאָמען.

ניט געקאנט באנוצן מיט די שפעטערדיקע ווערק אויפן געביט פון העברעישער פילאָלאָגיע, ווייל יענע זיינען געווען געשריבן אויף אַראַביש. אַט דאָס ווערק, וואָס האָט באַרימט געמאַכט זיין מחבר אין די שפּעטערדיקע דורות, האָט אָבער ביים לעבן אים גורם געווען פיל צרות און בזיונות. פֿאַר אַ קורצער צייט איידער מנחםס ווערק איז אויף דער וועלט דערשינען, האָט שפּרוט צו זיך אַיינגעלאָדן אַ יונגן געלערנטן פילאָלאָג פון פעז, דונש בן זבבט, אַ תלמיד פונם באַרימטן סעדיה גאון¹. אַז דונש האָט זיך באַקענט מיט מנחםס אַקאָרשט דערשינענעם ווערק, האָט ער מיט זיין שאַרפֿן חוש פון אַן אמתן געלערנטן גלייך דערוען, אַז דאָס דאָזיקע ווערק האָט ביי אַלע זיינע מעלות אויך ניט ווייניק פעלערן, וואָס מוזן אויסגעבעסערט ווערן. עס איז אָבער בלי-ספק, אַז דונש האָט דערביי אויך געהאַט זייטיקע, ריין-פּערזענלעכע פּניות. ער האָט זיך מתקנא געווען אין מנחמען, וואָס האָט זיך מיט זיין ספר קונה שם געווען און איז שטאַרק דערהויבן געוואָרן אין די אויגן פון חסדאי אָבן שפּרוט. דונש, וואָס האָט, ווי עס שיינט, אויך געוואָלט שפּילן אַן אָנגעזעענע ראָלע ביים הויף פונם יידישן נשיא, האָט פעסט באַשלאָסן זיין קעגנער צו באַזייטיקן. קודם-בֿל איז ער אַרויס מיט אַ שאַרפּער פּאָלעמיק אַקעגן מנחםס ווערק. אַז ער איז דערביי ניט אויסן געווען אויסשליסלעך די ריין-וויסנשאַפּטלעכע פּראַגע, איז זייער לייכט צו דער-קענען אינב אויפגערעגטן, ממש חוצפהדיקן טאָן. אין וועלכן די קריטיק איז געשריבן². קודם-בֿל האָט ער זיך געפּלייסט אויפּמערקזאַם צו מאַכן אויף מנחםס פעלערן און גרייזן זיין מעצענאַט, דעם נשיא חסדאי, בכדי יענער זאָל וואַרפֿן אַן אומיין אויפן אַרעמען תלמיד חכם.

בתור הקדמה צו זיין פּאָלעמישן ווערק האָט דונש אָנגעשריבן אַ לויב-ליד דעם, גרויסן האַר, דעם גלאַנץ פון דער וועלט און שטאַלץ פון פּאָלק, ר' חסדאי בן יצחק. דאָס דאָזיקע ליד האָט אַ געוויסן קולטור-

1 פריער איז געווען אָנגענומען אין דער געלערנטער וועלט, אַז דונש בן זבבט (זיין יידישער נאָמען איז געווען אדונים הלוי) איז דערנאָך אַרויסגעטראָסן מיט אַ קריטיק אַקעגן זיין רבינס אַראַבישער ביבלי-איבערזעצונג (ספר תשובות דונש בן זבבט על ר' סעדיה גאון); די לעצטע צייט איז מען מסופק געוואָרן, צי דונש האָט דאָס דאָזיקע ווערק געשריבן (זע פּאָר גאַס - „איבער די עכטהיים דער דעם דונש בן זבבט צו-געשריבענען קריטיק נעמען סעדיה“, קויפּמאַן-דענקשריפט, 245-256; מאַנאַטשריפט, 1902, ז"ו 66 און 141. העגן דונשן אַלס פּייסן זע לאַנדהוס - „עמודי העבודה“, 61; מחזור: חיברי II, 178).

2 דונשס קריטיק האָט פּאַרעפּנסלעכט צוזאַמען מיט רבנו סמס קעגנקריטיק (ספר ההכרעות) פּיליפּאָסקי אינס יאָר 1855.

היסטאָרישן ווערט, ווייל דונש בן זבבט טרעט דאָ אַרויס ווי אַ מַחֲלֵשׁ, ווי אַ נייערער; עס איז דאָס ערשטע פּאַעטישע ווערק אין העברעיִשער שפּראַך געשריבן לויט די שטרענגע פּללים פון דער אַראַבישער מעטריק. דער מחבר גופא האַלט פאַר נייטיק דעם דאָזיקן פרט באַזונדער אונטער צושטרייבן און מיט נדלות איז ער דערפּיי מוסיף, אַז זיינע געמאַס=טענע און געווייגענע סטראָפּן זיינען „ווי טוי אויף די הערצער פון חכמי ספרד און וועלן בלייבן אין געדעכעניש פון אלע קומענדיקע דורות“¹. נאָך דעם לויב=ליד גייט דער „אַריינפיר“ צו דעם ווערק גופא, אויך בדרך שיר, באַשטייט פון 150 פּירציייליקע שטראָפּן, געבויט אויף דעם זעלביקן משקל און נוסח, ווי דאָס לויב=ליד²; נאָך דער טאָן איז שוין אַ גאַנץ אַנדערער. דער דאָזיקער אַריינפיר, ווי הגם דער גאַנצער ספר, וואס דונש האָט דערלאַנגט פאַר אַ מתנה דעם נשיא חסדאי, טראַגט בלי ספק מער דעם כאַראַקטער פון אַ שאַרפּן גאַליקן פּאַמפּלעט, איידער פון אַ וויסנשאַפּטלעך=קריטישן ווערק. דונש באַגניגט זיך ניט דערמיט, וואָס ער טרעט אַרויס קעגן מנחמען מיט פשוטע זלזולים און רופט אים: עם הארץ, טיפש וכדומה; ער האַלט אַפילו פאַר פּאַסיק צו ווערן אַ רכילות=טרייבער: באַשולדיקט מנחמען אין אפיקורסות און פאַר=זיכערט, אַז יענער איז פלומרשט נוטה צו די קראים, מיט וועלכע די יידן האָבן דעמאָלט געפירט אַ פאַרביטערטן געראַנגל³.

ווי עס שיינט, האָט מנחם געהאַט ביים נשיאם הויף נאָך אַנדערע שונאים און ניט=פאַרגינער; יענע האָבן גוט פאַרשטאַנען ווי אויסצונוצן דונש פּאַמפּלעט, און האָבן אויך פון זייער צד זיך געפלייסט אויפצו=ברענגען חסדאין קעגן דעם אַרעמען תלמיד=חכם. דער סוף איז געווען זייער אַ טרויעריקער פאַר מנחמען: מיט שפרוטס ידיעה זיינען אייניקע פון זיינע מקורבים באַפּאַלן אין אַ יום=טובדיקן טאָג מנחמס הויז, אַלץ

1 קְשִׁירִים נִשְׁקָלִים — תְּנֻשִׁים נִקְלָים —

קְמִיקָא נִקְלָים — יְקִיָּים נִקְרָים.

בְּתָרוּ וּפְסִיָּרָה — קָמוּ תַּטַּל יוֹהָרָה —

קָלָב תְּקִי קְסָרָה — לְדוֹבֵי הַדּוֹרִים.

2 ביידע שירים זיינען פאַרעפנטלעכט געוואָרן דורך פּיליפּאָוסקי אין יאָר 1855, איבערגעדרוקט מיט אַ גרויסער הקדמת דורך דוד פּהנא 1894. נאָך ניט לאַנג האָט מען אין דער גניזה אין קאַרפּ געפונען נאָך אַ דריט ליד פון דונש, געשריבן מיט דעם זעלביקן משקל, האָט די ערשטע צוויי פאַרעפנטלעכט דורך יעקב מאַן אין: *The Jews in Egypt and in Palestine under the Fatimid Caliphs; 1922, vol. II 21-23.*

3 „תשובות דונש“ וכו', ו' 75; והענין הרע הזה הוא ענין ענין ראש המינים המחלקים על תלמידי רבנו.

חרוב געמאכט, אפילו די פענסטער מיט די טירן ארויסגינגומען און אוועקגעטראָגן; מנחמען גופא צעהרגעט, צעשלאָגן און פון שטאַט אַרויס געטריבן. דער אַרעמער געלערנטער האָט פון דער פרעמד זיך געווענרעט מיט אַ בריוו צו זיין געוועזענעם באַשיצער און הכנעהדיק געפרעגט, פאַרוואָס האָט יענער אויף אים זיין צאָרן אויסגעגאַסן. דער יידישער נשיא, חסדאי, האָט געגעבן אַ קורצן ענטפער. און ניט צופעליק איז פאַר בליבן אין געדעכעניש פון די קומענדיקע דורות דער דאָזיקער ענטפער, — אזוי כאַראַקטעריסטיש איז ער פאַר די גרויסע הויפּלייט מיט זייער אויפגעבלאָזענער גאווה און שטאַלצער זעלבסטצופרידנקייט. ביזטו באַמת שולדיק — איז געווען שפרוטס ענטפער — האָב איך דיך באַשטראַפּט לויט דיין פאַרדינסט נאָך; אלא ביזטו אומשולדיק — האָב איך דיר דאָך דערמיט גורם געווען דאָס אייביקע לעבן¹. אפילו דער שטילער עניוּתדיקער מנחם האָט אזא ענטפער ניט געקאָנט פאַרשווייגן; אין אים האָט זיך דערוועקט דאָס באַליידיקטע געפיל פון זעלבסטאַכטונג, דער שטאַלץ פון אַן אמתן תלמיד = חכם, וואָס ווייס דעם ווערט פון כבוד התורה און קאָן ניט מוחל זיין די פאַרשוועכונג פונם מענטשנס גייסט און נשמה. ער האָט חסדאין געשיקט אַ בריוו, וואָס שוין צוליב אים אַליין האָט מנחםס נאָמען פאַרדינט צו פאַרבלייבן אין דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור.

מנחם פאַרשטייט זייער גוט, ווי געפערלעך עס איז פאַר אים, דעם אַרעמען געלערנטן, זיך אַקעגנשטעלן דעם שטאַרקן מעכטיקן מיניסטער. דער בריוו הייבט זיך דערפאַר אָן אין אַ געלאַסענעם הכנעהדיקן טאָן, נאָר באַלד איז גובר דאָס געפיל פון צער און צאָרן און ער פאַדערט שאַרף און באַשטימט דין וחשבון פון זיין באַליידיקער פאַר די גרויסע ביזונות און ליידן, וואָס ער איז אזוי אומשולדיק אויסגעשטאַנען. „צו גאָט דערגרייכט מיין געבעט, — שרייבט מנחם, — צו אים, דעם באַשיצער פון געדריקטע און אומשולדיקע, דערהייב איך מיין געשריי, און פֿל זמן איך לעב וועט ניט אַנטשוויגן ווערן מיין שטים פון צאָרן!.. איך, וואָס ווער געיאָגט און געפלאָגט, איך, וואָס בין דורך דיר געשליידערט געוואָרן אין אַפּגרונט פון דחמות און נויט, — איך ווענד מיך צו דיר, מיין געוועזענער האַר און באַשיצער: צי האַסטו גאָר פאַרגעסן, אַז דו ביזט דאָך אויך נאָר אַ פשוטער בשר-וּדָם גלייך מיט מיר, אַז מיר ביידע צוזאַמען זיינען ניט מער ווי עפֿר נאָפֿר? די שטאַרקסטע מלכים און שרים, די פאַרוואָגלטע

1 אַם הענית — פֿיר הביאותיך למוסר, ואם לא הענית — כבר הביאותיך לחיי

אביונים און אָרעמע נויטפאָדערפטיקע — צי וואָרט דען אויף זיי ניט איין און הער זעלביקער גורל: צוריקקערן צו דער ערד, וואָס האָט זיי אַלעמען געבאָרן?

טיף פאַרווייטיקט איז מיין האַרץ, וואָרין אויף דער גאַנצער וועלט איז צו מיינע לידן קיין גלייכן ניטאָ; מיין איינציקע נחמה איז אָבער דער געדאַנק: עס איז דאָ אַ שופט אויף דער וועלט, דער בַּיִן, וואָס לעבט אייביק; ער וועט פאָדערן געצאָלט פאַר אַלע בזיונות און שאַנד (על כל כלימותי), וואָס איך בין אויסגעשטאַנען. איך גלויב און בין זיכער — עס לעבט מיין באַשיצער! ער וועט פאָדערן דין וחשבון, ער וועט משפטן מיין משפט; זאָל זיין, אַז דאָ איז לית דין ולית דין — איך ווייס אָבער אויף זיכער: עס איז פאַרהאַן דער גאָט פון משפט, און קומען וועט דער טאָג, ווען מיר אַלע וועלן מוזן פאַר זיין געריכט־שטול שטיין. ער וועט קומען, דער גרויסער יום־הדין, ווען די פאַרוואַגלטע וועלן שוין מער ניט דאַרפן נע־ונד זיין, און די גרויסע און מעכטיקע וועט גאָלד און זילבער שוין מער ניט שיצן. עס וועט קומען דער טאָג, ווען אַלע וועלן גלייך זיין — דער שר און דער אביוו, דער רייכער און דער לוי־אַרבעטער... קומען וועט דער טאָג — און געווייגן און גע־מאַסטן וועט אַלץ ווערן, און די שטאַרקע און די גרויסע וועלן מער ניט האָבן די מאַכט צו אונטערדריקן און געוועלטיקן...

איך פאָדער פון דיר דין וחשבון, — ווענדט זיך מנחם צו שפרוטו, — וואָרין איך בין דער גערעכטער און אומשולדיקער. דו האָסט מיר דעם ענטפער געגעבן: „ביזטו שולדיק, האָב איך דיך באַ־שטראַפט לויט דיין פאַרדינסט נאָך; אַלָא ביזט ניט שולדיק, — האָב איך דיר גורם געווען דאָס אייביקע לעבן“. און מיינסטו, אַז דאָס איז אַ גערעכטער ענטפער, אַז דאָס איז דער וועג פון משפט? אָדער גלויבסטו, אַז מיט שפּאַט און געלעכטער וועסטו מיר דאָס מויל פאַרשליסן און מיט לייכטזיניקע ווערטער מיך ברענגען צום שווייגן? הער זשע, בּוֹ־אַקָם! דו ביזט דאָך אַ גדול בישראַל — דאַרפסטו דאָך האָבן אַ באַגריף, וואָס ס'אָזוינס משפט און יושר! דו זאָגסט: אויב איך בין שולדיק, צי משפט מען דען נאָר אויפן סמך פון „אויב“ און „טאָמער“. צי קאָן מען דען אַרויסטראַגן אַ פּסק־דין נאָר אויפן סמך פון השערות? ניט אויפן גרונד פון פעסטע באַווייזן, נייערט פון געדאַנקען, וואָס זיינען טיף ביי יענעם אין האַרצן פאַרהוילן? „אויב איך בין אומשולדיק — שרייבסטו — האָסטו מיך דערמיט געבראַכט צום אייביקן לעבן“. נו, און מיטן אומגע־רעכטן שופט — מיט אים וואָס וועט זיין? מיט וואָס וועט ער קומען פאַרן בַּיִן אמת?..

„אפילו ביי די ווילדע שבטים — שרייבט מנחם ווייטער — האָט מען פון אזא משפט ניט געהערט. אפילו ביי די געצנדינער האָט מען מער יראת-הפבור פאַר יושר און גערעכטיקייט. דאָס קאָן ניט פאַרשוויגן ווערן! אפילו נאָך מיין טויט וועט די גרויסע עוולֶה ניט פאַרגעסן ווערן; אין שטויב וועל איך צעפאַלן — און אויך דעמאָלט וועט טיין געשריי די הימלען שפאַלטן“¹.

דונשם קריטיק קעגן מנחמען איז אויך ניט געבליבן אָן אַן ענטפער. צווישן די תלמידים פון די ביידע געלערנטע האָט זיך אָנגעהויבן אַ ליטע-ראַרישער געראַנגל, וואָס האָט אַ געוויסן קולטור-היסטאָרישן ווערט, ווייל ער האָט אין אַ געוויסער מאָס אַריינגעבראַכט פריש לעבן און אויך נייע פאַרמען אין דער העברעיִשער שפראַך און איר ליטעראַטור. פאַר דעם באַליידיקטן מנחם האָבן זיך אָנגענומען זיינע דריי תלמידים: דער גע-לערנטער יצחק ג'יקאַטיליא ², אפרים אבן קפרון און דער יונגער יהודה בן דוד חיוג' ³, וואָס האָט דערנאָך זיין נאָמען באַ-רימט געמאַכט אויפן געביט פון שפראַך-פאַרשונג. זיי זיינען אַרויס קעגן דונש מיט אַ קעגן-קריטיק (תשובות תלמידי מנחם) ⁴. אויך זיי האָבן געהאַלטן פאַר נייטיק צו געבן בתור הקדמה צו דער „תשובה“ אַ לאַנג לויב-ליד דעם נשיא שפּרוט. דאָס דאָזיקע ליד איז געשריבן אין דעם אייגענעם נוסח און אין דערזעלביקער מעטריק, ווי דונשס צוויי שירים, בכרי צו באַווייזן, און זיי שטרייבן דאָס טאַקע אַגב אונטער, אַז אויך זיי זיינען ביכולת צו שרייבן העברעיִשע שירים לויט די פּללים פון אַראַ-בישער מעטריק. נאָר טאַקע דערביי טרעטן זיי שאַרף אַרויס קעגן דונשס אויפטו און פלייסן זיך צו באַווייזן, אַז די אַראַבישע מעטריק איז פּלל ניט פאַסיק פאַר דער העברעיִשער שפראַך.

„אונזער איינציקע ירושה — טענהן זיי — מאַכט ער הרוב און וויסט, אין פרעמדע בענדער בינדט ער די הייליקע שפראַך“⁴.

¹ מנחםס בריוו איז דאָס ערשטע פּאָל פאַרעפּנטלעכט געוואָרן דורך שד"ל אין „בית האוצר“ I אינם יאָר 1847; דערנאָך דורך גרעצן אין „לקט שושנים“ 1862 און דורך ז. שפּערן אין דער הקדמה צו „תשובות תלמידי מנחם“ XXXIII-XXII.

² די נימל ווערט אין דעם דאָזיקן נאָמען אויסגעשפראַכן הי „דוש“.

³ פאַרעפּנטלעכט דורך ז. שפּערן אין יאָר 1870.

⁴ לָשׁוֹן קִבְּשׁ הַקְּבִירִית —

אַשְׁרֵהּ הוּא לְשִׁאֲרֵית,

שְׁמֵלוּ הַקְּבִירִית —

בְּמִשְׁקָלִים זָרִים.

דעם דאָזיקן שטאַנדפונקט באַגרינדן זיי באַריכות אין זייער ספר
נופא 1 און ווייזן דערביי דונשן אָן אויף זיין אייגענעם לערער סעריה
גאון, וואָס האָט אין זיינע שירים אויסגעמיטן די אַראַבישע מעטריק.

מען מוז מודה זיין, אז אין די טענות פון מנחם תלמידים האָט
געשטעקט פיל אמת. און צו דער זעלביקער החלטה איז דערנאָך געקומען
אויף דער עלטער דער גרעסטער יידישער דיכטער פון מיטלאַלטער,
יהודה הלוי². און דאָך האָט דער אַרויסטריט פון מנחם תלמידים
קיין פעולה ניט געהאַט, און די אַראַבישע מעטריק האָט זינט דונשם
אַרויסטריט אומבאַגרענעצט געוועלטיקט אין דער העברעיִשער פּאָעזיע
אין משך פון לאַנגע דורות.

די „תשובות“ פון מנחם תלמידים זיינען געשריבן אין דעם זעל-
ביקן שאַרפן, פאַמפלעטישן טאָן³, ווי דונשם קריטיק; נאָר זיי אַלע
האָט אין דעם פרט ווייט איבערגעשטיגן דונשם תלמיד יהודה בן
שָׁשֶׁת, וואָס האָט זיך אָנגענומען פאַרן כבוד פון זיין רבין און געשריבן
אַן ענטפער אויף די טענות פון מנחם תלמידים. די קעגנער זיינע
קרוינט בן-שָׁשֶׁת מיט אַזוינע נעמען, ווי חמורים, חזירים, טיפשים, נאַראַנים,
פראים, מאַלפּעס, עמי-הארצים וכדומה. דערפאַר אָבער איז ער אויך ניט
קאַרג אין תהילות און שבחים אָן מאָס און אָן גרענעץ פּונגע צו זיין
לערער. דונש איז ביי אים דער גרויסער „געלערנטער פון מערב“, וואָס
האָט ניט זיין גלייכן. די חכמה זיינע איז ברייט ווי דער ים און שטילט
דעם דורשט פון אַלע וויסנספאַגעריקע. זיינע שירים זיינען אויסגעקריצט
אויף אייביקע צייטן, אין אַלע קומענדיקע דורות וועלן זיי די הערצער
דערסוויקן⁴.

אין דער אמתן זיינען ביידע קעגנער, הן מנחם הן דונש, געווען
ניט מער ווי אַנהייבער; זייער באַדייטונג באַשטייט דער עיקר אין דעם,
וואָס זיי זיינען געווען די ערשטע, די מוטיקע פּיאַנערן. זיי האָבן מיט
זייערע ווערק בלי ספק דערוועקט דעם אינטערעס צו וויסנשאַפּטלעכער
שפּראַך-פּאַרשונג, נאָר דער אמתער פּאָטער פון העברעיִשער גראַמאַטיק,

1 תשובות תלמידי מנחם 21-30; זע אויך: ש. פינסקער „לקוטי
קדמונים“, 62-65.

2 בורי II, §§ 78-80.

3 זע תשובות תלמידי וכו' ז"ו 15, 24, 25, 33, 40, 41.

4 זע תשובות תלמידי וכו' ז"ו 6, 15, באַזונדערס 44.

דער „ראש המדקדקים“ 1, איז ערשט געוואָרן מנחם תלמיד, דער-פריער דערמאָנטער יהודה תיג' 2.

גראָד אין יענער צייט האָבן אין קאָרדאָווע, אין דעם דעמאָליקן וויכטיקסטן צענטער פון אַראַבישער קולטור אין אייראָפּע, געלעבט און געשאַפן באַרימטע אַראַבישע גראַמאַטיקער, וואָס האָבן דערהייבן די וויסנשאַפטלעכע שפּראַך-פּאַרשונג אויף אַ געוואַלטיקער הייך. אַפילו די ברייטע שיכטן האָבן זיך שטאַרק אָנגעהויבן צו אינטערעסירן מיט פּילאָ-לאַגישע פּראַגן 3. אַט אונטער דער השפּעה פון די דאָזיקע וויסנשאַפט-לעכע שטרעבונגען איז אויסגעוואַקסן תיג' און צוגעטרעטן צו זיין אַרבעט, מיט וועלכער עס הייבט זיך אָן אַ גאַנץ נייע תקופה אויפן געביט פון העברעישער שפּראַך-פּאַרשונג. דאָרט, וואו ס'האָט פריער געוועלטיקט דער אמתער תוהו ובוהו, האָט ער מיט זיין שאַרף אויג און חוש פון אַן ערשטקלאַסישן געלערנטן געמאַכט אַ סדר און אויפגעדעקט שטרענג-גילטיקע פּללים און געזעצן. ער איז דער באַגרינדער פון דעם באַרימטן הויפט-געזעץ, וואָס איז געוואָרן דער יסוד פון דער גאַנצער העברעישער גראַמאַטיק: אַז אין דער העברעישער שפּראַך איז נישט פאַראַן קיין איין צייטוואָרט (פּעל), וואָס זאָל באַשטיין פון ווייניקער ווי 3 אותיות 4.

דער יידישער „ראש המדקדקים“ פאַרדינט בלי ספק צו פאַרנעמען אַ גאַנץ פּכבוריקן אָרט אין דער געשיכטע פון דער אַלגעמיינער אייראָ-פּעישער פּילאָלאַגישער וויסנשאַפט 5, און דאָך, ווי גרויס ס'איז זיין פאַר-דינסט, האָט אים פאַרט איבערגעשטיגן זיין גאונישער נאַכפאלגער און

1 „ראש המדקדקים“ רופט תיג'ן אָפּס אָן דער באַרימטער אַברהם אָבן עזרא (זע זיין „שפה כרוכה“, 21 א"ח).

2 געבאָרן אין פעק אין דער מיט פונם צענטן יאָרהונדערט, געשטאָרבן אין סוף פון יענעם יאָרהונדערט.

П. Коковцев, Новые материалы etc. 1916, 5 זע:

4 זיין מעאָריע האָט תיג' באַגרינדעט אין צוויי וויסנשאַפטלעכע אַראַבישע ווערק: (1) כתאב אלאפעאל דואת הרוף אַלליין (ספר אותיות הנח), (2) כתאב אלאפעאל דואת אלמתלין (פעלי הכפל).

5 תיג'ס ווערק זיינען צוויי מאל איבערגעזעצט געוואָרן פון אַראַביש אויף העברעיש, — דאָס ערשטע מאל דורך משה ג'יקאָפּילאָ און שפעטער דורך אברהם אָבן עזרא.

6 זע: „Ieguda Hайюджъ, имя котораго заслуживало-бы упоминаться во всѣхъ общихъ обзорахъ исторiи языковѣвнѣя съ немевшимъ правомъ, чѣмъ имя индiйскаго грамматика Панина“

תלמיד, יונה אָבן ג'נאח, איינער פון די באדייטנסטע פילאָלאָגן און לינגוויסטן (שפראך-פאָרשער) פונם אייראָפּענישן מיטלאַלטער. זיין מייסטער ווערק, כתאב אל תנח"ח (ספר הַרְקָמָה) איבער העברענישער גראַמאַטיק און שפראך-פאָרשונג איז די שענסטע און רייכסטע פרוכט, וואָס די העברענישע שפראך-וויסנשאַפט האָט געבאָרן. עס איז אַן אמתער אוצר פון וויסן בנוגע צו שפראך-פאָרשונג און ביבל-דערקלערונג. דאָס דאָזיקע ווערק האָט געהאַט די גרעסטע השפּעה ניט נאָר אויף אַלע שפּעטערדיקע יידישע מדקדקים, נאָר אויך אויף די ביבל-פאָרשער און מפרשים. אַלע האָבן זיי געשעפט פון דעם דאָזיקן רייכן און טיפן קוואַל. די ערשטע יידישע מדקדקים, מנחם און דונש, האָבן זייערע ווערק געשריבן אויף העברעניש, אָבער די גרויסע שפראך-פאָרשער, וואָס זיינען געקומען נאָך זיי, תּיוג' און ג'נאח, האָבן זיך שוין באַנוצט מיט דער אַראַבישער שפראך, און מיט זייערע ווערק האָבן זיי געלייגט די ערשטע יסודות פון דער רייכער אַראַביש-יידישער וויסנשאַפטלעכער ליטעראַטור, וואָס האָט שנעל אויפגעבליט אין שפּאַניע. עס מוז אָבער נאָך אַמאָל אונטערגעשטריכן ווערן דאָס, וואָס מיר האָבן שוין פריער באַמערקט: די דאָזיקע געלערנטע זיינען טאָקע געווען אונטער דער שטאַרקער השפּעה פון דער אַראַבישער קולטור, דעם העברענישן קדוק האָבן זיי אויפגעבויט לויט די כללים פון דער אַראַבישער גראַמאַטיק, און אַנג אויך אויסגענוצט די אַראַבישע טערמינאָלאָגיע; נאָר דאָס אַלץ איז געווען פּלויז אַ מיטל צו אַ פעסט באַשטימטן ציל: אויסצופאָרשן די שפראך פון זייער נאַציאָנאַלן הייליקטום, די כתבי הקודש, בעסער צו פאָרשטיין און דערקלערן דעם פּשט פון דער תורה. דעם דאָזיקן געדאַנק זאָגט אַרויס גאַנץ שאַרף און בולט דער גרעסטער פון זיי, אָבן ג'נאח. ער דערקלערט, אַז דאָס הויפטציל פון זיין לעבן איז דערגיין דעם אמתן פּשט פון דער ביבל, און בכדי בעסער דאָס דאָזיקע ציל צו דערגרייכן, האָט ער זיך גענומען צום אויספאָרשן די העברענישע שפראך.

די פון גאָט אַנטפלעקטע כתבי הקודש — שרייבט ג'נאח אין דער הקדמה צו זיין הויפט-ווערק — קאָן מען גוט פאָרשטיין נאָר ביי דעם תנאי, ווען מ'האָט פעסטע ידיעות אין דער שפראך, אויף וועלכער זיי

1 אויף אַראַביש האָט ער געהייסן: אַבול וואַליד מרוּאן אָבן ג'נאח. געבאָרן איז ער אין קאָרדאָזיע אינעם יאָר 990. בעת די אומרוען אין שפּאַנס אין 1012 האָט ער פאַרלאָזן זיין געבורטשטאָם, איז לאַנג געווען גע-יגנד אין צום סוף זיך באַזעצט אַלס פּראַקטישער אַרצט אין סאַראַגאָסע. געשטאָרבן איז ער אין דערמיט פון עלפּטן יאָרהונדערט. מער באַריכט זענען אים זע: ר.ו. באַכערס מאָנאָגראַפּיע און אויך זיין פּאָרטרעט צו „ספר השרשים“, 1892; דאָן אויך ע.ו.א.ל.ר., ליטעראַטורבלאַטש דעם אָריענטס, 1844, 675-678.

זיינען געשריבן. דער דאָזיקער געדאַנק ווערט ביי אונז אַלץ קלערער, וואָס מער מיר שטרעבן צו פאַרשטיין דעם תּוֹך פֿון די כתבי־הקודש און וואָס מער אונזער שכל איז משיג די גרויסקייט פֿון דעם, וועלכער האָט אונז דורך רוח־הקודש די דאָזיקע ספרים אַנטפלעקט.¹

דאָס איז זייער אַ כאַראַקטעריסטישער שטריך פֿאַר דער גאַנצער תקופה בכלל. די שפּאַנישע גאָטספּאַרכטיקע יידן ווערן כלל ניט בטל פֿאַר דער אַראַבישער קולטור; זיי געפינען זיך, אמת, אונטער איר שטאַרקער השפּעה, נאָר זיי פלייסן זיך אָבער, און טאַקע מיט גרויס הצלחה, די דאָזיקע פרעמדע אוצרות פֿון קולטור און וויסן צו ברענגען אונטער דער השגחה און שליטה פֿון דעם רעליגיעזן יידישן געדאַנק. זיי אַרגאַניש צו פאַרבינדן מיט דעם אייגענעם נאַציאָנאַל־קולטורעלן שאַפֿן...

* *

אָפֿן ז'נאַח און זיינע פֿאַרגענגער האָבן אָבער ניט נאָר געהאַלפֿן בעסער צו פאַרשטיין דעם פּשט פֿון די „דורך גאָט אַנטפלעקטע כתבי־הקודש“, — זיי האָבן אַנב מיט זייער קלאַסישער וויסנשאַפֿטלעכער שפּראַך=פֿאַרשונג געלייגט דעם יסוד און פּרוכטבאַר געמאַכט דעם באַדן פֿאַר דער גלענצנדיקער בלי=תקופה פֿון דער העברעיִשער פּאָעזיע און שיינער ליטעראַטור.

דונש בן זבֿנאָט האָט דער ערשטער איינגעפירט די כללים פֿון אַראַבישער מעטריק אין דער העברעיִשער פּאָעזיע; ער האָט אויך איינ־געפירט אַ ספּעציעלן אייגנאַרטיקן נוסח פֿון פּאַלעמיק־ליטעראַטור: פּאַמ=פלעט בדרך שיר, מיט שאַרף צוגעשפּיצטע גראַמען. ער האָט אויך פּיוטים פּאַרפאַסט. און דאָך איז ער קיין אמתער דיכטער ניט געווען; ניט מיט אים איז אין שפּאַניע אויפגענאַנגען דער מאַרגנשטערן פֿון דער העב=רענישער פּאָעזיע. קיין אמתע דיכטער זיינען ניט געווען אויך די דריי פּייטנים, וואָס זיינען אַרויסגעטרעטן באַלד נאָך אים. אַלע דריי האָבן זיי געטראָגן איין און דעם זעלביקן נאָמען—יצחק: מנחם שוין פּריער דער=מאָנטער תלמיד, יצחק בן ג'יקאטי לה, ז'נאַחס לערער, יצחק בן מר שאול און יצחק בן חלפן, וואָס איז געווען דער ערשטער וואָס דער=דיכטער ביי יידן און האָט פֿון זיינע לירער געצויגן חיונה, געלעבט דערפֿון, וואָס ער פלעגט מכבד זיין גבירים און מצענענאָטן מיט זיינע לויבלידער.²

¹ זע לאַנדסהוט, „עמודי העבודה“, 61; מחזור וויטרי, II, 178.

² אייניקע פֿון זיינע לויב־לידער, וואָס ער האָט געשיקט שמואל הנגיד, זיינען אַפּענדערקט אין הנגידים לידער־זאַמלונג (זכרון לראשונים, I, 91, 94, 98).

די ערשטע אמת-פאעטישע טענער האָבן זיך ערשט דערהערט אין די רעליגיעזע ביוטים פון אן אנדער תלמיד-חכם פון יענעם דור, — יוסף בר יצחק בן שטנאש בן אביתור האָט ער געהויסן. אן אויברויק וואַנדער-לעבן האָט דער דאָזיקער געלערנטער פארבראַכט. ער איז געווען אַנגעזען ביים הויף פונם געבילדעטן און וויסנסדורשטיקן קאליף אלחאָי בן פון קאַרדאָווע, און אויף זיין וואונטיש האָט בן-אביתור פארבראַכט אין אראביש א פירוש אויף גאַנץ תלמוד. נאָכן טויט פון דעם פאַריטן קאַרדאָווער רב, ר' משה איז אויסגעבראַכן אַ גרויסע מחלוקת צווישן זיין זון ר' חנוך און זיין תלמיד בן-אַביתור וועגן רבנות אין קאַרדאָווע. דער סוף איז געווען, אז בן-אביתר איז אַוועק פון שפּאַניע, געווען נעגנד פל ימיו און געשטאַרבן (פערך אין יאָר 1000) אין דמשק. דער רוב ביוטים זיינע זיינען „מעטדות“ אויף יוב-שפור. ער געהערט נאָך צו הקלירס הדר, שטרייכט אין זיין נוסח, מיט אַ סך האַרפע ווערטער-און אַלטמאָדישע אויסדרוק; די שירים זיינע זיינען שווערע, האַלפּעריקע, ניט לייכט פאַרשטענדלעך. און דאָך פילט זיך אין זיי ערטערווייז דער אמתער דיכטער. אין בן-אביתרס האַרציקער תפילה „אַתּ כּי זְנַחְתָּ לְצַחַּת הָעָרִים זֶיךָ שׁוֹיֵן דַּעַר בַּת-קוֹל, דַּעַר פֶּאָרדקלאַנג פון די שיינע נאַציאָנאַל-רעליגיעזע לידער, וואָס וועלן באַלד דערשאַלן אין דעם שפּאַנישו לאַנד אין די געצעלטן פונם פּאָלק ישראל.

אין דעם דאָזיקן ליד קלאַנגט זיך דאָס פּאָלק ישראל פאַר זיין פּאָטער אין הויכל: „צי האָסטו דען וועמען אויף אייביס פאַרלאָזן? פאַר-וואָס-זשע האָכטו אונז לדורי דורות פאַרגעסן? צי האָסטו וועמען מיט אייביקן צאָרן באַשטראַפּט? און אונז האָסטו פאַריאָגט אויף אַלע צייטן-אַ דור נאָך אַ דור שמאַכט איך אַלץ אין קנעכטשאַפט, און פאַרשלאָסן איז מיין מויל; איך האָב הכנעהדיק געוואַרט, ניט געמאַנט פון געפענט געניש אויסצולייזן, איך בין געוואָרן צו שפּאַט און צו געלעכטער, קיין פונק רחמנות אין ערגעץ ניט געפונען. צווישן אַלע געפּאַלענע האָב איך מיין גלייכן ניט, פון אַלע געפייניקטע בין איך אַן אויסנאַם... יעדער אומגליק האָט דאָך אַ גרענעץ, יעדע האַפּענונג — אַ טאַג פון דער-פילונג, נאָר מיין גלות האָט ניט קיין שיעור, ער ווערט אַלץ לענגער און וואַקסט אָן אַ סוף.

1 דער רבנות-סבוך איז זייער רייך אין פרטים, וואָס האָבן אַ גרויסן אינטערעס פאַר דעם קולטורעלן מצב פון יענער צייט (באַשריבן אין דעם „ספר הקבלה“ פון ד' אברהם בן דאוד), וועגן דעם נאָמען שטנאש (פון די צוויי ווערטער „שום אָנאש“) א „מאַנאַשריפּט“ 1923-1, 59.

שטיי=אויף און זע: גרויס אָן אַ צאָל זיינען אונזערע פיינד — נישטאָ וווּ זיך צו באַהאַלטן, וווּ שוין צו געפינען! ווער קאָן עס צווען, ווי אייגענע קינדער ווערן געשָחטן — און נישט האָבן אויף זיי קיין רחמנות און ניט קומען זיי צו הילף? .. אַלמעכטיקער אין הימל! די ביסט דאָך אונזער פּאָטער, — פאַרוואָס=זשע זיינען מיר צו יתומים געגליכן? די ביזט דאָך אונזער איינציקער, — ווער אויסער דיר קאָן אונז העלפן אין אונזער נויט? ביי וועמען אויסער דיר קאָנען מיר שוין געפינען? מיר זיינען דאָך דיין פּאָלק, דייע שוצלאָזע שאַף! פאַרלאָז=זשע אונז ניט ביי די פרעמדע אין די הענט! דיין גענאָד און דער=באַרעמען אַנטפּלעק אונז היינט אינם טאָג פון רחמים!"

בן=אָביתר געהערט נאָך, ווי מיר האָבן שוין אָנגעוויזן, צו דער אַלטער שול. ער האָט געשריבן אינם נוסח פון אליעזר הקליר מיט האַרבע משונהדיקע ווערטער, וואָס ווילן ניט וויסן פון גראַמאַטישע כללים און געזעצן. אַ רעליגיעזער פייטן איז בן=אביתר געווען, האָט געשריבן אויס=שליסלעך פּיוטים און תפילות, זיך ניט פאַרנומען מיט דברי חול. דער אמתער אָנהייבער פון אַ נייער תקופה, דער פּאָטער פון דער וועלט=לעכער פּאָעזיע ביי יידן אין מיטלאַלטער איז געווען דער באַרימטער שמואל הנגיד אָבן גַדיל'ה, איינע פון די מערקווירדיקסטע און אינטערעסאַנטסטע געשטאַלטן פונם שפּאַנישן מיטלאַלטער.

שמואל הנגיד איז דערצויגן געווען אין איינער פון די ישיבות, וואָס שפּרוט האָט געגרינדעט אין שפּאַניע, אונטער דער אויפער=השגחה פון די רבנים ר' משה און זיין זון ר' חנוך, וואָס זיינען געקומען פון בבל און געלייגט אין שפּאַניע דעם ערשטן יסוד פון חֲכַמַת התלמוד און חכמת הַיְהוּדוּת. און שמואל איז געווען די ערשטע צייטיקע פרוכט, וואָס די דאָזיקע ישיבות האָבן אויפגעצויגן. ער איז געווען דער ערשטער פּקי אין ים התלמוד, דער גאון בישראל, וואָס איז אויפגעוואַקסן אויף שפּאַ=נישן באַדן. אינם יאָר 1027 איז שמואל אָנערקענט געוואָרן פאַרן רב הפולל¹, פאַרן גייסטיקן ראש פונם שפּאַנישן יידנטום, און אַז איז גען יאָר אַרום איז געשטאַרבן דער לעצטער גרויסער גאון אין בבל, רב האי, איז ער, דער רב הפולל און ראש פון די שפּאַנישע ישיבות², פּאַקטיש געווען דער גייסטיקער יורש פון די גאונים אין בבל. בעת נאָך רב האי'ס טויט איז דער קוואַל פון תלמודישן וויסן אין בבל פאַרטריקנט געוואָרן³.

1 זע: סעדיח אָבן דאנן אין „חמדה גנוזה“, 29; ראב"ד — „סדר הקבלה“.

2 שלמה נבירול רופס ר' שמואלן אין איינעם פון זיינע דורך אוגו פאַרענשט=לעכסע לידער „ראש ישיבה“ (קראום שמואל ראש ישיבה).

3 די ישיבה אין סורא האָט זיך פאַרזאָכט אין 1034 און אין פינפדיגיא — אין 1040.

זיינען די ישיבות אין ווייטן מערב אונטער דער השגחה פון ר' שמואל געוואָרן דער נייער לעבעדיקער קוואַל, וואָס האָט דערפרישט און באַפֿרוכפערט דאָס פעלד פון ייִדישן וויסן. זיין „מבוא התלמוד“, אין וועלכן ר' שמואל האָט געפרוווט ברענגען אין אַ סדר דעם ריזיקן מאַטעריאַל, וואָס איז צונויפגעזאַמלט אינם ים התלמוד, איז אָנגענומען געוואָרן בכל תפוצות ישראל, און עד היום ווערט דער תלמודישער טעקסט געדרוקט צוזאַמען מיט די וויסנשאַפטלעכע הערות פון דעם באַרימטן שפּאַנישן רב נ.

ר' שמואל האָט זיך אָבער אָפגעגעבן ניט נאָר מיט הלכות התלמוד, „באשעפטיק זיך פלייסיק מיט וועלטלעכע ביכער, — פלעגט ר' שמואל זאָגן, — זיי וועלן זיין דייענע נוצלעכע וועגווייזער אינם געזעלשאַפטלעכן לעבן“¹, און ר' שמואל איז געווען ניט נאָר אַ נאָה ד'רש, נאָר אויך אַ נאָה מְקַיָּים. דער דאָזיקער רב איז געווען אַן ערשטקלאַסישער געלערנטער פון פּילזייטיקן, ממש ענציקלאָפּעדישן וויסן, אַ גאָונישער שפּראַך־פּאַרשער, וואָס האָט מיט פולן רעכט געהאַט דעם מוט זיך אַריינצולאָזן אין לאַנגן וויסנשאַפטלעכן ויכוח מיטן גרעסטן ייִדישן פּילאָלאָג אָבן ג'נאַח'י. דאָס איז געווען אַ געראַנגל צווישן צוויי ריזן, גלייך אין קראַפט און באַדייטונג. און די מומחים פּילאָלאָגן זיינען מספּים, אַז ר' שמואלס הויפּטווערק, זיין ביבל־ווערטערבוך, „כתאב אל־אסתאנהאנא“ (ספר העושר)⁴ איז ניט מינדער אין באַדייטונג און וויסנשאַפטלעכן ווערט, ווי ג'נאַח'ס מייסטער־ווערק, „כתאב אל תנקה“.

דאָס דאָזיקע ריזיקע תנך־ווערטערבוך, וואָס איז באַשטאַנען פון צוויי און צוואַנציק חלקים, האָט פאַרפאַסט אַ מענטש, וואָס איז נישט געזעסן פל ימיו באהלה של תורה, נישט אַ פּאָך־געלערנטער, וואָס אינאָם טערעסירט זיך אויסשליסלעך מיט וויסנשאַפטלעכע פּראַגן, — נאָר אַ שטאַטסמאַן און פּאָליטיקער, אַ איש־מלחמה, וואָס האָט זיך אויפן שלאַכט־פעלד געפילט אַזוי היימיש, ווי אין דער ישיבה. ניט נאָר אין דער געשיכטע פון ייִדישער וויסנשאַפט האָט שמואל אָבן ג'נאַח' זיין

1 ר' שמואל האָט אויך געמאַכט אַ פּירוש צום תלמוד אונטער דעם נאָמען „הלכתא גברותהא“.

2 הנה הרבה בספרי חוץ ומצא אשר יכשר עשהו בשערים.

3 באַריכות וועגן דעם זע: וי. באַכער אין זיין פּאַררעדע צום „ספר השרשים“ XV—XVII, און אין קאָקאָווצעווס ציסירטן ווערק, 77—87.

4 באַריכות וועגן דעם דאָזיקן ריזנווערק און בכלל וועגן שמואל הנגיד אַלס שפּראַכפּאַרשער זע: П. Коковцев, Новые материалы etc. S. Posnasky — „Revue d. et. juives“, 58, 183, 188.

נאָמען איינגעקריצט, נאָר אויך אין דער געשיכטע פון מוסלמענישן שפּאַניע¹. אַ פשוטער קרעמער איז ער געווען אין די יונגע יאָרן, נאָר אַ דאַנק זיינע גאונישע פענקייטן האָט ער דערגרייכט די העכסטע שטופּן פון מלוכה=מאַכט. אַלס ערשטער מיניסטער (וויזיר) ביי די קאַליפּן פון גראַנאַדע, תּאַבוס און זיין זון באַדיס, איז דער יידישער רב און ראש ישיבה פּאַקטיש געשטאַנען אין משך פון צענדליקער יאָרן בראש פון דער גראַנאַדער מלוכה².

און דער דאָזיקער רב און שטאַטסמאַן, קונציקער דיפּלאָמאַט און געלערנטער שפּראַך=פּאַרשער, איז אויך געווען דער באַגרינדער פון וועלטלעכער יידישער פּאַעזיע. דער געשיכטס=שרייבער ראב"ד (ר' אברהם בן דאָד), וואָס דערציילט אין זיין „ספר הקבלה“ אינטערע=סאַנטע פרטים וועגן שמואל הנגידס לעבן, איז מוסיף: „אין די טעג פון חסדאי האָבן די יידישע זינגער קוים אָנגעפאַנגען זייער קול צו באַווייזן, אָבער אין שמואלס צייטן האָט שוין זייער שטימע הויך געקלינגען“³. דער דיכטער משה אָבן עזרא רעדט אין זיין אַראַבישן ווערק איבער פּאַעזיע און מעטריק, כּתאב אַלמחאצרה“ מיט גרויס התפעלות וועגן שמואל הנגיד אַלס פּאַרפאַסער פון דריי פּאַעטישע זאַמל=ווערק: „בן=תהלים“, „בן=משלי“ און „בן=קהלת“. ביז דער לעצטער צייט זיינען געווען באַקאַנט נאָר עטלעכע קליינע שיריים (פּראָגמענטן) פון שמואל הנגידס „בן=משלי“. די דאָזיקע קליינע רעשטלעך האָבן ניט געקאַנט געבן קיין ריכטיקן באַגריף פון שמואלס פּאַעטישן טאַלענט, און מען האָט זיך דער=פאַר אינגאַנצן פּאַרלאָזן אויף איין און איינציקן פּערז, וואָס משה אָבן עזרא האָט אַנג אורחא געבראַכט אין שלמה גבירולם נאָמען: קאַלט ווי דער שניי פונם קרמון אָדער ווי שמואל דעם לַיִם אַ שיר⁴. צוריק מיט אַ יאָר פּערציק האָט אָבער דער באַקאַנטער געלערנטער אברהם אליהו קרפבי געפונען צווישן די אַלטע פּתבי=יד=אין פּעטערבורגער ביבליאָטעק עטלעכע צענדליק שיריים פון שמואלס „בן=

1 אויף דער וויכטיקער ראָלע פון שמואל הנגיד אַלס שפּאַנישער שטאַטסמאַן האָט דער ער=שטער אָנגעוויזן דאָזי (Dozy) אין זיין גרויסן ווערק: *Histoire des mussulmans d'Espagne*.
 2 שמואל הנגיד איז געבאָרן אין קאָרדאָווע אין יאָר 982, געשטאָרבן אין גראַ=נאַדע אין יאָר 1055.

3 „בימי חסדאי הנשיא תחילו לצפצף ובימי ר' שמואל הנגיד נתנו קול.

4 „בְּתָקָה כְּמוֹ שֶׁלֶג שֶׁנִּיר – או כְּמוֹ שִׁירַת שְׁמוּאֵל הַקַּהְתִּי. אין איינעם פון די פּראָגמענטן פון אָבן גבירולם די יו אַן, האָט מיר האָבן באַשריבן, געפינט זיך דער דאָזיקער פּערז מיט אַ קליינער ענדערונג: „ומימיה כמו שלג שניר – או כְּמוֹ שִׁירַת שְׁמוּאֵל הַקַּהְתִּי“. וע אונזער אַרטיקל אין: *Еврейская Мысль*, I, 18.

תהלים" 1. און ערשט דעמאלט האָט מען זיך איבערצייגט, אז די גע-
לערנטע זיינען באַגאַנגען אַ פעלער, בעת זיי האָבן זיך פאַרלאָזן אויפן
פסק-דין פון איין-איינציקן פערז, אַרויסגעריסן פון אַ גאַנצן ליד,
וואָס איז פאַרלאָרן געגאַנגען און ס'איז דערפאַר שווער צו וויסן דעם
אמתן פשט 2.

בן-משלי" איז געשריבן אין באַזונדערע צוויי-צעליקע סטראָפּן;
אין יעדן אזאָ טאָפּל-פּערז האָט דער יידישער שטאַטסמאַן און געלערנטער
אַרויסגעזאָגט אַ באַשטימטן געדאַנק אָדער אַ ספּעציעלע סענטענץ פון
מוסר און דרך-אַרץ 3. שמואל הנגיד, וואָס האָט דורך שווערער מי און
ענערגישן פּלייס זיך דערהייבן צו די העכסטע מדרגות פון מאַכט, ווייזט
אַן אין זיין "בן-משלי": "זאָג ניט, מיין ברודער, מנוחה איז דאָס בעסטע
אין דער וועלט! געדענק, אז דאָס איז דער וועג, וואָס פירט צו קנעכט-
שאַפט און אונטערטעניקייט. צום טראָן פון הערשאַפט און מאַכט פירן
דעם מענטשן די שטאַפּלען פון שווערער אַרבעט און מי 4. "מיר זעען
ניט זעלטן — זאָגט שמואל הנגיד — פּגי נְהוֹרם, וואָס זייער האַרץ איז
פול מיט שוואַרצאַפּלען, און מענטשן מיט געוונטע אויגן, וואָס זיינען ווי
בלינד, וואָרום ס'זיינען אויגן פאַראַנען, וואָס זעען ניט, דאָס האַרץ
אַבער — דאָס דערפילט און אַנטפּלעקט די פאַרבאָרגנסטע סודות" 5.

1 הרפ"ב האָט די דאָזיקע שירים, צוזאַמען מיט די פריער באַקאַנטע, פאַרענטלעכט
אין אַ באַזונדערן ווערק "זכרון לראשונים" 1879. מיט דער צייט האָבן הרפ"ב אין אַנדערע
געלערנטע געפונען נאָך אייניקע אומפאַקאַממע שירים פון שמואל הנגיד, און אינם יאָר
1910 זיינען זיי אויפגעטוישט איבערגעדרוקט געוואָרן אונטער דער רעדאַקציע פון חיים
בראָדער, ערשט גיט לאַנג האָט דוד גלין מודיע געווען ("מדעי היהדות", I, 1926,
153), אז ביי ווין קרוב דוד שושן אין לאַנדאָן געפינט זיך אַ מאַנסקריפּט פון
הנגידס אַלע פּאָעטישע ווערק, צווישן זיי אויך דער "בן-קהלת", וואָס מען האָט ביי
דער לעצטער צייט גערעכנט, אז ער איז אינגאַנצן פאַרלאָרן געגאַנגען.

2 אַזב האָבן אין דער לעצטער צייט בראָדער און דער שרייבער פון די דאָזיקע
שורות אַנטדעקט אין אַלטע פּסב-בירן אַ גרויס לויב-ליד פון שלמה אָבן גבירול, וואו ער
רעדט מיט גרויס התפעלות וועגן שמואל הנגידס פּאָעטישן סאַלענט (זע אויך קייפּמאַן
אין "באַנאַטשעריפּט" 1899, 310).

3 גענויערע פרטים וועגן דעם פּלאַן פון דעם גאַנצן ספר זע: ד. גלין אין
"באַנאַטשעריפּט" 1912, 721-728.

4 אָמיר פּה טוב לך, אָהי פּה שָׁמַם? והוא דרך נתיבה אל בניעה, ולא יעלה
אלי כסא שררה אנוש כי אם עלי מעלת יגיעה.

5 "אנוש! העולם הזה עָנַר ולבו מלא בנות, ופֶּסֶם — קָעָר; ויש אישון ולא
יראה, ולבב שני סודות ונפלאות תְּקַנֵּר".

דרני זיינען פאראן, צו וועלכע דו דארפסט שטענדיק ריידן ווייך און געלאסן, ווען זיי ענטפערן דיר אפילו אויפגערעגט און מיט עזות: צום מלך, וואָס הערשט איבער דיר, צו אַ שווער קראַנקן און צו אַ פּרוי.1 דער רעגן גיט לעבן דער ערד, גייט ער אָבער צו פיל — טויט ער דאָס, וואָס ער האָט באַשאַנקן מיט לעבן; נאָר דעם קוואַל פון חכמה און וויסן — דעם דאָרף מען גיט מעסטן און וועגן: ער איז שטענדיק דער טרענער פון לעבן"2.

די קלוגע, אָבער קאלט-געלאַסענע פעדאַנטישע סטראָפּן פון „בן-משלי"3 קאָנען נאַטירלעך גיט געבן אַן אמתן באַגריף פון שמואל הנגידס פּאָעטישן טאַלענט. זיין טאַלענט אַנטפלעקט זיך ערשט אין זיינע לידער, וואָס הַרְבֵּי האָט פאַרעפּנטלעכט. אין דער, פון דער נאַטור געבענטשטער שפּאַניע, ווי מיר האָבן שוין פריער אָנגעוויזן, האָט רייך אויפגעבליט די אַראַבישע פּאָעזיע. פריי און שטורמיש האָט דאָרטן דערשאַלט דאָס פּריילעכע ווינן-ליד; באַרוישט און פאַרשיכורט האָבן די הייסע, לעכצנע-דיקע לידער פון גיריקער ליבע און דאָרשטיקער לוסט. די אַראַבישע זינגער און דיכטער האָבן זיך געפלייסט איינער פאַרן אַנדערן, געבלענדט מיט די רייכסטע פינאָלדיקע פאַרבן פונם הייסן מזרח אין זייערע לויב-לידער, די אַווי-גערופענע „קאַסירן", אין וועלכע זיי פלעגן באַזינגען זייערע מעצענאַטן, די מושלים און שררות. ביים רייכן טיש, אין פאַר-שיפורטקייט פון בשמים און רוישנדיקן שטאַרקן וויין, זיינען ווי שפּיציקע פּיילן געפּלויגן פּיינגעשליפענע וויצן, קונציקע, שאַרפּזיניקע רעמענישן, בייסנדיקע עפּיגראַמען... דער יידישער ווייזר, דער גרויסער פאַרשער און ליבהאַבער פון דער העברעישער שפּראַך, האָט געשטרעבט דערצו, אַז די אַלע פּילפאַרביקע טענער פונם נעשדיקן לעבן זאָלן דערשאַלן אויך אויף דער אַלטער הייליקער שפּראַך פון תהילים און שיר-השירים, פון עמוס און ישעיה. און ער גופא זינגט ווינן-לידער, לאַדט-אַיין זיינע פריינד, זיי זאָלן „טרינקען פון בעכער, טרינקען פון קרוגן הן בייטאַג הן ביינאַכט"4; שיקט אויך לויבלידער זיינע פריינד און חברים, און

1 בדרך כך תדבר אל שלשה ואם עני לך צוות וקשה: אלי מלך בך ישלום, ואל איש, אשר תלה תלי כבד, ואשה.

2 גשמים את פני ארץ קטמים, ואם ירבו — ימתון מה יסיו. וגשמי פי חכמים אם בעמים ואם רבים להחיות נאִתיו.

3 ליום דעם ערשטן קאַפּיטל, וואָס יעלין האָס ערשט גיט לאַנג פאַרעפּנטלעכט פון דעם „בן-מחלת", קאָן מען זיך טשער זיין, אַז דאָס לעצטע ווערק איז אין דער פּאַרם נאָך ענלעך צום „בן-משלי", נאָר רייכער פון אים אין פּאָעטישע בילדער.

4 קוקה שְׁתֵּה בַּבּוֹס נְשׁוּב וְשִׁתָּה בְּכַר וּבְלִיל וּבְיוֹקִים.

שרייבט קלאגלידער נאָכן טויט פון גרויסע באַרייטנדיקע מענער, ווי רב האי גאון און אַנדר; נאָר דאָס בעסטע און אַריגינעלסטע, וואָס ס'איז געבליבן פון שמואל הנגידס ליטעראַרישער ירושה — דאָס זיינען זיינע זעקנישע קאמפּס=לידער, וואָס ער האָט פאַרפאַסט אויפן שלאַכט=פעלד. די מלוכה פון גראַנאַדע בכלל און איר יידישער וויזנר בפרט האָבן געהאַט אַ סך שונאים אין די שכנישע אַראַבישע מלוכות. דער הייל פון גראַנאַדע האָט אונטער דער אויבערהערשאַפט פון שמואל הנגיד געפירט אָפטע מלחמות; ניט זעלטן איז שמואלס הייל געווען אַרומגע=רינגלט פון אַלע זייטן, נאָר דעם קונציקן און קאַלטבלוטיקן קריגספירער איז שטענדיק געראָטן אַרויסצוהעלפן זיין הייל פון געפאַר און אים ברענגען צום גלענצענדיקן נצחון. אָט די גרויסע און שיינע נצחונות האָט דער העלדישער יידישער וויזנר באַזונגען אין העברעאַישע לידער. נאָך אַ הפסקה פון אַזוי פיל דורות האָבן זיך ווידער דערהערט יידישע קאמפּס=לידער פון נצחון און פרייד, וואָס דערהייבן זייער לויב און דאַנק צום יידישן גאָט פון מלחמה, דעם שטאַרקן באַשיצער אויפן פעלד פון דער בלוטיקער שלאַכט. שמואלס ווייז=לידער זיינען צו האַלפּעריס און שווערוואַגיק, אָבער זיינע לויב=און קאמפּס=לידער זיינען דורכגע=דרונגען מיט פייערדיקער התלהבות, מיט הייסן ברענענדיקן פלאַם פון שטאַרקע באַרוישנדיקע געפילן. עס שמעקט אין זיי צייטנווייז מיט בלוט, עס הערט זיך אין זיי דער פאַטאָם פון אַלטע ביבלישע צייטן, דער גוואַלדיקער זעקנישער געשריי פון דוד המלכס דור מיט זיינע העלדן און גבורים.

באַזונדערס כאַראַקטעריסטיש איז דאָס גרויסע לויבליד, אין וועלכן שמואל הנגיד האָט באַזונגען זיין גרויסן נצחון איבער דעם הייל פון זיין פאַרביטערטן שונא, אָ ב נ = ע ב א. דאָס לויבליד הייבט זיך אָן מיט אַ שבח און לויב דעם „גאָט פון גבורה, דעם גאָט פון גוואַלדיקער נקמה, דעם גאָט, וואָס שטייט העכער פון אַלע תְּהִלּוֹת ותשבחות“. באַלד גייט אָבער דאָס שטורמישע לויבליד איבער אין אַ שטילן תפילה=נוסח, און עס דערהערט זיך אַ געבעט פול מיט בטחון צו גאָט פון רחמנות, וואָס נעמט זיך אָן פאַר דאָס אומשולדיק בלוט, וואָס ווערט פאַרגאַסן, און איז אַ זיכערער באַשיצער און אַ גומל חסד פאַר די, וואָס האַלטן טייער די הייליקע תורה י. תִּיָּפָה נאָך דער האַרציקער תפילה בייט זיך ווידער דער טאָן: אינם גאַטספאַרכטיקן מאַן דערוועקט זיך דער קריגסמאַן, וואָס האָט אַקאָרשט זיין געפערלעכו שונא בייגעקומען, און ער דערציילט

מיט באגייסטערונג, באטרונקען פון נצחון, די בלוטיקע פרטים פון דער הארטגעקער מלחמה: „זייערע גרויסע און שטארקע זיינען אויפן שלאכט-פעלד געלעגן אויפגעבלאזן ווי די בלאזעק און די שוואנגערע סרויען; אלע צוזאמען זיינען זיי געלעגן: די קנעכט און די הארן, די פירשטן מיט די דינער אינאיינעם. אויך זייער מלך, דער נייער אגג — ווי מיסט האָבן זיי זיך אלע אויף די פעלדער געוואלגערט און זיינען צו קבורה ניט געקומען. געראטעוועט האָט זיך נאָר איינער פון טויזנט, ווי איינציקע טרויבן אין אַ פאַרלאָזענעם וויינגארטן. אויסגעמעקט איז עמלקס זכר פונם שפּאַנישן לאַנד, זיין חייל צעזייט, די מלוכה צעשטערט... „די הרוגים האָבן מיר פאַר די שאַסאַלן געלאָזן, פאַר לעמפערטן און ווילדע חזירים; זייער פלייש האָבן מיר אַ מתנה געגעבן די וועלף פון די וועלדער און די פויגל פון הימל. און גרויס איז געווען די סעודה, איבערוואָט זיינען אלע געוואָרן. איבער אלע שטריוכן און דערנער האָט מען זייערע גלידער געשלעפט, די לעווינען האָבן מיט זיי זייערע קינדער געשטימלט... גרויס און רייך איז געווען די סעודה געגרייט, און זאָט זיינען אלע געווען, פאַרשיפורט פון בלוט אָן אַ שיעור. די היענעס האָבן זייערע סאַראַהאַרן געפירט און די נאַכט האָבן באַטויבט די בַת-תַּעֲנוּת-געשרייען... „

„און מיר האָבן זייער לאַנד איינגענומען די פעסטונגען, טורעמס צעשטערט, דערפער און שטעט אונטעריאָכט און מיט געוואַלט די רעזי-דענץ-שטאַט באַצווונגען“ — — —

אין אַ פאַר יאָר אַרום איז אַ צווייטער שונא אויפגעשטאַנען, דער קאַליף פון סעוויליע, און שמואל מיט זיין חייל איז געווען אַרומגערינגלט פונם פיינד. דער פרומער רַב און איש-מלחמה, שמואל הנגיד, האָט אין דעם קריטישן מאָמענט דערהייבן אַ קורצע, אָבער האַרציקע תפילה צו גאָט:

„דו זעסט, איך בין אין גרויסער נויט, — דערהער-זשע מין געבעט! אין טיפן אָפגורנד בין איך געשטירצט, איבערן קאַפּ שטייגט דאָס גע-וויסער, — שטרעק אויס די האַנט פון הילף! פלאַמענדיק פייער לאָדערט אונטער מיינע טריט, — ראַטעווע מיך! פון דער גרויסער געפאַר איז פאַרשטומט מין צונג, און געשלאָסן זיינען מיינע לעפצן. אָפן זיינען אָבער פאַר דיר אלע הערצער, — אויף-זשע מיר צו הילף!“

שמואל האָט אויך אין דער מלחמה מנצח געווען. דער ראש פונם שונאם חייל, אָבן עבאָד, איז געקורגעט געוואָרן און זיין גאַנצע אַרמיי — צעשלאָגן. שמואל הנגיד, פאַרשיפורט פון נצחון, האָט דעמאָלט אַ לויבליר געוונגען, וואָס ער גופא האָט עס אָנגערופן אַ גרויס און

שטארק דאנקליר גאט דעם אלמעכטיקן און זיינע ווונדערבארע מעשים¹. אין שטארקע, ווי פון שטאָל גענאָסענע סטראָפּן, באַזינגט ער דעם נצחון פון זיינע קריגסלייט, ווי זיי האָבן דעם שונא בייעקומען און מיט גרויס רויב פונם שלאַכטפעלד צוריקגעקערט².

„דעם האָר פונם טויט האָב איך מיט מיינע אויגן געזען, ער האָט זיך איבער דעם שלאַכטפעלד געטראָגן, און ווי שטרוי זיינען די קריגער געפאלן... די שטארקסטע און גרעסטע האָב איך אין קייטן געזען, מיט שטריק האָט מען זיי איבער די וועגן געשלעפט — — — איך האָב מער ניט געקאָנט צווען די אַלע דערשלאָגענע : ון זייערע שלעגער, עס עקלט פון פיל בלוט און פון די בערג הרוגים — — —“³.

אין אַ קורצער צייט אַרום (אינעם יאָר 1042) איז קעגן גראַנאַרע אַרויסגעטרעטן אַ שטאַרקע פאַראייניקטע אַרמיי פון צוויי שכנותדיקע מלוכות. פאַר דער שלאַכט האָט שמואל הנגיד געשיקט פאַר אַן אַנדענק אַ שייַן אָפּשיידס-ליד זיין איינציקן זון יוספּן. נאָכדעם אָבער ווי ער האָט אויך אין דער מלחמה גובר געווען, האָט ער גלייך דורך אַ טויבן-פאַסט אָנגעזאָגט דעם זון די פייערלעכע בשורה: „אַ טויב שיק איך צו דיר — זי זאָגט דיר אַן די בשורה. שטום איז איר צונג, נאָר אַ צעטעלע טראַגט איר פּליגל; גלייך פליט זי צו יוספּס הויז, — ער וועט איר שטיסן דערקענען; אויף זיין האַנט וועט זי זיך זעצן, ער וועט זי מיט ליבשאַפט גלעטן, דאָס צעטעלע וועט ער אָפּבינדן און אַזוי וועט ער דאָרט לייענען: „מיין זון, זיי וויסן, צעלאָפּן איז די פאַרשלאָטענע באַנדע, איבער אַלע בערג איז זי צעשפּרייט, ווי שפּרונג פונם ווינט געטראָגן!“⁴.

1 תהלה היא גדולה והדרה לאל הדיור ובפעליו גדוליו.

2 „זכרון לראשונים“, 61.

3 ונלאיתי ראות נבקים וקפים — מגוללים בדם נפש סבולים.

4 שלום יונה מבשרת — ואם היא לא מספרת — באגרת קבנה אל פנפיה מחוברת — ועת הנע לבית יוסף — תצפף על כרום קרת — ועת תרד עָלֵי ידיו — ישחק בת קָפְפָת — ויתיר את פנפיה — וכה יקרא באגרת: „בני, דע פי פבר ברחא — עדת קמים טאורת — ונפוצה עָלֵי הרים — במזין חלקה בסוערת“.

צווייטער קאפיטל

שמואל הנגידס קולטור-היסטאָרישע באַדייטונג. שלמה אָבן גבירול. — זיין דורשם נאָך וויסן אין די זונגע יאָרן. — דער דיכטער-שפּאַלץ. — דעם דיכטערס קרענק און מרה-שחורת. — זיין פּריינדשאַפּט מיט יקותיאל הנגיד. — זיינע סרויער-לידער. — דעם דיכטערס איינזאַמקייט און די שנאה פון דער סביבה. — דער דיכטער אין גלות. — אָבן-גבירולס וועלט-אַנשיואונג. — זיינע פּיוטים. — די נאַציאָנאַלע שטוימונגען אין גבירולס פּאָעזיע — אָבן-גבירול אַלס דענקער. — זיין „מקור חיים“ און „גת-מלכות“. די מערשישע פּאָרמען אין אָבן גבירולס דיכטונגען.

שמואל הנגיד האָט מיט זיין אומגעוויינלעך-פּילאָזאָפּיסקער פּערזענלעכקייט געמאַכט אַ געוואַלדיקן רושם אויף זיין דור: די דיכטער פון יענער צייט האָבן אין אַ סך לידער באַזונגען דעם זונדערבאַרן יידישן נשיא, וואָס איז אין איין און דער זעלפיקער צייט געווען ראש-ישיבה און קריגספירער, דיכטער און געלערנטער. איין דיכטער, יוסף בן חסדאי, האָט זיך קונה שם געווען און איז פאַרבליבן אין דער ליטע-ראַטור-געשיכטע אויסשליסלעך צוליב זיין „שירה יתומה“, אַ לויבגעזאַנג לכבוד דעם וויזיר פון גראַנאַדע. דער דיכטער פאַרזיכערט, אַז אַלע סודות פון חכמה וואָט ער, שמואל, דערגרייכט. גרויס ווי דער נַם איז זיין פאַרשטאַנד, די ברייטקייט פון זיין האַרץ שטייגט איבער די ווייטקייט פון מזרח צו מערב... אַלע מלכים שעפּן פון זיין ליכט און וויסן. קעגן אים זיינען אַלע דאָטגעפער און שטאַטסמענער געגליכן צו שטומע שאַף און נאַרישע אַקסן¹. אַן אַנדער דיכטער דערקלערט, אַז „שמואל הנגיד שיינט איבער אונזער לאַנד, ווי בשעתו שמואל הנביא אין רמה און מצפה“². שמואל הנגיד, וואָס איז ביי זיינע ברייטע רבנישע

1 ותר הכמה עד עמד בסודת — והבינה עד ידע כקומה... וכל מלך לאיר פניו יהלך — וכל פנים תכסמו בלמה, וכל שרים לפניו כשירים — וכל יועץ כרחל נאלמה...

2 שלמה גבירול אין זיין ליר „מי זאת נבנו שחר“: לבי אל שמואל שעלה בארצנו — בעלות שמואל ברכה ומצפה. וועגן אַנדערע, פון אינו אַנטדעקטע און פאַרעפנטלעכטע גבירולס לויבלידער, וואו שמואל הנגיד ווערט געגליכן צו אַ „געשלעכער געשפּאַלט“ (מראותך כמראות אל), זע אונזער פּרוער ציסורטע אַרבעט אין *Еврейская Мысль* (איבערגעדרוקט אין „שירי שלמה בן יהודה“ 1924, 188).

ידיעות געווען אויך אַ גרויסער בסי אין אַלע וועלטלעכע וויסנשאַפטן פון יענער צייט, האָט געהאַט זייער אַ באַדייטנדיקע קולטורעלע ווירקונג אויף זיין דור, וואָרום זיין אויטאָריטעט האָט שטאַרק מיטגעהאַלפֿן צו פאַר-גרעסערן די השפּעה פון דער אַראַבישער קולטור אויפֿן ייִדישן קיבוץ. און שוין ביי זיין לעבן האָט דאָס שפּאַנישע יידנטום געבאָרן אַ גאָנטישע פּערזענלעכקייט, וואָס די רייכע יניקה פון דער שכנותדיקער קול-טור האָט געגעבן די פּולע מענלעכקייט געהעריק אויסצונוצן אירע געוואַלטיקע פעיקייטן און צו ווערן דער גרויסער מייסטער, וואָס שאַפט אומשאַצבאַרע קולטורעלע אוצרות, ניט נאָר פאַר זיין סביבה, נאָר אויך פאַר די קומענדיקע דורות.

שלמה בן יהודה בן גבירול האָט דער דאָזיקער גאָן געהויבן, דער ערשטער גרויסער דיכטער און דענקער, וואָס דאָס אייראָ-פענישע יידנטום האָט געבאָרן.

אַ טרויעריקער דיכטער איז שלמה אָבן גבירול געווען, דער ערשטער אייראָפעישער דיכטער, וואָס האָט אין זיין האַרצן געטראָגן דעם טיפֿן „צער העולם“, דעם וועלט-שמערץ, ווי עס הייסט אין דער אייראָפעישער ליטעראַטור. און טרויעריק און פינסטער איז אויך זיין לעבן געווען. דאָס אומגליק האָט אים געיאָגט ניט נאָר ביים לעבן, נאָר אויך נאָכן טויט: זיין באַריכט פּילאָזאָפּיש ווערק האָט, ווי מיר וועלן שפּעטער זען, גע-וואַנדערט אין משך פון לאַנגע דורות איבער דער אייראָפעישער דענקער-וועלט אָנטער אַ פּרעמדן נאָכען. נאָך טרויעריקער איז געווען דער גורל פון זיין פּאָעטישער ירושה. די לידער-זאַמלונגען¹ פון אַלע איבעריקע באַדייטנדיקע ייִדישע דיכטער פון יענער תקופה, ווי יהודה הלוי, משה און אַברהם אבן עזרא, יהודה אַלחריזי א. אַנד., זיינען דערגאַנגען צו אונז בשלימות, נאָר שלמה גבירולס ביטערער מזל האָט געטראָגן, וואָס זיין לידער-זאַמלונג איז ניט אויפֿגעהיט געוואָרן און מיט דער צייט פאַר-לאָרן געגאַנגען; עס איז אַפילו אַ לאַנגע צייט געווען אַ ספק, צי האָט איבערהויפּט אַזאַ „לינאן“ פון גבירולס לידער עקזיסטירט. ביז צום סוף פונם 19טן יאָרהונדערט זיינען פון גבירולס וועלטלעכע לידער געווען באַקאַנט נאָר קאַרנע צענדליקע, וואָס מ'האַט צופּעליק געפונען אין אַלטע כתב-יָדן, מייסטנס פאַרשריבן דורך ווייניק געניטע סופרים און אָפּשריי-בערס (קאָפיסטן), וואָס האָבן מחמת עם-האַרצות און ניט געניטקייט אָנגעמאַכט זייער פּיל גרייזן, און עס איז אָפט ממש ניט מיגלעך געווען

1 אין דער אַראַביש-שפּאַנישער תקופה האָבן אַנעלכע לידער-זאַמלונגען געטראָגן דעם אַראַבישן נאָמען „לינאן“.

ארויסצוגעפינען דעם פשוטן פשט. ערשט אין משך פון די לעצטע יאָר-צענטן איז פעסטגעשטעלט געוואָרן, אז אין מיטלעלטער האָט שלמה אפן גבירולם גינאן עקזיסטירט אין מערערע אָפּשריפטן. אייניקע רעשטן פון אזעלכע אָפּשריפטן האָבן די לעצטע צייט אַנטדעקט פאַרשיידענע גע-לערנטע (תּרפּכי, דאָווירנאָן, בראָדי א. אַנד.)¹; אויך דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות האָט געהאַט די זכּיה צו אַנטדעקן דריי ביז אים אומבאַקאַנטע רעשטן פון שלמה גבירולם רייכער ירושה, — ער האָט געפונען אין די אַלטע האַלב-פאַרפּוילטע בלעטער אַ פּאָר צענדליק ביז איצט אומבאַקאַנטע שירים פון אונזער גרויסן דיכטער. און אונזער דיכטערס פּאָעטישע יצירות זיינען דער איינציקער זיכערער מקור, וואָס מיר קאָנען פון אים שעפּן וועלכע-ס'איז ידיעות וועגן דעם דיכטערס לעבן. די ווייניקע פרטים, וואָס געפינען זיך אין אַנדערע מקורים, זיינען מייסטנס לחלוטין פאַלש און מ'קאָן זיך אויף זיי ניט פאַרלאָזן.²

פון אייניקע שירים זיינען איז געלונגען פעסטצושטעלן, אז ער איז געבאָרן בערך אין יאָר 1021—22 אין דער שטאָט מאַלאַנע.³ נאָך קלוי-נעהייט האָט ער זיך באַזעצט אין סאַראַנאָסע און דאָרט זיין יוגנט פאַרבראַכט. דאָס איינציקע, וואָס מיר ווייסן פון זיינע יונגע יאָרן, איז דער גרויסער, ממש אומשטילבאַרער דורשט נאָך וויסן. „ויגעתי בחכמה מנעוריי“, „והיא היתה אחותי מנעוריי“, „והנה התכונה אִם לנפשי והחכמה והדעת אחותי“ (די פאַרנונפט איז מיינ מוטער און די חכמה און דאָס וויסן — מיינ שוועסטער). — דערמאָנט גאַנץ אָפט דער דיכטער.⁴ אין איין ליד, וואָס שלמה גבירולם האָט פאַרפאַסט אויפן 17טן יאָר פון זיין

1. מער באריכות וועגן דעם זע אונזער פריער ציטרעט אַרבעט.

2. צום ביישפּיל: א סעדיה אָפּן באַנזן דערציילט (חמדה גנוזה 25), אז שלמה גבירולם איז געווען אַ תלמיד פונם בארימטן גאון ר' נישים. יענער האָט אָבער געלעבט אין אַפּריקע און האָט נאָר אַ גאַנץ קורצע צייט פאַרבראַכט אין גראַנאַדע. שלמה גבירולם איז אָבער געקומען קיין גראַנאַדע, ווען ער איז שוין אַלס געווען 24 יאָר און האָט שוין געשפּט פאַר אַ גדול בישראל. דעמאָלט האָט ער זיך ווירקליך באַקאַנט מיטן גאון ר' נישים און לכּבוד אים פאַרפאַסט דעם שיר „שאלתם על לבבי“ (פאַרעפנטלעכט אין ת. בראָדירס „שער תּשיר“ און איבערגעדרוקט אין „שירי שלמה ג' גבירולם 1924, 81).

3. דערפאַר זיינען אַ סך רעליגיעזע פּיוטים זיינע געחממט: שלמה מ'ל קו (אזוי האָט אין אַמאָליקע יאָרן געהייסן ביי יידן די שטאָט מאַלאַנע). ש. זאָקש'ס אָנזוויונג, אז גבירולם פלעגט זיך אויך חתומען שלמה מ'ל קו, איז אַ בלוזער סעות, ווי מיר האָבן שוין אָנגע-זיין אין אונזער רוסישער אויסגאַבע ז. 22.

4. איינס פון זיינע נאָך ניט פאַרעפנטלעכטע יונג-געדיכטן פאַרענדיקט זיך מיט דער ספּראַכע: „וְלִבְשָׁתִי לְבוּשׁ חֲכָמָה וּמוֹסֵר וְהִדַּעַת אֹרְחֵי דִרְיֹדוֹ“ (די קליידער פון חכמה און מוסר סו איך ספּראַכן און וויסן האָט מיך ביים זיין שלייער באַצירט).

לעבן, ווערט דערציילט, ווי אזוי א נאָענטער חבר שטראַפּט דעם יונגן דיכטער:

„פאַרלאַנג נישט צופיל, מיין פריינד, — ניט אַלץ קאַן מען דער-גרייכן. דעם מענטשנס לעבן איז דאָך אזוי קורץ: אָט פלאַנצסטו אַ וויינ-גאַרטן, — ביזטו דען זיכער, אַז ס'וועט דיר געלינגען זיין זאַפט צו גע-ניסן, איידער דו וועסט מיט דער וועלט זיך צעשיידן? און דו שטרעבסט דעם העכסטן שפיץ פון דער חכמה דערגרייכן, אינלסט באַרג אַרויף געשווינט ווי אַ הירש, לויפסט שנעל, ווי אַ רייטער איבער דעם טאַל אין דער נידער? דו שטרעפסט אין דער הייך צו די הימלען, אַהין, וווּ קיין אָרלער האָט נאָך ניט דערגרייכט מיט זיינע מעכטיקע פליגל און קיין מענטשלעכער פּוס האָט נאָך ניט געטראָטן? דו וואַלט זיך גלייכן צו די פרייע פייגלען אין מדבר — און דיין גורל איז דאָך צו זיין נאָר דער עזאזל פון מדבר! טרעט אָפּ פון די וועגן פון חכמה, שטרעב ניט צו דעם, וואָס דו קאַנסט ניט דערגרייכן...“

שטאַלץ ענטפערט דער דיכטער דערויף:

„דאָס שענסטע און דאָס טייערסטע אין דער וועלט איז דאָך פאַרשן און וויסן! ווי געהאַסט וואַלט איך מיך אַליין, ווען איך זאָל אין דער חכמה פאַרגעסן און ווי אַ נישטיקער וואַרעם קריכן נאָך די ער-דישע תּאוות און קנעכטיש געניסן פון לעבן. ניין, מיין פריינד! ווי די לבנה באַגלייט אומדערמידלעך די ליכטיקע זון אויפן הימל, אזוי וועל איך ביי דער חכמה פאַרבלייבן איר שטענדיקער געטרייער באַגלייטער. אַך, מיין נישט, מיין פריינד, מיר קויפן די חכמה פאַר קליינגעלט אויף די רעשדיקע געמאַרקן פון לעבן! מיין נישט, אַז דער, וואָס האָט פון קוואַל פון דער חכמה גענאָסן, וועט אויך קריכן אין שטויב און קראַבלען נאָך גיריקע פּיסן. די חכמה — זי איז דער ציל און ענדצוועק פון אַלע געטלעכע וועגן. זי איז דאָך דער שפיגל און אָפּגלאַנץ פון אייביקן ליכט-קוואַל, זי האָט גאָט אַליין מיט זיין אַלמאַכט באַשאַפן“¹.

גבירולם גרויס דיכטעריש טאַלענט איז זייער פרי צייטיק געוואָרן און שוין ביי זעכצן יאָר האָט דער נאָמען פון דעם יונגן דיכטער גע-קלונגען אין די ווייטע לענדער. בעת דער גאון רב האַי איז געשטאַרבן

¹ אינעם ליד „בְּמֵר מִתְּחִלֵּי הַבֶּמֶר שְׁבִיטוֹ“, — צום ערשטן פאַרעפנטלעכט דורך ש. זקש אין „ר' שלמה גבירול וקצת מבני דורו“, 16—23. אַ בעסערן און גענויערן טעקסט פון דעם דאָזיקן געריכט האָבן מיר געפונען אין אַן אַלטן פתכיד אין לענינג-גראַדער ביבליאָטעק (זע אויך די נייע אויסגאַבע פֿון גבירולם לידער, 1924, I, 45).

(אינם יאָר 1038), האָט מען זיך פון בכל און מצרים געווענדט צו שלמה גבירול, ער זאָל אָנשרייבן אַ הספד¹.

דער דיכטער גופא האָט געפילט און פאַרשטאַנען, אַז ער איז איינער פון די אויסדערוויילטע, פון די יחידים סגולה, און שטאַלץ איז ער מודיע: „איך בין אַ דיכטער און געוועלטיק איבער אַלע פאַעטישע פאַרמען! איך בין די האַרפע פאַר אַלע שפילער און זינגער; מיין ליד איז אַ קרוין פאַר מלכים, אַ דיאַדעם פאַר די קעפּ פון אַלע האַרן און פירשטן“².

„זייער יונג בין איך נאָך, — דערקלערט גבירול אין אַן אַנדער געדיכט, — ערשט זעכצן יאָר געניס איך די וועלט, און דאָך בין איך דער שטאַלץ און די פרייר פון אַלע הערצער, וואָס לעכצן נאָכן קוואַל פון דער חכמה און אירע פאַרבאַרגענע סודות... מיין ליד קאָן פעלזן צעשפאַלטן און פון האַרטע שטיינער אַ פרישן קוואַל געבוירן. די טויערן פון וויסן, וואָס זיינען פאַר מיין פאַלק פאַרשלאָסן, שטייען פריי פאַר מיר און אָפּן. מיין וועג שטרעבט אין דער הייך צו די הימלען און צווישן די גלענצנדיקע שטערן האָב איך מיין געצעלט אויסגעשפרייט. מיין וואָרט וועט אַיינגעקריצט זיין אין זכרון פון אַלע קומענדיקע דורות, און אויף אייביקע צייטן וועט מיין ליד זיין די שטראָף-רוט פאַר אַלע פינסטערע מוחות“³.

1 גבירול האָט רב האים סויס באַקלאָגט אין פיר שירים. אין שיר „קבו עמי“ איז שוין פון לאַנג פאַקאַנט. צוויי אַנדערע: „מי יחוש נור בנו ושי“ און „הלא תבכון האָט הרבבי פאַרעפנטלעכט, און דעם שיר „נגדעה קרן עדינה“ האָבן מיר געפונען אין אַן אַלטן כתב-יד אין פעטערבורגער ביבליאָטעק און ערשט נים לאַנג פאַרעפנטלעכט אין *Еврейская Мысль*, I.

2 אָני הַשָּׁר וְהַשִּׁיר לִי לְעָבֶד,
אָני גִּבּוֹר לְכָל שָׂרִים וְנֹזְקִים
וְשִׁירֵי הוּא עֲסָרָה לְמַלְכִים
וּבְקִבְעוֹת קְרֵאֵשִׁי בְּסִנְיִים.

3 די דאָזיקע סטראָפּן האָבן מיר צום ערשטן געפונען אין אַן אַלטן כתב-יד אין לענינגראַדער מלוכה-ביבליאָטעק (זע אינווער אַרטיקל אין „*Еврейская Мысль*“, I, 126). אין אַן אַנדער, אויך ערשט נים לאַנג פאַרעפנטלעכטן ליד דערקלערט סײַ שטאַלץ דער דיכטער:

בפי הרבי, ובלשוני הניתני,
וקנני וצנתי — שפתי
ושירי על לבב שטעיו כפטיש —
יפוצץ צור, ואריק חמתי
(ביצאליק—ראבניצקיס נייע אויסגאַבע III, 1).

אין אן אנדער ליד דערצייילט דער 17 יעריקער דיכטער מיט גדלות, אז, אים באגריסט בכל און מצרים און קַגַם וויל זיך באקענען מיט אים. מיר האָט די וועלט איר טיפן סוד אנטפלעקט" — זאָגט מיט שטאַלץ דער דיכטער 1. און אַגב שטרייכט ער אונטער, אז ער איז בקי אין אַלע וויסנשאַפטן פון יענער צייט און, זיין נשמה איז באַפריינדעט מיט די ליכטיקע שטערן אין הימל".

נאָר אַט פאַר דער דאָזיקער נשמה, וואָס איז געווען, באַפריינדעט מיט די ליכטיקע שטערן אין הימל, האָט די פשוטע זינדיקע ערד מיט אירע גענוסן און פרייד זייער פרי איר חן אָנגעוואָרן. פאַר דער פריער צייטיקייט האָט דער יונגער דיכטער זייער טייער באַצאָלט. דער שטאַר-קער דורשט נאָך וויסן האָט זייער שעדלעך געווירקט אויף דעם יונגן, נאָך ניט אַנטוויקלטן קערפער. גרויסע פיזישע ליידן האָט דער דיכטער געמוזט אויסשטיין שוין אין די יונגע יאָרן. אין די לידער, וואָס ער האָט פאַרפאַסט אַלס 16—17 יעריקער ינגלינג, זיינען שוין פול מיט האַרצ-רייסנדיקע געשרייען: „די קרענק האָט מיין קערפער צעשטערט; „איך וועלגער זיך גאַנצע נעכט אויף מיין געלעגער, ווי אויף דערנער און שטעכעדיקע ריטער"; „פאַרפלוכט זאָל זיין די קרענק, וואָס האָט מיין פלייש אויפגעפרעסן" 2. „אינם אומדערזעטלעכן דורשט נאָך וויסן — קלאָגט זיך דער דיכטער — האָב איך מיין געזונט פאַרלאָרן, ווי אנדערע אין פלאַם פון דער ליבע" 3. „אויסגעצערט איז מיין לייב, אַ שוואַכע פליג קאָן אים אויף אירע פליגען אַוועקטראָגן" 4.

1 ועמי לחשה תכל בסודה — כאלו השקתה נפשי אשושה.

2 והנה קחלי פלה קשרי —

והקאיב לב והקחיל בעינים —

והתגולל קצרים על יצוי

קתגולל על קצרים וצנים;

והנה קחלי פלה קשרי —

קמסי על תלי פלה קשרי.

(השלח, XXV, 558; איבערגעדרוקט אין ביאליקס אין רבניצקיס

נייער אויסגאַבע פון נבירולס שירים, I, 51).

אייניקע פאַרשער זיינען זיך משער, אז נבירול איז געווען קראַנק אויף שווינדלונג.

3 הן פדרוש חקקה קשרי אַאָל — וקשר אַחרים אַתְּבָה אוקלת (דוקס, שירי

שלמה", 38; נייע אויסגאַבע, I, 25).

4 וכל קרב תלי עד פי נשאו ונוב קסן קאָחד קורזיני (נייע אויסגאַבע, I, 125).

אומצופרידנקייט און טיפע ספקות האָבן זייער פרי דערוואַכט אינם האַרצן פונם קראַנקן דיכטער. „שפּטני קִבְּי מְנוּחֵי“ — שוין פון קינד־הייט אָן טוט מיין האַרץ מיך שטרָאָפֿן. — קלאַגט זיך דער זעכצניאַריקער דיכטער. „אַ זעכצניאַריקער און שוין אַזוי אַלט“, — זאָגט וועגן זיך דער דיכטער גופא. און ער, דער „זעכצניאַריקער“, ווענדעט זיך מיט גרויס ווייטיק צו זיין פאַרשטאַרבענער מוטער: „אַך, וויי צו מיר, וואָס האַסט מיך אויף דער וועלט געבראַכט! ווי גוט וואָלט געווען, זאָלסט אָן עקרה בלייבן!“¹.

שוין אין די יונגע יאָרן איז דער שמייכל אָפּגעשטאַרבן אויף דעם דיכטערס ליפּן; פרי האָט זיך זיין ליד אין מרה שחורה איינגעהילט; אומבאַקאַנט איז אים דאָס געזאַנג פון ליבע געבליבן, — דער גרויסער טרויער האָט עס פאַרטריבן.²

„די נשמה מיינע — קלאַגט זיך דער דיכטער — האָט פאַר מיר די טירן פון טרויער ברייט אויפגעכאַכט, און די טויערן פון יוגנט — פעסט אונטער מיר פאַרשלאָסן!“³.

דעם דיכטערס: רויסער פאַרשער־נייסט האָט זיך זייער פרי באַקאַנט מיטן שאַרפֿן מעסער פון ספקות און קאַלטן אומברחמנותדיקן ביטול. דער דיכטער, וואָס האָט מיט אַדלער־שטאַלץ דערקלערט: „מְגַלַּת שְׁחָקִים עֲצוּרָה קִבְּי“ — די גאַנצע וועלט איז אין מיין האַרץ איינ־געשלאָסן, — איז שוין פון די יונגע יאָרן אָן געווען פאַרשטאַמט מיטן עקל צו דער נישטיקייט פון דער וועלט און קליינלעכקייט פונם לעבן. דערצו אָבער, — און דאָס איז פאַזונדערס וויכטיק אונטערצושטרייבן פּוּ אַ דיכטער פון טיפּן מיטלאַלטער, — טראַגט זיין שמאַרץ־געפּיל אַ ריין עולמישן כאַראַקטער, אָן אַ שום רעליגיעזן בייגעשמאַק. און דאָס דערנענטערט אַזוי דעם יונגן גבירולס דיכטונג צו דער מאַדערנער וועלט־אַנשוואַונג, און דער היינטיקער אייראָפּער דערפּילט אין די פאַרנאָשטע

1 נאָזי לי פי זלְדַתְּנִי, תְּלֵא יום הַיּוֹמָךְ — טוב — גָּמוּ אִשָּׁה עֲקָרָה.

2 אין דער פּאָעטישער ירושה פון שלמה גבירול איז ניסאָ קיין איין ליבע־ליד. מיר האָבן אַפּילו יאָ געפונען אין אַן אַלטן כתב־יד אין לענינגראַדער מלוכה־ביבליאָטעק אַ קליין ליבע־ליד, וואָס טראַגט גבירולס נאָמען. מיר זיינען אָבער זייער מסופק, צי דאָס ליד נעהערס ווירקלעך אים (זע אונזער אויבן־ציטירטן אַרכיבל).

3 דלתי יגונים פותחה אלי, תְּבִי — דלתי נעורים אחרי נולת (אינם ליד „לֵא היתה נפשי“).

4 אין דעם צום ערשטן דורך אונז פאַרעפנטלעכטן ליד „שמיש מרוכים“ (זע ביאָליק־ראַבניצקיס אויסגאַבע, I, 187).

סטראָפּן פונם מאַלאַגער דיכטער פון דעם עלפטן יאָרהונדערט דעם אָפּ-
קלאַנג פון זיינע אייגענע שמערצן און ליידן.¹

דאָס לעבן — קלאַנט זיך דער דיכטער — האָט ווי אַ שלאַנג די
טריט מיר געפויסן... בכדי די אָדלער זאָלן אין די הימלען ניט פליען,
האַקט דאָס לעבן זיי אונטער די פליגלען. אויך איך בין צו אזא אָדלער
גענליכן, אויך איך ליג מיט צעבראַכענע פליגלען.²

און פול מיט יאָוש קלינגט דאָס ליד פונם 17-יאָריקן דיכטער:
מיין געזאַנג איז אין טרויער געהילט, מיין ליד איז מיט זיפצן דורכ-
גערונגען. דערהער איך פון פרייד און געלעכטער — וויין איך מיט
ביטערע טרערן... מיר האָט געזאַנגט מיין פריינד: צי פאַסט ביי זעכצן
יאָר באַקלאַנג דעם עקל פון לעבן? און שוין ביי דער יונגט באַגינען
טרויעריק דעם קאַפּ אָנבויגן, ווי די בלאַסע לייע אונטער די ברענענדיקע
שטראַלן? — אַך! פון קינדווייז אָן נאָגט דער טרויער מיין האַרץ, און
פאַראומערט איז מיין נשמה. דעם סוד פון לעבן האָב איך באַגרייפן
געזוואָלט, נאָר אומזיסט איז מיין שטרעבן געווען. אומגעשטילט און פאַר-
שמאַכט איז מיין גייסט געבליבן!.. מיר זאָגט ווידער מיין פריינד: צי

1 די נישטיקייט פון דער ערדישער העלט און פונם מענטשנס לעבן איז, אמת,
נאָנץ געוויינלעכער טאַפּיו אין דער אַלטער העברעישער פּאָעזיע. נאָר ביי אַלע אַנדערע
עלטרע דיכטער, אַ חוץ גבירולן, סראָגס דער דאָזיקער מאָטיוו אַ ריין רעליגיעזן כאַראַקטער
און שעפּט יניקה פון דים סרומען „תשובה“-געפיל. דאָס זיינען פּאַקסיש גיט קיין לידער,
נאָר „סליחות“, דברי-מוסר איבערגעאַרבעט אין פּערזן. עס איז גענוג צו דערמאָנען די
דיראַקטישע סראָפּן פון דעם באַקאַנטן פּייסן, וואָס האָט געלעבט אין גבירולם צייטן,
י צ ח ק א ב נ ג י א ת :

נה יתרון לאדם — כעוף יתעופף כבודם
ואיך יתנאו בעודם — ופתאם יבוא אידם
יבין איש-לב ונכון — פי סוף לְרַקְבוֹן
ומעשר חצבנו — ועתה עָדְיו שָׁבְנו.
יום יום התחילו — למות ואל תחילו
כי הייכם מותכם — ומיתתכם הייכם...
פי אין בתבל הועל — פי אם בטוב פעל
הכלית שישה אבל — וראשה וסופה הכל.

2 וְשָׁתָן מִיָּצֵן נֶשֶׁךְ יַגְדִּי...

ובל אָעוף על גְּבֹהֵי קְיֻמּוֹת,
יִמָּצֵן בְּעָדֵי כְּנָפֵי נְשָׁרָיו,
וְהִנֵּיתִי כְּמוֹ נֶשֶׁךְ אֲשֶׁר בַּל —
קָרוֹם וְגָבַהּ — וְנִקְרְטוּ אֲנָרְיוֹ...

(אינם באקאנטן ליד „כשרש עץ“)

קאָן מען דען העלפן מיט קלאָגן? ניט מיט טרערן שטילט מען דעם צער, און געוויין קאָן ניט היילן קיין ווונד. שווייג בעסער, מיין פריינד, און פאָרגעס ניט צו האָפן! — צי קאָן דען די האָפענונג העלפן? און קאָן מען דען האָפן אָן אויפהער? ווער ס'טראָגט אַ שטערבלעכע ווונד אינם האַרצן, ביי'וועמען די נשמה איז געבראַכן — דער קאָן שוין קיין תּרופּה ניט געפינען!¹

איין איינציקער ליכטיקער שטראַל האָט באַשיינט דעם דיכטערס יוגנט — דאָס איז די פריינדשאַפט מיט אַ באַדייטנדיקער פּערזענלעכקייט, מיט דעם געלערנטן אַסטראָנאָם יקותיאל בן יצחק (בן האַסאָן אין אַראַביש). די דאָזיקע פריינדשאַפט האָט גבירול באַזונגען אין אַ סך שיינע לידער:

„איבער אונזער הימל — פאַרויבערט דער דיכטער — איז אַ ליכט־טיקער שטערן אויפגעגאַנגען; יקותיאל איז זיין נאָמען, און פאַרבלענדט זיינען קעגן אים אַלע איבעריקע שטערן אין הימל“².

דער דיכטער ווענדט זיך צום רוה=הקורש, צו דער געטין פון געזאַנג, וואָס שוועפט איבער אים: „ליבלעך טייבעלע, דו ליליע פון שרון! קום אַהער אין דיינע גאַלדענע, מיט גלעקלעך געבריימטע קליידער, וואָס בלענדן ניט מינדער, ווי דער מאַנטל פון אהרן הכהן. דערזע איך דיך — דאַכט זיך מיר, די ליכטיקע זון איז אין איר גאַנצער פראַכט דער־שינען. זעץ זיך ביי מיר, מיין געליבטע! אַנטפלעק פאַר דיין פריינד די בשמידיקע בלומען פון שיינקייט. נעם די האַרפע, די ציטרע אין האַנט, אַלע פֿלי־זָמֶר, וואָס דעם מענטשנס האַנט האָט באַשאַפן, און זינג דיין געזאַנג פון לויב, באַזינג דעם געליבטן, אויסדערוויילטן, דעם בעסטן פון אַלע האַרן און פירשטן — באַזינג יקותיאל, דאָס ליכט פון דער וועלט, דעם שטאַלץ און האָפענונג פון אונזער דור“³.

1 דאָס ליר „מליצתי בראנתי הדוּחַ“ איז אַ סך מָאָל געדרוקט. אמריכטיקסטן איז דער מעקס ביי דאָו דוֹזָנען אין: Quarterly Review, 1913, IV, 68 איבערגעדרוקט אין דער נייער ביאָליק־ראַבניצקיס אויסגאַבע, I, 3.

2 פּוכב אשר דָּבַךְ במשקפנו — החשיך באורו פוכבי נשפנו.

3 וְאַף יוֹנָה, חֲבַצֶלֶת שְׂרוּנִים — וּשְׁוֹלֵךְ מַלְאִים שְׂעִמּוּנִים וְרִמּוֹנֵי מִצְרַיִם וְחֹבּוֹת — אֲשֶׁר יִדְמוּ מַעֲלֵי אַהֲרֹנִים. וְעַתָּה צֵאתְךָ לְעִמְתֵי אֲנִימָה — הַלִּיכְךָ בְּשֵׁם בְּמַעֲוִנִים. שְׁבִי פֹה, יַעֲלֵת חַן, לִנְגְדֵי — הַעִירִי לְדוֹדְךָ הַשּׁוֹשֵׁנִים קְהֵי הַתֶּף וְחַנְבֵּל וְשִׁירֵי — בְּנִגּוּנְךָ עָלַי עֲשׂוֹר וּמִינִים וְקוֹבֵי מִלְלֵי דוֹדְךָ בַּחֵירֶךְ — יְקוּתִיאל נְשִׂיא שְׂרִים וְרוֹזִים, מֵאִיר עוֹלָם, יִסוֹר אֲדָגֵי מְכוּנָיו — וְעַמּוּדֵי מְרוּמִים בּוֹ נְכוּנִים, אֲשֶׁר כָּל רוֹזְנֵי אֵלָיו יִתְחַלִּים — וְלִדְבָרָיו יִתְחַלִּים כָּל כְּנָנִים.

באלד איז אָבער אויך דעם דיכטערס איינציקע פרייד אויפן טראַגישסטן אופן צעשטערט געוואָרן: אין יאָר 1039 איז יקותיאל אומ-געקומען; שונאים האָבן אויף אים אַ בלבול געמאַכט און מ'האַט אים מיטן טויט באַשטראַפֿט.

דעם פריינדס טראַגישער טויט האָט געמאַכט אַ געוואַלדיקן רושם אויפן יונגן דיכטער. „אויב יקותיאלס טעג האָבן אַ סוף גענומען, וועלן אויך די שטערן אין הימל ניט אייביק שיינען? 1 — אזוי הייבט זיך אָן גבירולם באַרימטע פּאָעמע פון צוויי הונדערט סטראַפּן, אין וועלכער ער באַוויינט דעם טויט פון זיין אומגליקלעכן פריינד. פול מיט שטילן אומעט איז אויך זיין קליין עלעגיש ליד „ראה שמש“:

„זע, ווי רויט די זון איז ביים אונטערגיין, ווי אין ברענענדיקן וואַרפּור איז זי אָנגעקליידט. דער קאַרמין-געפאַרבטער מערב האָט מיט גאַלד אויסגעשטיקט אי צפון אי דרום; די פאַרמרה-שחורטע ערד האָט זיך אין נאַכט-מאַנטל איינגעהילט. עס וואַקסן די שאַטנס און שטאַק-פינסטער איז דער הימל געוואָרן. דאָס איז זיין טרויער-קלייד נאָך יקותיאלס טויט“ 2.

נאָך יקותיאלס טויט איז דעם דיכטערס מרה-שחורה נאָך מער געוואַקסן. „דאָס לעבן — קלאַגט זיך דער דיכטער — האָט מיר אין האַנט דעם פולן בעכער פון טרויער דערלאַנגט און שטרענג מיר באַפּוילן אויס-ליידיקן אים ביז צום טראַפּן דעם לעצטן“ 3. און פול מיט געוואַלדיקן יאוש קלינגט זיין האַרצרייסנדיק ליד „אחי תבל“ 4.

„אוי, קינד פון דער ערד, ווי אַכזריש איז דיין מאַמע! — זי פאַר-צוקט אירע אייגענע קינדער, נאָך אידער זיי האָבן פון דער וועלט וואָס

1 די פּאָעמע „זעקת שבר“ איז עטלעכע מאָל איבערגעדרוקט. באַזונדער האָט זי אַרויסגעגעבן בני-יעקב אין יאָר 1846.

2 ראה שמש לעת ערב אַרוקח —

קאלו לְקֶשֶׁת הַזֹּלַע לְמִבְּקָה.

תַּפְּשֵׁם פְּאַתִּי צִפּוֹן וְהִינֵן —

וְרוּחַ יָם גְּאַרְבָּנָן תִּבְּקָה.

וְאַרְבַּן עֲנָבָה אִתְּךָ אַרְוֶקָה —

בְּצַל תְּלִילָה תְּלִין וְתִחַסֶּה.

וְהַשְׁמַק אֲנִי מְבַר, קָאָלו

בַּשֶּׁק זַל מוֹת יְקוּתִיאל יְבֻקָה.

3 וְשֵׁם תְּבַל בְּיָדִי כּוֹס יִגְיָנִים — וְעַלִּי תִּתְּקַח לְמִצּוֹת שִׁמְכִיו (אינם ליד „רשרש עץ“).

4 נייע אויסגאַבע, I, 137.

גענאָסן! וואָלטן די ערדישע קינדער אָפּענע אויגן באַקומען — אין אַ וויסטן
 מדבר וואָלטן זיי די ערד פאַרוואַנדלט! וואָלטן מענטשן דאָס פאַר-
 שטאַנען, וואָס מייַן האַרץ האָט באַגריפּן, — מיט שפּאַט און מיט גאַל
 וואָלטן זיי די ערד באַשפּיגן!.. אַז ווי נמאָס איז מיר די ערד, עס עקלט
 פון איר שאַנד און פאַרדאַרבנקייט!.. מיר, קינדער פון דער ערד, מיר
 צאַפּלען זיך אַלע אין איר פאַרשאַלטענעם נעץ; מיר טראָגן אַלע איר

אַ בלאַט פון איינע פון די דריי פראַגמענטן פון נבירולם
 דיוואן, וואָס געפינט זיך אין לענינגראַדער מלוכה-ביבליאָטעק.

הטאים=שטעטפּל אויפן שטערן; מיר שפּיגלען אַלע אָפּ איר שרעקלעך
 בילד, — פאַרוואָס זשע ציטערן מיר אַזוי פאַרן טויט און זיין נאַכען
 פילט אונז אָן מיט שרעקן? וואָס האָט עס אַזוי מורא דער מענטש?
 וואָס האַלט ער זיך נאָך אין דינגען? דער טויט איז דאָך אונזער גואל —
 און מיר ציטערן גאָר פאַר זיין בעכער! מיט דאַנק דאַרפן מיר זיין גע-
 בענטשטן זאַפט געניסן!.

אונטער די ברענענדיקע שטראַלן פון דער אַראַבישער שפּאַניע,
 וווּ דאָס לוסטיקע לעבן האָט געשאַגן ווי אַ הייסער קוואַל, האָבן אויך
 די אַרטיקע יידן מיט כּחכות גענאָסן פונם פריילעכן לעבנס-בעכער. די
 יידישע יוגנט פון די רייכערע קלאַסן האָבן נאָכגעטאָן דער אַראַבישער,
 פאַרבראַכט געמיטלעך די צייט אין וויינגערטנער, אין פּנופּיות זיך פאַר-
 זאַמלט אַרום די פולע וויינבעכערס, דורך די נעכט פריילעכע לידער
 געזונגען, געשפּאַסט און געלאַכט, און איינער דעם אנדערן מיט לוסטיקע
 וויצן כּיבד געווען. אפילו אונזער פאַרמרה=שהורהטער דיכטער פלעגט,
 ווי עס שיינט, גאָר אין די יונגע יאָרן אויך אַמאָל פאַרברענגען די צייט

אין אזא פריילעכער געזעלשאפט. עס איז אפילו פארבליבן פון אים (אמת, אן איין און איינציקס) א וויציק וויין-ליד, וואָס ער האָט געשאַפן בעת ער האָט אַן אָונט פאַרבראַכט צוזאַמען מיט אַ גאַנצער חברה ביי איינעם מיטן נאָמען משה. דער בעל-הבית איז, ווי עס שיינט, אַ שטיקל קמען געווען, און האָט זיינע פריילעכע געסט מכבד געווען מיט וויין אין זייער אַ קנאַפער מאָס. צום סוף האָט דער עולם געמוזט אָנפילן די ליידקע בעכערס מיט פֿשוטן וואַסער. דאָ האָט גבירול דעם קאַרגן בעל-הבית אַ בייסנדיק ליד געזונגען.¹ דאָס דאָזיקע וויין-ליד האָט אינם 17טן יאָרהונדערט אַן אומבאַקאַנטער איבערגעזעצט אויף פראַסטי יידיש. די איבערזעצונג איז אפילו ניט שטאַרק געלונגען, דאָך באַנוצן מיר זיך מיט איר, ווייל עס איז קיין בעסערס ניט פאַרהאַן:²

מײן גוטער אַלטער שטאַרקער וויין,
ווישר (וואַסער) וויל דיין מיינשטער זיין.
קיין גיזאַנג וויל אין מיין מול הריין,
וואל (פול) נישר, וואל נישר.
איך האָב קיין וויין, דיא אויגן מיין,
איך האָב קיין וויין, דיא אויגן מיין
רינן ווישר, רינן ווישר.

ווי וויל דש ברוט אין מיך גיין,
מיינ גישפייז האָט קיין געשמאַק מין,
ווייל די בעכר ור (פאַר) מיר שטיין
מיט ווישר, מיט ווישר.

שפילט משה⁸ און טריקנט דש מער,
ווייאר בון מצרים דען שטענקט ער,
אָבער אונזער הויז הער⁴, דער שעפט ווישר, שעפט ווישר.
איך הב וגו'

1 יעדע סראָפֿע פון דעם דאָזיקן ליד פאַרענדיקט זיך מיטן בייגעזאַנג: קָבֿלות נני, סדר עיני פֿלגי מים". ליידער איז דאָס קונציקע ליד דערנאָנגען צו אונז ניט בשלימות. עס פֿעלן אין דער מים ווייניקסטנס צוויי סראָפֿען, וואָס ס'איז לויכס אַרויס-צווען פונם אַקראָסטיך. די ראשי-תבות פון די אָנפאַנג-סראָפֿען דאַרפן מאַכן: "שלמה קטן". די פאַרלעצטע צוויי סראָפֿען פֿעלן אָבער, און די ראשי-תבות מאַכן בלויז: "שלמה ...".

2 די איבערזעצונג האָט צוגערשט פאַרענמלעכט שטיינשניידער אין אַזור.

לעסערבאָרע, IV, 13.

8 משה בן עמרם.

4 וואָס סראָפֿע אויך דעם נאָמען משה.

לייכט בין איך גלייך צו דיור ורישט 1
 אז דער ווראש (פראָש) אם וושר אישט
 מיין מול אז ער איז גרישט מיט גזנג וושר
 מיט גזנג וושר.
 איך הב וגו'

גזיר ווערט מיר צו זיינם ענד
 אז קינט רכב 2 אין זיינם אילענד
 ער און זיין הויז גזינד שעפפען וושר. שעפפען וושר.
 איך הב קיין וגו'

מיט דער צייט אָבער, וואָס מער ס'איז געוואָקסן די מרה-
 שחורהדיקע שטימונג ביים דיכטער, אַלץ אָפגעזונדערטער איז ער גע-
 וואָרן פון מענטשן, אַלץ מער האָט ער זיך אָנגעהויבן דערווייטערן פון
 זיינע יוגנט-פריינד. אין איינעם פון זיינע לידער באַשרייבט דער דיכטער
 גופא, ווי פאַרהידושט די ערשטע צייט זיינע חברים זיינען געווען. זיי
 האָבן געפרוּווט אים טרויסטן מיט רייד, פאַרטרייבן זיין טרויער און
 דערוועקן אין אים דעם חשק און לוסט צום לעבן.

,דיינע טייכן טרערן קאָנען דאָך בערג פאַרפלייצן. פאַרוואָס באַ-
 זינגסטו ניט דעם וויין, באַגריסט ניט דעם שויםענדיקן בעכער? פאַר
 אים וואַלט דאָך דיין טרויער אַנטלאָפן, ווי דער דערשראָקענער פיינד
 פאַרן שאַרף פונם שווערד. יא, אמת, — האָב איך זיי געענטפערט, —
 דערטרונקען ווערט אינם בעכער דער אומעט, דער צער און דער שמערץ
 ווערט פאַרגעסן; דער וויין באַשאַפט פליגל, וואָס באַפרייען פונם אַל-
 טעגלעכען יאָמער און הייבן אַן טראָגן אין די ליכטיקע הימלען פון פרייד
 און געלעכטער... מיר קאָן אָבער דער בעכער ניט העלפן! גרויס מעג
 ער זיין ווי דער ים-סוף, דאָך וועט ער דער אָפגרונט ניט ווערן, וואָס
 זאָל מיין אומעט איינשלינגען! און ריזיק גרויס וואַקסט אַלץ מיין טרויער,
 ער קאָן די וועלט פאַדעקן. מיין האַרץ רייסט ער אויף שטיקער, מיין
 בלוט, מיין מאַרד פאַרצערט ער, ווי הייס = פלאַמענדיק פייער... איך
 שריי אין דער פינסטער פאַר ווייטיק און צער, און די טונקעלע נאַכט —
 זי היַלט מיך אין איר מאַנטל, און פאַרשטומט ווערט מיין געשריי,
 דערשטיקט ווערן מיינע זיפצן... 8.

1 ורישט — פריסט, ד. ה. צו דער דאָזיקער צייט.

2 די ביבלישע קַגַי-הַקָב, וואָס פלעגן נישט פרינקען קיין חייין.

8 דאָס ליד „רבינו דמעך היו רסיסים“.

נאך מיט ווייט טיפערן יאוש אין דורכגעדרונגען א צווייט ליד גבירולם, וואָס איז, ליידער, צו אונז דערגאנגען אין זייער א פארגרייזטן צושטאנד, אז עס איז ערטערווייז ממש אוממיגלעך צו דערגיין דעם פשט. דאָס ליד הייבט זיך אָן מיט ריין=אַריענטאַלישע בילדער און פארגלייכן: „דער טרערן=שטראָם וואָלט מיינע באַסן אין א פרוכטבאַר פעלד אומגעוואַנדלט, וואָלטן פרישע טרערן=קוואַלן די ערשטע ניט פאַר=טריבן. ווי נאָר די פיטערע טרערן פאַרהאַלטן א רגע זייער רעשיקן שטראָם, דערשרעקן זיי שרעקלעכע זיפצן, און שנעל לויפן זיי ווייטער פון פחד געטריבן... די נאַכט איז ביי מיין געוויין דער שוכר, די שטאַק=שטילקייט היט אָפּ מיינע זיפצן און די שטערן קוקן אַראָפּ פונם פלויען הימל, הערן זיך איין אין מיינע האַרץ=געשרייען און סודן זיך איינער צום צווייטן... — — — אין די לאַנגע נעכט לעבן=אויף אין זכרון די גאָרענע יוגנט מיט אירע ליכטיקע טעג, שוין און פילפאַרביק, ווי אַ שנור אַפאַלן און פינקלדיקע רובינען, איצט איז מיין טאָג ווי די נאַכט פאַרחזשכט; דעמאָלט האָבן אויך די נעכט געשיינט און געלויבטן... ווי נאָר דער טרויער האָט געזאָלט דערוואַכן, גלייך האָבן איך צו די פריינד געטאָן איילן, וואָס האָבן די טרויבן געטרעטן און זייער פלוט אָן רחמנות געגאַסן... אין פלוט די הענט, — און דאָך ניט קיין מערדער! זיי האָבן ניי לעבן געשאַפן, דעם קוואַל דערגראָבן פון פרישע געטלעכע פוחות. אויך אין מיין האַרצן האָבן זיי גלייך אָנגעצונדן דעם זיסן רויש פון ברענענדיקע באַגערן; און בעת די זון האָט פאַר דער מלכה נאַכט איר קאַפּ איינגעבויגן, האָבן זיי פאַרשיכורט באַסן געקושט שענער פון דער לייכטנדיקער זון...

„און פלוזלינג דערוואַכט טיף אין האַרצן דער געדאַנק פול מיט טרויער און יאוש: אַ פאַרבלענדעניש איז דאָך די באַרוישנדיקע שיינקייט, ווי נישטיק און קליין איז די פרייד און די לוסט, און אויך די וואָס לאַכן און טאַנצן פאַרשיכורט פון גענוס און פאַרלאַנגען, — ביי זיך אין געצעלט שרייען זיי אויף פאַר גרויס ווייטיק און וויינען מיט פיטערע טרערן...²

דער דאָזיקער געדאַנק: „ווי נישטיק און קליין איז די פרייד און די לוסט“ באַקומט ביים דיכטער אַלץ מער שליטה, וואָס מער עס וואַקסט ביי אים דאָס שטאַלצע זעלבסטבאַוואוסטזיין... אַלץ ווייניקער קאָן אים

1 דאָס ליד „אולי דמעות בחרי נחור“.

2 די ווייטערדיקע פיר שורות זיינען שטאַרק פאַרגרייזט און דעם דיכטערס געדאַנק בלייבט אָפּגעריבן אין דער מיט.

באפרידיקן די וואָכעדיקייט פון אַלטעגלעכן לעבן מיט זיינע קליינלעכע אינטערעסן. אָט די דאָזיקע שטימונג ווערט שאַרף און בולט אויסגע- דריקט אינם שיינעם שיר „הפרש לילה“¹.

די נאַכט האָט שוין אירע פליגל פאַרשפרייט און זיך אַ לאָז געטאָן די זון צו פאַנגען... דעם ליכטיקן שוין האָט זי מיט איר מאַנטל באַ- דעקט; די לכּנה האָט זיך אין איר גרינעם קראַנץ אויסגעצירט און איז באַלד אונטער דעם וואַלקן פאַרשוונדן, וואָס האַלזט זי און קושט זי מיט ליבשאַפט. אַלץ איז ווי פאַרגליווערט; נאָר קוים צו באַמערקן האָט די מירטע אַ צאַפּל געטאָן אין איר ליכטן זיסן דרימל. לאַנג האָב איך אין דער נאַכט איינגעקוקט, און פאַרחידושט האָבן אירע ליכטער אין הימל געפרעגט: וואָס האַסטו, מענטש, דאָ צו טאָן?..

„מיינע פריינד זיינען מילך מיט זיסע רייד, מיין האַרץ-שמערץ ווילן זיי שטילן. אומזיסט די מי! נישט צו לינדערן דעם ווייטיק, נישט צו היילן איז די ווונד. דער גיהנום-פלאַם פון נבוֹכַדְנֶאֶצַרס פייער-אוינום איז אויך ניט ביכולת אויסצופרענען דעם קוואַל פון מיינע ביטערע טרערן. איך האָף ניט אויפן פרימאַרגן: יעדער קומענדיקער טאָג איז אַ פרישע טעסט, אַ נייער פרוּווּשטיין פאַר מיינע גרויסע ליידן... מ'זאָגט מיר אַלץ: „נוץ אויס דעם מאַמענט און געניס די עשירות פון לעבן.“ דער וויינגאַרטן פון לעבן איז אָבער געגרייט פלוז פאַר קלייניקע נישטיקע מענטשן, וואָס קראַבלען און רייסן מיט גיריקע הענט די נאָך נישט צייטיקע פרוכטן. און דער שטאַלצער לייב-ער קאָן זיין הונגער ניט שטילן מיט פאַרטריקנטן גראָז און שפּריי, וואָס ווערט פונם ווינט צעטראַגן... אין דער הויכער רחבות, צו די פרייע הימלען לעכצט מיין נשמה, — מיך קאָן ניט באַפרידיקן די פלאַכע זאַמדיקע וויספע; איך בין ניט פון יענע, וואָס קניען אונטערן יאָך פונם לעבן, מיין קאַפּ וויל איך ניט בויען און איבער מיין אייגענעם גורל וויל איך זיין דער האַר און באַפעלער. זאָל ווי טרויעריק זיין מיין מזל, זאָל דער טל פון ברכה ניט דערפרישן מיין לעבנס-גאַרטן און פול מיט שטיינער מעג זיין מיין שווערער לעבנס-וועג, — ניט געבויען וועט ווערן מיין שטאַלץ, ניט בלענדן וועלן מיך די נישטיקע גאָבן פון לעבן“...

וואָס גייסטיק רייפער דער דיכטער איז געוואָרן, אַלץ מער איז געוואַקסן אין אים דאָס געפיל פון פרעמדקייט און איינזאַמקייט.

¹ צום באַדויערן איז דער טעקסט אויך פון דעם דאָזיקן ליד ערפּערהייט שפּאַרק

שיין איז אמאל די וועלט געווען, — איך בין אָבער צו שפעט געקומען¹, — קלאַגט זיך דער דיכטער. אלץ מער וואַקסט די מחיצה צווישן אים און זיין סביבה, און מיט אונזער דיכטער האָט סוף=בל=סוף פאַסירט דאָס, וואָס געשעט ניט זעלטן מיט די גדולי הדור, וואָס שטייען פאַרדייטנדיק העכער פון דער סביבה: די אָפּגעזונדערטקייט און פרעמדקייט גייען ביסלעכווייז איבער אין קאַלטן ביטול און אמתער שנאה. מיין אויג נעמט אַרום די גאַנצע וועלט און דרינגט דורך די טיפענישן פון די מענטשלעכע הערצער — דערקלערט מיט שטאַלץ דער דיכטער², און אָט פאַר דעם שאַרפן, פונם רוח הקודש געבענטשטן אויג האָט זיך אזוי קלאַר און בולט אַנטפלעקט די נישטיקייט פונם אַלטעגלעכן לעבן מיט אַלע זיינע קליינלעכע פריידן און פאַרלאַנגען, מיט זיין גאַנצער גייסטיקער פּוסטיקייט, לעכערלעכער גאווה און אויפגעבלאָזנקייט. דער דיכטער האָט געזען, ווי פיל פון זיינע אַמאָליקע חברים פלייסן זיך נאַכטאָן דער דעמאָליטיקער מאָדע: זינגען לידער, שרייבן אָדעס און לויב=געזאַנגען, שפילן די ראַלע פון מעצענאַטן און פלעגער פון וויסנשאַפט און קונסט, אין וועלכע זיי האָבן געהאַט גאַנץ קנאַפע ידיעות. דער דיכטער האָט אין דעם געזען אַ פּחיתות=הכבוד און לעסטערונג פון דעם, וואָס איז אים געווען אזוי ליב און טייער; זיין מעכטיק ליד איז דערפאַר געוואָרן די שטראַף=רוט, מיט וועלכער ער האָט געמשפּט די פאַרשוועכונג פון די הייליקטימער, און מיט האַס און פאַראַכטונג האָט ער געשטעמפלט פאַר דער גרויסער עוולח זיין דור און זיין סביבה.

בעת מ'האַט ביי אים געפרעגט, פאַרוואָס ער, דער פון גאָט=געבענטשטער דיכטער, איז אַ צייט לאַנג אַנטשוויגן געוואָרן, האָט ער מיט פּעס און צער געענטפערט:

ווי זאָל איך זינגען, אז אין אונזערע טעג שטרעקט=אויס יערער נאָר און ליידיקגייער זיין האַנט צום דיכטער=קראַנץ. דעם קיניגלעכן מאַנטל האָט מען פונם ליד אַראַפּגעריסן און אין בעטלערישע לומפן איינגעהילט. די שטאַלצע מלכה האָט מען פונם טראָן געשלעפט און מיט שמוציקע הענט איר ריינקייט באַפלעקט. דאָס נביאיש געטלעך וואָרט איז אַ צייט=פאַרטרייב געוואָרן, דאָס הייליקע פייער — צו אַ שפּילצייג פאַרשוועכט... מענטשן פון וויסן, געבענטשטע פון גאָט, זיינען אַלע פאַרשוונדן: זיי זיינען מיט גאווה, זיי זיינען מיט הוצפה פאַרטריבן געוואָרן דורך טעמפע עמי=הארצים און גייסטיקע סריסים... ביי זיי איז ניט טייער קיין חכמה,

1 ומה אאריך שוחי, ותבל היתה טובה, אבל באחרונה באתי.

2 ולי עין טשוּפּט בתבל — אשר לב אנוש תראה סתרי.

קיין וויסן, אבי נאָר זייער נאָמען זאָל קלינגען, גלאַנצן מיט לויב און מיט פראַכט... זיי, די גראַמען-שרייבער, מיינען, זיי זיינען דיכטער: דאָס גרילצנדיקע קראַעס-געשריי רופן זיי געזאָנג! אַך, ווען וועט לסוף קומען דער נייער פינחס בן אלעזר¹, וואָס זאָל מיט זיין שטארקער האַנט דורכשפּיין די חוצפהדיקע זמרים, וואָס פאַרגוואַלטיקן די בת-השירה, די איידעלע פירשטיין פון געזאָנג... מוין דור וועל איך מיט מיין אייזערנעם ליד באַשטראַפּן. ער האַסט מיין ליד, — נאָר ער וועט אין אים שוין קיינמאָל ניט פאַרגעסן...²

דאָס באַוווסטזיין, אַז ער איז איינער פון די יחידי סגולה, פון די אויסגעוויילטע, צוזאַמען מיטן וואַקסנדיקן געפיל פון האַס און פאַר-אַכטונג צו דער קליינלעכקייט און נישטיקייט פון דער סביבה — דאָס זיינען בני גבירול געוואָרן די הויפט-מאָטיוו פון אַ סך לידער זיינע... מוין פריינד זאָגט מיר — אַזוי הייבט זיך אָן דאָס שיינע ליד „עטה הוד“ — פאַרגעס אינם טרויער, פאַרבאָרג דייע טרערן און מיט פאַר-שלאָסענע ליפּן גיי שטאַלץ דיר דיין וועג. פאַרוואַרף ניט די האַפּענונג — דיין גורל איז דאָך אַזוי אויסטערליש שוין: דו ביזט דאָך דער גלענצענ-דיקער שטערן, וואָס לייכט איבער אונזער דור, און שענער פונם רייכסטן פערלשנור זיינען די געוויינענע ווערטער אין דיין געטלעכן געזאָנג! „אַך, ניין — איז געווען מיין ענטפּער — איך קאָן ניט און איך טאָר ניט שווייגן! איך קאָן קיין רו ניט געפינען, ווי די שווימענדיקע כוואַליעס פון דעם קאָכנדיקן ים. איך בין די ציל-שייב פון דעם צערס געשפיצטע פּיילן, איך בין דער רייטוואָגן פון לידן און פון שמערי, און איבער מיר פאַכט דאָס אומגליק מיט זיינע שוואַרצע פליגלען!.. איך בין דער מענטש, וואָס איז נאָך יונג אין יאָרן, נאָר רייך מיט וויסן ווי די קליגסטע זקנים! מיין גוף בלאַנדזשעט אין דער נידער, נאָר מיין גייסט שטייגט העכער פון די וואַלקן... איך קאָן ניט רויק זען, ווי קליינע ניש-טיקע מוחות גילטן פאַר זינלן פון חכמה, און פּלומפע פּערזן — מאַכער ווילן מיך מיט זייערע לידער פאַשעמען: מיר עקלט פון זייער שענדלעכן געזינדל! מיט מיר ווילן זיי זיך גלייכן, נאָר ווי קענען זיי, די בלינדע, מיין אמתן ווערט אַפּשאַצן? איך בין דער מייסטער פון געזאָנג, דער

1 עס ווערט דערציילט אין חומש, אַז בעת די בני-ישראל האָבן עפּנטלעך סגולה געזען מיט מוצבס סעכטער, האָט פינחס בן אלעזר הבהן מיט זיין שפּיץ דערשפּאַכן איינעם פון די פאַרזינדיקטע, זמרי בן קלואי.

2 אינם ליד „אַען בעסיף חלום“ (לידער איז אייך דאָס ליד שטאַרק פאַרגרייט און מיר גיבן דאָ איבער דעם אינהאַלט בלויז פון געזינדל סטראַפּן).

געטרייער וועכטער פונם קוואַל פון חכמה. איך בין דער פערלזוכער וואָס זאָמלט אוצרות פון די פאַרבאָרגנסטע אָפּגורנטן! פון ניגונים, ווערטער, קלאַנגען שאַף איך ווי דורך כּישוף געטלעכע געזאָנגען. איך בין דער מאַן, וואָס פּרײַ און שטאַלץ דרינגט ער אַרײַן אין די פאַר- באָרגנסטע הייליקטימער; די שאַרפּסטע שפּיצן פון די הויכע חכמה- בערגער, די ווייטע הימלען פון דער שטאַלצער געדאַנקען-מלוכה — פאַר שפּרײַטן זיך פאַר מײַנע פּיס ווי אַ פּילפאַרביקער פּלומען-טעפּיך... איך זינג — און מײַן ליד דערפּרײַט אַלע בענקענדיקע נשמות, און אַלע פאַרשמאַכטע הערצער לײַזט עס אױס פון טרױער!..¹

און פּלוצלונג ווערן די דאָזיקע שטאַלצע שטראַפּן איבערגעריסן דורך קלאַגענדיקע אַקאָרדן פּול מיט יאוש:
 „ווי איז מיר! ווי גראָב און אומוויסנדיק איז מײַן דור — אַ דור פון לױטער שאַנדמענטשן און פאַררעטער! דעריבער טרױער איך מײַן לעבן לאַנג, און ביטער וויינט מײַן האַרץ!“¹

דער דיכטער ווערט ניט מיד צו וואַרפּן זײַנע געשפּיצטע מײַלן אין די „פּאַנדעס טעמפּזיניקע מענטשן“ (לַהַקַת פּתאים) מיט „לײַדיקע הערצער און מוחות“ (ערירי לב ורעיון), און מיט טיפּן צער ווענדט ער זיך צו זײַן דור: „אַך, ווען וועסטו ענדלעך די ווונטשן פון מײַן האַרץ דערפּילן, — דיין האַרצן זײַנען זיי נאָך אַלץ פּרעמד געפּליבן! ווילאַנג וועל איך דיך שטראַפּן — און טויב וועסטו צו מײַנע ווערטער פּלײַבן! ווילאַנג וועל איך פאַרשפּרײַטן לײַכט פאַר דײַנע אױגן און זיי וועלן דאָך ניט זעענדיק ווערן!“²

די דאָזיקע שטראַפּרייד זײַנען בלי ספּק שטאַרק ניט געפּעלן פּיל פון גבירולם מיטבאַווינער פון דער שטאָט סאַראַגאַסע; זיי האָבן זיך געפּילט שטאַרק באַלײַדיקט, און, ווי עס שײַנט, האָט מען זיך געווענדט

1 ערכוני וחם לא ידעו כי — אני שמש אכסה במעונים,
 אני אחקור צפוני המליצה — ואפתח שערי דעת ובינים.
 ואקבץ מנפוצותיה הרזים — ואלקם מפזוריה פנינים.
 ונבנוני הרריה שרונים — לפני וארחיה נכונים.
 אני באתי להדריחם אשר הם — לכל סבין וכל חכם צפונים
 ואשיר שיר, ישמח נפשות — וכל לבות יחלק טיגונים

אהה, פי הומן חסר תבונות — ונמלא מערת רוננים ושונים,
 ועל כן פל ימי חיי אקונן — ולבי יעשה מספר כתנים.

2 קטי תמלא, הומן, לי משאַלוח — לבי אשר מלבך נשנחו?
 דר שן אלמדך ולא תבין ואור — אפיך לעיניך ולא נפקחו?

צום דיכטער, ער זאל זיך מער ניט דערוועגן ארויסצוטערען קעגן דער געזעלשאפט אין אזא שארפן טאָן. „ניין! — איז געווען דעם דיכטערס ענטפער — איך בין נישט פון די וואָס געפינען חן מיט זייערע ווייכע זיסע רייד; איך בין נישט פון די, וואָס בויגן זיך און קניען פאר מעכ=טיקע און שטארקע! איך געהער צו די, וואָס שטעלן זיך שטאַלץ דער וועלט אַנטקעגן, ווי דער ווידערשפעניקער פּריסטער, וואָס צעשטערט זיינע געוועזענע געטער“¹ און ער ווענדט זיך מיט צאָרן צו זיינע שטאַט=באַגלייטער:

ניט דערפילט וועט אייער נאַריש פאַרלאַנגען ווערן. מיינע לעפּצן וועל איך ניט שליסן צוליב דעם בילן פון אויפגערייצטע הינט. ניט די שוואַרצע קראַע, — די ווייסע טויב איז דער געטרייער שליח, וואָס דערפילט דעם רצון פון איר באַפעלער.² פּרוּווט שטעלט אָפּ דעם גאַנג פון די פּלאַנעטן, באַפעלט די שטערן, זיי זאָלן זייער אָרט פאַרלאָזן, — אזוי וועט אויך אייך געלינגען מײן מויל צום שווייגן ברענגען, אייער איך וועל מײן ליד איינקריצן טיף, אויף אייביקע צייטן, אינם האַרצן פון דער וועלט!.. זע, דו מענטש: אַט ווערן שוואַרצע וואַלקנס פון דעם ווינט געפאַטשט און זיי בלייבן טונקל=שוואַרץ ווי פריער, איצט באַטראַכט די זונען=שטראַלן — זיי בלייבן אייביק דער קוואַל פון ליכט, די פרייד און טרייסט פון מענטשהערצער. און ווי דעם שוואַרצן וואַלקסן איז ניט מיטן ליכטיקן שטראַל צו גלייבן, אזוי קאָן אַ נידערטרעכטיקער קהת ניט צו פינחס הכהן זיך גלייבן“³.

צו דערזעלביקער צייט האָט גבירול, ווי עס שיינט, פאַרפאַסט זיין שײן ליד „נפש אשר עלו שאוניה“, דאָס ליד איז אזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר אונזער דיכטער מיט זיין אייביק אומרויַקן, אייביק זוכנדיקן גייסט, וואָס שטרעבט שטענדיק אין דער הייך צו די הימלען, אויף די ליכטיקע פליגל פון דעם שטאַלצן פאַרשער=געדאַנק. טיפּע באַגייסטערונג און דער=היבענער פאַטאָם דרינגען דורך יעדע סטראַפּע פון דעם דאָזיקן ליד. און אונזער פשוטע האַלב=פּראָזאַישע איבערזעצונג איז לידער ניט אימ=שטאַנד איבערצוגעבן די אויסטערלישע שיינקייט פונם אַריגינאַל:

¹ ווייניג נבחר יענה רך — וישלח ונפל בעצמיו.

ויש איש יעמוד לפני אנשים — כמו מהן ודון לפני צלמים.

² אַן אַנשפּילונג אויף דער קראַע און דער טויב, האָס נח האָס אַרויסגעשיקט נאָכן מבול.

³ דוקנס, „שירי שלמה“, 22, די ספּראַך „עד אָן, פּתאים, תּאחבו ריך“ א. א. ווי.

„ווי אומרויק דו ביזט, מיין נשמה! דו שטרעפסט אין דער הייך, און דיינע געדאנקען פליען און שוועפן ווי לייכטנדיקע ברענענדיקע פונקען איבער דעם פלאמענדיקן לאָדערנדיקן פייער. דו ביזט ווי די הימלישע גלגלים, וואָס איילן שטענדיק זייער וועג ווייט איבער דער ערד און איר געזינדל; דיינע געדאנקען זיינען ווי די ימען טיף, וואָס פאַרבאָרגן אין זייערע אָפּגרונטן די גרונד-יסודות פון דער וועלט“...

„מ'זאָגט מיר אַלץ: באַרלאָז נאָר דאָס שטענדיקע פאַרשן און גריבלען — און גלייך וועט דיך די וועלט פאַשענקען מיט אירע רייכסטע און שענסטע אוצרות.“ זיי רעכענען דאָס פאַר טרייסט, נאָר פון דער נחמה וואָקסט נאָך מער מיין טרויער. איך דאָרשט און זוך ווי די גאולה דעם פרייען מענטשן מיט די שטאַלצע אָדלער-אויגן. נאָר אומויסט מיין זוכן, — נישט אונזער דור איז ווערט די זכיה אַזוינע מענער צו גע- באָרן... דאָ הער, דו ערד! אויב אומדערפילט וועט בלייבן מיין פאַר- לאַנגע, וועל איך דיך מיט גאַל באַשפּייען; אויב דיינע אויגן וועלן ניט מיין ליכט דערבליקן, ביזטו ווערט דעם בלינדן מוילווורפס פינסטערן גורל... איך וואָלט אַזוי געוואָלט מיט ליבע די וועלט באַשיינען! איך וואָלט איר אַלע זינד פאַרגעבן, זאָל זי נאָר אָנקלאַפן אין די טויערן פון תשובה. נאָר אומויסט איז מיין פאַרלאַנגען. אָ, ערד דו זינדיקע! ווענד אָפּ דיין געזיכט, צעשטער דיינע גרונד-פעסטן, — דו ביזט צופיל מיט שמוץ באַדעקט! שטאַלצע צעדערביימער האַסטו צו שפּאַט געמאַכט פאַר נישטיקע קאַרליק-דערנער. לומפן-מענטשן, שפּריי און אָפּוואַרף פון דעם דור, האַלטן הויך דעם קאַפּ געהויבן און פאַרגעסן מיט גרויס חוצפה, וואָס הייסט יושר, אמת און פאַרשטאַנד. ווען גערעכטיקייט זאָל די וועלט רעגירן, ווי וואָלטן די מיט שאַנד באַפּלעקטע געוועלטיקט איבער אַלץ, וואָס גרויס און שיין? און בכדי די נאַרישע חוצפה צו געבאָרן, פאַר- גוואַלטיקן זיי די ליכטיקע טעכטער פון דער זון“!

און ווידער ווענדט זיך דער דיכטער צו די, וואָס זיינען אים אַזוי

פאַרהאַסט:

„איר, דערנער און ווילדע וואַלד-געוויקסן! איר דערקלערט מיר קריג דערפאַר, וואָס איך האַלט הויך דאָס ליכט פון וויסן און בין דער געטרייער וועכטער ביי דער חכמה, וואָס איז פון אייך אַזוי פאַרהאַסט! דערפאַר וואָס איר זייט בלינד, ווילט איר אויך, אַז די מיט אָפענע אויגן זאָלן טאַפן אין דער פינסטער? ניין, איך וועל פון דער חכמה מיך ניט שיידין — גאָטס וואָרט אַליין האָט צווישן איר און מיר געשלאָסן

א פונד אויף אייביק! ווי קאָן איך אָן דיר פאַרנעסן, מיין געטרייע מוטער? ווי קאָן איך מיין האַנט אויסשטרעקן און פון דיין קאָפּ אַרונט-טערנעמען דיין שטראַלנדיקע קרוין, — דו טרייסט און שטאַלץ פון מיין נשמה! דיין זון בלייב איך אויף אייביק! ווי ריזנגרויס איז מיין פאַר-געניג און דער גן-עדן-נחת פון מיין נשמה, ווען איך רו ביים פשמים-ברעג פון דייע דערקוויקנדיקע פאַלזאַם-קוואַלן!..

שטרעב ווייטער אין דער הייך, מיין גייסט! דערהייב זיך איבער די וואַלקנס, וואָס באַרעקן די ליכטיקע זונען-שטראַלן. — אַ שבועה האָב איך געגעבן: איך דאַרף און טאָר ניט רוען ביז איך וועל די פאַרבאָר-גענע גרונטן פון דער חכמה אַנטפּלעקן!.

אָט מיט דעם אומשטילבאַרן דורשט נאָך וויסן זיינען דורגערונגען זייער פיל פון גבירולם לידער. באַזונדערס כאַראַקטעריסטיש איז דאָס פראַכטפולע ליד „אני הָאִישׁ“, וואָס הייבט זיך אָן מיט דער שטאַלצער סטראָפּע: „איך בין דער מאַן, וואָס האָט אָנגעגורט זיינע לענדן און וועט ניט אומקערן זיך ביז ער וועט ווין שבועה ניט דערפילן...“ איך בין דער מאַן, וועלכער צעשטערט אַליין וואָס ער האָט מיט אייגענע הענט געפויט, רייסט אויס די וואַרצלען, וואָס ער האָט אַליין געפלאַנצט, און צעברעכט די צווימען, וואָס ער האָט אַליין געגרויזעט¹.

ליידער איז דאָס ליד, ווי אויך דאָס צווייטע, אין דעם זעלביקן גייסט געשריבענעם ליד „בשרש עיני“, זייער שווער צו איבערזעצן: עס איז פּמעט אוממעגלעך צו געבן אין אַ פראַזאָישער איבערזעצונג אַ קלאַרן באַגריף פון אַזעלכע מעכטיקע סטראָפּן:

נְבֵע כִּי בַעלוֹתְךָ עַל הָר תְּבוֹנָה — אַבְקֵשׁ מִמֶּךָ לְסִפּוֹר עֲפָרְיָו
וְעוֹד לֹא אִשְׁקָטָה מֵהַר מוֹיְמוֹתַי — עַדִּי כִּי אֵעַל; לְטְרוֹף בְּפִירֵי
וְלִי עֵין מְשׁוֹטְטָה בַתְּבַל — אֲשֶׁר מִלֵּב אֲנוֹשׁ תִּרְאֶה סִתְּרוֹ
וְלִבִּי — פִּתְחוּ תַמִּיד שַׁעֲרָיו — וְשִׁירֵי לִוְטָשׁוֹ שְׁבַע תַּעֲרִיּוּ.

דערווייל זיינען די באַציאונגען צווישן דעם דיכטער און דער אַרונ-מיקער סביבה אַלץ מער פיינדלעכער געוואָרן. תקיפים און אָנגעזעענע מענטשן פון דער קהילה, וואָס האָבן זיך געפילט באַליידיקט פון דעם דיכטערס שאַרפע און שטראַפנדיקע סטראָפּן, האָבן באַשלאָסן זיך נוקם צו זיין אין דעם אומבאַקוועמען מוכית, און דער פיר-און-צוואַנציג-יעריקער גבירול. האָט געמוזט אַנטלויפן פון סאַראַגאַסע, וווּ ער האָט פאַרבראַכט זיינע יונגע יאָרן, און זיך באַזעצט אין גראַנאַדע, וווּ ער

1 אני האיש אשר שנס אורו — ולא ירף עדי יקום אסירו...
ויהרום כל אשר יבנה ויהוש — אשר יסע ויפרוק את גדרו.

האָט געפונען שטיצע ביי שמואל הנגיד 1. איידער ער האָט סאַראַנאָסע פאַרלאָזן, האָט ער זיין גאַנצן צאָרן אויף זיינע קעגנער אויסגעגאַסן אין דעם לאַנגן ליר „נחר בקראי גרוני“ 2.

„צווישן אַ ווילד פּאָלק מוז איך ווײַנען, לעבעדיק בין איך באַגראָבן, מיין געצעלט איז מיין אָרן! איינער אַליין בין איך אויף דער וועלט, אַ קראַנקער אָן אַ מאַמען, אָן אַ פּאָטער 8, אָן אַ ברודער. דער איינציקער פריינד איז מיין פּאַרשער-געדאַנק...“

מיינע שטראַפּרייד האָבן אַריינגעפּראַכט זיי אין ווילדן צאָרן, זיי האָבן מיר קריג דערקלערט, — צעשמעטערן וועט זיי מיין שאַרף געווער, דאָס פּיילגעשפּיצטע וואָרט!..“

און ווידער רייסט זיך איבער די שטאַלצע סטראָפּע דורך אַ האַרצ-רייסנדיק ווייגעשריי:

„וויי איז מיר און וויי איז מיין פאַרשטאַנד! איך געפין מיך צווישן מענטשן, וואָס פאַרבייטן גאַטס הייליק וואָרט אויף נאַרישע השָבָעוֹת פון אַפּשפּרעכער און מכשפים... אומויסט זוכן מיינע אויגן, איך זאָל ערגעץ אין דער וועלט אַ ליכטיקן פונקט געפינען, וווּ מיין האַפּענונג זאָל ווידער קאָנען בליען!.. און נמאס איז מיר די ערד געוואָרן! איך וואָרט אויפן טויט ווי אויפן גואל. פאַרהאַסט איז מיר די וועלט מיט איר גאַנצן גע-פלינדער; איך וויל ניט אירע פריידן, — דעם אייביקן טרויער טראַג איך אין מיין האַרצן... צו וואָס טראַג איך דעם יאָך פון לעבן, נאָך וואָס קראַפּל איך דאָ ווי אַ פלינדער? אַך, ווי מיר עקלט פון דעם לעבן און פון מיין אייגענעם גוף דעם קראַנקן! ווי אויפגעיוכצט וואָלט מיין נשמה, ווען דער טויט זאָל זי באַפּרייען!“

1 עס זיינען פאַראַן אַ גרויסע צאָל לויב-לידער, אין וועלכע גבירול באַזיינעט דעם פאַרימפּן יידישן נדבן און געלערנטן. אייניקע פון זיי האָס צום ערשטן אַנסדעקס דער פאַרפאַסער פון די דאָזיקע שורות.

2 מערערע סאָל געדרוקט. זע די נייע אויסגאַבע, I. 4. אין אַן אַנדער ליר, האָס גבירול האָס געשריבן אין דער זעלביקער צייט, „מה לך יחידה“, דריקט ער אויס דעם חזנסט צו פאַרלאָזן שפּאַניע. ער זאָגט צו זיין אייגענער נשמה:
„שימי ספרד אחרי ג'ך ואל תתעכבי
עד תדרכי צ'ען ונס בבל וארץ הצבי

(פאַרלאָזן שפּאַניע האָס גיכער, וועגן זיך קיין מצרים, קיין בבל און אויך קיין ארץ-ישראל).

8 ניט לאַנג האָס מען אַנסדעקס (דאָזיידן אין דער ענגלישער צייטשריפט) The Jewish Quarterly 1913, IV, 65 אַ ליר פון גבירול, אין וועלכן ער באַקלאַגט דעם טויט פון זיין אַפּטער.

דאך אין פאר דעם פאראנאשטן דיכטער עפעס געווען אויף דער וועלט, וואס איז אים שטענדיק געבליבן ליב און טייער. און וועגן דעם דערמאנט ער טאקע אין די לעצטע סטראפן פון זיין צאָרן-ליד:
 „אויף מיר ליגט דער חוב צו דערפילן דעם זיידען שלמהס געפאָט;
 זוכן, פאָרשן שטענדיק און אָן אויפהער דערגרינדן זיך אין די סודות פון
 חכמה — אפשר וועלן זיי מיינע אויגן דערלייכטן. אָט דער געפאָט איז
 מיין איינציקע טרייסט, מיין איינציקע נחלה אויף דער וועלט!“².

* * *

דעם זיידען שלמהס געפאָט איז ווירקלעך געוואָרן דאָס הויפט-
 ציל און ענדצוועק פון גבירולם לעבן און שאַפן. אָט דער ערשטער גרויס-
 סער איראָפּעישער דיכטער פון „וועלט-שמערץ“ האָט גובר געווען דעם
 טיפן טרויער, דערשטיקט די ביטערע טרערן און מנצח געווען זיין שטארקן
 צאָרן און שנאה. אין דער שפּעטערדיקער תקופה פון זיין לעבן האָט
 דער דיכטער זיך אויפגעהויבן אויף אַזאָ גייסטיקע און מאַראַלישע הייך,
 ווהיין עס האָבן שוין ניט געקענט דערגרייכן קיין האַס און קיין צאָרן.
 דאָס קליינלעכע און צופעליקע איז פאַרשוונדן און איינגעשולונגען גע-
 וואָרן אין דעם איינציק-גרויסן און אומשטערבלעכן.
 „וואָס ווייטער — שטרייכט אונטער דער דיכטער גופא — דער
 מענטש דערהייבט זיך אין דער הייך, אַלץ קליינלעכער דערשיינט פאַר
 אים דאָס ערדישע און קערפּערלעכע. עס ווערט פאַרשווומען און פאַר-
 שוונדן ווי אַ פּויגל אין דערלופטן, אָדער ווי אַ שיף אין גרויסן ים“³.
 אונזער גרויסער דיכטער און דענקער מיט זיין אומדערמיטלעכן
 פאָרשן און זוכן איז אין דער שפּעטערדיקער תקופה פון זיין שאַפן
 געווען דורכגעדרונגען מיטן געדאַנק, אַז איבער אַלץ, וואָס עקסיסטירט,
 קיינמאל און געוועלטיקט מיט אַן אומפאַגרענעצטער ממשלה דאָס אומ-
 שטערפלעכע און אייביקע. די דאָזיקע אידעע פון אומשטערבלעכקייט איז
 אָבער פאַר דעם דיכטער ניט געווען קיין אַבסטראַקטער פּילאָזאָפּישער
 פאַגריה, וואָס מ'קען משיג זיין נאָר מיטן שכל, — זי האָט אויסגעפּילט

1 שלמה המלך אַלס מחבר פונם פּילאָזאָפּישן ספר „קַהֲלָת“.

2 אדרוש בעודי אחפש — במצות שלמה זקני
 אולי מגלה-עמוקות -- יצלה תבונה לעיני
 פי הוא קַהֲלָת לברכה — מכל עמלי וחוני.

3 שם טוב פאלקירא, לקוטים III, § 87: ואם עלית במדרגות הנוצנים המושכלים,
 תמצא הנפוש המוחשים בצירוף אליהם בתכלית המיעוט והקבנות והראה הגולם הגשמי
 בכללו נישוט בהם כאלו הוא ספינה בים או עוף באוויר. זע אויך „בקר היים“, 1926, 137.

דעם גאנצן מהות פונם דיכטער, ער האָט זי געפילט מיט זיין גאנצער נשמה, אין יעדן ווינקלעל פון זיין גרויסן האַרצן. וואָרום גבירול איז ניט נאָר אַ שטאַלצער דענקער געווען, אַ פרייער פּאָרשער מיטן שאַרפן קריטישן אויג, — ער איז דערפֿיי געווען אויך אַ טיף און הייס גלויביקע נאַטור, דורכגעדרונגען מיטן מיסטישן פייער פון רעליגיעזער התפעלות. אומאויפהערלעך האָט אונזער דענקער און דיכטער געשטרעבט צום אייביקן ליכט; פעסט האָט ער אָבער געגלויבט, אַז איבעראַל, אַפילו אין דעם נישטיקן און קליינלעכן, זיינען פּאַרשפּרייט און צעזיט איינציקע פונקטן פון דעם דאָזיקן ליכט, און זיי אַלע רייסן זיך, לעכצן און שטרעבן צוריק צו זייער מקור... ווונדער זיך ניט אויף דעם מענטשן, — זאָגט דער דיכטער, — וואָס ער שטרעבט אומדערמירלעך צו דערגרונטעווען זיך אין די פּאַרפֿאַרגענע וועגן פון דער חכמה: דער זעלביקער גייסט, וואָס געוועלטיקט איבער זיין גוף, איז אויך די קראַפט, וואָס ברענגט אַלץ אין באַוועגונג¹.

גבירול באַשרייבט זייער זעלטן די נאַטור אָן און פאַר זיך², נאָר תמיד געשעט דאָס אין פעסטן און ענגן צוזאַמענהאַנג מיט זיין נשמה-וועלט, מיט זיינע שטיכונגען און איבערלעבונגען. דעם דיכטערס אומרויקע און שטענדיק גריבלענדיקע נשמה האָט אין דער נאַטור געזוכט געוואַלטיקע שאַרפע און בולטע בילדער, אין וועלכע זי זאָל קאָנען פאַרקערפּערן און אויסדריקן אירע געפילן און געדאַנקען. בעת דער דיכטער שילדערט אין ווונדערשיינע בילדער די פינסטערע שטורעם-נאַכט, וואָס דער בליץ האָט זי ווי מיט אַ פייל דורכגעשטאַכן³, — דאָ שפּיגלט זיך אַפּ דעם דיכטערס שטורמישע און אומרויקע נשמה גופא. באַשרייבט דער דיכטער די שטאַלצע פּאַכט פון דער פֿרוּמדיקער אויסגעשטערנטער נאַכט, האַלט ער קודם-באַל פאַר וויכטיק אונטערצושטרייכן, אַז די שטערן, אָט, די העל פינקלענדיקע דיאַמאַנטן, וואָס זיינען איבער טונקל-בלוינע אַטלאַס צעשאַטן, — זיינען די שטומע שליחים, וואָס אַנטפלעקן פאַר טויב-

¹ ואל התמה באיש נקמה בשרו — לחשיני מעלות חכמה ויכול, והוא נפש אשר הגוף תסבב — והוא גלגל אשר יסיב עלי כל.

² דוקים ברענגט אַפילו אין זיין „שירי שלטח“ צוויי קליינע שירים פון גבירול, וו אין ירשמן הערם באַזונגען דער פּרילינג (ו. 7—8) אין אין צווייטן דער האַרפּסט (ו. 38). עס איז אָבער זייער וואַרשיינלעך, אַז דאָס זיינען נאָר פּראָנענטן פון גרעסערע שירים.

³ אין דעם אויבנדערטאָגסן ליד „אני האיש אשר שָׁנַסְׁ“.

אויפריקע דעם גרויסן סוד פון דער אייביקער חכמה, וואָס רעגירט די וועלט" 1.

דאָרט, אויף די העכסטע מדרגות, צו וועלכע גבירולם גייסט האָט זיך דערהייבן, האָט גענומען אַ סוף צום דיכטערס איינזאָמקייט. דערמיט, וואָס דעם דיכטערס פּערזענלעכקייט האָט זיך דערפילט צונויפגעוועבט מיט דעם גייסט פון דער וועלט, האָט דער דיכטער גובר געווען די אומ-באַפּרידקטקייט פון זיין נשמה, בייגעקומען זיינע שמאַרציקע ספּקות. זיין גרויסע פּערזענלעכקייט שטעלט ער שוין ניט פּינדלעך אַנטקעגן זיין נישטיקן דור און דער קליינלעכקייט פון לעבן, נאָר ער שמעלצט זי צונויף מיט דער גאַנצער מענטשהייט, און זיין „איך“ ווערט דער-טרונקען אין דעם גרויסן „איך“ פון דער גאַנצער וועלט. דעם „צער העולם“ האָט פאַרדרענגט די מיסטישע התלהבות, דער הייסער פלאַם פון טיפע רעליגיעזע איבערלעבונגען. דער דיכטער איז העכסט באַ-גייסטערט פונם שטאַלצן באַוווסטזיין, אַז דער מענטש איז פּלל נישט קיין נישטיק זעמדעלע, וואָס ווערט געטראָגן פונם פלינדן צופאַל, נישט קיין אַרעכזעליקער וואָרעם, וואָס קראַבלט אין דער פינסטער, נייערט אַ רינג אין דער גרויסער קייט, אַ וויכטיק גליד אין דעם געוואַלדיקן אַלגעמלעכען בנין, אַ באַדייטנדיקער טייל פון דעם לבוש, אין וועלכן עס אַנטפלעקט זיך די געטלעכע חכמה. די אומענדלעכע ווייטן פונם וועלטאַל — רופט אויס מיט התפעלות דער דיכטער — זיינען צו קליין דיר פאַר אַ וואוינונג צו דינען, — און אין מיין געדאַנק טוסטו רוען" 2.

אָט מיט דעם געדאַנק, וואָס פאַרנעמט, זוי מיר וועלן שפּעטער זען, דעם פּפּבליקסטן פּלאַץ אין גבירולם פּילאָזאָפּישן סיסטעם, איז אינגאַנצן דורכגעדרונגען דעם דיכטערס רעליגיעזע ליריק. כאַראַקטע-ריסטיש זיינען אין דער הינזיכט פּאַלגנר קע טיפּ-פּאַגייסטערטע סטראָפּן:

1 מיר ברענגען דאָ אין אַריגינאַל די שיינע סטראָפּן (אינס ליד „אולי דעות):

שמך קמוּ פּרדס אַבְקָה, פּוּקְדוּי — אַצִים וואַלם בסְמוּ סְקָחוּ.
 דְמוּ גנביהם לברקת ופּו — על רַצַּת בַּחם ודר שוֹקְחוּ
 קְלָם כאַחד לאלומים נָצְבו — קְאֵלְקִים וחרשים סוד שְׁחוּ;
 יורו ויגידו לאדם נפלאות — אל מכסיליהם אשר אַקְחוּ.
 מעת היותם עד פלותם ישמרו — תְּקוֹת אלוהיהם ולא יִנְחוּ.
 כי קפּקְרוּ לרעות יצורים עמרו — על משטרותיהם ובס אַקְחוּ.
 ובשוב לבבי לחבונה אחוז — כי היקום כצאן והבל אָחוּ.
 מהם רחב-נפש, נְדַל-לבב ובם — הפּצוּ בעם ובחליקיהם.
 (נייע איינסנאַביג, 1, 12-13).

2 קרומות לא יכלון לשַׁבְּחָךְ — וְאֹלָם נֶשׁ קִקְוֶךְ תּוֹךְ קִפְּפִי (נייע אויסנאַביג, 1, 47).

„דריי זע איך שטענדיק פאר מייע אויגן, וואָס דערמאָנען מיר, גאָט, דיין הייליקן נאָמען: באַטראַכט איך איבער מיר די הימלען די ווייטע, — זיי זיינען דער אייביקער עדות פון דיין אומענדלעכער אלמאכט; די ערד די פעסטע, וואָס אונטער מייע פיס, דערמאָנט מיר אָן דיר, דעם אייביקן בויער און שעפער, און מיין האַרץ, וואָס פילט און טראַכט, געדענקט אָן דיר און הויך שרייט עס אויס: „בכל עת ברכי נפשי אדני“¹.

דער שטאַלצער דיכטער, וואָס „טראַגט דעם גאַנצן וועלטאַל אין זיין האַרצן איינגעשלאָסן“, קניט הכנעהדיק פאַר זיין גאָט דעם באַשעפער, מיט תּמימות=עניוּתדיקן ווייכהאַרציקן געבעט=ליד אויף די ליפּן, אין גבירולם רעליגיעזער פּאָעזיע זיינען האַרמאָניש צונויפגע=שמאַלצן טיפע געפילן און דערהייבענע געדאַנקען, אַ שטרענג=רעליגיעזע פּילאָזאָפּישע וועלטאַנטיואָנג מיט הויכער באַגייסטערונג און לירישן פּאַטאָס. ווי אַ גאָטישער שאַרפּשפיציקער טורעם פון אַ מיטלאַלטערלעכן טעמפל, אַזוי שטרעבט גבירולם רעליגיעז ליד אין דער הייך, אין די ווייטע הימלען...

יערן פּרימאָרגן און יערן זונענאונטערגאַנג שטיי איך מיט מיין האַפּ=האַרץ פאַר דיר, מיין הילף און מיין באַשיצער. דערשראַקן שטיי איך פאַר דיין אַלמעכטיקער גרויסקייט, — פאַר דיין אויג זיינען דאָך אָפּן אַלע מענטשהערצער. און ווי אומבאַהאַלפּן איז דאָס האַרץ, ווי אומבאַהאַלפּן איז דאָס וואָרט, ווי קליין און שוואַך איז מיין געדאַנק. נאָר דיר, מיין גאָט, געפעלט דעם מענטשנס געזאַנג, — וועט מיין ליד דיך לויבן ווי לאַנג דיין גייסט וועט שלאָגן אין מיין האַרצן“².

דער גאָט, פאַר וועמען דער מיטלאַלטערלעכער יידישער דיכטער גיסט=אויס זיין גייסט, איז אָבער ניט בלוז דער אַלמעכטיקער באַשעפער פון דער וועלט, — ער איז אויך — אַל הַי ישראֵל, דער גאָט פון דעם אויסדערוויילטן פּאָלק, דער גאָט פון אברהם יצחק ויעקב, וואָס האָט זיך אַנטפלעקט אויפן באַרג סיני לעיני פל ישראל...

דערפאַר, בעת מען באַטראַכט די אינעווייניקסטע אינטימע וועלט פון אונזער דיכטער, מוז אויך באַרירט ווערן איין זייער וויכטיקער

1 שְׂמִיחָה נִזְכָּרוּ יַחַד לְעֵינַי — יְשִׁימִיךָ יְזַכֶּךָ תְּמִיד לְפָנַי;

לְשִׂמְיָךָ — אֲנִי אֲזַכֶּיר שְׂמִיךָ — יְתֵם עָבִי לְעֵינַי גְּאֻמִּי

קָדוֹם שְׂמִיךָ — יַעֲזֹר מִחֲשַׁבְתֵּי — קִרְבֵּנוּ — אֲזַכֶּרְךָ רַחֵם אֲדָנָי

תְּהַיֵּי לִפְנֵי קְדֹשֵׁי קְדֹשֵׁי: בְּכֹל עַת קִרְבֵי גְּאֻשֵׁי אֲדָנָי!

2 די באַקאַנטע תּפִּילָה „שחר אבקשך צורי ומשגיב“, געדרוקט אין א סך סידורים.

מאַמענט — דער ניגון פון נאַציאָנאַלן טיפן טרויער, וואָס קלינגט אזוי שטאַרק און מעכטיק אין אַ סך פון גבירולס רעליגיעזע לידער. מיר האָבן שוין אין ערשטן קאַפיטל אָנגעוויזן, וואָס פאַר אַ גרויסע השפּעה עס האָט געהאַט אויף דער אַנטוויקלונג פון דער ביבלישער שפּראַך דאָס אַיבליען פון דער אַראַבישער ליטעראַטור. די לעבעדיקע פּאָלקס-שפּראַך פון די אַראַבער, בעת זי איז דערהייבן געוואָרן צו דער מדרגה פון אַ הייליקער שפּראַך, די שפּראַך פונם קאַראַן, האָט אָנגעהויבן אויך וויסנשאַפטלעך אויסגעפאַרשט צו ווערן, און אין אַ בערך קורצער צייט איז זי געוואָרן די שפּראַך פון הויכער קולטור און וויסנשאַפט. די פּילאָ-לאַגישע פּאַרשונגען אויפן געביט פון דער אַראַבישער שפּראַך האָט, ווי מיר ווייסן שוין, אַרויסגערופן אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג אויך אין די יידישע קרייזן. אויך דאָרט האָט מען מיט גרויס התפעלות אָנגעהויבן אויסצופאַרשן די איינגאַרטיקע שיינקייט פון זייער אייגענער הייליקער שפּראַך, דער שפּראַך פון דער ביבלי. עס איז דערפאַר לייכט פאַרשטענדלעך, וואָס דער ערשטער גרויסער יידישער דיכטער, וועלכער האָט געשעפּט יניקה פון דער אַראַבישער קולטור, שלמה גבירול, האָט אויף זיך געקוקט ווי אויף דעם גואל פון דער הייליקער שפּראַך און איר געטרייען וועכטער, וואָס איז פון דער השגחה געשיקט געוואָרן, ער זאָל מיט זיין פייערדיקן וואָרט דערוועקן אין די הערצער פון זיינע ברידער די ליבע צום לשון פון דער הייליקער שריפט. אַלס 19 יאָריקער יינגלינג האָט גבירול געפרווט קורץ צוזאַמענפאַסן און דערקלערן בדרך שיר די געזעצן און פּללים פון דער העברעיִשער גראַמאַטיק. דאָס דאָזיקע ווערק — „עֲנֹק“ האָט עס דער מהבר אָנגערופן 1, — איז באַשטאַנען פון 400 סטראַפּן, נאָר דערגאַנגען צו אונז זיינען. בלויז די ערשטע הונדערט, און דאָס אַדאַנק דעם געלערנטן פונם 12טן יאָרהונדערט שלמה פּר חוֹן, וואָס פרענגט די דאָזיקע סטראַפּן אין דער הקדמה צו זיין „מחברת הערוך 3. פון גרויסן אינטערעס זיינען די ערשטע פּופציק סטראַפּן, וואָס זיינען איינגעטלעך נאָר די „הקדמה“ צום ווערק גופא. אין דער דאָזיקער הקדמה באַקלאַגט זיך דער יונגער דיכטער דערויף, וואָס ס'איז בלינד געוואָרן דאָס אויג פון זיין פּאָלק, פאַרגעסן האָט דאָס פּאָלק זיין הייליקן ספר

1 קראַתוי ענק שהננקתיהו אנוש נם כענק שמתיו עלי גרנרת.

2 אין „מחברת הערוך“ זיינען אָבער די דאָזיקע סטראַפּן שפּאַרק פּאַרגרייזט. אין אויסגעבעסערסער פּאַרם זיינען ווי איבערגעדרוקט אין צונג-יובלשרישם, II, 191—192. זייער אַ נוסח סעקס פון די דאָזיקע גבירולשע סטראַפּן האָבן מיר אויך געפונען אין אַן אַלסן פּת-ביד אין סריבכים קאַלעקציע אין דער „אַפע“-ביבליאָטעק. מיר ציטירן לויט דעם דאָזיקן פּת-ביד.

און זיין שפראך איז אים פרעמד; „אפילו דעם פתב איז ער מער ניט ביכולת צו לייענען“¹. דער דיכטער הערט איבער זיך א געטלעכע שטימ, וואָס רופט צו אים: „שטיי אויף! דו ביזט פון גאָט געוויילט געוואָרן צו זיין דער פּאַרשפּרעכער פּאַר די שמוּע מיט זייערע פעסט-געשלאָסענע לעפּצן“². שטיי אויף! זאָג ניט: איך בין צו יונג, — די אַלטע — זיי זיינען צו שוואַך צו זיין די שטיצע פון דער הייליקער קרוין“. איך בין גרייט — ענטפּערט דער דיכטער — איך ווייס: אזוי האָט גאָט באַפוילן!“.

און אינם נוסח פון די אַלטע נביאים ווענדט ער זיך מיט גרימצאָרן צו זיין פּאַלק: „קריג דערקלערט איך גאָט, שארית יעקב! די איינציקע און אויסדערוויילטע שפּראַך האָט איר פּאַרלאָזן. זעט! ווען אייערע עלטער-זיידעס זיינען געוואָרן ווידערשפעניק און האָבן געלאָזט זיך בלינד אין פרעמדע וועגן, האָט זיי דער נביא (ישעיהו) באַשטראַפט מיט זיין צאָרנדיקן וואָרט: מיט אזא פּאַלק וועט מען אויף אַ פרעמדער געמישטער שפּראַך מיט אַ שטאַטערנדיקער צונג מוזן ריידן!“³.

און מיט פּעס רופט אויס דער דיכטער: „די האַרין האָט דאָס וואָרט פּאַרגעסן און די דינערין איז אויף דער בימה! וויי איז דער אומה, וואָס היט פרעמדע וויינגערטנער און איר אייגענעם וויינגארטן האָט זי פּאַרלאָזן!“⁴.

דער דיכטער האָט אָבער ניט נאָר געשטראַפט זיין פּאַלק, נאָר אויך געטרייסט און גענאָסן זאלב אויף זיינע ווונדן. דער דיכטער, וואָס זיין נשמה איז פון קינדווייז אָן געווען איינגעהילט אין טרויער, האָט באַזונדערס שאַרף געפילט דעם טראַגישן גורל פון זיין גלות-פּאַלק, דעם אייביקן נע-וונדניק. דאָס גרויסע היסטאָרישע נאַציאָנאַלע אומגליק, די ליידין און צער פונם פּאַלק האָבן געפונען אַ שטאַרקן אַפּקלאַנג אין דעם דיכטערס האַרץ און שטורמיש זיך אויכגענאָסן אין האַרצרייסנדיקע טענער. „אונזערע יאָרן — באַקלאַיט זיך דער דיכטער — פאַרגייען אין דלות און פּאַראַכטונג. מיר האָפּן אויף ליכט, — אָבער שאַנד און קנעכטשאַפט

¹ לא ידעין חונו וגם לא ידעו ספר ואיכה יקראי אנרת.

² שים פה לפיות נסגרו כאלמים כי יש בואת לך סרי משפּרת.

³ ריב יש לאל בכב, שארית יעקב — כי השכחי שפה מאד נבחרת. וראו: אבותיכם בעתם מרדו — ויתנו כהף מאד סוררת, — לכן הָקִישָׁם בְּאֶלֶר: כי בלעגני-שפה בסוד חדות תחי נדברת.

⁴ ייבב היות אָקה נבירה שכחה דבר ופלגשה תחי שומרת. — לה אשר לא נסרת, כרמיה — אבל כרם אחרים היתה נוסרת.

איז אונזער גורל. נידעריקע קנעכט געוועלטיקן איבער אונז — און מיר שמאכטן אלץ אין גלות!¹

אומגליקלעכע געפאנגענע, אין א פרעמד לאנד פארטריבענע, פאר א דינסט, פאר א מצרים=דינסט ביזטו פארקויפט געווארן!.. פון יענעם טאג, הה גאט, וואס דו האסט זי פארלאזן, ווארט זי אלץ אויף דיר, לייז זי אויס פון געפענגעניש, דו אלמעכטיקער, דו שטארקער!.. אלץ האט א סוף — נאך מיין עלנד האט קיין ענד ניט! א דור גייט נאך א דור, און מיין טיפע ווונד ווערט אלץ ניט געהיילט. אין גלות פאר=שמאכט ווער איך, דערטרונקען ווער איך אינם טיפן אפגרונט, און קיי=נער פאסט דעם רודער ניט אין האנט די שיף צו רעטן און צום ברעג צו ברענגען... זע, מיר זיינען געיאגט און געפלאגט, געבראכט צו שאנד און צו שפאט, מען רויבט אונז און מען פייניקט אונז. אין שטויב זיינען מיר געטראטן. מיר קומען אום אונטערן יאך דעם שווערן. ביז וואנען, א, גאט, וועט אונזער קנעכטשאפט געדויערן, ווי לאנג וועלן פרעמדע איבער אונז געוועלטיקן? ישמעאל? איז ווי א לייב, עשו? ווי א וייל=דער גייער; דעם שריר, וואס איינער לאזט פון אונז איבער, פארצוקט דער צווייטער!⁴

פלוצלינג רייסט זיך דורך דורכן טרויעריקן עלעגישן ניגון א העלער, פריילעכער אקארד. דער דיכטער שילדערט, ווי עס דערהערט זיך א געטלעכע שטים, וואס זאגט אן די ליכטיקע בשורה, אז דער טאג פון דער גאולה איז נאענט; און דארט, פונם שפיץ בארג, דערהערן זיך שוין די תרועות פונם לאנג דערווארטן שופר — דאס איז מודיע דער שלוח מיט די ווייסע פליגען: ער קומט שוין אן, דער גואל פון ציון!¹

אט מיט דעם מונטערן, האפענונגספולן אקארד שליסן זיך פיל פון גבירולם צניעות=שיינע נאציאנאל=רעליגיעזע לידער, וואס זיינען געשריבן אין פארם פון צווייגעשפרעד (דיאלאג) צווישן גאט און פנסת=ישראל.

1 שניתנו קמי בבלות יבסקיות
לאור נבנה — וחנה בני יששכר
משלו בנו עבדים — ואנחני בגלות.

2 די מחמאנישע פעלקער.

3 די קרויסלעכע פעלקער.

4 די „גאולה“, וואס הערם געלייענט דעם ערשטן שבת נאך פסח.

שנה נבנה — נאמן נבנה

נבנה נבנה — נבנה נבנה א. א. ה.

פארלאזענע און געיאָגטע, וואָס וויינסטו און קלאָגסט? ביזט זיך
דען קינאַש פון דעם, אויף וועמען דו ווארטסט אזוי לאַנג?
— מיין גאולה איז ווידער דערווייטערט און מיין פינסטערניש
איז דערלענגערט.

— ווארט, דו ליידנדיקע! ניט לאַנג וועט שוין געדויערן. באַלד
שיק איך מיין שליח, ער וועט דעם וועג גרייט מאַכן און אויף דעם
ציון=בארג וועל איך מיין מלך זאַלפן!

די דאָזיקע דיאַלאָגן=לידער בילדן אַן איבערגאַנגס=שטופע צו אַן
אייגנאַרטיקער גרופע לויבלידער, וואָס גבירול האָט געשריבן אין קלאַסישן
סטיל פון „שיר השירים“. דער מרה=שחורהדיקער דיכטער, וואָס האָט
קין איין איינציק עראָטיש ליבע=ליד ניט געזונגען, פאַרפאַסט אַ גאַנצע
צאָל באַגייסטערטע לויבעזאַנגען, אין וועלכע די הייספלאַמענדיקע שפראַך
פון ערדישער תאוהדיקער ליבע ווערט אויסגעשמאַלצן אין מיסטיש=
רעליגיעזן פאַטאַם, און עס ווערט דערבוי באשאפן אַ באַגייסטערט יובל=
געזאַנג, וואָס באַזינגט אין פילפאַרביקע פריי=אַנטבלוזטע פילדער דעם
אייביקן און הייליקן ליבעס=פונד צווישן דער שיינער פלה, דער פנסת
ישראל, און איר סיניגלעכן, דעם איינציקן און אומפאַרגלייכלעכן געליבטן.
בכדי צו געבן אַ באַגריף פון דעם אייגנאַרטיקן סטיל, אין וועלכן די
דאָזיקע לידער זיינען געשריבן, ברענגען מיר דאָ דריי פון זיי אין
ידישער איבערזעצונג, וועלכע איז נאַטירלעך ניט אימשטאַנד איבערצו=
געבן די ריין=ביבלישע שיינקייט פונם אַריגינאַל:

1.

דו, וואָס וואַנדערסט איבער די פעלדער, אונטער די געצעלטן אין
פושן! אויפן שפיץ פון פרמל שטייג אַרויף, הייב=אויף דינע אויגען צו
די בשן=בערג! אַהין, צום פאַרבאַטענעם גאַרטן גיב אַ קוק, דו שיינע!
זע, דינע קלומפן זיינען שוין אַלע מיט בלומען באַדעקט. אַ, דו הירש 1 מיין
שיינער, וואָס האָסטו מיין גאַרטן פאַרלאָזן און בלאָנזשעסט איבער יקשנס
(ישמעאלס) סעדער און איבער די וועלדער פון רישון (אַנדערע אומות)?
קום צוריק, מיין געליבטער! טיף אינם גאַרטן וועלן מיר זיך באַהאַלטן,
מיט זיינע זאַפטיקע פרוכטן וועלן מיר זיך אַנזעטן, אין די אַרעמס פון
דער שיינאוויגיקער וועסטו ליגן און דרעמלען 2.

1 אין דער מיטלאַטערלעכער העברעיִשער פּאָעזיע ווערט דער געליבטער ווידער
אַפּס גערופן הירש (צבי) און די געליבטע — הירשין (צביה). עס האָט נאָך דאָ אַ סאַפּלען
זין, ווייל „צבי“ הייסט אויך אין העברעיִש — שיינקייט.

2 דער פּוּמין, שוכנת בשדה עם אחי פושן, וואָס ווערט געלייענט לויטן סתנא
ספר אין שכחת תורה.

.II

שנעל עפן דעם פארשלאסענעם טויער, קער מיר אום דעם אנטלאפענעם הירש! ווען דו, מיין געליבטער, וועסט צוריק קומען צו מיר — צווישן מיינע ברוסטן וועסטו רוען, מיט דיין בשמים-ריח וועל איך באטרונקען ווערן."

— זאג נאך, דו פלה, דו שיינע: ווי זעט אויס דיין געליבטער, וועלכן בעסט צוריק צו קערן, אים דיר ווידער צו געבן?
— שיינאוויגיק, שלאנק און רויטוואנגיק — אָט אזוי איז מיין פריינד, מיין געליבטער! אָ, קער מיר אים גיכער צוריק!¹

.III

מיין פריינד דעם ליכטיקן שיינעם באַגריס איך! אַ גרום אויך פון אים צו דיר, וועמענס שלייה איז געשליפענער פונם שענסן גראַנאַט-עפּלבוים!

אך, קום גיכער דיין פריינדין צו הילף! באַגליק מיט דעם בן-ישי די, וואָס איז אַרומגערינגלט פון צמונם ווילדע היילות".
— ליבע בעטסטו, דו שיינע מיינע, דיין שטים קלינגט שענער ווי די זילבערנע גלעקלעך אויף אהרן הפּהנס מאַנטל. די צייט פון ליבע, צו וועלכער דו גלסט אזוי היים, וויל איך דערנענטערן. איך וועל מיך אַראַפּלאָזן איבער דיר, ווי דער זעגן-טוי פון חרמון!²

אויפן ערשטן בלוק קאָן זיך דוכטן, אַז די דאָזיקע מיסטישע שפּראַך פון רעליגיעזער פּאַנטאַסטישער סימבאליק און התלהבותדיקער בענקשאַפט, וואָס איז אזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר דער שפּעטערדיקער קבלה, — האַרמאָנירט אַייער ווייניק מיטן פּרייטן, שטאַלצן שוואַנג פונם שאַרפן קריטישן פאַרשער-געדאַנק. אין די ווייטערדיקע טיילן פון אונזער ווערק וועלן מיר טאַקע זען, ווי פונם 13טן יאָרהונדערט אָן ווערן אין דער יידישער קולטור אַלץ בולטער צוויי פּינדלעכע שטרעמונגען, וואָס פירן צווישן זיך אַ שטענדיקע און עקשנותדיקע מלחמה: פון איין זייט דער פּרייער, געשליפענער, אָבער אייזקאַלטער פּילאָזאָפּישער פאַרשער-געדאַנק, וואָס טרעט אַרויס אונטער דער פּאַן פון די מימוניסטן; און

1 דער פּוּמין „שער אשר נסגר" הערש אויך אין שמחה-תורה געלייענט.

2 דער פּוּמין „שלום לך דודי". נאָך אַוויגע גבירולישע פּוּמנים הערן געלייענט אין שמחה-תורה: „שובי שובי השולמית", „שובי לבצרון", „שולמית שובי", „שיר לאילת אחבים". דריי ענלעכע פּוּמנים האָט דוקעס אָפּגעדרוקט אין זיין „צור קעגנמנס דער נויחעברעאישען רעליגיעזען פּאַעזיע", 157—159. אויך אין „ליסער אסור-בלאָטש דעם אַרענפּסט", 1843, 307. נאָך אייניקע אַוויגע לידער וויינען פאַרעפּנטלעכט אין ביאליק-רעביניצקיס נייער אויסגאַבע, III, 43, 46, 64.

פון דער אנדער זייט דער מיסטישער פאטאם, די אין מאנטל פון ראמאנטיק געהילטע, תורה שבלב, וואס איז אנטפלעקט געווארן דורך דער הכמת הנסתר, דער מיטלאטערלעכער קבלה. נאך ביי אונזער דיכטער און דענקער, ביי שלמה גבירול, זיינען נאך די דאזיקע צוויי שטרעמונגען הארמאניש צונויפגעשמאלצן. דער התלהבישער מיסטיקער לעבט נאך ביי אים בשלום צוזאמען מיטן פרייען שטאלצן דענקער, ביי וועמען דאס העכסטע ציל, דאס שענסטע גליק באשטייט אינם פארשן גופא, אינם משיג זיין דעם אמת, דעם ריינעם אמת. פאר אים איז דער פראצעס פון פארשן דער זיכערער וועג, וואס פירט דעם מענטשן פונם ערדישן און באגרענעצטן צום היכלישן און אומענדלעכן. נאך דאס פארשן, דאס וויסן און פארשטיין דעם מהות פון גאט איז ביי גבירול ענג פארבונדן מיטן שטענדיקן גלוסטן און שטרעבן צום העכסטן אירעאל, מיטן הארציקן, זיס-שמארציקן בענקען נאך גאט, דעם אייביקן מקור פון ליכט און לעבן. גבירולס פרייער פילאזאפישער פארשער-געדאנק איז נישט דער קאלטער ראציאנאליזם פון אריסטו, נייערט די באגרייפערטע, אין פאעטישע בילדער איינגעהילטע, אידעען-וועלט פון אפלטון...

אין דער הינזיכט איז זייער באראקטעריסטיש די מערקווירדיקסטע פרוכט פון גבירולס רעליגיעזער פאעזיע: זיין בארימטע מאראליש-דיראקטישע פאעמע, פתח מלכות. דאס דאזיקע ווערק איז אבער ענג צונויפגעבונדן מיט גבירולס פילאזאפישער וועלט-אנשוואונג, אז מען מוז זיך פריער מיט דעם דאזיקן סיסטעם באקענען, בכדי ריכטיק אפצושאצן דעם ווערט פון זיין מייסטער-ווערק, פתח מלכות.

אלס מענטש, וואס איז געשטאנען אויף די העכסטע שטופן פון דער דעמאלטיקער קולטור, האט גבירול באוויזן זיין גרויסע שאפונגס-קראפט אויף די פארשיידנסטע געביטן פון וויסן. ער גופא דערמאנט וועגן צוואנציק שריפטן זיינע 1. אין אים האט געוועלטיקט ניט נאר דער אומשטילבארער דורשט נאך וויסן, נאר אויך דער שטארקער דראנג צום שאפן. ער האט געשאפן ניט דערפאר, ווייל ער האט געוועלט, נאר ווייל ער האט געמוזט. די געדאנקען און בילדער, וואס זיינען נולד געווארן אין זיין אומרויסקן גייסט, האבן אים ניט געגעבן קיין רו;

1 אין דעם באקאנטן ליד "כשרש עץ", שער 48. זע אויך ש. זקש, ר' שלמה בן גבירול וקצת בני דורו, 46-48. דער מיטלאטערלעכער פילאזאפישער שרייבשטעלער משה פון סאלערנא דערפאנג גבירולס א ווערק "שער השמים". פון די ערשטע קאפיטלעך פון "מקור חיים" איז זיך לייטש שער צו זיין, אז שלמה גבירול האט אויך געשריבן א ווערק "מרת הנפש"; דאס באשעפטיקט ספק מונק (זע היינענדיקע באשעפטיקונג).

זיי זיינען אים נאָכגעגאנגען ווי די שאַטנס און געפאָדערט „תיקון“. און בכדי צו באַפרייען זיך פון זיי, האָט ער זיי געמוזט מתקן זיין, ד. ה. אויף דער וועלט ברענגען, זיי אַנקליידן אין אַ לבוש, געבן זיי פאַרמען און לעבן, אַט אזוי האָט ער געשאַפן איין ווערק נאָכן אַנדערן, אַבי לייצוווערן פון די שאַטנס, וואָס פלעגן געפאָרן ווערן מַחנותוויוו אין זיין שאַפונגס-גייסט... פון אַלע גבירולס וויסנשאַפטלעכע ווערק זיינען אָבער אויפגעהיט געוואָרן בלויז דריי: איינס אין אַראַבישן אָריגינאַל און צוויי אין איבערזעצונג.¹ צוויי פון זיי, „תקון מְדוֹת הַנֶּפֶשׁ“² און „מבחר הפנינים“, זיינען אַפילו אין דער העברעיִשער איבערזעצונג געווען זייער באַליבט ביי יידן, נאָר קיין פאַזונדערס גרויסן ווערט האָבן זיי נישט. דאָס ערשטע בוך איז אַ מוסר-ספר, וווּ עס ווערן געגעבן די פללים, ווי אזוי דער מענטש דאַרף שולט זיין איבער זיין אייגענעם גייסט, זען באַפרייען אים פון אַלערליי האַוות, בכדי צו דערגרייכן די הויכע מדרגה פון גאָטפאָרשונג. דאָס איינציק-כאַראַקטעריסטישע אין דעם דאָזיקן קליינעם ווערק איז פאַלגנדיקער פרט: בעת דער מחבר שטעלט אַרויס זיינע עטישע פאַרערונגען, איז ער זיך דערביי פלל נישט סומך אויף וועלכע-ס'איז רעליגיעזע דינים און געזעצן; די מאַראַל איז ביי אים אומפאַ-הענגיק פונם דת. דאָס צווייטע ווערק איז אַ זאַמלונג פון דברי חכמים, מאַראַלישע סענטענצן און שפּריכווערטער, געזאַמלט פון פאַרשיידענע קוועלן, הויפטזעכלעך אַראַבישע. אייניקע שפּריכווערטער זיינען גאַנץ כאַראַקטעריסטיש פאַר אונזער דיכטער. זיין גייסט, וואָס געפינט זיך אין שטענדיקער באַוועגונג, אין אומדערמיטלעכן שטרעבן און פאַרשן, האָט פיינט דאָס אָפגעשטאַנענע, דאָס סטאַטישע, וואָס רוט אויף איין אָרט. „קלוג איז דער מענטש — ווייזט-אַן דער, מבחר הפנינים“ — פל זמן ער פאַרשט און זוכט די חכמה; ווי נאָר ער מיינט, אז ער האָט שוין זיין ציל דערגרייכט, אזוי ווערט דער מענטש פאַרנאַרישט“³.

1 ש. מינג רעכננס, אז עס איז נאָך פאַרבליבן אַ לאַטיינישע איבערזעצונג פון אַ מערשן ווערק גבירולס „Traité de l'ame“ (Melanges, 170-173).

2 דער דיכטער האָט דאָס ווערק פאַרשאַפט אין סאַראַגאָסע אין יאָר 1045. דעם אַראַבישן טעקסט, וואָס געפינט זיך אין אַקספאָרדער ביבליאָטעק, האָט פאַרעפנטליכט מיט אַן ענגלישער איבערזעצונג סטעפאַן וויין אין יאָר 1902 (St. Wise. The Improvement of the Moral qualities).

3 האַרב חכם בערדנו מבקש ההכמה וכאשר יחשוב שהגיע אל תכליתה הוא סכל. דער געלערנטער שפייגלעך זאָגט אַרויס געוויסע פּאָקוּת, צי דער „מבחר הפנינים“ איז פאַרשאַפט געוואָרן פון ש. גבירול. זע: העברעיִשע איבערזעצונגען, 383-382; דערקעגן איז אָבער, י. גוטמאַן, „סילאָזאָפיע דעם וואַלאַסאָן אבן גבירול“ 18-20.

נאָר אין דעם דריטן ווערק, וואָס טראָגט גבירולם נאָמען, פּאַוויזט זיך אונזער דיכטער אַלס טיפּער דענקער, וועלכער האָט געשטעלט אין זיין גאַנצער ברייטקייט דאָס פּראָבלעם וועגן דעם איינהייטלעכן אַלגעמיינע-לעכן אוניווערסאַלן גייסט, וואָס ווייס ניט פון קיין פּילקייט און פון פּאַרשיידנאַרטיקייט.

דאָס דאָזיקע ווערק מיטן נאָמען „מקור חיים“ איז פּלי ספּס איינס פון די מערקווירדיקסטע פּילאָזאָפּישע ווערק, וואָס דאָס מיטלעלטער האָט אונז איבערגעלאָזט פּירושה¹.

גבירולם טרעט דאָ אַרויס אויף אַ גאַנץ נייעם דרך. ער איז דער ערשטער צווישן די אייראָפּעישע דענקער פון מיטלעלטער, וואָס האָט געחאַט דעם מוט צו שטעלן דאָס פּילאָזאָפּישע פּאַרשן העכער פון די פעסט-אַנגענומענע אויטאָריטעטן. ער, דער פּאַרפּאַסער פון מיסטיש-רעליגיעזע און פּאַגייסטערטע נאַציאָנאַלע לידער, האָט אַלס דענקער, וואָס שטרעבט צו דערפּאַרשן דעם אמת און דערגרינדן דאָס אייביקע רעטעניש פונם לעבן און זיין, — פּלל זיך ניט געוואָלט רעכענען מיט רעליגיעזע פּאַגרענעצונגען, מיט די קיגים און צוימען, וואָס דער דת שטעלט דעם פרייען פּאַרשנדיקן שכל. דער דת שטיצט זיך אויסן אַוטאָריטעט פונם פּער, אויף דער מסורה און ירושה פון די אַבות; דער דת באַזיצט שוין דעם אמת, וואָס ער האָט באַקומען בקבלה פון פּריערדיקע דורות; — דער פרייער פּאַרשער וויל אָבער ערשט דער-גיין דעם אמת, אַלויין מיט זיין אייגענעם שכל, נאָך אייגענער חקירה ודרישה... אַזא פרייער דענקער איז אויך שלמה גבירולם געווען.

למה נוצר האדם? — צו וואָס איז דער מענטש באַשאַפּן — אָט דאָס איז די ערשטע פּראָגע, וואָס דער תּלמיד שטעלט זיין רבּן אַ אין

¹ דער אַראָבישער אַריגינאַל איז נעמעס אינגאַנצן פּאַרלאָרן גענאַנען (עס זיינען פּאַרבלויבן נאָר אייניקע קורצע פּראָגעמענטן). עס איז נאָר פּאַרהאַן די לאַטיינישע איבער-זעצונג „Fons vitae“, און דער העברעישער אויסצוג „לקוסי ספר מקור חיים“, האָט איז צוזאַמענגעשטעלט געהאָרן אין 13טן יאָרהונדערט דורך שם טוב פּאַלקירא און פּאַרעפּנט-לעכס מיט אַ פּאַנצווייטער איבערזעצונג דורך סונק. אין דער לעצטער צייט (1926) איז דערשינען אין העברעישער איבערזעצונג דער לאַטיינישער „Fons vitae“ (מקור חיים לרבי שלמה בן גבירולם, תּרגומו בפּעם הראשונה מרוּמית ד"ר יעקב בלוּבשטיין). צום סוף פון דער העברעישער אויסגאַבע (225—265) זיינען איבערגעדרוקט פּאַלקיראס „לקוסיס“.

² דער נעאַפּלאַטאָניקער גבירולם תּאָט זיין „מקור חיים“ געשריבן אין פּאַרס פון אַ געשפּרעך צווישן אַ דענקער און זיין וויסנסדורשטיקן תּלמיד לויט דעם סוספּער פון אַלסונס דיאַלאָגן.

„מקור חיים“. הידיעה היא תכליתה של מציאות האדם 1 — דאָס וויסן, דאָס אומדערמירלעכע שטרעבן און פאַרשן די וווּנדערפאַרע רעטעניש פון דער וועלט — אָט דאָס איז דער ציל, וואָס אים צוליב איז דעם מענטשנס נשמה באַשאַפן, אין דעם באַשטייט איר העכסטער תענוג און גליק 2, וואָס לייזט זי אויס פונם טויט און באַהעפט זי מיטן קוואַל פון אייביקן לעבן 3.

לויט גבירולס פילאָזאָפישער וועלט=אויפפאַסונג איז דער מהות גאָט — די פולשטענדיקע אחדות און אומטיילבאַרקייט, „די איינע“ צייקייט געוועלטיקט איבער אַלץ, און אַלץ איז אין איר און דורך איר“ 4. גאָט — דאָס איז דער ערשטער מקור און התחלה, דאָס ערשטע זיין, וואָס איז איבער יעדער צייט, איבער דער אייביקייט (הפועל הראשון הוא למעלה מן הנצח). אַלץ, וואָס איז אין דער וועלט, אַלץ, וואָס ס'איז און באַשטייט — ווערט באַשאַפן פון דער הוֹבְנוּגות, דורך דער צוזאַמענהעפטונג צווישן שטאַף (יסוד, חומר) און פאָרם (צורה) און אַלע מעגלעכע פאַרהעלטענישן און מדרגות 5. אַין דָבָר זולת חוֹמֶר וצורה — אויסער שטאַף און פאָרם עקזיסטירט ניט קיין זאַך אין דער וועלט 6.

אין דעם באַגריף „שטאַף“ פאַרשטייט אָבער גבירול ניט קיין מאַטעריע אין געוויינלעכן זין. אין „יסוד“ און „צורה“ דריקט גבירול אויף זיין שטייגער אויס דעם געדאַנק, וואָס ווערט שוין אַרויסגעזאָגט פון די חכמי התלמוד וועגן דער טאַפּל=געשלעכטיקייט פון דער גאָטהייט. דער שטאַף — דאָס איז דער פּאַסיִוֶער טייל, וואָס איז מקבל די השפעה, די פאָרם — דער אַקטיוִוֶער טייל, וואָס איז משפיע 7. נאָר גבירול

1 מקור חיים, 4.

2 דאָרסן, 137.

3 דאָרסן, 221: שחרור מחמת ודבקות במקור החיים.

4 דאָרסן, 208: האחדות מנצחת את הכל ומתפשטת בכל ומחוקקת הכל.

5 פאלקיראס „לקימים“, IV, סימן 11: כל הנמצא מאצל הקצה העליון אל הקצה השפל מורכב מיסוד וצורה. „מקור חיים“, 141.

6 מקור חיים, 16; זע אויך דאָרסן, 149: בכל הבריאת אין אלא שני אלה — חומר וצורה.

7 מקור חיים, 180, 196, 200: הצורה היא הנותנת הויה לחומר... החומר מחוקק

והצורה מחוקקת... החומר נשלם על ידי הצורה והצורה ששליטה את מהותו. החומר מצויר והצורה מצוירת, החומר נפרד והצורה מפרדת... הצורה פועלת בחומר, כי היא משלימה את החומר ונותנת לו הויה, בעוד שלחומר אין פועלת... החומר כשהוא לעצמו אינו אלא מקבל, כלומר גשעל או מוכשר לקבל פועלת.

אלס אמת-יידישער דענקער, וואָס איז דורכגעדרונגען מיטן איינהייטס-באָגריף, מיטן גרונד-פרינציפ, אז „הוא אחד ושמו אחד“, — שטרייכט שטענדיק אונטער, אז די פאָרם און דער שטאַף זיינען אומצעטיילבאַר, צוויי צווילינג-בפידער זיינען זיי, וואָס איינער קאָן ניט עקזיסטירן אָן דעם אנדערן.¹ עס איז נישט פאָרהאָן קיין שטאַף אָן פאָרם און אויך קיין פאָרם אָן שטאַף. אפילו ריינע רוחניות=זאַכן, אינטעלעקטן, אָן אַ שום מה-שהוא פון קערפערלעכן חומר, אפילו דער מענטשלעכער שכל, און אויך די מלאכים, — אויך זיי באַשטייען פון פאָרם און שטאַף צוזאַמען.² אַט די גאַנצע אומענדלעכע און פאַרשיידנאַרטיקע קייט פון דערשיינונגען, די אַלע אומציייליקע פועל=יוצאס פון די צוויי גרונד=עלעמענטן, ווערן ביי גבירול פאַטראַכט ווי אַ שטענדיקער און אומאויפהערלעכער אויספלוס (עמאַנאַציע, אציולות) פונם ערשטן און איינציקן מקור, אויס וועלכן עס שטראָמט אַרויס אַלץ, וואָס עס איז, פונקט ווי אַ טייך שמראָמט אַרויס פון אַ לעבעדיקן קוואַל (דערפון דער נאָמען פונם ווערק, מקור חיים).³ דער פאַרמיטלער, דער רינג, וואָס פאַרבינדט און פאַרייניקט דאָס אַבסאָלוט=אומענדלעכע מיטן באַגרענעצטן, דעם אייביקן באַשעפער מיט די אַלע פועל=יוצאס, וואָס ווערן נולד אויס דעם צוזאַמענווירקן פון דער פאָרם און דעם שטאַף — דאָס איז לויט גבירולס באָגריף דער ווילן⁴ פון גאָט, וואָס איז אויך דער פּוּח און אַלמאַכט פון

1 מקור חיים, 154: בלתי אפשרי הוא שחומר יתקיים בלא צורה. „לקוטים“, IV, סימן 17: ולא נמצא עצם היסוד ערום מהצורה וכן לא ימצא עצם הצורה קים בוולתי היסוד בהרף-עין; זע אויך דאָרטן, V, סימן 42, 43.

2 „לקוטים“, II, סימן 31: ואין במושכלות הנליות והפרטיות אלא היסוד והצורה; זע אויך דאָרטן, IV, סימן 6, 8. „מקור חיים“: 144, 146, 147: העצם הרוחני מורכב מחומר וצורה... וגם השכל מורכב מהם... ובכן הכרח הוא שגם הספירות השכליות תתיינת מורכבות מחומר וצורה, כמו שהמוחשות מורכבות מחומר וצורה. זע אויך דאָרטן, 170.

3 „לקוטים“, V, § 71. וכבר המשלתי לך כי הבריאה תדומה בנביעת המים מהמקור וכהתהפך הצורה הראשונה ותדומה באמירה אשר ידבר בה האדם. כי האדם כשידבר באמירה תתרשם צורתה וענינה בשמע השומע ויכלול. וכפי זה הדמיון אומר שהבורא יתברך דבר באמירה ותרשם ענינה בעצם החומר, כלומר שהצורה הנבראת תתְבַּשֵּׁק בחומר.

זע אויך פאלקירא, „מורה המורה“, 94. זע אויך „מקור חיים“, 216.

4 אין העברעיש „תפץ“, אויך „רצון“: אין אַרעביש אַכבאַב (זע פאלקירא, „מורה המורה“, 93).

גאט 1. אָט דער באַגריף וועגן גאָטס רצון אָדער „הפּי“ פאַרנעמט דעם בפּודיקסטן אָרט אין גבירולס סיסטעם. דער באַשעפער און זיין רצון זיינען אויכעטרענבאַר. גאָטס רצון — דאָס איז די איינציקע אַלױעלט־לעכע שאַפונגס־קראַפט, וואָס באַשאַפט אַלץ, הן די פאַרם הן דעם שטאַף 2. ער, און נאָר ער, איז די סבּה פון יעדער באַװעגונג, פון דעם שטרעבן און גלוסטן צו קומען אין באַװעגונג, ד. ה. צו לעבן און פאַרשן. ער דרינגט דורך אַלץ, וואָס ס׳עקזיסטירט, אַלץ, וואָס עס איז; ער שענקט אַלעמען גייסט און לעבן. עס זיינען ניט פאַרהאַן קיין צוויי אַפּגעטיילטע באַזונדערע וועלטן, די וועלט פון לױטער חומר און די וועלט פון לױטער רוחניות; דער גוף איז ניט קיין ענג געפּענגעניש פאַר דער נשמה; וואָרן אַלץ טראַגט דעם צלם אלהים, אַלץ רוט אין גאָט און גאָטס אַפּגלאַנץ רוט אויף אַלץ אין דער וועלט 3. אַלץ אָן אויסנאַם ווערט באַלױכטן און דורכגעדרונגען פונם געמלעבן ליכט: הן דער פשוטער

* „לקוסיס“, I, § 2: וחרצון פוח אלהי בורא ומניע לכל ואי אפשר שיתרוקן דבר ממנו; „מורה הבריה“, 93: ותחמץ הוא הפועל לכל והמניע לכל. זע אויך: „לקוסיס“ V, §§ 42, 56, 59, 60, 62, 64, 72; III, 39; „מורה הבריה“, 50. ערטרױווי ווערט. ביי גבירולן גאָסס רצון אָנגערופן אויך גאָסס וואָרס. צ. ב. אין לקוסיס V, § 56: „ידעת האמרה הפועל כלומר הרצון“. און באַלד דערנאָך: האמרה ו. א. הרצון. איין מאָל רופט גבירול אָן גאָסס רצון מיטן נאָמען „גבור“. דער לעצטער נאָמען וועט שפּילן, הי מיר העלן הייסער זען, אַ באַזונדערע גרויסע ראָלע.

2 הרצון, שהוא פוח הבורא, מתפשט בכל וחודר בכל. ואין כלום בלעדיו, כי ממנו מציאות כל הדברים („מקור חיים“, 214). הרצון בא מהאחדות, ולא עוד — אלא שהוא פח האחדות (ראָרסן, 213).

אין דער לאַטיינישער איבערזעצונג פון „מקור חיים“ (Fons vitae) ווערט אָנגע־וויזן, אַז וועגן דעם באַגריף „גאָסס רצון“ האָט גבירול אָנגעשריבן אַ ספעציעל ווערק, אין לאַטיין האָט עס געהייסן: „Origo largitatis et causa essendi“, דער העברעיִשער נאָמען איז: „מקור החסכה וְעֵלֶת המציאות“. זע כּונק: Melanges 223, העברעיִשער איבערזעצונג פון „מקור חיים“, 216.

8 דעם דאָזיקן געדאַנק זאָגט גבירול אַרויס אויך אין ויין ליד: „אהבתך פאהבת אב ויחוד“:

והדבר מאד עֵסוק וְעֵסוק — ומי מבני חלוף ידע יסודו
אבל אנד לך דבר שמעתי — ועליך להתבונן בסודו.
חכמים אמרו כי סוד היות כל — למען כל אשר הצל בידו
והוא נכסף לשמו יש כמו יש — כמו חישק אשר נכסף לדודו *
ואולי זה ידמו הנביאים — באמרו כי בראו על פבורו
השיבותי לך דבר ואתה — קנה ביצת למען תעמידו.

* דעם דאָזיקן פּערז ציטירן: דער ראב"ד אין „אמונה רמה“, 61, אין יצחק שלגן („החלוק“, VII, 168).

חומר הן די איידעלע פאָרם. אַלע שעפּן זיי יניקה פון גאַט; און די דאָזיקע יניקה, די געטלעכע השפעה, וואָס הייסט אין דער פילאָזאָפיע — „עמאָנאַציע“ („אצילות“ אין העברעיש), גייט דורך פאַרשיידענע מדרגות, גאַנצע צען „ספירות“¹. די דאָזיקע ספירות זיינען אַלע אַן אַפּשפּיגלונג, אַן אַפּבילד (קאָפּיע) פון דעם ערשטן מקור: די ערשטע ספירה שפּיגלט אַפּ דירעקט דעם „מקור חיים“, די קוועלע פון אַלץ, וואָס לעבט און עקזיסטירט. די צווייטע איז אַן אַפּשפּיגלונג פון דער ערשטער, די דריטע פון דער צווייטע א.א.וו.; וואָס ווייטער די מתיצה צווישן דעם אַפּבילד און דעם ערשטן מקור, אַלץ בלאַסער איז דאָס בילד, אַלץ מער חומר און גשמיות באַהעפט זיך אין זיין לבוש². וואָס נידעריקער ס׳איז די מדרגה פון דער צורה, אַלץ גרעסער איז זי אין צאָל און פאַרנעם. די לעצטע „ספירה“ — דאָס איז דער עולם התחתון, וועלכן מיר פאַסן אויף מיט אונזערע חושים. אזוי גייט ביסלעכווייז איבער די וועלט פון גאַלע רוחניות אין פשוטן חומר, אין גשמיות. נאָר אויך דאָרט ווירקט נאָך די געטלעכע השפעה; אויך דער חומר איז דורכגעדרונגען מיטן אייביקן ליכט, טראָגט דעם אַפּגלאַנץ פון זיינע שטראַלן, שעפט יניקה אויס דעם קוואַל פון לעבן. וואָרום אַלץ, וואָס ס׳איז — מוז זיין פאַרבונדן מיט דעם דאָזיקן קוואַל. אַלע וועלטן, אַלע מדרגות, אַלע שטופן פון צורות און באַשעפענישן — אַלץ האַלט אין איין שטרעבן און גלוסטן מיט גרויס ליבשאַפט צו דעם אַלאייניציקן און אַלערשטן מקור, צום

1 דאָ זעט מען די השפעה, וואָס ס׳האָט אויף גבירולן געהאַט דאָס באַקאַנטע מיסטישע ווערק „ספר יצירה“, וועגן וועלכן מיר העלן נאָך ווייטער ריידן. די השפעה פון דעם דאָזיקן ספר איז אויך באַמערקבאַר אויף גבירולם רעליגיעזע פּיוטים: „שלושים ושתים נתיבות“ און באַזונדערס אין „שוכן צד“ (פאַרעפנטלעכט אין „אוצר נחמד“, 1, 79—77, און אין „שפתי רננות“, 54). זע אויך די פּיוטים „אדני ד׳ אַל יָם“, „שבחי איוב“ און „שחקים וארקים“ (פאַרעפנטלעכט אין ביאַליקס איינסאַבע, 111, 59—63). די גרויסע השפעה פונם „ספר יצירה“ אויף גבירולם סיסטעם באַמערקט זיך אויך אין דעם האָס דער בעל „מקור חיים“ פאַרגלייכט די וועלט-באַשאַפונג צום האָרס, וואָס דערשט פונם מענטשן אויסגערעדט (יש לדמות את הבריאה למלה של אדם), אין אין דעם גרויסן הערש, וואָס גבירול לייגט אויף דעם צאָל-באַגריף. די צאָל (חמספּר) — איז דער יסוד פון אַלץ, וואָס עקזיסטירט“ (מקור חיים, 156). זע אויך דאָרטן 45.

2 „לקוטים“: כל מה שישפּל וירד מתפּשוטים אל המורכבים יותר עב ויותר נספּ וכל מה שיעלה יהיה יותר וך ויותר דקיק. V ib, § 26: וכל מה שתרד הצורה ותתגשם תהיה יותר נראת לחוש; וכל מה שתהיה הצורה קרובה אל הצורה הראשונה הרוחנית תהיה אותה הצורה יותר דקיקה ויותר נעלמת, ובתּחב: כל מה שתהיה הצורה קרובה אל הצורה הנשמית תהיה יותר נספּ ויותר נראת. זע אויך 111, 32, 33; „מורה המורה“, 11.

מקור פונם געטלעכן ליכט 1, וואָס איז דאָך דער קוואַל פון גליק, דער חותם פון לייטזעליקייט און גוטסקייט 2, דער מענטש שפיגלט אין זיך אַפּ די אַנצע וועלט; דאָס איז אַן „עולם קטן“ (מיקראָקאָסמאָס), וואָס גיט אַ פּולשטענדיק בילד פון דעם „עולם גדול“ (מאַקראָקאָסמאָס), פון גאָטס גרויסער וועלט 3.

מיר האָבן פריער אָנגעוויזן, ווי גבירול האָט באַגרינדעט די פּאָרע-רונגען פון מאַראַל אָן אַ שום סמך אויף די עיקרים פון דת. דאָס זעלביקע זעען מיר אויך אין זיין „מקור חיים“. זיין וועלטאַנשויוונג, זיינע פּילאָזאָפּישע באַגריפן וועגן גאָט און זיין פּאַשאַפונג, איז זיך כלל ניט סומך אופן אויטאָריטעט פון דער אמונה. דער רוב מיטלאַטערלעכע דענקער זיינען אַרויסגעגאַנגען פון דער מסקנא, אַז די פּילאָזאָפּיע איז בלויז אַ „דינערין“ ביי דער „האַרין“ — דער אמונה: די פּילאָזאָפּיע קאָן נאָר מסביר זיין, באַגרייפלעכער מאַכן דעם אמת, וואָס די אמונה האָט אַנטפּלעקט. גבירול אָבער, דער מערקווירדיקער דיכטער און דענקער, ביי וועלכן דאָס שטרעבן צום אמת איז געווען אַזוי ענג צונויפגעבונדן מיט דער הייסברענענדיקער ליבע און שטענדיקן שמאַכטן און גלוסטן צו גאָט, — איז זיך געגאַנגען זיין אייגענעם דרך. בכדי פריי און אומגע-שטערט צו דערפאַרשן דעם פּילאָזאָפּישן אמת, האָט ער זיך געשטיצט אויסשליסלעך אויף דעם שכל, אויף די מענטשלעכע געפילן און השגות, אָבער ניט אויף דער אמונה, אויף דער קבלה פון די אַבות. אין זיין גאַנצן ווערק ווערט דערפאַר ניט געבראַכט קיין איין פסוק פון תנך, קיין איין ציטאַט פון תלמוד 4. דערפאַר אָבער איז דאָרט באַזונדערס שטאַרק די השפּעה פון גריכישע פּילאָזאָפּן, בפרט פון די, וואָס זיינען

1 „לקוטים“, V, §§ 47, 48: ישתוקקו כולם שיחיו אחד... כולם ישתוקקו אל האחדות וכשהיה ענין התשוקה והאהבה יחייבו בקשת הרבקות באחוב והתאחדות בו. — עו אויך V, ib § 52

2 מקור חיים, 205: הסבה הרוחנית את החומר להתנועע ולקבל צורת היא שאיפת החומר להשיג את הטוב ואת העונג בקבלו את הצורת... כי כל נמצא שואף להתנועע, כדי להשיג מה שהוא מהסוב שבהויה הראשונה... תנועת כל דבר אינה באה אלא בגלל הסוב שהוא האחד.

3 „לקוטים“, III, 6: העולם הקטן דמיון העולם הגדול בסדרו ובבנין. זע אויך „מורה המורה“, 55. דער דאָזיקער געדאַנק שפּאַכט נאָך פון אַפּלשונען.

4 א סך יידישע געלערנטע האָבן דערפאַר מתרעם געזען אויף דעם פּאַר צסער פון „מקור חיים“. זע צום ביישפּיל: ראב"ד'ס „אמונה רמה“ אין דער הקדמה.

ארויסגעגאנגען פון פלאטאָנס חדר (נעאָפלאַטאָניקער) 1, און ניט אומזיסט איז פלאַטאָן דער איין־אייניקער דענקער, וואָס ווערט דערמאָנט ביים נאָמען אין, מקור חיים 2.

עס איז זייער מעגלעך, אז אָט דער פרט האָט טאַקע גורם געווען דעם אויסערגעוויינלעכן גורל פון גבירולם, מקור חיים: דאָסדאָזיקע ווערק האָט זוכה געווען צו שפילן זייער אַ באַדייטנדיקע ראָלע אין דער קריסטלעכער מיטלאַלטערלעכער פּילאָזאָפּיע. נאָר דער נאָמען פון זיין מחבר איז מגולגל געוואָרן אין אַן אַראַבישן אַביצעברון (אויך אַביצע־בראָל). שוין אין דער ערשטער העלפט פונם 12טן יר"ה (בערך 1130—1150) האָט אַ קריסטלעכער גייסטלעכער פון דער שפּאַנישער שטאָט סענאָוויע, דאָמיניק הונדיסאַלוו, מיט דער הילף פון אַ געשמעטן יידן, יאהן אַבענדראַעטע (אַבן דאָוד), איבערגעזעצט דעם, מקור חיים אויף לאַטיין אונטערן נאָמען "Fons vitae" 8. די דאָזיקע איבערזעצונג האָט געכאַכט אַ געוואַלדיקן רושם אויף דער קריסטלעכער געלערנטער וועלט. דער געוויסער פּראַנצויזישער געלערנטער זשורדען (Jourdain) געפינט, אַז ס'איז אוממעגלעך ריכטיק צו פאַרשטיין און וויסנשאַפטלעך אַפּצושאַצן די קריסטלעכע סכּלאַסטישע פּילאָזאָפּיע פונם דרייצענטן יאָרהונדערט איידער מען באַקענט זיך מיט גבירולם ווערק 4. די גרעסטע גדולים פון דער קריסטלעכער מיטלאַלטערלעכער אייראָפּע, ווי אַלבערטוס דער גרויסער, טאָמאַס פון אַקווינאַ, האָבן פליסיק שטודירט דעם, פּאָנס וויטע, און דער באַרימטער קעננער פון טאָמאַסן, דונס סקאָט, האָט איבערגענומען די וויכטיקסטע פּללים פון גבירולם סיסטעם 5. אַפילו געלערנטע פון דער שפּעטערער צייט, ווי דזשאָרדאַנאָ ברונאָ, האָבן מיט גרויס דרץ גערעדט וועגן דעם טיפן בוך, דער מקור פונם לעבן. נאָר דעם מחבר זיינעם האָט מען געהאַלטן פאַר אַ קריסטלעכן אָדער מוסולמענישן געלערנטן. אייניקע קריסטלעכע מיטלאַלטערלעכע געלערנטע

1 באַריכות וועגן דעם, בפרט וועגן פּלאַטאָנס השפּעה יף גבירולם, זע: מ. יואל, "אַבן גבירולם בעדייסונג פיר די נעשיכטע דער פּילאָזאָפּיע". וועגן אַנדערע דענקער, וואָס האָבן געהאַט אַן אַיינפלוס אויף גבירולם, זע: אין Meianes 233—261, און די רוסישע אויסגאַבע פון אונזער געשיכטע 1920, 43.

2 "מקור חיים", 151, 169, 190.

3 אַבן דאָוד האָט צוערשט איבערגעזעצט דעם, מקור חיים אויף שפּאַניש אין פון דער שפּאַנישער איבערזעצונג האָט הונדיסאַלוו דאָס ווערק איבערגעזעצט אויף לאַטיין.

4 זע: מונק, אין ציטירטן בוך, 151: מ. יואל, 3.

5 זע: מונק, 297, 300; גושטאַן, די בעציהונגען דעם יאהנעס דונס סקאָטום צום יודענסום" (טאָגאַסטישע 1894).

האָבן אפילו גערעכנט, אז אביצעברון איז געווען אן אראבישער דענקער, וואָס האָט אָנגענומען דעם קריסטלעכן גלויבן, ווייל אינם, פאָנס וויטע¹ זיינען גאנץ בולט געוויסע נעאַפלאטאָנישע אידעען, וואָס זיינען געווען זייער נאָענט דער דעמאָלטיקער קריסטלעכער אידעען-וועלט¹. בערך הונדערט יאָר נאָכדעם, ווי די לאַטיינישע איבערזעצונג איז דערשינען, האָט דער יידישער געלערנטער שם טוב פאלקירא געמאַכט אַ העברעישן אויסצוג פונם אראבישן אָריגינאַל². דעם דאָזיקן אויסצוג („לקוטים“) האָט געפונען אין פאַרזער ביבליאָטעק דער יידישער געלערנטער שלמה כונק און פאַרעפנטלעכט יאָר 1846. דערביי האָט ער געמאַכט אַן אומדערווארטע אַנטדעקונג: בעת ער האָט פאַרגליכן שם טובס „לקוטים“ מיטן לאַטיינישן „Fons vitae“, האָט ער זיך איבערגעצייגט, אז דער סכאַלאַסטיקער אביצעברון און דער באַרימטער יידישער דיכטער שלמה גבירול זיינען איינע און דיועלביקע פּערזאָן³.

אַן אמתער צווילינגס-ברודער פונם „מקור חיים“ איז גבירולם „פתר מלכות“. דער דיכטער גופא רופט אָן זיין פּאָעמע די „קרוין“ פון אַלע זיינער רעליגיעזע לידער⁴. די פּילאָזאָפּיש-דערהייבענע וועלט-אַנשוואונג גבירולם, זיינע באַגריפן וועגן גאָט דעם פאַשעפּער און זיין ווילן, דעם מקור פון אַלץ, וואָס לעבט — באַקומט אין דער פּאָעמע אַ פּאָעטישן לבוש, ווערט דורכגעדרונגען מיט דער באַגייסטערטער התלהבות פון אַ טיף-רעליגיעזער נאַטור.

דו ביזט דער קוואַל פון אַלע פאַשעפּענישן; אַלץ, וואָס ס'איז, איז אַן אַפּשפּיגלונג פון דיין ליכט... דו ביזט דער איינציקער, דו ביזט דער אָנהייב פון אַלע צאָלן און דער יסוד פון אַלע דערשיינונגען! דו ביזט איינער און דער סוד פון דיין איינציטייט איז אַרעטעניש פאַר די גרעסטע און קלינסטע. קיינער קען אים נישט באַגרייפן און אַנטפלעקן... דו ביזט גאָט דער אַלמעכטיקער און קיין שום אונטערשייד איז נישט

¹ פּאָעטיש האָט שלמה גבירול זיך פאַרהאַלטן גאנץ פּינדלעך צום קריסטנטום. דערויף וואָס ערות פּאָלנדיקע שפעלע אין זיין תּעילה „שבחי אימח“:

„שׁוֹמְרֵי שְׁמֵי-נָא בַּעֲשָׂרִים וּשְׁלֹשׁ

לְאַחֲרֵי צָב וּבֵן יְהוּם שְׁלֹשָׁה,

וּגְלוּלֵיהֶם יִשְׁלְכוּ שְׁלֵךְ“.

² אין דער הקדמה צו זיין „לקוטים“ ווייזט שם טוב אָן: ואני לקסתי לקוטים מדבריו ובאלה חלקושים נכללה כל דעתו.

³ „ליטעראטור-בלאט דעם אָריענטס“, 1846, 721

⁴ „שקתיה על ראש סתללי - וקדתיק קהר מלכות“

פארהאן צווישן דיין געמלעכקייט און איינציקייט, צווישן דיין מהות און דיין אייביקן זיין. אלץ — איז אין איינציקער סוד. עס ענדערן זיך נאָר די נעמען. אלץ באהעפט זיך אין איין רינג, פאראייניקט זיך אין איין גאנצקייט. דו ביזט די קלוגשאפט און די חכמה, דער קוואַל פונם לעבן שטרעמט אַרויס פון דיר... דו ביזט די קלוגשאפט און פון דיין חכמה האַסטו דיין פרייען ווילן אויסגעשטרעמט, דער מייסטער און באשעפער, וואָס האָט פונם נישט-זיין משפיע געווען אַלץ, וואָס ס'איז, ווי דאָס ליכט, וואָס שטרעמט פונם אויג אַרויס" 1.

אַלע, — דערקלערט דער דיכטער פון „פתר מלכות“, — די גאַנצע וועלט, לויבן גאָט דעם באשעפער, אויך די געצנדינער און די חיות אין די וועלדער.

דו ביזט דער גאָט און אַלע באשעפענישן זיינען דינע קנעכט און דינע דינער. ניט געמינדערט ווערט דיין פבוד דורך די, וואָס דינען אנדערע געטער, וואָרום זיי שטרעבן און גלוסטן דאָך נאָר צו דיר, זיי זיינען אָפער ווי בלינדע, וואָס מיינען, זיי גייען דעם ריכטיקן וועג, און האָבן פאַרבלאַנדזשעט אויף קרומע וועגן" 2.

דער גאַנצער מיטלאַטערלעכער וועלטאַל, מיט אַלע זיינע הימלען, „גלגלים“ און „ספירות“ — אַלץ געפינט אַן אָפקלאַנג אין גבירולם „פתר מלכות“. און גאַנץ אויבנאָן, אין דער העכסטער, צענטער „ספירה“ — דאָרט איז דער הייליקער טעמפל פאַר דער קרוין פון דעם מענטשן — פאַון שכל" 3.

1 לך כפיאות אשר מצ: קאורו נתיח על הנה...
 אטה אטה, ראש על סגנון ניסוד על בגנון; אטה אטה
 וקסוד אחרותה סקמי לב וקחתי, כי לא ידעו מה הוא...
 אטה אלוסי, ואין תפיש בין אלהיהך ואחריהך
 ומדמותה ופיאותה, כי הכל סוד אטה,
 ואם ישמנה שם על אטה — סגל הולך אל מקום אטה.
 אטה חכם ומתקנה מקור סיים ומקנה נובעת
 אטה חכם ומתקנה אצלם תפיץ-מייקון קאזל ואין,
 למשוד משוד מיש מן האין, דהקשוד קאור מן קאין.

2 אטה אלוס וכל סוצורים עבדיה ועובדיה,
 ולא יחסר קבוצה קגלל עובדי קלעדיה.
 כי כנגת קלם לתניז קדיה,
 אכל הם קענרים: קנמת קעיקם דוד ספלד וקעי מן סכנדי.

3 גגל השכל הוא החיכל. לפני העשירי יהיה קודש לחי.

כסא הכבוד, ביים מקור פונם אייביקן ליכט — רוען די גערעכטע און ריינע נשמות, וואָס זיינען באַשיינט מיט די שטראַלן פונם אומשטערבלעכן ליכט. „פון דעם שיין און אַפגלאַנץ פון דיין גרויסקייט האָסטו באַשאַפן די אומפאַרגלייכלעכע שיינקייט: דו האָסט זי באַשענקט מיט דער מתנה פון חכמה, און אַ נאָמען האָסטו איר געגעבן — נשמה. פונם פלאַמענדיקן פייער פון דיין חכמה האָסטו זי געקנעטן. און אַט דער אומשטערבלעכער פייער ברענט אומאויפהערלעך אין איר...¹ און דער טויט האָט איבער איר ניט קיין שליטה. און אייביק און אומצעשטערבאר איז זי ווי דער יסוד, פון וועלכן זי איז געבאָרן!“²

אין דעם דאָזיקן מייסטערווערק זיינען אזוי שיין פאַרברידערט דער טיפער דענקער מיט דעם פון גאָט געבענטשטן דיכטער, דער פרייער און שטאַלצער שוונג פונם פילאָזאָפישן פאַרשער-געדאַנק — מיט צניעותדיק-הכנעהדיקן גאָטספאַרכטיקן האַרצן. און ווי קינסטלעריש שיין עס גיסן זיך האַרמאָניש צונויף דער אָנהויב מיטן סוף פון דעם ווערק. מיט הויכן פאַטאָס און באַגייסטערונג הייבט זיך אָן דער „פתר מלכות“ — דאָס זאָגט עס דער דיכטער אַ דערהייבענעם שבה און לויב לַכבוד דער אומבאַרענעצטער חכמה פונם גרויסן און שטאַרקן באַשעפער; און צום סוף פון דער פאַעמע — שטילע הכנעהדיקע געבעט-אַקאָרדן; דאָס איז זיך דעם דיכטערס צעווייטיקט און צעבראַכן האַרץ מודה ומתודה פאַר זיין גאָט, דעם אל מלאַ רחמים...

און יעדן יום-כפּוּר אויף דער נאַכט ווערט בכל תפוצות ישראל אין אַלע בתי-תפילות מיט ערפורכט און יראת שמים געלייענט אַט דאָס דערהייבן-שיינע דענקמאָל פון מיטלאַלטערלעכער פילאָזאָפישער פאַעזיע... זייער ווייניק פרטים ווייסט דאָס יידישע פאָלק וועגן דעם לעבן פון זיין גרויסן דיכטער. נאָר די פאַלקס-אַגדה האָט אַרום גבירולס נאָמען מיט ליבע געשפונען און געוועבט איר פאַנטאַסטיש געוועב, און ווונדערלעכע לעגענדן האָבן די קומענדיקע דורות דערציילט וועגן דעם טרויעריקן דיכטער פון מאַלאַגע.

דער פאַרפאַסער פון „שלישלת הקבלה“ דערציילט פאַלגנדיקע לעגענדע וועגן דעם טראַגישן טויט פון דעם גרויסן דיכטער: אַן אַראַ-

¹ דער זעלביקער געדאַנק געפינט אַ שיינעם אויסדרוק ביי גבירול אין זיין ליד „לך נפְּשֵׁי תַּסְפָּר“ (נייע אויסגאַבע, וו, 109): „דו האָסט געזאָגט: „ליכט זאָל זיין!“ — און זי, די נשמה, איז געוואָרן געוואָרן (לך קָבֵר „מי!“ אַז נַקְצָאָת היא).

² בבראך מצא כבודך יפעת סהורה... ואצלת עליו רוח חכמה וקראת אותה נשמת עשייתה מלהבות אש השכל הצובה ונשמתו כאש בוערה בה... ועל פן לא ישלום עליה כליון, וְהַקְּסָם כפי קיום יסודת, ווח ענינת וסודה.

בישער דיכטער אין וואלענציע האָט זיך זייער מתקנא געווען אין דעם גאונישן טאַלענט פון זיין יידישן חבר. אויס קנאה האָט ער דעם יידישן דיכטער געקערעט און זיין קערפער פארגראָבן אין גאַרטן אונטער אַ פייגנבוים. דער דאָזיקער פייגנבוים האָט פון דעמאָלט אָן אָנגעהויבן צו טראָגן ווונדערשיינע און באַזונדערס זיסע פרוכטן, אויף וועלכע עס האָבן זיך געחידושט אַלע איינוווינער פון שטאָט. דער קלאַנג וועגן דעם אויסערגעוויינלעכן בוים איז דערגאַנגען ביז צום קאַליף גופא. דער קאַליף האָט געפאָדערט צו זיך דעם אייגנטימער פונם גאַרטן. דער אַראַבער האָט זיך סוף פל סוף מודה געווען און זיין פאַרברעכן, און מען האָט אים אויפן באַפעל פונם קאַליף אויפגעהאַנגען אויף דעם זעלביקן פייגנבוים¹.

דאָס איינציקע קערנדל אמת, וואָס מ'שטעקט אין דער אגדה, איז — דאָס אָרט, וווּ גבירול איז געשטאַרבן. מ'האַט אין וואַלענציע אויפן אַלטן בית-עלמין ווירקלעך געפונען אַ העלפט פון דעם דיכטערס מיצה². נאָר די אגדה וועגן דעם בוים מיט די ווונדערשיינע פרוכטן, וואָס פלעגן צייטיק ווערן פריער פון אַלע אַנדערע — דאָס איז אַ שיינער סימבאָל פאַרן דיכטער גופא, וועמענס גאונישער טעפער-גייסט איז אזוי פרי צייטיק געוואָרן און אַרויסגערופן אזוי פיל באַזונדערונג מיט זיינע שיינע אומפאַרגלייכלעכע גייסטיקע פרוכטן.

גבירולם טיפע פאַרשער-קראַפט און גרויסער פאַעטישער טאַלענט האָבן מיטאַמאָל אויפגעהויבן אויף זייער אַ הויכער מדרגה דעם יידישן פילאָזאָפישן געדאַנק און די העברעישע פאַעזיע. גבירול איז אויך געווען דער אמתער מייסטער און באַשעפער אויפן געפיט פון פאַעטישער

1 די זעלביקע לעגענדע, נאָר אין אַן אַנדער נוסח, דערציילט אויך יוסף זאַמברי (זע: נייבויער, "מאָנאַטש-רישוס", 1887, 500—501). עס איז נאָך פאַרהאַן אַ לעגענדע, אַ שלמה גבירול האָט באַשאַפן אַ גולם אין דער געשטאַלט פון אַ פרוי: אמרו על ר' שלמה בן גבירול שבא אשה וחיחה משרתת לו וכאשר הלשיגוהו למלכות הראת לחם שלא חיחה בריאה שלמה ותחזרה לקדמותה חתיכות וחוליות שמהם נבנית.

2 דאָס יאָר פון גבירולם טויט איז ניט פעסטגעשטעלט. אויפן סמך פונם דיכטער משה אבן עזרא, יואָס דערציילט, אַ גבירול איז געשטאַרבן נאָך אירדער ער איז אַלט געוואָרן דרייסיק יאָר, האָט מען לאַנג גערעכנט, אַ דער מחבר פון "כתר מלכות" איז געשטאַרבן בערך אין דער מיט פונם עלפטן יאָרהונדערט. נייערע פאַרשער האָבן אָבער באַוווּן, אַ גבירול האָט נאָך געגעבט אין יאָר 1068, און זיי זיינען געקומען צו דער פסקנא, אַ דער דיכטער איז געשטאַרבן בערך אינם יאָר 1070, ווען ער איז געווען קרוב צו די מוציק. אַ באַוווּן, אַ די דאָזיקע מיינונג איז ריכטיק, געשינען מיר אין איינעם פון גבירולם שויס, וווּ דער דיכטער זאָגט וועגן זיך: "ורקה בי שיבת" — איך בין שוין גראָ (אין דער תוכחה "גד קמי יאָר").

מעטריק. אויף די יסודות, וואָס זיינען געלייגט געוואָרן דורך דונש פן זבֿרֿט, האָט גבירול אויסגעפויט אַ גאַנצן קונציקן בנין, און דער פאַרימטער אברהם אבן עזרא רופט אָן גבירולן מיט רעכט: „דער פאַטער פון די מעטרישע געזאַנגען“¹.

די מעטריק אין גבירולס לידער שטיצט זיך אויף דער קאָמבינירונג פון צוויי הויפט-יסודות: דעם „נְתִד“ מיט דער „תנועה“. „נְתִד“ ווערט אָנגערופן אַ זילבע, וואָס האָט פאַר זיך אַ „שָׁא נְע“ אָדער אַ „חֲטָף“, צ. ב.: שְׁמַע, בְּעַת, אֲשֶׁר, עָרַי, אָקַת א. א. וו.; „תנועה“ איז אַ זילבע, וואָס באַשטייט פון איין וואַקאַל, צ. ב.: מַה, לֵי, בּוֹא, חֲטָא. דער נְתִד, וואָס אַנטשפּרעכט דעם „יאַמב“ פון אייראָפּעִישער מעטריק, ווערט אויס-געדריקט דורכן צייכן: ~. די תנועה, וואָס אַנטשפּרעכט דער העלפט פון אַ ספּאַנדעום, אין דער אייראָפּעִישער מעטריק, ווערט אויסגעדריקט דורך אַזאַ צייכן: —; אַ נְתִד מיט אַ תנועה צוזאַמען גלייכן דעם אייראָפּעִישן באַקאַנס (— —). אַ תנועה און דערנאָך אַ נְתִד = אַמפּיֵ מאַקראַ (— —)². דורך דעם קאָמבינירן נְתִדוֹת מיט תנועות אין די פאַרשיידענע אופנים האָבן גבירול און זיינע נאָכפּאָלגער פאַשאַפּן אַלע מעגלעכע פּאָרען און דעם ריכטטיקן משקל פאַר זייערע לידער. יעדער פּערז, וואָס טראָגט אין דער אַראַביש-העברעיִשער מעטריק דעם נאָמען „בִּינַת“, צעפּאַלט אין צוויי העלפט: די ערשטע הייסט: „בִּלְתַּת“ (די טיר, דער אַרײַנגאַנג), די צווייטע — „סוֹגֵר“ (שלום).

דער רוב גבירולס וועלטלעכע לידער און אַ טייל זיינע רעליגיעזע פיוטים זיינען אויסגעהאַלטן אין איין רייס, ד. ה. אַלע פּערזן (בתיים) אינם געדיכט שליסן מיט איינער און דערזעלביקער זילבע³. אָפּטמאַל

1 זי זיין פירוש אויף בראשית, 3, 1; אויך זיין „ספר צחות“, 1827, 10—11.
2 מער באַריכות וועגן יידיש-אַראַבישער מעטריק זע—פון די עלטערע: אברהם אבן עזרא אין די אויבנדערמאָנטע ערטער; סעדיה אבן זנון אין זיין „פרק בחרוז“ (גיבויערס „מלאכת השיר“, 4—18); די הוספה צו משה קמחיס „מהלך שבילי הדעת“ מיט אליהו לעוויטאָס פירוש; דער אַנצאָנימער „שקל הקודש“, געדרוקט צום שלום פון דוד אבן יהויאָם „לשון למודים“. פון די נייערע: פּראָנץ דעליטש, „צור נעשיכסע דער יידישען פּאָעזיע“, 1836; ב. האַלפּער אין 1913, 153—224 „Jewish quart. rev.“; ח. בראַדי: „איבער די כּטראַ אונד פּערו-געדיכטע“, 1895.

³ אַ פּאַר ביישפּילן פון גבירולס מעטריק:

- (א) וּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ וְאֶת הַיָּם וְאֶת כָּל הַחַיּוֹת אֲשֶׁר בָּהֶן וְאֶת אָדָם בְּצַלְמֵנוּ יִצְחָק בְּרַחֲמֵינוּ
וְנִרְוֵם עַל אֲנִיל בְּחֶסֶד-לֵב — נְקַל יוֹגֵק חֶלֶב אִם קִבְּהִיבִיו.
(ב) קִים סַמֵּן וְלִבֵּשׁ עֲבָדָה — וּקְשׁוֹר שְׁבִיבִי שְׁבִירָא
צַד אֵן תַּגְּזַל עֲדָה עַד אֵן — תִּשְׁשׁוּם לִסְנֵי קִינִיָּה.

דערגרייכט גבירול באזונדערס שיינע עפעקטן דערמיט, וואס ער באנוצט ענלעך קלינגענדיקע ווערטער, נאָר פון פאַרשיידענער באַדייטונג, אָדער פאַרשיידענע ווערטער מיט איינער און דער זעלביקער ענד-זילבע, ווי צ. ב. אין דעם שוין פריער ציטירטן נאַציאָנאַל-רעליגיעזן ליד:

שְׁבִיחַ עֲנִיָּה — בְּאֶרֶץ נִקְרִיָּה
 לְקוֹחַת לְאֻמָּה — לְאֻמָּה מְצֻרִיָּה

— — — — —
 מְצוּצִים לְחוּצִים — סוֹבְלֵי מַעֲלָמִים
 גּוֹזְזִים גּוֹזְזִים — נְכוֹנִים לְמַרְמָס.

א סך פיוטים זיינע זיינען געשריבן אין פאָרם פון פירפערזיקע סטראָפּן; די דריי ערשטע פערזן האָבן זיך זייער באזונדערן רייס, די לעצטע פערזן אָבער פון אלע סטראָפּן אין ליד האָבן איין רייס. אין אזא פאָרם זיינען געבויט זיינע „אזְהָרוֹת“, צ. ב.

עָלֵי מַתֵּי יוֹצְרֵי — יְהִי יָד עַל יוֹצְרֵי — וְנִבְחַר בַּע וּמְרֵי — וְדָרַךְ מִהַמְלִים
 וְאִקְשָׁה אֶת רוּחִי — וְאֶעֱזֹ אֶת מְצֻחִי — אֶסְלַח אֶת אֲחֵרֵי — וְאֶעֱזֹב מַסְלֹוֹלִים.

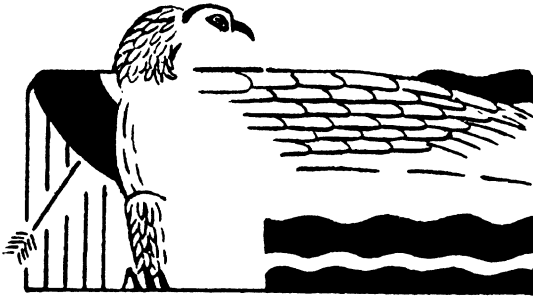
אין אייניקע לידער, ווי צום ביישפּיל אינס ליד „זמן בונד“, האָבן ניט נאָר ענדווערטער פון יעדן פערז אן אלגעמיינעם רייס, נייערט אויך די פאַרלעצטע:

וְשָׁלַל הָאָרְדִי אִפּוֹ לְכָל תַּטָּא
 וְלֵב נִקְבָּד — שְׂמֵרְנֵי קְבוֹדוֹ
 וְלִבְשֵׁתִי לְבוּשׁ חֲכָמָה וּמוֹסָר
 וְהַבְרַעַת — עֲזָרְנִי לְבִירוֹ.

אין א סך פון זיינע רעליגיעזע פיוטים איז אין די ראשי תבות פון די פערזן אין פאָרם פון אַקראָסטיך איינגעפלאַכטן דער נאָמען פונם דיכטער, מייסטנס נאָך מיטן עניוותדיקן צוגאַב: „קסטן“. אין דער מיטלאַטערלעכער ליטעראַטור ווערט דערפאַר גבירול אָפט אָנגערופן „שלמה קסטן“. דער דיכטער פונם 13טן יאָרהונדערט, יהודה אַלחריזי, בעת ער כאַראַקטע- ריזירט גבירולס באַדייטונג, שטרייכט דערפאַר אונטער: „קסטן“ האָט ער

1 צ. ב. אין דעם באַקאַנטן פּיוט, וואָס הערט געלייענעס אין יום-טובֿור „קאַטאַנים שאַנגים“.

זיך גערופן, נאָר אַנטקעגן אים זעען ריזן אויס ווי צווערגן; ער האָט זיין גלייכן ניט צווישן אַלע יידישע דיכטער פון פריערדיקע און שפע-טערדיקע דורות. דער „קליינער“ געוועלטיקט איבער אַלע! גאָט האָט אים געזאָלכט פאַר אַ מלך איבער אַלע יידישע דיכטער! ער איז דער איינציקער, אומפאַרגלייכלעכער. זיין געזאַנג איז — שלמהס געזאַנג איבער אַלע געזאַנגען“.

דריטער קאפיטל

יצחק אבן גיאת. — משה אבן עזרא; זיין פריילעכע יוגנט. — לידער פון גליק און פרייד. — די אומגליקלעכע ליבע. — דער דיכטער אלס גע-
נע-גליקליק. — זיינע לידער פון יאוש און האפענונג. — דער געליבטערם
טויט. — דעם דיכטערס לעבנס-דראמע. — אבן עזרא אלס פייסן. —
דער „סלחן“.

אין דעם מחבר פון „פתר מלכות“ און אין זיין שאפן זעען מיר די העברעיִשע פאָעזיע אין דער געשטאַלט פון אַ מיטלאַלטערלעכן נאַטישן טעמפל, וואָס רייסט זיך אין דער הייך צו די הימלען, און פרעמד און אומבאַקאַנט זיינען דאָרט די וואַכעדיקע אַלטעגלעכע געזאַנגען פון דער ערד. באַלד נאָך גבירולן איז אָבער אין דעם דאָזיקן דערהייבענעם טעמפל מיט אימפעט אַריינגעדראַנגען מיט זיין הילכיקן געלעכטער אַ יונגער דיכטער, וואָס האָט געשפּראַצט מיט לעבנסלוסט און מיט קינדערשער פרייד; אונטער די פאַרמרה-שחורטהע געוועלכן פונם שטאַלצן טעמפל האָבן זיך גלייך דערהערט די יוכצנדיקע פאַרשיכורנדיקע אַקאָרדן פון דער תּאווהדיקער ערדישער ליבע, פון דעם מונטערן טראַציק-עוותרדיקן השק און באַגער צום באַרוישנדיקן פריילעכן בעכער פון לעפּן. משה בן יעקב אבן עזרא האָט דער דאָזיקער דיכטער געהייסן. משה אבן עזרא איז געבאָרן אין זייער אַ רייכער און אַנגעזעענער פאַמיליע אין גראַנאַדע (בערך אין יאָר 1070) און האָט באַקומען אַ גרינדלעכע דערציאונג. יידישע לימודים האָט ער געלערנט ביי דעם פריער שוין דערמאָנטן געלערנטן און דיכטער פון יענער צייט, יצחק בן יהודה אבן גיאת¹, וואָס האָט נאָך דעם טראַגישן טויט (אין

1 יצחק אבן גיאת האָט הויפּטזעכלעך זיך קינה שם געהען אלס רעליגיעזער דיכטער. פון זיינע מיל פיוטים (אין לאַנדסבוש „עמודי הכבוד“, 111—116, זיינען אויסגערעכנט 116 גיאת'ס פיוטים) איז באַזונדערס באַקאַנט זיין האַרציקע תּפילה „יונה חפּשה בנסות היום“, וואָס ווערט געלייענט יום-בשור צו געילה:
„דער סאָג האַלם ביום פאַרגיין, און ביי איר באַשיצער ווכס די סויב די שטילע רו אין אַפּדאָך — צו דער נאַכט. זי זעט: אין די אַוונט-שטאַטעס צעגייט דער סאָג, — האָט זי דיין תּוף פאַר איר נעסט געוויילט — צו דער נאַכט. פונם קראַנץ געלענער רופּט זי דעם גאַנצן סאָג צו דיר: הען העל איך געהאַלטן ווערן? ווען קומט שוין אָן

אָר 1066) פון שמואל הנגידס זון פארנומען זיין שטעל אַלס ראש ישיבה אין לוסענא. אויפגעוואקסן אויף דער אראבישער קולטור, איז משה אבן עזרא געווען פֿקי אין אַלע געביטן פון וויסנשאַפט און פילאָזאָפיע פון זיין צייט, דערצו נאָך געווען באַקאנט מיט די שפראַכן פון דער אַלטער אייראָפּעישער קולטור — מיט לאַטיין און גריכיש.

רײַך באַגאַבט, דערצויגן אין עשרות און אין בחכות, האָט דער יונגער דיכטער מיט פרייד גענאָסן פונם פולן לעבנס-בעכער. ער איז געווען פאַרליבט אין דער נאַטור און אין פרויען-שיינקייט, און מיט גרויס באַגייסטערונג פאַזינגט ער אין זיינע לידער די בליענדיקע פראַכט-פאַרבן פון די אראַביש-שפּאַנישע סערדער און גערטנער און דעם פאַר-שיכורנדיקן פישוף פון די שפּאַנישע פרויען. „זעט! — רופט אויס דער דיכטער¹ — אין אַ זידן געוועב איז דער גאַרטן איינגעהילט, אַלע לאַנקעס — אין פילפאַרביקע קליידער געצירט! יעדער פּוים שטאַלצירט אין זיין יום-טובדיקן מאַנטל, וויל דערפרייען און בלענדן דאָס אויג. יעדער בלימעלע פרייט זיך, וואָס ס'האַט די וועלט דערבליקט, און מיט אַ גליקלעכן שכייכל ווערט דאָס געבאַרן. נאָר די פראַכטפולע רויו האָט אַלע פאַרשעמט, זי גלאַנצט ווי אַ שיינע מלכה אויפן טראָן. פון געפענע-געניש האָט זי זיך אַקאַרשט באַפרייט — און גלייך אין העלן פורפור זיך אויסגעצירט. ווער ס'איז ניט פאַרשיכורט פון איר בשמימדיקן ריח, דער האָט זיך פאַרוינדיקט; באַשטראַפט מוז ער ווערן.“

די ברידערלעכע קרבות צו דער נאַטור, דאָס זיסע באַרוישנדיקע געפיל פון גליק און פרייד, וואָס דערפילט דאָס האַרץ פונם דיכטער, געפינט אַ באַזונדערס שטאַרקן אַפּקלאַנג אין דעם דריטן פרק פון זיין גרויסער פּאָעמע „תּרשיש“².

„ווי אזוי — פרעגט פאַרחידושט דער דיכטער — קאָן איך גאָר אין טרויער געדענקען, בעת איך הער דאָס סודותדיקע געפליסטער

זין רר די נאָכט? דיין גנאָך, אַ נאָט, גיס אויס ביים סאַג-פאַרגיין. שיק דיין גרויס רחמים אויג אויף די פליגל פון דער נאָכט! — פאַרגעס איר געבעס פאַרן פאַריאַנגענעם סאַג. זי שטייט פאַר דיר פון מאַרגן-פרי פּו שפּעט אין דער נאָכט. אַ דערפאַרעס זיך איבער אויג! זע, דער סאַג איז שוין פאַרגאַנגען, אַלץ סונקלער ווערן די שפּענס פון דער נאָכט!“

די איבעריקע פּוים זיינע אין זיין „מעמד יום הזפורים“ זיינען צו פיל איבער-געלאָרן מיט פילאָזאָפישע און אַסטראָנאָמישע באַגריפן פון יענער צייט און זייער פּאָעטישער חערס איז אַ גאַנץ קנאַפער.

1 אינם ליד „כתנות פסים לבש הנן“. פאַרעפנטלעכט אין „זרם חמד“, IV, 84.

2 פאַרעפנטלעכט אין יאָר 1886 דורך דעם באַראָן דוד גינצבורג.

פונם קליינעם טייכעלע, דאָס געצוויטשער פון די פייגעלעך, און רן, איינגעהילט אין זיסן דרימל, אינם שאָטן פון די מירטנפיימער אויסן טעפּיך פון בשמימדיקע בלומען¹.

„לאָמיר זיך פרייען, ברידער! אָן זאָרגן, אָן דאגות לאָמיר אין די דופטנדיקע סעדער פארברענגען. דאָרט וועלן מיר רוען, איינשלאַפען וועלן אונז דאָס ביימער-געפליסטער און דער הילכיקער געזאנג פון דער באַפליגלטער גרויסער קאַפעליע“².

„פרי ביים מאָרגן — לייגט פאָר דער דיכטער — קומט אין דעם דופטנדיקן גאָרטן, וווּ געטובלט זיינען די בלומען אינם געבענטשטן טוי פון דער נאַכט. מיט יראַת הכבוד פארנעמט דעם געזאנג פונם טויזנט-שטימעדיקן כאָר, — די פייגל זיינען דאָך ווי די מענטשן: יעדער מין האָט זיין אייגענעם לשון“³.

„פול מיט פרייד איז דער דיכטער, וואָס דער וואַלקן האָט אין גאָרטן אַלע קלומפן אָנגעטרונקען; גליקלעך זיינען אַלע בלומען-גלעקלעך, ווען דער הימל וויינט מיט טרערן; און אַלע גראָזן און אַלע קנאַספן זיינען זייער לויבעזאָג אָן ווערטער דעם ליבן רעגן פאר זיין גענאָד דעם גרויסן, וואָס האָט זיי פון דעם חושכדיקן דרימל אויף דער ליכטיקער וועלט געבראַכט“⁴.

ניט נאָר דעם יָן און די פראַכט פון די שפּאַנישע סעדער באַזינגט דער יונגער אבן עזרא, נאָר אויך די פארבאָרגענע באַרוישנדיקע קראַפט פון די וויינגערטענער.

„געפאַנגען האָבן מיין האַרץ דעם וויינשטאַקס זיסע טעכטער. זי שענקען פאַראומערטע — נייע פרישע פוחות; פאַרוואַגלטע, אַרעמע, פון די לופטיקע טעכטער פאַרפישופט — לייכטן ווי פירשטן פון גליק און פרייד“⁵.

„אין די שווערע מאַמענטן פון בענקשאַפט, אין די טרויעריקע טעג פון גלות — איז דער בעכער מיין איינציקע טרייסט, דער קרוג — די בעסטע רפואה“⁶. דער וויין — ער קילט און דערפרישט אין דער גרעסטער היץ, ער וואַרעמט און שטאַרקט אין דער שניידנדיקער קעלט.

1 „תּרשיש“, 37.

2 דאָרטן, 38.

3 דאָרטן, 37.

4 דאָרטן, 38.

5 דאָרטן, 32.

6 דאָרטן, 34.

ער איז מיין געטרייער באַשיצער פאַרן גרימיקן פּראָסט און פאַר די ברענענדיקע זונענשטראַלן!¹

פאַרליבט איז אָבער אונזער דיכטער געווען ניט נאָר אין די טעכטער פון וויינישטאָק, נייערט אויך אין די טעכטער פון תּוֹה. זינט די מעכטיקע אַקאָרדן פון „שיר השירים“ זיינען אַנטשוויגן געוואָרן, האָבן זיך אין דער העברעישער ליטעראַטור שוין מער ניט געלאָזט הערן די לידער פון ערדישער תּאוּהדיקער ליבע און ליידנשאַפט. דעם „שיר השירים“, דעם „געזאַנג איבער אלע געזאַנגען“, דעם פּלאַמענדיקן ליד פון „ליבע, וואָס איז שטאַרק ווי דער טויט“ — האָט מען אויסגעטאַן דעם לבוש פון גשמיות און ס'איז געוואָרן גאַלע רוחניות, פול מיט הייליקע פאַרבאָרגענע סודות.² דער ליבע-ראַמאַן פון דער שיינער שאַם-הירטין שולמית איז מגולגל געוואָרן אין אַ מיסטיש געשפרעך צווישן הקדוש ברוך הוא און דער כּנסת ישראל.

אונטער דעם בלויען הימל פון דער אַראַבישער שפּאַניע, וווּ דאָס גלות-פּאַלק האָט זיין צווייטע היים געפונען און פריי גענאָסן די זאַפטן פון דער ערד,³ האָבן נאָך אַמאָל אויף דער אַלטער ביבל-שפּראַך העל און מונטער אויפגעקלונגען די הייסע תּאוּהשע לידער פון דער ערד. משה אבן עזרא איז געווען דער ערשטער יידישער דיכטער, וואָס האָט צוזאַמען מיט די ריחות פון פעלדער און בליענדיקע סערער אַראַפּאָ געבראַכט אין די געצעלטן פון ישראל אויך דעם באַרוישנדיקן פּלאַם פון דער ערדישער ליבע, דעם רייצנדיקן פישוף פונם פרויען-ליבע. מיין נשמה — איז זיך מודה דער דיכטער — איז אין תּמיסה ביי דער רייצנדיקער שיינער, וואָס אירע לאַקן זיינען שוואַרץ ווי די נאַכט און דאָס געזיכט איז העל און מילך, ווי דער זיכערנער לבנת-שטראַל.⁴

1 „תּרשיש“, 35—36.

2 שוין דער באַריכטער תּנא ר' עקיבא האָט דערקלערט: „לא חיח העולם פּראי כּיום שְׁנָה; בו „שיר השירים“ לישראל, שכל התּוֹבים קוּוּש ו„שיר השירים“ קודש קדשים.“ און אַנדער תּנא האָט געזאָגט: „גל חושח „שיר השירים“ כּסין זמר-תּיבּ לניחום“.

3 שוין אין די צייטן פון חסר'אי אבן שפרום איז ערדאַרבעט געהען אַזוי פּאַרי שפּריום ביי די שפּאַנישע יידן, אַז אייניקע פּאַרשער, חיי למשל, שיפּער, רעכענען אַפילו, אַז ערדאַרבעט האָט געשפּילט די היכטיקסטע ראָלע אין דעם היירששאַפּטלעכן לבגן פון דעם דעמאָליקן יידישן קיבוץ אין שפּאַניע.

4 „תּרשיש“, 32.

קנאַשי וְקלּוֹת — קייַזי קלּוֹת

קשָׁר קלּוֹת — וקָנַי לְקָנַת.

„די זאפטיקע בריסטן פון מיין פראכטפולער ליבער האָפן ווי שפּיזן מיין האַרץ דורכגעשטאָכן.“, די טעג צעשיידט מיט מיין געליבטער טער — זיינען שוואַרץ ווי אירע לאַקן; די נעכט מיט איר צוואַמען זיינען שייך ווי אירע וואַנגען“¹.

דעם דיכטערס געליבטע איז אַ טיפּישע לייכטזיניקע טאַכטער פון הייסן דרום=לאַנד. טעג און געזאַנג — דאָס זיינען איר היות, און עס שפּראַצט פון איר מיט לעבנסלוסט און פריילעכקײַט, האַלב עזותדיק, האַלב שאַלעקשאַפטן געלעכטער. „איך האָב ביי מיין שיינער געפרעגט — דער= ציילט דער דיכטער — פאַרוואָס קאַנסטו קיין זקנים ניט לידן? — פאַרוואָס — איז איר ענטפּער געווען — האַסטו ליב ניט זקנות, נאָר מיידלעך גאַנץ יונגע?“².

דעם פּישופּדיקן רייך פון זיין געליבטער שילדערט דער דיכטער אין פּאָלגנדיקע שטאַרק געווירצטע סטראָפּן: „ שנעל שוועפט מיין ליבע אין איר בַּעַשִׁיקן טאַג, שטאַלץ שטאַרצן אַרויס די גראַנאַטעפּל=בריסטן, און לייכט און לופטיק איז איר יעדער טריט, גלייך זי שפּרייזט מיט גרויס פאַרזיכט אויף דער שאַרף פון בלאַנקנדיקע שווערדן“³.

„מיין שיינע — צו אַ מירטנצווייג איז זי געגליבן, בעת זי צעפּלעכט אין פריילעכע טאַג אירע נאַכט=שוואַרצע לאַקן, זי טויט מיט אירע פּיילן, וואָס זיינען רוט=געטובלט אין מיין הילוט, און אַלע שווייגן, עס דערמאַנט ניט קיינער וועגן שטראָף“⁴.

„זעט, ווי רייצנדיק איז מיין ליבע, בעת זי זינגט מיט איר ציטער אין קאַראַהאַד. אַלע באַזינגען אין לידער איר יונגע שיינקייט, און זי זינגט אונז אַלעמען דאָס ליד פון דער יונגט“⁵.

„ווי קאָן מען אַנטלויבן פאַר דעם אויגן=כישוף פון מיין ליבער, לייכטפּיסיקער אינדין! וווּ נעמט מען דעם כוח אים גובר צו זיין? די אויגן — זיי ברענגען אין נסיון אפילו גאַטספּאַרכטיקע זקנים; קיין צדיק, קיין נביא קאָן זיי ניט ווידערשטיין“⁶.

„מיין נשמה איז ביי מיין געליבטער געפאַנגען, איר בליק האַט מיין האַרץ דורכגעשפּיזט; פון זיין הייסן בלוט זיינען קאַרמין=רוט אירע

1 זמתי בְּלִעְבֵי עֲרֵבִי קָשְׁרוּ — בְּלִילֹת קָלִפוֹ עִמּוֹ קָשְׁוִי.

2 „תְּרִשִׁישׁ“, 54.

3 דָּרַט, 36.

4 דָּרַט, 37.

5 דָּרַט, 35.

6 דָּרַט, 45.

ליפן, און אירע שווארצאפלען ברענען מיטן פלאם פון מייע אויסגעלאָ=
שענע אויגן... אָ, נעם מיך אַרום, מיין האַרצנס=געליבטע, טרינק מיך
אַן מיטן זאַפט פון דייע פּורפור=ליפּן און ווייסע אַלעבאַסטער=ציין!
זעטיק מיך אָן מיטן ריח פון דיין רייצנדיקן בְּשָׁמִים=לֵיב — איך בין
דאָך אַזוי פאַרליבט אין דעם בלענדנדיקן עלעפאַנטן=ביין!..¹

די ליבע און דער פּרילינג, די שיינקייט פון דער פרוי און די
פּראַכט פון דער נאַטור — אָט די גרוי=אַלטע און אייביק=יונגע גרונד=
עלעמענטן פון דער וועלט=פּאַעזיע פלעכטן זיך ביי אונזער דיכטער אַזוי
אַפט צוואַמען אין אַ קונציק פּראַכט=געוועב, וואָס בלענדט דאָס אויג
מיט זיינע העלע פילקאָלירטע פאַרפן. באַזונדערס כאַראַקטעריסטיש איז
אין דער הינזיכט דאָס שיינע חתונה=ליד „הריח מר מאחז הָאָפְּסִים“²,
וואָס דער דיכטער האָט געשיקט זיינעם אַ חכר, שלמה בן מִטִּיר. דאָס
ליד הייבט זיך אָן מיט אַ מייסטער=שילדערונג, ווי עס וואַכט=אויף דער
פּרילינג אינם הייסן דרום, ווי די גאַנצע נאַטור איז פאַרשיפורט פון
ווירציקע ריחות, אַפילו „די שטומע בערג זאָגן שירה“. יעדער בלעטעלע
איז פול מיט פרייד, און ליכטיק און צופרידן זיינען אויך „די פאַרפּרָה=
שחוק־הירקסטע געזיכטער“. אָט אויף דעם פילפאַרביקן, מיט ליכט און
פרייד באַגאַסענעם פּאָן שילדערט דער דיכטער אין פולטע סקולפּטור=
בילדער די הייסע ברענענדיקע ליבע, איינגעהילט אין אַ לייכטן דעקטוך פון
שעמעוודיקער צינעות, און די ווונדער=שיינע פּלה „מיט אירע טויפן=אויגן,
וואָס זיינען פאַרשיפורט פונם שטאַרקן ליבע=וויין“.

ניט לאַנג האָבן זיך אָבער פאַר אונזער דיכטער געצויגן די יאָרן
פון פרייד און פון גליק. גאָר באלד האָט ער זיך געמוזט איבערצייגן,
ווי רייך דער לעבנס=בעכער איז מיט גאַל=ביטערע טראַפּנס...

ווי דער רוב דיכטער, איז אויך משה אפן געווען זייער
אַ שלעכטער געשעפטסמאַן. ער האָט מיט אַמאָל זיין גאַנץ פאַרמעגן
אַנגעוואָרן, און גלייך האָט ער אויך געהאַט די געלעגנהייט זיך צו באַקענען
מיט שוואַרצער אומדאַנקבאַרקייט און פאַלשן באַטרוג. מענטשן, וואָס ער
האָט גערעכנט פאַר זיינע בעסטע גוטע פריינד, האָבן זיך גלייך אָפּגע=
קערט פון אים און געוואָרן זיינע גרעסטע שונאים. אָט די מענטשלעכע
געמיינהייט און נידערטראַכט האָבן אַזוי אויפגעבראַכט דעם פאַראַרעמטן
דיכטער, אַז אַפילו אויף דער עלטער, אין אַ סך יאָרן אַרום, קאָן ער
נאָך אַלץ ניט פאַרגעסן אָן די „שלעכטע מעשים“ פון די „כּומוויליקע

1 „תּרשיש“, 47.

2 ח. ברַאָדי אין „שער השיר“, 1905, 68--70.

לויט" (נ'דים), וואָס „ריידן לפנים וועגן שלום און פייסן דערפיי מיט זייערע שאַרפע ציין 1 (דוכרים שלום ונושכים בשניהם).

נאָך דער ערשטער צרה איז באַלד געקומען די צווייטע, דער דיכטער האָט זיך פאַרליבט אין זיין עלטערן ברודערס טאָכטער. דאָס איז שוין ניט געווען קיין לייכטזיניקער פּלירט, קיין צופּעליקער ראַמאַן, נאָר אַ טיפע אמתע ליבע, שטאַרק ווי דער טויט². ווי עס שיינט, האָט די דאָזיקע ליבע געפונען אַ הייסן אָפּקלאַנג איןם האַרצן פון זיין ברוי-דערס יונגער טאָכטער, נאָר דער משפּחה איז אָבער דער שידוך ניט געפּעלן געוואָרן. ער איז ניט געווען „תּוֹכִיךָ“ אין געניגנדיקער מאָס: דער דיכטער האָט דאָך שוין זיין געלט אָנגעוואָרן און בכלל געהאַט אַ קנאַפּע ידיעה אין פּראַקטישן לעבן און אין געשעפט=זאַכן. דעם דיכטערס געווע-זונע פּריינד האָבן אויך ניט ווייניק מיטגעהאַלפּן, און די עלטערע דריי ברודער האָבן פֿאַהאַלט דערקלערט דעם דיכטער, אַז זיי וועלן אויף דעם שידוך זייער הספּמה ניט געבן. דער שטאַרק דערשיטערטער דיכטער האָט דאָן באַשלאָסן זיין היים צו פאַרלאָזן, און פאַר זיין אָפּשייד האָט ער זיין געליבטער אַ האַרציק שיינ ליבע=ליד געשיקט:

„קינער וויל אונזער ליבע ניט פאַרשטין, אַלע קוסן אויף איר מיט פאַרחירושטע אויגן... שווער איז די ווונד, וואָס דו, מיין ליבע, האָסט אין מיין האַרץ געגראָבן, נאָר פעסט האָב איך מיין האַרץ פאַר=שלאָסן — זאָלן די מענטשן ניט לאַכן, זאָלן די מענטשן ניט זאָגן: אַ נאַרישע ליבע=קרענק. יא, אמת, קראַנק בין איך פון ליבע, און מיט דיר צעשיידט — אַלץ וואַקסן וועלן מיינע ווייען! אָן דיר איז דאָך די גאַנצע וועלט פאַר מיר אַ תּפּיסה, אַ טרויעריקער מדבר. דאָרט — וווּ דינע טריט מיר פעלן, און וווּ דיין געשטאַלט שוועבט ניט פאַר מיינע אויגן, דאָרט מעגן מענטשן צו געטער זיין געגליכן — מיר זיינען זיי ווי ווילדע פּראַים... זיס ווי האָניק זיינען דינע ליפּן, נאָר ניט מיר, דעם פאַרשמאַכטן, ברענגען זיי דערקוויקונג; דיין בשמים=אַטעם מאַכט פרעמדע גליקלעך, און איך לעכץ ווי אַ קראַקאַדיל נאָך פּרישער לופט צו אָטמען... ווי ליב ביזטו, ווי פול מיט חן דיין יונגטלעכע שיינקייט. אַ ציטערדיקע געמוזע ביזטו, און שטאַלצע ליבן קניען פאַר דיין בליק און אומשולדיק פאַרבלוטן אַלע הערצער, וואָס דו נעמסט געפאַנגען. בלייב געזונט, מיין ליבע! וואָס גרעסער דיין שולד, אַלץ מער וואַקסט צו דיר מיין ליבע; מיין האַרץ, מיין נשמה, מיין גאַנץ טראַכטן און

1 אין זיין תּפּילה „נפּשי אַניתיך בלילה“.

2 עאָר - אַ יונגן לייכטפּיקע חירשין.

ערענקען — אלץ געהערט נאָר דיר, נאָר דיר אליין. אין ברענענדיקן פֿייער איז מיין צעבראָכן האַרץ, אין ניט געלאָשן ווערט עס דורך מייע פֿיטערע טרערן. און איך בין דיר מוחל אלץ, מיין הייסגעליבטע! דיין צאָרן גופא — ווי דער גנאָד פון נאָט איז ער אין מייע אויגן. שווער קראַנק בין איך — גנאָד פון מיין קרענק וויל איך מיך ניט באַפֿרייען. געטריי וועל איך דיר פֿלייבן אזוי לאַנג דער טוי פּאַלט נידער פון די הימלען און דער פֿרילינג באַדעקט די ערד מיט פֿלומען. זיי גליקלעך, מיין געליבטע, פֿל־זמן צווישן די צווייגן קלינגט דער נאכטיגאלס געזאַנג¹.

דער דיכטער איז אַוועק פון זיין געבורטסשטאָט און זיך געלאָזט איבער דער קריסטלעכער קאַסטיליע. אין אַ פרעמדן לאַנד מיט אַ בערך נידעריקער קולטור, ווייט פון זיין געליבטער, האָבן דעם פֿאַרבענקטן דיכטער די דאָרטיקע אַיינוווינער ווירקלעך אויסגעוויזן ווי, ווילדע פֿראים². זיין טרויער און יאוש האָבן געפונען אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג אין פֿיל לידער זיינע.

„ווי אַ שאָטן איז פֿאַרביי מיין יוגנט — באַקלאַנט זיך דער דיכטער טער 3 — שנעל ווי אַ חלום זיינען פֿאַרשוואַנדן מייע גליקלעכע טעג, וואָס האָבן מייע שוואַרצע לאַקן מיט פֿרישן טוי באַשפּרענגט. פֿאַרן קאַלטן אָטעם פון די שווערע לידן איז די פֿרייד פֿאַרשוואַנדן פון מיין אָנגעזיכט און אויסגעלאָשן איז דאָס ליכט פון מייע אויגן. נאָך מיין היים ציט מיין האַרץ, צו די בערגער פון מיין היימאַט רוף איך פֿול מיט בענקען: „דערנענטן אייך צו מיר!“ נאָר אומזיסט איז מיין געשריי — פעסט שטייען זיי אויף זייערע גרונטן. מיין ביטערער גורל האָט מיך פֿאַרטריבן צו אַ פינסטערן פּאַלק, וואָס פרעמד און אומבאַקאַנט זיינען אים די וועגן פון אמת און פון וויסן. הער איך זייערע ווילדע רייד — זיך איך פֿול מיט בושא און פעסט פֿאַרשלאָסן פֿלייבן מייע לעפּצן!“

אין דעם אייגענעם נוסח איז זיך דער דיכטער מִתְרַגֵּם אין איינעם פון זיינע לידער, וואָס ער האָט געשיקט זיין יוגן חבר, דעם באַרימטן דיכטער יהודה פֿלָני:

„איך לעב צווישן וועלף, וואָס פרעמד איז זיי דער נאָמען: מענטש. בעסער מיט אַ בער אין וואַלד צו פֿלאַנדזשען, בעסער מיט אַ ווילדן טיגער די צייט פֿאַרברענגען, איידער צווישן מענטשן וווינען, וואָס חושך

¹ דאָס ליד „לכל איש באחינו פֿלאים“ פֿאַרעפֿנטלעכט דורך דוקעס אין זיין „מטח אבן עזרא“ און אויך ביי קעמפֿף אין זיין הערק „ניכטאַנדאָלווישע דיכטער“, 11, 209.

² דאָס ליד „חיי ימי חלדי כצל עזב“. פֿאַרגעפֿנטלעכט דורך פֿרעבני אין „חרשים גם ישנים“ ג' 7, 31.

מצרים הייסט דאָרטן ליכט און וויסן; און ניט אימשטאַנד זיינען זיי צו אונטערשיידן גייסטיקע בעטלער און נישטיקע קמצנים פון דער חכמהס איידעלע טרענער און נביאים פון גאָטס וואָרט...

„אָך! — רופט ער אויס צום סוף — ווי ענג איז פאַר מיר די וועלט געוואָרן! ווי אַ שטייפער האַלזבאַנד שטיקט זי מיין נשמה!“¹
דאָרט, אין דער פרעמד, געדענקט דער פאַרוואַגלטער דיכטער אין דעם נידעריקן באַטרוג פון זיינע פאַלשע פריינד, און מיט צאָרן און האַס שליידערט ער אין זיי זיינע שטראַפנדיקע סטראָפן.²

„אייערע נידערטרעכטיקע מעשים וועל איך איינקריצן אויפן שטערן פון דער צייט, — זאָלן קומענדיקע דורות וויסן, וואָס איר האָט אַ— געטאָן“³.

דער דיכטער האָט אָבער די האַפענונג נאָך ניט פאַרלאָרן. ער האָט אַלץ נאָך גערעכנט, עס וועט אים געלינגען זיך צונויפצוריידן מיט די פרידער, און ער וועט שוין דעמאָלט ניט דאַרפן זיין צעשיידט מיט זיין געליבטער.

אין איינעם פון זיינע לידער צו יהודה הלוי באַקלאַגט זיך דער טיפגעקערנקטער דיכטער אויף זיינע פרידער, וואָס האָבן אָפגעטאָן „אַזאַ שרעקלעכע זינד, וואָס איר גלייכן האָט נאָך די וועלט ניט געהערט“⁴, נאָר גלייך איז ער דערבוי מוסוף, אַז ער פאַרהאַבט צו גאָט, אַז די צייט וועט ווידער פאַראייניקן די, וואָס זיינען איצט צעשיידט, און זייערע הערצער דערפרייען. „אונזערע פיינד וועלן גאָטס מעשים דערזען און פאַרשעמט וועלן זיי ווערן“.

און פול מיט האַפענונגען און פרידיקער דערוואַרטונג קלינגען זיינע באַגייסטערטע סטראָפן, וואָס ער האָט געשיקט אין זיין געבורטס-שטאָט, קיין גראַנאַדע, צו זיינעם אַ פריינד, וואָס איז אים געטריי געבליבן:

„אָ, טייבעלעך ליבע, שליחים איר געטרייע!“⁵. ווי לייכטע

1 „איצר נחמד“ III, 5051.

2 דאָס ליד „שקעוּני בני הַקֹּף“, אַזענדרוקט אין דוקעסעס „משה אבן עזרא“, 106.

3 קַמְתִּיהוּ הַיּוֹת חֲקוֹק בְּמִצַּח תִּמְנָן לְבָאֵת לֵאשׁוּ מִה פִּעֲלֹת.

4 „איצר נחמד I, 168: נלשוש לרוע מנישהם ענן חרונינו

ותמיד נחרוק שנינו.

מעשים אשר לא נעשו מיום היות תבל,

לשמעם צללו אונינו.

5 אין אַמאָליקע צייטן פלעגט מען ניס זעלטן איבערשיקן בריוו דורך פּאָסט-

טויבן (זע אויבן, שלום סונג ערשטן קאַפיטל).

וואַלמנדלעך שוועבט איר קיין מערב, צום לאַנד פון מיין היימאט! ביי מיין ליבע טו איך אייך באַשווערן: גיט איבער מיין גרום פון דער ווייטן מייענע געטריי געבליבענע פריינד. ווייט פאַרוואַגלט בין איך פון זיי, נאָר פעסט אין מיין האַרצן איז זייער געצעלט אויסגעשפּרייט. דער ציילט זיי אַלע, ווי ליב מיר זיי זיינען, ווי צעווייטיקט מיין האַרץ איז פון טיפער בענקשאַפט און פון גרויסן עלנט. דערציילט אויך דער שוואַלב, מיין געליבטער, וואָס האָט איר נעסט געבויט אין די טיפן פון מיין נשמה; דערציילט, ווי אָן איר איז מיר פאַרהאַסט דאָס לעבן און דער טויט ווערט מיין געהאַפּטער גואל. דערציילט, ווי איר צוליב בין איך געפאַנגען אין דעם נעץ פון גלות; צוליב איר, מיין הייסגעליבטער, האָב איך דעם בעכער פון פיין און ליידן אויסגעטרונקען, און מיין נשמה איז אַ שפּילצייג ביים פּאָ-הקלע פון פאַרוואַגלונג¹.

נאָר מיט אַ פריידיקן אַקאָרד פאַרענדיקט דער דיכטער זיין ליד: „איך האָף צו גאָט, ער וועט מיט מייענע טרערן אָפּוואַשן מייענע ליידן און ריין מאַכן מייענע זינד. איך האָף, מיט רו און פרייד וועט ער באַגנאָרן מיין נשמה און אויפדערוואַכן וועל איך צו אַ נייעם לעבן.“

דעם דיכטערס האַפּענונג איז אָבער ניט דערפילט געוואָרן. באַלד האָט ער באַקומען די ידיעה, אַז זיין געליבטע האָט שוין מיט אַן אַנדערן חתונה געהאַט, דערפילנדיק דערמיט דעם ווילן פון אירע עלטערן. דאָס געפיל פון צאָרן און באַליידיקונג האָט אינם דיכטער גובר געווען דעם טיפן ווייטיק, און מיט שטאַלץ האָט ער זיינע קעגנער געשליידערט סטראָפּן פול מיט פאַראַכטונג: „להכעיס מייענע שונאים און ניט-פאַרגינער וועל איך אויך ווייטער גיין מיין אויסגעוויילטן וועג! גלייך אין האַרצן האָבן זיי געציילט, נאָר ניט געטראָפּן האָט די פייל — זי איז פאַרביי געפלוּיגן. ווי אונטערשטייען זיך הויסקערדיקע דערנער צו דערקלערן קאַמף די צעדערן פון לבנון? קליינע פּוססן ווי האָבן עס די העזה נאָכצוויאַגן דעם סיניגלעכן לייב?²

אַפּגענונדערט האָט זיך דער דיכטער פון דער וועלט, פאַרמיאוסט אין אים געוואָרן דער רעש פונם לעבן מיט זיינע קליינלעכע אינטערעסן, מיט דעם גיריקן געיעג נאָך דעם באַטריגערישן פאַנטאַם פון גליק און פרייד. די דאָזיקע שטימונג האָט געפונען איר שאַרפן אויסדרוק אין דעם באַנייטערטן צאָרן-ליד „תּהָל תּהָי לַבָּד“³.

1 אוצר נחמד חול, 47-49.

2 אויס דעם ליד „זל אף קַשְׁאִינו“, פאַרעפנטלעכט דורך דוקס אין זיין „משה

אבן עזרא“, 95.

3 דוקיב, „משה אבן עזרא“, 100-101.

די וועלט מיט אלע אירע פארפירערישע תענוגים שילדערט דער דיכטער אין געשטאלט פון אן אויסגעלאסענער גאסן-פרוי, וואס פארבט זיך און צירט זיך אויס פאר אירע ליבהאָבער, בכדי דערנאָך זיי אלעמען צו באַטריגן. די צאָל פון דיינע ליבהאָבער איז גלייך דער צאָל אומגע-קומענע דורך דיר. זיי אלעמען טראָגסטו אונטער מיט דיין פאלשן שמייכל דעם פאַרסמטן בעכער. דו דערלאַנגסט די שענסטע בלומען, און אונטער זיי ליגן עקדישן פאַרבאָרגן; געניכט מען דיינע בשמים-רויזן, ווערט מען פון שלאַנגען-גיפט געטראָפן. מיט די שענסטע טעפּיכער באַצירסטו די געלענערס, און שטעכסט זיי דורך מיט שאַרפע שפיציקע דערנער. דו זינגסט די לידער פון גליק און פרייד, און גלייך דערשטיקסט זיי דער „קדיש“=ניגון. דו בלענדסט די מענטשן מיט פראַכט=פאלאַצן און די שענסטע שלעסער — און האַלטסט שוין אָנגעגרייט פאַר זיי די פינסטערע כברים. ציטרעס און האַרפן האַלטסטו אין דער האַנט, און געגורט זיינען דיינע לענדן מיטן גארטל פון טויט. אויסגעשלאָסן ביזטו סונם געבאַט: כַּדָּ אֶת אֶמְךָ — דו ביזט ניט קיין מאַמע! דער חוב פון דיינע קינדער איז — דיין שאַנד אַנטפלעקן, אַראַפרייסן דאַרפן זיי פון דיר דעם מאַנטל, נאַקעט און בלוז זאָלסטו שטיין מיט דיין זינד און שאַנד!

משה אבן עזרא האָט זיך נאָכדעם אינגאַנצן איבערגעגעבן וויסנ-שאַפטלעכע פאַרשוונגען. זיין איינציקע געזעלשאַפט זיינען געווען ביכער און פאַרמעטענע מגילות. פילאָזאָפישע אידעען און סיסטעמען האָבן אין אים אויף אַ צייט פאַרדרענגט דעם חשק און ווילן צו פאָעטישן שאַפן. אָט די ראַזיקע אינעווייניקסטע איבערלעבונגען, וואָס זיינען פאַרגעקומען אין די טיפענישן פונם דיכטערס נשמה, וווּ פאָעטישע בילדער און ריט-מישע טענער ווערן פאַרדרענגט דורך אַבסטראַקטע פילאָזאָפישע געדאַנקען, האָבן געפונען זייער בולטן אויסדרוק אין דעם אינטערעסאַנטן געדיכט, הקיצותי מתנומת רעיוני¹.

דער דיכטער דערציילט, ווי אזוי, זיינע געדאַנקען האָבן דערוואַכט פון זייער דרימל², בכדי איינצושלעפערן די אומרוקע תאוות און געפילן פון זיין נשמה. און מיט באַגייסטערונג שילדערט ווייטער דער דיכטער, ווי ער פאַרטיפט זיך אין די פילאָזאָפישע פאַרבאָרגענע סודות, ווי פאַר זיין שכל האָט זיך אַנטפלעקט דער מהות פון גאָט און זיין אַלמאַכט, און פאַר זיינע געדאַנקען האָט פון דער פינסטער אויפגעלויכטן

1 פאַרענטלעכט דורך ח. בראַדי אין „שנר חשיר“, 70-71.

דאָס בלענדנדיקע הימלישע ליכט און די געטלעכע שטראַלן פון דעם אייביקן אמת¹.

דאָך איז משה אבן עזרא קיין אַריגינעלער דענקער ניט געווען און זיין רעליגיעז=פילאָזאָפֿיש ווערק מיט דעם לאַנגן אַראַבישן נאָמען, כתאב אלחדיקה פי מעני אלמגאז ואלחדיקה² האָט ניט קיין גרויסן אינטערעס, וויכטיקער איז זיין צווייט ווערק, כתאב אלמחאצרה ואלמראכרה³ וועגן פּאָעטיק בכלל און העברעישער בפרט, ווי ער גיט אַגב אַ היסטאָריש=קריטישן איבערבליק וועגן העברעישע דיכטער, וואָס זיינען געווען ביי אים, ספּעציעל וועגן שמואל הנגיד און שלמה גבירול.

אין יענער צייט, ווי עס שיינט, האָט משה אבן עזרא אויך פאַר=פּאַסט זיין גרויסע פּאָעמע פון 165 סטראַפּן, בשם אל אשר אמר⁴, וואָס בייז היינט איז געבליבן אומפּאַקאַנט, אַז משה אבן עזרא איז איר מחבר, און דוקעס און רוד כהנא האָבן עס על פי טעות גערעכנט פאַר אברהם אבן עזראס ווערק⁴ און טאַקע אין דעם דאָזיקן ווערק געזען דעם בעסטן

1 ופי דעי יחוני גדולות — ויצב מפלאות צורי לפני ויגד לי צפוני תעליכות — עדי אהשוב בני-עליון שכני ואחו מחזה שבי בשכלי — ואבין כי בקרבי יש ארני אשר נסתר יקר עדי — ונגלה במפעל לעיני רעיוני.

2 אין העברעיש האָט אבן עזרא זיין ערשטן ווערק אַ נאָמען געגעבן „ערנות הנבשם“. באלד איז דאָס ווערק אונטער דעם דאָזיקן נאָמען איבערגעצונג געוואָרן אויף העברעיש.

3 דער תוכן פונם דאָזיקן ווערק גיט הרצבי אין „חדשים גם ישנים“, ז' 31—29. אַ טייל פונם אַראַבישן אַריגינאַל האָט פאַרענטלעכט דער לענינגראַדער פּראָפּעסאָר פ. קאָקאָוצאָוו אין יאָר 1895. די העברעישע איבערזעצונג (ספר שירת ישראל) האָט בן-ציון העלחער אַרויסגעגעבן אין 1924.

4 דער מעות האָט זיך גענומען דערפון, וואָס אין „שקל הקודש“ הערס געבראַכט די אָנפאַנגס=סטראַפּע פון אַברהם אבן עזראס אַן אומפּאַקאַנטן ליד, בשם אל אשר יצר והעו לאמרותיו — וערך ויצר כל וכלה פעולותיו“. אַז מען האָט אין אַ פאַרזען פּאַנטי סקריפט געפונען אַ גרויסע אָנאַטימע פּאָעמע, וואָס הויבט זיך אָן מיט די ערשטע ווערטער פון דער דאָזיקער סטראַפּע, האָט רוד כהנא, זיי אויך דוקעס (אין „אצבע אלחים“ 1851, 31), געמיינט, אַז דאָס איז דאָס ליד, וואָס הערס אין „שקל הקודש“ געבראַכט אונטער אַברהם אבן עזראס נאָמען. די ערשטע סטראַפּע פונם געפונענעם ליד שטימט אָבער בלויז אין דער ערשטער העלפּט מיט דער ציטאַט פון „שקל הקודש“; די צווייטע העלפּט איז אַ גאַנץ אַנדערע: „בשם אשר אמר והעו לאמרותיו — וצות בלי מורה ומורה למצוותיו“. אָבער אַפילו די ערשטע יאָ ענלעכע העלפּט איז אויך גיט אַברהם אבן עזראס — דאָס איז דער אָנהייב פון שמואל הנגידס אַ ליד, בשם אל אשר החל וכלה פעולותיו. דאָס דאָזיקע ליד איז געווען ווייט פּאַפּולער, און פיל דיכטער האָבן, זיי עס שיינט, געדיכטעט לידער מיט די דאָזיקע אָנפאַנגס=הערטער. דערפאַר אָבער איז אין באַזאָרן גינגורנס מאַניסקריפטן=קאָלעקציע (10—821 №) פאַרהאָן אַן אַלעס אָפּשטייט אָס פון

באווייג, אז דער גרויסער קאמענטאטאר פון תנ"ך איז אויך געווען א גרויסער דיכטער. דער דיכטער באזינגט דאָרט מיט גרויס התפעלות אין שטארקע, שיינ-קלינגענדיקע סטראָפּן די ווונדערבארע אַנטפלעקונג פון דעם באַשעפערס גרויסקייט און קראַפט אין אַלע זיינע מעשים: אין די שטערן און גלגלים אין דער הייך, און אין דער ערד און דעם מענטשן אין דער נידער. עס פילט זיך די השפעה פון גבירולם, כתר מלכות, בעת משה אבן עזרא שילדערט לויט דער מיטלאַלטערלעכער וועלט-אַנשוואונג דעם געבוי פונם וועלטאַל און ווי ער פארענדיקט זיין פאַעמע מיט הכנעהדיקע סטראָפּן פון געבעט און תשובה. גבירולם השפעה פילט זיך אויך אין די פילאָזאָפישע געדאַנקען, וואָס געפינען אַן אָפּקלאַנג אין דעם דאָזיקן פאַעטישן ווערק. ווי איז מעגלעך — פּרעגט פאַרווונדערט דער דיכטער — גאָטס גרויסקייט אין האַרצן ניט צו פילן, בעת מין געדאַנק און מין נשמה זאָגן עדות וועגן אים! ער איז אַלץ און אַלץ — אין אים. אַלץ איז מיט אים דורכגעדרונגען, נאָר פאַרבאָרגן בלייבן זיין מהות און זיינע וועגן... אַלץ, וואָס ס'איז דורך צייט און אַרט באַגרע-נעצט — אַלץ טראַגט זיין שטעמפל, און דאָך בלייבט ער אויסער אַלע גרענעצן און צייטן. העכער פון יעדן זיין... ער איז דער אָנהייב פון יעדן חומר און פון יעדער צורה, און אַן אַ גרענעץ זיינען זיינע שאַפונגען, אַן אַ צאָל די פון אים אַנטפלעקטע צורות."

משה אבן עזרא האָט פאַרבאָסט נאָך אַ פּאָר וויסנשאַפֿטלעכע ווערק¹, נאָר ניט אויף לאַנג איז אים אָבער באַשערט געווען צו געניסן טרייסט און רו אין וויסנשאַפֿטלעכע פאַרשונגען. פּלוצלינג האָט ער באַקומען די טרויעריקע ידיעה, אז זיין געליבטע איז געשטאָרבן אין קאָרדאָווע פון אַ קימפּעט (אינם יאָר 1114). פאַרן טויט האָט זי געבעטן, מען זאָל איבערגעבן דעם דיכטער איר פאַרלאַנג, ער זאָל אויפהערן זיין אַ נע-נע-נע-ניק אין דער פרעמד און צוריק קומען אין זיין געבורטשטאָט. דער דיכטער גופא דערציילט וועגן דעם אין רירנדיקע סטראָפּן:

דער באַסרענדיקער פּאָעמע פּולשענדיקער און מיט אַ ריכטיקערן מעקס, ווי אין דעם פּאָרזער מאַנסקריפּט, און דאָרט שטייט בפירוש, אז דאָס חערק האָט פאַרפּאַסט משה אבן עזרא. מיר האָבן אָבער נאָך אַ צווייטן באַווייז, אז סאַקע דער דיכטער משה אבן עזרא איז דער מחבר פונם דאָזיקן לאַנגן געדיכט: אין לעזנינגראַדער מלוכה-ביבליאָטעק געפינט זיך אַן אַלמער מאַנסקריפּט (פונם 13טן יאָרהונדערט) פון משה אבן עזראס אויבן-ציפּירסן חערק, "כתאב אלחדיקה" און פאַר דער הקדמה געפינט זיך דאָרט די פּאָעמע, בשם אל אשר אמר". צום באַדויערן פּעלן אין מאַנסקריפּט די פּאָדערשע בלעטער און פון דער פּאָעמע זיינען דערפאַר געבליבן בלויז די לעצטע 41 סטראָפּן.

¹ פרטים וועגן די דאָזיקע חערק זע: שטיינשניידער, "ספרות ישראל", 119; ח. באַכער, אין, מאַנאַסשריפּט, 1907, 343-349.

„אין שמארצן און אין גרויסע ווייען איז אַ קינד געבאָרן — נאָר אַן אַ מאַמען איז עס געבליבן. זי האָט דערזען: דער טויט פאַרשפּרייט שוין איבער איר די פּליגל, האָט זי צערטלעך ביי איר מאַן געבעטן: „פאַרגעס ניט דעם בונד פון יונגע יאָרן און מיט אַ ליבנדיקער האַנט קלאַפּ אַן אין די טויערן פון קבר. זיי געטריי און צערטלעך צו די קליינע קינדער, וואָס וועלן רופן: מאַמע! — און זי האָט זיי פאַרלאָזט אויף אייביק. שרייב אויך אַן דעם פעטער מיינעם¹, וואָס האָט דורך מיר אַזוי שווער געליטן... אַרעמער גע-נאַנדיק! מיט אַ טיפּער ווונד אין האַרצן האָט ער אין דעם פרעמדן לאַנד געליטן די שווערע נויט פון גלות. אומזיסט האָט ער געזוכט פון טרייסט דעם בעכער. איצט וועט ער רו געפינען אינם בעכער פון טיפּן טרויער“².

דער טויט פון זיין געליבטער האָט טיף דערשיטערט דעם דיכטער, און פּול מיט קאַלטן יאוש קלינגט זיין האַרצרייסנדיק ווייגעשריי:
„ווי איך קער מיך, ווי איך ווענד מיך, פון אַלע זייטן נאָגן מיך, פּלאַגן מיך רק צרות און עלנד, אומגליק און שרעקן. מיין גליק איז געזונקען אין שאול תּחתיה, מיין ליכטיקער שמערן ליגט אין קבר באַהאַלטן; דער טויט האָט מיין האַפּענונג דערשטיקט, און געשטאַרבן איז מיין טרייסט. לעבעדיק איז נאָר דער ווייטיק, און ער וואַקסט און ווערט אַלץ גרעסער... ווילט איר זען דעם אומגליקלעכסטן צווישן אַלע קינדער פון מיין פּאָלק, — איך בין עס!“³.

דעם ווונטש פון זיין געליבטער האָט ער ניט דערפילט: אין זיין היימלאַט האָט ער נישט צוריקגעקערט; נע-ונד איז ער געווען אַלע זיינע יאָרן 4 אין דער פרעמד ווייט פון אייגענע. און פּול מיט שטילן אומעט זיינען די סטראָפּן, אין וועלכע דער דיכטער דערמאָנט אויף דער עלטער די טייערע קברים, וואָס ס'איז אים שוין ניט באַשערט געווען זיי צו זען.

1 אין סעקסט שטיים: „יקחוב אָלי דודי“; „דודי“ קאָן הייסן אַ פעטער און

אַ פּריינד.

2 כּרם חמד, VI, 92—93.

3 יגון עלי יגון ושווד עלי שבר מפי בני-עקר ומכל עקר;

כי הוטן קרא לחבר אוהבי פרוד ולערוזי יגונים חבר.

בְּצוֹ נִזְכִּין שֵׁת בתוך בֶּטֶן שאול — שמשו יורח ברנבי קבר.

היו שנותיהם בעיני פחלום סתום ומות לחלומי עָקֵר.

ידל פכודי אם שכחתיו וגם יחוק כאבי אם אקוה שבר.

אם תכעיון נבר אשר ראה עני מכל בני-עבר — אני הנבר.

4 משה אבן עזרא איז געשטאַרבן בערך אין יאָר 1139. איינס פון זיינע לעצטע

נגשיכטן איז דאָסירט מיטן יאָר 1138 (פאַרענפּלעכט אין „הגורן“ VII, 69—75).

דאָס רוי-קאָרט פון מיינע עלטערן און אייגענע האָב איך אין הלום געווען; איך האָב זיי אַלעמען באַגריסט, נאָר קיין ענטפער ניט באַקומען. האָבן דען טאטע און מאמע אין זייער זון פאַרגעסן? נאָר אַן ווערטער האָבן זיי צו מיר געוואונקען און נעבן זיך מיר אַ געלעגנער אָנגעוויזן¹.

די פּאָעטישע שאַפונגס-קראַפט האָט אָבער ניט פאַרלאָזן דעם אומגליקלעכן דיכטער ביז אין סוף פון זיינע יאָרן. נאָר דער טויט פון זיין געליבטער האָט געהאַט אַ געוואַלטיקע השפעה אויף דער שטימונג און ריכטונג פון זיין גאַנצן ווייטערדיקן שאַפן. גייסטיק געפּראַכט, דאָס האַרץ פול מיט קאַלטן יאוש, האָט דער דיכטער אויפגעחערט גלויבן אין דער מאַכט פון וויסנשאַפטלעכן פּאָרשן. און קליין און נישטיק איז איצט געווען אין זיינע אויגן דער שטאַלצער פּילאָזאָפּישער געדאַנק, וואָס האָט אים פריער אויסגעוויזן אזוי סיניגלעך גרויס און דערהייבן. אומזיסט מיינט דער פּאָרשער, אז עס וועט אים געלענגען די פאַרבאַרגענע סודות צו דערגרינדן! ווי קען עס אַ בשר-וודם באַגרייפן דעם, וואָס האָט מיט זיין וואָרט די הימלען פּאַשאַפן און רעגירט מיט זיין ווילן די וועלט! שטרעב נישט, דו מענטש, צו דערפּאָרשן וואָס העכער איז פון דיין שכל! — פאַרשעמט און דערשלאָגן וועסטו קומען צוריק!².

דאָס געוועזענע יוגנטלעכע געפיל פון באַרוישנדיקער לעבנס-פרייד האָבן דערשטיקט שרעקן און יאוש פאַר דער שווערער לאַסט פון אומ-גליק און צער, וואָס געוועלטיקט אין דער וועלט. דער פאַרמרה-שחורהטער דיכטער איז געווען פעסט איבערצייגט, אז אַלע אומגליקן, וואָס האָבן אים געטראָפן, זיינען אַ גערעכטער עונש פאַר זיינע אַמאָליקע זינד, פאַר דער לייכטזיניקער יוגנט, וואָס ער האָט פאַרבאַכט. דער פריילעכער דיכטער פון אַמאָל, וואָס האָט אין די יונגע יאָרן געשפּראַצט מיט לעבנסלוסט, איז איצט געוואָרן דער טרויעריקער, טיפּגעבויענער פּייטן, וואָס רופט צו תשובה און יראת-שמים.

בערך דריי הונדערט פּיוטים און סליחות האָט ער אָנגעשריבן³.

1 הַצִּיּוּנִי קָשִׁי לְעִבּוֹר עַל — קָלוֹן חֹבִי וְכָל אֲנָשִׁי שְׁלוּמִי

שְׁאַלְתִּימוּ [אִין] מְקַשִּׁיבִי וּמְשִׁיבִי — תִּקְרֶוּ בִי עֲבִי אֲבִי וְאִמִּי?

בְּלִי לִשְׁוֹן קְרֹאנִי אֲלִיָּסָם — וְתִקְרְאוּנִי לְעִבְדִּיָּם קְסוּמִי.

2 שׂוֹא יִבְקֵר תְּחֻקֵּי סוֹד מִחֲאֹנֶשׁ נִלְמָם.

אִיךְ יִצְפֵּה בְרוּחַ מִה בְּרָא אֶת הָעוֹלָם.

וְאִיךְ תִּבְלֵ בִידֵי סוֹבֵל וְאֵת כָּל חִיקוֹם בּוֹלָם.

בְּמוֹשְׁלָא, אֲנוּשׁ, אֵל תְּדַרּוּשׁ מִן תְּשׁוּבָה דָךְ וּנְכַלָּם.

3 לְאַנְדֶּרְהוֹפּ רַעֲכֵנָם אוֹיִם אִין וַיִּין „עֲטוּדֵי חֲבֻדָּה“ (ו' 239—255) 248 אבן

עוֹרָם פּיוֹטִים; וַע אױך זױנק, „ליטעראַטור-געשיכטע“.

פול מיט קלאַג איבער דער נישטיקייט פון דעם ערדישן לעבן. ניט אומזיסט האָבן די קומענדיקע דורות משה אבן עזראַן געגעבן דעם נאָמען „הַסֵּלֶחַ“ אָדער „סֵּלֶחֶן“. איין און דערזעלביקער מאַטיוו קלינגט אין משה אבן עזראַס הונדערטער תפילות און פיוטים: „סליחה ומחלה! על חטא שחטאתי“ די „גרויסע זינד“ — דאָס איז דאָס טראַגישע געפיל, וואָס לאָזט ניט רוען דעם אַמאָליקן דיכטער פון „תרשיש“. ער, דער נידער-געשלאָגענער בעל-תשובה, איז פעסט איבערצייגט, אז ער איז אַ גרויסער זינדיקער; אז ער האָט פיל געזינדיקט אין זיינע יונגע יאָרן, בעת ער האָט אַזוי שטאַרק געהאַלטן פון עולם הזה. און אַ פאַרשעמטער, אַ גייסטיק-געבראַכענער, שטייט ער פאַר דעם אלחי המשפט, פאַרן גאָט פון רחמים און בעט מחילה וסליחה...

„אין שטאַרקע זינד זיינען מיינע יונגע יאָרן פאַרגאַנגען; מיין יוגנט, מיין לעבן האָב איך אומגעבראַכט“¹. פול בין איך מיט בושה איבער מיינע נאַריש-פאַרבראַכטע יונגע יאָרן². פון סינדרוויי אן האָב איך געזינדיקט און שלעכטס געטאָן, און צעווייטיקט איז מיין האַרץ און קראַנק איז מיין נשמה“³. אָט דאָס האַרצדיינסנדיקע וויי-געשריי הערט זיך אינם רוב פון זיינע תפילות, און ער ווענדט זיך צו גאָט מיט דער רירנדיקער בקשה: „אין פרימאָרגן בין איך צו דיר געקומען, מְתוּדָה וועל איך מיך זיין אין מיין שולד און פאַרברעכן, און פאַר מיין גרויסער זינד פרענג איך פאַר אַ קרבן דיר מיין האַרץ און מיין נשמה“⁴.

פאַר מיינו גרויסן חוב — דערקלערט דער דיכטער אין אַן אַנדער תפילה — האָב איך מיין האַרץ אינצווייען צעריסן, און דער אויפגע-פלאַקערטער פלאַם פון טרויער האָט צו אַש פאַרברענט די שטיקער⁵.

1 אין דער תפילה „מן סגלי“:

וְשֵׁל תְּסַאִים נְפִלְאִים קַנְעוּבֵי גְבֻלְתִּי

וְגִלְדוּתִי [שְׁהִירוּתִי אֲתַכִּיחַם סִבְלִתִּי.

2 חֲסֵלְתִי נֶאֱשַׁנְתָּ כֹּל יְמֵי שְׁהִירוּתִי

וְנִקְלַקְתִּי כִּי מִגְבֻלְתִּי [מן גִּלְדוּתִי

(פון דער תפילה „נפש אניתך בליחה“).

3 כְּבַעֲוֵי גִלְדוּתִי וּפְשָׁעֵי שְׁהִירוּתִי נִחַיְתִי (נְהַלְיִי) (פון זיין „מחכה“).

4 בַּלֵּב בַּר מֵאֵד נִשְׁבַּר הִנֵּחַ בְּאֵתִי חֵת קוֹפִי,

וְרַצְנִי וְחַנְחֵנִי לְהַתְּנוּת עַל אֲשַׁמִּי

וְחַנְנֵנִי עַל עֲוֹנֵי מִקְרִיב חֲלָבִי וְדַמִּי.

5 וְאִי לִגְיִי עָלַי חֲזָכִי קִבְּעִתִּי [סִבְלִתִּי

(אש: גון בין דקליו דבר [שבר] וכו'.

און פול מיט שטילן ווייכן פרויער קלינגט זיין ליבע תפילה, ארון
היושב על חוג הארץ, וואָס ווערט געלייענט ביי נעילה: גרויס אין זיין
הייליקער אלמאכט איז דער באשעפער פון דער וועלט, און קליין און
נישטיק זיינען די ערדבאווינער. און איך שטיי און בעט: זאל צווישן
אלע געזאנגען פון דער ערד מיין ליד גנאָד און חן געפינען, — מיין
ליד, וואָס די גאנצע קהילה דערהייבט צו גאָט פון פרימאָרגן עד
צאת הכוכבים. דעם גאנצן טאָג באַגיסט זי די ערד מיט טרערן
און בעט רחמים ביים האַר פון דער וועלט, — פון פרימאָרגן עד
צאת הכוכבים.

די דאָזיקע שטילע אַקאָרדן גייען אָבער צייטנווייז איבער אין
שטאַרקע געשרייען פון צאָרן און שטראָף: דאָס איז דער גאָטס-פּאַרכ-
טיקער דיכטער פּתּחַ זיינע פאַרבּלענדטע ברידער, זיי זאָלן זיך ניט
לאָזן לייכטזיניק פאַרפירן פון די הכלי העולם און פון די ערדישע תּאוות
און תּענוגים. דעם דיכטערס פּאַטאָס דערגרייכט די העכסטע מדרגה אין
זיין באַרימטער „תּוכּחַה“, וואָס ווערט געלייענט אין יום כּפּוּר. מיט
פּייער און צאָרן שליידערט ער זיינע באַגייסטערטע שטאַרקע סטראָפּן:
„החרשים, שמעו מפי נוראות ותנו לב לחזות עלי תבל פלאות, והעורים,
הביטו לראות!“ אָט געשעט שוין דאָס גרויסע ווונדער, אָט עפענען זיך
די טויערן פון די הימלען, דער גרויסער וועלט-משפּט הייבט זיך אַקאָרשט
אָן, און די מענטשן זיינען בלינד, און די מענטשן זיינען טויב. זיי זעען
ניט און הערן ניט!..

מיט דעם ועלפּיקן טראַגישן פּאַטאָס איז דורכגעדרונגען אבן עזראַס
שיינע פּאָעמע, וווּ עס ווערט געשילדערט, ווי דער נביא יונה בן אמתי,
וואָס וויל אַנטלויפן פאַר גאָט, דערפילט, אַז פאַר גאָט קאָן מען זיך ניט
פּאַהאַלטן, עס איז ניטאָ ווּזְהִין צו אַנטלויפן, וואָרן גאָט איז
אומעטום — אין די העכסטע הימלען און אין די טיפּסטע אָפּגרונטן:
אנה, ארון עולם, אברה ממך — ואם אָסּק שמים שם אמצאך — ואציע
שאל הנך?

דער פאַרוואַגלטער דיכטער, וואָס האָט אַזוי פיל געליטן אין לעבן,
האָט נאָר איין פאַרלאַנג: מחילה פאַר זיינע זינד און רון. רון וויל מיין
נשמה, צוריקסערן צו איר מקור, צו איר הייליקער היים¹. זאָל דער
מענטש געדענקען זיין לעבן לאַנג, — דערמאָנט דער דיכטער, — אַז
דער טויט — דאָס איז זיין גורל. יעדן טאָג ווערט דער וועג אַלץ קירצער,
און דער מענטש — ער מיינט, ער רירט זיך ניט פון אָרט. ער איז

די תפילה „נשמי אויחך בלילה“.

געגליכן צו דעם, וואָס שטייט אויפן באַרטן פון שיה, אומבאַוועגט שטייט ער, און דאָך ווערט ער געטראָגן אויף די פליגלען פונם ווינט! 1.

נאָר אויך משה אבן עזרא, דער טיפישסטער דיכטער פונם אייגענעם „איך“, ביי וועמען דער איינציקער תוך און אינהאַלט פון זיין גאַנצן שאַפן און דיכטן זיינען געווען די אינעווייניקסטע אינטימע איבערלע-פונגען פון זיין נשמה, — אויך ער האָט ניט געקאָנט פאַרגעסן אינם קיבוץ, אין פּלל ישראל. ווי ביי שלמה גבירול, אזוי אויך אין משה אבן עזראס רעליגיעזער ליריק לאָזן זיך ניט זעלטן דערהערן העכסט-נאַציאָנאַלע טענער. דער טרויעריקער גורל פון דעם פאַרוואַנגלטן גלות-פּאָלק רופט אַרויס ביים דיכטער דעם נע-גנדיק אַ פיטער ווייגעשריי: „באַוויינען די גרייס פון אונזער אומגליק איז איבער אונזערע פוחות! ווען אַלע זמים זאָלן ווערן טינט, פאַרמעט אַלע הימלען און פענעס אַלע וועלדער — אויך דעמאָלט איז נישט מעגלעך צו באַשרייבן דעם מינדסטן טייל פון אונזערע לידן! 2.

אין דער גאַנצער מיטלאַטערלעכער פּאָעזיע איז נישט צו געפינען נאָך אזא לייד, וואָס זאָל זיין דורכגעדרונגען מיט אזא שרעקלעכן פאַר-פיטערטן יאוש, ווי פּאָגנדיקע אויפטרייסלענדיקע סטראָפּן, אין וועלכע משה אבן עזרא באַוויינט דעם פינסטערן גורל פון זיין פּאָלק:

איבער זיין שטאַק-פינסטערער נאַכט באַווייזט זיך ניט דער מאַרגנשטערן; דער טאָג פון זיין גלות ווייסט נישט פון קיין מאַרגן; דער ליכטיקער שטערן פון זיין גאולה — אונטער דער ערד איז ער פאַרבאָרגן, און באַווייזט זיך ניט פון דאָרטן — אין שאול תחתיה האָט ער זיך באַהאַלטן. פאַלש זיינען אַלע האַפענונגען זיינע, געלייגט האָבן זיינע ספרים! זיינע אַלע ליכטער אויסגעלאָשן, זיינע טעג — פאַרגאַנגען, זיינע חלומות — באַגראָבן. נישטאָ ווער עס זאָל אים טרייסטן, נישטאָ

1 יְמִינֵי נֶבֶד בְּיָמֵי חַיָּו — קַי לְסִנְתָּהּ הִיא לְמִים
וּלְאֵם יָמֵע קַל יוֹם מִקֵּץ — אֲבָן יִחְשָׁב קַי יָמֵם
דוּקָה אֵל אִישׁ שׁוֹמֵם עַל צֵי — אֵךְ גִּבְרָא עַל פְּנֵי רִים.

2 גְּלִיָּה לְחִילֵיל עַל שְׁבָבֵנו —
וְאֵלוּ יִלְלָה כְּלֵא אִינֵי
אֵלוּ לְדָיו יִתְיוּ יָמִים
וְנִקְטְחוּ גְוִילִים עֲשָׂמֵי קְרוּסִים
וְקִנֵי סוּפֵר קַל עֲצֵי רְמָסִים —
סִין בִּי לְקָחוּב קַעַת צְרוּחִיטֵי.

ווער ס'זאל זיינע ווונדן היילן; אן א גואל איז דער פארוואַנדלטער, אן א פאשיצער איז דער געפלאַנטער!¹ עס ווילט זיך כמש ניט גלויבן, אז אזעלכע יאוש-סטראָפּן זאל האָבן געשריבן דער גאָטספּאַרכטיקער משה אבן עזרא, דער „סלחן“...

דער יונגער משה אבן עזרא איז געווען זייער שטאַלץ אויף דער גרויסער ראַלע און באַריוטונג פון דעם גאָטגעבענטשטן דיכטער. ער באַזינגט די מאַכט און גרויסקייט פון דיכטער בכלל און זיין פּאָעטיש שאַפּן בפרט אין אַ ספּעציעלן קאַפיטל פון זיין „תרשיש“. מיט גרלות שטריויכט ער אונטער, אז דער דיכטער איז געבענטשט מיט דער ווגע-דערבאַרער מאַכט, אומבאַקאַנטע מענטשן צו דערהייבן אויף דער העכסטער מדרגה פון כבוד און גרויסקייט; מיט זיין פּאָעטישער קראַפט קרוינט ער מלכים און צעשטערט די שטאַלצע מאַכט פון גאַנְהריקע מושלים און שרים².

ביי די אַראַבישע דיכטער פון יענער צייט איז געווען דער מנהג ניט צו קאַרגן קיין תּהיִלות און שבחים פאַר זיך גופא, לויבן און הויבן די אייגענע ווערק ביז אין די הימלען. דער פאַרפאַסער פון „תרשיש“ איז אין דער הינזיכט אויך קיין קמצן ניט געווען³. ער האָט געגליכן קיינע שירים צו, גאָטס שריפט און לוחות⁴, וואָס מען דאַרף אויף די הערצער טראַגן, און זיינע פּערזן — דאָס זיינען, סיניגינען, וואָס די געטין פון געזאַנג האָט געבאַרן⁵, און אין פאַרגלייך מיט זיי זיינען אַלע אַנדערע — פּשוטע דינסטן⁶. מיינע גאָלדענע לידער — דערקלערט מיט

1 קפּטת אַפּלקה — לא נקטע קסר

וּלְיוֹם גְלוּתָהּ — לא טַחַת קסר

נְכוּבֵי אֹרֶז קְדוּתָהּ — עֲבֵי אֶרֶץ קסר

וּסְאֵז לֹא קָלָהּ — עֵי נְכַד שְׂאוּלָהּ.

שְׁקָרוּ כֹל וְקִטְיוֹ — וְשֵׁנֵי כֹל קִשְׁטֵיוֹ.

וְנִזְעֵבוּ יָסִיוֹ — וְנִדְעֵבוּ קִאוּזֵיוֹ.

וְנִקְסַם סוֹד תְּלוּקֵיוֹ — נֵאִין שֶׁבַר שְׁבָדֵיו

נֵאִין נוֹאֵל לְגוּלָהּ — לְקִשְׁיֵב טְנוּוֹלָהּ.

2 שֶׁר יָרִים אֶת גְּבוּת שְׁפֵל — וּבְשִׁיר שִׁיחַ טֶלַח נִזְפָּךְ

גַּם בְּגִיץ אֶת שִׁיחַ מוֹשֵׁל — וּלְכוּשׁ שְׁפֵל קָלִיו נִזְפָּךְ.

3 זע צ"ב „אוצר נחמד“ נח, 183—184.

4 הקרמת צו „תרשיש“.

שטאלץ דער דיכטער — וועלן ניט פארגעסן די מענטשן פלע-זמן די נעכט באגלייטן די פארגאנגענע טעג. זיי זיינען באשאפן פון ווערטער — דורך נכיאישן פייער געשמאקלען און באשטראלט מיט גאטס הייליקן גייסט. ביי זייער געבורט איז סינט געווען דער חושך פון דער נאכט, די פען — דער גאלדענער שטראל פון דער זון און דער ים אוקינס אללין איז די יריעה געווען¹.

ביים אָפּיעקטיוון אָפּשאַצן פון משה אבן עזראס דיכטן און שאפן דארפן געוויס באַנוצט ווערן מער עניוודדיקע אויסדריקן און פאר-גלייכונגען. עס מוז אונטערגעשטרייבט ווערן, אז אינס ערשטן משך פון זיין שאפן פילט זיך אין זיינע לידער צו פיל געקינסטלטקייט, עס פעלט זיי פשטות און קלאַרקייט. ווי אַ ריינער עסטעטיקער האָט דער יונגער משה אבן עזרא זיך געפלייסט צו באַנוצן די געקינסטלטסטע און העכסט קאָמפּליצירטע פאַרמען. זיינע לידער האָבן טאַקע דורך דעם דערגרייכט זייער אַ הויכע מדרגה פון מעטרישער טעכניק, עס האָט זיי אָבער געפעלט די האַרציקע וואַרעמקייט, דער אמתער פאַטאָס פון פּאָעטישער באַגייסטערונג.

בכרי צו האָבן אַ באַגריף פון אבן עזראס קונציקער טעכניק, איז פראי זיך אָפּצושטעלן אויף דער פאַרם פון זיין „תרשיש“. די פּאָעמע איז געשריבן אין דעם אייגנאַרטיקן אַראַבישן נוסח, וואָס טראַגט דעם נאָמען „טעדזינס“ (Tadji). ער באַשטייט דערין, וואָס די פּערזן פאַרענדיקן זיך מיט ווערטער, וועלכע האָבן פאַרשיידענע באַדייטונגען, נאָר פון איינעם און דעם זעלביקן פּאָנעמישן קלאַנג. דערביי באַווייזט נאָך אבן עזרא דעם קונץ, וואָס די אַלע ענלעך-קלינגענדיקע ווערטער פּאָלגן נאָכן שטרענגען סדר פונם אַלף-בית. דאָס גאַנצע ווערק טראַגט דעם נאָמען „תרשיש“ (כריזאָליט), ווייל עס באַשטייט פון אַזוי פיל פּערזן, וויפיל דאָס וואַרט תרשיש באַטרעפט (1210). דאָס גאַנצע ווערק באַשטייט אָבער פון צען קאָפיטלעך; יערער קאָפיטל פאַרענדיקט זיך מיט אַן אנדער נאָמען פון אַ טייערן שטיין (לָשָׁם, יִשְׁקָה א. א. וו.).

1 „אוצר נחמד“ II, 184 :

וְשִׁירוֹתַי תְּלִי-קִתָּם...

וְלֹא יִשְׁכַּחוּ כִּסֵּי יְצוּרִים — עַד יִקְרְשׁוּ יָמִים וְלַיְלִוֹת

קָאָלוּ קְלִשׁוֹן חֲזוּיִם חֵם לְקוֹחוֹת — וּמְרוּם קְרוֹשִׁים חֵם אֲצוּלוֹת

וְהָאֵשׁ לְדוֹ לְחֵם, וְחֵם — יִסּוּן שְׁקֵשׁ, וְחֵם חֵם קְנִלוֹת.

2 צום ביישפיל: „צל קח“ און „עלקח“, „נוד“ און „נאר“, „צנח“ (קעלט) און „צנח“ (שוץ). דער דיכטער אַלחריזי רופט אָן די דאָזיקע פּאַרם: קָלִים נְקָדִים וְחֵם קְרָנִים נְקָדִים (ענלעכע קלאַנגען מיט פאַרשיידענעם אינהאַלט).

און באשטייט ווידער גענוי פון אזוי פיל פערזן, וויפיל דער נאָמען פונם באַטרעפנדיקן שטיין באַטרעפט. און ווען ביי אַ זעלנע קאָפּרעכיקע קונצשטיק האָבן דאָך זיינע לידער אינם „תרשיש“ ניט אָנגעוואָרן זייער קון און בלענדן מיט זייער פּילפאַרביקער שיינקייט און בילדער=פּראַכט, — איז דאָס זייער אַ שאַרפּער באַווייז, ווי הויך באַגאַבט דער דיכטער איז געווען 1. אין די שפּעטערדיקע יאָרן, בעת דער דיכטער=עסמעטיקער איז מגולגל געוואָרן אינם גאָטספּאַרכטיקן „פּלֶתֶן“, האָט אבן עזרא אַוועק=געוואָרפן די געקינצלטע פּאַרמען, און זיינע לידער, בפרט די רעליגיעזע, מאַכן אַ גרויסן רושם מיט זייער ערנסטער פּשטות און האַרציקייט פון געפילן; און ניט אומזיסט פאַרנעמען די תּפילות און פּיוטים פונם „פּלֶתֶן“ אַזא בּכבודיקן אַרט אין דעם ספּרדישן מחזור. אָבער אויך אין אבן עזראס רעליגיעזע פּיוטים איז דייטלעך צו באַמערקן דעם קונציקן מייסטער פון פּאַרם און טעכניק. דעם גראַם באַנוצט אבן עזרא אין אַלע מעגלעכע שאַרשיידנאַרטיקע פּאַרמען. חוץ דעם געוויינלעכן גראַם אין סוף פון די פּערזן, צעפּאַלן ביי אבן עזרא ניט זעלטן די ערשטע העלפט פונם פּערזן (דלת) אין צוויי באַזונדערע טיילן, וואָס האָבן זייער ספּעציעלן גראַם, צ. ב.:

מְתֵי שֶׁבֶל בְּלֵי תִכְל — רְנָנֹת עֲרָכוּ נִגְדוּ
אֲשֶׁר יָצַר קֶל נוֹצֵר — יָצַר קֶל רוּם בְּיָדוּ.

אָדער די ערשטע העלפטן פון די פּערזן האָבן אַ באַזונדערן גראַם, ווי דאָס איז דער פּאַל אינם אויבן=ציטירטן ליד „מִפּאַת אַבְרָהָמִי“. אייניקע לידער זיינען ביי אבן עזרא אזוי געבויט, אַז יעדער פּערזן צעפּאַלט אין דריי טייל און אַלע דריי טיילן גראַם, צ. ב.:

אִם תִּסְרִיף שְׁבַתְנוּ — וְתוֹרְתֶךָ זְנַחְנוּ — זְכוּר כִּי עֶפְרָא זְנַחְנוּ.
אֵיכָה תִּפְקֹד בְּחַיָּה — עֲלֵי תוֹלַעַת. וְרָמָה — עֶפְרָא כִּן הָאֲדָמָה.

דער דיכטער באַנוצט אויך צייטנווייז ספּעציעלע ריטמישע עפּעקטן, וואָס מאַכן אַ שטאַרקן רושם; צ. ב. אין זיין באַקאַנטן, אופן לִפְרֶשֶׁת שְׁקלים, וווּ דער דיכטער שילרערט, ווי גאַנצע שאַרן מלאכים און שרפים לויבן גאָט דעם האַר פון דער וועלט. אַ דאַנק דעם אייגנאַרטיקן בוי פון

1 ניט אומזיסט האָט דער דיכטער און קריסיקער פונם 13טן יאָרהונדערט, יהודה אלהריוו, בעת ער האָט ויך באַקאַנט מיטן „תרשיש“, מיט תּחפּולות אויפגעצייכנט אויפן פּאַנסקרישט פּאַלנדיקע פּערזן:

אַנְשֵׁי תִבֵּל הֵם צִיץ נֹבֵל — בְּנֵתִיב גִּבְרֵת אֲוֹרְחִים,

תִּבֵּל תִּרְמָה לְעֶרְוַת נָן — אֵין בָּהּ כִּי אִם קוֹצִים חוֹתִים

וּבְתוֹכָם הוּא תִּשָּׁר טִשָּׁה — בְּשׁוֹשְׁנָה בֵּין הַחוֹתִים

(זע „ליטעראַטורבלאַטש דעם אַריענטיס“, 1846, 810).

די פערזן, דעם קונציק ריטמישן צוזאמענקלאַנג פון ענלעכע ווערטער און נעמען, וואָס פאָלגן שנעל איינס נאָכן אנדערן, — געלינגט עס דעם דיכטער מיט גרויס מייסטערשאַפט פולט איבערצוגעבן דעם געשווינטן [צשדיקן אימפעט פון גאַנצע מחנות שרפים מיט זייערע מעכטיקע פליגל, וואָס גיסן זיך אַלע צונויף אין איין פריידיק=זיגעריש לויב=געשריי:

קדוש, קדוש, קדוש!!

מלאכים ממליכים, מעריצים בכל פּאות.

מקדישים, מרעשים, מרגישים ברב תשואות.

נוראים ואין נראים, נפלאים ונפלאות.

אומרים: קדוש, קדוש, קדוש ד' צבאות!

שמו לעד, ברב רעד, באימה הן יעריצון

שאון שרפים, ברום עפים, כברקים ירוצון א. א. וו.

פערטער קאפיטל

יהודה הלוי. — זיינע יונגע יארן. זיין הארמאָנישע. גאַנצקײם; ליבע-
לידער; דער דיכטער פון נאַציאָנאַלע ליידן און האָפּענונגען. דער ציון-
אידעאַל אַלס צאַרמע בלוס פון מיטלאַלטערלעכער ראָמאַנטיק. דער דיכטער
איז עולה רגל; זיינע ציונס-לידער. הַלְיוֹת אויסשליסלעכע באַדייטונג.

ווי שטאַלץ אבן עזרא איז ניט געווען ביי זיך מיט זיין דיכטער-
טאַלענט, דאָך האָט ער גערן דעם קאַפּ געבויגן פאַר זיינעם אַ יינגערן
חבר. דער דאָזיקער חבר איז די קרוין און דער שטאַלץ פון דער
העברעיִשער מיטלאַלטערלעכער פּאַעזיע, די שענסטע און גלאַנצפולסטע
פּערזענלעכקייט פונם מיטלאַלטערלעכן ייִדנטום — יהודה בן שמואל
הַלְיוֹת איז זיין נאָמען¹.

ווי פּונגע צום רוב פון די ייִדישע גדולים, זיינען אויך וועגן יהודה
הַלְיוֹת לעפן זייער ווייניק פרטים באַקאַנט. מען ווייס אפילו ניט אויף
זיכער דאָס יאָר ניט פון זיין געבורט, ניט פון זיין טויט². עס איז נאָר
פעסטגעשטעלט, אַז ער איז געבאָרן אין דער קריסטלעכער קאַסטיליע
אין דער שטאָט טאַלעדאָ, און זיין פאָטער האָט אים געשיקט אין דער
אַראַבישער שפּאַניע, אין דעם וויכטיקסטן צענטער פון דעמאָלטיקער
קולטור, בכדי ער זאָל באַקומען אַ פּילזייטיקע בילדונג. תּלמוד און די
איבעריקע ייִדישע לימודים האָט יהודה הלוי געלערנט אין דער לוצענער
ישיבה אונטער דער השגחה פונם באַרימטן ר' יצחק אַלפֿסי. ער
האָט אויך שטודירט מעדיצין, זיך גרינדלעך באַקאַנט מיט דער גריכיש-
אַראַבישער פּילאָזאָפּיע, נאָר זיין באַליבטסטע באַשעפּטיקונג איז געווען —
דיכט-קונסט. שוין אַלס 13—15-יאָריק יינגל האָט ער זיך קונה שם
געווען מיט זיינע ווונדערשיינע לידער, און משה אבן עזרא, וואָס איז
שוין דעמאָלט געווען אַ באַרימטער דיכטער, האָט מיט התפעלות דער-
קלערט, אַז פון קאַסטיליע איז אַ שטערן אויפגעגאַנגען, וואָס וועט

1 אין אַראַביש האָט ער געהייסן אַבול סאַן אַבן אל-לְיוֹת.

2 מען רעכנט, אַז ער איז געבאָרן בערך אינם יאָר 1080 אין געשטאַרבן

באלייכטן די גאנצע וועלט 1. און שוין דעמאלט איז געשלאסן געווארן די הארציקע פריינדשאפט צווישן די צוויי בארימטע יודישע דיכטער, וואָס האָט געדויערט בין אבן עזראס טויט 2.

ווען יהודה הלוי איז צוריקגעקומען אין זיין געבורטסשטאָט, האָט ער זיך דאָרטן קונה שם געווען אלס פראַקטישער אַרצט; עס איז אָפילו אַ ספּך, אַז ער איז אַ צייט געווען לייב-אַרצט ביים קאָסטילישן הויף. און מיט שטאַלץ דערקלערט דער דיכטער אין איינעם פון זיינע שירים: „איך בין דער מענטש, וואָס איז צו אַלעמען פריינלעך; פאַרהאַסט זיינען מיר נאָר די הויף-שררות מיט זייער חניפה“ 3. די ווייניק-קולטורעלע קריסטלעכע קאָסטיליע איז, ווי עס שיינט, ווייניק געפּעלן דעם יונגן דיכטער. אים האָט געצויגן צוריק אין דער אַרצבישער שפּאַניע, און ער האָט זיך באַזעצט אין קאַרדאַווע.

ווייניק פרטים זיינען אונז באַקאַנט פון יהודה הלויס פּיאָנראַפּיע; דערפאַר אָבער זיינען די איבערלעבונגען פון זיין פּאָעטישער נשמה, דער רייכער און גרויסער אוצר פון זיין אינעווייניקסטער וועלט — בשלימות אויפגעהיט געבליבן פאַר די קומענדיקע דורות אין זיין גייסטיקער ירושה. עס איז זייער שווער אָנצוווייזן אַן אַנדער מיטלאַטערלעכן דיכטער, וואָס פּיי אים זאָל אויף אַזאַ פּולשטענדיקן אופן ווי ביי יהודה הלוי צונויפֿן געשמאַלצן זיין אין איין איינתייטלעך-האַרמאָנישן גוס דאָס פּאָעטישע שאַפּן מיטן לעבן פונם דיכטער, דער גאַנצער מהות פון זיין נשמה מיט דעם באַציען-זיך צו דער רעאַלער וועלט און איר סביבה. עס איז ממש אומ-מעגלעך אָפּצוטיילן הלויס אוצרות-רייכע פּאָעטישע ירושה פון דער קרישמאַל-רייניקייט פון זיין נשמה און פון דער ווונדערבאַרער שיינקייט פון זיין גאַנצן לעבן. די ערעלע און צאַרטע פּאָעטישע נשמה מיט אַלע אירע טיפענישן און אומפאַרגלייכלעכן חן האָט זיך נלייכצייטיק אָפּגע-שפּילט חן אינם שאַפּן, חן אינם לעבן פונם דיכטער. יהודה הלוי האָט ניט געוואָסט פון קיין סתירה צווישן דעם, וואָס ס'איז, און דעם, וואָס ווערט ערשט געוואָנט ש.נ. וואָס עס דאַרף זיין, דאָס מוז זיין, דאָס

1 חן קשעיר זכח לאיר

אויך עולם וטכון רחבו (כרם חמד V, 86).

2 אַדאָנק דער דאָזיקער פריינדשאַפט איז די העברעישע פּאָעזיע פאַרייכערט געוואָרן מיט אַ גאַנצן סכּום שיינע לידער, מיט העלכע די צוויי פּאָעטן האָבן באַשאַנקען איינער דעם אַנדערן. עס איז אויך געבליבן פון יהודה הלוי אַ האַרציקע עלעגיע, וווּ דער דיכטער באַהיינט דעם טויט פון זיין יונגס-פריינד.

3 אַני האיש אשר ישא פני כל — ולא ישא פני שרים חנפים (בראָדי

דיוואן, I, 49).

מוז. דערנרייכט ווערן... אָט די דאָזיקע ווּנדערבאַרע גאַנצקייט און אויסטערלישע שיינקייט גיסן זיך צוזוהי און איין פראַכט-געזאַנג, אין אַן אומשטערבלעכער בשמים-רייכער פּאַעמע, וואָס טראַגט דעם גאַמען — יהודה הלוי.

דער באַרימטער דיכטער היינריך היינע האָט מיט זיין פּאַעטישן חוש דערפילט אָט דעם דאָזיקן אומפאַרגלייכלעכן חן פון אונזער דיכטערס נשמה, און אין זיין באַוווסטער פּאַעמע „יהודה הלוי“ זינגט היינע הן הלויס פּאַעטישן טאַלענט, הן הלויס נשמה, ביידן צוזאַמען, זיין באַגייסטערט לויב-געזאַנג:

זיין און גערעכט אַנאָ מינדסטן פֿאַם
איז זיין ליד ווי זיין נשמה.
ווען דער בורא האָט זי געשאַפֿן,
די נשמה, זעלבסטאָפּרירן
האָט ער געקושט די ערשט געבאַרענע;
און דער נאָכקלאַנג פון דער נשיקה
לעבט אין יעדן ליד פון דיכטער,
וואָס איז געזאַלכט פון גאַטס גענאָד.

יהודה הלוי גופא רעדט אויך מיט גרויס התפעלות וועגן דער נאַנצקייט פון זיין נשמה¹.

„ווי זאָל איך פאַר אַ מענטשן פחד באַקומען? נישטאָ דער לייב, וואָס זאָל מיין נשמה מאַכן ציטערן. ווי זאָל איך זאָרגן פאַר דחקות און נויט? אין די טיפן פון מיין נשמה זיינען דאָך פאַרהאַן גאַנצע בערג פון רייכסטע אוצרות. פרעמד איז מיר דער הונגער, — זי שאַפט דאָך מיר די בעסטע שפייזן; געשיצט פּין איך פון דאָרשט — אים שטילן דאָך אירע ווּנדערבאַרע קוואַלן; בענקשאַפט און עלנט זיינען מיר גלייך אומבאַקאַנט — זיי פאַרטרייבן די זיסע טענער פון אירע האַרפּן. איך דאַרף נישט קיין געזעלשאַפט, — די קליגסטע רייד פון נאַענטע און פריינד קאָנען נאָר דערשטיקן דאָס געזאַנג פון מיין נשמה.“

איין איינציקער אידעאַל האָט געלויבטן ווי אַ שטערן פאַר דעם דיכטערס באַגייסטערטן אויג אין משך פון זיין גאַנצן לעבן; דאָס איז געווען דער אידעאַל פון שיינקייט. אָט דער אידעאַל איז געווען דאָס ציל און ענדצוועק פונם דיכטערס אַלע האַפּענונגען, פאַרלאַנגען און פּאַעטישע חלומות. און וואָס שאַרפּער און וואָס טיטער דעם דיכטערס

1 אין דעם ליד „יונה הקניז“, געדרוקט אין הלויס דיראַן, אַרויסגעגעבן דורך בראַדלי, וו, 164-167.

בליק איז געוואָרן, אַלץ העלער און שענער האָט אויפגעלויכטן דער שטערן פון זיין לעבן, אַלץ שטאַרקער און דערהייבענער האָט זיין ליד געקלונגען.

יהודה הלויס יוגנט-לידער באַווויזן גאַנץ צוליב, אַז דעם דיכטערס יונגע יאָרן זיינען געווען אָנגעזאַמט מיט ליכטיקער פרייד און לעבנס-לוסט. די טעג טאַנצן פאַר מיר זייער פריילעכן ראָד¹ — זאָגט דער דיכטער גופא¹. „איך בין — דערקלערט דער דיכטער — דער ים מיט זיינע רושיקע כוואַליעס“²; „ברייט און פול ווי דער ים איז מיין האַרץ“³. מיט דאָרשטיקע ליפן האָט דער יונגער דיכטער געטרונקען פונם זאַמטיקן לעבנס-בעכער, און זיינע פריידיק-באַשיפורטע געפילן האָט ער אויסגענאַסן אין זיינע לויב-לידער, וואָס באַזינגען די נאַטור, פּאַרדעף שיינקייט און פּרויען-ליבע. ער זינגט אויך פריילעכע צעך-לידער און וויין-לידער און לייגט פאַר, מען זאָל „אין דעם רוים-פּינקלענדיקן באַרוישנדיקן בעכער דעם ברענענדיקן ווייטאַג פון טרויער דערטרינקען“⁴. ער פאַרפאַסט קונציקע רעמענישן, שפּיציקע עפיגראַמען⁵, און איז מכבד זיינע פיל פריינד מיט לויב-געזאַנגען און גייסטריכע בריוו און פּערזן. נאָר אפילו אזוינע פשוטע צומאַל-שירים און פריינדלעכע מתנות ווערן ביי אונזער דיכטער אַפּט מגולגל אין אמת-פּאַעטישע פּערל, ווי, צום ביישפּיל, האָט באַקאַנטע ליד, וואָס הלוי האָט געשיקט משה אבן עזראַ, פּעט יענער האָט דעם וואַנדער-שטעקן אין זיין האַנט גענוסן און זיין געבורטשטאַט פאַרלאָזן. ווי וואַנדערשיין איז די ענד-פּאַרפאַס פון דעם דאָזיקן געדיכט:

1 אַדָּמָה וָאֵן רוּחַד נְקִדִי נְשָׁמָה.

2 אָני סִיף וְתִמְזֵן גְלוּי.

3 לְבִי יָם קְסוּלָא עַל קְדוּמָיו.

4 קְדָמִי נְבִיעִינוּ — חֶבֶךְ נְבִיָּה אִישׁ צִלְעִינוּ.

5 בכדי צו געבן דעם לעזער אַ באַגריף פון יערה הלויס עפיגראַמען, ברענגט

מיר דאָ אַינע פון זיי, „די גרויע האָר“:

די ערשטע האָר די גרויע,

האַט האָט זיך אויף מיין קאָפּ באַהיין,

געשווינג האָב אויך זי אויסגעריסן.

— גוט — זאָגט צו מיר די גרויע —

עס איז דיר לייבט געלונגען

מיך, די איינציקע, צו באַצחיינגען!

דעססו בלייבן אויך דאָן דער זינער,

דען קומען העלן אַלע מינע באַרדער

אין זייערע גרויסע גרויע שאַרן?

שְׁפָה קְרוּבָה מֵה לֶךְ אֶל עֲלָגִים
 אוּ מֵה לְטֹל תְּרָמוֹן, אֲלֵי גִבְבוּעַ? 1

בעת הלוי האט געשריבן א לויב-געזאנג צו איינעם פון זיינע פריינד (שלמה פריסל), האט דער דיכטער באקומען די טרויעריקע ידיעה, אז דער דאזיקער פריינד איז געהרגעט געווארן. דער דערשיטערטער דיכטער האט דאן זיין לויב-געזאנג פארענדיקט מיט הארצרייסנדיקע עלענישע קלאג-סטראפן. א גאנצע ריי פון זיינע פריינדשאפט-לידער (שירי ירדות) זיינען באצירט — לויט דעם איבערגענומענעם נוסח פון די אראבישע דיכטער — מיט קלאסיש-שיינע נאטור-שילדע-רונגען. אינם לאנגן ליד, וואס הלוי האט געשיקט זיין פריינד שלמה אבן גיאות, בעת דער דיכטער באשרייבט דארטן זיין גרויסע בענקשאפט נאכן ווייטן, אבער הייסגעליבטן פריינד, גיט ער אגב אורחא א פרעכטיקע שילדערונג פון א דרומדיקער זומער-נאכט, ווי ביי איר נסיסה ווערט געבארן אין גאלדענעם פורבור דער שטראלנדיק-לאבנדיקער פרימארגן 2. דאס לויב-געזאנג, וואס דער דיכטער האט געשיקט זיינעם א חבר, יצחק אליתום, הייבט זיך אן מיט א באנייטערטן לויב דער שיינקייט פונם דרום-פריילינג, וואס בלענדט דאס אויג מיט זיין פארבן-פראכט.

ערשט נעכטן האט די ערד, ווי א קינד, מיט גיריקייט געזויגן די קאלטע טראפנס פון א ברוגן ווייס-גרוען וואלקן; ווי א פלה איינגעהילט אין ווינטער-שלייער, האט זי מיט א צאפלידיקן הארצן געבענקט אין שטיין און געחלומט נאך הייסע אומאָרעמונגען פון ליבע און גלוסט-געבארן. נאָר אַט האָט זיך דער פּרילינג באַוויזן, און אויסגעלייזט איז די ערד געוואָרן פון איר זיס-שמאַרציקער בענקשאַפּט. זי שטראַלט און בלענדט מיט אירע גאַלדען-זיידענע שטיקערייען; זי שימערירט מיט אלע אירע אויסגעצירטע קלומבעס און שיינט און לייכט מיט שטאַלץ און נחת אין איר פילפארביקן מאַנטל. פאַרשווענדעריש בייט זי אָן אויפהער אירע קליידער, באַצירט און באַדעקט אַלץ מיט זיידענע געוועבן, און אין יעדן קומענדיקן פּאָרד (קאַיאָר) קוקט די בלומען-וועלט מיט נייע אָפענע אויגן: אַט גלאַנצן פּערלמוטערדיקע אויגן, באַלד בלענדן אונז רובינען-פאַרבן און גלייך ווערן זיי אונטערן סמאַראַנדן-דעקטוך פאַר-שוואַנדן. אַט איז די וועלט אין ווייס געצירט, און גלייך באַדעקט זי זיך מיט העלן פורפור, ווי אַ שיינע יונגפרוי, בעת דער ליבע-קוש צאַפּלט פאַר-שעמט אויף אירע ליפּן... אַך! ווי וואַנדערשײן זיינען די בלומען פון דער

1 דו טייסער פונם וואָרט — הי קומסטו צווישן שווערצונגיגע? וואָס אַר
 2 שייכות האָט דער געבענסשטער מוי פון חרמון צו די אַרשאַלמענע בערג פון גלבווע?
 3 דאָס ליד 2: ג'נ גדיבח" (בראָדיס ריחשן I, 137-141).

ערד! גלייך זי האָט ביי די בלויע הימלען די שענסטע שטערן אוועקגערויבט...

„מיר וואַנדערן רוניק און שטיל אין די געדיכטע טאָטנס פון די דופטנדיקע גאַרטן-אַלייען. מיט אַ גליקלעכן שמייכל באַגענגט די ערד די פּערל-טרערן פונם מאָרגן-טוי; זי לאַכט — און די טרערן שימערידן און גלאַנצן ווי טייערע געשליפענע שטיינער אויפן געשטריקטן ברוסט-טוך. זי פאַרנעמט מיט שמחה דעם געזאַנג פון יעדן פּליגל, און הערט זיך אַיין, ווי דאָס טייבעלע טורטלט איר געליבטן. זי זינגט און יובלט דורך יעדן בלעטל און דעם מינדסטן גרעול, ווי אַ יונגע פּלה אונטערן דעקטוך; און אַלץ טאַנצט און יויכצט אין פּריילעכן ראָד. .. גליקלעך צאַפּלט מין נשמה און פאַרנעמט דעם שיינעם סוד, געבראַכט פונם פּרימאָרגן-ווינטעלע, פּריש געטובלעט אין בשמים-ריחות. שטיפּעריש לויפט עס ווייטער, און דער מירטעס דופטנדיקן גיח האָט עס מיט זיך גענומען די הערצער צו דערקוויקן. דער מירטעס צווייג, וואָס האָט זיך אַקאַרשט אין דער הייך געהויבן, באַגריסנדיק דעם ליבן גאַסט, — נייגט זיך ווידער צו דער ערד, און די פאַלמען-שפיצן צאַפלען גליקלעך, פאַרשיכורט פונם הילכיקן פּויגל-געזאַנג... 1.

דעם דיכטערס שאַרפּער אויער האָט געשפּירט די לייכטסטע פּאַוועגונג פונם שטילסטן גרעזעלע, דעם צניעותדיקן אָטעם פונם באַהאַל-טענעם בלימעלע. פאַרשיכורט איז געווען דעם דיכטערס האַרץ פון דער נאַטורס רייכע גאַבן און נדבָנישע געשענקען, און ווי אַן ערשט-קלאַסי-שער מייסטער פאַרקערפּערט ער אין שאַרפּע בולטע פּילדער די בלענדנע-דיקע עֶשרות פון דער פאַרבן-פּראַכט, דעם פּריידיק-נצחֶנישן יובל-געשריי פון דער נאַטור, וואָס שפּריצט מיט זאַפט און לעבן.

און אויף דעם דאָזיקן פּילפאַרביקן גרונד-טאָן, פאַרשיכורט פון די געווירצטע ריחות און הייסן אָטעם פון דער מיט דרום-שטראַלן באַגאַ-סענער ערד, זינגט דער יונגער דיכטער זיין שטורמיש ליד פון דער ערדישער ליבע. אויפגעוואַקסן אין דער סביבה פון אַ מזרח-פּאַלק מיט זיין האַרעם-לעבן, באַזינגט אונזער דיכטער אין באַגייסטערטע סטראָפּן די יונגע שיינע אַינוואַונדערנינגס פון די רייכע פּראַכט-האַרעמען:

„באַגריסט, איר זינגער, די יונגע שיינע! קומט אַהער, איר אַלע מייסטער איבער פּירלען, האַרפּן און אַנדערע פּלי-זמר! זינגט אַ לויב-ליד

1 „על שושני האביב“, אין דיוואן פון הרבני II, 58—59. אין דער ספּראַך 17 איז דער פּערן „ביחור לחופים רחוקי בביקת“ בלי-ספּק פאַרגריינט, און אַנשטאַט „רחוקי מרחקת“ דארף מען לייגען „רחוקי מרחקת“.

די שטאַלצע מיידן, וואָס קוקן שווייגנדיק דורך די פענסטער פון זייערע פראַכט-געצעלטן. מיט תמימות־דיקער צניעות זיינען זיי באַהאַלטן, ווי אונזער מוטער רבקה, און גלייך שוין און ריין איז זייער גוף, ווי דאָס האַרץ מיט דער נשמה. בלויז צופעליק וואָרפט איינע אַ בליק — און שוין אויף טויט איז דעם מענטשנס האַרץ פאַרווונדעט. און אומשולדיק בלייבן זיי, די תמימות-שיינע! ריין זיינען דאָך זייערע אַנטבלויזטע צאַרטע הענט, ניט באַרירט האָבן זיי די שאַרפע גיפטיקע פּיילן... זיי באַגערן ניט קיין צירונג, קיין פאַרביקע פראַכט-געווענטער. מוטלאָז אין זיסן האַלבן דרימל זיצן זיי מיט אַראַפּעגלאָזטע אויגן; וואָלטן זיי זייער געזיכט אַנטפּלעקט — די זון אַליין וואָלט געווען געבלענדט דורך דעם גלאַנץ פון דער דאָזיקער שיינקייט. זייער ליכטיקער אָנבליק זאָגט אָן די בשורה: דער טאָג קומט אָן, און צווישן די רינגען פון זייערע לאָקן סוקט די נאַכט מיט אירע שוואַרצע שאַטנס... פאַר דער מחנה ווונדערשיינע שטערן איז מין האַרץ דער פרייטער הימל, און אומגעשטערט וואַנדערט יעדער שטערן זיין פרייען שטאַלצן וועג. ווי אומבאַהאַלפן בלאַנדזשעט מין געבלענדט אויג צווישן דעם הירושימדיקן קראַנץ פון צערטלעך-שלאַנקע, בלענדנדיק-העלע, לאַנגזאַם-מידע, ברענענדיק-הייסע, ראָזיס-רויטע, שטראַלנדיק-ווייסע, ליבע שיינע יונגע פרויען! ווי שטרענג זיי היטן מיט זייערע קאָראַלן-ליפן די צוויי ווונדערבאַרע שנירן שייג-געטאַקטע צווילינגס-פערל. אַך, פאַרגיב, טיין האַרץ, ווען זייער בליק האַלט אָפּט פאַרבאַרגן פאַלשקייט און חנופה, — זיי זיינען דאָך אַזוי רייצנדיק שוין! זיי שמעקן ליבער פון די שענסטע רויזן. שלאַנק און בויגזאַם זיינען זיי, ווי די איידעלע פאַלמען, געקושט פונם ליכטן מאָרגן-ווינטל. יאָ, זיי רויבן גרויזאַם הערצער און מאַכן טיפע ווונדן — דאָס איז אָבער נאָר דער קליינער לויז פאַר דעם גן-עדן-נחת, וואָס די אויגן האָבן פאַרשיכורט געזאַפּט מיט גר דעם גלאַנץ און שיינקייט פון זייערע געזיכטער... 1.

1 וורבנים אויסגאַבע, I, 47-48. די דאָזיקע סטראָפּן דינען אַלס אַריינפיר צו אַ גרויסן געדיכט, וואָס דער דיכטער האָט געשוקט אַ גוטן פריינד אין מצרים אויפן וועג קיין ארץ-ישראל. די דאָזיקע סטראָפּן אונטערשיידן זיך לויט זייער שמימונג אַזוי שטאַרק פון דעם ווייטערן טייל פון דעם געדיכט, אַז עס איז אַפילו אַרויסגענומען געוואָרן די מיינונג, אַז דאָס זיינען צוויי גאַנץ פאַרשידענע לידער. אַנדערע חידושי האָבן אָנגעהויבן, אַז ביי די אַראַבישע דיכטער איז בכלל געווען אַזאַ מאָדע ביי אַ פריינדשאַפּט-געדיכט פאַרויס צו געבן אַ נאַטור-באַשרייבונג אָדער אַ לויב-געזאַנג דער פראַכט פון פרויען-שיינקייט. מיר האַלטן עס אָבער פאַר פּסיכאָלאָגיש אוממעגלעך, אַז ביי דער שמימונג, אין וועלכער אונזער דיכטער האָט זיך געמונגט אויפן וועג קיין ציון, זאָל ער מיט אַזאַ העפעלות זיך נעמען באַזינגען די שיינע אַינזוינערנס פון די האַרעמען. עס איז דערפאַר זיכער צו בלויבן, אַז בתור אַריינפיר צום פריינדשאַפּט-ליד האָט ער געגעבן איינס פון זיינע יונגס-לידער.

אין ענלעכע פארבן מאַלט אויך אונזער דיכטער די יונגע „בישוף“ מאַכערין (בעלת-כּשפים), וואָס איז אזוי בלענדנדיק=שיין, אז ווען זי זאָל פון זיך אַראָפּוואַרפן אַלע קליידער, וואָלט דאָך איר לייב ניט אַנטבלויזט געבליבן, ווייל דער צויבער פון תּמימות און דער גלאַנץ פון אומפּאַר=גלייכלעכער שיינקייט וואָלטן איינגעהילט דעם נאַקעטן לייב אין זייער שטראַלנדיקן בישוף=מאַנטל¹.

צווישן די אַלע שיינע פּרויען פונם הייסן דרום האָט דער דיכטער געפונען די איינציקע, די אויסדערוויילטע און הייס=געליבטע. גיריק האָט דער יונגער דיכטער געטרונקען פון דעם פּאַרוישנדיקן ליבעס=בעכער, און יעדער טראָפּן פון דעם זיס=שמאַרציקן געטרענק איז פּאַרוואַנדלט געוואָרן אינם דיכטערס נשמה אין אַ יובלנדיקן בישוף=אַקאָרד, אין אַנטציקנדיקע ליבע=סטראָפּן.

די שיינקייט פון דער געליבטער, די ליבע=פּריידן און דער צער פון בענקשאַפט — דאָס אַלץ פּאַקומט ביי אונזער דיכטער פּלאַסטישע פּאַרמען און לעבעדיקע פּאַרבן, און איבער דעם דאָזיקן „שיר השירים“=געזאַנג פון ליבע שוועבט דער חן פון תּמימותדיקער גראַציע, צייטנווייז שטיפעריש מילד, צייטנווייז באַדעקט מיט אַ לייכטן וואָלקנדל פון שטילן טרויער...

איינגעהילט אין דער נאַכט איז געקומען מיין געליבטע. זי האָט מיר באַוויזן דעם פּלאַם פון אירע באַקן און דאָס גאָלד פון אירע לאַקן, וואָס פּרוימען אַרום ווי פינקלדיקע רובינען די ווייס=געטאַקטע קרישטאַלענע שלייפּן; איר בישוף=געשטאַלט איז דער אויפגייענדיקער זון געגליכן, בעת זי באַצירט מיט אירע שטראַלן=שפּיזן אין גאָלדיקן פּורפור די לוסטיקע וואָלקנס פונם פּרימאָרגן². די אייגענע „גאָלדלאַקיקע“ שיינע באַזינגט דער דיכטער אין זיין גראַציעזן ליר „שלום לצביה נערה“: „דו גאָלד=לאַקיקע קיניגין פון פּראַכט און שיינקייט, — באַקלאַגט זיך דער דיכטער — אַ שלאַנקע הירשין ביסטו, און טוסט פּאַרצוקן ווי אַ לייבין“³.

און פּאַרחלומט און מאַט זינגט די געליבטע: „אויפן לייכטן פליגל פונם ווינט, ביים פּאַרגיין פון זומער=טאַג, שיק איך מיין גרום דעם

1 הרבני, I, 95.

2 ליל נלקח אלי צבתי גכרה — מפת לטיסה וצמת אשכח
 צהוב קצין אדם קבסותו עלי — כשת גדולה תמונת תארת
 סתם עשקש בעלומה סאדים — את עני נשף קלסב וקרה.
 3 צהובת שער, תמימות יוסי
 צבתי נאיד באתרי תקרטי.

געליבטן, איינציק איז פון אים מיין באגער: געדענקען זאל ער דעם טאג פון צעשיידן, ווען מיר האָבן דעם בונד פון ליבע געשלאָסן אונטערן שאַטן פון עפּלבוים¹.

די דרום-ליבע איז אָבער היים און גיריק, און דורך די זיסע צארטע ליבע-טענער רייסט זיך פּלוצלינג דורך דער פּלאַס פון ברענענ-דיקן באגער און גיריקן פּאַרלאַנגען. עס דערהערט זיך די פייערדיקע פּונקען-שפּראַך פון „שיר השירים“, פון דער ביבלישער שולמית; די באַקן ווי די רויזן — זיי פליקן דורשטיק מיינע אויגן; די בריסטן ווי גראַנאַטן — זיי פּאַסן גיריק מיינע הענט; אירע ליפּן, די גליענדיקע קיילן, פּרעסן מיינע ליפּן-צוואַנגען; און אירע לאַקן, די שוואַרצע שלאַנגען, שטיקן מיך אין זייערע זיס-שמאַרציקע רינגען².

דער דיכטער זינגט זיין געליבטער:

מיין לעבן שענק איך גערן פאַר דיין נאַכט פון ליבע... אַך, לאַז מיך געניסן דעם זאַפט פון דייע פּורפור-ליפּן, אויסטרינקען ביז צום לעצטן טראָפּן דעם פּאַרשיפורנדיקן בעכער פון ליבע!³

און די געליבטע דערקלערט אָפּנהאַרציק:

„אַלע אוצרות פון דער וועלט פאַר דער איינציקער נאַכט, ווען אונטערן שוץ פון אירע פּליגל האָב איך מיין ליבע דעם געליבטן געשענקט! זיין אַטעם האָט מיך ווי דער שטאַרקסטער וויין באַרווישט און גיריק האָב איך זיינע רויטע באַקן געקוישט. באַטרונקען האָט ער מיך מיט די ברענענדיקע קושן פון זיינע קרעלן-ליפּן ביז זיינע לעפּצן האָבן דערמאַטערעט געבעטן: גענוג שוין, גענוג! איך בין מיר שוין צו קושן!“

נאָר קאַפּריציען און מוטוויליק איז די ליבע, און אירע דופּטנדיקע רויזן זיינען ניט פריי פון גאַנץ שפּיציקע דערנער. דער פּאַרליבטער דיכטער באַקלאַנגט זיך: „אין מיינע טרערן וואַשט זי אירע קליידער און טריקנט זיי אונטער די שטראַלן פון איר שיינענדיקן געזיכט. זי באַדאַרף ניט קיין קוואַלן — זי האָט מיינע אויגן! זי באַדאַרף ניט קיין זון ביי זאַך בלענדרדיקער שיינקייט“⁴.

און די געליבטע זאָגט מיט אַ שאַלקהאַפּטיקן שמיכל:

- 1 אַשָׁא שְׁלוֹכֵי צַל קִנְיָ סָרוּם
אֶל דָּוִד קָהֵם חַיִּים בְּצֵת יְאֻם
לֹא אֲשַׁאֲלָה בְּלִמְיָ נְכוֹר יִם סְגוּדוֹ
בְּקִרוֹת בְּרִית אֲמֵב עָלַי סָפִים.
- 2 בראַדי, דיוואן, II, 44.
- 3 דיוואן, תרנב, I, 132.

„אויף מיינע קניען האָט דער ליבער גערוט און אין מיינע שוואַרצ-
אפּלען זיין שפיגלבילד דערוען. דער שטיפער האָט מיט קושן מיינע
אויגן באַדעקט. ניט מיך — מיין געליבטן האָבן זיינע ליפּן געקושט!“¹
„מיין טייערער, מיין ליבער, — פּליסטערט מיט אַ שמייכל די
שיינע, — שנעל וואָך-אניף פון דיין דרימל! לאָז מיך אָנזעטיקן זיך מיטן
גלאַנץ פון דיינע אויגן-שטערן! האָסט אפּשר פון הייסע אומאַרעמונגען
און קושנדיקע ליפּן געחלומט? — דיין פּוּת-חלומות בין איך גרייט
צו זיין!“

נאָר אַט איז געקומען דער טרויעריקער טאָג פון צעשיידונג, און
מיט צער רופט אויס דער געליבטער:

„שיידן ווילסטו זיך פון מיר — אַך, וואַרט נאָך אַ ווילע, לאָז
מיינע שמאַכטנדיקע בליקן איינזאָפּן דאָס באַגליקנדיקע ליכט פון דיין
שטראַלנדיקער געשטאַלט. עס איז נישט צו גלויבן, אַז דעם שלאָס פון
מיין ברוסט זאָל מיין האַרץ ניט אויפרייסן, אום דיך אין דיין וועג ווי
אַ געטרייער קנעכט צו באַגלייטן. ביי אונזער ליבע באַשווער איך דיך:
פאַרגעס ניט אונזערע גליקלעכע טעג, ווי איך וועל אייביק געדענקען די
גן-עדן-נעכט פון דיינע זיס-ברענענדיקע אומאַרעמונגען... קיניגן וועט
דיין געשטאַלט איבער אַלע מיינע האַפּענונגען און טרוימען, — אזוי זע
אויך דו צו מיר ליב און צערטלעך אונטער די פּליגלען פון די זיסע
חלומות. אונז צעשיידט דער קאַכנדיקער ים פון ביטערע טרערן, און
ניט אינשטאַנד בין איך צו דיר אַריבערצוקומען; נאָר ווען דו, מיין
ליבע, צו מיר דיין שטראַלנדיקן בליק דערהייבסט — פאַר מיינע טריט
צעשפּאַלטן וועלן גלייך זיך די אָפּגרונטן...“

אויך נאָך מיין טויט וועל איך דיינע לייכטע טריט מיט זייער
גאַלדענעם גלעקלעך-קלאַנג² דערהערן, און אויף דיין גרום וועט דיך
פונם טיפּן כבר מיין פרייד-געשריי באַגעגענען: „איך ליב דיך!“ אַך,
מיין האַרץ בלוטיקט, און דאָס בלוט האָבן דיינע הענט פאַרגאַסן —
ערות זיינען דיינע פּורפור-ליפּן און די רויזן פון דיינע באַקן... גענאַסן
האָט מיין פאַרבלוטיקט האַרץ דעם האַניק-זיסן געטראַנק און אויך דעם

¹ יום השקטתו של קנאי

נראה תבנית קאייטווי

נשק שמי ימי קסמט

את סאָרו נשק ולא יני.

² אין יענע צייטן איז געהען אַ מאַדע אַרומצוברייטען די פרויען-שיך און
קליידער ביז קליינע גלעקלעך.

גאליק=ביטערן בעכער — דאָס זיינען דיינע זיסע קושן און די ביטערקייט פון צעשיידן... פון אלע אוצרות אין דער וועלט באַגער איך נאָר דעם שמייכל פון דיינע ליפן און דעם באַנד, וואָס אַרום דיינע לענדן. מיינע בעסטע בשמים, די לאַבונגען פון מיין נשמה זיינען דאָך דיינע ליפן; מיין רו און גליק — ביי דיינע בריסטן! פאַרלאָשן איז דיין שטימע, זי דערגרייכט ניט מיינע אויערן — נאָר אירע טענער קלינגען איבער אלע סטרונעס פון מיין האַרצן. — נאָר מיין שאַטן איז איצט דאָ געבליבן, מיין האַרץ בלאַנזשעט דאָך נאָך דיינע טריט. פאַראייניק, אַך, וואָס גיכער דעם קערפער מיט דער נשמה! קום צוריק, מיין ליבע, קום צוריק אַהיים! 1. איינס פון הלויס טיפישסטע ליבע=לידער פאַרענדיקט זיך מיט אַ גאַנץ אומדערוואַרטן אַקאָרד. דער דיכטער זינגט אַ ליבע=ליד דער שיינער איינוווינערין פונם האַרעם (צְבִית הַרְמוֹן). אין געווערצטע העכסט=מורחישע בילדער שילדערט ער זיין ליבע און זיין בענקשאַפט: „ווי שייך דו ביסט, — דערקלערט דער דיכטער, — ווי פול מיט פישוף איז דיין בליק! פאַרברידערט זיינען אין דיין געשטאַלט דער רייצנדיקער חן פונם שטייכלדיקן פֿאַור (קאַפּאַר) און די מילדע פאַרחלומטע שיינקייט פון דעם, אין פורפור געבאַרענעם, זוכער=אַוונט. באַטראַכטן טיינע אַנטציקטע אויגן דיין שטראַלנדיקן פנים און די נאַכט פון דיינע לאַקזן — גאַטס=פאַרכטיק פליסטערן מיינע לעפצן: געבענטשט זאָל זיין דער יוצר אור ובורא חושך!“

אין דעם ליד ווערט ווייטער דערציילט, ווי דער פאַרליבטער דיכטער בעט די האַנט ביי דער שיינער טאַכטער פון דער זון און דער לבנה — און וויל מיט איר אונטער דער חופה דעם בונד פון ליבע שליסן, און פלוצלינג פאַרענדיקט דער דיכטער מיט פאַלגנדיקער סטראַפּע:

„אַך, ווען וועט אויך די אַרעמע ציונס=טאַכטער איר רו געפינען אויף דעם כלה=געלעגער און דערשאַלן וועט גאַטס שטים: שטיי אויף, די וואָס בלאַנדרושעט אין פרעמדע לענדער! זע, דער טאָג קומט אָן און אויפגעלויכטן האָט די זון! 2.“

1 פראַנמענטן פונם לאַנגן געדיכט „מה לך צְבִיתָה“.

2 נגיז זמן בת ציון

לְהַנְיֵעַ בְּחֹדֶם אֲשֶׁר־יוֹן

וְנִרְיֵעַ עֲלֵיךְ עֲלִיוֹן

קוּפִי לְךָ. שְׂכֻנַּת־קֶשֶׁת — אִבְרָךְ

הִנֵּה קָא וְנִבַּח יִשְׁרָאֵל.

(דיוואן, ברעדי, וו, 49—50).

און דער דאָזיקער אומדערוואַרטער אַקאָרד איז דאָך ניט קיין צופעליקער. ענג פאַרקניפט מיט הלויס ליבע-לידער זיינען זיינע חתונה-געזאַנגען, וואָס ער פלעגט שיקן פאַר אַ מתנה זיינע באַקאַנטע חתן-בלה. אַ גאַנץ אייגנאַרטיקער צניעותדיקער חן איז אויסגעגאַסן אויף די דאָזיקע דופטיקע לידער, וואָס באַזינגען די שעמעוודיקע ליבע, דעם הייסן שטאַרקן באַגער פון יונגע הערצער, באַהאַלטן אונטער דעם דעקטוך פון תּמיוּת און אומשולד¹. און איינס פון אַזעלכע לידער, וווּ עס ווערט באַזונגען דער האַרציקער בונד פון צוויי יונגע פאַרליבטע הערצער, פאַרענדיקט ווידער דער דיכטער אומדערוואַרט טיט אַן אַקאָרד פון טיפן טרויער: „אַך, ווען וועט אויך פאַר מיין פּאַלק קומען דער ליכטיקער טאַג פון פּרייד און אויסלייזונג?² אַט דער דאָזיקער טרויעריקער אַקאָרד — דאָס איז דער ערשטער שליה, וואָס גיט צו וויסן, אַז אין דעם דיכטערס נשמה, אין איר אירדען-וועלט און אינעווייניקסטע געפילן, איז פּאַרגע-קומען אַ גרויסער שינוי. וואָס קרעפטיקער און מענלעכער הלויס דיכטער-טאַלענט איז געוואָרן, אַלץ שאַרפּער און הילכיקער האָבן זיך אין אים געלאָזט הערן די אומעטיקע טענער פון נאַציאָנאַלן שמערץ. דער געוואַלטיקער גע-ראַנגל, וואָס איז אין הלויס צייט פּאַרגעקומען צווישן דער קריסטלעכער און מוסלמענישער וועלט אין דעם דיכטערס געבורטסלאַנד און אויך אינם לאַנד פון זיינע אָבות, די צרות, וואָס די יידן האָבן דערפּיין געהאַט אויסצושטיין פון ביידע פּינלעכע צרדים, — דאָס אַלץ האָט דערוועקט אינם דיכטערס האַרץ דאָס טיפע שמערץ-געפיל איבער דעם ביטערן גורל פון זיין שוועלאָזן פּאַלק.

„ניטאָ, — קלאָגט זיך דער דיכטער, — וווּהין צו אַנטלויפן; ניט אין מזרח, ניט איז מערב געפינען מיר ניט קיין רו... אויב ישמעאל

¹ הלויס אייניקע חתונה-שירים זיינען געשריבן אין אַריענסאַלישן סטיל פון וויציקע רעסענישן. פאַר אַ ביישפּיל ברענגען מיר דאָ דאָס ליד, וואָס דער דיכטער האָט געשיקט אַ יונגער בלה און איר חתום נאָמען איז געווען יחורה:

„גרייס איז שוין די חושה, אין אויסטערלישער פּראָכט גלאַנצט דער שיינערס אויסגעצירער פּלה-געצעלם. מילד ווי די מלכת שבא טיילט זי די רייכסטע געשענקען און פרעגט דערפּיין אַ רעסעניש מיט אַ ליבן שטייכל: „צי האָט איר ווען געהערט, צי האָט איר הען געווען, אַז אַ גאַזעל זאָל וווינען אין אַ לויבן-הייל און קיין פּחד ניט האָבן, פון קיין ביזו ניט וויסן?“ — „אַך, — ענטפּערט איר דער שיינער, — דו אַלליין, דו שרעקדיקע אינדיין, קומסט דאָך רוען אין געצעלם פון לייב דעם יונגן!“ (נור אריה יהודה).

אין נוכח, אָדער אדום זיגט — גלייך ביטער איז דער גורל פון מיין פּאָלק¹.

די גרויסע וועלט-דראַמע פון דעם גלות-פּאָלק, זיין וויי און זיינע גרויסע ליידן האָבן דערשיטערט דעם דיכטערס געפילפולע נשמה, און זיינען גלייך מגולגל געוואָרן אין ווונדערפאַרע צאַרט-זיסע שמערץ-אַקאָרדן... נאָר אויך דער נאַציאָנאַלער צער און טרויער איז ביי אונזער דיכטער ענג צונויפגעבונדן מיט דעם העכסטן און איינציקן אידעאַל פון זיין לעבן — דעם אידעאַל פון גלאַנץ און שיינקייט. וואָס מענלעכער, וואָס טיפער דער דיכטער איז געוואָרן, האָט דער דאָזיקער יונגט-אידעאַל זיך ביסלעכווייז באַפרייט פון זיין ערדישער הלבשה, פון זיין מאַטעריעל-קערפערלעכן כאַראַקטער, און אָנגענומען אַלץ מער גייסטיקע, דערהייבענע פאַרמען. אין דער נשמה פונם רייה-געוואָרענעם דיכטער איז פאַרגעקומען אַ טיפער גייסטיקער שינוי, וואָס דערמאָנט זייער אין די גלגולים, וואָס ס'האָט דורכגעמאַכט אין דעם פּאָלקס-באַוואוסטזיין דאָס, געזאָנג איבער אַלע געזאָנגען, דער אייביק-יונגער ליבע-עפּאָס, שיר השירים. בעת דאָס אַמאָל זאַפטיק-יונגע און קרעפטיקע פּאָלק, וואָס האָט מיט דער שאַרף פון שווערד זיך אַ היים דערוואָרפן, איז געוואָרן אַן, עם הרוח, דאָס פּאָלק פון נביאים און דער, בני בכורי ישראל, — זיינען די גיריק-תאווהשע, מיט פאַרשיפורנדיקן ליבע-ברען פּלאַמענדיקע סטראָפּן פון שולמית און איר געליבטן מגולגל געוואָרן אין אַ מיסטיש-הייליק געזאָנג, וווּ עס ווערט באַזונגען דער זיווג פון דער פנסת-ישראל מיט הקדוש ברוך הוא. דאָס אומשטערבלעכע געזאָנג פון ערדישער ליבע און ליידנשאַפט איז געהייליקט געוואָרן; עס האָט פאַרלאָרן זיין קערפערלעכן לבוש און איז געוואָרן לויטער קַיִן קַיִן, אַ געטלעכע מיסטעריע. אויך ביי אונזער דיכטער איז דאָס ליד פון ערדישער ליבע און קערפערלעכער שיינקייט ביסלעכווייז נְתַעֲלָה געוואָרן אין רעליויעזער התלהבות און מיסטישן עקסטאַז.

דאָס באַרוישנדיקע געפיל פון פרייד און גליק, מיט וועלכן ס'האָבן באַשאַנקען דעם דיכטער אין זיינע יונגע יאָרן די פּראַכט-שיינקייט פון דער נאַטור און דער פּישוף-בעכער פון ליבע, — האָט ביסלעכווייז אַראָפּגעוואָרפן פון זיך דעם ערדישן נְשְׁמיותדיקן לבוש און איז מגולגל געוואָרן אין זיסער בענקשאַכט, אין באַגייסטערטער התפעלות פאַר דער דערהייבענער גרויסקייט פון דעם באַשעפער פונם וועלטאַל, פאַר דעם אייביקן קוואַל פון הימלישער פּראַכט און שיינקייט. שוין ניט די ערדישע

1 על אדום וקדר, זה יחלש או זה יחלש — תמיד עמי זוקת.

ליבע, די ערדישע שיינקייט, ווי אין די יונגע יארן, — דער גאט פון ליבע און שיינקייט האט אָנגעפילט דעם דיכטערס נשמה, באַגייסטערט די געטין פון זיין געזאננ. דער גאט-אידעאל איז ביי הלוי ניט געווען קיין אַפּסטראַקטער באַגריף, קיין פּועל-יוצא פון דעם לאַגישן פּאַרשער-געראַנק, — ער האָט אים געשפירט אין זיך מיטן גאַנצן מהות פֿון זיין פּאַעטישער נשמה, מיט אַלע נערוון און געפילן פון זיין גרויסן האַרץ; מיט דער שאַרפער פּוֹלֶטסייט פון זיין כּוח הדמיון, מיט וועלכן ער האָט ווי אַן אמתער דיכטער משיג געווען די וועלט און איר אומגעבוננ. אין גאט פאַרגעסן — דערקלערט דער דיכטער — הייסט אין זיך פאַרגעסן; ווי קאָן מען עס לעבן בעת מען פילט ניט אים ווי אַ קוואַל פון לעבן, ליכט און גליק; „נאָר גאָטס דינער — דער איז אמת פּרוי (עבד ה' הוא לְבַד חפּשִׁי); בעת ער צאָרנט — בין איך דער נידעריקסטער קנעכט, בעת ער באַוויליקט — איבער אַלע קיניגן בין איך דער מלך! 1.

קיין שום איבערזעצונג איז ניט אינשטאַנד איבערזעצונג פון די וואַנ-דערבאַרע קראַפט פון הלויס מייסטער-סטראַפּע:

דְּבַשְׁתִּי קֶרְבָּתְךָ, בְּכֹל לְבִי קֶרְבָּתִיךָ,

וּבְצִאתִי לְקֶרְבָּתְךָ — לְקֶרְבָּתִי מְצִאתִיךָ 2.

דאָס דאָזיקע טיפע און שטאַרקע רעליגיעזע געפיל, וואָס האָט דורכגעדרונגען דעם דיכטערס נשמה, האָט געפונען זיין אַפּהעלאַנג אין אַ גאַנץ גרויסער צאָל וואַנדערבאַר-שיינע תּפִּילוֹת-געזאַנגען, וואָס געהערן צו די טייערסטע פּערלען פון אונזער נאַציאָנאַל-רעליגיעזער פּאַעזיע. הלויס אינטימע רעליגיעזע ליריק טראַגט אָבער דערבײַ אַ שאַרף-אויסגע-פּרעגטן נאַציאָנאַלן כאַראַקטער. זיין רעליגיעז געפיל בלייבט ניט אָפּ-ע-זונדערט אין די ענגע גרענעצן פון זיין אייגענעם איך: עס גיסט זיך צוזאַמען מיטן גייסט פונם גאַנצן קיבוץ, וואָס לעבט אין יעדן יחיד און איז דער מקור, וואָס דער יחיד שעפט פון אים זיין לעבנסקראַפט. דער רעליגיעזער פּאַטאָס, די טיפע איבערלעבונגען פון אַ צאַרטער און דער-הייבן-איידעלער נשמה זיינען ביי הלוי פּעסט צונויפגעבונדן מיט די שטרעבונגען און האַפּענונגען פון דער גאַנצער אומה. גאָט, דער נאַציאָנאַלער קיבוץ און דאָס צאַפּלדיקע האַרץ פונם יחיד — דאָס ווערט צונויפגעשטאַלצט אינם שאַפּונגס-פּראָצעס פונם דיכטער אין אַ האַרמאָניש-

1 וְשֵׁת הַצֶּמֶס — אֲנִי אֶבֶד עֲבָדִים

וְשֵׁת רְצוֹנוֹ — אֲנִי שֶׁלֶד קְלָבִים.

2 איך שמרעב צו דיר און רופ דיר אויסן פולן האַרצן. הי נאָר היך באַגט צו דיר זיך צו דערתייבן — גלייך דערפיל איך: יו אײלסם שוין פיר אַנבאַקט.

גאנצער דרוי-אייניקייט, פול מיט פראכט און הימלישער שיינקייט. זייער כאראקטעריסטיש איז אין דער הינזיכט הלויס פאָמעע „נָם סוּף וְסִינִי לְמִדּוּגָיו“, איינס פון זיינע שענסטע און טיפסטע נאַציאָנאַל-רעליגיעזע לידער. לידער איז אָבער אַ פשוטע איבערזעצונג ניט אינשטאַנד איבער-צוגעבן אָט די קונציק-שיינע, מיט שטילן טרויער אָנגעזאָפטע אַקאָרדן פון האַלב-פאַרחלומטער בענקשאַפּט און הייסער ליבע, וואָס קלינגען אַזוי האַרמאָניש, אַזוי הימליש-ריין אין דעם דאָזיקן אומפאַרגלייכלעכן תפילה-געזאַנג.

אַפילו אין אַזוינע האַרציקע, ריין פּערזענלעכע, פול מיט השתפכות הנפש, רעליגיעזע לידער, ווי „כְּנִדָּה הַיְתֵם תִּבְּלֵ לְפָנָי“, „אֲדַנִּי נִגְדָךְ כֵּל תְּאַוִּתִי“, „יִשְׁנָה בְּתוֹם יְלָדוֹת“ א. א. וו., איז זייער שווער אָפּצוּטיילן דעם יחיד פונם קיבוץ, דאָס ריין פּערזענלעכע פון טיפיש נאַציאָנאַלן. אין דער תפילה „כָּכֹל לְבִי“¹ ווענדט זיך דער דיכטער צו גאָט: „מיטן גאַנצן האַרצן, מיטן ברען פון מיין נשמה ליב איך דיך, מיין גאָט-באַשעפּער! אין חלום און אויפן וואַר באַגלייט מיך דאָך דיין נאָמען, — ווי קאָן איך דען איינזאַם בלאָנזשען? דו ביסט דאָך מיין יִרְיִינָה, — ווי קאָן איך בלייבן פאַרלאָזן? דו ביסט מיין ליכט, — ווי קאָן מיין שטערן אונטער-גיין? ווי קאָן איך געשטרויכלט ווערן, — מיין גאָט איז דאָך מיין שטיצע! פון אַלעמען בין איך צו שאַנד און צו שפּאַנט, און יענע ווייסן ניט און באַגרייפן ניט, אַז אַלץ, וואָס איר לייך פון דיין נאָמען וועגן — דאָס איז מיין שטאַלץ, מיין קרוין, דו קוואַל פון מיין לעבן! אַזוילאַנג איך אָטעם, וועלן דיך פענטשן מינע לעפּצן! אַזוילאַנג עס קלינגט מיין ליד — וועט עס דיך לויבן און געדענקען!“

אין די גרויסע לידן פון זיין פּאָלק זעט דער דיכטער דעם זיכערסטן באַווייז פון זיין אומשטערבלעכקייט: „די הימלישע געליכטער מיט זייערע אייביקע געזעצן זיינען די געטרייע עדות, אַז די קינדער פון יעקבס הויז וועלן קיינמאָל ניט אונטערגיין, און אויף לאַנגע, אייביקע דורות וועט פאַרבלייבן דאָס פּאָלק ישראל“².

אין זיין באַרימטן פּילאָזאָפּיש-עטישן ווערק „ספר הכוזרי“, וועגן וועלכן מיר וועלן נאָך שפּעטער ריידן, דערקלערט דער דיכטער, אַז „מיר (די יידן) ליידן מער פון אַלע, ווייל דאָס פּאָלק ישראל איז צווישן אַנדערע אומות, ווי דאָס האַרץ אינם גוף פונם מענטשן. דאָס האַרץ

1 דיוואן הרפני I, 56.

2 שְׁמֵשׁ וְיָרַח לְעוֹלָם שְׁכָתִי — הַקּוֹת בְּיוֹם וְלַיְלָה לֹא נִצְּתִי
כֵּם נִתְּנוּ אוֹתוֹת לְכַבֵּד בְּעֵקֶב — לְהִיזֵת לְעוֹלָם גּוֹי לֹא נִקְּרָתִי.

פילט מער פון אלע איבעריקע אברים, דערפאר לייךט עס טאקע מער ווי אלע אנדערע¹.

און דער דיכטער ווערט דער באגייסטערטער זינגער פון די נאציאנאלע לידן, דער טרויעריקער וועכטער, וואָס באַקלאַגט דעם פינסטערן גורל פון דער אומה, אָט, דער שמילער טויב, וואָס מען האָט זי פון איר נעסט פאַרטריבן און הענגען איו זי געבליבן איבער דעם טיפן שרעקלעכן אָפּגרונט². מיט טיפן צער רופט-אויס דער דיכטער צו נאָט אינם נאָמען פונם פּאָלק ישראל:

„אין לאַנד פון שְׁעִיר³ בֵּין אֵיך פאַרוואַגלט געוואָרן, פאַרוואַרפן בֵּין אֵיך אין די געצעלטן פון קָדָר⁴; געפייניקט אין דער טעסט פון יָן און שמאַכט אונטער דעם יאָך פון מְדִי. דו איינציקער דערלייזער! ווי דו ביסט איינציק אין דיין מאַכט, איו איינציק און אויסערגלייכן מײן אייביק האָפּן! באַשענק דו מיך מיט דיין הילף און שוץ. ווי גרויס און שטאַרק עס איו צו דיר מײן ליבע!⁵“

הלוי איו אָבער ניט נאָר דער טרעגער פונם פּאָלקס צער און טרויער, נײערט אויך דער באגייסטערטער זינגער פון זײנע האָפענונגען און שײנע חלומות. „שווער מוז לײדן דער אָרעמער פרינץ אונטער דער האַנט פונם רויבער, דעם באַדריקער. ער מוז עלנט בלאַנזשען איבער אַלע לענדער, און די טאָכטער אָרומס רוט אין גליק און פרייד. דער בן-מלך וויינט מיט ביטערע טרערן, און אים באַגענגט דער בן-הַאָמָה מיט שפּאַט און געלעכטער. נאָר די לײדן — זײ זײנען דער פרוווש-שטיין: רײן און געלייטערט וועסטו באַלד דערוואַכן צו נייעם גליקלעכן לעבן!⁶“ אַך, ווי לאַנג — שרייט אויס דער דיכטער — וועט זײן אויס-געלאָשן דאָס ליכט פון יִשׁים שפּראַצונג!⁷ זאָלן שױן די האַרפּן פון לױם קינדער זײער לאַנג שױיגן אונטערברעכן!⁸“

1 דער דיכטער שטרייכט דאָרס אַנב אונטער, אַז לײדן רײניקן און לײסערן אין באַפרייען די אומה פון אַלע אומרייניקייטן און פּסולת.

2 טלכות רומי.

3 אַראַביע.

4 דְּחוּתָהּ אֲלֵי שְׁעִיר — תְּדוּשָׁה עֲבֵי קָדָר
 דְּחוּתָהּ בְּכוֹר יָן — תְּעוּקָה דְּעוֹל מְדִי.
 הַנֶּשׁ בְּלִקְחָהּ גּוֹאֵל — יִבְלָתִי אֲסִיר תְּקַנְתָּ
 תְּנָה עֵינֶיךָ לִי כִי — לֵךְ אֲתַקְּהָ דוֹכִי.
 אין דער סליחה „ירושלים למונח“.

5 דאָס הייסט: קְשִׁים בֵּן דָּוִד.

6 אור בר קנא ישי עד אן יתי נדעד?
 קנור קנו לני בני סקיות דוקים.

און דאָס ווּנדער איז טאַקע געשען: אויפגעוואַכט האָט די האַרץ פון די קינים-וינגער מיט ווּנדערבאַרער קראַפט אונטער דער צויבער-האַנט פון דעם באַגייסטערטן הלוי אויס קאַסטיליע.

אַט דער גאַלדענער הלום, דער תּמימותדיקער פּאַלקס-גלויבן וועגן דעם הייליקן גואל, וואָס וועט אויסלייזן דאָס גלות-פּאַלקס פון זיין גרויסן וויי און פיין און וועט אויפוועקן צו אַ נייעם לעבן דאָס אַלטע לאַנד פון די אַבות — איז געוואָרן דער תּוך און דער יסוד פון הלויס ווייטערדיקן פּאַעטישן שאַפן. די געטין פון זיינע לידער האָט באַקרוינט דעם היסטאָ-רישן פּאַלקס-אידעאַל מיט אַ ווּנדערבאַרן פּאַנאָסטישן קראַנץ פון העל-לייכטנדיקע שטערן און דופּטנדיקע בלומען; דער „בְּנֹד בְּנֹד לְוִי“, די האַרץ פון די קינים, האָט ווירקלעך אונטערגעבראַכן איר שווינגן, און אויפגעלעבט האָבן אויף אירע סטרונעס די שענסטע האַפּענונגען פון דער אומה, אויפגעלעבט אין מעכטיקע אויטענטעריכע אַקאָרדן, וואָס ציטערן אין די הערצער פון די פאַרוואַגלטע גלות-קינדער אין משך פון לאַנגע-לאַנגע דורות.

„ציון“ איז אין די אויגן פון יהודה הלוי געווען ניט נאָר דאָס היסטאָרישע לאַנד פון זיינע אַבות. פאַר זיין פּאַעטישן גייסט, וואָס איז געוויינט געווען צו פאַרקערפערן דאָס ריין-אידעאַלע און אַפּסטראַקטע אין פּלאַסטישע און קאָנקרעטע פּאַרמען, זיינען די בערג פון יהודה געוואָרן דער סימבאָל, די עמבּלעמע פונם שענסטן און דערהייבנסטן, נאָך וואָס עס האָט געבענקט און געחלומט זיין אייגענע נשמה און די נשמה פון דער אומה...

ווי די טויבן איילן זיך צו זייער טויבנשלאַק, אזוי דערהייבט אייערע הערצער צו דעם ליכט, וואָס שטראַלט איבער ירושלים, דעם קוואַל פון אייער לעבן, די שענסטע קרוין פון אייער טרוימען און פאַר-לאַנגען. גרויס און שטאַרק איז גאָטס ליבע צו די טויערן פון ציון, ער האָט אויף אייביק זיי באַהעפט מיט די הימלישע שערים¹.

דאָס בענקען נאָך דעם העכסטן אידעאַל פון שיינקייט און גערעכט-טיקייט האָט געפונען זיין פּאַעטישן אויסדרוק ביי די גרעסטע דיכטער

וּבְנֵי קִינִים אֶל אֲרֻבוֹתֶיךָ אֵל
 בְּנֵי שְׁחִינֵי מוֹל יְרוּשָׁלַיִם
 הִיא בֵּית מִנְחָתְךָ וּמִיָּבֶקֶם וְהִיא
 קֶל תְּמַנֵּת מֶלֶכְךָ וְהַשְׁמִימֶם.
 אַחַב אֲדַנִּי שְׂעָבִי צִיּוֹן קָאָד
 וּמְאַחֲיוֹת יָם שְׂעָבִי שְׁשִׁימֶם.

פונם קריסטלעכן מיטלאַלטער אין דער מיסטישער אַגדה וועגן דעם אַזוי-
גערופענעם „גראַאַל“ — דעם בעכער, וואָס האָט אויפגענומען דאָס אומ-
שולדיקע און ריינע בלוט פון דעם, וואָס האָט זיך מקריב געווען טאָר
די זינד פון דער וועלט. דער זעלביקער אידעאַל האָט זיך פאַרקערפערט
ביי דעם גרעסטן מיטלאַלטערלעכן יידישן דיכטער, ביי יהודה הלוי, אין
„דעם האַרץ פון דער וועלט“, אין דעם ציונס-באַרג.

די בעסטע און אויסדרוויילטסטע פונם קריסטלעכן מיטלאַלטער,
די איידעלע פאַרהלומטע ריטער פון דעם לעגענדאַרישן „רונדן אַרטור-טייש“,
האַבן זייער גאַנץ לעבן געבענקט און געשטרעבט צום שענסטן אידעאַל,
געוואַנדערט איבער גאָר דער וועלט און געזוכט דעם „הייליקן גראַאַל“,
דעם ווונדערבאַרן בעכער מיטן פאַרגאַסענעם אומשולדיקן געטלעכן בלוט;
אים האָבן די גרעסטע דיכטער זייערע שענסטע לידער געשענקט...
אונזער יידישער איידעלער, פון גאָט באַגאַדדיקטער ריטער, יהודה הלוי,
האַט אויך זיך געלאָזט זוכן זיין נאַציאָנאַלן „הייליקן בעכער“, דעם
בעכער פון וועלט-שמערץ און צער — דעם באַרג פון ציון.

דער האַרמאָניש גאַנצער דיכטער, וואָס האָט ניט געוואוסט פון
קיין אינעווייניקסטע סתירות, האָט זיך איבערגעגעבן מיטן גאַנצן ברען
פון זיין פּאַעטישער נשמה דעם שיינעם ליכטיקן אידעאַל, וואָס האָט
געשיינט פאַר זיינע באַגייסטערטע אויגן. און וואָס שטאַרקער עס איז
געוואָרן זיין בענקען און זיין שטרעבן צום ווייטן לאַנד פון זיינע אבות,
אַלץ העכער און העלער האָט זיין ליד געקלונגען. און די פּאַעמען און
לידער, וואָס ער האָט געשריבן אויפן וועג קיין ירושלים, געהערן צו די
שענסטע פּערל, וואָס די מיטלאַלטערלעכע יידישע פּאַעזיע פאַרמאָגט.
די דאָזיקע אייניקע צענדליק לידער און געוואַנגען זיינען אַלע דורכגע-
דרונגען מיט איין גרונד-געפיל, זיינען באַשטראַלט און באַלויכטן מיט
איין און דערזעלביקער אירעע, וואָס שמעלצט זיי צונויף צו איין איינ-
היטלעכער פּאַעמע, צו דער אומפאַרגלייכלעכער ציון-עפּאָפּע.

ווי אַ הקדמה און אַריינפיר אין דער דאָזיקער פּאַעמע קאָן מען
באַטראַכטן די עטלעכע לידער, אין וועלכע עס ווערט געשילדערט דעם
דיכטערס בענקשאַפט צום לאַנד פון די אבות, וווּ יעדער שטיין איז
דורכגעדרענט מיט דעם פייער פון זיין האַרצן און דער שטויב איז
באַגאַסן מיט זיינע טרערן¹.

1 אַבניוּן לְשָׁבִיב לְבִי שְׁרוּבִית
בְּצִרְחוֹתָיו בְּבִי דְבָרֵי בְרוּסִית

„מיון הארץ איז אין מזרח — קלאַנט דער דיכטער — און איך בין אין מערב דעם ווייטן. ווי קאָן איך פונם לעבן געניסן, ווי קאָן איך אין פריידן פארברענגען, וויסן פון רו און פון גליק — בעת ציון שמאַכט אין די קייטן פון ארום און איך אין אראַבישן יאָך. אַלע אוצרות פון שפּאַניע וואָלט איך געשאַנקען פאַר דער גליקלעכער שעה, ווען איך וועל די שטיינער די וויסטע פון ציון, דעם הייליקן אש פונם קרוֹבן היכל מיט ברענענדיקע קושן באַדעקן, מיט זאַלציקע טרערן באַגיסן“¹.

דעם דיכטערס הארץ שטרעבט צום ווייטן מזרח, אהין, ווו פאַר זיין באַגייסטערטן בליק שיינט קוֹדֶם הייליקע שטאַט, דאָס הארץ פון דער וועלט — ירושלים.

„צו דיר, אָ, הייליקע מעכטיקע שטאַט, צו דיר, שטאַלץ און קרוין פון דער וועלט, טוט גלוסטן מיון הארץ פונם מערב דעם ווייטן. דערמאָן איך דיין פאַרלאָרענע שיינקייט און גלאַנץ, דיין שרעקלעכן יאַמער, דיין קרוֹבן הֵיכל — קאָן איך קיין טרייסט ניט געפינען און וויין מיט ביטערע טרערן. ווי נעמט מען דעם אַרלערס מעכטיקע פליגל, צו דיר וואָלט איך פליען, דיין זיסע ערד מיט מיינע טרערן אָנזעטן. איך ווייס — רו ביסט חרוב, ניטאָ מער קיין מלך, און ווו אַמאָל האָט דער באַלזאַם פון גלֶעַד געפלאָסן — הויזן איצט גיפטיקע שלענג, און עקדישן טוען דאָרט רוען. דאָך גלוסט איך צו דיר, וויל דייןע חרובע שטיינער האַלזן און קושן; זיסער פון האַניק איז דיין וויסטער שטויב פאַר מיינע שמאַכטנדיקע ליפּן“².

דער דיכטער דערציילט, ווי די אייגענע און באַקאַנטע זיינען אַלע געווען קעגן זיין ווייטער נסיעה, און ער האָט זיי מיט שטאַלץ געענטפערט: „דעם אָנדענק פון אונזערע טויטע האַלטן מיר טייער, און די לוחות מיטן הייליקן אָרזן וועלן בלייבן פאַרגעסן? מיר טוען גאָטס פאַרכטיק באַזוכן דאָס אָרט פון פּוילעניש, די ממשלה פון ווערים, און פאַרלאָזן וועלן מיר דעם קוואַל פון אייביקן לעבן?“³. מיט גאונזישער פּשטות באַשרייבט ווייטער דער דיכטער⁴, ווי ער

1 דאָס באַקאַנטע ליד „לבי במזרח ואנכי בסוף מערב“.

2 דאָס ליד „נְפֹחַ נֶפֶשׁ קִשׁוּשׁ תְּבִיל“.

3 תְּסֹבֵב שְׂתִּיבֵי מַתִּים וְכֹרִים

וְהָאָרֶץ תְּמַלֵּא חַיִּים וְשִׁבְרִים ?

וְשִׁמְרֵךְ אֶת קְקוֹם שְׁמַת וְרִקְתָּ,

וְנִשְׁוֹשׁ אֶת קְקוֹר חַיִּי וְנִצְחִים ?

4 אינם ליד „תְּצַיֵּתֵנִי תְּשׁוּקָתִי לְאֵל סִי“.

פארלאזט זיין היים און צעשיידט זיך מיט זיינע אייגענע: זיין איינציקער טאכטער מיט איר זון און זיינע געטרייע תלמידים, און לאזט זיך אין ווייטן שווערן וועג. ווייטער זעען מיר שוין דעם דיכטער אויפן בארטן פון שיף; ער דערהייבט א הארציקע ליבע תפילה צו גאט¹ און ווענדט זיך מיט א בקשה צום מערב-ווינט, וואס דארף אים ברענגען אויף זיינע לייכטע פליגל צום געווינטשטן לאנד:

כ'האב פארגעסן אלע ליבסטע,
כ'האב פארלאזט מיין אייגן הויז;
כ'האב דעם ים זיך איבערגעבן; —
טראג מיך, ים, צום מוטערס שוים.
און דו, מערב-ווינט געטרייער,
טרייב מיין שיף צו יענעם ברעג,
וואס מיין הארץ מיט אדלער-פליגל
זוכט שוין לאנג צו אים א וועג.

ברענג מיך נאך אהין בשלום,
נאכדעם פלי זיך דיר צוריק.
גריסן זאלסטו אלע ליבסטע
און דערצייל זיי פון מיין גליק².

אט איז שוין דער דיכטער ווייט פון דער היים, ער זעט שוין ארום זיך, נאך וואסער, הימלען און דאס שיף³. ברוגז איז דער ים, נאך פול מיט שטילער פרייד איז דעם דיכטערס נשמה — דאס שיף דערנענטערט זי צום הייליקן היכל פון איר אלמעכטיקן גאט⁴.

הלוי איז אבער ניט נאך א גאטספארבטיקער פילגער, וואס איז עולה רגל צו גאטס הייליקער שטאט, — ער איז אויך א גרויכער דיכטער; ער שטייט אויפן בארטן פון שיף ווי פארבישופט פונם גרויסן ברייטן ים מיט זיין פראכט און מעכטיקער שיינקייט. דעם דיכטערס נשמה יוכצט-אויף פאר פרייד און אנטציקונג, און ער שאפט אויפן שיף א גאנצע ריי וונדערבארע ים-לידער, וואס האבן זייער גלייכן ניט אין דער גאנצער מיטלאַטערלעכער ליטעראטור. אט איז ער שטיל, דער ים, וויק ליגט ער אין די ארעמס פון דער שווארץ-הענעוודיקער דרום-נאכט.

1 אַלתי, אל תשבר תשקבי ים.

2 איבערזעצונג פון ביאליק.

3 נאשגים לקל עזבר ואין כל — אַבל מים נשמים (תהי).

4 וְיָם יִצְפָּה וְנִשְׁפִּי תַעֲלֶה יָי — אַלֵּי קִבְּשׁ אֱלֹתֶיךָ קִבְּחָה.

מיט דעם לכנה=שנין פארזילבערט,
ווייט רונצלט זיך דער וואסער=שפיגל;
פארשפרייט האָט זיך אויף אונז די נאכט
מיט איר בלוו=סאַמעטענעם פליגל.

ס'איז ניט קיין נאכט, ס'א מלפּת שָׁבָא
געהילט אין בלוים, מיט גאלד פּאַפּליטערט;
שטיל אַטעמט זי, און אויף איר ברוסט
שימערירט דאָס גאלד, שימערירט און ציטערט.

ווי שאָף צעשפּרייט די קליינע כּוואַליעס
שטיל וויגן זיך אין לייכטן דרימל. —
עס זייטערן אין ים די שטערן —
ווער איז דאָ ים, און ווער איז הימל?

צוויי ימען שלאָפן דאָ צוזאַמען
צונויפגעלייגט ווי גלייכע ברידער;
איין דריטער ים אינמיטן שלאָפט נישט:
מיין האַרץ מיט זיינע נייע לידער 1.

די אומפאָרגלייכלעכע שיינקייט פון דער פּאַרקלומטער דרום=נאַכט
אויפן שטילן ים פילט אָן מיט יראַת=הפּכּוּד דעם דיכטערס נשמה, און זי
זינגט באַגייסטערט אַ שבת און לויב=געזאַנג דעם אַלמעכטיקן באַשעפּער 2.
דער ים ווייס אָפּער ניט פון קיין לאַנגן אָפּרו, פון קיין פּאַר=
גליווערטקייט. אַט שיינט ער מיט טויוונט וויגנדיקע זונען און בלענדט
מיט מיליאָנען טאַנצנדיקע שטראַלן, און אַט שטורעמט ער, דער ים, און
שרעקלעך איז זיין שוואַרצער צאָרן, און אָן רחמנות איז זיין משפּט.
אַ שרעקלעכער שטורעמווינט האָט אויסגעבראַכן, אַ טויט=שרעקן האָט
אַרומגענומען אַלע, וואָס האָבן זיך געפונען אויפן שיף, נאָר אונזער
דיכטער איז רוּיַק געבליבן: פעסט איז זיין גלויבן — ער מוז זיין
אידעאַל דערגרייכן, ער וועט דערזען, דאָס האַרץ פון דער וועלט, די
קרין פון זיינע האָפענונגען — דאָס הייליקע לאַנד.

אָננעברוגזט האָט דער ים זיך
און געקנייטשט זיך און געקרוּמט,
בלוצים האָט ער זיך צעפייזערט
און ער וויגט זיך שוין און ברוּמט.

1 די לעצטע ספּראַך פונם גרויסן ליד „תּהרדוף נערוֹת אחר חמשים“, איבער=געזעצט פון ביאַליק.
2 די תּפילה „לך נפשי בטוחה או תּרח“.

און אַט לויפן שוין אַקעגן
וויילד און בייז מיט ווייסן שוים
כוואַליעם=לייבן, כוואַליעם=שלאַנגען
אויסגעוואַקסן פון דעם תהום.

אַט האָט זיך אַ טאַל געעפנט,
אַט שטייט=אויף אַ הויכער באַרג —
פלאַטער, זעגל! בויג זיך, כאַסטבוים!
דו, מיין האַרץ, בלייב פעסט און שטאַרק!

האַסט אַ גרויסן גאַט אין הימל,
ימים שפאַלט ער מיט זיין האַנט;
הזיף זיין פליגל מיט זיין שטורעם
טראַגט ער דיך צום ליבן לאַנד 1.

די דאָזיקע סטראָפּן זיינען בלויז אַן אָפּגעריסענער אַקאָרד פון דער
גרויסער מייסטער=סימפאָניע „גם סוֹפֶר“, אין וועלכער יהודה הלוי גיט
איבער מיט אַ געוואַלדיקער פּאָעטישער קראַפט דעם שטורמווינט אויפן
ים, דאָס נַפְתָּנִישֶׁע ברומען פון די ריזיקע כוואַליעם, וואָס קאַכן און
זידן, דאָס שְׁדִימִשֶׁע געלעכטער פונם תהום, וואָס האָט צעריסן די קייט;
פון די טיפע אָפּגרונטן. און דאָרט, אויפן שיף, וואָס ווערט ווי אַ שפּענדל
פון די כוואַליעם געשליידערט איבער בערג און טאַלן, — דאָרט ליגן
אין טויטשרעק די הילפלאָזע מענטשן מיטן קאַלטן יאוש אין האַרצן...
נאָר אַט ווערט שטילער דער שטורעם, עס באַרויקט זיך דער ים; דאָס
שיף איז געראַטעוועט, אויסגעלייזט זיינען די מענטשן פון זייער צער און
שרעק, און מיט ליבע און דאַנק דערהייבן זיי זייערע אויגן צו זייער
באַשיצער און גואַל. און דער דיכטער פאַרענדיקט זיין פּאָעמע מיט
אַ ווייכן האַרציקן אַקאָרד: „אַך, ווען וועט אויך קומען די בשורה פון
גאולה פאַרן אַרעמען פּאָלק, וואָס שמאַכט אין גלות, ווערט פון אַלעמען
געיאָגט, ווי דאָס שיף פון די כוואַליעם אין שרעקלעכן שטורעם. ווען
וועט זיך דערהערן די ליכטיקע בשורה: גיי אַרויס, מיין געטרייער, פון
דער פינסטערער תפיסה, — גאַטס גענאָד וועט באַלייכטן דיין ביטערן
גורל!..“

דער מערב=וווינט האָט אויף אַ צייט צונויפגעלייגט זיינע פליגל און
דאָס שיף האָט געמוזט אַ לענגערע צייט שטיין אויפן אַנקער ביי די
ברעגן פון צפון=אַפריקע, נעבן דעם אויסגוס פונם גרויסן נילוס. די

פרעכטיקע שיינע נאטור פון מצרים דערוועקט אין הלוי דעם דיכטער,
אין ער באזינגט זי מיט באגייסטערט-שיינע סטראָפּן:

האַט די צייט דען איר טרויער פאַרוואָרפּן ¹
און אין גלאַנץ און אין שיינ זיך באַקליידט?
און די ערד האָט מיט בלומען באַדעקט זיך
און פון גאַלדוועב געפלאַכטן די קייט?

און די פעלדער ביים נילוס — זיי פליען,
אין ליכטיקע פאַרבן קאָלירט;
ס'איז דער מדבר אין גרינע טאַפּעטן,
פיראַמידן — אין גינגאַלד פאַרצירט.

און די רייצנדע טעכטער מִצְרַיִם
מיט גאַלד און מיט זילבער באַהאַנגען —
און דאָך אזוי פלינק ווי אינדינען
פארפירעריש וועקן פאַרלאַנגען.

און דאָס לייכטזיניק האַרץ — עס פאַרגעסט זיך
און חלומט פון יוגנט אויפסניי,
אין גן-עדן מצרים, ביים נילוס,
ווי ס'ציען זיך אָפּן און פריי

די ווייס-בליענדע גערטנער, און פעלדער
באַדעקטע מיט גאַלדענע זאַנגען.
אַ מערב-ווינט בויגט זיי, און ס'דאַכט זיך,
זיי לויבן דעם בורא און דאַנקען ².

די דאָרטיקע יידישע קהילות האָבן מיט גרויס פּכוד אויפגענומען
דעם באַרימטן דיכטער און האָבן אים געבעטן, ער זאָל ביי זיי פאַרבלייבן.
נאָר קורץ איז געווען הלויס ענטפער: „ווי קאָן מיך מצרים פאַרהאַלטן,
ווען אַלע מיינע געדאַנקען און ווונטשן זיינען געפלאַכטן אַרום ציונס
באַרג? ³“

וואָס מער דער דיכטער דערנענטערט זיך צו די בכענן פון
ארץ-ישׂראֵל, אַלץ גרעסער ווערט זיין אומגעדולד; און ער בעט די

¹ תּפּשׁם הַקּוֹן בְּנְבִי תְּכָרוּת.

² איבערגעזעצט פון י. י. שוואַרץ.

³ תּכָּזְבִּים תּכִּילְגִי? וְנִפְשִׁי

נִטְוִי לְמַר צִיּוֹן צְנוּפוֹת.

כונאליעס, זיי זאלן אים וואָס גיכער ברענגען צו זיין ציל. באַלד וועל איך דערזען די וויינינג פון מיין ליבער, וואָס איז פון איר נעסט פאַר-וואַלט. די טויבן זיינען פון זייער נעסט פאַרטריבן, און שוואַרצע ראָבן האָבן דאָרטן זיך באַזעצט¹.

דאָס לאַנד פון די אַבות און דער קרוכער בית-המקדש האָבן אַזוי שטאַרק געוועלטיקט איבער דעם דיכטערס טראַכטן און דענקען, אז ער האָט אין הלום דערזען פאַר זיינע אַנטציקטע אויגן דעם אַכאָליקן היכל אין זיין גאַנצער פראַכט און שיינקייט, בשעת די פּהנים דינען ביי דער עבודה און די לַוּיִים זינגען זייערע שירים און תּפִּילֹת².

אַט דאָס שטאַרקע בענקען און גלוסטן צום הייליקן לאַנד, צו דעם פאַרקערפערטן סימבאָל פונם שענסטן און דערהייבנסטן אין דער וועלט — דערנרייכט זיין העכסטע מדרגה, און עס רייסט זיך דורך ווי אַ פייערדיקער גוס פון פאַטאָס און באַגייסטערונג אין דעם אומשטערבלעכן ציון-ליד „צִיּוֹן הִלָּא תִּשָׁאֲלֵי לְשָׁלוֹם אֶסְיַבֶּיךָ“, וואָס ווערט עד היום געלייענט בכל תּפוצוֹת יִשְׂרָאֵל אין דעם טרויעריקן טאָג פון תּשׁוּעָה בְּאָב, ווען דאָס גלות-פּאָלק באַקלאַנגט דעם חורבן פון זיין הייליקטום:

בענקסט אויך נאָך דיינע קינדער, מוטער ציון,
ווי זיי, צעזייטע און צעשפרייטע, בענקען?
וויילסט אויך, ווי זיי פון דיר, אַ ליבן גרום באַקומען?
דאָ האָסטו אים! אַ גרום פון גאַענטע און ווייטע!
אין האַרצן דורות לאַנג געוואַרעמט טראַגט אים
פון אַלע עקן וועלט, דורך ימים און מדבריות,
צו דיר אין שוים אַן עלנט קינד דיינס — איינער
פון די, וואָס זאַפן אַן, ווי טוי פון חרמון,
די פרעמדע בערג מיט ברענענדיקע טרערן
און שטאַרבן אין דער פרעמד פאַרליפטע און פאַרבענקטע
מיך ציט צו דיר. ביינאַכט אויף דיינע חורבות
בין איך דיין נאַכטאָייל פון דיין יאַמער-ליד.
און קלומט זיך מיר נאָר דיין מאַרגנשטערן — ווער איך
דיין נאַכטיגאל, דיין קלינגענדיקע האַרמע...
מיך ציט צו דיר, מיין האַרץ גייט אויס נאָך דיינע ערטער,
ווי די אַבות האָבן זיך באַגענגט מיט מלאכים,

1 וואַרְאָה גְּנָה גֵּאָה — אַשֶׁר שָׁקְחָה קִנְיָה

גְּנֹרְשֵׁי קִנְיָה — וְשָׁקְנֵי קִנְיָה עִירָבָה.

2 וע הלויים ליד. אַלְמִי! קִשְׁקִישׁוֹתֶיךָ יְדִידוֹתֶיךָ.

וון די שכינה האָט גערוט, וון דיין באַשעפער
האַט דייןע טויערן די הייליקע געפנט
אַנטקענן זיינע הימלישע שְׁעָרִים,
וון ניט די זון, ניט די לבנה, שטערן —
גאַטס ערע זעלבסט האָט דיך באַשיינט מיט גלאַנץ...
איך גאר, אַז אויסניסן זאָל זיך מיין זעלע דאָרטן,
וון ס'פלעגט אַמאָל גאַטס גייסט און גאַטס גענאָד זיך גיסן
אויף דייןע אויסדערוויילטע, מוטער ציון.
וון נעמט מען פליגל? שטיקערווייז וואָלט איך מיין האַרץ
ווייט=ווייט צווישן דייןע בערג פאַרטראַגן,
כ'וואָלט צוגעפאַלן צו דיין ערד, כ'וואָלט אויסגעקושט
איר יעדן פוסטריט, יעדעס שטיינדעלע באַזונדער.
און אומגעוואַנדערט וואָלט איך טאָג און נאַכט
אַ נאַקעטער, אַ באַרויסער אויף דייןע חורבות,
כ'וואָלט מיט מיין שטעקן אויסגעמאַסטן אַלע קברים,
מיט דיין נשמה=לופט זיך אָנגעאַטעמט,
זיך איינגעוויקלט אין דיין זיסן שטויב,
און ביז צום בלינד=ווערן באַוויינט דיין חורבן, ציון!
צי קאָן די שיין פאַר מיינע אויגן זיס זיין —
אַז שוואַרצע ראָבן פיקן דייןע אַרלערס!
צי קאָן איך לעבן אויף דער וועלט און צווען,
ווי גאַס=הינט שלעפן דייןע טויטע ליבן...
גענוג, לאָז אָפּ אַ וויילע, כּוּם פון טרויער!
מיין האַרץ איז איבערפול מיט דיר פאַרביטערט.
כ'האַב איינגעזאַפט אין זיך דיין שוים מיט דייןע הייוון...
גענוג! איך וויל איין חלום זען און שטאַרבן.
כ'וויל, אַ גרויסער גאַט, נאָר איין שטראַל ליכט,
נאָר איין שטראַל ליכט פון יענעם מאַרגנשטערן,
וואָס דאַרף, וואָס מוז אַמאָל נאָך העל און ליכטיק
זיך אָנצינדן אויף ציונס פלויען הימל,
באַנייען און באַפרישן זיך מיט יוגנט.
גענוג, איין זיסן חלום לאָז מיך זען נאָך
און אויסגיין מיט אַ שמיכל אויף די ליבן¹.

1 איבערגעזעצט פון ביאָליק. די איבערזעצונג איז ניט האַרשליך. די צווייטע
העלפט איז שטאַרק געקורצט. הלויס ציון-ליד איז איבערגעזעצט נאָר אויף אַלע איראַ-
פּיזשע שראַכן. נאָכן מוסטער און טעטיק פון דאָזיקן אימפּאַרגלייכעלעכן ליד האָבן אַ סך

אָט אויף דעם דאָזיקן מעכטיקן אַקאָרד רייסט זיך איבער הלוים גרויסע ציון-עפאָפעע און דערמיט אויך זיין גאַנץ פּאָעטיש שאַפן. עס איז זייער לייכט צו קומען צום לאַגישן פּועל יוצא, אַז הלוים ליד האָט זיך אויף דעם אַקאָרד געמוזט איבעררייסן, בעת מ'נעמט אין באַטראַכט דעם גאַנצן מהות פון אונזער דיכטער. יהודה הלוי איז געווען איינע פון די איירל-שיינע, העכסט-ראַמאַנטישע נאַטורן, וועגן וועלכע אַ באַקאַנטער רוסישער דיכטער זאָגט, אַז זיי גיבן זיך איבער מיטן גאַנצן פּלאַס פון זייער נשמה דעם „נאָלדענעם אומדערגרייכבאַרן חלום“. זיי גאַרן און שטרעבן זייער לעבן לאַנג צו דעם, וואָס קאָן ניט דערגרייכט ווערן, וואָס ס'איז „איבער אונזערע כוחות“; וואָרן דאָס, וואָס ס'איז דערגרייכבאַר, איז דאָך שוין מער קיין אירעאַל ניט — עס איז שוין דאָס פּשוט-אַלטעגלעכע, דאָס רעאַל-וואַכעדיקע. עס איז דערפאַר גאַנץ נאַטירלעך און באַגרייפלעך, אַז דעם דיכטערס ליד האָט זיך געדאַרפט איבעררייסן גראַד דעמאָלט, ווען דער גאָלדענער חלום פון זיין לעבן, די שיינע מלכה פון אַלע זיינע האַפּענונגען און טרוימען האָט זיך אַנטפּלעקט אין איר גאַנצן יאָמער און שפּלות: ער האָט פאַר זיך דערוען אַ שרעקלעך פאַראַרעמט און פאַרוויסט לאַנד, וווּ עס האָבן מיט נאווה געוועלטיקט און באַוויון זייער גאַנצע רשעות די פּאַנאַטישע נוֹפֿאָי-הַפֿלֵב (צלם-טרענער)...

וואָס ס'האָט ווייטער פאַסירט מיט אונזער גרויסן דיכטער, איז אומבאַקאַנט געבליבן, נאָר די פּאָלקס-פּאַנטאַזיע האָט אַרומגעפּלאַכט

שפּעטערדיקע פיינסים אויך געשריבן ציון-לידער. די באַקאַנטסטע צווישן זיי זיינען: אלעזר בעל „הרוקח“, ציון הלא תשלי לשלום עלוביך“; יהודה בן שניאורס „ציון הלא תשלי לשלום יְדִיבִיךָ“; יוסף ניקאָסילאַס „ירושלים הנאהבה“ און מנחם חסרם „ציון תלא הדקי לבות אַבְלִיךָ“.

1 דער פּאַרפּאַסער פון די דאָזיקע שירות זאָגט חנם אַרויס זיין השערה, אַז דער דיכטער האָט זיך צוריק אומגעקערט אַהיים, ווּ ער איז באַלד דערנאָך געשאַרפּן. די דאָזיקע השערה באַגרינדן מיר אויף פּאָלנדיקע דערציילונגען פון הלוים תלמיד, דעם באַקאַנטן געלערנטן שלמה פּוֹרְחֵן: 1) אין זיין ספר „מחברת הערוך“, וואָס ער האָט פאַרענדיקט אינס יאָר 1160, ברענגט ער יהודה הלויס אַ מיינונג, וועלכע יענער האָט אַרויסגעזאָגט נאָכדעם ווי ער איז געווען אין מצרים. דערפּון איז געדרינגען, אַז פּוֹרְחֵן, וואָס האָט דעמאָלט געלעבט אין שפּאַניע, האָט געהאַט אַ מנע ומשא מיט זיין לערער אויך נאָך זיין נסיעה קיין ירושלים. 2) פּוֹרְחֵן דערציילט אין דעם זעלביקן ספר, אַז יהודה הלוי האָט גיט לאַנג פאַר זיין סוים אַ נדר געסאָן מער קיין שירים ניט צו שרייבן (ועשה תשובה לפני מותו שלא יפייס לעולם). מיר ווייסן אָבער, אַז גראַד בשעת זיין נסיעה קיין ירושלים האָט זיין פּאָעטיש שאַפן דערגרייכט זיין העכסטע מדרגה. ווי עס שיינט, רעדט דאָ פּוֹרְחֵן וועגן דער שפּעטערדיקער תקופה פונם דיכטערס לעבן, ד. ה. נאָך זיין נסיעה קיין ארץ-ישראל; און עס לייגט זיך אויפן שכל, אַז

א שטראלנדיקן ליידן=קראַנץ אַרום די לעצטע מינוטן פון איר געליכטן נאַציאָנאַלן דיכטער. א לעגענדע דערציילט, אז ווען דער דיכטער איז אָנגעקומען קיין ירושלים, האָט ער זיך געלאָזט גיין צום „כּוּתל מערבי“ און דערביי געזונגען זיין באַרימטן „ציון הלא תשאליו“. נאָר אויפן וועג איז אויף אים אָנגעלאָפן אַ מוסלמענישער רייטער און אים מיט זיין שפיז דערשטאַכן. דער דיכטער איז געפאלן טויט אויפן אָרט מיט זיין ציון=ליד אויף די ליפן.

די גרויסע התפעלות און דאָס געפיל פון אַנטציקונג און באַווונג=דערונג, וואָס דער גרויסער דיכטער פון קאָסטיליע האָט אַרויסגערוּפן ביי זיין לעבן, האָט זיך אויך איבערגעגעבן די קומענדיקע דורות. ניט נאָר זיינע פריינד, ווי דער דיכטער משה אבן עזרא און יוסף אבן צדיק¹, האָבן געפלאַכטן לאַרבער=קרענץ אַרום דעם באַרימטן דיכטער און דער=קלערט, אז „אַלע בני יעקב זיינען געוואָרן יהודיסטן“, ד. ה. אָנהענגער און פאַרערער פון דעם דיכטער יהודה², — אויך די דיכטער פון שפּעטערדיקע דורות האָבן מיט גרויס ענטוויאַזם און באַגייסטערונג באַזונגען דעם גאונישן ציון=זינגער.

דאָס ליד, — דערקלערט דער דיכטער פונם 13טן יאָרהונדערט, אַל חריוֹי, — וואָס דער לוי (יהודה הלוי) האָט געזונגען, שיינט ווי אַ קרוין איבער דער כּנסת ישראל, באַצירט איר האַלז, ווי דער טייער=סטער פּערלשנור. ער איז דער שיינ און דער גרעסטער שטאַלץ אין די פּאַלאַצן פון געזאַנג; דער עמוד הימיני איז ער אינם היכל פון חכמה און וויסן. שטאַרק איז ער און מעכטיק, און פאַרן בליץ פון זיין דיכ=טונגס=קראַפט טוען קניען די ריזן פון פּאַעטישער יצירה. מיט דער שיינקייט פון זיין ליד קאָן זיך קיינער ניט גלייכן; די שטראַלן פון זיין

פּרהון האָט געקאָנט וויסן אַזעלכע פרטים וועגן הלויס לעצטע סעג נאָר אין דעם פּאַל, ווען דער דיכטער איז צוריק געקומען קיין שפּאַניע, און פּרהון האָט געהאַט אַ גענויע ידיעה, ווען זיין לערער איז געשטאַרבן. (3) אַז פּרהון האָט סאַקע גענוי געוויסט, ווען הלוי האָט זיך געשיידט מיטן לעבן, זעען מיר אַרויס פון זיינער אַ ווייטערדיקער באַמער=קונג, ווי ער דערציילט וועגן אַ וויסנשאַפּטלעכן יוצה, וואָס ער האָט געהאַט מיט זיין לערער. „נאָך זיין פּוּט — איז פּרהון מוסיף — האָב איך מיך איבערצייגט, אַז גערעכט איז געווען ער. גיט איד.“

1 אין זיין ליד „אבי השיר“ וועגן אבן צדיק וועלן מיר ריידן באַריכות שפּעטער.

2 „עת ראתה כל יעקב מתיהדים“ — האָט געזאָגט אויף הלויין יהודה בן אבּוּת (אין זיין ליד „שבּע פני השחרית“, „צייטשריפט פיר העברעישע ביבליאָ=גרעפיע“, III, 177—179).

רום און גלאנץ האָבן פארטונקלט די פאָרימטע נעמען פון אָפּה און יְדוּתוֹ, און די לידער פון בְּנֵי-קִבְּהָהּ האָבן זייער תּוֹ אָנגעוואָרן. ער איז אַריינגעדונגען אין די פאַרבאָרגנסטע אוצרות פון דער דיכט-קונסט, האָט אַלע אירע רייכטימער מיט זיך גענומען און פעסט אונטער זיך די טויערן פאַרשלאָסן. אַלע זיינען זיינע נאַכפּאָלגער, פּרוּוון זינגען אין זיין נוסח, דערגרייכן אָבער ניט אַפילו דעם שטויב פון זיין נצחון-רייטוואָגן, און פּהנעהדיק קושן זיי זיינע פּיס... זיינע תּפּילות נעמען געפּאָנגען אַלע הערצער, זיינע לידער דערפּרישן ווי מאָרגנטוי און פּרענען ווי גליענדיקע קוילן; זיינע האַרצרייסנדיקע קלאַנג-געזאַנגען שפּאַלטן די וואַלקנס פון טרערן און פאַרפּלייצן מיט זיי די ערד¹.

אַ שפּעטערדיקער דיכטער (אברהם בִּדְרָשׁי) רופט יהודה הלוי דער „אורים ותומים“ פון יידישן געזאַנג, און דער גרויסער דיכטער פּונם 19טן יאָרהונדערט, היינריך היינע, רופט אויס מיט התפּעלות:

געווען איז ער אַ גרויסער דיכטער,

ליכט און שטערן פאַר זיין דור,

די שיינע מנורה פון יעקבס הויז.

אַ ווונדערבאַרער גרויסער

צמוד אָש פון געזאַנג און לידער,

וואָס איז פאַרויסגעזאַנגען

דעם פאַרוואַגלטן פּאַלק ישראל

אינם חושך פּונם גלות!..

פינפטער קאפיטל

די רעליגיעזע פילאָזאָפיע פון סעדיה גאון ביו דעם רמבם.

דער אויפבלי פון נאטורוויסנשאַפטן און פילאָזאָפיע ביי די אַראַבער. — דער „קאלאָס“. — די קראים און די פריידענקער. — חני מַבְלִי און דער אומבאַקאַנטער. — די השפעה פון דער גרויסער פילאָזאָפיע. — די אַלעגאָרישע טעמאַדע פון פילון. — סעדיה גאון אַלס פּאָלעמיקער און דענקער. — רבנו בחיי און זיין ספר „הוכחות הלבנות“. — יהודה הלוי אַלס דענקער; זיין „ספר הצורח“. — „דער גאָס פון אַכרחם און דער גאָס פון אַריסטו“. דער געראַנגל קעגן דער אַליינהערשאַפט פון דער פילאָזאָפיע. דער נצחון פון אַריסטוס שיטה. — אבן סינא און זיין השפעה. — יוסף אבן ציריק און זיין „עולם קסני“. — אבן ציריק אַלס ראַציאָנאַליסט. — דער ראַפּיָד אַלס ערשטער יידישער אַריסטאָטעליקער.

יהודה הלוי פאַרנעמט אַן אויסערגעוויינלעכן וויכטיקן פּלאַץ אין דער געשיכטע פון דער יידיש-שפּאַנישער ליטעראַטור. אין זיין פּערזאָן האָט די מיטלאַלטערלעכע יידישע פּאָעזיע דערגרייכט איר העכסטע מדרגה. נאָך אים הייבט זיך אָן די תקופה פון ירידה, די צייט פון שקיעת החמה, ווען די זון פון דער פּאָעטישער קונסט האָט זיך אָנגעהויבן לאַנגזאַם נייגן צו איר אונטערגאַנג. הלוי איז אָבער געווען ניט נאָר אַ גרויסער דיכטער, נייערט אויך אַ באַדייטנדיקער דענקער, וואָס שפּילט די וויכטיקסטע ראָלע אין יענעם היסטאָרישן מאַמענט, ווען דער יידישער געדאַנק האָט זיך געפונען על פּרשת דרכים, אויפן שיידוועג, און עס האָט אויסגעבראַכן דער געדאַנגל צווישן די נעאַפּלאַטאָניקער¹ און די אָנהענגער פון אַריסטוס שיטה.

מיר האָבן שוין פריער אָנגעוויזן אויף דער גרויסער השפעה, וואָס די אַראַבישע ליטעראַטור האָט געהאַט אויף דער אַנטוויקלונג פון דער העברעיִשער פּאָעזיע. ניט ווייניקער איז אָבער געווען די דאָזיקע השפעה אויך אויף אַלע געביטן פון וויסן, בפרט אויפן געביט פון נאטורוויסנשאַפטן און פילאָזאָפיע. די ערשטע דורות פון איסלאַם, בעת דער קאַראַן מיט

1 די מיטלאַלטערלעכע מפרשים און דערקלערער פון דער איהען-וועלט, וואָס איר באַגרינדער און באַשעפער איז געווען דער גרויסער דענקער פּלאַטאָן.

מוחמרס גרינער פאן האָבן אַ האַלבע וועלט איינגענומען — זיינען איינע פון די אינטערעסאַנטסטע תקופות אין דער קולטור-געשיכטע. אין מאָדערנ-אַזיע האָבן אין משך פון לאַנגע דורות געלעבט אין פרימיטיוון קולטורעלן מצב אַראַבישע נאָמאַדן=שבטים. ביסלעכווייז, פאַרבאָרגן און אומבאַמערקט פאַר אַ זייטיק אויג, האָבן זיך ביי די דאָזיקע מדבר-קינדער אָנגעזאַמלט גרויסע מאָראַלישע און גייסטיקע פּוחות. און פּלוצלינג, ווי ביי אַ ווילקאָן=אויסבראָך האָבן זיך די דאָזיקע פאַרבאָרגענע פּוחות מיט געש און אימפעט אַנטפּלעקט פאַר דער פאַרחידושטער וועלט. דער קאַראַן האָט אַרום זיך פאַרזאַמלט די ביו דעמאָלט אָפּגעזונדערטע און אָפט אַפילו פיינדלעכע שבטים, האָט זיי פאַראייניקט אין אַ גרויס מעכטיק פּאַלק, וואָס האָט מיט דער שאַרף פון זיין שווערד איינגענומען אַ קְשוכן טייל פון דער דעמאָלטיקער קולטור=וועלט, האָט באַשאַפן אַ ריון=שטאַרקע קאַליפּאַט=מלוכה, וואָס האָט פאַרשפּרייט די ממשלה פון מחמרס פאן איבער אַ סך פעלקער און לענדער אין אַזיע, אַפּריקע און אויף דער פּירענעזישער האַלב-אינזל אין אייראָפּע. ניט אַבער בלויז אויף דער שאַרף פונם שווערד האָט זיך געשטיצט די מאַכט פון דער יונגער קאַליפּאַט=מלוכה. די רעזי-דענץ=שטאַט פון די קאַליפּ, באַנדאַד, איז באַלד געוואָרן דער הויפּט-צענטער, דער פּרוכטבאַרער גאַרטן, וווּ עס האָבן געבליט און געדריט די וויסנשאַפטן און קונסטן, — און זי האָט מיט פולן רעכט פאַרדינט דעם פּכבודיקן נאָמען, וואָס מ'האַט איר געגעבן: אַטען פונם מיטאַלעטער.

ביי די אָנהענגער פון איסלאַם האָט באַלד אויפגעוואַכט דער אינטערעס צו פּילאָזאָפּישע פּראָבלעמען. דורך דער פאַרמיטלונג און השפּעה פון די קריסטלעכע סיריער 1 האָבן די אַראַבער זיך זייער גיך באַקענט מיט דער רייכער ירושה, וואָס די גריכן האָבן איבערגעלאָזט אויפן געביט פון פּילאָזאָפּיע און וויסן. שוין אין אָנהייב פונם 9טן יאָר-הונדערט לויט דער קריסטלעכער צייטרעכענונג זיינען אויפן באַפעל פונם קאַליף אַל-מאַמון איבערגעזעצט געוואָרן אויף אַראַביש פיל פּילאָזאָפּישע ווערק, וואָס האָבן באַקענט מיט אַלע פרטים פון אַריסטוטס שיטה 2. פּלאַטאָן און אַריסטאָטעלעס האָבן באַלד אָנגעהויבן שפּילן אַ באַדייטנדיקע

1 אַ סך געלערנטע סיריער זיינען געווען באַשעפטיקט ביי די אַראַבער ווי זייער געניסע כּעדיצינער.

2 ווייל ביי די דענקער פון דער שפּעטערדיקער רוימישער תקופה איז אַריסטוטס שיטה געווען אין אַ גאַנץ באַדייטנדיקער מאָס צוגעניצט מיט פּלאַטאָנישע אידעען, איז דערפאַר אויך צו די אַראַבער די אַריסטאָטעלישע לערע איבערגעגענגען אין אַ גאַנץ פּלאַטאָנישן לבוש.

ראַלע אין דער אַראַבישער קולטור; די אַראַבישע פּאַרשער און געלערנטע האָבן מיט גרויס פּלינס שטודירט די אידעען און שיטות פון די גרויסע גריכישע דענקער און מיט יראת. הכבוד געפרוּווט אַרויסטרעטן אין דער ראַלע פון זייערע דערקלערער און מפרשים.

די אַראַבער האָבן זיך אָבער ניט געוועלט באַנגיגן מיט דער ראַלע פון תלמידים און פשוטע מפרשים און דערקלערער פון די אַלטע גריכישע פּאַרשער. זיי האָבן אויך געפרוּווט פאַרגרעסערן און פאַרמערן די גרויסע אוצרות, וואָס יענע האָבן איבערגעלאָזט בירושה; זיי זיינען אַרויסגעטראַטן ווי זעלבשטענדיקע פּאַרשער און אַנטדעקער אויף אַלע געביטן פון מענטשלעכן וויסן. זיי האָבן פאַריינכערט די מאַטעמאטישע וויסנשאַפֿט מיט אַ גאַנץ נייעם געביט, וואָס טראַגט עד היום דעם אַראַבישן נאָמען אַלגעבראַ. מיט זיי הייבט זיך אָן אויך אין דער פיזיק אַ גאַנץ נייע תקופה. אַזוינע גאונישע פּאַרשער ווי אַ 5-קאָזי 1 און אַנדערע האָבן באַשאַפֿן גאַנץ נייע וועגן פאַר דער נאַטור-פאַרשונג, אַנטדעקט נייע פלי-מכשירים און אויפגעוויזן נייע מעגלעכקייטן, ווי אַזוי צו פירן די עקספּערימענטאַלע פאַרשונגען, ווי אַלץ מוז ווערן געווייגן און געמאַסטן אויפן געוויסן אופן. און טאַקע פון זייער שול שטאַמט אויך דער פּאַטער פון עקספּערימענטאַלער כעמיע געבער 2. בעת מען וואַרפט נאָר אַ גאַנץ אויבער-פלעכלעכן בליק אויף דעם גרויסן סכּום פאַרשונגען און אַנטדעקונגען, וואָס די אייראָפּעיִשע וועלט האָט צו פאַרדאַנקען דער אַראַבישער קולטור, מוז מען מסכים זיין מיט דעם באַרימטן דייטשן געלערנטן ווילהעלם פּאָן הומבאָלדט, וואָס אַנערקענט די אַראַבער פאַר, די אמתע באַשאַפּער פון די מאַדערנע פיזיקאַלישע וויסנשאַפֿטן 3.

ביי אַזא הויכן מצב פון קולטור און וויסן איז גאַנץ באַגרייפלעך, וואָס אין די געבילדעטע קרייזן האָט מען אָנגעהויבן ביסלעכווייז צו פילן אַ געוויסע סתירה צווישן די ריין-וויסנשאַפֿטלעכע באַגריפֿן און פעסט-באַגרינדעטע פּללים מיט די אידעען און רעליגיעזע אַנשוואַונגען, וואָס זיינען איבערגעגעבן געוואָרן בקבלה פון די אַבות. דער קאַראַן מיט זיין פּאַעטישער שפּראַך און ריין-מזרחישע פילדער און פאַרגלייכונגען רעדט זייער אָפט וועגן דעם וועלט-באַשעפּער אין אַזוינע אויסדריקן, וואָס ווערן געברויכט נאָר בנגוע צו אַ פשוטן בשר ודם: עס ווערט גערעדט

1 דער מחבר זונס באַריימטן ווערק „די וואָג פון החכמה“.

2 באַרייכט וועגן דעם זע: א. מילער, „דער איסלאַם אים מאַרנטי-אונד-אבענדי-לאַנד“, 1886, I, 514-509; 45, *Наука и жизнь* III.

3 זע „קאָפּטאַס“ (רוסישע איבערזעצונג), 1851, III, 208.

וועגן גאטס פיס, גאטס הענט; גאט לאכט, גאט איז פרוגז, גאט איז אין פעס א. א. וו. 1. אלץ אבער, וואס שטייט געשריבן אין קאראן, איז דאך הייליק אין די אויגן פון א גלויביקן מוסלמענער; יעדער ווארט איז דאך געשריבן דורכן נביא מחמד על פי רוח הקודש. דער נביא איז אמת און זיין תורה איז אמת... בכרי זיך ארויסצוהעלפן פון די דאזיקע סתירות, האט יעדער פילאזאפיש=געבילדעטער און גלויביקער מוסלמענער געמוזט זוכן אן אויסוועג, זען פארענטפערן, מאכן א פשרה צווישן דעם גלויבן און דעם פרייען פארשער=געדאנק, צווישן די יסודי הַבַּת, דער ירושה פון די אבות, מיט די מסקנות, צו וועלכע די פילאזאפיע און די נאטורוויסנשאפטן זיינען געקומען. אט דאס האט טאקע גורם געווען, וואס שוין אינם 9טן יארהונדערט האט ביי די אראבער געבליט א רעליגיעז=פילאזאפישע שול אונטערן נאמען „כאלאם“ 8, וואס האט זיך געשטעלט די אויפגאבע צו שיצן און פארענטפערן די פקרי הַבַּת פאר דעם לאגישן פועל יוצא פון פילאזאפישער חקירה. צווישן די פארטרעטער פון דער דאזיקער שול, וואס האבן געטראגן דעם נאמען „מַתְּבַלִּימוֹן“ (ד. ה. לערער פון גאטס ווארט) 8, איז מיט דער צייט פאר=געקומען א שפאלטונג, און עס האט זיך אפגעטיילט א כיתה פריידענקער (מעַתְּבַלִּימוֹן) 4, וואס האבן פופר געווען אין דעם יסוד פון פאטאליזם 5, וועלכער האט געשפילט אזא באדייטנדיקע ראָלע אין דער מוסלמענישער וועלט. זיי זיינען פעסט געשטאנען אויפן יסוד פון בחירה תפשיית, ד. ה. זיי האבן זיך געפליסט צו דערווייזן, אז דער מענטש באזיצט א פרייען ווילן, ווייל נאר אין דעם פאל קאן דער מענטש זיין מאראליש פאר=אנטווארטלעך פאר זיינע מעשים, הן גויע הן שלעכטע. זיי האבן אויך

1 אַזעלכע אויסדריקן בנוגע צו גאט טראָגן אין דער היסטאָריע דעם נאָמען אַנטראָפּאָמאָרפּיזם.

2 פֿאַל אַס באַטייט דאָס זעלביקע, וואָס דער תּלמודישער אויסדריק: מִן קָדָם, ד. ה. נאָכט וואָרט. מיט דער צייט האָט אָבער דאָס וואָרט „זאַלם“ באַקומען די באַדייטונג פֿון רעליגיעז=פּילאָזאָפּישער חקירה בכלל.

3 אין דער מיטלאַטערלעכער ייִדישער ליטעראַטור טראָגן די מַתְּבַלִּימוֹן דעם נאָמען מַתְּבַרִים, בעלי הדבור.

4 מעַתְּבַלִּימוֹן הייסט — חידעִישעִניקער, פּופרים, אַפּיקורסים; מער באַריכות וועגן דער פּיתוח זע אין ש. מונקס „מעלאָנזש“, 310—312.

5 די דעה פֿון פּאַטאָליזם באַשטייט אין דעם גלויבן, אַז וואָס דער מענטש זאָל נישט טאָן און אונטערנעמען, איז ער נישט אינשטאַנד אַפּילו אויף אַ האָר אָפּצוּווינדן דעם גוף, וואָס ס'איז אים שוין פּאַרויס באַשטימט דורך דער השגחה, ד. ה. דורך אַ קראַפט, וואָס שטייט אויסער און איבער זיין ווילן.

געפרוויט אויפן ראציאנאליסטישן אופן, ד. ה. על פי שכל הישר, דורך לאַגישע באַווייזן, פאַרענטפערן די סתירות צווישן דער אמונה און דער פילאָזאָפיע 1.

עס איז לייכט באַגרייפֿלעך, אז דער ייִדישער קיבוץ, וואָס האָט געוואָלט אין די לענדער, אויף וועלכע די אַראַבער האָבן פאַרשפּרייט זייער ממשלה, האָט ניט געקאָנט בלייבן אָפּגעזונדערט פון דער גרויסער גייסטיקער עוואָלוציע, וואָס די מוסלמענישע קולטור האָט אַרויסגערוּפֿן. מיר האָבן שוין פריער אָנגעוויזן, אז נאָך חתימת התלמוד איז דער ייִדישער קיבוץ אויף אַ משך צייט געבליבן אין גייסטיקער פאַרגליווערט= קייט. עס האָט זיך געפילט אַ צייטווייליקער שטילשטאַנד אין זיין קולטור= רעלן שאַפֿן. די פאַרימטע ישיבות פון סורא און פומבדיתא, וואָס זיינען געשטאַנען בראש פונם ייִדישן גייסטיקן לעבן, זיינען דעמאָלט ווי פאַר= גליווערט געוואָרן. עס האָט זיך אין זיי ניט געפילט דער אַטעם פון פרישן לעבן; מ'האָט זיך ניט אינטערעסירט מיט קיין שום אַנדערע לימודים חוץ תלמוד. און אויך אַפילו אויף דעם געפֿיט האָבן זיך ניט באַוויזן קיין זעלבשטענדיקע שעפּערישע גייסטער, וואָס זאָלן פּרוּוון דורכלייגן נייע דרכים. אַלץ איז געגאַנגען נאָכן אַלטן סדר; אַן שום חקירות האָט מען זיך פּעסט געהאַלטן אָן די דעות פון די פּערגאַנגענע דורות און אויף אַ האָר ניט אָפּגעטרעטן פון די פֿללי הלימוד, וואָס מ'האָט באַקומען בירושה פון די קדמונים.

און פּלוצלינג האָט זיך מיט רעש און מיט אימפעט אַריינגעריסן אַ נייע אידעען=וועלט, וואָס די שכנישע יונגע מוסלמענישע קולטור האָט געבאָרן. עס זיינען נאָך ד געוואָרן גאַנץ נייע פּראַבלעמען; ס'האָבן זיך אומדערוואַרט אַנטפלעקט טיפע סתירות, וואָס ס'איז בשום אופן ניט מעגלעך געווען זיי צו פאַרענטפערן מיט די אַלטע סברות און פּשטלעך, וואָס האָבן גענאַלטן אין סורא און פומבדיתא. פיל פון די טיפּער=דענקענדיקע האָבן דערפילט אַ אינעווייניקסטע שפּאַלטונג, אַן אמתן קָרע שְׁבֵלֵכ: זיי איז געווען געווען טייער די ירושה פון זייערע אַבות, זיי האָבן זיך אָבער דערוואָסט פון אַ נייער פּרעמדער אידעען=וועלט, וואָס שאַצט אָפּ גאָר אויף אַן אַנדער אופן די גייסטיקע אוצרות פונם מענטשן און זוכט צו דערגרייכן דעם אמת אויף אַנדערע גאָר נייע וועגן. זיי האָבן מיט אַ ווייטאָג אין האַרצן געזוכט די זיכערע וועגווייזער, וואָס זאָלן זיי אַרויס=

1 צווישן די פילאָזאָפֿיש=געשולטע מוסלמענישע ספּאַלאָגן, וואָס האָבן זיך געפֿלייסט צו מאַכן אַ פּטרה צווישן דער אמונה און דער פילאָזאָפֿיע, האָבן זיך באַוונדערט קונה שם געווען די געלערנטע פון דער הויכשול אין דער שטאָט באַסרָה,

העלפן פון דעם גייסטיקן פלאַנטער — און זיי האָבן נישט געפונען. עם האָט זיך דערפאר אין פיל פון זיי דערוועקט אַ געפיל פון פארדרוס און פארביטערונג קעגן די רױזי ישראל, די גייסטיקע פירער פונם פּאַלק, וואָס זיינען ניט געווען דערוואַקסן צו די פּאַדערונגען פון דער שטור=מישער צייט און זיינען ניט געווען אין שטאַנד צו ווערן די מורי-דרך אין אזא קריטישן מאָמענט.

דערצו זיינען נאָך צוגעקומען זייטיקע סיבות. די גײַש=גלזתאס, די פּאַקטישע מושלים און פרנסים און, צוזאַמען מיט די ראשי ישיבות, אויך די שופטים איבער דעם גאַנצן יידישן ישוב אין בכל, — האָבן געפירט זייער ממשלה זייער שטרענג און אויך ניט תמיד גערעכט און מיט יושר. דאָס האָט אַרויסגערופן אַן אומצופרידנקייט אין געוויסע שיכטן פונם פּאַלק. דער פּאַקאַנטער געשיכטס=שרייבער אַבראַם זכּוּנאַ באַשרייבט, ווי אַזוי די ריש=גלזתאס פלעגן פאַר געלט און פיל שוחד קויפן זייערע ערטער ביים מלכות און דערנאָך אויסנוצן זייער מאַכט צו געלטזוכטיקע צוועקן: „זיי פלעגן שטאַרק אונטערדריקן דאָס פּאַלק און זיינען געווען פאַלשע שופטים און אומגערעכטע פירער“¹.

אַט די אַלע געזעלשאַפטלעכע סיבות, צוזאַמען מיט ריין צופעליקע פּערזענלעכע פּניות, האָבן גורם געווען, וואָס אינם יידישן קיבוץ איז אין דער צווייטער העלפט פונם אַכטן יאָרהונדערט פּאַרגעקומען אַ שפּאַל=טונג. אַ גאַנצער יידישער צווייג, בראש מיט דעם געלערנטן פּען בן דוד, האָבן זיך אָפּגעריסן פונם יידישן שטאַם און געבילדעט אַ באַזונדערע סעקטע, וואָס איז דערנאָך פּאַקאַנט געוואָרן אונטער דעם נאָמען פּאַראים (קאַראַיִמען). זייער אומצופרידנקייט מיט די דעמאָליטיקע פּאַרשטייער פונם רבנישן יידנטום האָבן זיי אַריבערגעטראָגן אויף דער בּנְיָוּת בכלל, אויף דער גאַנצער תורה שבעל פה מיט איר וויכטיקסטן קאַרעקס — דעם תלמוד. זיי האָבן אַרויסגעשטעלט די דעה, אַז ביים דערקלערן די דינים און געזעצן פון דער תורה האָט מען זיך נישט וואָס צו פאַרלאָזן אויף דעם אַוּטאָריטעט פון די קדמונים, נאָר אויפן אייגענעם שכל הישר און אויפן ריכטיקן פּשט פון דעם פּסוק, ד. ה. פונם ביבלישן טעקסט. אויף אזא אופן האָבן זיי אָפּגעוואָרפן אַ סך דינים, וואָס זיינען איינגע=פירט געוואָרן ביי יידן דורך די תכמי התלמוד. מ'דאַרף געדענקען, אַז

1 „יוחסין“ (פּיליפּאָויסקיס אויסגאַבע), קאַפ. 3, 206—207: כי ראשי גלויות אלה לא היו בעלי אמת וחיו קונים נשיאותם מן המלכים כמו מוכסין... מיכיל ישמעאל לא נהנו ראשי גלות שררה כהונת אלא היו קונים אותה בכספן רב מן המלכים כמו מוכסין וחיו רועי אליל.

אין יענער צייט איז די געשיכטלעכע אנטוויקלונג פון דער מענטשלעכער קולטור וויסנשאפטלעך נאך גאר ניט אויסגעפארשט געווארן. די טעאָרע-טיקער און גייסטיקע פירער פון דער נייער סעקטע האָבן קיין שום באַגריף ניט געהאַט פון דעם, אַז די פיל דינים און מנהגים, וואָס האָבן זיך אָנגעזאַמלט ביים יידישן פּאָלק אין משך פון דער נאַכפּילישער תקופה, זיינען פּלל ניט געווען קיין צופעליקע המצאות פון דעם אָדער יענעם תנא און אמורא, נאָר אַ לאַגישער פּועל יוצא פונם פּאָלקס-לעבן אין זיין אָרגאַנישער אַלגעמיינער אַנטוויקלונג אונטער דער השפעה פון דער אַרומיקער סביבה. די קאַראַימען, וואָס האָבן דערקלערט, אַז מ'דאַרף זיך רעכענען נאָר מיטן שכל הישר און מיט די איינפאַלן פון יעדן געלערנטן באַזונדער, האָבן פּאַקטיש פּאַרלאָרן דעם רעאַלן פּאַרן פון אונטער זייערע פיס און זיינען מיט דער צייט פּאַרקראַכן אין אַזאַ גייסטיקן פּלאַנטער, אַז עס האָט שוין גאָר קיין רייד ניט געקאָנט זיין וועגן נאָרמאַלער אַנטוויקלונג.¹

אין זייער פּאַלעמיק קעגן די רבנים האָבן די טעאָרעטיקער פון דער נייער סעקטע זיך באַנוצט מיט די פּילאָזאָפּישע ראיות און סברות פון די אַראַבישע מתפּלימון, און אונטער זייער השפעה האָבן זיי זיך געפּלייט צו באַגרינדן די פּללים פון דער יידישער אמונה דורך פּילאָזאָפּישע יסודות און ריין-לאַגישע באַווייזן.

די קאַראַימען זיינען אָבער ניט געווען די איינציקע, וואָס האָבן דעמאָלט דערקלערט אַ קאַמף דעם רבנישן יידנטום. אינעווייניק אינם יידישן קיבוץ גופא זיינען אין יענער אומרוינקער צייט פון פּרבוב התחומין אויפגעשטאַנען אויך אַזוינע קעגנער, וואָס זיינען געגאַנגען פיל ווייטער פון די קאַראַימען. די קאַראַימען זיינען געווען מענטשן מיט פעסטן גלויבן; די תורת משה איז ביי זיי געווען ניט ווייניקער טייער ווי ביים פרימסטן רב פון יענער צייט. עס האָבן זיך אָבער אונטער דער השפעה פון פּילאָזאָפּישן וויסן באַווייזן צווישן די יידן פּולשטענדיקע פריידענקער, מינים ופּופרים, וואָס האָבן אָפּגעלאַכט פון דער אמונה פּלל און פון דער יידישער פּערט. דאָס זיינען געווען מענטשן מיט גלענצנדיקע פעקייטן און שאַרף-געשפּיצטע מוהות, נאָר אַן אַ אינעווייניקסטן קערן, אָן פעסטע וואָרצלען. פול מיט טראַגישער גרייס זיינען אין זייער פּאַטאַם אַזוינע קעמפּנדיקע פּופרים, וואָס שטייען אויף, ווי אַברהם אבינו בשעתו, מיט דער האַק אין דער האַנט קעגן די אָפּגעלעבטע געטער פון די אַבות,

¹ באריכות חעגן דעם זע: מונק, "מעלאנזש", 472; א. נייער, "געאָמפּלעס" שרייבטיין, II, 135-141.

אינם נאָמען פונם נייעם אמת, וואָס די דאָזיקע פּופרים האָבן דערמילט אין זייער האַרצן. גאָר פון אַן אַנדער שניט זיינען אָבער געווען די אַפיקורסים פון דער באַטרעפנדיקער תקופה. זיי זיינען, אין גרונד גענומען, געווען גלייכגילטיק ניט נאָר צו דער אמונה, נאָר אויך צו די אוצרות פון פאָרשן און וויסן. ניט די התלהבות פונם זוכן און דערגיין דעם אמת איז זיי טייער געווען, נאָר דער שפּיל פונם שאַרפן געדאַנק, די המצאה, דער אַיינפאַל גופא, דאָס אַפלאַכן און אַפּשפּאַטן פון דעם, וואָס איז אַיינגעהילט אין מאַנטל פון הייליקייט און צו וואָס אַנדערע פאַרהאַלטן זיך מיט יראת הכבוד. די ראַלע און באַדייטונג פון אַזוינע פּופרים איז אַ צווייפאַכע: זיי זייערע, וואָס פרעסט אָפּ דעם ראַסט, צעשטערט דעם שימל, אַזוי דערוועקן זיי דעם קריטישן געדאַנק, מאַכן וואָך אין די הערצער פון די מענטשן די ספּקות — די מוטער פון אמתן פאָרשן און דראַנג צום וויסן. גרויסן שאַדן ברענגען זיי אָבער דערמיט, וואָס זיי ווענדן אָן זייער קריטיק ניט נאָר קעגן שימל, קעגן דעם אַפּגע-לעבטן, נייערט קעגן אַלץ אין דער וועלט; ניט נאָר קעגן אַפּגעטער, נאָר אויך קעגן געטער; ניט נאָר קעגן דעם פאַרדראַטן און פאַרטריקטן, נאָר אויך קעגן די זאַפטיקע וואַרצלען, קעגן דעם קוואַל פונם לעבן...

איינער פון די באַדייטנדיקסטע פריידענקער, וואָס זיינען געווען ביי יידן אין יענער צייט, איז דער ביבלי־דערקלערער תּוֹי הַבַּיִת לַיהוָה. ער האָט זיך געפליסט צו דערווייזן, אַז די תורה איז ניט מן השמים, און די ווונדער, וואָס ווערן דאָרטן דערציילט, זיינען גאָר קיין ווונדער ניט, ווייל אַלץ איז צוגעגאַנגען עַל פּי דרך הטבע, לויט די געזעצן פון דער נאַטור. די יידן זיינען, למשל, בשלום אַריבערגעגאַנגען דעם ים ניט דערפאַר, וואָס דער ים-סוף האָט זיך געשפּאַלטן, נאָר ווייל גראַד דעמאָלט האָט דאָס וואַסער פונם ים דורכן פּוּח המושך פון דער לבנה אַפּגע-טרעטן אויף אַ געוויסן שטח. וואָס ס'ווערט אין חומש דערציילט וועגן משה רבנו, אַז „קָרַן אור קָנִיּוֹ" — זיין פנים האָט געלויכטן, — דערקלערט תּוֹי ווידער עַל פּי דרך הטבע: דאָס איז פון לאַנגן פּאַסטן די הויט דורכזיכטיק געוואָרן. — ערשט ניט לאַנג האָט מען אַנטדעקט אַ פּראַג-מענט פון אַן אַנדער אַפיקורס פון יענער צייט, וואָס האָט אַנגעשריבן אַ פּאַמפלעט בדרך שיר קעגן דער ביבלי, וווּ ער פליסט זיך צו באַווייזן,

1 די קענער האָבן אים פון שנאה גערופן הַבַּיִת לַיהוָה.

2 באַריכות העגן תּוֹי הַבַּלְכִי וע די אַרבעט פון ש. פּאַונאַנסקי אין „הַבַּיִת", VII,

אז די ביבל איז נישט געשריבן על פי רוח הקודש, ווייל זי איז פול מיט סתירות און גוממות 1.

און די דאזיקע פריידענקער האָבן געהאט אַ געוויסן דערפאַלג; עס האָבן זיך אַפילו געפונען אַזוינע מלמדים, וואָס פלעגן פאַר די תלמידים אין די חדרים דערקלערן די תורה לויט תּוֹים שיטה.

אַט די אַלע פיינד און קעגנער האָבן גורם געווען, דאָס רבנישע יידנטום זאָל אויפּוואַכן פון זיין צייטווייליקן דרימל. עס האָט פאַרשטאַנען, אַז די געפאַר איז גרויס, אַז עס מוז קעמפן פאַר זיין קיום און אַז מנצח זיין אין דעם דאָזיקן פאַרביטערטן קאַמף קאָן עס נאָר דאַן, ווען עס וועט אַנווענדן די זעלביקע קְלִיָּוִן, וואָס זיינע קעגנער: דאָס פּילאָזאָפֿישע פּישע און אַלגעמיינע וויסן. און דאָס יידנטום האָט גלייך באַוווּזן, אַז עס באַזיצט נאָך נייטיקע גייסטיקע כוחות, פּרדי זיך אַנטקעגנצושטעלן די אַלע אינעווייניקסטע און אויסווייניקסטע שונאים. עס זיינען אויפגעשטאַנען אַ גאַנצע צאָל יידישע געלערנטע און דענקער, וואָס האָבן זיך געלאָזט אויף דעם זעלביקן דרך, וועלכן ס'האָבן אויסגעטראָטן די פאַרשטייער פון פּאַלאַם: מאַכן אַ פּשרה צווישן דער אמונה און דער פּילאָזאָפּיע, כּעסטשטעלן די עקרים פונם כת אויף פּילאָזאָפּישע יסודות, באַשיצן די ירושה פון די אַבות מיט דער הילף פונם פאַרשער-געדאַנק.

אַזוי האָט די אַראַבישע קולטור גורם געווען, דער יידישער קיבוץ זאָל אויף זיין לאַנגן היסטאָרישן וועג צום צווייטן מאָל זיך באַגעגענען מיט דער גריכישער אידעען-וועלט. מיר האָבן שוין אינם „אַריינפיר“ אַנגעוווּזן, ווי אין צפון-אַפריקע, אין אלכסנדריא של מצרים, האָבן זיך בימי בית שני באַגעגנט צוויי פאַרשיידענע וועלטן: די יידישע און די גריכישע. די גריכיש-געבילדעטע יידן האָבן געפרוּווט מאַכן אַ פּשרה צווישן די דאָזיקע צוויי וועלטן, זיי האָבן זיך געפלייסט צו באַזייטיקן די סתירות צווישן דער גריכישער פּילאָזאָפּיע און דער יידישער אמונה, זיי האַרמאָניש צונויפצובינדן, בכדי צו באַרויַקן זייער אייגענע נשמה, באַפרייען זי פון אינעווייניקסטער צעשפאַלטנקייט; וואָרום ווי טייער זיי איז נאָך געווען די אמונה פון זייערע אַבות, אָבער אין זייער גאַנצן טראַכטן און דענקען האָט שוין אומבאַגרענעצט געוועלטיקט די גריכישע אידעען-וועלט. דער באַדייטנסטער צווישן די גריכיש-געבילדעטע יידישע דענקער איז געווען פּילאָן (ידידה האַלכסנדרונג). ביי אים איז געוויס

1 דער טראַנשמענט איז אַנטדעקט און פאַרעפנטלעכט דורך שׂעכסער אין Jew. quart. Rev. XIII. מיר זיינען פּלל גים מסכים מיט אַנאַנסקיס השערה, אַז דער דאָזיקער מחבר האָט געלעבט גים אין תּוֹים צייטן, נאָר צוויי הונדערט יאָר שפּעטער.

זייער טייער געווען דער יידישער גלויבן, נאָר געשעפט יניקה האָט ער פון דער גריכישער קולטור און איז געווען אַ פייערדיקער אָנהענגער פון אַפֿלטאָנס פּילאָזאָפּישער שיטה. און בכדי צו מאַכן אַ פּשרה צווישן דער דאָזיקער שיטה און תּורת משה, האָט ער געמאַכט דעם ערשטן פּרוּוו צו באַשאַפּן אַ נייעם בנין, פּעסטצולייגן אויפן יידישן באַדן די גרונד-יסודות פון רעליגיעזער פּילאָזאָפּיע. ער האָט געזוכט און עס האָט זיך אים טאַקע געדאַכט, אז ער האָט ווירקלעך געפונען אין דער ביבל די גאַנצע גריכישע אידעען-וועלט; ער האָט זיך געפּלייסט צו באַווויזן, אז די גרויסע פּילאָזאָפּישע געדאַנקען, וואָס דער נאונישער גריכישער גייסט האָט געבאָדן, זיינען שוין מיט פיל דורות פריער אַנטפלעקט געוואָרן אין תּורת משה. דעם דאָזיקן קונץ האָט פּילאָזאָפּיע באַווויזן אויף זייער אַ מאַדנעם אופן. איינער פון די חכמי התלמוד האָט אַמאָל געזאָגט זענען ספר איוב: „איוב לאַ היה ולא נברא אלא משל היה“; ביי פּילאָזאָפּיע איז ניט נאָר איוב געווען בלויז „אַ משל“, ער איז דאָך געווען אזוי פּעסט זיכער, אז „משה אמת ותורתו אמת“. עס איז אָבער פאַרהאַן נאָר איין אמת אויף דער וועלט, דער פּילאָזאָפּישער אמת, וואָס איז פונם גרויסן אַפֿלטאָן (דעם „איש קדוש“, ווי פּילאָזאָפּיע רופט אים) אַנטפלעקט געוואָרן. ס'זיך דאָך דער דאָזיקער אמת אויך זיין פאַרבאָרן אין תּורת משה. און דעם גרויסן חריף און אויסגעזייכנטן דיאַלעקטיקער — פּילאָזאָפּיע איז דאָס כלל ניט שווער געווען צו דערווייזן. אונטערן פשוטן פּשט פונם פּסוק — האָט ער געזאָגט — שטעקט נאָך אַ טיפּער, באַהאַלטענער רמו; יעדע מעשה, וואָס ווערט דאָרטן דערציילט, איז ניט גלאַט אַ מעשה אין דער וועלט אַריין — ס'איז נאָר אַ משל מיט אַן אמת-פּילאָזאָפּישן אינהאַלט. דער מזבח און דער משכן, למשל, זיינען אַ רמו אויף די עולמות העליונים; דער גן-עדן — דאָס איז די געטלעכע חכמה; די פיר טייכן, וואָס רינגלען דעם גן-עדן ארום — זיינען די פיר גוטע מידות, וואָס די דאָזיקע חכמה איז משפּיע; דער שפּריי-רעגן, וואָס באַפרוּכט די ערד — איז דער שכל, וואָס טרענקט אָן ווי אַ קוואַל אונזערע געפּילן און השגות¹. אַט אויף אַזאַ אופן האָט פּילאָזאָפּיע געפרוּווט באַהעפטן און צונויפשמעלען צוויי גאַנץ פאַרשיידענע און פּרעמדע וועלטן, מאַכן זיי מעור אחד. משה רבנו איז ביי אים געווען ניט נאָר דער „מתקן“, דער פון גאָט געשיקטער געזעצגעבער — נאָר אויך דער גרויסער פּילאָזאָפּיע און דענקער, דאָס שפּיגלבילד פון אַפֿלטאָן.

1. מער באַריכות זענען פּילאָזאָפּיע אַלעגאָרישער מעסאַדע העם אונז אויסקומען נאָך הייפּער צו ריידן.

און אָט אין אזוי פיל דורות אַרום איז די יידישע אירעען-וועלט זיך ווידער צונויפגעקומען ביט דער גריכישער פילאָזאָפיע, דאָסמאָל אָבער אין דער אַראַבישער הלכה. און אזוי ווי אין דער אַלפסנדריינישער תקופה, אזוי אויך דאָס מאָל, בעת די יידישע געלערנטע האָבן אונטער דער השפעה פון דער אַראַבישער קולטור געפרוווט מאַכן אַ פשרה צווישן דער אמונה און דער פילאָזאָפיע, האָבן זיי עס געטאָן ניט אין דער העברעיִשער שפראַך, נאָר אויף דער קולטור-שפראַך פון יענער צייט — אויף אַראַביש.

עס מוז אָבער דאָ גלייך אונטערגעשטרעכטן ווערן איין זייער וויכטיקער פרט. דער יידישער קיבוץ אין אַלפסנדריא בימי בית שני איז געווען פֿלויז אַ קליינער צווייג פונם יידישן שטאַם. די גריכישע שאַפונגס-פאָרמען פון דעם דאָזיקן קיבוץ האָבן ניט געהאַט קיין באַמערק-באַרע ווירקונג אויף דעם אַרץ-ישראלדיקן צענטער, וואָס איז דעכאָלט געווען דער רוב מנין ורוב בנין פונם יידישן פאָלק און וווּ די נאַציאָ-נאַלע קולטור האָט זיך אַנטוויקלט אויף איר אייגענעם גאַנץ אַריגינעלן שטייגער (זע דעם „אַריינפיר“). גאַנץ אַנדערש איז געווען די לאַגע אין מיטלאַלטער, בעת די אַראַבישע קולטור האָט פאַרשפּרייט איר ממשלה איבער די לענדער, וווּ עס האָט געלעבט דער וויכטיקסטער און גרעסטער טייל פונם יידישן פאָלק. די השפעה פון דער אַראַבישער קולטור אויפן רוב פון דער יידישער אומה און איר אינטעליגענץ האָט גורם געווען, זוי מיר האָבן שוין אָנגעוויזן אינם „אַריינפיר“, אַ גאַנץ נייע תקופה אין דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער נאַציאָנאַלער ליטעראַטור: דער יחיד האָט גובר געווען דעם קיבוץ; די ליטעראַטור פונם יידישן פאָלק האָט אויפגעהערט צו זיין אַנאָנים, אָן אייגענע נעמען, האָט אויפגעהערט צו טראָגן דעם אויסשליסלעכן שטעמפל פונם פֿלל. דאָס, וואָס ס'איז אַמאָל פאָרגעקומען אינם אַלפסנדריינישן צענטער, אין דעם אָפגעזונדערטן צווייג פונם יידישן פאָלק, דאָס האָט זיך איצט איבערגעזורט אינם הויפט-צענטער, אין דעם קִטְבֿוֹלִין, ווי עס הייסט אויף גמרא-לשון, פונם נאַציאָנאַלן ישוב: שוין ניט דער קיבוץ, נאָר יחידים, דיכטער, דענקער און פאַרשער, וואָס שטייען לויט זייער גייסטיקער אַנטוויקלונג ווייט איבער דעם קאָלעקטיוו, שאַפן אויף זייער אייגענעם חשבון, לויט זייער פּערזענלעכן געשמאַק און וועלט-אַנשוואַונג, זאַמלען אונטער זייער אייגענעם נאָמען נאַציאָנאַלע אוצרות, אויף וועלכע זיי לייגן אַרויף זייער אייגענעם שטעמפל, זייער אינדיווידועלן שאַפונגס-גייסט. דאָס אייגנאַרטיקע, ספּע-ציפּישע, מיט וואָס די אַלטע העברעיִש-אַראַמעישע ליטעראַטור האָט זיך אזוי שאַרף אונטערשיידט פון אירע אַנדערע שוועסטער — איז ב'ט'

געוואָרן. פון דער אַראַבישער תקופה אָן איז אויך ביי יידן קלאַר און בולט באַמערקבאַר אַ געוויסע מחיצה צווישן דער נאַציאָנאַלער ליטע-ראַטור און דעם פּאָלקסטימלעכע, דעם קאַלעקטיוו-אַנאָנימען פּאָלקס-שאַפן. די דאָזיקע צוויי גאַלדענע פעדים, וואָס וועבן דעם לבוש פון נאַציאָנאַלער קולטור, ווערן שוין מער ניט צונויפגעפלאַכטן אין איין קנויל, נאָר זיי ווערן געשפונען יעדער באַזונדער פאַר זיך.

אַט דאָס איז טאַקע געווען איינע פון די וויכטיקסטע סיבות, וואָס די נייע אומגאַנגס-שפראַך פונם גרעסטן יידישן קיבוץ — די אַראַבישע האָט שוין ניט זוכה געווען צו פאַרנעמען אין דער נאַציאָנאַלער יידישער קולטור דעם בכבודיקן פּלאַץ, ווי בשעתו דער אַראַבישער דיאַלעקט, ניט געקוקט דערויף, וואָס די אַראַבישע שפראַך געפינט זיך אין דער זעלביקער קהבות צו דער ביבלי-שפראַך ווי די אַראַבישע. דער „תרגום“ — די אַראַבישע תורה-איבערזעצונג איז געוואָרן הייליק ביי יידן און עד היום לייענט מען „שְׁנַיִם מקרא ואחד תרגום“; די אַראַבישע איבערזעצונג אָבער איז געבליבן אזא דבר שבחול, אזא וואַכעדיקע זאַך, ווי די גריכישע. דער אַראַבישער דיאַלעקט האָט זיך אויף אַלע דורות צונויפגעפלאַכטן מיט דער אַלטער נאַציאָנאַלער שפראַך פון יידישן פּאָלק, צוויי צוויילינג-שוועסטער זיינען זיי געוואָרן. די אַראַבישע אָבער איז געוואָרן ניט די שוועסטער פון דער ביבלי-שפראַך, נאָר איר שטאַלצע קעגנערי, אַ שפיגל-בילד פון שרה מיט הָגָר. די אַראַבישע שפראַך איז געוואָרן אויף לאַנגע דורות פאַרן תְּשׁוּבָה-סטן טייל פונם יידישן פּאָלק דער וויכטיקסטער פּאַקטאָר פון אלמענטשלעכער קולטור, אָבער ניט פון נאַציאָנאַלן שאַפן. דערביי האָט זייער אַ חשובע ראָלע געשפּילט נאָך יענע סיבה, אויף וועלכער מיר האָבן שוין פריער (אינם ערשטן קאַפיטל) אָנגעוויזן. דאָס אויפבלעיען פון דער, ביי די אַראַבער הייליקער שפראַך פונם קאַראַן האָט ביי יידן אַרויסגערופן אַ קנאה-געפיל. עס האָט אין זיי אויפגעוואַכט דער נאַציאָנאַלער ווילן צו פאַרשטאַרקן און צו אַנטוויקלען אויך די שפראַך פון זייער הייליקסטום — דער ביבלי. מיר האָבן שוין אָנגעוויזן, ווי שאַרף און בולט דער דאָזיקער ווילן איז אַרויסגעזאַגט געוואָרן דורך דעם ערשטן גרויסן יידישן דיכטער פון דער אַראַבישער תקופה — שַׁלְמָה גבירול.

אַט דאָס האָט גורם געווען, וואָס דער גורל פון דער וויסנשאַפֿט-לעכער ירושה, וועלכע עס האָבן איבערגעלאָזט די יידישע דענקער און פאַרשער אויף דער אַראַבישער שפראַך, איז אזוי ניט ענלעך צום גורל פון די ספרים, וואָס זיינען געשריבן געוואָרן אין אלכסנדריא דורך פּילאָן

און זיינע חברים. פילונס ווערק זיינען געבליבן פארן יידישן קיבוץ פֿאַרן שפּאַן לֶה הַפּוֹכִיּוֹן. געשריבן אויף אַ ווייניק פאַרשטענדלעכער שפראך (אויף גריכיש), האָבן זיי געהאַט זייער אַ קנאַפּע השפּעה אויף דעם יידישן געדאַנק, און אויך די קליינע השפּעה איז געגאַנגען אויף אומ-וועגן, דורך דריטער און פערטער האַנט. די רעליגיעז-פּילאָזאָפּישע ווערק אָבער, וואָס די מיטלאַלטערלעכע יידישע פּאַרשער האָבן פאַרפּאַסט אויף אַראַבישער שפּראַך, זיינען באַלד איבערגעזעצט געוואָרן אויף העברעיִש און געוואָרן אַן אַרגאַנישער טייל פון דער נאַציאָנאַלער ליטעראַטור. דורות לאַנג האָבן די דאָזיקע ווערק געוועלטיקט איבערן יידישן גייסט און יידישן געדאַנק, און ער היום פילט זיך נאָך זייער השפּעה...

דער ערשטער יידישער דענקער, וואָס האָט געפרוּווט אויף אַראַ-בישער שפּראַך געבן אין סיכטעמאַטישער פּאַרם די גרונד-יסודות פון יידישער רעליגיעזער פּילאָזאָפּיע, איז געווען דער באַרימטער גאון פון סורא, רב סעדיה בן יוסף הַפּוֹכִיּוֹן. ניט געקוקט אויפן אומ-רוקן לעבן, וואָס דער דאָזיקער געלערנטער האָט געפירט, האָט ער דאָך איבערגעלאָזט אַ גרויסע ירושה אויף פאַרשיידענע געביטן פון וויסן. ער האָט איבערגעזעצט און דערקלערט דעם תנ"ך אויף אַראַביש, האָט גע-שריבן ווערק וועגן העברעיִשער שפּראַך-פּאַרשונג, האָט געשריבן אַ פירוש אויף דעם פּאַקאַנטן מיסטישן ווערק „ספר יצירה“, וועגן וועלכן עס וועט אונז נאָך אויסקומען צו ריידן באַריכות. נאָר באַזונדערס האָט ער זיך קונה שם געווען ווי אַן אומבאַרגלייכלעכער פּאַלעמיסט, ווי אַ סניגור, ד. ה. באַשיצער און קעמפּער פאַר דער יידישער אמונה. עס איז אים אויסגעקומען צו האַלטן מלחמה אין דריי ריכטונגען. קודם פל מיט די קאַראַנמען. אין דעם צווייג האָט ער זיין גלייכן ניט. נאָך אַזאָ געפערלעכן קעגנער האָבן די קְרָאִים ניט געהאַט, און גאַנצע דורות לאַנג האָבן זייערע טעאַרעטיקער און געלערנטע געפלייסט זיך אָפּצוּווענדן רב סעדיהס אייזערנע ראיות און סברות און אומזיסט זיך באַמיט ווידער צו באַ-פעסטיקן די יסודות, וואָס ענן און זיינע נאָכפּאָלגער האָבן געלייגט און

1 געבאָרן אין דער שטאָט פּיוס אין מצרים אין י. 892, געשטאָרבן בערך אין י. 952. ביי און דער לעצטער צייט האָט מען גערעכנט, אַז רב סעדיה גאון איז גליי-שטאַרבן אין עלטער פון 50 יאָר. אַ גיט לאַנג פאַרעכנטלעכער בריוו פון יענער צייט (J. Q. R. n. 8, XI, 424-5) באַזייט אָבער, אַז דאָס איז אַ סעוד און אַז דער גאון איז געשטאַרבן מינדסטנס 60 יאָר אַלס.

2 אַטאַקאַנטסטן איז זיין ביבלי-לעקסיקאָן „אָגרון“.

דער גאון פון סורא האָט אױכבאַרמ־האַרציק צעשטערט 1. רב סעדיה גאון האָט אױך געפירט אַ האַרטגעקוקע מלחמה קעגן די אפיקורסים און מינים און געשריבן אַ ספעציעל פּאָלעמיש ווערק קעגן דעם באַדייטסטן פון זיי — חױ הַבְּלָכִי. רב סעדיה גאון האָט אָבער זייער גוט געוואָסט, אַז נאָך געפערלעכער כאַר דעם קיום היהדות זיינען די טיבע ספקות, וואָס זיינען אױפגעוועקט געוואָרן אונטער דער השפעה פון דער אַראַבישער קולטור און פיל ייִדישע הערצער, וואָס ווילן געטריי פלייבן דער אמונה פון די אָבות, זיי קענען אָבער ניט באַזייטיקן די סתירות, וואָס סײַהאַט אַנטבלויזט דער קריטישער פאַרשער-געדאַנק און דער גלאַנץ פון די אױפגעבליטע וויסנשאַפטן. אַט די דאָזיקע ספקות-פולע הערצער צו באַרױקן — איז געווען די הױפט-אױכגאַבע פון רב סעדיה גאון. כאַכן אַ פשרה צווישן דער ייִדישער אמונה און דער פּילאָזאָפּישער אידעען-וועלט, שאַרף און בולט באַווױזן, אַז די ייִדישע רעליגיעזע אַנשוואַונגען האָבן ניט וואָס מורא צו האָבן פאַר דעם ליכט פונם פאַרשער-געדאַנק, — אַט דאָס ציל האָט זיך געשטעלט רב סעדיה גאון אין זײַן באַרימטן ווערק, פּתאב אל-אמאנת ואל-אעתקארת, וואָס סײַהאַט זיך קונה שם געווען ביים ייִדישן פּאָלק אונטער זײַן העברעיִשן נאָמען הַאָמוֹנֹת וְהַרְעוֹת 2.

דער מחבר גופא דערקלערט אױספירלעך אין זײַן הקדמה, וועלכע סיבות סײַהאָבן אים געצוונגען צו פאַרפאַסן דאָס דאָזיקע רעליגיעזע-פּילאָזאָפּישע ווערק:

מיט גרויס ווײטיק האָב איך צוגעזען, ווי פיל מענטשן ווערן דערטרונקען אינם ים פון ספקות; די פאַרפירערישע כוואַליעס פון אַפיקורסות האָבן איבער זייערע קעפּ געשטיגן, און עס האָט זיך ניט באַווױזן דער געניטער וואַסערטוקער 3, וואָס זאָל זיי קענען ראַטעווען. נישטאָ דער באַהאַרצטער שוויכער, וואָס זאָל אױסשטרעקן די האַנט פון רעטונג און זיי פון די אָפּגורנטן אַרױסהעלפּן. מיך אָבער האָט גאָט

1 דערפאַר איז אַזוי גרויס די שנאה צו רב סעדיהן ביי די קאַראַמישע שרייב-שטעלער פון יענער צײַט. די דאָזיקע שנאה האָבן זיי אױסגעגאַסן אין אַ סך גאַליקע פּאָפּולאַרע דער פּאָפּולאַרע פון זיי איז „מלחמת ח׳״ פון פּלבון בײַר ירושלים. אַ נאַנצער סאַנסקריסט פון דעם דאָזיקן, אין קולטור-היסטאָרישער הינזיכט אינערהעכאַטן; פּאָפּולאַרע געפּינט זיך אין דער הרבּי-קאַלעקציע אין לענינגראַדער אַפּע-ביבליאָטעק.

2 דאָס ווערק האָט רב סעדיה פאַרפאַסט אינם יאָר 933. אױבערגעזעט אין העברעיִש איז עס געוואָרן אין 1186.

3 אין העברעיִש — צוֹלֵל; אַנטשפּרעכט דעם רוסישן водолаз אין דעם דײַטשן Taucher.

מזכה געווען מיט זייער פיל, וואָס קאָן נוצן פאַר אַ שטיצע די דאָזיקע מענטשן; איך קאָן זיי באַהילפֿיק זיין דורך דעם, וואָס גאָט האָט מיין שכל דערלויבטן. איך האָב מיך פעסט איבערצייגט, אַז מיין חוב איז קומען זיי צו הילף, אַז אויף מיר איז מוטל זיי דעם ריכטיקן וועג צו ווייזן, מקיים צו זיין דעם נביאס ווערטער: „גאָט האָט מיר אַ געניטע צונג געשענקט, בכדי מיין וואָרט זאָל שטאַרקן די מידע און אָפּגע-שטאַנענע“ (ישעיה, נ' ד'). איך ווייס גאַנץ גוט, ווי קליין איז מיין פאַרשטאַנד און קנאַפּ זיינען מינע ידיעות. איך בין געוויס ניט פאַר-שטענדיקער און ניט קליגער פון אַלע אַנדערע אין מיין דור, — וויל איך העלפֿן לויט מינע פּוחות, וויל איך אויספירן וואָס איך בין נאָר אינ-שטאַנד. ווי אין פּסוק שטייט: ניט דערפאַר, וואָס איך בין קליגער פון אַלע באַשעפענישן, האָט זיך פאַר מיר דער דאָזיקער סוד אַנטפלעקט (דניאל, ב' ל'). און איך פאַרהאַף, אַז גאָט וועט מיך אין מיין אונטער-נעמונג ניט פאַרלאָזן; ער וועט מיך באַשענקען מיט זיין שטיצע און גענאָד, ניט פאַר מינע מעשים טובים, נאָר דערפאַר, וואָס אים איז דאָך באַווסט מיין ווונטש און מיין באַגער, ווי איינער פון זיינע חסידים און גערעכטע האָט געזאָגט: איך ווייס, מיין גאָט, דו פּרוּווסט די הערצער און באַוויליקסט גערעכטיקייט“ (דברי הימים, יז, כט).

לויט דעם גייסט, וואָס הערשט אין רב סעדיהס ווערק, לויט דעם כאַראַקטער פון זיינע הנחות און מסקנות, איז לייכט צו באַמערקן די השפּעה פון די אַראַבישע בַּל אַם = דענקער פון דער מעתולמישער שיטה. רב סעדיהס ציל איז צו באַווייזן, אַז דעם מענטשנס שכל האָט דאָס פּולשטענדיקע רעכט אַרויסצוזאָגן זיין דעה און זיינע סברות אין ריין-רעליגיעזע פּראַגן און אַמונה-זאַכן. רב סעדיה שטעלט זיך אָפּ אויף די דריי שטופּן, וואָס פירן דעם מענטשן אויפן וועג צו דערגרייכן דעם אמת: קודם-כל אונזערע חושים, וואָס גיבן אונז די נייטיקע פאַר-שטעלונגען וועגן אַלץ אין דער וועלט; דערנאָך די השגות, וואָס דער מענטשלעכער פאַרשטאַנד באַקומט דורך אָט די פאַרשטעלונגען, און צום סוף די לאַגישע מסקנות און פּועל-יוצאס, וואָס דער שכל מאַכט אויפן יסוד פון די אַלע השגות. צו די דאָזיקע דריי מקורים פון פאַרשן און וויסן גיט דער בעל „האמונות והדעות“ צו נאָך דעם פּערטן, דעם וויכטיקסטן, לויט זיין דעה — דעם רוח הקודש, די געטלעכע אַנטפלעקונג, וואָס רוט אין דער תורה און אין די ספרי ה:ביאים. דער פעסטער גלויבן אין תורה מן השמים — שטרייכט רב סעדיה אונטער — פאַרצוימט אָבער פּלל ניט דעם מענטשן דעם וועג, ער זאָל ניט טאָרן אליין מיט אייגענע פּוחות און מיט אייגענעם פאַר-

יוסף אבן פקודה אין איינער פון די פאפולערסטע מיטלאַלטערלעכע פערזענלעכקייטן ביי יידן, און דאָך אין וועגן זיין לעבן כמעט ווי נאָר נישט באַקאַנט. מ'זוייס אפילו ניט גאַנץ גענוי די צייט, ווען ער האָט געלעבט, און נאָר דורך השערות אין מען געקומען צו דער מסקנא, אז ער האָט געלעבט אין גבירולם צייטן און האָט פאַרענדיקט זיין פאַרימט ווערק אין סאַראַגאַסע אין דער צווייטער העלפט פונם צוועלפטן יר"ה 1. רבנו בחיי אין געווען אַ פילאָזאָפיש-געבילדעטער מאַן. באַזונדערס שטאַרק האָט אויף אים געהאַט אַ השפעה דער אַראַבישער אַרדען פון ניירים מיטן נאָמען „לויטערע ברידער" און זייער באַקאַנט ענציקלאָפּעדיש ווערק 2.

אַבער ניט ריינ פילאָזאָפישע פראָבלעמען און אויך ניט די פשרה צווישן דער פילאָזאָפיע און דער אמונה אינטערעסירן דעם גאָטס פאַרכטיקן ב'ין פון סאַראַגאַסע. אמת, אינם ערשטן פרק פון זיין תּבור („שער היחוד"), ווו עס ווערט גערעדט וועגן גאָט דעם באַשעפער און זיינע אייגנשאַפטן (תּארים, אַטריבוטן), באַנוצט ער זיך מיט די פילאָזאָפישע ראיות און הנחות פון יענער צייט; זיין הויפט-אויפגאַבע איז אָבער פלל ניט געווען קיין פילאָזאָפישע חקירות. רבנו בחיי ווייסט טאַקע זייער גוט, אז דער אמת פון דער יידישער אמונה שטייט אויף דריי יסודות: אויף דער אַנטפּלעקונג (תורה מן השמים), אויף דער מסורה פון די אבות און אויף די ראיות פונם מענטשלעכן שכל. נישט דאָס איז ער אָבער אויסן. דאָס וויכטיקסטע איל פאַר אים צו באַווייזן, אז דער יידישער ית דאָרף זיין קודם פל אַ רעליגיע, אַ תורה פון האַרץ און געפיל, וואָס זאָל זיין אַ טרייסט, אַ שטיצע און אַ מדריך פאַר דעם מענטשנס נשמה אין איר אינעווייניקסטער וועלט מיט אַלע אירע גלוםטן און שטרעפן. דער חוב פונם האַרצן (חובות הלבבות) איז פיל וויכטיקער

1 ד"ר קייפמאַן פרוווס אפילו דערווייזן (געזאַמלטע שריפטן, II, 1-2), אז דער „חובות הלבבות" איז פאַרענדיקט געוואָרן אין 1040; נאָר אין דער לעצטער צייט האָט פראָפ. קאַקאָוויצעוו (זע זיין אַרבעט 1927, *The date of life of Bachja ibn Paqoda*), דערווייזן, אז בחיי אבן פקודהס ווערק איז געשריבן געוואָרן נאָך 1055, העכסט וואַרשיינלעך אין די יאָרן 1080-1090.

2 דער רבנו בחיי רופט אָן די פילאָזאָפישע פאַרטרעטער פון דעם דאָזיקן אַרדען סתם „הפילוסופים" (דער אַרדען איז געווען טעטיק אין 10טן יאָרהונדערט אין די הויפט-צענטערס פון דער אַראַבישער קולטור אין פאַרער-אַזיע - אין באַסרה און באַגדאַד). ער ציטירט אָפּ אונטער דעם נאָמען „פרושים" אויך דעם באַקאַנטן בוסטישן אַרדען סופיטר. די צען שטרים אין דעם „חובות הלבבות" זיינען איינגעטיילט לויט די צען מדרגות, וועלכע דער סופיטר מוז דורכשטאַבן, בכדי ער זאָל דערגרייכן די אמתע ליבע צו גאָט.

ווי דאָס אונטערטעניקע דערפילן פון דינים און געזעצן (חובות האברים); די ריינקייט און גאָסטפּאַרכטיקייט פונם האַרצן איז באַדייטנדיק העכער ווי דאָס פרומע אויטאָכראַטישע מקיים=זיין פון מצוות. דאָס ריטועלע געזעץ דאַרף זיין אונטערטעניק דעם מאָראַלישן באַפעל — אָט דאָס איז די הויפט=טענדענץ פון רבנו בחיים כוסר=ספר. אינם „חובות הלכות“ האָבן אָבער גאָנץ שאַרף און דייטלעך זיך דערהערט אויך אַזוינע טענער, וואָס האָבן ערשט אין די שפּעטערדיקע דורות באַקומען די אויסשליס=לעכע ממשלה איבער דער יידישער עטיש=רעליגיעזער ליטעראַטור. דאָס איז די ריין=אַסקעטישע שטימונג, דאָס שטענדיקע דערמאָנען, אַז מ'דאַרף זיך אָפּזאָגן פון די פריידן פון דער וועלט. דער פרומער מרה=שחורדיקער כחבר ווערט ניט מיט איבערצוזורן, ווי נישטיק און זינדיק דאָס לעבן איז אויף דער ערדישער וועלט, אַז דער עולם הזה איז ניט מער ווי אַ טרויעריק=פינסטערער דורכגאַנג (פרוזדור), וואָס דער מענטש איז געצווונגען איבערצוגיין, בכדי ער זאָל זוכה זיין אַריינצוקומען אין דעם ווונדער=שיינעם ליכטיקן פּאַלאַץ (טבֿקליון) פון אייביקן לעבן. „ווי איז איין געפעס איז ניט מעגלעך צו האַלטן צוזאַמען פיער מיט וואַסער — דערקלערט דער בעל „חובות הלכות“ — אַזוי קאָנען אויך ניט פרידלעך צוזאַמען לעבן אין דעם מענטשנס האַרצן די תּאוה צו די תּענוגים פון דער זינדיקער וועלט מיט דער תּשוקה צו דער הימלישער וועלט פון הויילעך רוהניות.“ אָט דעם געדאַנק, וואָס דרינגט דורך דעם גאַנצן ספר, איז דער מחבר נאָך כּספּיר מיט אַזאַ משל 1:

בּקצת איי הודו. אין אַ טייל פון די אינזלין פון דעם לאַנד הודו איז פאַר האַנדין איין שטאָט וואָש אירי וואַזנרס האָבין אלע מיט אַננד מספּים געווען אַז זיי זאָלין אויף נעמיין איבער זיך אַ פּרעמדן פּערוואַלטער וואָש ער איז ניט פון זייער שטאָט אויף איין יאָהר און אַז דאָש יאָהר וועט אים אויש גיין זאָלין זיי אים אָפּ שאַפּין פון צווישן זיין און זאָל ווירער זיין אַ פּשוטער מאַן וויא ער איז פּריער גיווען. און עש האָט זיך גיטראַפּין איין יאָהר וואָש דער פּערוואַלטער וואָש זיי האָבין אויף גינומין איז גיווען איין נאָר. ער האָט ניט גיוויסט פון זייער סוד, אַז אַלי יאָהר מאַכין זיין אַנאַנדרן פּערוואַלטער, נאָר ער האָט גימיינט אַז ער וועט זיין איבר זיין פּערוואַלטער אַזו לאַנג אַז ער וועט לעבין. און האָט איין גוצמלט פיל געלט און האָט גיבאוויט פּאַליצין און האָט דיאָ לייט

1 „חובות הלכות“, שער ו'ו, קאָפּ. 9. די זעלביקע דערציילונג געפינט זיך אייך אין „פּן הַסֵּדֶר הַחֲנוּכָּה“, כּאָפּאַטע XII, אין פּיל שפּעטער פּאַנענענען סיר זי אויך אינם „שְׁמַתַּת הַנֶּפֶשׁ“, נאָר אין אַן אַנדער נוסח.

גישטארקט פון דער שטאָט מיט גרושי חזקת און האָט פון זייער שטאָט קיין שום זאָך ניט אַרויף גפירט, און אַלץ וואָש ער האָט גיהאַט אין דער פּרעמד פון געלט און ווייב און קינדער האָט ער זיך גיפלייכט און צו פּרענגין אין דער שטאָט אַרײַן. און אַז דאָש יאָר הָט זיך אים אוש גילאָזט, האָבין אים דיא לײט פון דער שטאָט אָפּ גישאַפט און האָבן אים גיהײשן גיין צוא זיין היים, איז ער גיווען לײדיג און לער פון אַלמין, אפילו זיינס וואָש ער הָט גיבט, הָבין זיי און ביי אים אַוועק גינומן... און אַז ער איז אַרויף גיגאַנגין פון דער שטאָט האָט ער ניט גיהאַט קיין שום זאָך פון דיא אלי זאכין וואש ער האָט גיהאַט אין דר שטאָט וואו ער איז גיווען איין פּערוואלטער און פון די זאכין וואָש ער האָט אַרײַן גבראַכט פון דער פּרעמד... און ער האָט חרטה גיהאַט און האָט גיקלאָגט אויף זיין טרחה און אויף זיין פלייסינג מיט דעם וואש ער הָט גיבאווט און האָט גיזאַמלט און דרנאָך האָט עש אַנגדריר צוגינומן. — דער נאָך איז בײא זײא פאַר בליבין אויף צוא נעמין איבר זײא פאַר איין פּערוואלטער איין קלוגין און פאַרשטאַנדיגן מאַן, און אַז ער איז וואָרין אויף גנומן איבער זיי, האָט ער אוש דר וויילט פון זײא איין מענטשין און האָט אים טובות גיטאן און האָט אים אויש גיפּרעגט אויף דיא מנהגים פון דיא לײט און אויף זייער כַּת, און וויא זײא האָבין זיך נוהג גיווען מיט דעם פּערוואלטער וואש איז פאַר איהם גווען. האָט דר מענטש אים אַנטפּלעקט זייער סוד... זײא זייער דעה איז מיט אים, אַז זײא האָבין אים נאָר און גינומין אויף איין יאָר. און וויא דער פּערוואלטער איז גיוואָר גיוואָרין די זאָך, הָט ער ניט עוסק גיווען אין קיין שום זאָך פון דיא זאכין וואָש דער ערשטר האָט גיטאן, נאָר ער האָט זיך גיפלייכט און מטריח גיווען צו אויש ציהן דיא אַלע טייערי זאכין וואָש זענין גיווען אין דער שטאָט צו איין אַנדרר שטאָט און אַלי זייני אוצרות און גאָר זיין גלוסטיקייט אַלץ האָט ער איבערגיטראָגין אין יענער אַנדרר שטאָט, און האָט זיך ניט פאַרלאָזט אויף זייער השיבות און כבוד, און אַלי טעג וואש ער איז גיווען אין דער שטאָט איז ער גיווען צווישן טראַרקייט און פּרײלכקייט: טראַריג איז גיווען ווייל ער האָט גווישט ער וועט געך פון זיי אַוועק גיין און ווייל די טייערקייט וואש ער האָט אַרויף גפירט פון דער שטאָט איז ביי אים אין די אויגן צו ווייניג גיווען, וואָרום וואָלט ער זיך לענגר פאַר זאמין אין דער שטאָט וואָלט ער מער אַרויף גפירט; און האָט זיך ווידער גיפּרײט דער מיט וואָש ער וועט פון זיי געך אַוועק גיין צו בוועצין זיך אויף דעם אורט וואו ער האָט דאָרט גיטאן זיינע גלוסטיקי אוצרות און וועט מיט זײא ניצן אין די אופנים פון זיין נוצין און מיט פיל הנאות צו האָבין דער פון און וועט

זיי גניסן מיט דעם פולין האַרץ און מיט פאַר זעכערט נשמה און פון לאַנגען
 באַנדרין. און אז זיין יאָר האָט אוש גילאָזט, האָט ער זיך ניט גיזאָרגט
 וואָש ער בדאַרף אַוועק גיין פון זייא, נאָר ער האָט זיך נאָך גיאַילט
 דָר צו מיט אַ פּרײַזֶך האַרץ און מיט אַ וואָל גימוט, האָט ער אַליין
 גילֶבט זיין ווערק און זיין פּלייסינג און איז גיגאַנגן צו פיל גוטש
 און צו גרוש כבוד מיט איין שמחה וואָש געראַנרט אייביג (בשמה
 מתמרת)¹.

בכדי איינצוקריצן דעם לעזער אין זכרון די גרונד-יסודות פון זיין
 „חובות הלכות“, האָט דער רבנו בחיי זיי איבערגעחזרט אינס סוף פון
 זיין ווערק, אין זיין תּיּימות-הכּנעהדיקער תּפילה „בני יתּד יחידתך
 לצורך“², וואָס מיר גיבן דאָ איבער אין אַן אַנאַנימער, פּרימיטיוו-
 נאַיווער איבערזעצונג:

„מיין זאָהן, גלויב אין גאָט, דאָס ער איז נאָר איינער
 און אויסער איהם אויף הימל און ערד איז קיינער.
 קלעהר נאָך און פערשטיי זיינע גרויסע וואונדער.
 דאָס חכמה און אכונה קאָנען נישט זיין באַזונדער.
 פירכטע דיך פאַר גאָט, זיינע מצוות טוהע און היט,
 עס זאָלן זיין פעסט, נישט וואַנקענדיגע טריט, .
 דיין האַרץ זאָלל זיין געשטילט און זיכער,
 דאָס גאָט וועט דיר העלפן פון איין אויגענפליק גיכער.
 מיט איין דיין האַרץ טוא וועגן זיין ליבען נאָמען
 מעשים טובים, נישט פאַר לוינ אָדער פאַר וועמען.
 זעה דעם סוף פון יעדין מיט. וואָס ער טוט עקין,
 נאָך וואָס גאווה — ווען צום סוף ווירד ערד אים בעדעקין.
 דיין שכל דאַרף מיט די נאַרשע געדאַנקען שטרייטן
 און תּשובה טוהען — נישט בלייבן שטיין פון ווייטן.
 און גאָטס פירונג זאָלסטו גוט פאַטראַכטען
 ווערפע ווען דיא קינדישע תּאָר און נארהייט
 זוכע ערינסטע זאַכען, חכמה, אכונה, ווארהייט,
 דענסטמאָל ווירדס דו שפירען גאָטס כבוד אין האַרצען
 גאָטס ליבשאַפט אין דיין האַרץ אין גאַנצען. אָמֵן.

1 מיר ציטירן נאָך דער יידישער איבערזעצונג פון דער זשיסאָמירער אויס-
 גאַבע, 1848 (מיט קליינע ענדערונגען).

2 רבנו בחיי האָט געשריבן נאָך פּיוטים. באַזונדערס באַקאַנט איז זיין תּוכחה
 „פּרכי נפּשי“ (איבערגעזעצט אין פיל אויסגאַבן פון „חובות הלכות“), אין וועלכער עס
 זייגען אין פּאָעטישער פּאָרס איבערגעגעבן די גרונד-יסודות פון בחיים בוסרי-ספר.

א דאנק דעם הארציק=הכנעהדיקן נוסח און דעם באגייסטערטן, טיף=רעליגיעזן געפיל, מיט וועלכן בחיים ווערק איז דורכגעדרונגען, איז דער „חובות הלבבות“ געוואָרן אויף לאַנגע דורות איינער פון די באַליבטסטע מוסר=ספרים ביים יידישן פּאָלק. באַזונדערס קונה=שם געווען האָט דער פרומער מחבר זינט מ'האָט זיין מוסר=ספר איבערגענועצט אויף יידיש (אין אָנהייב פונם 18טן יאָרהונדערט) 1. דער אַלטער בייַן פון סאַראַגאָסע, דער „רבנו בחיי“, איז געוואָרן איינער פון די פּאָפּולאַרעסטע און באַליבטסטע פּאָלקס=העלדן. 2.

א גאַנץ נייעם וועג האָט געפרוּווט אָנווייזן פאַר דער יידישער רעליגיעזער פּילאָזאָפּיע אונזער באַרימטער ציונס=ריכטער, יהודה הלוי. אויך ער האָט זיך פּלל ניט געשטעלט די אויפ=באָבע צו זיין אַ מיליך יושר פאַר דער יידישער אמונה. ער האָט געהאַלטן פאַר צוועקלאָז צו מאַכן, ווי רב סעדיה גאון בשעתו, אַ פּשרה צווישן דעם פאַרשער=געדאַנק און דער אמונה; צו באַווייזן, אַז די פּילאָזאָפּישע און די אַלע וועלטלעכע וויסנשאַפטן זיינען פּלל ניט סותר די יסודות פונם יידישן בַת. עס איז פאַר הלוי געווען קלאָר, אַז דער וויכטיקער תּמצית, דער הויפט=ווערט פון דער יידישער רעליגיע באַשטייט לחלוטין ניט אין דעם, וואָס זי קאָן אויך פּילאָזאָפּיש באַגרינדעט ווערן מיט הילף פון לאַגישע סברות און ראיות — נאָר אין איר מאָראַלישן, עטישן תּנך, אין איר גרויסער דער=ציאונגס=קראַפט. דער באַטייט און גרויסע חשיבות פון דער תורה באַשטייט, לויט הלויס מיינונג, ניט אין דעם, וואָס עס זיינען זי ניט סותר דער פּילאָזאָפּישער פאַרשער=געדאַנק און זיינע מסקנות, נאָר וואָס זי ניט עפעס אוינס, וואָס די פּילאָזאָפּיע פאַרמאָגט ניט און איז ניט ביכולת צו געבן.

זיינע רעליגיעז=פּילאָזאָפּישע אָנשוואַונגען האָט הלוי אַנטוויקלט אין זיין באַרימטן אַראַבישן ווערק „כתּאב אל חֶגְגָה וְאַל בְּלִיל פִּי נוסְכָה אל

1 זע ביילאָגע נומ' 1.

2 אמת, דערביי האָט נאָך מיטגעהאַלטן אַ גאַנץ ספּעציעלע סיבה, ריכטיקער — אַ ספּעציעלער סעות און שלעכטפאַרשטענדעניש. אינס 14טן יר"ה האָט איינער פון דעם רשב"אס תּלמידים, דער מיסטיקער ר' בחיי בן אשר, געמאַכט אַ פירוש אויף תורה. דער דאָזיקער פירוש האָט שטאַרק קונה שם געווען ביי יידן, און דער מחבר פון דער באַריכטער „ווייבערשער תורה“, דעם „צאינה וראינה“, ציטירט אים גאַנץ אָפּ. כמעט אין יעדער פרשה ברענגט דער מחבר, „וואָס דער רבנו בחיי זאָגט“. דער פּשוטער לעזער=עולם האָט אָבער געלעבט אין סעות און געמיינט, אַז דער רבנו בחיי פונם „צאינה וראינה“ און דער פאַרפאַסער פונם האַרציקן „חובות הלבבות“ איז איינע און די זעלביקע פּערוואָן.

דין אלדסלי¹, וואָס איז באַקאַנט און באַליבט ביים יידישן פּאָלק אונטערן נאָמען פון דער העברעיִשער איבערזעצונג, ספר הכוזרי², דאָס בוך איז געשריבן אין פאַרם פון אַ צוויי־געשפרעך (דיאַלאָג) צווישן דעם מלך פון די כוזרים און אַ יידישן געלערנטן (החבר). דער דיכטער האָט דאָ אויסגענוצט דעם באַקאַנטן היסטאָרישן פּאַקט, וואָס אין דער מלכות פון די כוזרים אויף די ברעגן פון דער וואַלגע האָט די קיניגלעכע דינאַסטיע און אויך די אויפערשטע שיכטן פונם פּאָלק אָנגענומען דעם יידישן גלויבן. דער מלך פון די כוזרים האָט אין הלום געהערט, ווי עפעס אַ שטימע רופט צו אים: „דיין פוננה איז באַוויליקט, אָבער ניט דייע מעשים“. בכדי פּוטר צו זיין דעם דאָווקן הלום, האָט דער מלך צו זיך איינגעלאָרן אַ פּילאָזאָף, אַ קריסטלעכן טעאַלאָג און אַ מוסלמענישן רעליגיעזן דענקער. קיינער פון זיי האָט אָבער דעם מלך ניט צופרידן געשטעלט. דאָן האָט ער צו זיך איינגעלאָרן אַ יידישן תלמיד חכם. יענער האָט דעם מלך ממש אַנטציקט מיט זיינע קלוגע רייד; אויף אלע שאַלות, וואָס דער מלך האָט געשטעלט, האָט יענער געגעבן קלאַרע און פּאַסנדיקע תשובות. דאָס האָט נעמאכט אויפן מלך אזא געוואַלטיקן רושם, אז ער האָט דערקלערט, אז ער נעמט אָן דעם יידישן גלויבן.

מיט די לעפצן פון דעם יידישן „תּבַר“ רעדט דער דיכטער גוכא. אין דעם „תּבַרס“ תשובות אַנטוויקלט הלוי זיין אייגענע וועלטאַנשיואונג, זיין קוק אויף דעם מהות און תוך פון דעם יידישן גלויבן, און אויך זיין שאַרפע קריטיק קעגן אַ סך הנחות און סענטענצן פון דער גריכיש־אַראַבישער פּילאָזאָפּיע.

יהודה הלוי איז געווען אַ גרינדלעכער קענער פון דער פּילאָזאָפּיע פון זיין צייט, און זיין איבערבליק אינם פינפטן „מאכר“ פונם „כוזרי“ איבער דעם אַראַבישן פּאָלאָם האָט אַ באַשטימטן וויסנשאַפטלעך־היסטאָר־ישן ווערט. ער רעדט מיט גרויס אַכטונג וועגן די גריכישע פּילאָזאָפּן (פּאַזונדערס וועגן סאַקראַטעס), און דאָך טרעט ער שאַרף אַרויס קעגן דער גריכישער פּילאָזאָפּיע, וואָס האָט געוועלטיקט איבער די אינטעלי־גענטע מוחות פון זיין צייט. די פּילאָזאָפּיע גיט, לויט זיין מיינונג, זייער פיל דעם כוח, דעם שאַרף געשליפענעם שכל, אָבער ניט דעם האַרצן און זיינע געפילן. און דאָך, ניט נעמענדיק דאָס אין אַכט, דערקלערט די

1 דעם אַראַבישן אָריגינאַל האָט צום ערשטן פּאַרעשטלעכט הירשעלד

אין 1887.

2 אַ נייע קריטישע לויט דעם אַראַבישן אָריגינאַל רעדאַקטירטע אויסגאַבע פון יהודה אבן תיבונס איבערזעצונג האָט אין יאָר 1911 פּאַרעשטלעכט א. ציפּרינוביץ. פון דער צווייטער העברעיִשער כוזרי־איבערזעצונג, וואָס יהודה אבן קרדינאַל האָט געמאַכט, זיינען צו אינו דערגאַנגען בלויז פּראָפּיעטן.

פילאָזאָפיע מיט שטאַלץ: „אני ואכסי עוד!“ — נאָר אַין איר, נאָר אינם טרוקענעם שכל און שאַרפן פאַרשער-געראַנק איז דער איינציקער מקור פון דעם מענטשנס שלִימות, פון זיין פאַרפולקומענונג.

גראַד אין יהודה הלויס צייט האָט אין דער אַראַבישער קולטור זיך פאַרשאַרפט דער געראַנגל צווישן צוויי פילאָזאָפישע ריכטונגען, צווישן די פאַרטרעטער פון דער נעאַפלאַטאָנישער שיטה און די אָנהענגער פון אַריסטוס לערע. די ווערק פון דעם באַוווּסטן אַראַבישן דענקער אבן-סנה, דעם טיפן מַפְרָש און דערקלערער פון אַריסטאָטעלעס, זיינען ערשט אין יענעם דור באַקאַנט געוואָרן אין דער אַראַבישער שפּאַניע און האָבן זייער שטאַרק אויסגענומען אין די יידישע אינטעלי-גענטע קרייזן. די אָנהענגער פון אַריסטוס שיטה, די אַריסטאָטעליקער, האָבן נאָך אין הלויס צייט ניט געהאַט גובר געווען זייערע קעגנער, זייערע אָנשייאונגען האָבן נאָך דערווייל ניט פאַרשפּרייט זייער אומ-פאַגרענעצטע ממשלה איבער די אינטעליגענטע מוחות; נאָר ווער עס האָט אַ שאַרף אויג געהאַט, דעם איז שוין ניט שווער געווען פאַרויס צו זען זייער באַלדיקן נצחון.

יהודה הלוי האָט אָבער דערזען אַ גרויסע געפאַר אין דעם זייער שאַרפן אויסגעשפּראַכענעם ראַציאָנאַליזם¹ פון אַריסטוס שיטה, וואָס שטרעבט אונטערצוואַרפן אונטער דער אויסשליסלעכער שליטה און ממשלה פונם שכל אַלע נעביטן פונם מענטשנס גייסט. דער דיכטער, וואָס ביי אים איז די עטישע וועלט, די פּראָבלעמען פון מאַראַל און יושר, געווען אזוי ענג פאַרבונדן מיטן טיפן רעליגיעזן געפיל — האָט בשום אופן ניט געקאַנט מסכים זיין צו דער דאָזיקער אַליינהערשאַפט, צו דער אויסשליסלעכער און אומפאַגרענעצטער ממשלה פונם שכל. יהודה הלוי האָט מיט זיין גאַנצער פּאַעטישער נשמה געפילט, אַז דער שכל אַלִיין — איז נאָך ניט דער גאַנצער מהות פונם מענטשן, ניט דער איינציקער און אויך ניט, לויט הלויס מיינונג, דער וויכטיקסטער מקור פון וויסן. אַרויסגייענדיק פון דעם דאָזיקן שטאַנדפונקט, טרעט הלוי שוין אין די ערשטע פרקים פון זיין ווערק שאַרף אַרויס קעגן די פילאָזאָפן פון אַריסטוס חדר², וואָס פאַרויכערן, אַז דער מענטש קאָן

¹ ראַציאָ — שכל.

² וועגן הלויס פאַרחאַלטן זיך צו דער גריכישער פילאָזאָפיע איז כאַראַקטעריסטיש פּאָלגנדיקער פּערז אין איינעם פון הלויס לידער צו משה אבן עזרא:

אַל פּשיאַד חַקְקָה יָגִית

שְׂאִין לָהּ פְּרִי פִי אִם פְּקָתִים

(לֶאָז זיך גיט פאַרפירן פון דער גריכישער פילאָזאָפיע, האָס האָס בלוזן בלוזען,

אָבער גיט קיין פּרוכטן).

דערגרייכן די העכסטע מדרגה פון שלימות אויסשליסלעך דורך אַנזאַמלען פילאָזאָפישע ידיעות און אז נאָר, דורך אויספאַרשן און באַקענען זיך מיט די פאַרשיידענע וויסנשאַפטן באַהעפט זיך דער מענטש מיטן „וועלטגייסט“ (שכל הפועל) 1, מיט דעם אַפּקלאַנג פון גאָטס ליכט, וואָס געוועלטיקט איבער דער ערד“ 2.

ביים פילאָזאָף — זאָגט הלוי — איז דאָס וויכטיקסטע די הקירה גופא, דאָס טעאָרעטישע פאַרשן און דענקען וועגן גאָט, פונקט ווי דער אַסטראָנאָם פלייסט זיך צו דערגיין דעם גאַנג פון די פלאַנעטן אין היכל. זיין הויפט-צוועק איז ניט דער מאַראַלישער פאַרשערט, דער נצהון פון יושר און גערעכטיקייט, נאָך דערגרייכן אַ וואָס גרעסערן סכּוּם פון וויסן. גאָר אַנדערש פאַרהאַלט זיך דער מענטש, וואָס איז דורכגעדרונגען מיט דעם פאַטאָם פונם טיפן רעליגיעזן געפיל. אַזאַ מענטש שטרעבט ניט נאָר מישיג צו זיין דעם מהות פון דעם בורא עולם — זיין באַגער איז: גאָט זאָל זיין זיין וועגווייזער, זיין כּדריך, די כאַס און די וואָג פון אַלע זיינע מעשים און פון זיינע באַגריפן וועגן יושר און גערעכטיקייט. אַזאַ רעליגיעזער מענטש — זאָגט הלוי — קאָן זיך בכלל ניט באַגניגן דערמיט, וואָס ער וועט אַנזאַמלען וואָס מער וויסן, — זיין ווונטש און באַגער איז צו פאַרקערפערן אין לעבן, אין קאָנקרעטע מעשים דעם אמת, צו וועלכן ער האָט דערגרייכט. דער פילאָזאָף אָבער טראַכט נאָר וועגן דעם, ווי צו פאַרשארפן און פאַרפיינערן זיין פאַרשער-געדאַנק, ווי צו ברענגען זיין שכל צו דער העכסטער מדרגה פון שלימות. נאָר אין דעם זעט ער די העכסטע פרייד און דאָס גרעכטע גליק פונם מענטשן. דער פילאָזאָף — ווייל ער זעט נאָר אין פאַרשן און וויסן דעם איינציקן דרך, וואָס פירט דעם מענטשן צו דער העכסטער מדרגה פון שלימות — זונדערט זיך אָפּ פון די מענטשן, דערווייטערט זיך פונם פשוטן לעבן און זיינע אַלמעגלעכע לעכע אינטערעסן. דער רעליגיעזער מענטש אָבער איז דורכגעדרונגען פונם באַווסטזיין, אַז נאָר אינם לעבן גופא, דורך דורכגעפירטע אויפטוען און באַציאונגס-שטייגער צו אַנדערע מענטשן — אַט דאָרט ליגט דער וועג, וואָס פירט דעם מענטשן צו פולקומענשאַפט און דערנענטערט אים צו גאָט דעם באַשעפער. שאַרף און פולט שטרייכט הלוי אונטער, ווי

1. „גוד באריכות וועגן דעם בעטריף פון „שכל הפועל“ — אינם ווייטערדיקן קאַפיטל.
2. „מורה“, I, סיפּן א', אייניקל פאַרשער, חי דוד קויפּמאַן (אַטריבונע-לעהרע“, 123-140) און אַנדערע, שפּרייכן אינסער, אַז אין דעם דאָזיקן געראַנגל קעגן דער פילאָזאָפיע און איר שטרעבונג צו זיין די איינציקע מרשערין אין דער מלוכה פון דעם מינשטלעכן גייסט — האָט יהודה הלוי געדינט פאַר אַ מוסטער דער באַווסטער אַראַבישער טעאָלאָגישער רענקער אַל-אלי (געשטאַרבן אין 1111) מיט זיין ווערק „התאש אל פאאסייה“ (די מלה פין דער פילאָזאָפיע).

גרויס ס'איז דער אונטערשייד צווישן דעם ריי=אבסטראקטן באגריף וועגן גאָט, וואָס ווערט דערוואָרבן דורך דעם קאָלטן שכל און זיינע לאַגיש= שאַרפע סברות, און דעם האַרציקן הייסן געפיל, וואָס דרינגט דורך די צאָפֿלדיקע נשמה פון דעם טיף=רעליגיעזן מענטשן מיט זיין בענקענדיק= תפילהדיקער התלהבות. „מה בין אלקי אברהם ואלקי אריסטו!“ — רופט אויס דער בעל הכוזרי — ווי קאָן מען עס פאַרגלייכן דעם גאָט פון אברהם מיטן גאָט פון אַריסטאָטעלעס! (פוּזרי, IV, סימן 18).

און הלוי שטרייכט אונטער דעם אונטערשייד צווישן דער געטלעכער מאַכט, וואָס די תורה רופט זי „אלהים“, און צווישן דעם גאָט פונם „שם המפורש“ (יהוה) ¹. אלהים — דאָס איז דער גאָט פונם שאַרפן פאַרשער=געדאַנק, דער גאָט פון עֶלֶת הָעֲלֹת, ד. ה. די התחלה און די ערשטע סיבה פון אַלץ, וואָס ס'איז, דער גאָט פון אַריסטו, וואָס איז לויטער חכמה און פאַרשטאַנד און איז משפיע אויף דער וועלט ניט דורך זיין ווירקן און טראַכטן, נאָר דורך דעם, וואָס ער איז ². אָבער דער גאָט פון אברהם, — דערקלערט הלוי, — דער גאָט פונם שם הויה — דאָס איז גאָט דער באַשעפער, וואָס נעמט אַרום די גאַנצע וועלט און זאָרנט פאַר דער גאַנצער וועלט; גאָט דער מנהיג העולם, דער שופט און בַּיִן עולם, וואָס פאַרנעמט אַלע תפילות און זעט צו אַלע טרערן. דאָס איז ניט דער ווייטער קאָלטער גאָט פון אַריסטו, וואָס זיין השגחה דערגרייכט נאָר די העכסטע שטערן און גלגלים אין הימל, — נאָר דער גאָט, וואָס ווערט אין האַרצן געטראָגן, וואָס ווערט געשפירט אין יעדן ווינקעלע פון דער נשמה...

דעם „אלהים“, דעם גאָט פון אַריסטו, קאָן מען משיג זיין מיט דער מהשבה, מיטן פאַרשער=געדאַנק, אָבער ניט דעם מהות פון ד' (יהוה), דעם גאָט פון דער התגלות, דעם גאָט, וואָס האָט זיך אַנטפלעקט אויפן באַרג סיני. נאָר דורך דער טיפער אינטוּיציע, דורכן רעליגיעזן פאַטאָס און התלהבות קאָן מען זיין ליכט דערבליקן ³...

¹ דאָרשן, סימן 25.

² אַריסטו, לויט זיין שיטה, לייקנט אָס, אַז דער געטלעכער הילן אָדער השגחה ווירקן אויף דער וועלט און אויף דער נאָסור. ניט גאָס מיט זיין שעפּערישער און ווירקנדיקער ווילנע=קראַפט איז כּשׂוּע אויפן סדר פון דער וועלט. גאָס, זאָגט אַריסטו, איז ניט דער מנהיג העולם. דאָס, וואָס די וועלט פירט זיך לויט פּעסעס און ציל= באַוויסטע געזעץ, איז ניט באַלאַנגט פון דער סיבה, וואָס שפּייט איבער און אויסער דער וועלט; ניט פונם מורא עולם, נייערט אין זיך גופא סרעאַנט דאָס העלסאַל די געזעצן פון רענלבעטיקער באַוועגונג און צוועקמיסיקן סדר.

³ דעם זעלביקן געדאַנק זאָגט הלוי אַרויס אויך אין פיל פון זיינע לידער, צ. ב. „לבו וקרבו ימצאוך — אך לא בחשבו ישאוך“ אָדער: יוצרת בוציא כל מאין — נגלה ללבב ולא לעין — כן אל תשאל איך ואיך.

דער וואָס זוכט גאָט מיט דעם קאַלטן פאַרשער-געדאַנק — זאָגט הלוי — איז ניט אינשטאַנד משיג צו זיין די הויכע מדרגה פון דער הויס-ברענענדיקער ליבע צום באַשעפער, מיט וועלכער ס'איז דורכגע-דרונגען דער מאַיין, דער מענטש פונם טיפן גלויבן. די פילאָזאָפיע שטרעבט משיג צו זיין דעם כהות פון דער גאָטהייט על פי הקירה, אויפן וועג פון לאַגישע סברות און ראיות פונם שכל; די יידישע תורה אָבער לערנט, ווי אזוי גאָט צו דערקענען, בכדי אים ליב צו האָבן, בכדי די נשמה זאָל דורכגעדונגען ווערן פון דעם זיסן דַקוּת-געפיה, בעת מען ניט זיך אים אָפ מיטן גאַנצן לייב און לעבן און מען איז גרייט מיטן גאַנצן האַרצן זיך מקריב צו זיין פון זיין נאָמען וועגן...

אזוי ווי — זאָגט הלוי — דער ליכטיקער שטראַל ברעכט זיך איבער פיל בולטער און שאַרפער דורכן גלאַנצנדיקן שפיגל און פיינ געשליפענעם קרישטאַל, איידער דורך גרויע און מאַט-טונקעלע קערפערס, — אַט אויף אזוי פיל איז אויך דאָס התלהבותדיקע גאָטהייטס-געפיה פונם רעליגיעזן מענטשן העלער און בולטער, איידער דער אַבסטראַקטער און קאַלטער גאָט-פאַגריה, וואָס ווערט דערוואָרבן דורך קאַלטער הקירה און פילאָזאָפישע סברות.

בכדי קלערער אַנצוווייזן די וויכטיקע ראַלע און פאַטייט פון דער יידישער אמונה, שטרייכט דער מחבר פונם „פּוּרִי“ באַזונדערס אונטער, אַז אין דער עטישער דערציאונג פון דעם מענטשלעכן קיבוץ, אין דער אַנטוויקלונג און פאַרפיינערונג פון זיין מאַראַלישן באַווסטזיין שפּילן אַ העכסט פאַדייטנדיקע ראַלע היסטאָריש-פּסיכאָלאָגישע פאַקטאָרן. די פּלללים פון מאַראַל און יושר, בעת זיי לעבן אין באַווסטזיין אין משך פון לאַנגע דורות און ווערן געהיט און געהייליקט דורך דער מסורה, דורך דער קבלה פון די אבות — געווינען אַלץ מער אין געוויכט און השפּעה, אַלץ העכער וואַקסט זייער היסטאָריש-קולטורעלער באַטייט. די אויסשליסלעכע ראַלע, וואָס ביי דעם גרעסטן פילאָזאָף פון דער נייער צייט, ביי קאַנטן, האָט געשפּילט דער „קאַטעגאָרישער באַפּעל“ (קאַטעגאָרישער אימפּעראַטיוו), — האָט ביים יידישן מיטלאַלטערלעכן דיכטער יהודה הלוי פאַרנומען די געהייליקטע מסורה, די רעליגיעזע ירושה פון די אַבות. לויט קאַנטס איבערצייגונג איז דער הויפּט-יסוד פון מאַראַל איינגעקריצט אין די טיפענישן פון אונזער פּילן און באַווסטזיין און עס איז גאָר אוממעגלעך צו דערווייזן דעם אמת פון דעם דאָזיקן יכוד מיט „אותות ומופתים“, אויף עקספּערימענטאַלן שטייגער. אין אונז גופא, אין די טיפן פון אונזער נשמה, טראַגן מיר דאָס געזעץ, די כאַס, וואָס שאַצט אָפּ אַלע ווערטן און באַפעלט אונז, מיר זאָלן טאָן נאָר אזוי און

ניט אנדערש. ביי דעם טיף-רעליגיעזן הלוי זיינען די רעליגיעזע יסודות, וואָס לעבן אין דעם לבוש פון דער מסורה (טראַדיציע) אין משך פון אַ לאַנגער דורות-קייט, געהייליקט געוואָרן צום „קאָטעגאָרישן באַפעל“ פונם האַרצן. פונם אינעווייניקסטן באַווסטזיין, וואָס לייזט אויס דעם מענטשן פון סַפּקות אין גיט אים די פעסטע זיכערקייט, אַז אַזוי מוז עס זיין, אַזוי דאַרף געטאָן און געהאַנדלט ווערן, און ניט אנדערש. לויט הלויס פעסטער איבערצייגונג איז די רעליגיעזע מסורה דער וויכטיק-סטער פאַקטאָר אין דער מאַראַלישער אויסבעסערונג און אַנטוויקלונג פונם מענטשן, ווייל נאָר די מסורה פון דער אַנטפּלעקטער אַמונה פאַר-מאַגט די פעסטע איבערצייגנדיקע קראַפט, וואָס איז פּריוו פון ספּקות און נייטיקט זיך ניט אין באַוויזן און ראיות. ביי דער פּילאָזאָפּיע אָבער, פאַרויכערט הלוי, פּעלן די דאָזיקע פעסטע יסודות, דער אימבאַגראַע נעצטער אויטאָריטעט. איין פּילאָזאָפּישע שיטה איז דאָך סותר די צווייטע; דאָס, וואָס איז פּריער געווען אָנגענומען ווי דער זיכערסטער אמת, ווערט היינט דערקלערט פאַר פאַלש, און עס איז אויפן פּילאָזאָפּישן געביט ניט פאַרהאַן קיין איין הנחה, קיין איין איינציקע סברה, וואָס זאָל זיין אַנערקענט פון אַלע פּילאָזאָפּן ווי אַ דָבַר-אמת, וואָס לית מאן דָפּליג 1.

די גריכישע פּילאָזאָפּן, זאָגט הלוי, האָבן געמוזט זיך טועה זיין אין פּיל פּראָגן, ווייל זיי האָבן ניט געקאָנט משיג זיין און דערפאַר געלייקנט אין אַזוינע געשעענישן, וואָס ווערן באַשטעטיקט פון דער יודישער מסורה און פון די יודישע נביאים. דאָס נעמט זיך דערפון, ווייל די פּילאָזאָפּן האָבן געלייקנט אין די „אַלע ענינים“, וואָס קאָנען ניט דערקלערט ווערן על-פי חקירה; די נביאים אָבער האָבן, באַשטעטיקט די דאָזיקע ענינים. ווייל זיי זיינען ניט ביכולת געווען אָפּצולייקענען דאָס, וואָס ס'האָט זיך אַנטפּלעקט פאַר זייער רוח הקודש און וואָס זיי האָבן געזען מיט זייער באַגרייטערטן אויג 2.

דער נביא — שטרייכט הלוי אונטער — שטרעבט דאָך ניט, ווי דער פּילאָזאָפּ, משיג צו זיין גאָט דורך קאַלט'ער קונציקער-חקירה, דורך לאַגישע סברות. וואָרום דער נביא — ער פּילט דאָך גאָט אין יעדן ווינקלעל פון זיין האַרץ, אין יעדן פונק פון זיין נשמה. זיין גאַנצער מהות איז דאָך דורכגעדרונגען מיטן באַווסטזיין, אַז גאָט איז אויף

1 זיבן, I, סי' 13.

2 דאָרטן, IV, סי' 3: ואלה הענינים אשר לא יושגו מדרך החקשה — בטלים בלתי-ספּיריט, מפני שהחקשה מרחקת מה שלא נראה כמותו. וקיימו אותם הנביאים מפני שגא יכלו להכחיש מה שראוהו בעין הרוחנית.

דער וועלט ניט דער ווייטער גאָט פונם קאַלטן פאַרשער=געדאַנק, נאָר דער הארציק נאַענטער, וואָס מען פילט אים שטענדיק, יעדע מינוט אין יעדע רגע. און דעם נביאס רוח הקודש, דאָס, וואָס ער דערשפירט מיט זיין פאַגייסטערטן אויג, און לויט הלויס מיינונג, אַ פיל זיכערער און ריינערער מקור פאַרן אמת, איידער דער קאַלטער פּלפול און די הקירות פון די פּילאָזאָפּן. בעת די יידישע תורה דערקלערט, אז די נביאים און דאָס גאַנצע פּאָלק זיינען ערות פון גאָטס התגלות אויפן באַרג סיני, דאַרף מען און קאָן מען דאָס זיכביר זיין ניט אויבן דרך פון הקירה, נאָר אויפן פּסיכאָלאָגישן אופן.

בכדי אָבער קלאָר און ריכטיק צו פאַרשטיין הלויס שטאַנדפונקט, איז זייער וויכטיק אָנצוווייזן, אַז ביי אים איז די אמונה, ד. ה. די יידישע אמונה, קודם=פּל די אַנטפלעקונג פונם נאַציאָנאַלן זעלבסט=פּאַוווסטיון און זעלבסטבאַזייטימונג פון דער אומה. זיין גאַנץ ווערק איז דורכגערונגען מיט דעם געדאַנק, אַז די יידן זיינען ניט נאָר אַ רעלי=גיעזער קיבוץ, נאָר אויך אַ פּסיכאָלאָגיש=אייגנאַרטיקע פּאָלקס=אינדיווידואַליטעט מיט אַן אומגעהויער רייכער נאַציאָנאַל=היסטאָרישער, גייסטיק=קולטורעלער ירושה. ניט אָבער נאָר דעם ריין=נאַציאָנאַלן כאַראַקטער פון דער יידישער אמונה שטרייבט הלוי אונטער; ער ווייזט אויך אָן, אַז דער יידישער זת קאָן האָפּן זיין גרויסע מאַראַלישע השפעה און אַנט=פלעקן זיין גאַנצע דערציאונגס=קראַפט הויפטזעכלעך אויף די קינדער פונם יידישן פּאָלק, ווייל נאָר ביי זיי זיינען די עטישע יסודות פון תורת משה איבערגעגאַנגען פון דור צו דור און געווירקט אומאויפהערלעך אויף אַ גאַנץ לאַנגער קייט פון דורות, דערצויגן זייער מאַראַליש געפיל אין אַ ריין=עטישער סביבה. אַט אַ דאַנק דער רעליגיעז=עטישער סביבה, דער געהייליקטער מסורה, וואָס איז איבערגעגאַנגען פירושה פון דור צו דור אין משך פון טויזנטער יאָרן, זיינען די יידן געוואָרן דאָס, אויסדער=ווילטע פּאָלק, דאָס פּאָלק פון, אתה בחרתנו¹. אַן אויסדערוויילט פּאָלק — זאָגט הלוי — זיינען יידן געוואָרן ניט אַ דאַנק משה רבנו, נאָר פאַרקערט: משה גרויסקייט האָט געשעפט יניקה פון דער הויכער מאַראַלישער מדרגה, אויף וועלכער עס האָפּן זיך געפונען די ברייטע שיכטן פונם פּאָלק, די קינדער פון אַברהם, יצחק ויעקב¹.

הלוי שטרייבט דערפאַר אונטער, אַז ווען אַפילו ווער פון די אומות העולם, באַהעפט זיך צו אונז¹ (הנלוה אלינו), וועט ער דאָך

1 הנזרחי, II, סיני' 56: כי לא היתה מעלתם בעבור משה, אלא מעלה משה היתה בעבורם, כי האהבה לא היתה כי אם בהמוי ורע אברהם, יצחק ויעקב.

„ניט גלויך זיין צו אונז“ (אך לא יהיה שוה עכנו) 1. ניט קוקנדיק דערויף, וואָס די עטישע יסודות פון תורת משה האָבן אַ אַוניווערסאַלן און אַלמענטשלעכן באַטייט, געפינט דאָך יהודה הלוי, אַז די תורה איז און בלייבט אַן אויסשליסלעכער קנין פון דעם יידישן פּאָלק, מיט וועלכן זי איז ענג און פעסט צונויפגעבונדן מיט טויזנטער פּסיכאָלאָגיש-קולטורעלע פעדים. אַט דערפאַר טאַקע — ווייזט הלוי אָן — טראָגן אין דער תורה אַפילו די הבטחות און דער שכר פאַר מצוות און מעשים טובים אַ שאַרפן נאַציאָנאַלן כאַראַקטער. „עס שטייט ניט אין דער תורה, אַז אויב איר וועט מקיים זיין די און די מצוה, וועל איך איך נאָך אייער טויט אין שיינע סעדער ברענגען, וווּ איר וועט פיל הענוג האָבן, נאָר: „איר וועט זיין מיין פּאָלק און איך אייער גאָט!“ 2

עס מוז אָבער דערביי שאַרף באַטאָנט ווערן, אַז אין הלויס וועלט-אַנשוואַונג ווערט דאָך דער יחיד ניט בטל אינם קיבוץ, ער ווערט ניט דערטרונקען אינם כּלל, ווי אַ טראָפּן אין ים, אָן אַ זעלבשטענדיקן אייגענעם ווערט. הלוי זעט אין דער אומה די נייטיקע סביבה, אין וועלכער דער יחיד און זיין פּערזענלעכקייט באַקומט די מעגלעכקייט נאָרמאַל זיך צו אַנטוויקלען, צו אַנטפּלעקן איר גאַנצע שיינקייט און די רייכע אוצרות, וואָס זי האָט באַקומען בירושה פון די פּריערדיקע דורות. די נאַציאָנאַלע רעליגיע מיט איר געהייליקטער מסורה איז פּלל ניט מבטל, לויט הלויס פעסטער איבערצייגונג, די פּערזענלעכקייט פונם יחיד, — אדרבא: ערשט זי באַשאַפט איר גרויסן מאַראַלישן ווערט, מאַכט רייכער אירע גייסטיקע אוצרות און שענקט איר אומשטערבלעכקייט. דערפאַר טאַקע טרעט הלוי אַזוי שאַרף אַרויס קעגן די אָנהענגער פון אַריסטוס שיטה, וואָס שטייען אויף דעם שטאַנדפונקט, אַז פּשוטע בשר-ודמם, וואָס זייער שכל באַשעם-טיקט זיך ניט מיט פּילאָזאָפּישע חקירות און נאַטורפּאָרשונג — זיינען גענליכן צו בהמות און זייער נשמה שטאַרבט אַפּ צוזאַמען מיטן גוף. ער קאָן בשום אופן ניט מסכים זיין, אַז בלויז די פּילאָזאָפּן מיט זייער שאַרפן פּאָרשער-געדאַנק — נאָר זיי זיינען זוכה, זייער גייסט זאָל אומשטערבלעך בלייבן, מיר — דערקלערט הלוי — לייקענען ביי קיינעם ניט אַפּ זיין שכר און באַלוינונג פאַר זיינע גוטע מעשים, ער מעג געהערן

1 תּזוּרָה, ז' סִיפּ' 27. זע אויך סִיפּ' 115: ועט כל זה לא ישחח הגר הנכנס בחירתנו עם האומה.

2 דאָרפּן, ז' סִיפּ' 109: ועל כן איננו אומר בהתורה כי אם תעשו המצוה הזאת אינאם אחרי תמות אל גנות להנאות, אבל הוא אויבר: ואתם תהיו לי לעם ואני אתיה לכם לאלהים.

צו וואָסער אומה ס'איז¹. יעדע מאַראַליש ריינע פּערזענלעכקייט איז זוכה, לויט הלויס וועלטאַנשוואונג, צו עולם הפּאָ; דעם ייִדישן יחיד אָבער איז דער וועג צו אומשטערבלעכקייט באַדייטנדיק פּאַרגרינגערט דורך פּסיכאָלאָגיש=היסטאָרישע פּאַקטאָרן: דורך די נאַציאָנאַל=עטישע, פּון דער מסורה געהייליקטע, יסודות.

אַט די היסטאָריש=פּסיכאָלאָגישע פּאַקטאָרן, דער לאַנגער עֶבֶר, וואָס ציט זיך פּון אברהם אבינו דורכן באַרג סיני ביז סוף פֿל הַדורות, גיט דער ייִדישער אומה, לויט הלויס איבערצייגונג, אַן אויסשליסלעכע שטאַרקייט און גאַנצקייט, ניט קוקנדיק דערויף, וואָס יידן זיינען צעשפּרייט איבער דער גאַנצער וועלט און „מיר זיינען צו אַ טויטער זאַך געגליכן“ (פּמו הדבר המת). בעת דער „בוזרי“, דער מלך פּון די כּוזרים, זאָגט צום ייִדישן „חכר“: „איר (יידן) זייט געגליכן צו אַ גוף אָן אַ קאַפּ און אָן אַ האַרץ“, — ענטפּערט יענער: „ניין, ניט קיין גוף זיינען מיר, נאָר צעווייטע ביינער. און דאָך איז אין די פּאַרטריקנטע ביינער דער פּונק פּון לעבן נאָך נישט אויסגעלאָשן. נישט צו קיין טויטן זיינען מיר געגליכן, נאָר צו אַ געפּערלעך=קראַנקן, וואָס שטאַרק איז נאָר אין אים די אמונה, אַז עס וועט געשען דאָס גרויסע ווונדער און אויפֿלעבן וועלן די פּאַרטריקנטע ביינער“².

„מיר — זאָגט ווייטער דער חבר — לייִדן מער פּון אַלעמען, ווייל דאָס פּאָלק ישראל צווישן די אומות איז ווי דאָס האַרץ צווישן אַלע איבעריקע אברים: עס פּילט מער פּון אַלע אַנדערע, דערפּאַר לייִדט עס אוןך מער“. לייִדן אָבער — שטרייכט דער חבר אונטער — זיינען ווי די טעסט: זיי רייניקן פּון אַלע פּסולת.

דעם דאָזיקן געדאַנק חורט הלוי אָפּט=מאַל איבער: „נאָר די לייִדנדיקע און פּילגעפרוּוועטע נשמות ווערן פּון גאָטס ליכט באַשטראַלט“³. הלוי איז אָבער דאָך זייער ווייט פּון רבּנוּ פּחיים אַסקעטישן שטאַנד=פּונקט. ער שטרייכט שטענדיק אונטער, אַז תּורת משה איז אַ קעגנערין פּון פּרישות און זי לערנט, אַז דער מענטש דאַרף גלייכעס אַנטוויקלען אַלע זיינע פּוחות, הן פיזישע הן גייסטיקע, ווייל דער מענטש קאָן דאָך

1 הצוריק, I, סי' 111: אין אַנחנו שוללים משום אדם גמול מעשיו הטובים מאיו אומה שיחיה.

2 דאָרטן, II, סי' 30—44.

3 דאָרטן, IV, סי' 22: אור אלקים איננו חל כי אם בנשיות הנכנסים.

ניט טשכן קיין מחיצה צווישן די דאָזיקע פּוּחות, וואָס זיינען אזוי ענג פאַרבונדן מיטאַנאַנדער¹.

הלוי זאָגט דאָ אַזב אַרויס אַ געדאַנק, וואָס האָט אַזאָ וויכטיקע ראָלע געשפּילט אין דער שפּעטערדיקער חסידות: אַז גאָט דינען קאָן מען ניט נאָר מיט תפילות און תעניתים, נאָר אויך מיט שמחה, טעניץ און גיזאַנג².

דער סוף פונם „פּוּר" איז זייער כאַראַקטעריסטיש פאַרן דיכטער פון די ציון-לידער. נאָכדעם ווי דער ייִדישער „חבר" האָט פאַרענטפּערט און כּסביר געווען אַלע פּראָגן און פּראָבלעמען, וואָס דער מלך הפּוּרים האָט געשטעלט, האָט ער דעם מלך דערקלערט וועגן זיין באַשלוס עולה רגל צו זיין „צום האַרצן פון אַלע לענדער" — קיין ארץ ישראל. אין אַנהייב האָט דער מלך געפרוווט איינריידן זיין רבין, ער זאָל ביי אים בלייבן, נאָר ווייל יענער האָט זיין באַשלוס דאָך ניט געוועלט ענדערן, האָט אים דער מלך געזאָגט: „דיינע ווערטער האָבן מיך איבערצייגט, אַז אַפּווענדן דיך פון דער נסיעה וואָלט געווען אַ זינד און דיר מיטהעלפּן אין דיין אונטערנעמען איז אַ גרויסע מצוה. זאָל דיר גאָט העלפּן; זאָל ער זיין דיין באַהיטער און באַשיצער, ווי דו האָסט פאַרדינט. זאָל ער פאַרשפּרייטן זיין גרויס גענאָד איבער דיר און איבער אַלע די, וואָס זיינען איין דעה מיט דיר, — אָמן".

דערמיט פאַרענדיקט זיך דער „ספר הפּוּרים". דער חבר, וואָס האָלט יופּות מיט דעם „פּוּר" — דאָס איז יהודה הלוי גופּא. און פאַלד נאָכדעם, ווי ער האָט זיין ווערק פאַרענדיקט, האָט ער גענומען אין די הענט דעם וואַנדער-שטעקן און זיך געלאָזט „צום האַרצן פון דער וועלט" — קיין ציון.

דער „ספר הפּוּרים" איז געווען, ווי מיר האָבן שוין פּריער אָנגעוויזן, אַ שאַרפּער פּראָטעסט קעגן דעם גאָוהדיקן ראַציאָנאַליזם, קעגן דער שטרעפּונג, דער שכל זאָל באַקומען די אומבאַגרענעצטע ממשלה איבער דער מלוכה פון גייסט און קולטור. אַ באַהאַרצטער קריגער איז געווען יהודה הלוי, — עס איז אים אָבער ניט געלונגען מנצח צו זיין אין דעם דאָזיקן געראַנגל. זיין ווערק, וואָס איז געשריבן מיט גרויס באַגייסטערונג

1 הפּוּרין וו, סימ' 50: והורח כשה לא תעבידה אותנו פּרישות, אך בדרך חשיה ולתת לכל כוח מצוחות הנפש והגוף חלקו בצדק מבלי רבוי בעוה אחר.

2 דאָרסן: ואם תעבור בך השמחה אל חגגן ותקורו חיא עבודה ורבקה בענין האליק.

און טאלענט, איז דאך ניט בכוח געווען צו פארצאמען דעם וועג די אידעען פון אריסטו, וואס האבן אין יענער צייט, א דאנק אָפּן סַנְהֶס ווערק, זיך שנעל פארשפרייט צווישן די שפּאַנישע יידן. און טאקע באלד נאָך דעם, ווי דער „ספר הכוזרי“ איז דערשינען, איז אַרויסגעטרעטן מיט דער ראַציאָנאַליסטישער פּאָן אין די הענט איינער פון יהודה הלויס פריינד און פאַרערער פון זיין דיכטערישן טאַלענט — יוסף בן יעקב אבן צדיק. וועגן דעם לעבן פון דער דאָיקער אינטערעסאַנטער פּערזענלעכקייט ווייסן מיר זייער ווייניק. זיין בן-דור, דער בעל „סדר הקבלה“ ר' אברהם אבן דאוד, דערציילט, אז אבן צדיק איז געווען בײַן אין קאַרדאַווע זינט דעם יאָר 1138: ביזן טויט (אינס יאָר 1149) פון דעם ליד, וואָס יהודה הלוי האָט געשיקט אבן צדיקן¹, ווייסן מיר, אז יענער האָט געהאַט דריי זין. און דאָס זיינען די איינציקע פּרטים, וואָס מיר ווייסן פון זיין ביאָגראַפיע. דער באַקאַנטער דיכטער אלחריזי לויבט זייער אבן צדיקס דיכטערישן טאַלענט. עס איז אָבער צו אונז זייער ווייניק דערנאָנגען פון זיין פּאָעטישער ירושה. זיין שײן ליד, וואָס הייבט זיך אָן מיט די שטיפּערישע סטראַפּן:

אַי יָשׁוּ מִמֶּדֶשׁ גִּילִים — אֵי שִׁירוֹת עֲנָבִים!

בָּל רַם נְאֻסָר לְאַצִּילִים — בְּלִתִּי רַם עֲנָבִים!²

האָט ביז דער לעצטער צייט על-פי טעות געטראָגן אברהם אבן עזראס נאָמען³. יעדנפאַלס, אַ מפורסם איז ער געוואָרן ניט אלס דיכטער, נאר אלס פאַרפאַסער פון אַן אַראַבישן פּילאָזאָפּישן ווערק אין פיר פרטיק „אלע אלס אל-צניר“, ד. ה. מיקראָקאָסמאָס, מער באַקאַנט אונטער דעם נאָמען פון דער העברעִישער איבערזעצונג „עולם סטן“⁴.

אין דעם דאָזיקן ווערק, וואָס איז געשאַפּן געוואָרן אין אַן איבער-

1 דיוואן, בראַדִי־אויסגאַבע, I, 41-42.

2 וווּ איז דער אַלטער וויין, וואָס באַגייט די פּרייד! וווּ זיינען די לידער פון לוסט און ליבע! — אַלע אַרמן בלוס זיינען אונז פאַרבאַטן, אויסער סרויבן-בלום!

3 זע: The Jewish Quart. Rew., 1913. IV, 89.

4 ווער דער איבערזעצער איז געווען, איז נישט זיכער פּעססנעטשעלס. א. יעלעניק רעכנט, אז דעם „עולם סטן“ האָט איבערגעזעצט מיט אבן חיבון, שטייגנשיידער — נחום המערבי, שמחה פינסקער — מיט נרבוני. קעגן יעלעניקס הטערה זע: י. רייפּמאַן אין „אוצר טוב“, 1884, ז' 32. די איבערזעצונג האָט צום ערשטן פאַרעפּנטלעכט יעלעניק אין 1854. אַ נייע קריטישע אויסגאַבע האָט פאַרעפּנטלעכט ש. הורוויץ אין 1903. מיר האָבן זיך באַנוצט מיט יעלעניקס אויסגאַבע און מיט קויפּמאַנס סעקס-אויסגעטערונגען (אַפּרייזשענלעכער, 255-337).

גאנגסצייט 1, בעת דער פילאָזאָפּישער געדאַנק האָט זיך געפונען על פרשת דרכים, — איז נאָך לייכט צו באַמערקן די השפעה פון די פּאַר-שיידנסטע שטרעמונגען: פון פּלאַטאָנאָס אידעען-וועלט, פון די אַראַבישע „לויטערע פּרידער“ (אין „עולם קטן“ הייסן זיי „הפּילאָסאָפּים הטּהורים“), פון דעם מיסטישן „ספר יצירה“ און פון גבירולם „מקור חיים“; נאָר אַם שאַרפּסטן און פּולסטטן איז דאָך צו באַמערקן די השפעה פון אַריסטאָטאָס שיטה, קודם-בּל זיין שטאַרק אויסגעשפּראַכענער ראַציאָנאַליזם. פון די צוויי געבאָטן אין דער תּורה: „וידעת את ד'“ און „ואהבת את ד' אלהיך“ — האָט אבן צדיק אויסגעקליבן דעם ערשטן. „ידיעת השם יתברך“ — אָט דאָס איז לויט אבן צדיקס וועלט-אַנשויאונג די גרעסטע מצוה, די העכסטע אויפגאַבע פאַרן מענטשן. ווער עס וויל דעם העכסטן אמת זיך דערגרונטעווען — זאָגט אבן צדיק — דער מוז קודם-בּל זיך גופא אויספאַרשן, קענען זיך אַליין 2. וואָרום דער מהות פונם מענטשן, זיין אינעווייניקסטע וועלט, איז אַ שפּיגל פאַר דער גרויסער אויסנוועלט. ווער עס קען זיין אייגן „איך“, דער איז אויך אינשטאַנד משיג צו זיין די וועלט, וואָס אויסער אים; וועמען עס איז אָבער ניט קלאָר און גענוי באַקאַנט זיין אינעווייניקסטע וועלט, דער קאָן אויך זיין אויסנוועלט ניט פאַרשטיין. אָט דער געדאַנק, וואָס מיר האָבן שוין באַגעגנט אין „מקור חיים“, דער פאַרגלייך צווישן דעם „עולם קטן“ (מיקראָקאָסמאָס) און דער אויסנוועלט, דעם מאַקראָקאָסמאָס — דאָס איז דער צענטראַל-פּונקט פון אבן צדיקס ווערק, און ער חזרט אים מערערע מאַל איבער מיט פאַרשידענע פּירושים 8. אָבער אויספאַרשן זיין אייגענעם מהות קאָן דער מענטש נאָר מיט דער הילף פון דער פּילאָזאָפּיע, אָט דער „חכמת החכמות“, וואָס איז, לויט אבן צדיקס פּעסטער איבערצייגונג, דער איינציקער זיכערער וועג, וואָס פּירט צו ידיעת הבורא 4. נאָר מיט דער הילף פון וויסנשאַפּטן און חכמת הפּילאָסאָפּיאַ קאָן דער מענטש זיך באַפּרייען פון זיין בלינדקייט און זיך דערהייבן איבער דעם חמוץ, וואָס

1 דער „עולם קטן“ איז דערשינען אין יאָר 1145, בערך 3-4 יאָר נאָך דעם „פּוור“.

2 דעם זעלבליקן געדאַנק זאָגט אַרויס שלמה גבירול אינם אָנהייב פון זיין „מקור חיים“: ומה שצריך ביותר לבקש מן היריעה הוא שידע את עצמו, כי על ידי כך ידע ים כל מה שבחין לעצמו.

8 זע צום ביישפּיל אין דער הקדמה: ושמתי פּונתי לבאר ידיעת האדם אמת עצמו, לפי שמדיעתו לעצמו ידע הכל, ומי שידע עצמו, אפשר שידע זולתו, ומי שלא ידע את עצמו, כ"ש שלא ידע זולתו. ועל כן נקרא האדם עולם קטן, לפי שיש בו דמות מכל מה שבעולם. ז. אויך: 20, 42 אין פ. א.

4 דאָרטן, 2.

טאפט אין דער פינסטער¹. ווער עס גלוסט ניט צו דערגרייכן די שפיצן פון חקירה און פילאָזאָפיע (מעלת העיון והחקירה), דער איז ניט ווערט צו טראַגן דעם נאָמען מענטש², וואָרום דערצו איז דאָך דער מענטש אויף דער וועלט פאשאפן, בכדי די חכמה אויסצופאַרשן און אייביקע אמתן צו דערגיין³.

פולשטענדיק להיפך דער דעה פון יהודה הלוי, זעט דער בעל עולם קטן⁴ קיין חילוק ניט צווישן דעם פילאָזאָף, דעם קאלטן דענקער, און דעם נביא. לויט אבן צדיקס שטאַנדפונקט איז אויך דער נביא קודם-בל אַ געלערנטער פילאָזאָף, אַ חקירה-מענטש. און נאָר זיי, דער פילאָזאָף און דער נביא, — זאָגט אבן צדיק, — קאָנען אמת דינען דער עֶלֶת הַעֲלֹת, דער ערשטער סיבה פון אַלץ, וואָס עקזיסטירט⁴. נאָר זיי האָבן אַ ריכטיקן טיסקן באַגריף וועגן דער גאָטהייט און וועגן די געטלעכע אייגנשאַפטן (תוארים, אַטריבוטן). נאָר זיי פאַרשטייען, אַז דעם גאָט-באַגריף קאָן מען ניט פאַרבינדן מיט וועלכע ס'איז פאַרגלייכונגען און אייגנשאַפטן, ניט נאָר נישט מיט קערפערלעך-מאַטעריעלע, ווי: גרויס, שטאַרק וכדומה, נייערט אַפילו נישט מיט ריין-גייסטיקע באַגריף-אייגנשאַפטן, ווי: קלוג, גנעדיק, אייביק. וואָרום: ״מִי אֲבִיבָהּ?״ גאָט קאָן מען ניט פאַרגלייכן, זיין מהות קאָן מען ניט פאַסן⁵. נאָר דער, וואָס איז דורכגעדרונגען מיט אַט דעם דאָזיקן אמת, קאָן בשלימות גאָט דינען, וואָרום נאָר אַזאַ מענטש קאָן מיט פֿולן באַוונסטזיין מקיים זיין אַלע מצוות און געזעצן, וואָס באַצוועקן דאָך איין באַשטימטן ציל: דערנענטערן זיך צו זיינע מעשים. און נאָר דורך „מושפּלות“, ד. ה. דורך אַפסטראַקטע באַגריפן, וואָס ווערן דערגרייכט אויפן דרך פון חקירה, קאָן דער מענטש באַקומען אַ קלאַרע השגה וועגן דעם מהות פונם „פולקומען גוטן“ (הטוב השלם)⁶. נאָר מיט דער הילף

1 „עולם קטן“, מאמר שני, ז. 21.

2 דאָרסן, ז. 42.

3 דאָרסן, ז. 64: האדם נברא בגלל החכמה... חברתו נעֶלֶת המצאו לא היה כו אם בחכמה, ובגלל החכמה ידעו הרברים הכוללים הנצחיים והוא לדעת המציאות הכולית וכל שכן ידיעת העצם הראשון יתקדש שמו.

4 דאָרסן, 22: לא יוכל לעבור את עֶלֶת הַעֲלֹת ואלא נביא הדור בסבכו או פילוסוף ידוע.

5 זי דעם הריסן קאָפיטל אין „עולם קטן“, 56 א. ו. דער דאָזיקער פרק, אין וועלכן דער מחבר ניט זייער אַ סיפע אויספאַרטיגט וועגן דעם פּרָפּלעט פון גאָסס אייגנטישאַפטן (אַטריבוטן), איז דער וויכטיקסטער טייל פונם גאַנצן ווערק, און אַדאַנק אים פאַרנעמט אַבן צדיק אַ פּפּודיקן פּלאַץ אין דער געשיכטע פון דער יידישער טיפּלאָסאָפּיע. לענדער פילאָזאָפּיע.

6 דאָרסן, 22.

פון דער חכמת הפילוסופיא — שטרייכט אבן צדיק אונטער — זיינען מיר בנח משיג צו זיין, אז די גאנצע וועלט אלס גאָטס באַשאַף איז, דער פּוּעל יוצא פון גוטסקייט, חסד און חכמה; און מיר שטרעבן דאָך ענלעך צו זיין צו זיינע מעשים און צו זיינע ווערק.¹

די התחלה — זאָגט אבן צדיק — דער מקור פון אַלע אונזערע מעשים טובים איז די חכמה; וואָרום נאָר די חכמה גיט אונז די מעגלעכקייט משיג צו זיין דעם באַשעפער, און אָט די השגה וועקט טאַקע אין אונז דעם רצון גאָט צו דינען.² אלס געטרייער אָנהענגער פונם „שלטון השכל“ און שטאַלצער גייסט־אַריסטאָקראַט, וואָס אַנדערקענט בלויז די ממשלה פונם פאַרשער־געראַנק, רעדט יוסף אבן צדיק מיט גרויס פיטול וועגן דעם „המון“, וועלכער איז ניט ביכולת צו פאַרשטיין, אז די קערפערלעכע אויסדריקן און פילדער, וואָס די נביאים פאַנצן בנוגע צו גאָט, זיינען בלויז משלים און רמזים, און מען טאָר זיי ניט אויפפאַסן וואָרטלעך.³ און אבן צדיק זאָגט גאַנץ אָפן אַרויס דעם געראַנק, אז נאָר די פּילאָזאָפּיש־דענקענדיקע נשמה איז אומ־שטרעבלעך, ד. ה. — דערקלערט דער פּעל „עולם קטן“ — „זי קערט צוריק צו איר מקור און ווערט פאַשיינט מיטן אָפּגלאַנץ פונם אומענדלעכן ליכט, וואָס דער בורא עולם איז משפיע.⁴ „אָט דאָס — שטרייכט אבן צדיק אונטער — איז דער אמתער שכר פאַר די מעשים טובים, ניט ווי עס מיינען די טפשים און קעגנער פון פאַרשטאַנד“ (אותם הטפשים ומכחישי השכל).⁵

איך ווייס — זאָגט אבן צדיק — מען וועט געוויס קומען מיט דער טענה: „ס'טייטש! דאָס איז דאָך די אמתע פפירה אין תחית המתים!“ — ניין! — וועל איך זיי דערויף ענטפערן: — מיר לייקענען ניט אָפּ, אדרבא — מיר פאַשטעטיקן פיל מער ווי איר, וואָרום מיר האָבן אין דעם ענין אַ פּיל ריכטיקערן און אמתערן פאַגריף ווי איר!⁶ „מער

1 „עולם קטן“, ז. 55, 65.

2 דאָרטן, 63: הנה התבאר עכשיו שתחילת המעשים הטובים חיתה החכמה, שבהכמה יגיע לבורא הכל יתעלה ולדעת אותו והיא תביאהו לעבוד אותו.

3 דאָרטן, 73. די וואָרטלעכע אויפפאַסונג פון אַווינע אויסדריקן, ווי גאָטס האַנט, גאָטס אָרעם, גאָטס פּוסענקעלע וכדומה, טראָגט אין דער פּילאָזאָפּיע דעם גריכישן נאָמען אַנבראַפּאַרפּיזיס. דעם דאָזיקן אויסדרוק וועט אונז ווייטער אויסקומען אָפט צו געברויכן.

4 דאָרטן, ז. 73.

5 דאָרטן, 73—74.

6 דאָרטן.

באדיכות — פארענדיקט אבן צדיק מיט א שפאטישן שמייכל — קאנען
מיר ניט בארירן די דאזיקע פראגע, בעת די מענטשן פון אינזער דור
זיינען אזוי בלינד און פארנארישט¹.

דער דאזיקער בײַן פון קארדאָווע איז געווען די ערשטע שוואַלב,
וואָס האָט אָנגעזאָגט די בשורה וועגן אַ נייער גייסטיקער שטרעבונג,
וועלכער ס׳איז באַשערט געווען צו שפּילן אַן אויסשליסלעך=וויכטיקע
ראַלע אין דער מיטלאַלטערלעכער ייִדישער קולטור. באַלד נאָך אבן צדיק
האַט זיך באַוווּן דער ערשטער סיסטעמאַטישער אַריסטאָטעליקער ביי
יידן, ר' אברהם אבן דאוד, מער באַקאַנט אונטער די ראשי תיבות
„ראב״ד“.

אַ געפּאָלענער אין טאַלעדאָ (אינם יאָר 1110), איז אברהם אבן
דאוד, ווי יהודה הלוי בשעתו, דערצויגן געוואָרן אין כוסלמינישער
שפּאַניע. אין דעם וויכטיקסטן צענטער פון דער אַראַבישער קולטור, אין
קארדאָווע, האָט ער שטודירט מאַטעמאַטיק, אַסטראָנאָמיע² און אַריסטוס
פּילאָזאָפּיע אין אבן סינחא אױפּפאַסונג און דערקלערונג. ער האָט זיך
אויך אינטערעסירט מיט דער וויסנשאַפט, וואָס איז ביי די שפּאַנישע
יידן געווען ווי אַ שטיפקינד — מיט געשיכטע. אמת, אויך דער ראב״ד
האַט זיך פאַרנומען מיט געשיכטע צוליב זייטיקע, רייפּאָלעמישע טעמים.
די קאַראַנמען האָבן גראַד אין יענער צייט געפרוּווט אַריבערטראַגן זייער
געראַנגל מיט דעם רבנישן יידנטום פון פּאַדע=אַזיע אין דעם נייען
צענטער פון ייִדישער קולטור — קיין שפּאַניע. זיי האָבן זיך געפּלייט
צו דערווײַזן, אַז זינט דער גאַנצ=אינסטיטוט איז אין מזרח אונטער=
געגאַנגען, האָט דאָס תּלמודישע יידנטום אָנגעוואָרן זיינע געזעצלעכע
פּאַרשטייער און גייסטיקע פירער, און דערמיט איז אויך איבערגעריסן
די „שלשלת הקבלה“, די לאַנגע קייט פון דער טראַדיציע, פון כּסורת
אַבות, מיט וועלכער די „בּבניטן“ שטאַלצירן אזוי.

בכדי אַפּצוּווענדן די דאָזיקע טענה, האָט דער ראב״ד פאַרפּאַסט
זיין „ספר הקבלה“, אין וועלכן ער רעכנט אויס אין כּראַנאָלאָגישן סדר,

1 דאָרטן, 74: ואין המקום לגלות יותר בזה להנבירות המאיה והסבלות והקָרין
על בעלי זמננו זה.

2 עס איז אין תּהבײַד פּאַרלייבן דעם ראב״ד אַ ספּעציעל אַסטראָנאָמיש ווערק,
וואָס ער האָט פאַרפּאַסט ניט לאַנג פּאַר זיין טראַגישן טויט אין טאַלעדאָ אינם יאָר 1180.
ער איז אומגעקומען אַלס אַ קדוש בשעת אַן אויפּשטאַנד. די פרטים און די סיבות פון
דעם אויפּשטאַנד זיינען געבליבן אומבאַקאַנט (זי „ספר הקבלה“ פון שלמה סרן
סורט 1 א. ניבויערס, סדר החכמים וקורות הימים“, 1, 102).

א דור נאך א דור, ווי רינגעלעך פון איין לאנגער קייט, אלע יידישע כורי הדת, די געזעצגעבער און דערקלערער פון תורת משה, אנהייבנדיק פון די תנאים ואמוראים אן פיו צו זיין דור, ד. ה. פיו אין דער מיט פונם צוועלפטן יארהונדערט. דער מחבר שטרייכט דערביי פאזונדערס אונטער, אז די גייסטיקע העגעמאניע און רעליגיעזער אויטאריטעט איז איבערגעגאנגען בירושה און בקבלה פון מזרח קיין מערב, און די רבני ספרד זיינען עס די געזעצלעכע יורשים און ממלאי מקומם פון די פריערדיקע גאונים אין פבל. אט דא ברענגט עס דער ראב"ד די, א דאנק אים אזוי באקאנטע, לעגענדע, וואס ווערט פון דעמאלט אן געבראכט פון אלע געשיכטס-פארשער, — וועגן די „ארבעה שבויים“, די פיר גאוני התורה פון סורא, וואס מ'האט זיי געפאנגען גענומען נעפן בארי, בעת זיי זיינען געפארן אויף אן איטאליענישער שיף. זיי האבן עס געגרינדעט נייע ישיבות אין ווייטע יידישע קיבוצים און געשאפן נייע צענטערן פאר תלמודישער וויסנשאפט. איינער פון די דאזיקע, פיר געפאנגענע איז געווען דערזעלביקער ר' משה בן חנוך, וואס איז אין רב הסדאי אפן שפרוטס צייטן געשטאנען בראש פון דער נייער ישיבה אין קארדאווע.¹

די אלע ידיעות און פרטים, וואס דער ראב"ד ברענגט וועגן דעם קולטורעלן מצב פון די שפאנישע יידן, האבן א גרויסע היסטארישע באדייטונג, און אויף אזא אופן איז דאס פאלעמישע בוך, וואס האט זיך געשטעלט אויסשליסלעך אפאלאגעטישע צוועקן, געווארן איינע פון די וויכטיקסטע און זיכערסטע קוועלן בנוגע צו דער געשיכטע פון די יידן אין שפאניע פארן משך פון דער ערשטער תקופה פון זייער קולטורעלן אויפבליען.

אן אפאלאגעטישן ציל האט זיך אברהם בן דאור געשטעלט אויך מיט זיין פילאזאפישן ווערק „אלעמדיה אל-בפיה“ (אינס יאר 1160), מער באקאנט אונטער דעם נאמען פון שלמה בן לאביס העברעינשער איבערזעצונג „אמונה רמה“.²

אין דער הקדמה דערקלערט דער מחבר, אז מיט זיין חיבור

¹ זי: „ספר הקבלה“, 67—69 (נייבויערס אויסגאבע).

² ארויסגעגעבן מיט א דייטשער איבערזעצונג פון שמשון ווייל אין 1852. אין פתח-יד איז פארהאן נאך א צווייטע איבערזעצונג פון שמואל מוסקא, אונטערן נאמען „ספר אמונה נשאה“ (זע י. גוטשאן, „די רעליגיאנס-פילאזאפיע דעם אברהם אבן דאדס“, 8; אויך „אגרות שד"ל“, 836).

באצוועקט ער צו געבן א תשובה אויף דער הארבער שאלה, וואס באאומריןקט אזוי פיל נשמות און דערוועקט שווערע ספקות אין א סך הערצער: ווי אזוי קאן מען עס מאכן א פשרה צווישן דעם געדאנק, אז גאט איז אלוויסנדיק, אז פאר אים זיינען אנטפלעקט אלע סודות, אלע געשעענישן, וואס זיינען פארבארגן אינם שויס פון דעם עתיד, אין דער אומענדלעכער קייט פון קומענדיקע דורות, און אלץ, וואס געשעט, איז א פועל יוצא פון זיין רצון, — און דערביי גלויבן אין דעם מענטשנס בחירה, אין זיין פרייען ווילן. עס איז קלאר, אז מיט דעם דאזיקן פראבלעם, וואס אבן דאוד בארירט, איז ענג פארבונדן דער גרונד-יסוד פון מאראל און עטיק: דעם מענטשנס פאראנטווארטלעכקייט פאר זיינע מעשים, ווארום באַם דער מענטש איז ניט באשאַנקען מיט א פרייען ווילן, אויב, הכל צפוי, אלץ איז שוין פארויס באשטימט — האָט דאָך דער שרר ועונש קיין שום באַרעכטיקונג ניט, ווייל ס'איז דאָך נישטאָ פאָרוואָס צו באַלוינען דעם גערעכטן און פאָרוואָס צו באַשטראַפן דעם זינדיקן...

אבן דאודס ענטפער איז זייער כאַראַקטעריסטיש פאַר דעם דאָזיקן דענקער, וועלכער איז בכוח צו באַרירן וויכטיקע פראַבלעמען, באַזיצט אַבער ניט די געניגנדיקע טיפּקייט זיי צו באַגרינדן און צו געבן אַ באַפרידיקנדיקן ענטפער. דעם מענטשנס בחירה דערקלערט אבן דאוד אויף אַזא אופן: דעם מענטשן ווערן געגעבן לויטער, מעגלעכקייטן, ד.ה. דער בורא עולם גיט דעם מענטשן ביי זיין טאָן און וואַנדלען פאַרשיידענע און קעגנזעצלעכע מעגלעכקייטן, וואָס דער מענטש האָט די ברירה צו וויילן פון זיי פריי נאָך זיין רצון נאָך, וועלכע ער וויל, און דער בורא גופא ווייסט ניט פאָרויס אויף זיכער, וועלכע פון די דאָזיקע קעגנזעצלעכע מעגלעכקייטן דעם מענטשנס ווילן וועט אויסדערוויילן. אמת, אבן דאוד גופא פאַרשטייט דערביי, אז עס קאָן זיך געפינען אַן אייננעם שפאַרטער" מקשה, וואָס וועט שטעלן די פראַגע: היתכן? ווי איז דאָס מעגלעך, אז גאָט ברוך הוא זאָל פאָרויס גיט וויסן דעם מענטשנס מעשים און דעם גורל, וואָס שטייט אים פאַר? — די דאָזיקע סתירה פרוווט אבן דאוד אָפּווענדן דערמיט, וואָס ער פון זיין זייט שטעלט דעם, איינע געשפאַרטן" אַ שאלת-תם: ווי דען? ווי נאָר מען איז מספּים דערמיט, אז אלץ געשעט נאָך פאָרויסבאַשטימטן גורל, אז קעגנזעצלעכע בחירות, דער, יאָ" מיט דעם, ניין", קאָנען ניט זיין אין איין און דער זעלביקער צייט בלויזע, מעגלעכקייטן, וואָס באַלאַנגען אויסשליסלעך פון דעם פרייען מענטשלעכען ווילן, — לייקנט מען דאָך דערמיט אַפּ דעם מענטשנס פרייע בחירה. און אָן דער בחירה קאָן דאָך די וועלט קיין קיום ניט

האָבן, וואָרום דעם מענטשנכ פרייע בחירה איז דאָך דער יסוד און דער
תוך פון שרר ועונש און פון עולם הבא!¹

דאָס הייסט: אבן דאוד קערט זיך פאקטיש צוריק אום צו דער
זעלביקער פראגע, וואָס זיין אויפגאבע איז דאָך געווען זי צו פאַר-
ענטפערן. אין דער אמתן אָבער איז אבן דאוד כלל ניט אויסן געווען
צו געבן אַ ענדגילטיקע תשובה אויף דער דאָזיקער פראגע, און ניט זי
פארנעמט דעם בכבודיקסטן פלאץ אין, אמונה רמה. דאָס ברענגט עס
אבן דאוד נאָר אַלס ביישפיל, בכרי בולט צו באַווייזן, ווי פיל רעליגיעזע
פראַבלעמען און סתירות עס זיינען אַנטפלעקט געוואָרן אין, זיין דור און
זיי בלייבן אומפאָרענטפערט נאָר דערפאַר, וואָס מענטשן דערווייטערן
זיך פון פילאָזאָפישע חקירות אויס פחד, טאָמער וועט דאָס זיי חלילה
אַראַפּפירן פונם ריכטיקן וועג. מענטשן — באַקלאַנגט זיך דער ראב"ד —
האָבן מורא צו האַלטן אין זייערע הענט, ביידע ליכטער צוואַמען: די
תורה און די פילאָזאָפיע, און דערפאַר, בעת זיי נעמען אין דער האַנט
איינס פון זיי, לעשן זיי גלייך אויס דאָס צווייטע.² ער איז דערפאַר
גליקלעך דערמיט, וואָס ער קאָן באַווייזן, אַז צווישן די דאָזיקע צוויי
האַרן, וואָס רעגירן די וועלט,³ איז ניט פאַרהאַן קיין שנהא און קיין
קנאה, וואָרום צווישן דער תורה און געטלעכער התגלות און דער אמתער
פילאָזאָפיע איז קיין שום סתירה נישטאָ.⁴ עס איז דערפאַר כלל נישטאָ
וואָס מורא צו האָבן, אַז די פילאָזאָפיע קאָן אַראַפּפירן פון דער אמונה, —
אַדרבא: די אמתע פילאָזאָפיע קאָן זי נאָך מער פאַרשטאַרסן און באַפעסטיקן.
די אמתע פילאָזאָפיע — דאָס איז ביי אבן דאודן נאָר די אַריס-
טאָטעלישע. ער איז דערפאַר אַ אַנטשיידענער קעגנער פון די נעאַפלאַ-
טאָניקער בכלל און פון דעם יידישן נעאַפלאַטאָניקער גבירול בפרט.⁵

1 אמונה רמה, 96: ואם יתעמש מתעקש ויאמר: האם יוכל האל יתברך, מה
יחיה אחרית ענינו? ואמרנו: אין זה סכלות; האיטר זה — רצינו להתחזיר התארים כלם
כמו הלקיות (חמה ולבנה) קְשָׁשִׁימָם אִם מתייבים ואם נבטנים על כל פנים, ושהאל לא
ברא דבר יהיה אפשר התאר והפכו, יחיה בזה חורבן העולם והסדר הישוב בזה העולם
חיים בעולם הבא, כי האדם לשוא יחרוש וכו'.

2 דאָרסן, 2.

3 דאָרסן, 82: שני ארונים, אחר מתם גדול והשני אינגו קסן.

4 דאָרסן, 43: ורע שדעתנו בתורתו מסכמת עם הפילוסופיה האקטית בזה

ובולתו. זע אויך 62.

5 דאָרסן, 3, וזו אבן דאוד באשולדיקט גבירולן, אַז ער האָט גערערט, ווידער-
שפעניקע היערסער קעגן זיין פאָלק (שרבר סרה גדולה על האומה). אין מוסוסם איבער-
זעונג קלינגט דער דאָזיקער זאָן נאָך שאַרפער: שהוא יזכה את האומה הסעאה גדולה.

הן אריסטוס פילאזאפיע, הן תורת משה — שטרייכט אבן ראוד אונטער — פירן ביידע צוזאמען צו איין און דעם זעלביקן ציל: צו דערגיין דעם עטישן אמת. די יידישע אמונה האָט אָבער, לויט אבן ראודס מיינונג, די מעלה, וואָס די גרויסע אמתן, וועלכע דער פילאָזאָפּ-פישער פאָרשער-געדאַנק האָט אַנטפלעקט פאַר די אומות העולם ערשט נאָך לאַנגע דורות פון בלינדער זוכעניש און בלאַנדושען אויף פאַלשע דרכים — דאָס אַלץ האָט דאָס יידישע פאָלק באַקומען גלייך אין אָנהייב אדאַנק דער געטלעכער התגלות און די נביאים¹.

און גלייך ווי רב סעדיה גאון בשעתן, שטרייכט אויך דער ראב"ר אונטער, אַז דער דאָזיקער גרונד-יסוד פון דער יידישער אמונה — די געטלעכע התגלות אויפן באַרג סיני — קאָן בשום אופן ניט אָפגעלייקנט ווערן, וואָרום זי איז פעסט דערווייזן און באַשטעטיקט דורך דער אַלטער מסורה, דורך ספּלַת אבותינו. אָט די מסורה, וואָס גייט איבער פון דור צו דור און דערציילט וועגן דער גרויסער היסטאָפּ-רישער געשעעניש, וואָס איז פאַרגעקומען לעיני כל ישראל, אונטער דעם קאָנטראָל און עדות-זאָגן פון אַ גרויסן פאָלקס-קיבוץ — האָט אַזאַ גרויסן ווערט און באַדייט, פאַרמאָגט אַזאַ שטאַרקע איבערצייגנדיקע קראַפט, אַז עס איז זי אוממעגלעך אָפצולויקענען מיט די שאַרפּסטע לאַגישע סברות².

1 אבינה רבה, 63: וסת שישנו בעין הירוד אלפי שנים נתן לו בהתעוררות אלהית אל אמת הנביאים. זע אייך דאָרטן, 4.

2 דאָרטן, ז. 81: וכיפת הנביא אשר דבר בהם פנים בפנים אל חסן איסתי ותעמירם שהוא עשאה בפני המינות כולם ולא הכיבוהו בהם שום אדם מהם ולא חכוּב אותם שום אדם אחריו, הם הענינים התכופים, והענינים התכופים ראויים שיתוי הקדמות בחסן אמת המופתית.

וועגן יתורה הלויס השפעה אויפן ראב"ר זע: ד. קייפּשאַן, געשיכטע דער אַטריבוסענלעהרע, 241—252.

זעקסטער קאפיטל

ר' משה בן סימון, זיינע יונגע האנדער-יאָרן. — דער רמב"ם אלס הויף-אַרצט, אלס מפרש אין גלס פוסק. — דעם רמב"ם, משנת תורה" און איר באַדייטונג. — דער „מורה נבוכים". מיימוני אלס ראַציאָנאַליסט; „שלטון השכל". — די פשרה צווישן תורת משה און אַריסטאָס שיטה. — רמזים און משלים אין דער תורה. „סעמי המצוות". — דעם רמב"ם דעות וועגן דעם נאָם-באַגריף און וועגן השארת הנפש. — דעם רמב"ם באַדייטונג אין דער יידישער וועלט און אין מערב-אייראָפּע.

אברהם אבן דאוד איז ניט געווען קיין אַריגינעלער זעלבשטענדיגער דענקער. ער איז פלוז געווען דער שליח, דער בשורה-אַנזאָגער פון דער נייער שטרעמונג, וואָס האָט זיך באַוווּן אין דער יידישער אידעען-וועלט. באַלד נאָך אים האָט זיך אָבער אויך באַוווּן דער גרויסער נביא פון דער דאָזיקער שטרעמונג¹, דער אמתער מלך אין דער ממשלה פון געזאַנק, דער שארפער דענקער, וואָס האָט פאַרשפּרייט די מעכטיקע פליגל פון זיין גייסט איבער דער גאַנצער ווייטערדיקער תקופה פון דער יידישער קולטור און זיין געוואַלטיקע השפעה האָט זיך אויך געלאָזט שפירן אין דער קריסטלעכער מיטלאַלטערלעכער דענקער-וועלט. דאָס איז — רבנו משה בן מיימון², דער רמב"ם, דער בעל משנת תורה" און „מורה נבוכים".

דער רמב"ם איז דער איינציקער צווישן די יידישע מיטלאַלטער-לעכע גדולים, וועמעס ביאָגראַפיע ס'איז באַקאַנט מיט אַלע פרטים. פאַר די קומענדיקע דורות איז אַפילו פאַרצייכנט געבליבן דער טאָג און די

¹ וועגן דער השפעה פון דעם בעל „אמונת רמה" אויף דעם רמב"ם זע: י. נוסבאָן, די רעליגיעזע פילאָזאָפיע דעם אברהם אבן דאוד", 9—11, און אויך זיין אַרטיקל אין „נחן-געשעפטרייט", 135—144.

² זיין אַרטישער נאָמען איז געווען: אָבן עמבאן מונה בן מאַימון עובייר אַלה. יוסף בן אליעזר, אַ שריפטשטעלער פון סוף 13טן יאָרה, ניס אין זיין פירוש אויף אבן עזרא, „צמנת מענה" דעם רמב"ם שלשלת היוחסין: ר' משה ראש הנגידים מורה צדק בן רבנו מיימון חתן, בן ר' יוסף החכם, בן ר' יצחק חתן, בן ר' יוסף חתן, בן ר' עובדיה יעלוי חסידים בכבוד (מיר ציטרין לויט דעם מאַניסקריפט פון „צמנת מענה", וואָס געפינט זיך אין לענינגראַדער מלוכה-ביבליאָטעק אין פירקאָוויטץ-קאַלעקציע 1, גומ' 67).

מינוט, ווען דער גרויסער יידישער גאון האָט דאָס ערשטע מאל די וועלט דערזען 1. ערב פסח, 20 מינוט אויף איינס בייטאָג (דעם 30טן מערץ) אינם יאָר 1135 איז ער אין קאָרדאָווע געבאָרן געוואָרן. זיין פאָטער, ר' מיימון, אַ טיכטיקער תלמודיסט, איז דאָרטן געווען בײַן. ווען משה בן מיימון איז אַלט געווען 13 יאָר, האָבן די פאָנאָטישע אַלמאָהאָרן באַצווונגען די שטאָט קאָרדאָווע, און פאַר די אַרטיקע יידן איז געשטעלט געוואָרן די ברירה: אָדער שׂמך, אָדער גיין אין גלות. דער בײַן ר' מיימון האָט מיט זיין פאָמיליע פאַרלאָזן די שטאָט, געוואַנדערט איבער שפּאַניע אין משך פון 12 יאָר און דערנאָך זיך באַזעצט אין מאַראַקאָ אין דער שטאָט פעז. אויך דאָרטן האָבן זיי געהאַט פיל אויסצושטיין פון די פאָנאָטישע אַלמאָהאָרן, וואָס האָבן רעגירט איבער דעם לאַנד, און אין פינה יאָר אַרום (אין 1165) האָט די פאָמיליע מיימון זיך געלאָזט קיין ארץ ישראל. דער רמב"ם האָט אַ שטיקל צייט זיך אויפגעהאַלטן אין ירושלים און דערנאָך זיך באַזעצט אין דער שטאָט פּאַסטאַט (אַלט-קאהיר). וווּ ער האָט פאַרבראַכט אַלע זיינע איבעריקע יאָרן און פאַר-פאַסט זיינע באַרימטע ווערק. ער איז מיט דער צייט געוואָרן בב הכולל (נגיד) איבער גאַנץ מצרים, נאָר מפרנס האָט ער זיך געווען פון מעדי-צינישער פּראַקטיק. ער איז געווען הויז-אַרצט ביים וויזיר אַל-פּדהאיל, דערנאָך ביים סולטאַן אַל-פּצאַל (דעם באַרימטן סאַלאַדינס אַ זון) 2, פאַר וועלכן ער האָט פאַרפאַסט אַ ספּעציעל ווערק וועגן היגייענע 8.

וועגן זיין באַשעפטיקונג אַלס פּראַקטישער אַרצט און זיין התנהגות ביים סולטאַנס הויף גיט דער רמב"ם גופא אַ אינטערעסאַנט בילד אין זיין בריוו צו שמואל אבן-תיבון. בעת אבן-תיבון האָט געהאַלטן ביים איבערזעצן דעם, מורה נבוכים, האָט ער זיך געקליבן צו פאָרן צום

1 זע סעדיה אבן דנאן אין „חמדה ננוח“, 30; עזריה בן חארום, „מאור עינים“, סוף קאפ. 25, וווּ עס ווערט געבראַכט די מעלוונג פון דעם רמב"ם אייניקל, ר' דוד.

2 דעם רמב"ם אַ בן-דוד, דער אַראַבישער געלערנטער אַלקיפּס, דערציילט, אַן דער באַרימטער ענגלישער קיניג ריכטערד לייבן-האַרץ זאל האָבן צו זיך אַייג-געלאָרן דעם רמב"ם פאַר אַ הויז-אַרצט, נאָר יענער האָט זיך אָפּגעזאָגט (זע: ליטעראַטור-בלאָטש דעם אַרענאָס, 1846, 341).

3 אַלס פאַרפאַסער פון פיל מעדיצינישע חערק פאַרנעמט דער רמב"ם אַ בעבוריקן פּלאַץ אין דער נעשיכע פון דער מיטאַלמערלעכער מעדיצין. מער באַריכות חעגן דעם רמב"ם אַלס מעדיצינער זע: מ. שטיינשניידער, חעבר. איבערוועונג, 762-774; פּאַנעל, „מיימוני אַלס מעדיצינישער שרייבשטעלער“ (אין זאַמלונג „מאָעס בן מיימון“, 1, 231-247), און י. איינער אין זאַמלונג „Еврейская Мысль, II

רמב"ם, בכרי מיט אים זיך אן עצה צו האלטן וועגן א סך פרטים פון זיין ספר 1. דער רמב"ם האָט אים אָבער אָפּגעהאַלטן פון דער נסיעה מחמת פּאָלגנדיקע טעמים:

„איך מעלד דיר פּאָרויס — שרייבט דער רמב"ם — אז עס וועט דיר ניט געלינגען צו פּאַרברענגען מיט מיר ביחידות קיין איין איינציקע ישעה אפילו, ניט בייטאָג און ניט ביי דער נאַכט. אָט איז מײַן סדר היום: איך גופא ווײַן אין כּיצרים (פּאַסטאַט) און דער סולטאַן — אין אַל־קהיר, — דאָס איז אַ כּהלך פון בערך צוויי תּחום־שבתן. לויט דעם הויף־עטיקעט בין איך מחויב יעדן פּרימאַרגן מאַכן דעם סולטאַן אַ פּאַוזן. אין פּאַל, ווען ער גופא אָדער ווער פון זיינע פּרויען און קינדער איז קראַנק, פּאַרברענג איך אין אַל־קהיר אינם הויף העכער אַ האַלפּן טאַג. צייטנווייז כּוון איך איך היילן דעם סולטאַנס קראַנקע שרים און דינער. בכלל כּוון איך יעדן פּרימאַרגן אפילו ווען אַלץ איז אין אָרדענונג, פּאַרברענגען אין אַל־קהיר, און איך קום אַהיים קיין פּאַסטאַט ערשט נאַכן האַלפּן טאַג שטאַרק אויסגעהונגערט. דאָרט וואַרט שוין אויף מיר אַ גרויסער עולב, הן כּישרים הן יידן; צווישן זיי אנשים חשובים, אַנגעווענע שרים און אַנגעשטעלטע, און אויך פונם פּשוטן המון, סיי פרעמדע, סיי באַקאַנטע. איך קריך אַראָפּ פינם אייזל, וואָש מיך אַרום, גיי צו זיי אַרויס, אַנטשולדיק מיך, זיי זאָלן אפּיסל צוואַרטן ביז איך וועל עפעס איבערבייסן. דערנאָך גיי איך אַרויס צו די קראַנקע, פרעג אויס יעדן פּאַזונדער און פּאַרשרייב זיי היילמיטלען. די מענטשן גייען אַוועק, אַנדערע קומען אָן, אַזוי ביז שפעט אין דער נאַכט. אַמאָל פּאַרברענג איך אין אַ וויסנשאַפּטלעכן געשפּרעך ביז צוויי פּינאַכט און נאָך שפעטער. איך ליג פאַר גרויס מידיקייט, און ליגנדיקעהייט גיב איך די נייטיקע דערקלערונגען... הכלל, איך האָב די גאַנצע וואָך ניט די מעגלעכקייט צו ריידן מיט אַ בן־ישראַל ביחידות פנים אל פנים חוץ שבת. דעמאָלט קומען צו מיר נאַכן דאַוונען די מיטגלידער פון דער קהילה און איך גיב זיי איבער אַלע נייטיקע פּאַראַרדענונגען אויף דער גאַנצער קומענ־דיקער וואָך“ 8.

דעם רמב"םס וואַנדער־יארן זיינען אויך געווען זיינע לערניאַרן. מיט ריזיקן פּלעס האָט ער, דער גאוניש־פּאַגאַבטער, געזאַמלט די אוצרות פון וויסן. איינער פון די גרעסטע גאוניס און בקיאים אויפן געפיט פון חכמת היחודות, איז ער אויך געשטאַנען אויפן שפיץ פון אַלזייטיקן וויסן

1 מער באַריכות וועגן דעם — אין צווייטן בוך.

2 דעם בריוו האָט דער רמב"ם געשריבן אויף דער עלטער אינס יאָר 1199. ער גיט אַרױסלעכט אויך אין ייִדיש אין „כבוד חכמים“.

און פארשן פון זיין צייט. אין די הויפט-געביטן פון די מיטלאַלטערלעכע וויסנשאפטן איז ער געווען ניט נאָר דער בסי, נגד אויך דער חרף, דער קנציקער בוימייסטער און ארכיטעקטאָר, וואָס ווייסט דעם טיפן סוד, ווי אזוי איינצלענע ציגל, צעוואָרפענע שטיינער צונויפבאהעפטן אין אַ גאַנצן פעסטן בנין, איבער וועלכן עס געוועלטיקט, ווי אַן אומבאַגרע- נעצטע קיניג, אַ באַשטימטע אירעע — די איינציקע, די אויסדערווילטע... ער איז געווען געבענטשט מיט דעם ווונדערבארן קשרון, וואָס מען באַגענגט אזוי זעלטן ביי יידן — די קונסט פון בויען, פון שטרענגן סדר און האַרמאָנישער אַרכיטעקטאָניק...

אַבער דאָס, וואָס ס'איז געווען אינשטאַנד אויסצופירן דער גרויסער גאון, איז געווען איבער די פּוּחוֹת פאַר זיין דור, פאַר דער יידישער אינטעליגענץ פון זיין צייט. זי האָט ניט געקאָנט באַוועלטיקן און האַר- מאָניש צונויפּבינדן די ברייטע אַלוייטיקע בילדונג און קולטור פון יענער צייט מיט דעם געוואַלטיקן, אזוי שטאַרק פאַרפּלאַנטערטן בנין פון חכמת היהדות, פון תּלמודיש-בְּנִינִישׁ וויסן. די מוחות זיינען ממש מבולבל געוואָרן, און זיי האָבן אויך בנים בעסטן ווילן ניט געקאָנט מקיים זיין דעם אַלטן כּלל: „גם מזה ומזה אַל סַנַח יִדְדָה“¹ און ניט באַמערקן דערביי קיין שום סתירות צווישן די צוויי וועלטן — דער תּלמודיש-רבנישער און דער אַלגעמיינ-וויסנשאַפטלעכער.

דאָס אַלץ האָט דער רמב"ם צוגעזען מיט זיינע אַדלער-אויגן, און ער האָט געהאַלטן פאַר זיין חוב זיין דור באַהילפּיק צו זיין: איב אויס-לייזן פונם גייסטיקן פּלאַנטער און ניט נאָר אָנווייזן, נייערט מיט אייגענע שטאַרקע הענט דורכלעגן אַ ברייטן גלייכן וועג, וואָס זאָל זיין דור פירן צום ליכטיקן אמת און ער זאָל ניט דאַרפן בלאַנדזשען אויף אומוועגן... נאָך אין די יונגע יאָרן, בעת דער רמב"ם האָט צוזאַמען מיט זיין פאָטער געוואַנדערט איבער שפּאַניע, איז ער צוגעטרעטן צו אַ געוואַל-טיקער ריון-אַרבעט: געבן די מעגלעכקייט סיסטעמאַטיש, לויט אַ באַ-שטימטן פּלאַן, אויסצופאַרשן דאָס געביט פון יידישן רעליגיעזן וויסן, מאַכן אַ סדר אין דער פּילפאַרביקער ירושה פון דעם דורות-לאַנגן אומ-דערמידלעכן שאַפן, צונויפּזאַמלען אין איין ספר אין שטרענג סיסטעמאַ-טישער אַרדענונג די אלע דינים און געזעצן בנוגע צום רעליגיעז-עטישן לעבן פונם יידישן קיבוץ, וואָס זיינען צעזיט און צעשפּרייט אָן שום סדר אין דעם גרויסן תּוהו ובוהו פונם ים התּלמוד. בערך צוואַנציק יאָר שווערער אַרבעט האָט מיימוני מקריב געווען דערדאָזיקער אויפּגאַבע.

¹ דאַרפּסט זיך ניט דערווייטערן ניט פון דעם און ניט פונם אַנדערן.

קודם כל האט ער אויף אראבישער שפראך אנגעשריבן א ברייטן פירוש צום גרונד-טייל פונם תלמוד — צו משניות. דערנאך ערשט איז ער צוגעטראטן צו זיין באריכטן גלית-ווערק, דער משנה-תורה מיט אירע פערצן ספרים, מער באקאנט אונטער דעם נאמען „יד החזקה“¹.

צען יאר דורכאנאנד, טאג און נאכט, האט דער רמב"ם געארבעט איבער דעם דאזיקן ווערק². „איך, משה בן מיימון הספרדי — דער-קלערט דער פארפאסער אין סוף פון זיין הקדמה — האב אנגעגורט מיינע לענדן און פארלאזנדיק זיך אויף גאטס הילף... האב איך פאר-פאסט דעם דאזיקן חיבור, ווי עס זיינען צונויפגעזאמלט אלע דינים און געזעצן מיט די תקנות, מנהגים און גזירות, וואס זיינען איינגעפירט געווארן מימי משה רבנו ביו חתימת התלמוד און זיינען דערקלערט און באגרינדעט אין די ווערק פון אונזערע גאונים, וואס האבן געלעבט אין די שפעטערדיקע דורות. איך האב דערפאר מיין ווערק א נאמען געגעבן „משנה תורה“, ווייל יעדער, וואס וועט פריער לערנען תורה שבכתב און דערנאך דאס דאזיקע ווערק, וועט ער פון אים גרינדלעך באקאנט ווערן מיט דער גאנצער תורה שבעל פה און וועט שוין צו דעם דאזיקן צוועק ניט דארפן אנקומען צו קיין שום אנדער ספר“³.

דאס דאזיקע ווערק, וואס ס'האט געזאלט ווערן דער „פלפול“, דאס קאמפערנדיום פון דער גאנצער תורה שבעל פה, האט דער רמב"ם געשריבן אויף העברעיִש. און אט די העברעיִשע שפראך פון מיימונים „משנה תורה“ קאן נאך עד היום גילטן אלס מוסטער פאר העברעיִשן וויסנשאפטלעכן סטיל. יעדעס וואָרט איז אויף זיין אָרט, יעדער זאָג געשליפן און געמאָסטן, און אַלץ איז קלאָר און פשוט. ווי דער סטיל,

¹ אַרם מעטאָדאָלאָגישער אַריינפיר צו דעם „יד החזקה“ דינס דעם רמב"ם'ס אַ קליין אַראַביש ווערק, באַקאַנט אונטער דעם העברעיִשן נאָמען „ספר המצוות“. דאָס דאָזיקע ווערק איז דערגאַנגען צו אונז אין צוויי פאַרשידענע נוסחאות, אין פון יעדן ניסח באַזונדער איז דאָ אַ העברעיִשע איבערזעצונג: איינע — פון שלמה ב"ר יוסף אבן אייב, און די אַנדערע מער באַקאַנסע, — פון משה אבן תיבון.

² אין זיין ברייטן צו יונגן בן דוד הבהן שרייבט דער רמב"ם: „וככה קָנהתי יום ולילה כמו עשר שנים רצופות בקבוץ חבור זה“ — פאַרענדיקט אין דאָס ווערק געוואָרן אין 1177.

³ כּדי שלא יתא אדם צריך לחבור אחר בעולם בדין מידיני ישראל, אלא יחא חבור זה מקבץ לתורה שבע"פ כולה עם התקנות והסנהנות והתנורות שנעשו מימות משה רבנו ועד חביר הנמרא וכמו שקראו לנו הנאונים בכל החבורים שחברו אחר הנמרא. לפיכך קראתי שם חבור זה משנה תורה, לפי שאדם קורא בתורה שבכתב תחלה ואחר כך קרא בזה יודע מכנה תורה שבע"פ כלה ואינו צריך לקרוא ספר אחר ביניהם.

אזוי אויך דער תוך און די באארבעטונג פון דעם ריון=מיאטעריאל. אלס ארכיטעקטאר, אלס קונציקער בוי=מייסטער האָט דער רמב"ם זיין גלייכן ניט אין דער גאנצער רעליגיעז=וויסנשאפטלעכער העברעישער ליטעראטור. זיין „משנה תורה“ איז אן אמת מייסטער=ווערק פון קלאסישער בוי=טעכניק, אזוי קונציק איז דאָרט צוגעפאסט איין גליד צום אנדערן. דער גאנצער ריון=גרױסער סכום פון אלע מיני דינים און מצוות, וואָס געפינען זיך אין דער תורה און אין תלמוד, זיינען ביים רמב"ם איינ=געטיילט אין פערצן גרופן, יעדע גרופע ווערט באהאנדלט אין א בא=זונדער ספר, און יעדער ספר איז איינגעטיילט אין פרקים און סעיפים, אין דעם „יד החוקה“, ווי אויך אין דעם רמבמס פירוש אויף משניות ווארפט זיך אין די אויגן איין זייער כאראקטעריסטישער שטריך. דער פארפאסער באגניגט זיך ניט מיט דער ראָלע פון א פוסק און מפרש, וואָס דערקלערט און איז מסביר די דינים און געזעצן. ער באַנוצט אויך יעדע געלעגנהייט אויפצוקלערן דעם לעזער, אים צו עפענען די אויגן און אים קלאַר צו באַווייזן, ווי שערלעך עס איז דער פינסטערער אָבערגלױבן מיט זיינע ווילדע המצאות און סגולות, וואָס פארפירן און פארנאָרשן דעם מענטשן. און דער רמב"ם מאַכט גאָר קיין סוד ניט דערפון, אז זיינע אויפקלערונגס=רייד האָבן ס'רוב זייער אַ קנאָפּע שייכות צו דעם באַטרעפנדיקן דין. „איך פארשטיי גאַנץ גוט — איז ער אויף איין אָרט מורה — אז דאָס, וואָס איך דערקלער דאָ, געהערט פֿלל ניט צום ענין; איך האָב דאָס אָבער געטאָן מיט אַ פיוון, ווייל איך רעכן פאַר דער וויכטיקטער אויפגאַבע צו געבן דעם לעזער אַ קלאָרן באַגריף, ווי אזוי ריכטיק אָפּצושאַצן דעם ווערט פון די דינים און געזעצן.“ עס טרעפט דערפאַר גאַנץ אָפט, אז דאָרט, וווּ אין דער גמרא זיינען די דער=קלערונגען פון אַ וועלכן=ס'איז דין פארבונדן מיט פארעלטערן אָבער=גלױבן און אַלטפעטערישע פאַראורטיילן, איז דער רמב"ם די דאָזיקע דערקלערונגען פֿשוט מבטל און גיט אַנטטאָט זיי אַ נייע, מער ראַציאָ=נאַליסטישע, „ריכטיקערע“ דערקלערונג.

דעם רמבמס „משנה תורה“ האָט געמאַכט אַ געוואַלטיקן רושם. ווי נאָר דאָס ווערק איז דערשינען, האָט עס פֿכל תפוצות ישראל אַרויסגערוּפֿן די גרעסטע התפעלות. „ר' משה בן מיימון — שרייבט זיינער אַ בן=דוד, אהרן בן משולם פון לונזל — האָט אַרויסגעפירט זיין פאַלק פונם ים הסכלות; גאָטס הייליקע תורה האָט ער אַיינגעפלאַנצט אין אַלע הערצער. זינט רבינא ורב אשי איז ניט געווען קיין גלייכן צו משהו"ג.

דעם רמב"ם ווערק — שרייבט א צווייטער בוך-דור, ר' ששת בן בנבנשתי — האט מיט זיין קלאַרער שפראך און ווונדערבארן סדר אַלעמען די אויגן געעפנט; יעדער איינלייט זיך וואס גיכער פאר זיך דאס ווערק אפצושרייבן. אַלט און יונג קומען זיך צונויף, בכדי זיך צו באַקענען מיט דעם היבור, אַ דאַנק דער „משנה תורה“ זיינען פיל געוואָרן בפי אין אַלע דינים און זיינען ביכולת אליין צו פסקנען שאלות און אַרויסזאָגן זייער מיינונג וועגן יעדן דין און געזעץ.

אמת, דעם רמב"ם ווערק האָט אויך אַרויסגערופן אין געוויסע קרייזן אַנטשיידענע קעגנער. אַ טייל פון זיי איז דערבוי אויסן געווען גאַנץ זייטיקע און קליינלעכע פניות: קנאה, ניט פאַרגינען און אויפגעבליבענע גאור, אייניקע תלמידי חכמים האָבן אין דעם דאָזיקן ספר געזען אַ שטיקל פחיתת-הכבוד פאַר זיך און זיי האָבן זיך געפלייסט צו דערווייזן, אַז אַזוינע בקיאים ווי זיי האָבן פלל ניט נייטיק אַזעלכע הילפּס-ביכער 1. דער רמב"ם גופא דערציילט מיט פילאָזאָפּישער געלאַסנקייט אין אַ פריוו צו זיין געליבטן תלמיד יוסף אבן עקיבן וועגן די דאָזיקע דקדוקי עניות און קליינלעכע אַנפאַלן, „זיי וויסן — איז ער ווייטער כּוּסִיף — אַז ניט אויס גְדֻלוֹת, ניט אויס פאַרימערדיג, בכדי זיך קונה-שם צו זיין ביי ייִדן, האָב איך דאָס דאָזיקע ווערק געשריבן... איך האָב איינגעזען, אַז דאָס פאַלק האָט ניט קיין איינציק געזעץ-בוך, וווּ אַלע דינים זאָלן זיין קלאַר און לאַגיש דערקלערט, אָן גרייזן און אָן מהרקות... און דאָס, וואָס איך האָב אויפגעטאָן, איז געטאָן געוואָרן אויסשליסליכעך לכבוד השם יתברך... און איך ווייס אויף זיכער, אַז מיט דער צייט, ווען די קנאה און די רדיפה נאָך פּכּוּד און הערשאַפּט וועלן געשטילט ווערן, וועט מיין ווערק בלי-ספק אַנגענומען ווערן פונם גאַנצן ייִדישן פאַלק און עס וועט זיך באַנוצן נאָר מיט אים און ניט מיט קיין שום אַנדער ספר“ 2.

נאָר גראַד אָט דער פעסטער בטחון זיינער, אַז מיט דער צייט וועט מען זיך פאַנגיגן נאָר מיט דער „משנה תורה“ אליין — האָט געמוזט אַרויסרופן אַ גרויסע אומצופרידנקייט ביי אַ סך גאָטספאַרכטיקע רבנים

1 צווישן די דאָזיקע קעגנער איז אויך געווען דער פאַנדאָרער ראשי-שיבה פון „גאון ישראל“, ר' שמואל ב"ר ע"ל.

2 דע כּי אַני לאַ חברתי זה החבור כּדי להגדיל בו בּין תּיהווּם ולא שיכּוּא לי כּוּה התפּארות... וראיתי האומה בלא ספר מהוקק שלא יהיה בו לבד עיני אמתיו בלי מחלוקת — ועשיתי מה שעשיתו לכבוד השם יתברך לבד... אבל אַני יודע בודאי כּי בּוּמַיִם האַיִם כּשתפּוּל הקנאה ובקשת השררה, יתאוּ כל בני ישראל לו לבדו ויוּמַח וזלתו בלי ספק (אגרות הרמב"ם, 21—22).

און לומדים. זיי האָבן מורא געהאַט, אַז דער „יד החזקה“ קאָן מרחה זיין די גמרא און מען וועט שוין מער ניט האַלטן פאַר נייטיק צו זיין אַ פּקי אין ים התלמוד. זיי האָבן אויך שטאַרק מתרעם געווען אויפן רמב"ם, וואָס ער האָט אין זיין ווערק ניט אָנגעוויזן די מקורים, אויף וועלכע ער שטיצט זיך, בעת ער דערקלערט דעם אָדער יענעם דין; עס איז דערפאַר זייער שווער נאָכצווען און צו פאַרגלייכן מיט דעם באַטרעפנדיקן טעקסט, אין פאַל, ווען מען וויל אַליין זיך איבערצייגן, צי איז ווירקלעך דער דין ריכטיק דערקלערט און דער מחבר האָט קיין טעות ניט געהאַט. דער רמב"ם גופא האָט געמוזט מודה זיין, אַז די דאָזיקע טענה איז טאַקע אַ גערעכטע¹; דערפאַר אָבער איז ער גאַנץ אַנטשיידן אַרויסגעטראָטן קעגן דער צווייטער פאַשולדיקונג, אַז זיין מין איז, מען זאָל זיך וואָס ווייניקער באַשעפטיקן מיטן תלמוד און זיינע מפרשים... „איך האָב, חס ושלום, קיינמאָל ניט געזאָגט: באַשעפטיקט זיך נישט מיט דער גמרא און מיט די הלכות פון ר' יצחק (דער אַלפס) און פון אַנדערע“².

מען מוז אָבער מודה זיין, אַז די דאָזיקע דערקלערונג איז ניט גאַנץ ריכטיק. אמת, דעם ברייטן עולם, אָפן קַבֿל עם ועדה, האָט דער רמב"ם טאַקע ניט געזאָגט, מ'זאָל וואָס ווייניקער צייט אָפגעבן דעם לימוד התלמוד. יתירים אָבער, זיינע אויסדערוויילטע תלמידים, וועלכע ער האָט געהאַלטן פאַר פּעניק צו באַקומען אַ ברייטע פּילאָזאָפּישע בילדונג, האָט ער דאָך געראַטן, זיי „זאָלן ניט פּאַרן זייער צייט איבער דעם גמרא-משא ומתן און איבער די מפרשי התלמוד“³, ווייל ס'איז בעסער זיך אָפצוגעבן מיט נוצלעכע וויסנשאַפטן און שאַרפן דעם שכל מיט פּילאָזאָפּישע חקירות.

אַ געטרייער אָנהענגער פון אַריסטוס שיטה און אַ שטרענגער ראַציאָנאַליסט, האָט דער רמב"ם אין זיין פּירוש אויף משניות און בפרט אין „משנה תורה“ זיך געפלייסט איבערצוצייגן דעם לעזער, אַז די אמת ריכטיקע און זיכערע שטיצע אין פּראַגן פון אמונה און מאַראַל איז נאָר

1 אין זיין בריח צום ביין פון אלפסנדריא, ר' פנחס בן משולם, שרייבט דער רמב"ם: וכן תמיד אני בענין מזה שבווא השואל וישאל: היכן נאמרו דברים אלו? פעמים אומר לו יניח: במקום פלוני, ופעמים לא, ואיך לא אוצור מקומו עד שאחפש אחריתו. ועל זה אני מצטער הרבה שאני אומר: הרי אני המחבר ונתעלם ממני מקום דבר זה, מה יעשו שאר בני אדם.

2 אגרות הרמב"ם, 22.

3 צום געליבטן תלמיד, יוסף אבן עקיני, שרייבט דער רמב"ם: ולא תכלח ותחבר ופנך בפירושים ובמשא ומתן של גמרא.

דער שכל, דער לאַגישער פאַרשטאַנד. אין זיין, יעדן יידן גוט באַקאַנטן „אני מאמין“ האָט דער רמב"ם געפרוּווט צוזאַמענפאַסן דעם תּמצי'ת פּונם יידישן ןת אין דרייצן עָקרים (דאָגמען) און דערביי טאַקע שאַרף אונטערגעשטרייכט, אַז אין די דאָזיקע גרונד-יסודות דאַרף מען ניט נאָר גלויבן — מ'מוז זיי אויך (חוג צוויי עקרים — תּחית המתים און ביאת המשיח) פּילאָזאָפּיש באַגרינדן און משיג זיין מיטן שכל, ווייל ערשט דאָס קלאַרע לאַגישע פאַרשטיין גיט די מעגלעכקייט איינצודרינגען אין אמתן תּוך, אינם מהות פון יעדן עָקר באַזונדער¹. דאָס גלויבן איז ביים רמב"ם ענג פאַרבונדן מיטן דענקען און פאַרשן, און דערפאַר האָט ער געהאַלטן פאַר נייטיק צו געפן אינם ערשטן חלק פון זיין „משנה תורה" — אינם „ספר המדע" — אַ גאַנצע רעליגיעז=פּילאָזאָפּישע סיסטעם, וווּ ער פּלייסט זיך צו באַגרינדן „על פי השכל", מיט הילף פון שטרענג לאַגישע הנחות און מסקנות, די רעליגיעזע גרונד=אַנשוואונגען פונם יידנטום. מיטן „ספר המדע" אַליין האָט זיך אָבער דער רמב"ם ניט געקאַנט באַנגיגן. דאָרט זיינען בלויז באַרירט די „ראשי פרקים" פון דער וויכ=טיקער פּראָבלעם — קריטיש באַלויכטן די יידישע אמונה מיט דער הילף פונם פּילאָזאָפּישן פאַרשער=געראַנק. דער „ספר המדע" קאָן באַטראַכט ווערן בלויז אַלס הקדמה צום רמב"ם שפּעטערדיקן ווערק — דעם באַ=רימטן „מורה נבוכים"².

אין קיין אַנדער ווערק האָט זיך ניט אַזוי בולט אַנפּלעקט דעם רמב"ם פּערזענלעכקייט, ווי אין דעם דאָזיקן פּילאָזאָפּישן חקירה=ספר, וואָס איז געשריבן אין אַראַביש אין דער פּאַרם פון אַ פּריינדלעכן געשענק דעם געליבטן תּלמיד זיינעם, יוסף בן יהודה עקנין³. זייער כאַראַקטעריסטיש איז שוין די הקדמה צום „מורה נבוכים", וווּ דער פאַרפאַסער שטרייכט אונטער, אַז דער דאָזיקער ספר איז בלל ניט גע=שריבן פאַרן פּשוטן עולם און אויך ניט פאַר די לומדים, וואָס זיצן כל ימיהם אויסשליסלעך איבער דער גמרא. „מיין ווערק איז געשריבן נאָר פאַר די, וואָס האָבן זיך פאַרטיפּט אין חכמת הפּילוסאָפּיאַ און זיינען שטאַרק צעמישט און מבולבל דאָדורך, וואָס זיי דאַכט זיך, אַז ס'איז

1 אויף די דאָזיקע „שלושה עשר עָקרים" וואָס אַן אומבאַקאַנטער מיטאַלאַטער=לעכער דיכטער געבויט זיין באַקאַנטע תּפילה „יגדל אלהים ה'".

2 פאַרענדיקט אינם יאָר 1190. דעם אַראַבישן טעקסט (תּלאַלא אַלחירין) האָט פאַרעפּנסלעכט מיט אַ פּראַנצויזישער איבערעצונג אין דריי בענד (1856—1866) של סה ט ו נ ק.

3 אינם בריוו צו אבן עקנין שרייבט דער רמב"ם: „וסדרתי לך שלחן ערוך כמאמר חנכנד ספר „מורה נבוכים" אשר כתבתיו בעבורך ובגללך."

פארהאן א סתירה צווישן דעם פילאָזאָפֿישן אמת און אייניקע פרטים פון דער תורה¹.

און טאָקע דערביי דערקלערט מיימוני, אז ער האט מיט אַ פיוון זיינע געדאַנקען אויפגעדרוקט ניט אין לייכט פארשטענדלעכער און סיסטעמאַטישער פאָרם, בכדי די „אמת“, וואָס ווערן דערפאַרשט אין דעם דאָזיקן ספר, זאָלן בלייבן פאַרהוילן פאַרן „המון“ (כי כוונתי שיהיו הַאֲפִיטוֹת מושקפות מינו... נעלמות מהמון העם).

גאָט איז מיין עדות — זאָגט ווייטער דער רמב"ם — אז איך האָב מיך לאַנג געשלאָגן מיט דער דעה, צי זאָל איך טאַרעפנטלעכן דאָס דאָזיקע ווערק, וווּ עס ווערן צום ערשטן מאל באַהאַנדלט ביי אונזער פאָלק אַזוינע וויכטיקע און פאַרבאַרגענע ענינים... עס שטייט אָבער: „עת לעשות לך הפרו תורתך“ — ס'איז אַ הוב צו טאָן פון גאָטס נאָמען וועגן, ווען די תורה איז אין געפאַר... מיט איין וואָרט: איך בין דער מענטש, וואָס קאָן ניט אַנד.ר.י.ט. ווי נאָר איך בין געקומען צו דער איבערצייגונג, אז דער דורכן שכל לאָגיש באַרינדעטער אמת קאָן גע-לערנט און פאַרעפנטלעכט ווערן נאָר אין אַזא פאַרם און אויף אַזא אופן, אז ער וועט באַפרידיקן און באַגייסטערן נאָר דעם אויסדערוויילטן יחיד און וועט דערביי אויפרייצן צענער טויזנטער נאַראָנים, — וועל איך דאָך דעם אמת אָפן אַרויסזאָגן, בכדי אויפצוקלערן און באַהילפיק צו זיין אַט דעם איינציגן, דעם אויסדערוויילטן, און וועל מיך ניט לאָזן אַפֿשרעקן דורך די אָנפאלן און געשרייען פון דעם פינסטערן המון².

עס וואָלט אָבער געווען אַ טעות צו מיינען, אז דער רמב"ם האָט זיך געשטעלט די אויפגאַבע שלום צו טאָכן צווישן דער אַראַביש-גריכישער פילאָזאָפֿיע און דער ייִדישער אמונה. דער „מורה נבוכים“ איז פֿלל ניט קיין אַפּאָלאָגעטיש בוך. אין פּולשטענדיקן קעגנזאָץ צו יהודה הלוי, איז דער רמב"ם געווען פעסט איבערצייגט, אז די רעליגיעזע דעות

¹ ואין חפונה במאמר הזה להבינם כולם להמון, ולא להתחילים פעיון, ולא ללמוד מי שלא יעין רק בחכמת התורה ר"ל תלמודה... אבל להעיר איש בעל הת... ועיין בחכמת הפילוסופיא... והציקתו פרטי התורה... ונשאר במבוכה גדולה.

² והשם יתברך יודע שאני לא סרתי היותי מתירא הרבה מאד לחבר החברים אשר ארצה להברם בזה המאמר, מפני שהם ענינים נסתרים לא חבר פלל בהם ספר וולתי זה באמתנו בזמן הנלות הזה, ואיך אתחיל אני עתה ואחבר בהם... עת לעשות לך הפרו תורתך... סוף דבר, אני האיש אשר כשיציקתו הענין ויצר לו הדרך ולא ימצא תחבולה ללמד האמת שבא עליו מופת אלא בְּשִׂוּאִית לאחר מעולה ולא יאת לעשרת אלפים סכלים, — אני בוחר לאומרו לעצמי ולא אריגיש בגנות העם הרב היא וארצה להציל המעולה האחד ההוא...

פונם יידישן פאלק באשטעטיקן אויפן בעסטן אופן אריסטוס פילאָזאָפישע אידעען, און אז די אמת, וואָס זיינען אנטפלעקט געוואָרן דורך דער געטלעכער התגלות, קאָנען בשום אופן ניט סותר זיין די מסקנות, צו-וועלכע דעם מענטשנס פאָרשער-געדאַנק אין געקומען. וואָרום ביים רמב"ם איז גאָר קיין שום ספק ניט געווען, אז די פילאָזאָפיע, דער שאַרפער פאָרשער-געדאַנק, איז ניט קיין ווייניקער זיכערע קוועלע צו דערגרינדן דעם אמת, ווי די געטלעכע התגלות. דאָרט וווּ דער אמת איז פולט און קלאָר — זאָגט דער רמב"ם — איז קיין שום נפקא מינה ניט, צי האָט אים אַנטפלעקט דער נביא על פי רוח הקודש, אָדער אים האָט גאָר אַרויסגעזאָגט אַן אַנדערש-גלויביקער.¹

דער רמב"ם האָט פלל ניט געקאָנט מסכים זיין מיט הלויס באַ-הויפטונג, אז דער, גאָט פון אַברהם" אונטערשיידט זיך זייער שטאַרק פונם, גאָט פון אַריסטו". דער פאַרפאַסער פונם, מורה נבוכים" איז דוקא געווען פעסט איבערצייגט, אז בנוגע צו דער גאָטהייט-אידעע זיינען נישטאָ קיין חילוקי-דעות צווישן אַריסטו און תורת משה, און אַלע די אמת, וואָס ס'לערנט די פילאָזאָפיע, ווערן אויך אַרויסגעזאָגט און באַ-שטעטיקט אין דער ביבל און אינם תלמוד. די אָבער, וואָס מיינען, אז עס זיינען יאָ פאַרהאָן סתירות צווישן דער פילאָזאָפיע און דער אמונה, — האָבן פשוט אַ טעות. און דער טעות נעמט זיך, לויט דעם רמב"ם מיינונג, דערפון, וואָס מען פאַרשטייט פאַלש דעם פשוט פונם ביבלישן טעקסט. מיימוני רעדט דערפאַר מיט גרויס ביטול וועגן די, אַרעמע" מפרשים, וואָס האַלטן פאַר דער וויכטיקסטער ווינסשאַפטלעכער אויפגאַבע וואָר טלעך צו דערקלערן דעם טעקסט.² ער אָבער זעט דעם עיקר ניט אין, ידיעת פירוש המלות", ניט אינם, פשוט", נאָר אינם, משל", אינם, רמז". וואָרום דער שלום צווישן תורת משה און דער גריכישער פילאָזאָפיע ווערט ביים רמב"ם דערגרייכט אויף דעם אייגענעם דרך, ווי פיי פילון (ידידיה האלכסדרוני) בשעתו: דורך דעם, וואָס דער ביבלישער טעקסט ווערט אויסגעטייטשט אויף ריין אַלגענאַרישן אופן.³ אין אַלע מעשיות און אַגדות פון דער ביבל האָט מיימוני, דער שטרענגער

1 יד החוקה, הלכות קדוש החודש, סוף פונם 17 סוף פרק: אין חושיו לחבר בין שחברו איתם נביאים, בין שחברו אותם ע"פ.

2 מורה נבוכים, וו, פרק 29: ולא כמו שיעשו הדרשנים והמפרשים העניים, אשר יהסברו כי ידיעת פירוש המלות היא החכמה.

3 צי איז דער רמב"ם פאָקאָנט געווען מיט פילונס שיטה, איז ניט מעסטנע-שעלט. יעדנספאלס האָבן די אַראַבער באַשטימט געוואָסן וועגן פילון פון אַלגענאַריא ווע א. הרכבי: 276, 267, 255, 1894, 'Извѣстія Киркисани',

ראציאָנאַליסט, געזען לויטער אַלעגאָריעס, וואָס אַנטפלעקן בדרך משל און רמו די ועלביקע אידעען און געדאַנקען, אויף וועלכע דער גרויסער אַריסטו האָט געבויט זיין פילאָזאָפישע סיסטעם.¹

די לערע, וואָס איז צוגעפאַסט צום המון — שטרייכט אונטער דער רמב"ם נאָך אין זיין ערשטן ווערק, אין זיין פירוש אויף משניות, — מוז זיין בדרך חידה ומשל². אין יעדער מצוה און אין יעדן געזעץ פון דער תורה פלייסט זיך דער רמב"ם צו געפינען דעם טעם (טעמי המצוות)³, דעם פראַקטישן פועל יוצא, וואָרן אַלץ, נאָס אין דער תורה איז דאָך דער ריינער אמת, און דאָס וואָס איז אמת — מוז דאָך אויך נוצלעך זיין, דאָס קאָן און מוז דערקלערט ווערן על פי השכל, דורך אַגישע באַווייזן...

מען מוז דערביי אויך נעמען אין באַטראַכט, אז אין יענע דורות האָט מען נאָך קיין שום השגה ניט געהאַט וועגן געשיכטלעכער אַנטוויקלונג פון רעליגיע און אנדערע קולטור-דערשיינונגען; בפרט דעם רמב"ם האָט אינגאַנצן געפֿעלט דער היסטאָרישער חוש. פֿאַרנעמען זיך מיט געשיכטע און מיט מוזיק — פֿלעגט ער זאָגן — איז אַ נאַרישער און נוצלאָזער צייט-פֿאַרטרייב⁴. עס איז דערפֿאַר קיין חידוש ניט, וואָס בעת דער רמב"ם פֿרווזט אַפֿשאַצן דעם ווערט און באַטייט פון די ייִדישע רעליגיעזע דינים און געזעצן, באַטראַכט ער זיי אויסשליסלעך פון זייער פֿאַרמעלער, ריין פֿראַקטיש-אויטיליטאַרער זייט. אויף אזאָ אופן ווערט דאָס רעליגיעזע יידנטום, די אמונה פון געטלעכער התגלות און גרויסע ווונדער מגולגל אין אַ פֿראַקטיש-רעליגיעזער און ראַציאָנאַליסטיש-נוצלעכער געזעצגעבונג; די אַלע, עשהם און לאַ תעשהם פון דער תורה — זיינען פֿלויז פשוטע פֿאַדערונגען פונם נאַטירלעכן מענטשלעכן פֿאַרשטאַנד, נוצלעכע פֿללים פון פֿראַקטישער היגיגענע. דער רמב"ם האָט פֿלל ניט באַמערקט, אז די צוויי וועלטאַנשוואַונגען, וואָס ווערן אזוי

1 מורה נבוכים, III, פרק 50: דע כי כל ספור שמתצאוהו כתוב בתורה הוא לחועלת הכרחית בתורה אם לאַמת דלת שהיא פֿנה מִפְּנֵי התורה או להקין מעשה מן המעשים.

2 הקדמה לפי המשניות, סדר זרעים: שהלמוד להמון העם צריך שיהיה בדרך חידה ומשל כדי שיהיה כולל הנשים והנערים והקטנים עד אשר ישלם שכלם, ואז יתבוננו וישכילו עניני הרמזים ההם.

3 מורה נבוכים, III, פרקים 35—49.

4 אבוד זמן בהבל כגון אלה הספרים הנמצאים אצל העם מספורי דברי הימים והנהגת מלכים ויחסי הערבים וספרי נגון וכיוצא בהן מן הספרים שאין בהם חכמה ולא תועלת גופנית אלא אבוד זמן בלבד (פירוש המשניות, סנהדרין, פרק י', משנה א').

נולט אויסגעדריקט אין דער ביבל פון איין זייט און אין אריסטוס פילאָ-
זאָפיע פון דער אנדערער — זיינען צוויי זעלבשטענדיקע און גאַנץ
פאַרשיידענע אנטפּלעקונגען פונם מענטשלעכן גייסט. פעסט איבער-
צייגט, אז עס איז פאַרהאַן נאָר איין אמת אויף דער וועלט, דער
פילאָזאָפישער לאַגישער אמת, געשאַפן און געבוירן דורכן קאַלטן
געשליפענעם שכל — האָט דער רמב"ם אויך אינם יידנטום געזען בלויז
פילאָזאָפישע אידעען און באַגריפן. ווייל תורת משה איז דער ריינער
אמת — מוז זי דאָך אין אַלע פרטים באַשטעטיקן די הנחות פונם
פילאָזאָפישן אמת, פון דער איינציקער אמתער פילאָזאָפיע — דער
אריסטויער. אומבאַווסט האָט דער רמב"ם געזען אינם יידנטום, אין
דער ביבל — בלויז אַ ראַציאָנאַליסטישן פירוש צו אריסטוס פילאָזאָפיע.
זען עפעס מער, עפעס אנדערש אין דער ביבל האָט דער דאָזיקער
כאַן מיט זיין גאוניש-שאַרפן, אָבער דאָך איינזייטיקן שכל ניט געקאַנט.
אַן אַ פאַעטישן חוש, פרעמד און מיט ביטול פאַרהאַלטנדיק זיך צו דער
אינטימער וועלט פון מענטשלעכע חלומות און טרויער, פון פאַטעטישער
התלהבות און האַרציקער השתפכות הנפש — האָט ער געזען און באַמערקט
נאָר דאָס שכלדיקע, נאָר דאָס, וואָס קאָן לאַגיש דערווייזן ווערן.
אז די ביבל און די אַריסטאָטעלישע פילאָזאָפיע שטאַמען פון צוויי פאַר-
שיידענע וועלטן — האָט אים גאָר אויף דער מחשבה ניט געקאַנט קומען.

בכדי אָבער ריכטיק אַפצושאַצן דעם דאָזיקן באַדייטנדיקן דענקער,
מוז אונטערגעטראַכטן ווערן, אז אַפילו דעם גרעסטן לערער און מדרוך
זיינעם — אַריסטון האָט ער אויך ניט געפאַלגט מיט בלינדער התבטלות
אַן קריטיק. דער רמב"ם איז טאַקע געווען פעסט איבערצייגט, אז אַלץ,
וואָס אַריסטו האָט אַרויסגעזאָגט בנוגע צום עולם התחתון, ד. ה. צו
אונזער וועלט, וואָס געפינט זיך אונטער דער לבנה — איז לויטער אמת,
און ווער עס פרוּווט דאָס אַפלייקענען, טוט עס פשוט מחמת „חוסר
ההבנה": זיין שכל איז עס ניט אינשטאַנד משיג צו זיין די טיפע גע-
דאַנקען פון אַריסטוס שיטה 1. „אַריסטוס דעות — האָט דער רמב"ם
געזאָגט — דאָס איז בכלל די גרענעץ פונם מענטשלעכן וויסן" 2. און
דאָך האָט דער רמב"ם אויך אויף דעם גרויסן אַוּטאָריטעט ניט געוואַלט
שטענדיק זיך פאַרקאָזן, ווייל ער האָט געפונען, אז דער גרעסטער אבן-

1 „מורה נבוכים" ח, פרק 22.

2 זע זיין פרוּוו צו שמיאל אבן תיבון: „הנהיגו דעת אריסטו היא תורת
דעת האדם. דעם זעלבדיקן געדאַנק וואָנט אַריסטוס רמב"ם מדרוך דער פאַרויטער
אַדאָפישער דענקער אבן-הרשד.

נגה אויפן וועג פון פרייען פאָרשן איז דער בלינדער און פחדנישער גלויבן אין אוטאָריטעטן...

דער באַקאַנטער דענקער שלמה מיימון דערציילט אין זיין אוטאָביאָגראַפֿיע מיט גרויס התפעלות, אז אַלץ, וואָס ער האָט דערגרייכט אויפן געביט פון בילדונג און וויסן, האָט ער אויסשליסלעך רעם רמב"ם צו פאַרדאַנקען, אָבער ער איז גלייך דערביי מוסיף: „אַזא גרויסן רושם האָט אויף מיר געמאַכט ניט אזוי דעם רמב"ם שיטה, ווי דער שטאַלצער מענה¹ פון זיין פאַרשער-געדאַנק, וואָס האָט ניט געוואָלט וויסן פון קיין שום גרענעצן, אויסער די גרענעצן פונם שכל גופא, און זיין אויסשליס-לעכע ליבע צום אמת, וואָס איז ביי אים געווען העכער פון אַלץ אין דער וועלט“.

בכדי זיך צו איבערצייגן, וויפיל אמת עס שטעקט אין דער דאָזיקער כאַראַקטעריסטיק, איז גענוג דורכצולייענען די שיינע בלעטער אינם „מורה נבוכים“, ווו דער רמב"ם האַלט מלחמה מיט דער רוטינע און דער פחדנות פונם מענטשלעכן געדאַנק, מיט דער התבטלות און בלינדן גלויבן אין די אוטאָריטעטן, און אַלץ, וואָס ס'איז אָנגענומען פון אבות אבותינו, וואָס ס'געוועלטיקט איבער אונז מיטן פוח פון דער מסורה, פונם פעסט-געשטעלטן כּנהג. אַט אין דער ליבע פונם המון צום אַלטעגלעכן, צום לאַנגאַנערדיקן און אַלטבאַקאַנטן, אין זיין חשד און שנאה צום נייעם און אויסערגעוויינלעכן — זעט דער רמב"ם דעם פאַרביטערטסטן שונא פונם אמתן וויסן, דעם געפערלעכסטן אבן-נגה אויפן וועג פון זוכן און דער-פאָרשן דעם אמת².

זיין שאַרף קריטיש אויג האָט געשטרעבט פולשטענדיק אַריינצו-דרינגען אין דעם תוך און תמצית פון דער זאַך, און דערביי אָן רחמנות און פחד אָפּגעוואָרפן יעדע אומבאַוויזענע הנחה, ניט וועלנדיק זיך רעכענען מיט קיין שום אוטאָריטעט. מהאי טעמא האָט דער רמב"ם אַנטשיידן אָפּגעוואָרפן אַריסטוס דעה וועגן קדמות העולם און אייביקייט פון דער מאַטעריע, ווייל די ראיות, וואָס דער גריכישער דענקער האָט דערביי געבראַכט, האָט דער רמב"ם געפונען פאַר ניט גענוג איבער-צייגנדיק. און טאַקע דערביי האַלט ער פאַר נייטיק אונטערצושטרייכן, מ'זאָל כלל ניט מיינען, אז ער איז דערפאַר אין דעם פרט ניט נומה

1 מענה — סלוג, שווינג.

2 מורה נבוכים I, פרק 31, 73 אין פיל אַנדערע. אין דעם פרט איז דער רמב"ם אַ פאַרגעננער פונם באַדיכטן מיטלאַלס-גרעכען פאַרשער און דענקער ראָדושער בעקאָן. דער אויסצושטעם — זאָגט בעקאָן — דערקלערט גאַרניש; ער פאַדערט נאָר, מ'זאָל אים גלויבן; ער באַשעלט בלויז דעם שכל; ער קלערט אים אָבער ניט אויף.

נאך אריסטוס דעה, ווייל זי איז סותר אייניקע פסוקים אין דער תורה, ווו עס ווערט דערציילט אז גאט האט באשאפן די וועלט פון תוהו ובוהו, ד. ה. באשאפן דעם יש מאין, אויס דעם אבסאלוטן נישט זיין (ניהיל) 1. ער טוט עס אויסשליסלעך דערפאר, ווייל די דעה פון בורא יש מאין (creatio ex nihilo), וואס ווערט געבראכט אין בראשית, לייגט זיך גיכער אויפן שכל ווי אריסטוס דעה וועגן קדמות העולם 8.

מיימונים רעליגיעז=פילאזאפיש סיסטעם איז בלי ספק א הארמאניש גאנצער בנין; יעדער חלק איז קונציק און שכלדיק צוגעפאסט צום צווייטן. קלאר און ליכטיק איז אין דעם דאזיקן בנין, נאך... קאלט און אומגעמיטלעך פאר דער פארבענקטער חיים-גלויבנדיקער נשמה... דער רמב"ם האט אנערקענט בלויז דאס, וואס ס'קאן דערוויין ווערן על פי השכל און דער פארשער-געדאנק גיט דערויף זיין הסבמה. לויט זיין וועלטאויפפאסונג באשטייט דער הויפט=צוועק פונם מענטשן אין פילאזאפישער חקירה, אינם אויספארשן די נאטור=געזעצן און קודם כל — אינם דערקענען און משיג זיין דעם בורא עולם.

ווי קאן מען עס אבער דערקענען, ווי קאן מען עס משיג זיין דעם בורא עולם? מיר האבן שוין פריער געזען, ווי די יידישע דענקער רב סעדיה, אבן צריק און אנדערע האבן אויפן שארפטן אופן געווארנט פאר הגשמה און אנטראפאמאָרפיזמען בנוגע צו גאט, ד. ה. פאר באקליידן דעם באשעפער מיט מענטשלעכע פארמען און אייגנשאפטן. קיינער האט אבער ביז מיימוני 8 ניט אזוי טיף און גלענצנדיק באוויזן, אז די השגות, וואס דער מענטש קאן האבן וועגן דער גאטהייט, מוזן זיך באגרענעצן אויסשליסלעך מיט ריין נעגאטיווע (פארניינענדיקע) אייגנשאפטן. דעם מענטשנס שפראך איז דאך אזוי בלאס, אזוי ארעם; זי איז ניט אינשטאנד צו געבן אן אמתן און ריכטיקן באגריף וועגן דעם מהות פון די זאכן און דערשיינונגען, וואס רינגלען ארום דעם מענטשן און פילן אן דעם חלל פון דער וועלט. דער מענטש באנוצט זיך מיט ווערטער — בילדער, ווערטער — סימבאָלן, און מיט זייער הילף דערוועקט ער אינם צווייטן באשטימטע פארשטעלונגען און באגריפן. ווי איז אבער מעגלעך צו געבן מיט בילדער און צייכנס א באגריף

1 מורה נבוכים, II, פרק 25: דע כי אין בריחתנו מן המאמר בקדמות העולם ספני חתוכים אשר באו בתורה בהיות העולם מחודש.

2 דארטן, פרקים 22—25.

8 מורה נבוכים, I, פרקים 50—60. די דאזיקע פרקים געהערן צו די שענסטע גלעסער פון דער יידישער רעליגיעזער פילאזאפיע.

וועגן דעם, וואָס האָט ניט קיין תמונה און קיין פילד? ווי קאָן מען עס ריידן וועגן געטלעכע אַטריבוטן און אייגנשאַפטן, בעת אַלע שבחים און לויב-ווערטער, וואָס זיינען פאַרהאַן אין דער מענטשלעכער שפראַך, זיינען דאָך צוגעפאַסט צו ריין מענטשלעכע השגות; זיי שפּיגלען אין זיך אַפּ די מענטשלעכע געפילן און פאַנערן, — דער מהות פון גאָט אָבער איז דאָך אַ גאַנץ אַנדערער, ער איז אַבסאָלוט פאַרשיידן פונם מענטש'לעכן. דער מענטש מיט זיין פילדער-שפראַך איז דערפאַר לחלוטין ניט אינשטאַנד צו שילדערן דעם מהות פון גאָט און דערפּי, ווילנדיק ניטווילנדיק, אים ניט אָנקליידן אין אַ לבוש פון גשמיות, פון מענטשלעך-קערפערלעכן. בעת מיר פאַרבינדן די גאָטס-אידעע מיט די שבחים: איינציג, ריין, תכלית-השלימות, דערהייבן וכדומה, דריקן מיר דערפּי אַויס אומפאַווסט אַזוינע פאַגריפן, וואָס שטיצן זיך אַויף אַונזערע געפילן און ריין-קערפערלעכע פאַרשטעלונגען. מיר זאָגן, למשל: גאָט איז איינציג. גאָטס אַהרות איז אָבער פון אַ גאַנץ אַנדער אַרט ווי דער פאַגריף וועגן איינציקייט, וואָס דער מענטש האָט. דעם מענטשנס איינ-ציקייט — דאָס איז דאָך אַ פאַגריף וועגן איינעם צווישן פיל, אַ חלק פון אַ גרעסערער, גאַנצערער זאָך. אַזאַ פאַגריף פאַסט פּלל ניט צו דער גאָטהייט. מיר זאָגן ווייטער: גאָט לעבט. נאָר דער פאַגריף, לעבן איז ביים מענטשן ענג פאַרבונדן מיט דער פאַרשטעלונג וועגן געפילן, באַווע-גונג, און אַויך וועגן דעם סוף פונם לעבן — דעם טויט. דער קעגנזאָץ אָבער פון לעבן און טויט איז דאָך גילטיק פּלויז אין דער מאַטעריעלער, קערפערלעכער וועלט, און צום גאָטס-פאַגריף קאָן דאָס קיין שום שייכות ניט האָבן. מיר זאָגן ווידער: גאָט איז אייביק. דער פאַגריף, אייביק איז דאָך אָבער אַ פּועל יוצא פונם צייט-פאַגריף, און גאָט שטייט דאָך איבער דער צייט, ער איז אַויס ער איר, א. א. וו., א. א. וו. ...

עס איז קלאָר — פירט אַויס דער רמב"ם — אַז דעם מענטשנס שפראַך איז ניט אינשטאַנד אַויסצודריקן גאָטס שְלֵמוֹת. מיר וועלן דער-פאַר זיין נעענטער צום אמת, בעת מיר וועלן פּנוגע צו גאָטס מהות און זיינע אייגנשאַפטן געברויכן ניט דעם, יאָ, נאָר דעם, ניט. עס איז פיל ריכטיקער, ווען מיר זאָגן: גאָט איז ניט איינער צווישן אַנדערע, ער איז ניט פאַגרענעצט אין זיין מאַכט, ניט קערפערלעך א. א. וו. 1.

דער רמב"ם פאַלט דעריבער שטאַרק אָן אַויף די, משוררים והמליצים, וואָס פאַקרוינען גאָט אין זייערע פּיוטים מיט פיל שבחים און תוארים. די ריכטער רופט דער רמב"ם אָן פשוט, פּתאים — נאַראַנים,

און זייערע תפילות און פאָעטישע שאַפונגען, וווּ עס ווערט גערעדט וועגן גאָט אין בילדער=שפראַך — איז ביי אים אין די אויגן ניט אנדערש ווי „גאָטלעסטערונג“¹. אפילו אין זיינע שאלות ותשובות זאָגט זיך דער רמב"ם אַנטטיידן אַרויס קעגן פּיוט=זאָגן אין די בתי תפילות, אַלץ כּחמת דעם טעב, וואָס די „פּיוטים“ האָבן דאָך פאַרפאַסט ניט קיין „געלערנטע“, נאָר פּשוטע דיכטער, און יענע זיינען דאָך ניט אינשטאַנד זיך צו דערהויבן און דערנענטערן צו גאָט².

לויט דעם רמב"ם'ס שטאַנדפּונקט אין, בכו, די פּאָעטישע השתפכות הנפש פון אַ גבירול צי פון אַ יהודה הלוי ניט מער ווי אַ „גאָטלעסטע=רונג“, וואָס „נאַראָנים“ זיינען באַגאַנגען. דעם דאָזיקן שאַרפן, אָבער מער סיסטעמאַטישן ווי שעפּערישן קאַפּ איז געווען פרעמד דער פּאַטאָס פון פּאָעטישן רוח הקודש, דאָס צאַפּלען פון דער בענקענדיקער נשמה, דער מעכטיקער קעוּה פון דעם מענטשנס פּאַנטאַזיע... די אומגעווענע גרויסע און רייכע וועלט פון מענטשלעכע געפילן און באַגערן, די בעסטע טרייסט און נחמה פונם מענטשן — די פּאָעזיע מיט אירע בלענדיקע פאַרבן און גאָלדענע חלומות און האַפּענונגען, אַלץ וואָס פּאַשט זיך באַשנייט דעם מענטשנס לעבן — דאָס האָט מבטל געווען דעם רמב"ם'ס שטאַל=שאַרפּער, אָבער אייז=קאַלטער געדאַנק. ניט פאַרשטאַנען האָט דער דאָזיקער נאָז, אַז אָט אין דעם אומדערמיטלעכן האַרציקן שטרעבן און לעכצן צו דעם דערהייבענעם און איידעלן, וואָס דער מענטש גופא האָט אין גייסט געשאַפן — אַנטפּלעקן זיך די שענסטע און איידלסטע זייטן פון זיין בענקענדיקער נשמה. ניט פאַרשטאַנען האָט ער, אַז גבירולס און הלויס „פּיוטים“ פליסן אויס דעם שענסטן קוואַל — אויס די טיפענישן פון דער באַגייסטערט=רעליגיעזער נשמה, און שטרעבן צום העכסטן און הימליש=געטלעכן, וועגן וואָס עס חלומט דער מענטש אין די דעדהייבנסטע מאַמענטן פון זיין לעבן..

גאָט דינען און גאָט דערקענען קאָן מען, לויט דעם רמב"ם'ס וועלט=אַנשוואַונג, ניט מיט תפילות און אפילו ניט מיט מעשים טובים און

1 מורה נבוכים, ו, פרק 59: קצתם כפירה נמורה וקצת יש בהם מן השטות והבסדה הבין. שניאור זק"ש ווייזט אָן (התחיה, 1850. 3-5), אַז דער רמב"ם האָט דאָס הויפּטזעכלעך געצילט אין דעם בעל „פּתח מלכות“ — אין שלמה בן גבירול.

2 הפיוטים הם הוספה על הענין והסדרת דברים רבים אינם מכונת התפילה ונוסף על זה שהמבוקש בהם המשקל והניגון, ופזו תצא התפילה מן פונתה הראויה לשחוק... נוסף על זה כי הפיוטים הנהוגים הם מיוסדים ממשוררים לא מלומדים כל כך עד שיהיו ראים להתחנן במאמריהם ולהתקרב בהם אצל האל יתעלה (א. גייגער, מלא חגנים, 79).

מאראליש-ריינעם לעבן, נאָר הויפטזעכלעך דורך פילאָזאָפֿיש פּאַרשן; און צו דער מדרגה קאָנען דערגרייכן נאָר די, וואָס זיינען פּקי אין אַלע געביטן פון רעאַלע וויסנשאַפטן, ווי מאַטעמאַטיק, פיזיק, לאַגיק א. א. אפילו אינם געבאַט פון דער תורה, ואהבת את ה' אלהיך" — זאָלסט לייב האָבן גאָט מיט דיין גאַנצער נשמה, האָט דער רמב"ם געזען אויס=שליסלעך דעם באַפעל, דער מענטש זאָל באַגרייפן, משיג זיין גאָט מיט דער שאַרף פונם געדאַנק; וואָרן ליבן הייסט פּאַרשן, — פּאַרויכערט דער שעפּער פון „מורה נבוכים". און אָט די השגה וועגן גאָט, זאָט דער רמב"ם, דאָס איז דאָך דער גרעסטער פּאַרגניגן, וואָס קאָן נאָר געמאַלט זיין 1. באַזונדערס כאַראַקטעריסטיש פאַר מיימונים וועלטאַנשוואַונג אין זיין פּאַרהאַלטן זיך צום גלויבן אין השארת הנפש און תחית המתים. מיר האָבן פריער געזען, ווי אין דער פּראָגע וועגן קדמות און חידוש העולם האָט דער רמב"ם מסכים געווען מיט דער יידישער מסורה און זיך אַרויסגעזאָגט קעגן אַריסטוס דעה; דערפאַר אָבער אין דער פּראָגע וועגן השארת הנפש נאָכן טויט פונם יחיד איז דער רמב"ם מער נוטה צו אַריסטוס שיטה און זאָגט דערביי אַרויס געדאַנקען, וואָס זיינען געוויס סותר דעם טראַדיציאָנעלן יידישן שטאַנדפּונקט.

מיר האָבן שוין פריער אָנגעוויזן, אז לויט אַריסטוס שיטה איז ניט גאָט דער מנהיג העולם, ניט ער פירט דעם סדר פון דער וועלט און ניט ער האָט די מאַטעריעלע וועלט באַשאַפן. אַריסטוס זעט אין גאָט ניט דעם באַשעפּער, ניט דעם בורא עולם, נאָר דעם העכסטן אידעאַל, דעם תכלית השלמות, וואָס איז משפיע אויף דער וועלט נאָר דערמיט, וואָס ער איז. אַלס תכלית השלמות, אַלס דערהויבנסטע מדרגה פון חכמה, איז ער דער העכסטער ציל און צוועק פון אַלץ, וואָס עקזיסטירט — אַלץ שטרעבט און באַוועגט זיך אים אַנטקעגן. עס איז דערפאַר קלאַר, אז לויט אַריסטוס שיטה איז די געטלעכע השגחה כלל ניט שולט איבער דעם יחיד, וואָרן דער מענטש איז דאָך באַהעפט מיטן חומר, מיט דער מאַטעריעלער וועלט, וואָס ניט גאָט האָט זי באַשאַפן, — לכן קאָן זיך זיין גורל ניט געפינען אונטער גאָט'ס השגחה.

דער דאָזיקער שטאַנדפּונקט געפינט זיך זעלבסטפאַרשטענדלעך אין פּולשטענדיקער סתירה מיט דער יידישער מסורה „כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא" — דער דאָזיקער תלמודישער זאָץ איז העכסט כאַראַקטעריסטיש פאַר דער גאַנצער נאַציאָנאַל-יידישער וועלטאַנשוואַונג. דער

1 אין זיין „ספר המצוה" רעדקלערט דער רמב"ם: וזה שנחשב ונתבונן במצוותיו יבאמרו ופעולותיו, עד שנשיגורו ונהנה בהשגתו בתכלית ההנאה.

רמב"ם אָבער, דער גרויסער גאון בישראל, לייקנט פאקטיש אין דעם דאָזיקן זאַץ. לויט דעם רמב"ם וועלטאַנשיאונג, איז ניט יעדע מענטש לעכע נשמה באַגאַדט מיט דער מתנה פון אומשטערבלעכקייט. דער מענטש, זאָגט דער רמב"ם, אונטערשיידט זיך פון אַנדערע לעבעדיקע באַשעפענישן נאָר דערמיט, וואָס ער פאַרמאָגט די חכמה, ד. ה. די פעיקייט זיך צו פאַרפּלוקמען אין וויסן און אין חכמות¹; אָבער נאָר אין דעם פּאַל, ווען די דאָזיקע פעיקייט ווערט געהעריק אויסגענוצט, ווען דער מענטש פאַרנעמט זיך מיט וויסנשאַפטן און פאַרטיפּט זיך אין פּילאָזאָפּישע חקירות — ערשט דאָן אַנטפּלעקט זיך די חכמה בפּועל, די בלויע פעיקייט און מעגלעכקייט ווערט מגולגל אינם יש, אין דעם, וואָס ס'איז — אין דער רעאַלער ווירקלעכקייט. נאָר ביי דעם תנאי באַהעפּט זיך ערשט דעם מענטשנס נשמה מיט דעם, שכל הפּועל² (אַקטיווער אינטעלעקט), דעם, ערד-גייסט, וואָס רעגירט איבער דעם עולם התחתון און וואָס נאָר ער איז ווירקלעך אומשטערבלעך².

דער באַגריף ווען, שכל הפּועל² פאַרנעמט אַזא בכוּרין ציט ניט נאָר אינם רמב"ם סיסטעם, נאָר בכלל אין דער יידישער רעליגיעזער גיעזער פּילאָזאָפּיע פונם מיטלאַלטער, אַז מיר האַלטן פאַר נייטיק מסביר צו זיין דעם לעזער דעם מהות פון דעם דאָזיקן באַגריף. לויט אַריסטוטס סיסטעם באַשטייט דער וועלטאַל פון אַ סך הימלישע, ספּערן, וואָס געפינען זיך אין שטענדיקער באַוועגונג. די דאָזיקע באַוועגונג קאָן, נאָך אַריסטוטס דעה, אַרויסנערופן ווערן נאָר דורך קערפּערלאָזע סובסטאַנצן, ד. ה. דורך אייביקע אומשטערבלעכע גייסטיקע קרעפטן. די צאָל פון די דאָזיקע זעלבשטענדיקע גייסטער (אינטעלעקטן, שְׂכָלִים נְבִדָּלִים) איז גלייך דער צאָל פון די, ספּערן. אַריסטוט באַטראַכט דערפאַר אויך די שטערן אַלס גייסטיקע סובסטאַנצן, וואָס זיינען באַשאַנקען מיט געטע לעבן שכל. די אַראַבישע אַריסטאָטעליקער, וואָס האָבן איבערגענומען די אַריסטאָטעלישע שיטה אין אַ נעאַפּלאַטאָנישן לבוש, האָבן גערעכנט, אַז צווישן דער גאָטהייט (סְפֵרָה ראשונה) און דעם עולם התחתון זיינען

1 מורה נבוכים, I, קאָפּ. 70: כי הנשמות הנשארות אחר המות אינה הנשמה הרה באדם כשיתהוה, שזאת החיה בעת התהוותו היא כח חכמה בלבד, אחר המות הוא הדבר המגיע בפועל. משה נרבוני, דער סופסטער דערקלערער פונם רמב"ם, מורה נבוכים, שטרייכט דערבײַ אונטער: רבנו משה, עליו השלום, הלך בעקבות אלכסנדר הפרסי בזה הדעת והאמין שהנפש היא פוח והכנה בלבד (מורה נבוכים, I, קאָפּ. 68).

2 עס איז דערפון קלאָר, אַז דער רמב"ם לייקנט פאקטיש אין אינדיווידועלער השארת הנפש, ד. ה. אין דער אומשטערבלעכקייט פון דעם יחידם נשמה אַלס זעלב-שטענדיקע רוחניות.

פארהאן צען אזעלכע „ספערן“ (אין דער מיטלאַלטערלעכער דעברענישער ליטעראטור הייסן זיי „גלגלים“). דער ערשטער אינטעלעקט (שכל נבדל), וואָס ברענגט אין באַוועגונג די העכסטע „ספערע“, איז אַ דירעקטע אָפּשפּיגלונג פון דער עֶלְת הַעֲלֹת — פון דער גאָטהייט גופא. דער צווייטער אינטעלעקט איז אַן אָפּשפּיגלונג פונם ערשטן א. א. וו. דער לעצטער, דער צענטער אינטעלעקט, וואָס איז פאַרבונדן מיט דער אונטערשטער, מיט דער לבנה-ספערע — אַט ער הייסט עס דער אַקטיווער אינטעלעקט אָדער דער שכל הפועל.

דער רמב"ם, וואָס האָט פעסט געגלויבט אין דער ריכטיקייט פון דער דאָזיקער אַריסטושער וועלט-אַנשיואונג, איז מיט אַיזערנער קאַנ-זעקווענץ געקומען צו אזעלכע הנחות, וואָס זיינען געשטאַנען אין פול-שטענדיקער סתירה מיט דעם פאַגריף, וועלכן דאָס יידנטום האָט געהאַט וועגן דער ראַלע פונם מענטשן אין דער וועלט-באַשאַפונג. לויט דער ביבלישער מסורה זיינען ניט נאָר די ערדישע באַשעפּענישן, נאָר אויך די שטערן און די פלאַנעטן באַשאַפן געוואָרן צוליב דעם מענטשן. דער רמב"ם טרעט אַנטשיידן אַרויס קעגן דעם דאָזיקן געדאַנק.

„זאָל דער מענטש זיך ניט נאָרן, — דערקלערט מיימוני, — זאָל ער ניט מיינען, אַז אַלץ איז צוליב אים באַשאַפן געוואָרן, אַז אַפילו די שכלים נבדלים, די גלגלים און די מלאכים — זיינען אויך נאָר צוליב אונטן. פרוּווט נאָר פאַרגלייכן דעם מענטשנס קליינלעכן שכל מיט די גרויסע אינטעלעקטן פון די „ספערן“ — וועט איר גלייך דעם אמת באַגרייפן און קלאַר פאַרשטיין, ווי נאַריש ס'איז צו גלויבן, אַז אַלץ עקזיסטירט נאָר צוליב דעם נישטיקן מענטשן“¹.

דער רמב"ם פאַרשטייט אָבער זייער גוט, אַז דערמיט ווערט ערשט רעכט הארב די שאלה: צוליב וואָס איז די ערדישע וועלט באַשאַפן? דער געוויינלעכער רבניש-טעאָלאָגישער תירוץ, אַז די וועלט איז באַשאַפן צוליב דעם מענטשן און דער מענטש — גאָט צו דינען, — האָט דעם רמב"ם פלל ניט באַפרידיקט². דער דאָזיקער תירוץ, — ווייזט אַן

1 מירח נבוכים, וו, פרק 13: שלא נאמין בנמצאות כולם שהם מפני מציאות האדם... ולא תמעה בנפשך ותחשוב שהגלגלים והמלאכים נבראו בעבורינו, — הנה כבר התבאר לנו מדרגתנו: „הן גוים כמר מדלי“, וכןן עצמן ועם הגלגלים והכוכבים והשכלים הנפרדים ואז יתבאר לך האמת...

2 בלויז נאָך אין די יונגע יאָרן, בעת ער האָט געשריבן זיין פירוש אויף משניות, איז דער רמב"ם אויך נאָך געשטאַנען אויף דעם רבניש-טעאָלאָגישן שטאַנדפונקט, אין דער הקדמה צו סדר „זרעים“ שפּרויכט ער אונטער: כי תכלית העולם וכל אשר בו הוא איש חכם וטוב.

מיימוני, — פארענטפערט פאקטיש נאָר נישט, וואָרן מ'קאָן דאָך ווידער אנאָנד פרעגן: און צו וואָס האָט עס גאָט נייטיק, דער מענטש זאָל אים דינען? צו ווערט גאָט דען דאָדורך נאָך מער פולקומען? 1. און דער רמב"ם קומט צום אויספיר, אַז די פראַגע איז פאקטיש אומלויבבאַר, און מען מוז זיך באַגניגען מיטן ענטפער: „כַּן רצה השם או גזרה חכמתו“ — אַזוי האָט גאָט מיט זיין חכמה באַוויליקט.

דער מענטש דאַרף וואָס מער זיך געוויינען צו דער מירר פון עניוּת, — לערנט דער רמב"ם; דער מענטש איז כּלל נישט דאָס אויבערשטע פונם שטייט, דער וויכטיקסטער רינג אין דער וועלט=באַשאַפונג. נאָר דורך מיזאַמען פאַרשן, דורך פאַרפולקומען דעם פאַרשטאַנד מיט וויסנ=שאַפטן און פילאָזאָפישע חקירות איז דער אויסדערווילטער מענטש זוכה, זיין נשמה זאָל זיך באַהעפטן מיטן „שכל הפועל“; און אָט אין דעם, וואָס זי, די נשמה, ווערט אַ קליינער טייל, אַ ניצוץ פון דעם דאָזיקן אייביקן גייט — באַשטייט איר אומשטערבלעכקייט, און דאָס הייסט השארת הנפש. די נשמה אָבער פונם פשוטן מענטשן, וואָס זיין שכל האָט נישט געפאַרשט און געזוכט דעם פילאָזאָפישן אמת, די איז נישט אומשטערבלעך און זי גייט לאַבד... .

אריסטו, ווי מיר ווייסן שוין, האָט פּכלל געליקנט, אַז די געטלעכע השגחה זאָל שולט זיין איבער יעדן מענטשן באַזונדער. אַזוי ווייט איז מיימוני נישט געגאַנגען 2, נאָר אויך ער האָט גערעכנט, אַז נישט יעדער מענטש געפינט זיך אונטער גאָטס השגחה.

די השגחה, — זאָגט דער רמב"ם, — איז דאָך ענג פאַרבונדן מיטן שכל, און וואָס מער פולקומען ס'איז דעם מענטשנס שכל, אַלץ שטאַרקער איז די השפעה פון דער השגחה אויף דעם באַטרעפנדיקן מענטשנס גורל 3. אונטער גאָטס השגחה געפינען זיך פּכן נאָר די מענטשן, וואָס זייער שכל איז „שלם השלמות“. אָבער די „ווידערשפּעניקסטע נאַראָנים“ (הסכלים הממרים), — פירט ווייטער אויס דער רמב"ם, —

1 מורה נבוכים, וו, פרק 13: ואפילו היה הכל מפני האדם ותכלית האדם כמו שנאמר: „עבוד השם, — השאילה קיימת: והוא מה התכלית בחיותו עובד? והוא יתברך לא יוסף שלמות עם יעבדוהו.

2 מורה נבוכים, וו, סוף פרק 18: ולא יתכן שנאמר שההשגחה מינית לא אישית... אם כן ההשגחה אמנם היא באישים האלה.

3 מורה נבוכים, וו, סוף קאפ. 17: אאמין שההשגחה נמשכת אחר השכל ויודבקה בו מפני שההשגחה אמנם תהיה ממשיכל ואשר הוא שכל שלם השלמות... אם כן כל כיו שדבוק בו דבר מן השפע, כפי מה שישגוהו מן השכל ישגוהו מן ההשגחה... (וזי אויך קאפ. 51).

וואס זייער שכל איז ניט דערלויבטן געוואָרן און זיי געפינען זיך דערפאר
 ניט אינטער דער השפעה פון דער געמלעכער השגחה, — זיי זיינען
 גלייך צו די איבעריקע בעלי חיים און בהמות, ווי עס שטייט אין פסוק
 (תהילים מט, יג): „נמשלו כבהמות נדמו“, און עס איז ביי געוויסע
 אומשטענדן אפילו דערלויבט זיי צו הרגענען פון טובת הכלל וועגן 1.
 די דאָזיקע גרויזאמע ווערטער קלינגען כמעט ווי אומגלויבלעך
 אינם מויל פונם גרויסן פריידענקער. און דאָך זיינען זיי אַ לאַגישער
 פֿעל־יוצא פונם רמב"ם וועלט־אַנשוואונג. אַ פּנאי פון זיין איינציק־
 מעגלעכן ראַציאָנאַליסטישן אמת, ווערט דער רמב"ם, דער קעמפער
 פארן פרייען געדאַנק, אַ פאַנאַטישער אונטערדריקער פון אַנדערש־
 דענקענדיקע. ער טיילט די מענטשן איין אין זעקס מדרגות (מורה
 נבוכים, III, 51) און צו דער צווייטער פון זיי רעכנט ער די מענטשן
 מיט „פאַלשע דעות“. די דאָזיקע מענטשן, — איז דער רמב"ם מוסיף —
 דאַרף מען ביי געוויסע אומשטענדן אומברענגען און זייערע דעות
 אויסוואַרצען, בכדי זיי זאָלן אַנדערע ניט פאַרפירן (ואלו הם
 אשר יביא הצרך בקצת העתים להרגם ולמתות זכר דעותם שלא יתעו
 וולתם).

אַט דער שטאַלצער ביטול און פאַראַכטונג צום „נאַרישן אומ־
 וויסנדיקן המון“ פילט זיך זייער שאַרף ביים רמב"ם בכלל און אין זיין

1 מורה נבוכים, III, קאפ. 18. די אַלטע מפרשים: אפודי, שם טוב, אבן
 קבסס, האָבן דעם דאָזיקן נאָם פאַלש דערקלערט. בכדי צו איבערצייגן דעם לעזער, אַן
 מיר גיבן ריכטיק איבער דעם רמב"ם געדאַנק, ברענגען מיר די דאָזיקע וויכטיקע שטעלע
 אין מיר פאַרשיידענע איבערזעצונגען, מיט וועלכע מיר האָבן זיך פאַניצט:

I. שמואל אבן תיבונם איבערזעצונג: ואמנם הסכלים הממרים כפי מה שיחסרו
 מן השפע שהוא (השכל האלקי) היה ענינם כבהמות נדמו, ומפני זה היה קל
 להרגם אבל צוה לתועלת.

II. יהודה אלהרונים איבערזעצונג: אך הכסילים הפושעים כפי מה שיחסרו מן
 השפע הוא תקל בעלתם ונכללו בסדר בעלי חי והבהמות כמו שנאמר: נמשלו כבהמות
 נדמו, וכן היא הריגתם נקלה כנגד התועלת הבאה ממנה.

III. שמעון שייקס דייטשע איבערזעצונג: דיע פּהאַרען אונד אַפּטרוניגען הינגענען,
 יע נאָכדעם זיי... דאָהער ווירדע צו וויילען איהרע פּערסילגונג דעם
 אַללגעמיינען וואַהלעס וועגען פאַן גאָסס געבאָסען.

IV. שלמה מינקס פראַנצויזישע איבערזעצונג: Quant aux hommes ignorants
 et pecheurs etant privés de cet epandement, ils se trouvent dans un état meprisable
 et son mis au rang des autres espèces d'animaux; il est semblable aux bêtes privées
 de la parole (Ps. 49, 13); c'est pourquoi il a été considéré comme une chose légère
 de les tuer et cela a été même ordonné pour le bien public.
 (Le Guide des Égarés, I, p. 138)

„מורה נבוכים“ פפרט. אפילו די אלטע יידישע נביאים, די אומדער- מירלעכע קעמפער פאר אונטערדריקטע, פאר יושר און גערעכטיקייט — אויך זיי ווערן ביים רמב"ם מגולגל אין פילאָזאָפֿן און בעלי חקירה, וואָס האַלטן זיך אָפּגעזונדערט פּונם „המון“ און זיינען תמיד פאַרטיפּט אין די עולמות העליונים פונם „שכל הפועל“. לויט מיימונים פאַרשטעלונג איז דער נביא אַ מאַן, וואָס האַלט זיך וואָס ווייטער פונם המון, זוכט ניט ביי אים ניט קיין פּבור ניט קיין שבת. קאַלטבלוטיק באַטראַכט ער און פאַרשט אים די מעשים און די באַגערן פון אַט די דאָזיקע מענטשן, וואָס זיינען דאָך אין געוויסער הינזיכט גלייך צו די בהמות און חיות. אַט דער מאַן פון תּכּלית השלמות האַלט זיך וואָס ווייטער פונם המון און טראַכט נאָר וועגן דעם, ווי אויסצומיידן דעם שאַדן, וואָס דער המון קאָן אים ברענגען בעת ער קומט מיט אים אין פאַרירונג, אָדער אויף וועלכּן אופן קאָן מען זיך מיט דעם המון באַנוצן. ווען דאָס איז אים, דעם מושלם, נייטיק¹.

די איינציקע אויפנאַבע פונם „המון“, פונם פשוטן בשר ודם, וואָס זי פאַרעכטיקט זיין לעבן אויף דער וועלט, דאָס איז — ראשית: באַדינען דעם „אדם בפועל“, דעם מושלם אין אַלע חכמות, זאָרגן וועגן די הצטרכותן פונם אויסדערוויילטן, בכדי יענער זאָל קאָנען רויַס און אומגעשטערט זיך פאַרנעמען מיט חקירה און פילאָזאָפּישע אַכּתן; והשנית: אים, דעם מושלם, דעם „אדם בפועל“, אונטערהאַלטן און פאַרוויילן, ער זאָל זיך ניט פילן עלנר און פאַרלאָזן².

נישט מאַראַליש-עטישע שלמות, נאָר וויסן און פאַרשן, דער- גרונטעווען דעם תּמצית פון אַלץ, וואָס עקזיסטירט (מפל הנמצאות) — אַט דאָס איז לויט דעם רמב"ם איבערצייגונג דעם מענטשנס העכסטער ציל און צוועק אויף דער וועלט. אומשטערפלעך איז דערפאַר נאָר די נשמה פון דעם געלערנטן דענקער, וואָס דרינגט אַרײַן מיט דער שאַרף פון זיין שכל אין די טיפן פון דער געדאַנקען-וועלט — נישט דורך מעשים

¹ מורה נבוכים, וו קאפ. 36: אַבל יראה האנשים כלם כפי עניניהם אשר הם לפי הענינים החם בלא ספק כבהמה או כחיה; אשר לא יחשוב השלם חבתיחד כשיחשוב בהם אלא בצד ההנצל מהיוק המיוק מהם כשיודמן לו עמם ההשתתפות, או לקבל תועלת כמה שיקובל בו תועלת מהם אם יצטרך אליו לצורך מצרכיו.

² זע די הקדמה צום פירוש אויף משניות סדר „ורעים“: שהאנשים החם [ערומים מן הערימה וריקים מן החכמה] נמצאו לשתי סבות: האחת להיותם משמשים לאחד ההוא... לתקן אלו המלאכות שהאדם מצטרך במחיתו... כדי שימצא החכם צרכו מזוהם... והסבה השנית במציאות כי שאין בו חכמה מפני שאנשי החכמה הם מעשים שאור... ועל כן נבראו החסון לעשות תורה להכבים שלא ישרו שוממים.

טובים דערנענטערט זיך דער מענטש צו גאט, נאָר אויף די פליגל פונם פאַרשער-געדאַנק, וואָס פאַרטיפט זיך אינם מהות פון גאט. דאָס אמתע גאט-דינען באַשטייט אין דעם, וואָס דער שכל דערווערבט זיך ריכטיקע דעות און השגות (לחשוב מחשבות אמונות ודעות עבודת השם).

שלטון השכל! — נאָר דער שכל איז די מאָס פון אַלע ווערטן ער געוועלטיקט איבער דעם מענטשנס גורל, נאָר מיט זיין הילף שאַפט דער מענטש אַ פאַרבאַנד צווישן זיך און דער געטלעכער חכמה (שפע השכל האלהי). ווער אָבער עס פאַרטיפט זיך ניט אין פילאָזאָפישע פראַג-בלעמען, דער האָט ניט די זכיה, די שטראַלן פון דער געטלעכער השגחה זאָלן זיין גורל באַלייכטן, ער מעג אַפילו זיין אַ צדיק תמים און זיין נאָמי לעבן — אַ שיינער קראַניז פון לויטער זעלבסטאָפּפערונג און מענטשאַ-ליבע...

זייער באַראַקטעריסטיש איז אין דער הינזיכט דאָס לעצטע קאַפיטל פונם „מורה נבוכים“, וווּ דער רמב"ם רעדט וועגן פיר מדרגות פון שלמות. די ערשטע, נידעריקסטע מדרגה — דאָס זיינען מאַטעריעלע רייכטימער; די צווייטע — קערפערלעכע שלמות; די דריטע — מאַראַלישע. אָבער — איז דער מחבר מוסיף — אויך די דריטע מדרגה דאַרף מען באַטראַכטן נאָר אַלס מיטל, אָבער ניט אַלס זעלבסט צוועק אַ מאַראַל און יושר — זאָגט דער רמב"ם — שפילט דאָך אַ ראַלע נאָר אין געוועלשאַפטלעכע פאַרהעלטענישן, נאָר בין אדם לחברו. דענקט מען זיך אָבער דעם מענטשן אַלס יחיד, אויסער דעם קיבוץ — פאַרלירן דאָך זיין יושר און מאַראַל זייער גאַנצן ווערט. די העכסטע מדרגה פון שלמות איז אָבער די פערטע — די שלמות פון שכל, ווען דער מענטש דרינגט אַרין אין די טיפן פון דער אידעע-וועלט און באַקומט אַ ריכטיקן באַגריף וועגן דער גאָטהייט. אַט דאָס — רערקלערט דער רמב"ם — און נאָר דאָס הייסט אמתע שלמות! נאָר דערמיט קויפט זיך דער מענטש אומשטערבלעכקייט און פאַרדינט צו טראַגן דעם נאָמען מענטש!²

מיר האָבן שוין פריער אָנגעוויזן, ווי יהודה הלוי באַטראַכט די געהייליקטע מסורה, די רעליגיעז-עטישע ירושה פון די אבות אַלס דעם קאָטעגאָרישן באַפעל פונם האַרצן און אינעווייניקסטן באַווסטזיין, וואָס לייזט אויס דעם מענטשן פון ספקות און גיט אים די פעסטע זיכערקייט.

1 זה המין מן השלמות גם כן איננו רק הצעה לולתו ואינו תכלית כונה בעצמי.
2 וזאת היא התכלית האחרונה והיא השלבת האדם שלמות אמתו והיא לו לבדו ובעבורה יזכה לקיימות הנצחית ובמה האדם אדם. וע אויך זיין הקדמה צום פירוש אויף משניות, סדר „רעים“ ותכלית היות האדם לצייר לנפשו המושכלות.

אז אזוי כוז עם זיין, אזוי כוז און דארה געהאנדלט ווערן און ניט אנדערש. דעם דיכטערס וועלטאנשוואונג שטיצט זיך אויפן יסוד פון געשיכטלעך=קאלעקטיווער אנטוויקלונג, איר וויכטיקסטער מיטלפונקט איז ניט דער אפגעזונדערטער יחיד, נאר דער גאנצער קיבוץ, די אויכה אין איר היסטארישער אנטוויקלונג. דער באשאפער פונם „מורה נבוכים“ אָבער איז פעסט איבערצייגט, אז דער זיכערסטער וועג, וואס פירט צו אמתער שלמות — דאָס איז דער אָפגעזונדערטער וועג פונם יחיד, פון דער שטאַלצער איינזאַמער מענטשלעכער פערזענלעכקייט. די העכסטע מדרגה פון שלמות איז די שלמות פונם פאַרשער-געדאַנק, וואָס זיין טרעגער איז ניט דער קיבוץ, נאר דער יחיד. ניט די מסורה און די ירושה פון די אבות, נאר דער פרייער פילאָזאָפישער געדאַנק פונם איינזאַמען דענקער, וואָס שטייט איבער דעם קיבוץ, אָפגעזונדערט פונם המון — אָט נאָר ער דערהייבט די מענטשלעכע פערזענלעכקייט צו דער העכסטער מדרגה און באַשענקט זי מיט דער מתנה פון אומ־שטערבלעכקייט...

בנוגע צו די מאַראַליש-עטישע אויפגאַבן פונם מענטשן און די צילן און צוועקן פון דער מענטשלעכער פערזענלעכקייט, איז דער רמב"ם, ווי מיר זען, אַריסטוס אַ געטרייער תלמיד. ווי אַריסטו, אַזוי האָט אויך מיימוני געזען דעם מענטשנס העכסט גליק און פאַרגעניגן אויס=שליסלעך אינם פאַרשן, אין דער טעטיקייט פונם שאַרפן שכל; די מאַראַל איז בלויז דער פועל יוצא פונם פראַקטישן פאַרשטאַנד און זיין טעטיקייט. זי האַלט אין צוים אונזער ווילן און צווינגט אים, ער זאָל ניט אַרויס פון דער „קדה בינונית“, ער זאָל זיך, ניט דערלויבן קיין שערלעכע עקסטרעמען און זיך פעסט האַלטן אין דעם „שביל הזהב“¹.

אינם רמב"םס ווערק האָט די יידישע מיטלאַלטערלעכע פילאָזאָפיע דערגרייכט די העכסטע מדרגה פון אנטוויקלונג. זיין „מורה“, אָט דער פעסטער גרונדשטיין פון דער יידישער טעאַלאָגיע אויף פילאָזאָפיש=ראַציאָנאַליסטישע יסודות — האָט אויף לאַנגע דורות באַפעסטקט איבער דעם יידישן געדאַנק די שליטה פון דער אַריסטאָטעלישער אידעען-וועלט. דער רמב"ם האָט מער פון אַלע אנדערע יידישע דענקער גורם געווען, וואָס די יידן זיינען געוואָרן די פאַרמיטלער, דער פאַרבינדונגס=רינג צווישן דער גריכיש=אַראַבישער פילאָזאָפיע און דער מיטלאַלטערלעכער קריסטלעך=לאַטיינישער וועלט. דער „מורה נבוכים“, וואָס איז אויפן

1 : דעם רמב"םס „שמונה פרקים“.

באפעל פונם בארימטן קיסר פרידריך דעם צווייטן¹ איבערגעזעצט געווארן אויף דער קריסטלעכער קולטור-שפראך (אויף לאטיין) נאך אין די ערשטע יאָרצענטן פונם דרייצענטן יאָרהונדערט, האָט געהאַט אַ געוואָלדיקע השפעה אויף די מיטלאַלטערלעכע קריסטלעכע דענקער (די סכאַלאַסטיקער)². דער באַרימטער אַלבערט דער גרויסער ברעגנט אין זיינע ווערק גאַנצע פרקים אויס „משה המצרים“³ *Dux neutrorum* (מורה נבוכים)⁴. נאָך אַ גרעסערע השפעה האָט דער „מורה“ געהאַט אויפן צווייטן גאון פון דער מיטלאַלטערלעכער סכאַלאַסטיק, אויף טאָמאַס פון אַקווינאַ⁵, וואָס האָט אין די וויכטיקסטע פילאָזאָפיש-טעאָלאָגישע פראָבלעמען זיך באַנוצט מיט מיימונים ראיות און לאַגישע סברות. אפילו אין דער נייערער צייט האָט דער „מורה נבוכים“ געמאַכט אַ גרויסן רושם אויפן באַרימטן געלערנטן לייבניץ, וואָס האָט מיט התפעלות דערקלערט, אַז אין דעם בוך, פון דעם אויסגעצייכנטן פילאָזאָף, מאַטעמאַטיקער, געדריצנער און ביבל-דערקלערער ר' משה מיימון האָט ער געפונען פיל מער פילאָזאָפישע טיפיקייט, ווי ער האָט זיך געקאַנט דענקען⁶.

גרויס איז געווען די השפעה פונם „מורה נבוכים“ אויך אויף דער מוסלמענישער וועלט. נאָך ביים רמב"ם למס לעבן האָט שוין זיין „מורה“ געהאַט מוסלמענישע מפרשים⁷, און אינם פערצענטן יאָרהונדערט האָט

1 זע ב. שטיינשניידער: המופיר, VI, 31 און העברעישע איבערזעצונגען, 433. די לאטיינישע איבערזעצונגען איז געמאַכט נים נאָכן אַראַבישן טעקסט, נאָר נאָך אַלחריים העברעישער איבערזעצונגען.

2 זע י. גוסטמאַן: „די סכאַלאַסטיק“, 85—120; „דער איינפלוס דער מיימונישען פילאָזאָפיע אָף דאָס קריסטליכע אַבענדלאַנד“ (אין זאַמלבוך „מאָזעס ב. מיימון“, I, 135—230); ד. קריפּבאַן, דער „פיהרער מיימונים אין דער וועלטליכער ליטעראַטור (געזאַמ. שריפּטען, II, 152—189).

3 ביי די סכאַלאַסטיקער הייסט דער רמב"ם „משה המצרי“.

4 זע י. גוסטמאַן אין זאַמלבוך „מאָזעס ב. מיימון“, 153—175; ב. יואל: „פער-העלבנים אַלבערט דעם גראָסען צו מאָזעס מיימאָנידעס, 1876, אין זיין „עפחאָס איבער דען איינפלוס דער יודישען פילאָזאָפיע אָף די קריסטליכע סכאַלאַסטיק“.

5 וועגן דער השפעה פון דעם רמב"ם אויף טאָמאַס פון אַקווינאַ זאָגט דער פראַנצויזישער פאָרשער זימיל סעסעטי (Emil Sai: set): *Maimonide est le précurseur de saint Thomas d'Aquin, et le More—Neboukhin annonce et prepare la summa theoloqial* (Revue des deux mondes, 1886, I); זע אײך: י. גוסטמאַן, דאָס פּערהעלטניס טאָמאַס אַקווינאַ צום יודענסום, 1891, 31.

6 זאַמלבוך „מאָזעס ב. מיימון“, I, 325—326.

7 זע שטיינשניידער, העברעישע איבערזעצונגען, 361—362, כו.

מען אין פעין און אין אנדערע קולטור-צענטרען אין מוסלמענישע הויכ-
שולן פליסיק שטודירט דעם רמב"ם פילאָזאָפֿיש ווערק 1.

אינם יידנטום גופא האָט דער רמב"ם געשאַפֿן אַ גאַנצע תקופה.
וועגן דעם גאַנץ אויסערגעוויינלעכן רושם, וואָס דער גרויסער גאון האָט
געמאַכט אויף זיין דור, זאָגט עדות די מערקווירדיקע אויפֿשריפט, וואָס
אַן אומבאַקאַנטע האַנט האָט אויף דעם רמב"ם מצבה אויסגעקריצט. עס
איז כמעט ניט צו גלויבן, אַ ייִדישע האַנט זאָל אויפֿצייכענען אַזעלכע
פֿאַרגעטערונגס-ווערטער: „אַ שמערפלעכער מענטש — און דאָך ניט צו
מענטשן געגליכן. ביזטו אַ מענטשן-זון, איז דיין מוטער פֿון אַ מלאַך
שוואַנגער געוואָרן; אָדער גאָט דער אַלמעכטיקער האָט אָן מאַן און ווייב
פֿאַרן עולם התחתון אַ מלאַך געשאַפֿן" 2.

דער באַקאַנטער דיכטער אַלחריזי שרייבט אין זיין לויבגעזאַנג,
וואָס ער האָט געשיקט דעם רמב"ם קיין מצרים: „אַ געטלעכער מלאַך
ביזטו און נאָך גאָטס געשטאַלט ביזטו באַשאַפֿן געוואָרן. וועגן דיר האָט
עס געזאָגט דער אַלמעכטיקער: „נעשה אדם בצלמנו" 3. אַן אנדער דיכטער
פֿון יענער צייט פֿאַרגלייכט משה בן מיימון צו משה רבנו, און פֿאַר-
זיכערט, אַז מיימוני האָט מיט זיין פֿען ניט קיין קלענערע ווונדער באַוווּזן,
ווי בן-עמרם מיט זיין שטעקן 4. „צו וועס קאָן מען אים גלייכן — רופֿט
מיט התפעלות אויס אַ שפּעטערער דיכטער, יעקב בן עזרא גבאי — אַז
אויף דער ערד איז צו אים קיין גלייכן ניטאָ. בלוז אין די הוימלען,
צווישן די געטלעכע שרפים קאָן מען אים אַ ברודער געפינען, וואָס זאָל
זיין ווערט דערגרייכן" 5.

אין די מורה-לענדער האָט מען אין אַ סך קיבוצים אין דער קדיש-

1 יוסף אבן פספי דערציילט: וכל שכן הישמעאלים בפאם ובשאר ארצות אש-
קבעו שם מדרשות ללמוד ספר המורה מפי סוחרים יהודים (שעם זקנים, 53).

2 אָדם — נלאַ אָדם, נאָם אָדם קניית — קעלעבני רוס אָמך קרקה
או אויַקרה לאל: קאָין אַשה נאָיש בלאַך בַּעֲלֵים סתתון קָרָאָה.

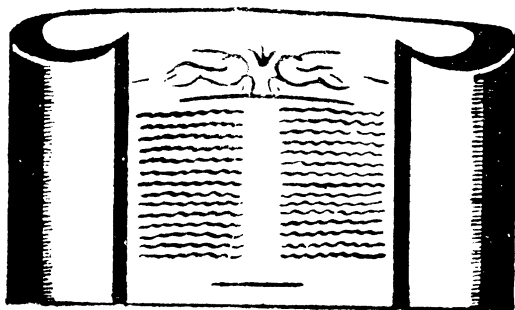
3 מלאך אלהים את ונבראת בצלם אל ואם אתה בתבניתנו
בגללך אמר אלהים: נעשה אדם בצלמנו וברמותנו.

4 משה במקום צור נאמן הוא — על קו יושר העמיד דתות
גם עשו שם במקום משה — ויעש בו את האותות.

5 מה אערוך אליו ולבני ידבה — כי אין עלי ארץ בחין ערכו
אם אעלה מעל לשרפי רוס — שם אמצא לו את בחין ערכו.

תפילה דעם רמב"ם נאָמען איינגעפלאַכטן 1 און געוואָגט ספעציעלע פּזמונים, וואָס זיינען פאַרפאַסט געוואָרן פון זיין פּבּוּד וועגן 2.

דעם רמב"ם ראַציאָנאַליסטישע פּאָן מיט איר שטאַלצן דעוויז „שלטון השכל" האָט שפּעטער אַרויסגערופּן אַ פאַרביטערטן קאַמף אין געוויסע שיכטן פונם יידישן פּאָלק. נאָר זיינע באַרימטע ווערק זיינען אין משך פון לאַנגע דורות געווען דער מיטלפּונקט, וווּ עס פּלעגן זיך צוזאַמענשטויסן די וויכטיקסטע שטרעמונגען אין דער יידישער קולטור. זיין „מורה" איז יאָרהונדערטן לאַנג געווען דער זיכערער און געטרייער „וועגווייזער" פאַר אַלע, וואָס בלאַנדזשען און זוכן און קעמפּן פאַרן פּרייען געדאַנק. דאָס דאָזיקע טיפּע ווערק מיטן מעכטיקן קיפּה פונם פּילאָזאָפּישן פּאַרשער = געדאַנק און מיט זיין אומדערמילעכען אמת = זוכן איז געווען דער געטרייער וועקער, וואָס האָט גערופּן צו נייעם לעבן, געוועקט פונם גייסטיקן שלאָף ניט נאָר אַזוינע גאנדי הרוח ווי שפּינאָזאַ, שלמה מיימון און מענדלזאָן, נאָר אויך טויזנטער פּשוטע יונגע לייט, וואָס האָבן געלעכצט אין ישיבות און פּתי מדרשים נאָך ליכט און וויסן...

1 זעד רמב"ן שרייבט אין זיין פּאַקאַנטן בריוו צו די רבני צרפת: והנני מעיד עלי לפני רבותי שמים וארץ כי שמענו ממנידי אמת שבכל ארצות מלכות תיבן קהלות רבות עוסקים בתורה... והיו מזכירים שם הרב בכל קדוש וקדוש: בחיובן וביומיובן ובחיי הרבנא משה בן מיימון אשר הוציר עיניהם בתורה והעמידו בקרן אורה.

2 זע ש. ד. לוצאטו אין „ברם חמר", IV, 32, אין „אגרות שד"ל", 421.

זיבעטער קאפיטל

די פאָעטישע פּאַרמען פון דער העברעישער ליטעראַטור נאָך יהודה הלוי. — אברהם אבן עזרא דער געלערנטער געוונדניק. זיין באַדייטונג אַלס איינפֿלעסער אין קולטור־סרענער. — אברהם אבן עזרא אַלס ביבל־דער־קלענער און שפראַך־פּאַרשער. — די פּילאָזאָפּישע אָנשייאונגען פון אברהם אבן עזרא אין זיין פּאַסיס אַלס דיכטער. — אבן עזרא אַלס פּייטן און פּאַסאַליטיסט.

מיר האָבן שוין אין איינעם פון די פריערדיקע קאפיטלען אָנגעוווּן, אַז אין יהודה הלויס שאַפן האָט דאָס אויפֿבלעיען פון דער העברעישער מיטלאַלטערלעכער פּאַעזיע דערגרייכט די העכסטע מדרגה. דער ציון־דיכטער האָט געהאַט זייער אַ גרויסע השפּעה אויך אויף דער באַרייכערונג און אַנטוויקלונג פון די פּאַעטישע פּאַרמען. דער דיכטער גופא ווייזט אָן, אַז די פּערזן און גראַמען ווערן ביי אים געבאָרן געשווינטער ווי דער פּליץ פונם געדאַנק¹. אין זיינע לידער געפינען מיר אַ ווונדערבאַרע עשרות פון פּילכאַרביקע מעטרישע פּאַרמען און האַרמאָנישע ריטמען אין קלאַנגען. הלוי באַנוצט זיך, למשל, גאַנץ אָפט מיט דער אַראַבישער פּאַרם „מוּשַׁח“ (אין העברעיִש הייסט זי „אַזֹּר“ — דער באַנד), וווּ דער בוי און דער גראַם פון די ערשטע פּערזן תּוֹרַט זיך איבער אינם געדיכט נאָך געוויסע הפּסקות (אינטערוואַלן). די גרייס אָבער פון די דאָזיקע אינטערוואַלן, זייער ריטמישער בוי און ריים איז יעדעס מאָל פּאַרשיידן, און יעדעס מאָל מיט נייע אומדערוואַרטע עפעקטן. אין דעם ליד „שלומותי שאִי“, הויך דעם אַלגעמיינעם ריים, וואָס פּאַרבינדט אַלע פּערזן פונם ליד, איז נאָך יעדער טאָפּלפּערזן צונויפגעפּלאַכטן מיט אייגענע צוויי אַנדערע ריימען:

שְׁלֹמֹתַי שְׂאֵי יוֹנַת רְהוּקִים — לְעוֹפָר כְּדָבָרִי עֲדִיז —

רביבים

לְגוֹזֵב לֵב כְּמַלְיוֹ תְּחַלְקִים — כְּשִׁמּוֹ מִר וְלֹא כְדִין —

כְּתוֹכִים.

¹ דער דיכטער זאָגט אין איינעם פון זיינע לידער:

כָּאֵן בְּרוּיִם לֹא כְרָאִם בְּצִיּוֹן

נְקִרָה בְּפִי נְקִרוּ וְלֹא נְקִרָאוּ.

א געוויסער סכום לידער ביי הלויין באשטייען פון צענפערזיקע סטראָפּן; די פיר שלום=פּערזן האָבן אין אלע סטראָפּן איינע און די זעלביקע צוויי ריימען, די ערשטע זעקס פּערזן אָבער האָבן אין יעדער סטראָפּע זייערע באַזונדערע ריימען 1.

הלוי גופא באַדויערט שטאַרק אין זיין „כּוּרִי“ 2, וואָס אין דער העברעיִשער פּאָעזיע האָט זיך איינגעפירגערט די אַראַבישע מעטריק, וועלכע איז לויט דעם דיכטערס מיינונג צו פּרעמד און שטערנדיק פאַר דעם גייסט און בוי פון דער ביבלישער שפּראַך, ניט קוקנדיק אָבער דערויף, וואָס די דאָזיקע אַראַבישע פּאַרמען זיינען ווירקלעך צו גע=קינצלט און שווער, באַזיצן דאָך הלויס לידער אַ ווונדערבאַרן מוזיקאַלישן קלאַנג, און די שווערע קייטן פון דער פּרעמדער מעטריק זיינען ניט כּפּוח (יעדנפאַלס— ניט שטענדיק כּפּוח) צו פאַרשטיקן דעם איינגאַרטיקן אינעווייניקסטן ריטם און האַרמאָנישע צאַרטקייט פון הלויס סטראָפּן. ווי גראַציען און מוזיקאַליש ס'איז, צום ביישפּיל, הלויס קלויין ליד:

יוֹם כָּר וְהָבִי צָבִי, אֶבֶח פָּרַח וְכִי 1
מָאֵס וְאָמַר: אֲנִי סָר מֵעַל רֵאשֶׁךָ.
וְאָמַרְתָּ: מַה בָּרִי, מַה נִּשְׁ בְּיָדֵי מְרִי
כִּי תִאָּנַף בִּי? וְעֵנָה: מְרִיךָ רֵאשֶׁךָ 2.

גלענצנדיקע עפּעקטן דערגרייכט אויך אונזער דיכטער, בעת ער באַנוצט פּאַנעטיש=גלייכקלינגענדיקע ווערטער, נאָר מיט פאַרשיידענעם אינהאַלט און באַטייט, ווי, למשׁל, אין פּאַלגנדיקן ליבע=ליד, וווּ דער דיכטער שילדערט אַזוי שטויפּעריש, ווי די שוואַרץ=זיידענע לאָקן ברוימען אַרום דעם מאַרביאַר=ווייסן שטערן און רויזנרויטע באַקן פון דער שיינער, וואָס איז אַזוי לייכטזיניק, אַז ווען זי האָט אויף אייד איין מאָל רחמנות, וועט זי דערפאַר אייך זעקס מאָל באַטריגן:

לְחֵי כְּרָצַפְתְּ אֵשׁ כְּרָצַפְתְּ שֵׁשׁ
נִרְמַם סְבִיבֵי מֶר כְּרָקַמְתְּ שֵׁשׁ
יֹסֵף כְּלָבִי אֵשׁ בְּקֶרְבִּי לִי,
נְחֹמֵל פֶּעַם וְנִבְגָּד שֵׁשׁ 3.

1 מער באַריכות וועגן הלויס מעטריק זע: ח. בראַדי, „סטודיען צו דען ליד=סונגען יהודה הלויס“ (1895).

2 „הצורה“, II, פרקים 70—78.

3 דיוואן הרפּבי, II, 74.

4 דיוואן בראַדי, II, 31. איין און דאָס זעלביקע וואָרס „שש“ האָט אין ערשטן סערו דעם באַטייט מירמלשטיין, אין צווייטן— זייד, אין דער צווייטן— זעקס.

אין זיין באקאנטן ציון-ליד, הױכלו פגרים׳ גיסט דער דיכטער אויס זיין שמארצהאפט-ברענענדיק פארלאנגען וואָס גיכער צו דערזען דאָס געבענטשטע לאַנד פון די אבות. און ווי אויסטערליש-שיין עס האַרטאַנירט מיט דעם שטורמישן דראַנג פונם דיכטערס באַגער דער בוי פון דעם דאָזיקן ליד מיט זיינע צווייפּיסיקע, לייכטע, ווי מיט פליגל באַשענקטע פּערזן. דער דיכטער בעט ביים ווינט, ער זאָל וואָס גיכער זיינע פליגל פאַרשפּרייטן און שנעל דאָס שיה צו מזרח ברענגען; און אָט דאָס געבעט ציטערט און שוועבט אין דער אייגנאַרטיקער מעטריק פון די פּערזן, אין דעם האַרמאָנישן קלאַנג פון די האַם-טיקע טענער און זילבן:

עֲלֵי סְפִינָה — וְרָשִׁי מְרִינָה
אֲשֶׁר לְשִׁכְנָה — בְּתוֹכָהּ תְּדַרְסֵם.
וְחוֹשֵׁי בְּעוֹפֶף — וְנָד אֶל תְּנִיפֶךָ
וְקִשְׁרֵי כְּנָפֶךָ — בְּכַנְפֵי שְׁחָרִים.
לְגָדִים וְנָעִים — בְּרוּחַ תְּלָעִים
וְלַבּוֹת קְרוּעִים — לְאֶלֶף גְּזָרִים א. א. וו.

מיר האָבן פריער געזען, מיט וואָס פאַר צאָרנדיקער פאַראַכטונג שלמה גבירול האָט זיך פאַרהאַלטן צו די טאַלענטלאָזע שירים-שרייבער און פּערזן-מאַכער, וואָס פּאַעזיע און קונסט זיינען ביי זיי געווען אַ מאַדע-זאַך, און וואָס זיי האָבן געזען אין זיי ניט די שענסטע קולטורעלע אוצרות, וואָס דערהייבן און באַרייכערן דעם מענטשנס נשמה, נאָר פילפאַרביק שפּילצייג און לייכטן צייטפאַרטרייב. אין יהודה הלויס צייטן איז די צאָל פון אַזעלכע דילעטאַנטן נאָך באַדייטנדיק געשטיגן, וואָרן דאָס, גרויסע דרייגעשטערן, ווי היינע האָט גערופן די דריי גרויסע העברעישע דיכטער פונם מיטאַלטער, האָבן אַזוי שטאַרק אַנטוויקלט און באַרייכערט די פּאַעטישע פאַרמען און די טעכניק פון שירים-שרייבן, אז פאַרפאַסן גלאַטע פּערזן איז פּלל ניט געווען שווער אפילו פאַר פשוטע דילעטאַנטן, וואָס זיינען ניט געווען באַשאַנקען מיט קיין פונק פון פּאַעטישן טאַלענט. אויך יהודה הלוי האָט זיך פאַרהאַלטן מיט גרויס צאָרן און פאַראַכטונג צו די דאָזיקע, גראַמען-מאַכער. בעת זיינע פריינד האָבן אים פאַרהירושט געפּרעגט, פאַרוואָס ער איז אויף אַ לאַנגער צייט אַנטשוויגן געוואָרן, האָט זיי דער דיכטער מיט פאַרביטערונג געענטפּערט: פאַרדאַרבן און באַשמוצט איז דער קוואַל פון פּאַעזיע, עקל און פאַרדרום

דערוועקט ער נאָר אין מיר. דער לייב קאָן מער ניט טרעטן אין זיין געליבטן שטעג, ווען קליינע פיקסלעך שנאָרן דאָרט אַרום.¹

אַבער ניט נאָר, קליינע פיקסלעך און פשוטע, גראַמען-מאַכער האָבן געוואַנדערט איבער דעם, לייבן-שטעג פון פּאַעזיע. אויך מענער פון הויכער בילדונג און גרויסער ליטעראַרישער באַגאַבונג האָבן זיך אָפט באַנוצט מיט פּאַעטישע פּאַרמען, ניט קוקנדיק דערויף, וואָס זיי זיינען קיין אמתע דיכטער ניט געווען. אין זייערע לידער פילט זיך, אמת, ניט דער פלאַם פון פּאַעטישן פּאַטאָס, דער מעוה פון דיכטערישער באַגייסטערונג, דאָך מאַכן זיי אַ שטאַרקן רושם מיט זייער עשרות פון טיפע געדאַנקען און מיט דעם קיניגלעכן גלאַנץ פון דעם שאַרף-געשליפּענעם גאונישן שכל. אַט מיט די מעלות זיינען באַשאַנקען אַ סך לידער פון יהודה הלויס יינגערן בן-דוד און נאָענטן פריינד, אַכר הַם בן מאיר אבן עזרא.²

אברהם אבן עזרא איז איינער פון די אָריגינעלסטע און אינטערע-סאַנטסטע פּערזענלעכקייטן, וואָס דאָס מיטלאַטערלעכע יידנטום האָט פאַרמאַגט. דאָס איז געווען אַ מאַן פון פּילויטיקן ענציקלאָפּעדישן וויסן, וואָס האָט זיך קונה שם געווען אַלס אויסגעצייכנטער מאַטעמאַטיקער, אַסטראָנאָם, ביבל-דערקלערער, שפּראַך-פאַרשער און דיכטער. זיין אומרויקער גייסט האָט אים ניט געלאָזט לאַנג זיצן אויף איין אָרט; אַן אייביקער נע-זנדיק איז ער געווען, איז אַרומגעפאַרן איבער אַזיע, אַפריקע, געוואַנדערט איבער פיל שטעט פון איטאַליע, פראַנקרייך און ענגלאַנד. און אומעטום האָט ער איבער זיין וואַנדער-וועג פאַרשפּרייט די פרוכטפאַרע זוימען פון דער רייכער אַראַבישער קולטור, אומעטום בין איך געווען — דערציילט וועגן זיך אבן-עזרא אין זיין באַקאַנטן געדיכט, נדוד אסיר עוני — האָב ביכער געשאַפן און פאַרבאַרגענע

1 קַצַת נַפְשִׁי קָקוֹר שִׁירִי וְנִשְׁמַת

קַאֲקִיתִיו וְנִפְשִׁי נִשְׁלַח בּוֹ

וְאִיךָ נִיר-אֶרֶץ יִשׂ אֶל נְתִיבוֹ

וְשׁוֹעֲלִים קִטְנִים הִלְכוּ בּוֹ.

2 געפאָרן אין סאַלעדאָ אין 1092, געשטאַרבן אין רוים דעם 2טן אָדר 1167. אין דער מיטלאַטערלעכער קריסטלעכער ליטעראַטור איז ער באַקאַנט אונטער דעם נאָמען אַבְרָהָם יוֹדֵעִים אָדער אַבְעִנְאָרֵע. די לעגענדע, אַז אבן עזרא איז געווען יהודה הלויס איידעם, האָט גיט קיין שום רעאַלן קערן. די דאָזיקע לעגענדע איז איבערגעגעבן באַריכות און אין נאַווי-פּאַלסטרימלעכער סאַרם אויך אין יידיש, אין „מעשה-בןך“ אין אין „גבור הכמים“.

סודות אנטפליצח"י¹. שטענדיק נע-וגר, געלעבט אין דהקות און אין נויט — דאָס אלץ האָט דאָך ניט געשטערט אבן עזראַן אין זיין אומדער= מירלעכן פאַרשן. פיל צענדליקע ביכער האָט ער געשריבן, וואָס זייער השפעה האָט זיך געפילט אין משך פון לאַנגע דורות אויף פאַרשיידענע געביטן פון וויסן². מיט פיל מתנות האָט דעם דאָזיקן מאַן די נאַטור באַשאַנקען, נאָר אין איין מתנה פאַרגעסן. אַ באַרימטער געלערנטער און אויסגעצייכנטער סטיליסט איז דער אבן עזראַ געווען — אַבער ניט קיין האַרמאָניש-גאַנצע פערזענלעכקייט, ניט קיין פעסטער כאַראַקטער. דאָס איז געווען אַן אויסערגעוויינלעך-רייך באַגאַבטע נאַטור, נאָר פול מיט סתירות, אַן מאַס און גלייכגעוויכט. אַ גייסטרייכער סקעפטיקער, וואָס צעגלידערט אַלץ מיט זיין שאַרפן קריטישן געדאַנק, און אין דערזעלביקער צייט — אַ מענטש אַן אַ פעסטן שטאַנדפונקט, אַן אַנטשיידענער קעגנער פון „אפיקורסים“ און ניט זעלטן נוטה צו בלינדן אָבערגלויבן. אַ גלענצע= דיקער פרייער פאַרשער — און אַ פאַרבלענדטער אָנהענגער פון אַסטראַ= לאַגיע, פון קונצנמאַכערס און טרעפערס, וואָס זאָגן פאַרויס דעם מענטשנס גורל³. אבן עזראַ האָט געלייגט די ערשטע יסודות פון קריטישער ביבל= פאַרשונג, און זיינע אידעען אויף דעם געביט האָבן שפּעטער געהאַט אַ שטאַרקע השפעה אויף שפינאָזען, וואָס לויבט מיט התפעלות אבן= עזראַן אַלס, אויסגעצייכנטן געלערנטן און פרייען דענקער⁴. אבן=עזראַ האָט אַרויסגעוואָגט פאַר זיין צייט מיטש עפאָכעמאַכנדיקע השערות וועגן דער אַנטישטייאונגס=געשיכטע פון דעם חומיש=טעקסט, און אויך וועגן דער צייט, ווען עס זיינען פאַרפאַסט געוואָרן געוויסע קאָפיטלעך „תהלים“ און דער צווייטער טייל פון ספר „ישעיה“. ער איז אָבער געווען אַ גרויסער אביון, תמיד אָפהענגיק געווען פון גבירים=מעצענאַטן, וואָס האָבן אים געגעבן תמיכה און ניט דערלאָזן, ער זאָל אויסגיין פאַר הונגער, — האָט

1 קאָל קקיס גרתי — קקרים הגרתי,

יסודות גרתי — גרתי מוצקים.

2 איינער פון די מיטלאַלטערלעכע שריפטשטעלער זאָנט עדות, אַן אבן עזראַ האָט פאַרפאַסט איבער הונדערט ווערק (זע „גריס חמד“, IV, 132: כי ק"ח חבורים חבר לפי מה שבאונינו שבענינו). דער רייכטער פון אבן עזראַס וויכטיקסטע ווערק און די דאָסן, ווען זיי זיינען פאַרפאַסט געוואָרן, זע: ד. ראָזין, „די רעליגיאָנס=פילאָזאָפיע אברהם אבן עזראַס“ (מאָנאַטשטרייפּט, 1898, 25—26).

3 דעם רייכטער פון אבן=עזראַס אַסטראָלאָגישע ווערק זע ביי ד. ראָזין אין דער אויבנהערמאָנטער אַרבעט (מאָנאַטשטרייפּט, 1898, 250). דאָרטן (305—315, 345—362) ווערן אויך געבראַכט אבן=עזראַס אַסטראָלאָגישע אַנטייאַנטיקן.

4 שפינאָזעס Tractatus theologico-politicus cap. VIII.

דער אָרעמער געלערנטער כּוּרָא געהאַט אַפּו אַרויסצוזאָגן זיינע פּרייע, פאַר יענער צייט שטאַרק אַפּיקורסישע געדאַנקען. פּלעגט ער זיי דערפאַר אַרויסזאָגן פאַרשטעלט, מיט לויטער רמזים און אַנזעהערענישן 1. יש לו סוד, "המשפּיל יבין", "המשפּיל ידום" — ווייזט יעדעס כּאָל אָן דער אבן עזרא. זיינע השערות זאָגט ער אָפּער אַרויס אַזוי טונקל און פאַרשטעלט, אַז אפילו דעם, "כּשפּיל" איז אָפּט זייער שווער דעם, "סוד" צו אַנטפלעקן 2.

אַן אויסגעצייכנטער פּאָפּולאַריזאַטאָר, וואָס ווייס דעם סוד, ווי אַזוי אַרויסצוזאָגן דעם טיפּסטן געדאַנק קלאָר און פאַרשטענדלעך, ווערט ער אָפּט מיט אַ פּיון זייער טונקל און האַרב. אַליין אַ פּרייער פאַרשער — שפּילט ער אָפּט דעם שטאַק-פרומען, דעם אמתן קנאי, וואָס איז זיך מוסר נפש פאַרן מינדסטן פינטעלע פון דער מסורה, פאַר יעדן אות פון דער תורה.

נישט קונדליק אויף די אַלע אינעווייניקסטע סתירות, איז דאָך אברהם אבן עזרא געווען אַן אמתער אויפקלערער און קולטורטרעגער, און זייער גרויס איז געווען זיין השפּעה אויף דער ווייטערדיקער גייסטיקער אַנטוויקלונג פונם יידנטום, פּפּרט פונם יידישן קיבוץ, וואָס האָט געוווינט אין דער קריסטלעכער אייראָפּע. ער איז געווען איינער פון די ערשטע יידישע געלערנטע אין דער אַראַבישער שפּאַניע, וואָס האָט זיך באַנוצט צו וויסנשאַפטלעכע צוועקן ניט מיט דער אַראַבישער, נאָר אויסשליסלעך מיט דער העברעיִשער שפּראַך. דערצו האָט, אמת, פיל מיטגעהאַלפּן דער אומשטאַנד, וואָס אבן-עזרא האָט געשריבן זיינע וויסנשאַפטלעכע ווערק אין די קריסטלעכע לענדער (איטאַליע, פּראַוואַנס, ענגלאַנד), וווּ די אַראַבישע שפּראַך איז געווען אומפאַרשטענדלעך. אבן-עזרא האָט זיך טאַקע מהאי טעמא געשטעלט די אויפגאַבע צו באַקענען די קולטורעל־

1 צום ביישפּיל: פּעַת דער אבן-עזרא דערקלערט די ערשטע פּסוקים פון חומש "דברים", ברענגט ער אייניקל ציטאַטן פון חמישה חומשי תורה און ווייזט דערביי אָן אין זייער פאַרשמעלער פאַרם, אַז אָט די דאָזיקע שטעלן באַוווּיזן נאָך בולט, אַז די תורה איז רעדאַקטירט געוואָרן פּאַרדייטנדיק שפּעטער נאָך משה רבנו: וואָס תבין סוד השנים עשר (די-לעצטע צוועלף פּסוקים פון ספר "דברים", וווּ עס ווערט דערציילט וועגן משה רבנוס מוים), גם ויכתוב משה, והכנענו או בארץ, בהר ד' יראה, גם והנה ערשו ערש ברזל — תכיר האמת.

2 אויף איין אָרט (אין זיין פירוש צו דניאל, א, ד) ווייזט אבן-עזרא נומא אָן, אַז ס'זיינען אַרהאַן אַזעלכע געלערנטע, וואָס זאָגן ניט אַרויס אָפּן, וואָס ביי זיי איז אונטערן האַרצן, נאָר מיט רמזים און אייף אימוועגן (יש חכמים ילאו לחוציא גלשינם מה שיש בלבם, כי אם בדרך רחוקה ובאחרות עקלקלות).

אפגעשטאנענע יידישע קיבוצים אין איטאליע און פראַוואַנס מיט די וויסנשאַפטלעכע אוצרות, וואָס די שפּאַנישע יידן האָבן געוואַמלט. אַבן-עוראס אַ יינגערער בן-דור, דער באַרימטער איבערזעצער פון אַראַביש יהודה אַבן-תיבון, האָט שוין אין זיין צייט געהאלטן פאַר נייטיק אונטער צושטרייבן די גרויסע אויפקלערונגס-ראַלע, וואָס אַבן-עורא האָט געשפּילט בנוגע צו דעם דרום-פראַנצויזישן יידישן קיבוץ 1. פיל שפּעטער, אינס פּערצענטן יאָרהונדערט, רעדט אויך דער באַקאַנטער דיכטער ידעיה הפּיניני, דער בעל "בחינת עולם", מיט גרויס התפעלות וועגן אַבן-עוראס קולטור-אַרבעט אין פראַוואַנס, וווּ ער האָט אַלעמען די אויגן געעפּנט" 2.

בכדי צו דערוועקן צווישן יידן פון דער קריסטלעכער אייראָפּע דעם אינטערעס און געשמאַק צום וויסנשאַפטלעכן שפּראַך-פּאַרשן, האָט אַבן-עורא איבערגעזעצט אין העברעיִש תּוּגוֹם פּילאָלאָגישע ווערק און אַליין אויך פאַרפּאַסט אייניקע ביכער וועגן העברעיִשער פּילאָלאָגיע: "ספר צחות", "ספר מאזנים" 3 און אנדערע. אויך אין זיין באַרימטן פּירוש אויף תּורה 4, איבער וועלכן ער האָט געאַרבעט ביז אין לעצטן טאָג פון זיין לעבן 5, און אין זיינע פּירושים צו די איבעריקע ביבלישע ספרים, פאַרנעמט דעם פּכבודיקסטן אָרט די וויסנשאַפטלעכע פּאַרשונג פון דער ביבלי-שפּראַך. "קודם-כל" — דערקלערט ער אין דער ערשטער הקדמה צום פּירוש התּורה — וועל איך זען יעדעס וואָרט געהעריק גראַמאַטיש אויסצופּאַרשן און ערשט דערנאָך איבערגיין צום פּירוש הפּשט... איך וועל

1 אין דער הקדמה צו זיין איבערזעצונג פון אַבן-ג'נחם, "הקדמה" שרייבט אַבן-תיבון: ער אשר בא החכם ר' אברהם בן עזרא בארצותם ועוד להם גם הוא בענין הוד בחבורים קצרים, כלל בהם דברים נחמדים ויקרים.

2 אין זיין באַקאַנטן "כתב ההתנצלות" שרייבט ידעיה הפּיניני: ואבותינו ספר לנו שפּתת גדולי הארץ הזאת חסידיה ורבניה לקראתו (אַבן-עורא) בעברו עליהם, והיו החל לסקוח עיניהם בגלילותינו.

3 אין דער הקדמה צו דעם דאָזיקן ווערק גיט דער פאַרפּאַסער זייער אַ ווערט: פּולן רייסטער פון אַלע יידישע שפּראַך-פּאַרשער (שמית זקני לשון הקדש), וואָס האָב געלעבט ביז זיין צייט.

4 דער סעקסט פון אַבן-עוראס באַרימטן פּירוש איז ליידער שטאַרק פאַרגריינט אין אַלע אויסגאַבן. אַ קריטיש-וויסנשאַפטלעכע אויסגאַבע וועט ערשט דעמאָלט מעגלעך ווין, ווען מען וועט פאַרגלייבן דעם סעקסט מיט די אַלטע פּתבּייד. וועגן סעקסט-אויסגאַבן רונגען אין אַבן-עוראס פּירוש זג: ש. י. פיין אין "גן פּרחים" 1; וו. באַכער אין "אוצר סוב", 1891, 1-51.

5 אין פּירקוביצעס מאַנסקרויפּטן-קאַלעקציע נעמינט זיך אַ אַלטע פאַרבעסערטע האַנטשרייבט פון אַבן-עוראס פּירוש אויף דער תּורה, געשריבן אין דער שפּאַס 378.

מיך דערביי כלל ניט אָפּשטעלן אויף די טעמים און דערקלערונגען בדרך דרוש, וואָס די בעלי המסורה האָבן בשעתם געמאַכט, ווייל זיי געהערן כלל ניט צום ענין... און זיי זיינען נוצלעך נאָר פאַר די קינדער אין די חדרים. איך וועל מיך אויך ניט באַנוצן מיט די אויסבעסערונגען פון די שפּעטערע סופרים; איך וועל נאָר אין באַטראַכט נעמען דעם תרגום (אַראַמישע איבערזעצונג), ווייל זיין איבערזעצונג איז ריכטיק און ער האָט ווירקלעך קלאָר און פאַרשטענדלעך געמאַכט אַלע טונקעלע שטעלן.¹

אבן-עזרא האָט אָפּילו געהאַלטן פאַר נייטיק שאַרף אַרויסצוטערען קעגן די אלטע פּייטנים מיט אליעזר הקליר בראש, ווייל זיי האָבן אויף אַ פאַרבאַרישן אופן פאַהאַנדלט די העברעיִשע שפראַך, זיך ניט געוואָלט רעכענען מיט איר בוי און אירע כללים, און באַשאַפן משונה = אומ-געלומפערטע ווערטער, וואָס ס'איז שווער זייער פּשט צו דערגיין.²

אַ פּילזיטיקער געלערנטער, האָט אבן עזרא מיט אויסערגעוויינ- לעכער געשווינדקייט געשריבן איין בוך נאָכן אַנדערן אויף פאַרשיידענע געביטן פון וויסן: מאַטעמאַטיק,³ אַסטראָנאָמיע,⁴ אַסטראָלאָגיע און רעליגיעזע פּיִאָזאָפּיע. צום לעצטן געביט געהערט זיין ווערק „יסוד מורא“, וואָס ער האָט פאַרפאַסט אין לאַנדאָן אינס יאָר 1158, אויפן

(היינטיקע פּענדאַנט) אינס יאָר 1281, דורך איינעם שלמה בן יעקב, אויף דער לעצטער זייט ביים תּהביר געפינט זיך אבן-עזראס אַ שיר מיט פּאָלנדיקע שלום-פּערן:

וכשם שעורתי בסוכן — וכתבתי לשר כל הכפרים
והשלחתי בארבעת אלפים — תשע מאות וגם שבע ועשרים
שנה ישיית לבחור ר"ם ברובי — יתנת רצון יתנת תפקוד אכורים
ביום שני ביום סוכה ושטחה — לאדר בו ישיית גם לעכרים.

נאָך דעם שיר געפינט זיך אַ באַמערקונג פונם אָפּטרייבער, אַז פּאַקע אין דעם זעלבן טאַג (ב' אדר התקכ"ו) איז אבן עזרא געשטאָרבן (וביום שני בראש חדש אדר הראשון שנת התקכ"ו לפרס נפטר רבי אברהם אבן עזרא זצ"ל והוא בן ע"ה שנה, ועם לעצמו סימן בכתובת ידו ביום שנפטר: ואברהם בן חמש ושבעים שנה בצאתו מהרון אף ד').

1 ולא אשא פנים בתורה, ואחפש היסב דקדוק כל מלה בכל מאד, ואחר כן אפרשנה כפי אשר תשיג ידי... ולא אופיר פנימי הכמי המסרת, למה זאת מלאה וזאת נתמרת, כי כל טעמיה בדרך הדרש הם... רק לתינוקים טעמיהם טובים הם, גם בפירושים הישרים אין צורך לתיקון סופרים; ובתרגם התורה ארמית תרגם אמת ובאר לנו כל נעלמת...

2 וע זיין פירוש אויף קהלת, קאפ. 5.

3 יסוד המספר, ספר האחר (פאַרעפנטלעכט דורך ש. פינסקער און נאלדהארט אין 1867) און אַנדערע.

4 ספר העבור, ספר הלוחות, כלי הנחשת. וועגן ענטדעקונגען, וואָס אבן עזרא וואָס געמאַכט אויפן געביט פון אַסטראָנאָמיע, זע: כ. י. שפּיינשניידער, ספרות ישראל, 280.

וונטש פון זיין תלמיד יוסף בן יעקב. אבן עזרא גופא דערציילט, אז דאס דאזיקע ווערק האט ער פארפאסט אין משך פון א חודש צייט 1. און דאס ווערק, וואס ס'איז געשריבן געווארן אין אזא גרויס איילעניש, האט טאקע צוליב דעם שטארק געליטן. אלץ איז דארט אין תוהו ובוהו און עס איז פמעט אוממעגלעך צו פאקומען פון דעם, יסוד מורא א קלארן פאגריה וועגן אבן עזראס פילאזאפיש-רעליגיעזע אַנשוואונגען. פיל אינעם טערעסאנטער זיינען אין דער הינזיכט אבן-עזראס צוויי קלוינע ווערק, וואס זיינען געשריבן אין געריימטער פראזע: „סי בן מיקי" 2 און „ערוגת החכמה ופרדס המזמה" 3.

אבן עזרא האט, אמת, קיין גאנץ פילאזאפיש סיסטעם ניט געשאפן, ער האט אָבער מיט פולער האנט פארשפרייט אין זיינע ווערק א סך טיפע און אָריגינעלע געדאַנקען, וואָס זיינען ערשט אין די שפעטערדיקע דורות אויפגענומען געוואָרן אין דער יידישער רעליגיעזער פילאזאפיע 4 און דארט געפונען זייער ווייטערדיקע אַנטוויקלונג.

אין דעם קאמף צווישן די אַריסטאָטעליקער און נעאָפלאַטאָניקער האָט אבן עזרא אַלס דענקער ניט פאַרנומען קיין פעסט פאַשטיממע שטעלונג, דאָך איז ער לויט זיין פילאזאפיש-רעליגיעזער וועלט-אַנשוואונג מער נוטה צו דער נעאָפלאַטאָנישער שיטה, דערצו נאָך אַ ביסל געפאַרברט מיט פּיטאַגאָראַסעס אידעען 5. באַזונדערס שטאַרק פילט זיך די השפעה פון גבירולין און זיין „פתר מלכות" 6.

אַזוי ווי אַ פאַרוואַגלטער, — זאָגט אבן עזרא — וואָס שמאַכט

1 אני אברהם הספרדי בר מאיר הנקרא אבן עזרא החילוני לחבר זה הספר ולכתבו בעיר לונדריש באי אנגלסירא בירח המזו ונשלם בירח אב סוף ארבעה שבועות.

2 געשריבן נאָכן מוסער פון דעם אַראַבישן פילאָזאָף אבן-סינאס אַ ווערק אונטער דעם זעלביקן נאָמען. דאָס דאָזיקע ווערק איז אייך פאַרהאַן אין אַ העברעישער איבערזעצונג (פאַרעפנטלעכט דורך רוד קויפּמאַן אין קיץ על יד, II, 1886).

3 געדרוקט אין פרס חמד, IV, 1—5.

4 אבן עזראס פילאזאפישע אידעען האָט געפרוווט געבן אין סיסטעמאַטישער פאָרם נאָכן קראַכמאַל אין זיין „חכמת המסכן".

5 געוויס אונטער דער השפעה פון „ספר יצירה", אויף וועלכן אבן עזרא האָט געשריבן אַ פירוש.

6 מער באַריכות וועגן גבירולם השפעה אויף אבן עזראַן זע: ד. ראָזין, אין סאַנאַטשריפט, 1898, 29. אין זיין פירוש אויף תורה ציטירט אַנב אבן עזרא אין אייניקל ערסער גבירולין אויך אַלס ביבל-דערקלערער.

אין תפיסה אין דער פרעמד — בענקט צוריק אהיים, אזוי שטרעפט אויך דעם מענטשנס גייסט אין דער הויך צו די געטלעכע געוועלבוך¹.
 ,ווייל דער מענטש — ווייזט אן אבן עזרא — איז אַ אַפּשפּיגלונג פון דעם פּורא עולם און פּילט אים שטענדיק אין זיך, דערפאַר איז אזוי אומדערמידלעך זיין דראַנג אין די הויכן צום קוואַל פון חכמה².
 ,אַפּער — שטרייכט אבן עזרא מערערע כּאָל אונטער — גאָט דערקענען, משיג זיין זיין גרויסקייט — איז מען ניט נאָר מיטן שכל, נאָר אויך מיטן האַרצן, מיט אַלע מענטשלעכע געפילן. אָט דער מאַטיוו קלינגט אין פּיל רעליגיעזע לידער זיינע. „יעדער בילד, וואָס דו זעסט — אזוי הייבט זיך אָן איינס פון די דאָזיקע לידער — זאָגט ערות: „אַין זולתו!“, יעדער קלאַנג, וואָס ס'פאַרנעמט דיין אויער — זינגט זיין גרויסן לויב; יעדער אָטעם, יעדער רופט, וואָס דו טוסט ריכן — דערציילט וועגן זיינע ווערק; אין יעדן טעם, וואָס באַרירט דיין גומען — אַנטפלעקט זיך פון זיין גרויסקייט דער טיפּער סוד; דיינע הענט — זיי זיינען טרייע ערות, מיט זיי פאַסטו אָן זיינע גרויסע ווונדער; און דיין פאַרשטאַנד, וואָס דענקט און טראַכט — פון אים איז דאָך זיין אָנפאַנג³.
 אבן עזראַס רעליגיעזע לידער 4 פעלט דער אמת פּאָעטישער שוואַנג, דער שטורמישער פּאַטאָס פון פּאַגייסטערונג. זיי זיינען ניט דורכ־געדרונגען מיטן פּלאַם פון אינווייניקסטער התלהבות, זיי לייכטן אַפּער

1 כאשר יתאה האורח שנשבה לשוב אל ארץ מילדתו — כן תכסף הרוח המשכלת לחאחו במעלות הגבוהות עד עלותה אל מערכות אלהים (הקדמה צום פירוש אויף קהלת).

2 יחזה אלוה מבשרו וסוד נפשו ולא כפי שמיעות ולא ישקום עדו ירבה תבונה (פרם חמר, IV, 6).

3 קָבַל מִבְּרֵאשִׁית אֲשֶׁר תִּרְאֶה — עַד פִּי אֵין זולתו

וְקָל שִׁמְעֵי אֲשֶׁר תִּשְׁמַע — נִשְׁפִּיעַ תְּהִלְתּוֹ

וְקָל בִּים אֲשֶׁר תִּרְיִם — יוֹדִיעַ עֲלִילְתּוֹ

וְקָל טַעַם אֲשֶׁר תִּקְשַׁם — וְקָרַר סוֹד קְדִילְתּוֹ

וְנִבְדִּי הֵן עֵידִיד לְהַמִּישׁ בְּהֵן פְּעֻלְתּוֹ

וְקָל שָׂקָל אֲשֶׁר מִשְׁקִיל מֵאֵתִי תְּהִלְתּוֹ (דיוואן, 44).

פּאַרגלייך אויך אבן-עזראַס פּיוט „אזכור קצות הנוראות“, וואָס געפינט זיך אין כחור מאנפעליע; איבערגעדרוקט אין „ליטעראטורבלאטט דעם אַרײַנשט“, 1845, 282.

4 צו אבן-עזראַס רעליגיעזע לידער נעהערט אויך אן איינגארטיקע גרופע רידאַק-טישע לידער אין פּאַרס פון ווינזחיים: וויפּוח צווישן זומער און ווינטער, צווישן די חיות און דעם מענטשן, צווישן ברזים און וויין, יום-טוב און שבת א. א. וו. דער פּועלייציא פון די אַלע וויפּוחים איז — אַז אַלץ איז באַטאַפּן בכרי צו לויבן גאָט און זיינע גרויסע טעשים.

מיטן רוזיקן שנין פונם איידעלן, שטאלצן שכל, און שימערירן מיטן פיל-פארביקן גלאנץ פונם שארפן פילאזאפישן געדאנק. אבן עזרא האָט אָבער געשריבן ניט נאָר דע ליגייע זע לידער. ווי זיינע באַרימטע פאַרגענגער, דער „גרויסער דרייגעשטירן“, אזוי האָט אויך ער באַקלאַגט אין פיל עלעניעס דעם באַרהושכטן גורל פון דעם גלות-פּאָלק. „אין גלות און אין דלות לעבט פאַרפינסטערט און פאַרוויסט דאָס פּאָלק ישראל. אונטער ישמעאלס האַנט זיינען מיר געוואָרן צו רויב און צו שאַנד; פון דאָרט צו אדום אַנטלאָפן — אויך דאָרט איז אונזער לעבן פאַריאָמערט“¹. אין האַרצ-רייסנדיקע סטראָפּן באַקלאַגט אבן עזרא דעם חורבן פון אַ סך יידישע קהלות אין די פערציקער יאָרן פונם צוועלפטן יאָרהונדערט, בעת די פאַנאַטישע אַלמאָהאַרדן האָבן זייער כמשלה אין שפּאַניע באַפּעסטיקט. גאָטס שטראַף איז איבער דיר, שפּאַניע — קלאַגט דער דיכטער — און ניט אינשטאַנד בין איך צו באַוויינען די גרייס פון דיין בראַך².

„בינותי בספרי הנביאים — אזוי דערציילט אבן עזרא אין איינעם פון זיינע נאַציאָנאַלע לידער — אין די נביאישע ביכער האָב איך גע-פאַרשט און געזוכט, ישעיהוס ווערטער האָבן הויך אין מיין אויער גע-קלונגען — זיי מעלדן די בשורה: באַלד קומט די ישועה! דאָך פאַרגייט אַ דור נאָך אַ דור און גאָטס אויסדערוויילט פּאָלק שטאַכט אַלץ נאָך אין קייטן. שוין טויזנט יאָר פאַרגאַנגען — און וואָס גרעסער ווערט אַלץ די נויט! אויפשרייען טוט ער אין זיינע גרויסע ליידין: ווילסטו אונז דאָך נאָך העלפן — טאָ לייז אונז אויס וואס גיכער! האָסטו אונז פאַר-געסן — גיב אונז דאָס צו וויסן“. קום דו, הוי איש המודות³ — רופט ווייטער אויס דער דיכטער — פאַר דיין גרויסער טיפּער חכמה אַנט-פלעק זיינען אַלע סודות, און אָפּן ליגט פאַר דיר, וואָס פאַר אַנדערע

1 פּנלות ופּדלות הוא יושב טַשָּׁקִים

כי ארכו לו יָעָם הַיָּמִים.

בית ישמעאל לבוֹ הַיָּמִינִי

נסנו אל אדום — לא היינו (דיוואן, 63).

אבן-עזראס דיוואן האָט ביזן ערשט אין דער נייערער צייט געפונען און ער איז פאַרעפּנטלעכט געוואָרן אין 1836 דורך י. איינערס. פיל אבן עזראס לידער האָט אויך פאַרעפּנטלעכט ד. ראָוין אין די „יאהרעספּערויסטען“ פונם ברעסלויער סעמינאַר (95—1884). אין 95—1894 איז אויך דערשינען אבן-עזראס אַ לידער-זאַמלונג אינסער דער רעדאַקציע פון דוד פּהנא. (אין דער דאָזיקער זאַמלונג זיינען אַפּענדערוקט אַ פּאָר ווערק, וואָס אבן-עזרא איז ניט זייער פאַרפּאַסער).

2 איינערס דיוואן, 68—69; ד. פּהנא, 140—143.

3 דינאל.

בלייבט פארבארגן, מיט מיין צעווייטיקט הארץ פעט איך: זאג אן, אויב קומען וועט דער „קץ“ און דערפילט וועט ווערן דיין נביאות? שטרענג און הארט קלינגט דערויף דער ענטפער: „פדעג ניט! — ניט אנטפלעקט דארף ווערן דאָס, וואָס ס'איז טיף פאַרהוילן!“¹.

צייטנווייז דערהערן זיך אויך שטראָף=טענער אין אבן=עזראס לידער. ווי לייכטזיניק נאָרויש — באַקלאַנגט זיך דער דיכטער — איז דאָס פּאַלק פון עלנט און נויט. מיר לעבן אין דאָפּלטן גלות, און דאָך פירן מיר שטענדיק מחלוקת“².

אין פיל לידער באַקלאַנגט אבן=עזרא זיין אייגן ביטער מזל. באַזונדערס האַרציק זיינען צוויי עלעגיעס, אין וועלכע ער באַזוויינט דעם פריי-צייטיקן טויט פון זיין איינציקן זון יצחק³, און מיט שטילן טרויער זיינען דורכגעדורנגען די סטראָפּן, וואָס דער אַרעמער נע=ונדניק האָט פאַר-פאַסט אויף דער עלטער אין דער פּרעמד:

א פּאַלק איז פאַרהאַן, וואָס אין די טעג פון טרויער קליידט עס זיך אין ווייסן אָן אַנשטאַט אין שוואַרצן. אויך איך טו אים נאָך אויף דער עלטער: צום אַנדענק פון מיינע יונגע, לאַנג פאַרגאַנגענע יארן, האָב איך מיינע באַקן מיט ווייסן אויסגעקלייד“ (ועל אבכי ימי עולִי לְחַיִי יִלְבָּשׁוּ שִׁיבְתִי), „שווערער פון בליי — קלאַנגט דער דיכטער — זיינען מיינע צרות, און דאָך זיינען זיי גאַנצע זמען איבערגעשוואַמען און דערטרונקען ניט געוואָרן. טייכן טרערן האָבן פאַרגאַסן מיינע אויגן — און ניט געלאָשן אין דער פּלאַס, וואָס האָט מיין האַרץ פאַרצערט. פאַרביי זיינען מיינע כוחות און ווי אַש איז מיין נשמה. אפילו האַרטגעפרוּוטע און

1 איינערס דיוואן, 99.

2 אַנחנו עם דלות — וקלות עם סכלות — בגלות תוך גלות — בכל עת מעתיקים.

3 דער דיכטער אַלחריזי דערציילט אין זיין „תּחכּמוני“, אַז אבן=עזראס סאַלענס=פּולער זון האָט אָנגענומען דעם כּוּסולמאַנישן גלויבן. די ידיעה האָט זיך אָבער אַרויס=געשטעלט פאַר פּאַלש. ניט לאַנג האָט מען אַנשטעקס אַ כתב=יד (עס נעמינס זיך אין אַלעפּף) מיט אייניקע שירים פון יצחק אבן עזרא. אין איינעם פון זיי, האָט הויבס זיך אָן מיט דעם פּערז „בִּי הִנְיָן חֲצִי נְדוּר יְשָׁלַח“, באַקלאַנגט זיך דער דיכטער, אַז עביצער האָט אויס שגאה אויף אים אַרויסגעלאָזן אַ פּאַלשן קלאַנג, אַז ער האָט געפּעלשט אינם גלויבן פון די אַבות:

אָתּוּבִי אֶל דֵּת בְּגִי גָבֵר — אָתּוּבִי לְלִשׁוֹן בְּגִי שְׁלַח

(ת. ברךְדי, שטר=חשיר, 159—160).

פיל געפלאגטע טוען עדות זאגן: ענלעכע צו קיינע לידן האָבן דורות ניט געזען¹.

אין דעם דאָזיקן פאָרוואַגלטן נע-ונדניק האָט אָבער געשימערירט און געלויבטן דער הומאָריסטישער פונק, און אַלע צרות, וואָס דער דיכטער איז אויסגעשטאַנען, זיינען ניט אינשטאַנד געווען אים אויסצולעשן. אבן-עזרא האָט ניט נאָר געשריבן פיל ווייניג און התונה-לידער, שכלדיקע רעטענישן, שאַך-לידער² — ער האָט אויך הומאָריסטישע לידער געשריבן, וווּ ער שפּאַט אָפּ פון זיך גופא, דעם שטענדיקן שלים-מזל. אמת, אונטער דעם געלעכטער הערן זיך צייטנווייז פאַרבאָרגענע טרערן. מיט אַ סאַר-קאַסטישן שמייכל דערציילט ער, ווי אַזוי ער מוז עס אָפּשלאַגן די טירן ביי די גבירים, די גאווהדיקע מעצענאַטן. „קום איך פרי אין מאָרגן — דער גביר איז אַרויסגעפאַרן, קום איך דאַן אין אָונט — נאָר וואָס צו בעט געגאַנגען. אַט איז ער אין וואָגן, אַט — אַנטשלאַפן געוואָרן. אַ קלאָג דעם אַרעמאַן, וואָס איז אָן מזל געבאַרן“³.

אַ מאַנטל האָט ער — און דוקא גאַלע לעכער. איז דאָס טאַקע זיין גרויסע מעלה: „מען קאָן דורך אים — דערציילט דער דיכטער — זיפן סיי ווייץ סיי גערשטן... פאַרשפּרייט מען אים ביינאַכט פאַר אַ געזעלט — קוקן די שטערן דורך די לעכער און לייכטן אין דער פינסטער“⁴.

¹ דיוואן, 12 :

פברו מצוקותי כחול חים ואיך — עברו על ימים ולא סבעו,
איך ירדו עיני נהרות מבכי — על להבי לבי ולא ישקעו.
כלה שאר גופי ונפשי נבערה — ואיטאלה אישיב אשר נוגעו —
לא ידעו בהמות הלאותי בכל — קורות ולא נראו ולא נשמעו.

² אבן-עזרא איז געווען אַ קונציקער שאַך-שפּילער. אין ד. כהנאס אויסגאַבע זיינען אָפּגעהרוקט (152—160) דריי שאַך-לידער. עס איז אָבער אַ שטיקל ספק, צי אַלע דריי זיינען ווירקליך פאַרפאַסט פון אבן-עזראַן.

³ דאָרטן, 10 :

אשכים לבית השר אימרים — כבר רכב
אבוא לעת רכב אימרים — כבר שכב.
או יעלה מרכב, או יעלה משכב.
אויה לאיש עני נולד בלי כוכב.

⁴ מעיל יש לי והוא כדמית ככרה

הקטה הנגפה או שנירה;

כאהל אפרשנו ליל באשון

וכוכבי רום ישימן בו מאורה וכו' יכו'.

אין אן אנדער ליד באשרייבט ער, וואָס פאַר אַ גרויסער לאַ-יוצלעך ער איז פּל ימיו געווען. „איך האָב מיך אַלץ געפּלייסט צו זיין אַ מוצלח — ס'איז גאָר ניט דערפּון געוואָרן, איך בין שוין אין אזאַ מול געבאַרן. וואָלט איך האַנדלען מיט תּכּריכּים — קיין מענטש וואָלט פּל ימי ניט גע- שטאַרבּן; וואָלטן ליכט געווען מיין סחורה — ביז מיין טויט וואָלט געוויס די זון ניט אונטערגענאַנגען.“

די שווערע ליידן האָבן זיין גייסט ניט באַטריבט, און בעת עס האָט זיך פאַרענדיקט זיין לאַנגער לעבנס-וועג, האָט ער אויפּן שטאַרבּ-געלעגער מיט דאַנק געזונגען אַ לויב-ליד דעם אייביקן קוואַל פּון לעבן: „מיט פּרייד דערהייבט זיך מיין נשמה צו איר דערלייזער און באַשיצער. ער האָט מיך מיט גליק באַוויליקט — פּיל מער לויט מיין פאַרדינסט. מיט זיין גרויס גענאָד האָט ער אַנטפּלעקט פאַר מיר זיינע וואַנדערלעכע וועגן; לאַנגע יאָרן האָט ער מיר געשענקט — מיין וויסנס-דורשט צו שטילן. זאַל מיין לייב און קערפּער גיין צו גרונט — גאָט איז מיין היקף און מיין באַשיצער“¹.

דער אבן-עזרא האָט פאַרייכערט די מיטלאַטערלעכע פּאָעזיע מיט נייע עלעמענטן. ער האָט אין איר איינגעפירגערט די הוכאַרעסקע, די לייכטע סאַטירע און דעם פּאָטפּלעט. טיפּיש איז זיין ליד וועגן די פּליגן, וואָס פאַראַוכערן אים דאָס לעבן, פּול מיט גאַל זיינען זיינע פּאָטפּלעטן קעגן קמצנים, ווירפּל-שפּילער און קעגן גאַנצע קהלות, וואָס האָבן ניט אויפּגענומען בּסבּר פּנים יפות אים, דעם וואַנדער-דיכטער². גייסטרייך איז זיין פּעלקער-כאַראַקטעריסטיק לויט די לידער, וואָס זיי זינגען: „די אַראַפּער — זיי זינגען אַלץ וועגן ליבע און לוסט; אָדומ'ס לידער באַזונגען דאָס שלאַכט-פעלד און די נקמה; געדאַנקען-טיף און וויסנס-רייך זיינען די לידער פּון זיין; די געשלעכטער פּון הורו דיכטן אַלץ משלים און פּאַבלען; און די יידן — זיי זינגען אַ לויב און אַ שבּח גאָט דעם אַל-מעכטיקן.“

ביז אין די לעצטע מינוטן פּון זיין לעבן האָט דער אבן-עזרא ליטעראַריש געשאפּן. זיין לעצטע ווערק, שפּה ברורה³ (וועגן העברעישער

1 כּבּודי שָׁשׁ בְּצוּר עָוִי וְחֻקֵּי — נְקֻלֵּי נְמוּל סוּב לֹא כְּזָדְקִי

בְּחֻדֵי לְפָדְנִי אֶת דְּרָכָיו — וְהִתְנִי עָבִי אֲבֵעַ בְּחֻשְׁבִּי

וְאִם פָּלַח שְׂאֵרֵי עֵם בְּשָׂרֵי — אֱלֹהִים לִי לְצוּר עָוִי וְחֻקֵּי.

2 באַווַּנדערט כאַראַקטעריסטיש איז זיין אויבנדערסאַנסכער פאַטשעלעס, נהרוד אסיר

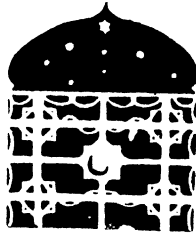
אונזי, וועגן וועלכן עס וועט נאָך יששעסער זיין די רייה.

גראמאטיק) איז געבליבן ניט פארענדיקט; און מיט שטאלצן זעלבסט-
באוואוסטזיין דערקלערט ער אין דער הקדמה צו דעם דאזיקן ווערק:

לְאֶבְדָּהֶם בְּנוּ מֵאִיר שְׂמוּכָה
לְדוֹר וָדוֹר בְּכֹל כְּנַע וְזוֹכָר
בְּלֵב מְשֻׁבֵּל וְעַל פִּיהוּ נְצוּרָה 1

און אבן-עזרא'ס האָפענונג איז גלענצנד מקוים געוואָרן. זיין פרייער אומ-
דערמידלעכער פאָרשער-געדאַנק אין דער סודות-רמזימדיקער הלבשה האָט
ווי אַ מאַגענט געצויגן צו זיך אַלע שאַרפע וויסנשאַפטיקע מוחות. אויף
זיינע פירושים, בפרט אויף זיין פירוש התורה, זיינען געשריבן געוואָרן
די צענדליקע נייע פירושים 2; און אין משך פון לאַנגע, לאַנגע דורות
ביז אין דער נייערער צייט איז זיין נאָמען (צוזאַמען מיט מיימונים) ווירקלעך
איינגעקריצט געווען, אין אַלע פארשטאַנדיקע הערצער, וואָס דורשטן
נאָך וויסן 3.

ניט אָבער בלויז אבן-עזרא דער פריידענסקער און גייסטרייכער
פאָרשער, נאָר אויך אבן-עזרא דער מיסטיקער, דער אַסטראָלאָג און
איבערזייגטער אָנהענגער פון גורל-טרעפער און בעלי שמות — אויך ער
האָט אין די שפעטערדיקע דורות געפונען אַ סך פייערדיקע חסידים;
אויך ביי די בעלי הקבלה, אין די התלהבישע אויגן פון די מיסטיקער און
חכמי הַרְבּוֹנִים, איז דער דאָזיקער ווונדערלעכער מאַן פון טאַלעדאָ געווען
דער גרעסטער אויטאָריטעט, דער בעל רוח הקודש...

1 ניט פאַרנעסן וועט אין קומטנדיקע דורות אבררס בן מאיר ווערן, און געדענקען
וועט זיין ווערק יערער פארשטענדיק האַרץ, וואָס דורשט נאָך וויסן.

2 דער באַקאַנטער געלערנטער פונם 17טן יאָרהונדערט, יש"ר מקנדיא, דער-
צוילם, אַ ער האָט אין קאָנסאַמינאַפּאַל געזען 24 פירושים אויף אבן-עזרא'ס פירוש
(מלא חפנים, 20).

3 דער טיפּסטער דענקער פון דער השגלה-צייט, נחמן קראָכמאל, ווייזט אָן מיט
רעכט אין זיין וויניז מיט יש"לן: מכל אשר החל רוח ד' לפעמו להנות בהכמת ישראל
אשר לא ינק לראשונה ממיין תבונתם של שני המעינים (בייטוני און אבן עזרא) הסובים
הצלה (פרס הכה, IV, 271).

אנטער קאפיטל

דער סאטמרישער ראָמאַן אין דער העברעישער ליטעראַטור.

יהודה אלהריוו דער האַנדער=פּאַעס. אל-תּירי דער אַראַבישער מאַקאַמק-דיכטער. — די יידישע מאַקאַמען, דיכטער שלמה צקביל און בן-של. — אַלהריוו אַלס חרורים איבערזעצער. — אַלהריוו נביעה קיין ארץ-ישראל און ווין דידאַקטישע פּאַעסעס. — ווין ראָמאַן „תּחכּמוני“. — אַלהריוו אַלס הומאַריסט. — דער מוסיו-סביל און זיין באַדייטונג. — אַלהריוו אַלס ליטעראַטור-קריטיקער. — יהודה אבן שַבּתי און ווינעל ווערק. — דער דיכטער יצחק קענן שַבּתי. — די בעצענאַסן און די העברעישע ליטעראַטור. — דער דיכטער יוסף זאַבאַרה אַלס אַרצט; ווין ראָמאַן „סַר שַעשועים“.

די נייע מאַטיוו, וואָס אברהם אבן-עזרא האָט אַריינגעפירט אין דער העברעישער פּאַעזיע, האָבן באַלד געפונען אַ גלעצענדיקן פאַרטערטער אין דער פּערזאָן פון דעם טאַלענטפולן און גייסטרייכן דיכטער יהודה בן-שלמה אלהריוו.

ווען און וווּ דער דיכטער האָט דאָס ערשטע מאָל די וועלט דער=בליקט, איז ניט פעסטגעשטעלט. מען איז זיך בלויז משער, אַז ער איז געבאָרן געוואָרן בערך אינעם יאָר 1165 אין דער אומגעגנט פון באַרצע=לאַנע (שפּאַניע). ער האָט באַקומען אַן אַלזייטיקע בילדונג, און שוין פון די יונגע יאָרן אָן האָט ער געפירט אַ נע=ונד לעבן פל ימיו. ער האָט גאַנץ אָפט באַזוכט דרום=פראַנקרייך, געלעבט אין מאַרסעל, לונעל און אַנדערע פראַוואַנסאַלישע שטעט, וווּ ס'איז אונטער דער השפּעה פון אבן-עזראס טעטיקייט שטאַרק געווען דער אינטערעס צו דער יידיש-אַראַבישער קולטור פון דער שכנותדיקער שפּאַניע. באַזונדערס געוואַקסן איז דעמאָלט אין פראַוואַנס דער אינטערעס צו דעם רמבּם ווערק¹. אַ גוטער קענער פון אַראַביש און אַן אויסגעצייכנטער סטיליסט, איז אלהריוו ביי די פראַוואַנסאַלישע קהלות געווען זייער געוונטשן אַלס טיכטיקער איבער=זעצער, וואָס איז ביכולת זיי צו באַקענען מיט די אוצרות פון דער אַראַביש-יידישער וויסנשאַפטלעכער ליטעראַטור. די מאַרסעלער קהלה

¹ ווי מיר וועלן זען אין צווייטן בוך פון אונזער ווערק, האָבן די קהלות פון מאַרסעל און לונעל קאַרעספּאַנדירט מיטן רמבּ"ם.

האָט ביי אים באַשטעלט אַ העברענישע איבערזעצונג פון דעם רמב"ם אַראַבישן פירוט אויף משניות, און אין לונדל 1 האָט אַלחריו אויפן ווונטש פון יונתן בן-דוד, דעם רמב"ם אַ הייסער הסיד, איבערזעצט דעם „מורה נבוכים" 2. אינם יאָר 1205 איז אַלחריו צוריקגעקומען קיין שפּאַניע. נאָר ניט אויף לאַנג. באַלד האָט ער אונטערנומען אַ גאַנץ ווייטע נסיעה: ער איז געווען אין מצרים, אין ארץ ישראל און סיריע, האָט געלעבט אין באַגדאָד, אַלכסנדריא און דמשק, ווו ער האָט, ווי עס שיינט, זיך באַקאַנט מיט דעם באַדייטנסטן קאַראַימישן דיכטער פונם מיטלאַלטער משה בִּבְעִי 8, וועלכער אויך געפירט אַזא וואַנדערלעבן, ווי אַלחריו. אבן עזרא, ווי מיר האָבן געזען, איז געווען אַ געלערנטער אַ נע-ונדניק; יהודה אַלחריו איז דער טיפישער וואַנדער-דיכטער, וואָס האָט געלעבט פון זיינע גייסטרייכע לידער און וויציקע עפיגראַמען. דער דאָזיקער פרנסה-קוואַל איז אָבער ניט געווען קיין באַזונדערס זיכערער, און דער דיכטער האָט אין משך פון זיינע וואַנדערונגען זייער שטאַרק געליטן און געלעבט אין גרויס דחקות. וועגן דעם זאָגט עדות זיין באַקאַנטע ליד, וואָס איז געשריבן אין אבן-עזרא'ס סטיל:

וואַלטן מיינע טרערן געפלאָסן אין דער כאָס פון מיינע לידן —
 קיין טרוקן אָרט וואַלט דער מענטש פאַר זיינע פיס אויף דער גאַנצער
 וועלט ניט געפונען. דאָך לעבט אין מיר די האַכענונג: ניט נאָר נאָכן
 מכול אין נה"ם צייטן — אויך פאַר מיינע טרערן וועט נאָך ערשיינען
 דער רעגנבוגן" 4.

אַלחריו האָט געלעבט פון דער שטיצע, וואָס ער האָט באַקומען ביי גבירים-מעצענאַטן. נאָר אין די מורה-לענדער, ביי דעם בערך נידעריקן מצב פון קולטור, האָבן די דאָרטיקע יידישע מעצענאַטן זיך גאַנץ ווייניק אינטערעסירט מיט פּאָעזיע, בפרט נאָך מיט וועלטלעכער. מיט באַדויערן דערמאָנט אַלחריו, אַז ס'האָט זיך שוין געפּעלט די גאָלדענע תקופה פון דער העברענישער פּאָעזיע, בעת אינם געבענטשטן מערב-לאַנד, אין דער

1 אין דער מיטלאַלטערלעכער העברענישער ליטעראַטור פּראָגנס לונדל דעם נאָמען יבחי.

2 ווי מיר ווייסן שוין, איז פון אַלחריו'ס העברענישער „מורה נבוכים" איבער-זעצונג געמאַכט געוואָרן אויך די לאטיינישע. וועגן די מעלות ווי אויך די חסרונות פון אַלחריו'ס איבערזעצונג זע ד. קויפּמאַן „געזאַמ. שרופּשין", וו, 163-166.

8 וועגן משה דרעי זע ביילאָגן נומ' 2.

4 אַזו קָבִי אַרִי דְּרָצִי נוֹלוּ — לֹא דְרָדָה רָגַל אָנִישׁ נִבְשָׁה
 דָּקָקִים דָּמִי, כִּי לֹא קָבִי נַח לְבָר — כִּי גַם לְרָצִי נִרְאָהָה מִסָּפָת.

קולטורעלער שפּאַניע האָבן געלעבט הויך-געבילדעטע און פיין-פּילנדיקע שעצער פון קונסט און דיכטונג.

פאַר די אַבות פון געזאַנג — ווייזט אָן דער דיכטער — פאַר שלמה, משה און יהודה 1 — האָט אַין מערב-לאַנד זייער זון געשיינט; זיי האָבן פיל נדבנים אין זייער דור געפונען, וועלכע האָבן די פּערל פון זייערע לידער מיט גין-גאַלד רייך באַלוינט. איך בין אָבער צו שפּעט געקומען, ניטאָ מער קיין נדבנים מיט די ברייטע הערצער — שוין לאַנג זייער זון פאַרגאַנגען. יענע דיכטער האָבן געוויילט אויף די ברעגן פון געפענטשטע טייכן, און איך מוז שמאַכטן אין דעם טרוקענעם קרבר* 2. אויף דער עלטער איז אַלחריזי צוריק אין זיין היים-לאַנד געקומען און דאָרט געשטאָרבן (בערך אין 1225).

דער חשובסטער טייל פון אַלחריזים שאַפן איז ענג פאַרבונדן מיטן נאָמען פונם באַקאַנטן אַראַבישן דיכטער אבו-מחמד-חַרירי 3 אויס באַסראַ, וואָס האָט דערהייבן צו דער העכסטער מדרגה פון שלמות די אייגנאַרטיקע אַראַבישע דיכטונגס-פאַרם — פּקאַמאַת. די אַנטשטייאונג פון דער דאָזיקער דיכטונגס-אַרט איז פאַרבונדן דערמיט, וואָס ביי די אַראַבער פּעלט די רייפסטע פרוכט אויפן געביט פון פּאַעזיע — דאָס דראַמע. איינע און דיזעלביקע סיבות האָבן גורם געווען, הן ביי די אַראַבער הן ביי זייערע קרובים, די יידן, וואָס ביי זיי האָט זיך ניט געקאַנט אַנטוויקלען די טעאַטער-קונסט, וועלכע האָט אזוי רייך אויפגעבליט ביי די גריכן אין אַלטערטום און אויך אין דער קריסטלעכער מיטלאַלטערלעכער אייראָפּע 4. ווי ביי די גריכן, אזוי אויך ביי די קריסטלעכע פּעלקער זיינען די טעאַטראַלע פאַרשטעלונגען געווען ענג פאַרבונדן מיט דעם רעליגיעזן קולט. ביי די גריכן — מיט דעם יום-טוב לכבוד דעם נאָט דיאָנים, און אין דער קריסטלעכער מיטלאַלטערלעכער אייראָפּע איז די וויג פון טעאַטער-קונסט געשטאַנען אין דער קירך, און דער גלח מיטן קרייז איז איר פּאַטער געווען. די טעאַטראַלישע מיטלאַלטערלעכע פאַרשטעלונגען (מיסטעריען, מיראַקלען) האָבן זיך אַנטוויקלט אויס דעם קריסטלעך-קאַטוילישן גאָטעס-דינסט. די קריסטלעכע באַפעלקערונג, וועלכע איז נאָך דעמאָלט געשטאַנען

1 גבירול, משה אבן עזרא און יהודה הלוי.

2 תחפמוני, 454 (מיר ציפירן לויט דער וואַרשעווער אויסגאַבע).

3 געבאָרן בערך אין 1054, געשטאָרבן בערך אין 1122.

4 מער באַריכות וועגן דעם אין אונזער נאָך ניס פאַרשטעלעכער אַרבעט:

אויף אַ גאַנץ נידעריקן קולטורעלן מיט און אין איר פריערדיקן געצנדינסט נאָך ניט אינגאַנצן פאַרגעסן — האָבן די גייסטלעכע געמוזט באַקאַנען מיט די יסודות פון דער אמונה און מיט דער געשיכטע פון קריסטוסעס לעבן אויף אַ גאַנץ איינגאַרטיקן אופן: זיי פלעגן דעם עוואַנגעליום=טעקסט ניט פאַרלייענען אָדער איבערדערציילן, נאָר פאַרשטעלן אין בילדער און כאַסן=פּראָצעסיסעס. ניט מיטן וואָרט, ניט מיט אַפּסטראַקטע באַגריפן און אידעען האָט מען דעם פשוטן אומוויסנדיקן חכון באַקאַנט מיטן תּוך פון דער קריסטלעכער אמונה, נאָר מיט בולטע, קאַנקרעטע פאַרמען, וואָס מען האָט זיי געקאַנט זען און אַנטפּאַן מיט די הענט... גאָר אַנדערש זיינען געווען די צושטאַנדן ביי די אַראַבער. וואַנדערנדיקע בערוינען, פרייע קינדער פון די ווייטע מדבריות, זיינען זיי ניט געווען פּעסט איינגעוואַרצלט אין אַ באַשטימטן שטח ערד מיט זיין „פּעל“, דעם האַר און באַפּלער, וועלכן מען דאַרף פאַרגיטיקן מיט קרבנות, באַדינען מיט אַלערליי צערעמאָניעס פון אַ שטרענג-פּסטגעשטעלטן קולט. זייער גאָט איז געווען דער גאָט פון די ברייטע ווייטן, פון די שטורמישע זאַמדן, דער גאָט פון די ברענענדיק=הייסע ווינטן, וואָס טראַגט זיך איבער די אומפאַרגענעטע וויסטענישן, דער איינציקער און אומפאַסבאַרער, וואָס האָט ניט קיין בילד און קיין פאַרמען, און שוועבט אַרום ווי דער ברענענדיקער אָטעם פון דעם אומגענדלעכן מדבר... די איבערהיצטע מזרחישע פּאַנטאַזיע פון די דאָזיקע בערוינען=קינדער נייטיקט זיך ניט אין בולטע קאַנקרעטע פאַרמען און בילדער — דאָס וואָרט גופא, דאָס אומפאַסבאַרע, פליסנדיק=באַוועגלעכע און צאַפּלדיק=לעבעדיקע וואָרט — דאָס אַליין פאַקט מיט געוואַלטיקער קראַפּט זייער רייכע פּאַנטאַזיע, ווערט גלייך פאַרקערפּערט אין לעבעדיקע בילדער, אין פילפאַרביקע טעאַטראַ=לישע „פאַרשטעלונגען“...

אַט אויף אזא אופן האָט זיך ביי די אַראַבער געבילדעט אַ אייגנע אַרטיקע דיכטונגס=אַרט, וואָס קיין אַנדער איראַפּעניש פּאַלק פאַרמאָגט זי ניט — די מאַקאַמע. מאַקאַמאַת הייסט אייגנטלעך אַ באַשטימטער מאַרק=פּלאַץ, וווּ מען קומט זיך צונויף די צייט צו פאַרברענגען: מען הערט ניין, מען שמועסט וועגן געזעלשאַפטלעכע ענינים און פּראַגן. מיט דעם זעלבן וואָרט באַצייכנט מען אָבער אויך אַ געוויסע דיכטונגס=אַרט, וואָס פאַרנעמט אַ מיטלשטעלע צווישן עפּאָס און דראַמע, עפּעס אַ מין נאָוועלן=דראַמע, וווּ עס טרעטן אויף צוויי פּערזאָנען, וואָס פירן די גאַנצע צייט אַ צוויי=געשפּרעך (דיאַלאָג): די הויפט=פּערזאָן, וואָס דערציילט וועגן אירע מעשים, נבורות און קונדסישע שטיק, און דער בעל הספור גופא — אַ מין בת=קול, וואָס שטעלט פּראַגן, מאַכט באַמער=

סונגען און דאָרדך ווערט די גאַנצע דערציילונג, ווי אויך די אויפפירונג פון דער הויפטפערזאָן פיל בולטער און לעבעדיקער ¹.

יעדער עפיוזאָד פון דער הויפטפערזאָנס פילפארביקע לעבנספאסירונגען ווערט געשילדערט אין אַ באַזונדערער מאַקאַמע. דער מאַקאַמען-סטיל איז אַ גאַנץ אייגנארטיקער. דער דיאַלאָג ווערט געפירט אין גערייכטער פראָזע; די פראָזאָן זיינען קורץ, פול מיט לעבן און פאָוועגונג, רייך מיט ריטמישע צוזאַמענקלאַנגען. אין גוה פון דער דערציילונג ווערן איינגעפלאַכטן קליינע און גרעסערע שירים מיט איינריימיקע פערזן, וווּ עס ווערט קורץ צוזאַמענגעפאַסט דער תמיצות פון דער דערציילונג, דער פועל יוצא פון דער הויפטפערזאָנס ווילן און המצאה.

תרירים וויציקע מאַקאַמעס מיט זייער הויפטפערזאָן אַבן-סעאיר האָבן שטאַרק אויסגענימען ניט נאָר פיי די אַראַבער, נאָר אויך ביי די יידן אין שפּאַניע. שוין אין דער מיט פונם צוועלפטן יאָרהונדערט האָט אַ יידישער דיכטער שלמה צקל פאַרפאַסט אַ אינטערעסאַנטע מאַקאַמע נאָך חרירים מוסטער. ביי דער נייערער צייט איז די איינציקע קוועלע, וואָס דערמאָנט דעם דיכטער צקל, געווען אַלחריזי, וועלכער דערציילט אין דער דריטער מאַקאַמע פון זיין „תחכמוני“, אַז דער דאָזיקער דיכטער האָט פאַרפאַסט אַ שיינע מאַקאַמע, וואָס הייבט זיך אָן מיט די ווערטער „נאָם אשר בן יהודה“. די מאַקאַמע גופא האָט מען גערעכנט פאַר פאַרלאָרן; נאָר צוריק מיט אַ יאָר זעכציק האָט דער געלערנטער י. ה. שור אַנטדעקט אין אַן אַלטן פּתב-יד אַ מאַקאַמע אונטער דעם קעפל „תחכמוני“, וואָס הייבט זיך אָן מיט די זעלבע ווערטער: „נאָם אשר בן יהודה“. שור האָט זי גלייך אָפּגעדרוקט (החלום, III, 58-154) אָנ-וווינדיק, אַז דאָס איז פלי ספּק צקל פאַרלאָרענע מאַקאַמע ². דעם שרייבער פון די דאָזיקע ציילן איז אָבער געלונגען צו געפינען אין

1 מער פאַריכות זע: קעמפּף, ניכטאַנדאלוישע פּאַעזיע אנדאלוישער דיכ-סער, I, XVI-XVII.

2 קעמפּף (ניכטאַנדאלוישע פּאַעזיע, 6-195) האָט אָבער שוין דעמאָלט אַרויסגעזאָגט זיינע ספּקות, צו די דאָזיקע מאַקאַמע זאָל ווירקלעך זיין די זעלביקע, וועגן וועלכע עס דערמאָנט אַלחריזי. שטיינשניידער האָט אָנגעוויזן (הכנ. איבערז. 851), אַז אין דער מאַקאַמע זיינען ציטירט אַ ספּר פּערזן פון יהודה הלוי, און האָט דערפון געדורגט, אַז איר פאַרפאַסער האָט געלעבט ניט פריער ווי אין דער טיש פונם 12טן יאָרהונדערט. ח. בראַדי איז געגאַנגען נאָך ווייטער (צייטשר. פ. העבר. ביבל. 1900, 56-58) און האָט געוואָלט דערווייזן, אַז די מאַקאַמע איז פאַרפאַסט נאָך אַלחריזי „תחכמוני“. די דאָזיקע השגחה איז אָבער ווייניק באַגרינדעט, וואָרעם בעת מ'פאַרגלייבט די מאַקאַמע „נאָם אשר“ מיט דער 20טער מאַקאַמע אין „תחכמוני“, איז פיל גיכער צו גלויבן, אַז אַלחריזי האָט דאָ נאָכגעמאַכט אַ פּרעמדן אַרטיגאַל, ניט ער האָט געדינט אַלס מוסטער.

אן אלטן מאַנוסקריפט פון הרפכים קאַלעקציע די זעלבע מאַקאַמע, נאָר אַן דעם קעפל „תחבמוני“, און דאָרט ווערט בפירוש אָנגעוויזן, אַז איר פאַרפאַסער איז אבו איוב בן פֿהל¹.

יערנפאלס איז די דאָזיקע מאַקאַמע זייער אינטערעסאַנט לויט דער פֿאָרם. זי אונטערשיידט זיך פון אַלחריים מאַקאַמען מיט דעם, וואָס ס'פֿעלט אין איר די צווייטע פֿערזאָן. די דערציילונג ווערט געפירט אינם נאָמען פון דער הויפט פֿערזאָן גופא, אַשר בן יהודה. די גאַנצע מאַקאַמע טראָגט אַ שאַרף אויסגעפֿרעגטן אַריענטאַלישן כאַראַקטער. דער העלד דערציילט², ווי ער האָט זיינע יִנגע יאָרן פֿאַרבראַכט אויף רייזעס און וואַנדערונגען, אין גיריקן געיעג נאָך נייע אַיינדרוקן און איבער־לעבענישן. בעת ער איז צוריקגעקומען אַהיים, האָבן אים זיינע חברים מיט גרויס שמחה מקבל פנים געווען און פֿאַרבראַכט מיט אים עטלעכע טעג נאָכאַנאַנד אין די סעדער ביי די לוסטיקע וויין־פעכטר. דער יונגער גאַסט, פֿיין מבוסס, שפּרייזט מיט ניט גאַנץ זיכערע טריט פֿאַרביי אַ פּאַלאַץ, וווּ עס געפינט זיך אַ האַרעם. פון דער דערהערט זיך אַ גע־זאַנג פון אַ יונגער פֿרוי. אַנטציקט בלייבט שטיין אונזער העלד. די פרוי באַווייזט זיך אָבער ניט, נאָר פּלוצלינג פּאַלט צו זיינע פּיס אַ פּראַכט־פּולער עפּל און אויף אים — אַ ליבע־דערקלערונג אין צאַרטע שיינע סטראָפּן. דער העלד גייט ווייטער מיטן עפּל אין דער האַנט, ער קאָן אָבער אין דער זיסער פֿרויע־שטימע ניט פֿאַרגעסן, זי קלינגט אַלץ אין זיינע אויערן, רופּט אים צו זיך מיט געבעט. עס ציט אים צוריק צום אָרט, וווּ ער האָט דעם עפּל אויפּגעהויבן, און דאָרט זינגט ער הייסע ליבע־לידער דער אומבאַקאַנטער שיינהייט. ער באַקומט אָבער ניט קיין ענטפֿער. ראָס רייצט נאָך מער אונזער העלד; אַלץ שטורמישער ווערן זיינע ליבע־דערקלערונגען — די שיינהייט וויל זיך אַלץ ניט באַווייזן. פאר צרות דרימלט ער אַיין. באַלד וועקט אים אויף אַ גאַנצע קאַמפּאַניע יונגע מיידלעך מיט דער דערקלערונג, אַז זיי זיינען אין שליוות געקומען פון זיין געליבטער, וואָס איז שטאַרק גערירט פון זיין איבערגעגעבענער ליבע,

1 בלייבט ערשט איצט נאָכן אומערקלערבאַר אַלחריים אָנווייזונג וועגן דעם פֿאַרפאַסער פון דער מאַקאַמע „נאם אַשר בן יהודה“. אין איינס פון די ביידע: אָדער ס'איז צו גלויבן, אַז שלמה צפּל האָט אָנגעשריבן אַ גאַנץ אַנדערע מאַקאַמע, וואָס פּאַנגס זיך אָן מיט די איינגענע ווערשער, אָדער אפשר איז אין אַלחריים שטאַט נאָך די ווע י"ר „גם הוא למד מלאכה וקבל" צופֿעליק אַרויסגעפּאַלן אַ גאַנצער זאַץ. און דער ווייס־יקר זאַץ, וווּ עס ווערט דערציילט וועגן דער מאַקאַמע „נאם אַשר בן יהודה“, איז נאָר נוגע אַן אַנדער פֿאַרפאַסער, ניט שלמה צפּל.

2 דער אָנפאַנג פון דער מאַקאַמע איז אין אונזער מאַנוסקריפט פּולשענדיק־די ווי אין דעם אין „החלוקין" פֿאַרעפנטלעכטן שטאַט.

און שיקט אים א ליבע=בריוו. באלד פירן די מיידלעך אונזער העלד אין א פראכטפולן פאלאץ אריין. פון אלע זייטן הערן זיך וונדער=שיינע נגונים — דאס זינגען עם יונגע דינערינס אונטער דער פאגלייטונג פון די צארטסטע פלי זמר. רייך באפוצטע יונגע מיידלעך קומען אים אנטקעגן און באגריסן אים זייער פריינדלעך. פלוצלינג לויפט אריין מיט גרויס רעש און געפילדער א איש מלחמה מיט א בלויון שווערד אין דער האלט. מיט פעס פאלט ער אן אויף אונזער העלד — ער וויל אים הרגענען דערפאר, וואס יענער האט זיך דערלויבט אריינצודרינגען אין די צניעות=פארבארגענע פרויען=געמעכער, וואס זיינען שטרענג פארבאטן פאר זייטיקע מענטשן. אונזער העלד איז אין טויט=שרעק; דא ווערט ער אָבער עוואָר, און דער צאָרנדיקער איש מלחמה איז א פארשטעלטע יונגע פרוי — דער געליבטערס פעסטע פריינדין. דאס האט זי טאקע די געליבטע גע=שיקט אים צו באגריסן און אונטערהאלטן. באלד באווייזט זיך די געליבטע גופא, נאך דאס פנים באדעקט מיט א שלייער. דער העלד וויל וואס גיכער דערזען דאס שטראלנדיקע געזיכט פון זיין באגערטער; ער רייסט אראפ דעם דעקטוך און — ער דערזעט פאר זיך דאס לאכנדיקע פנים פון איינעם פון זיינע צעך=פריינד, וואס האט מיט אים צוואמען אין די וויין=סעדער פארבראכט. דאס אלץ איז געווען קונדס=שטיק פון זיינע חברים; זיי האבן געוואלט טרייבן א שפאס מיט זייער פריינד, וואס האט געהאט א גרויסע חולשה צו ראמאנטישע פאסירונגען...

דער ערשטער יידישער מאקאמען=דיכטער איז אָבער באלד פאר=געסן געוואָרן — אים האט פארדרענגט דער מער פאגאפטרע און גייסט=רייכער יהודה אלחריוו. אייניקע מעצענאטן, וואס האבן זייער געשעצט אלחריווים טאלענט, האבן אים פארגעלייגט, ער זאל איבערזעצן אויף דער ביבל=שפראך חרירים בארימטע מאקאמען. חריוו איז גלייך דערויף איינ=געגאנגען. עם פילט זיך ווירקלעך א געוויסע קנבות צווישן זיין טאלענט און דעם וויציקן אראפישן מאקאמען=דיכטער. עם איז אים דערפאר אזוי גלענצנדיק געלונגען גובר צו זיין אלע אייגנארטיקע שוועריקייטן פונם ארא=בישן אריגינאל. אלחריווים איבערזעצונג, מחברות איתאל¹ איז אן אמת מיטטערוועק. דער איבערזעצער האט פארשטאנען די קונסט, ווי אזוי איבערצוגיסן מ'זאל פלי דעם בארוישנדיקן וויין פון פאָעזיע און דער

1 די מחברות איתאל זיינען צו אונז נישט הרגענען בשלמות. עם איז פארהאן בלויז איין איינציקער כתב=יד פון דעם דאָזיקן ווערק (אין דער בארימטער אָקסאָרדער ביבלאָטעק), און דער כתב=יד אַנטהאַלט סך=הכל 26 מאַקאַמען פון פּוּשֵׁק. די איבעריקע 24 זיינען פאַרלאָרן געגאַנגען. דעם טאַנטיקרישס האָט פאַרעפּנטלעכט אינס יאָר 1872 דער ענגלענדער פּאָעט סשענערי (Thomas Chenery).

וויין זאל דאך דערביי זיין אראמאט ניט פארלירן. עס איז מיט צו שטוינען, מיט וואס פאר א לייכטיקייט אַלחריזי ניט איבער די איינגטימ־לעכע שיינקייטן פונם אַראַפֿישן אַריגינאַל אין אַ נאַציאָנאַל ייִדישער הלבשה. עס איז גענוג נאָר דורכצולייענען די צוויי לידער, וואָס פּאַזינגען די מאַכט פון די גאַלדענע רענדלעך (דריטע מאַקאַמע) אָדער דעם וויכוח צווישן די דיכטער (דריי־און־צוואַנציקסטע מאַקאַמע), בכדי צו פּאַקומען אַ קלאָרן פּאַגריף וועגן אַלחריזים אומפּאַרגלייכלעכער פּערזן־קונסט.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָט אַלחריזי חרטח געהאַט, וואָס ער האָט אַזוי פיל מי געפּטרט, בכדי איינצופירגערן אין דער העברעיִשער ליטעראַטור דעם אַראַפֿישן דיכטער. „מ'האַט מיך — פּאַקלאַגט ער זיך אין דער הקדמה צו זיין „תּחכּמוּני“ — געצוּוונגען, איך זאַל היטן פרעמדע וויינגערטנער, און מיינ אייגענעם וויינגאַרטן האָב איך פּאַרלאָזן.“ ער האָט, דערציילט ער, געפּילט, אַז אויף אים ליגט דער חוב אויפצולעפּן די העברעיִשע שפּראַך, „בכדי אַלע פעלקער זאָלן זען, אַז אַין דומה לה — קיין שום אַנדער שפּראַך קאָן זיך צו איר ניט גלייכן“.

מיט טרויער געמישט מיט צאַרן רעדט ער וועגן די געבילדעטע יידן פון זיין צייט, וואָס די שיינקייטן פון דער אַראַפֿישער שפּראַך ברענגען זיי אין גרויס התפּעלות, און זייער אייגענע שפּראַך פּאַרלאָזן זיי אינגאַנצן.

זיי טענהן אַלץ: אָרעם איז אונזער שפּראַך, ווייניק אַנטוויקלט איז זי און ניט געהעריק בויגאַם. זיי פּאַגרייבן אָבער ניט, אַז ניט די שפּראַך איז דאָ יטולדיק, נאָר טאַקע זיי גופּא, וואָס קענען ניט און פּאַרשטייען ניט די שפּראַך פון דער ביבל, און ווייסן ניט, ווי אַזוי אויסצוזעצן אירע רייכטימער און שיינקייט¹.

און אַז ער גופּא פּאַרשטייט יא, ווי אויסצוזעצן די רייכטימער און שיינקייטן פון דער העברעיִשער שפּראַך, האָט אַלחריזי גלענצענדיק פּאַוויזן ניט נאָר מיט זיין חרירי־איבערזעצונג, נאָר אויך מיט זיין אייגן פּאַעטיש ווערק, וואָס ס'איז דערשינען פּאַלד נאָך „מחברות איתאל“. אין דעם

1 תּחכּמוּני, 10. עס איז העכסט וואַרשיינלעך, אַז די האַויקע ווערטער זיינען געצויגן ספּעציעל אין דעם פּאַקאַנטן איבערזעצער יהודה אבן תיבון, וואָס האָט זיך באַ־קלאַגט אין דער הקדמה צום „חובות הלבבות“ אויף דער אָרעמקייט פון דער העברעיִשער שפּראַך אין פּאַרגלייך מיט דער אַראַפֿישער. יהודה אבן תיבון איז שוין דעמאָלט געווען פּוים, אַלחריזי איז אָבער געווען זייער שפּאַרק אויסגעבראַכט אויף יענעם זון, שמואל אבן תיבון, וואָס איז שפּאַרף אַרויסגעפּראָכן קעגן אַלחריזים „מורה נבוכים“־איבערזעצונג.

דאזיקן ווערק, די פאָעמע „ענק“ אויס 257 סטראָפּן 1, איז שווער צו דערקענען דעם לוסטיקן און וויציקן מאַקאַמען-איבערזעצער. אלהריווי האָט געשריבן זיין פאָעמע אין דרום-פראַנקרייך פאַר זיין ריזיע קיין ארץ-ישראל. ווי אַ פרומער גאָטספּאַרכטיקער „עולה-גגל“. וואָס לאָזט זיך אין וועג צו די „הייליקע ערטער“ דאָרט תפלה צו טאָן און זיך ריין צו וואַשן פון זינד, איז אויך אונזער דיכטער געווען תשובהדיק געשטימט. דאָס גאַנצע ווערק טראָגט אַן אויסשליסלעך דיאָקטישן כאַראַקטער.

לאָזט אייך ניט — וואָרנט דער דיכטער — פאַרבלענדן דורך די פריידן פון דער וועלט — ווי אין פרימאָרגן דער זילבערוואַלקן אזוי פאַרשווינדן זיי פאַלד. ווי דער בליץ דורכן הימל, אזוי פאַרגייט שיינקייט און לוסט“ 2. „די וועלט איז דער ים, און אויף זיין קליין שיפּעלע טראָגט זיך דער מענטש, פון דער צייט געטריבן; און אים אַנטקעגן, מיט אַ ווייט צעשפּרייזטן מויל, איילט דער לויטן — דער טויט“ 3. „ווי נאַריש דער מענטש איז מיט זיין שטאַלצער פּראַכט: היינט איז ער אויף דער שפיץ פון גלאַנץ און מאַכט — מאָרגן ליגט ער שוין אין שטויב געטראָטן. פאַר וועמען ערשט נעכטן די וועלט האָט געציטערט — היינט ווערט ער שוין אויף שטאַנגען געטראָגן. היינט גלענצן די פירשטן אין די שענסטע פאַלאַצן — מאָרגן שוין פוילן זיי אין פינסטערע קברים“ 4. „אַט איז דער מענטש אין סאַמעט און זיידנס געצירט, און אויף העלפאַנד-ביין איז זיין געלעגער, — מאָרגן ליגט ער שוין אונטער דערנער באַגראָבן“ 5. „פאַרגעס ניט, דו מענטש, די ערד איז דיין מוטער — און פאַלד מוזטו אין איר שוים אומקערן“ 6; „פאַרגעסט ניט אין גערעכטיקייט, יושר! געדענקט: געציילט איז יעדע מינוט און קורץ איז דאָס לעבן, זאָלן ניט די טעכטער פון נאַרישער גאווה זייערע הערצער פאַרפירן — וויילט די צנועישע קינדער פון צדק און חסד“ 7. „פאַרגעסט ניט, אַז נאָר ווער ס'דער-ווייטערט זיך פון די תּאוות העולם — דער וועט געניסן פון אייביקן לעבן“ 8.

1 געשריבן ווי משה אבן עזרא „תּרשיש“ אין דער „סערושנים“-פּאַרס. דעם „ענק“ האָב צום ערשטן געדרוקט ח. בּדאָדי אין „זכרון לאַברהם“, 1908, 309-356.

2 כל בחמד תבל ענן בוקר וכל הודה ווי יפיה כּבֶּקֶת עת בּרק.

3 סטראָפּן 133 אין 149.

4 סטראָפּן, 30, 43, 167.

5 אשר ילביש לבוש רקמה ושכב בערש שן ועשה לו ובר דָר
הלא יזכור בעת ירד שאולה ושם ירקב ויעלה קוץ ודרדר.

6 בן איש, דעה כי אבך תבל וחיש השוב וגם תשכב בחיק הורתך.

7 סטראָפּע 174.

8 סטראָפּן 123, 131.

און דער דיכטער גופא ווענדט זיך מיט הכנעה צו גאָט, און איז זיך מודה ומתודה אויף זיינע זינד. זיין איינציקע האָפענונג איז די תפלה, די הייסע האַרציקע תפלה — זי רייניקט דעם מענטשן, זי וואָשט אָפּ זיינע זינד, דערהויב, דו קינד פון פאַרשטאַנד, דיין תפלה צו גאָט; ווי טאָג, אזוי נאַכט טו בעטן פאַר אים, דאַן וועסטו ווערן באַוויליקט, און הסדר אין זיינע אויגן געפינען¹ 1, „ווי גליקלעך זיינען די, וואָס זיינען זיך מקריב פון גאָטס נאָמען וועגן — זיסער פון פידל־געזאַנג קלינגט זייער נאָמען און לויב!“², „אויך איך, מיין גאָט, בין גרייט פאַר דיין הייליק וואָרט דעם בעכער פון צער אויסצוטרינקען“³.

ניט אָבער אינם „ענק“ האָט זיך אַנפּלעקט אין זיין גאַנצן גלאַנץ אַלחוריוס טאַלאַנט, ניט מיט דער פּאָעזיע האָט ער זיך קונה שם געווען און אויף שפּעטערדיקע דורות איינגעקריצט זיין נאָמען אין דער געשיכטע פון דער העברעישער ליטעראַטור. מיר האָבן שוין פריער אָנגעוויזן, אז אַלחוריו האָט זיך, ווי שלמה גבירול בשעתו, גערעכנט פאַרן אמתו גואל פון דער העברעישער שפּראַך. ער האָט, דערציילט דער דיכטער, ניט געקאָנט צווען, ווי הָגַר נעבוירט שיינע קינדער און שָׁרָה בלייבט אַן עקרה“. ער האָט דערפאַר פעסט באַשלאָסן זיך „אַנצונעמען“ פאַר דער ביב־שפּראַך, באַוווּיזן בפּועל, אז מען קאָן אויך אויף איר מיט דער זעלבער לייכטקייט, ווי אויף דער אַראַבישער שפּראַך, דיכטן און שאַפן אויף וואָס פאַר אַ טעמע מען וויל. ניט נאָר וועגן גאָט־זאַכן, וועגן הייליקע און הויכע ענינים, נאָר אויך וועגן דעם וואָכעדיקן און פשוטן; ניט נאָר מוסר זאָגן, נייערט אויך שפּאַס טרייבן, לאַכן און שפּאַטן און פריילעך מאַכן דעם עולם. צו דעם צוועק האָט ער געשאַפן (אין כּישך 1214—1218) זיין באַרימטע זאַמלונג פון פּופציק מאַקאַמען „תּחכּמוּני“, נאָכן מוסטער פון חרירים מאַקאַמען. דאָס דאָזיקע ווערק, וואָס באַצוועקט, לויט דער דערקלערונג פונם פאַרפאַסער גופא, „צו אַמוזירן און אונטערהאַלטן דעם איינגעכאַטערטן עולם“, פאַרנעמט מיט רעכט אַ חשובן פּלאַץ אין דער געשיכטע פון דער העב־רעישער ליטעראַטור. אין דעם „תּחכּמוּני“ פאַרלאָזט די העברעישע בת־השירה, די געטיין פון געזאַנג, די עולמות העליונים, די הויכע הויכ־לישע פּאַלאַצן, און לאָזט זיך מוטיק אַראַפּ, מיט אַ שטיפּעדישן שמייבל

1 ילד שכל עריך אַל אַל הפלה והפל יום וליל נגדו תחנת
ואולי המצאה הסדר בעיניו ותהיה לך כמט רגע תינתה.

2 הסובלים צרות עליו דת אל יקר בעיניו עד מאוד דמם.
כבוד תהלותם ינגן מאליו בסוב המעשים דמם.

3 ספרצאט 92.

אויף די ליפן, אין דער נידער, אין די רעשיקע געמארקן פונם לעפן. די העברעישע שפראך הערט אויף צו זיין דער אויסשליסלעכער שליח פון דערהייבענע געדאנקען און שטארקע געפילן, פון פאטעטישע שבחים און הארציקע תפילות, נאר אויך פון גאנץ וואכעדיקע, אלטעגלעכע ענינים, די "הייליקע" שפראך פון לויטער שבת און יום-טוב איז אויך געווארן א פשוטע, וואכעדיקע שפראך... דער העלד פונם ראמאן, *הַכֵּר הַקָּנִי*, צוואמען מיט זיין חבר, וואָס דערציילט און באקאנט דעם לעזער מיט קננים אלע אויפטוען און שפיצן — *הִיכָן האורח*, זיי ביידע לאָזט דער דיכטער וואנדערן פון אָרט צו אָרט. זיי זיינען אויס אומעטום: אין צניעות-פארבארגענע הייליקטימער, און אויף אלע רוישנדיקע מאַרק-פלעצער, אין אלע גאסן און הינטער-געסלעך; באַגעגענען זיך מיט אלע מיני מענטשן און באַשעפענישן, און אלץ איז אין שנעלער באַוועגונג; ווי אין אַ קאלידאָקאָפּ אַנטפלעקט זיך עס ראַש און שנעל פאַר דעם לעזערס אויג אין די גרעלסטע פארבן און אין די אומדערווארטסטע גרופירונגען...

דערפאר איז אויך דער סטיל פון, תחכמוני" אזוי בינט-פארשיידנ-ארטיק. אָט איז דער דיכטער פאטעטיש-ערנסט: ער זאָגט מוסר, ברשנט וועגן מאַראַל און עטיק (אין דער צווייטער מאַקאָמע), פארפאַסט תהלות ותשבחות פון דעם פורא עולם בכור וועגן (מאַקאָמע פופצן); אויף די חורבות פון ירושלים באַוויינט ער דעם טרויעריקן גורל פון ציון (מאַ-קאָמע 28 און דאָס ליד, "שלום לעיר שלום" אין דער לעצטער מאַקאָמע); אויף די זכרים פון יחזקאל הנביא און עזרא הסופר זאָגט ער ערנסטע קינול (מאַקאָמע 35 און 50); ער גיט איבער אַ רעליגיעזן וויכוח צווישן דעם גאָטספּאַרדכטיקן, מאַכין" און דעם אַפיקורס דעם, "כין" (מאַקאָמע 17) און באַזינגט אין באַגייסטערטע לידער די גרויסע יידישע דיכטער פון שפּאַניע (מאַקאָמע 3 און 18), און פּלוצלינג ווערט דער ערנסטער דיכטער נעלם, און איר דערוועט פאַר זיך דעם לייכטזיניקן קונדס און דעם פּריילעכן שפּאַסכאַכער, מיט אַ געלעכטערל דערציילט ער אייך אַ גאַנץ קאַבישע מעשה וועגן אַ פּויער מיט אַ האָן (מאַקאָמע 10), וועגן די אויפטוען פון אַ שאַרלאַטאַן אַ דאָקטאָר (מאַקאָמע 30), וועגן אַ נאַריש-גאווהדיקן סוהר (מאַקאָמע 34), וועגן דער ווילדער התנהגות פון אַ פּאַר-ליבטן שוטה (מאַקאָמע 48) און וועגן די שפיצלעך פון זיבן יפת-תוארם (מאַקאָמע 20), אַלחריזי שיט מיט וויזיקע רעטענישן און קלאַז-קשיות (מאַקאָמע 36 און 44), מיט לוסטיקע אַנעקדאָטן (מאַקאָמע 35) און אלע מיני עפיגראַמען און שטעכווערטלעך (מאַקאָמע 37 און 48), אַן אויסגע-צייכנטער דיאַלעקטיקער, האָט אַלחריזי לייב צו באַשרייבן לאַנגע היציקע

וויכוהים, ווו יעדער צד פלייסט זיך צו דערווייזן, אז גרעסערס פון אים איז נאָר אויף דער וועלט ניטאָ: דער טאָג שפּאַרט זיך מיט דער נאַכט (מאַקאַמע 39), דער מאַן מיט דער פּרוי (מאַקאַמע 41), די יבשה מיטן ים (מאַקאַמע 43), נדיבות און קמצנות (מאַקאַמע 42), דאָס שווערד מיט דער פּען (מאַקאַמע 40).

א קינד פונם געבענטשטן דרום-לאַנד, איז דער דיכטער פאַרליבט אין דער נאַטור, אין שיינקייט און אין לעבנסלוסט. ער באַזינגט די פּראַכט פון די שפּאַנישע סעדער, די שיינקייט פון די דופטנדיקע שלאַנקע ביימער, וואָס אונטער זייער שאַטן פרייט זיך די יוגנט אין טאַנץ און געזאַנג (מאַקאַמע 49). מיט התפעלות דערציילט ער, ווי שטאַרק ער איז פאַר-ליבט אין די רייזנדיקע טעכטער פון פּנהן און אין די פּאַלשע, באַשיפורנדיקע טעכטער פון ווינשטאַק. „איך — באַקלאַגט זיך דער דיכטער — האָב מיך דער ווינשטאַקס טאַכטער אָנפאַרטרויט, און זי — ווי אַ שלאַנג האָט זי איר פּאַלשקייט באַוויזן. איך האָב איר מיין ליבע דערקלערט, און זי צאָלט מיט פאַרראַט און באַטראַג — מיין שכל, מיין נשמה, האָט זי ביי זיך באַהאַלטן. איך האָב זי מיט ליבע אונטער מיין האַרצן געוואַרעמט — און זי שפּרינגט אין דער הייך און באַרויבט אויך מיין קאַפּ“¹. ניט לאַנג איז זיך אָבער דער דיכטער מתרעם אויף דער פּאַלשער ווינשטאַקס-טאַכטער: „ליבער פריינד! אינם שאַטן פון בשמים-סעדער, אונטער די לאַרבער-און רויזן-קרענץ לאַמיר טרינקען און לוסטיק זיין. דעם פישוף פון דעם ווינשטאַקס טאַכטער קאָן קיינער ניט ביישטיין, און וואָס עלטער זי ווערט אין יאָרן — אַלץ יינגער און חוצפישער ווערט דאָס געלעכטער, וואָס זי טוט געבאָרן. ביים וועלט-באַשעפּער ווערן טויזנט יאָר פאַר איין טאָג גערעכנט, און אַ יאָר — פלוז איין אויגנבליק; ווי וואַלט איך געוואַלט דעם בורא עולמס אַ גאַנץ יאָר דורכלעבן און טרינקען אָן אויפהער דעם זאַפטיקן בעכער פונם באַרוישנדיקן וויין“².

און זייער כאַראַקטעריסטיש איז פאַר אונזער דיכטער, וואָס אין דעם וויכוה צווישן דער נשמה, דעם גוף, דעם שכל און יצר-הרע, ווענדט זיך דער לעצטער צו דער נשמה: „פריי זיך איידער דו מוזט דיין ווייזונג פאַרלאָזן! גענים פונם לעבנס-בעכער, איידער דו מוזט מיט דער וועלט זיך שיידן. איבער אַלע באַשעפענישן האָט דער בורא זיין גנאָד און ברכה אויסגעגאַסן — טאָ נעם אויך דו דיין חלק געשווינד!“³.

1 תחבובי, 401-402.

2 דאָרטן, 427.

3 שְׁמַי בְּרָקִים מְנַחֵם מְצָאִי — גִּילִי בְּאֵיר בְּרָקִים אֲשֶׁר תִּלְכְּחִי
הָאֵל עָלֵי כָל מְפֹרָאִים בְּתִלְוֹת — סִיבֵי וְלֵבָן אֲשֶׁרֵי תִלְכְּחִי קְהִי (י. 142).

דער אָריגינעלסטער שטריך אין אַלחריזם שאַפן איז זיין הומאַר.
 דער זשאַנר, וואָס אַברהם אבן עזרא האָט געפרוווט אַיינברענגערן אין
 דער העברעישער ליטעראַטור, האָט ביי אַלחריזם דערגרייכט אַ גאַנץ
 הויכע מדרגה פון שלמות. זיינע ווייץ-לידער וועגן דעם פּלוי און דער
 מערושק (מאַקאַמע 4) און וועגן דער העסלעכער פּרוי (מאַקאַמע 6)
 זיינען אמתע קונסט-ווערק אויף דעם געביט 1. אַלחריזם איז ממש פאַר-
 ליבט אין דעם קאָמישן, ער איז אַ ווונדער-מייסטער פון וויציקע שפּיל-
 ווערטער, ער איז דער שפּורדליקער קוואַל פון פּריילעכן געלעכטער.
 ניט זעלבן ווערט אָבער זיין געלעכטער גיפטיק און בייסנדיק, און די
 שפּיציקע שפּילווערטער ווערן מגולגל אין פּינלשאַרפע פאַמפלעטן און
 גאַליקע עפּיגראַמען 2. באַזונדערס רייך מיט זיי איז די לעצטע, די
 פּופציקסטע מאַקאַמע. דעם דיכטערס סאַטירע שטראַפּט מיט איר רוט
 די פּרומאַקעס, די עיוו צבועם 8, די מאַראַליש אויסגעלאַסענע און
 גייסטיק נישטיקע 4, און מער פון אַלע — די קמצנים. אָט די אַלע, וואָס
 האָבן מיט פּטול געקוקט אויף דעם דיכטער, דעם נע-וונדניק, און ניט
 געוואַלט אים שטיצן אין דער נויט — האָט ער צום שאַנד-סלופ גע-
 שטעלט מיט זיינע בייסנדיקע פאַמפלעטן 5. באַזונדערס שטרענג און אָן
 רחמנות איז ער זיך נוקם אין איין קמצן, אַ דאָקטאָר פון דמשק. דער
 גיפטיקער פאַמפלעט, אין וועלכן דער שלים-מולדיקער אַרצט ווערט אויף
 לאַנגע דורות אזוי גרויזאָם געמשפּט, פאַרענדיקט זיך מיט פּאַלגנדיקער
 סטראַפּע: „לאַנג האָט די קמצנות איבער דער וועלט געפלאַגנדישעט ביז
 זי האָט אין זיין האַרץ איר זיסע רו געפונען. וואַלט זיין האַרץ דעם
 ים-סוף באַרירט — וואַלטן גלייך זיינע געוויסער פאַרטריקנט געוואָרן;
 די רייכסטע קוואַלן — אין שטיין פאַרגליווערט. וואַלט זיין פּוס דעם
 געפּענטשטן חרמון באַרירן — וויסטער וואַלט דער חרמון געוואָרן פון
 די פאַרשאַלטענע גלכע-שפּיצן. אויסגעברענט ווערן דורך זיין טריט אַלע
 גראָזן און געוויקסן, זיין אָטעם טויט אַלץ, וואָס ס'שפּראַצט און ס'לעבט 6.“

1 די דאָזיקע לידער זיינען איבערגעזעצט אויף אייניקע אייראָפּעיִשע שפּראַכן.
 קעמפּף האָט איבערגעזעצט אויף דייַטש אַ באַדייטנדיקן טייל פּינס „תּחנמוני“.
 2 זי, צום ביישפּיל, די 46טע מאַקאַמע.
 3 דאָרטן, 412.
 4 דאָרטן, 429.
 5 דאָרטן, 409, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 406, 453, 456.
 6 דאָרטן, ז. 360. טיפּיש איז אויך אין דער הינזיכט אַלחריזם אָן אַנדער
 פאַמפלעט, וואָס הייבט זיך אָן מיט פּאַלגנדיקער סטראַפּע:
 יְלִיד זָלוּת, אַחֲרֵי נְבִלּוּת וְכִילּוּת
 אֲשֶׁר כָּל הַנְּבִלּוּת נִקְבְּצוּ בוֹ.

אלחריוו, דער וואַנדערנדיקער זינגער, דער קונדסישער שפּאַס-מאַכער און פּריילעכער מייסטער פון לוסטיקע מעשהלעך און וויציקע אַנעקדאָטן — רעדט מיט יראת הכבוד און גרויס התפעלות וועגן דער דעהייבענער ראָלע און גרויסן באַדייט פונם גאַט-געבענטשטן דיכטער. מיט שטאַלץ רעדט ער אויך וועגן זיך גופא, וועגן דער גרויסער מאַכט, מיט וועלכער די בת-השירה האָט אים באַגנעדיקט. דורך מײן לויב — דער-קלערט דער דיכטער — ווערן די נידעריקע דערהייבן, די מעכטיקע און שטאַלצע צעשמעטערט מײן וואָרט¹. 1. טוט מײן מעכטיק ליד ערטענען — מאַכט עס ציטערן דעם גאַנצן דור?². 2. ווי היינע בשעתו דערקלערט, אַז קעגן דעם דיכטערס שטרענגן משפט קאָן שוין קײן גאַט, קײן גואל מער ניט העלפן³, אַזוי איז שוין דער מיטלאַלטערלעכער אַלחריוו זיכער געווען, אַז מיט זיינע לידער מאַכט ער מענטשן אומשטערבלעך, און איינע פון זיינע מאַקאַמען פאַרענדיקט זיך מיט אַזוינע פאַטעטישע סטראָפּן: „זייערע נעמען האָב איך אין מײן בוך אַרײנגעטראָגן. מײן אייזערנער גריפל האָט זיי אײנגעקריצט אויף אייביקע צײטן; זאָלן שפּעטערע דורות וויסן זייערע מעשים, וועלכע איך האָב פאַרשריבן“⁴.

ווי אַן אמתער אַריסטאָקראַט פון גײסט און וויסן, דערקלערט אונזער דיכטער מיט גדלות: „נאָר פאַר קלוגע און פאַרשטענדיקע לאָז הערן דיין ליד, ניט אָבער פאַר טעכפּע נאַראַנים — זיי וועלן עס מיט שפּאַט באַשפּײען. פאַר לומפיקע הינט שפּרײט ניט דייע טייערע פּערל — זיי וועלן עס מיט די פּיס צעטרעטן!“⁵.

אין אַלחריוו'ס מאַקאַמען טרעטן אָפט אַרויס פאַרשיידענע דיכטער, וואָס פירן, לויט דעם מיטלאַלטערלעכן שטייגער, אַ געוועט מיט לידער און געזאַנגען. יעדער פּלייסט זיך בייצוקומען אַלע אַנדערע מיט דער מאַכט פון זײן געזאַנג, דערווייזן, אַז ער איז דער גרעסטער מייסטער אין דיכטקונסט. איינער פון די דאָזיקע זינגער דערקלערט: „דער קוואַל

1 בְּתִלְלוּ אֲרוֹכִים הַשָּׁלִים - יבְלִשׁוּנִי אַנְבַּע ראש נְאוּנִים (תחכמוני, 236).

2 אֲנִי אַחֲרַיִשׁ, וְגַת שִׁירִי וְדָבָר - וְסֵן נִרְעִישׁ בִּירוֹ תִתְנַקֵּה (דארטן, 424).

3 זע די לעצטע סטראָפּן פון היינעס פּאַעמע „דייטשלאַנד“.

4 תחכמוני, 369.

5 וְזִכְרִתִּי בְסִפְרֵי אֶת שְׁמוֹתָם - וְשִׁמְתִים בּוֹ בְּעַם כְּרָנְלִי תִצְיִבִים

לְבַשְׁן יִחְזוּ דֹר אַתְרוֹן אֶת - שְׁעֲלִיתָם תְּלֵא תֵנָם כְּתוֹבִים.

דארטן, 449.

6 תִּשְׁרֵף שִׁירָהָ לְאֵשׁ תִּכְמִים - וְלֹא לְאֵשׁ סְקָלִים, תִּחְמִסוּהָ.

7 וְאִם תִּשְׁלִיךְ לָךְ אֶבֶן אִבֵּן וְקָרָה - לְכַנְלִי תִּסְלְכִים, יִתְקַסֶּהָ.

פון מיינע לידער — אין מיין הארץ איז ער באהאלטן... די פאר-
 בארגענע ווערטער=אוצרות און די איי=קאלטע געדאנקען=שפיזן שמעלץ
 איך צוזאמען אין דעם פלאם פון מיין נשמה¹.

אלחריזי גופא קאן דאס אָבער ניט זאָגן וועגן אַלע זיינע לידער.
 עס איז ניט שווער ביי אים צו געפינען פיל סטראָפּן און לידער, וואָס
 זיינען פּלל ניט „געשמאַלצן אינם פּלאַם פון זיין נשמה“, און געבאָרן
 האָט זיי ניט „דער קוואַל“, וואָס איז אין האַרצן באַהאַלטן, נאָר פּשוט
 דער וונטש פּריילעך צו מאַכן דעם עולם, באַוויון זיין בריהשקייט אין
 גראַכען=מאַכן, פּלענרן דעם לעזער מיט קונציקע שפּיל=שטיק. אָט צו די
 דאָזיקע קונצן=שטיק געהערן די סטראָפּן, וווּ יעדער פּערז איז צונויפגע-
 שטעלט פון דריי פאַרשיידענע שפּראַך (מאַקאַמע 11), אָדער די פּערז, וואָס
 זיינען אויסגעשטעלט נאָכן סדר פונם אַלף בית (מאַקאַמע 33) א.א.וו.

אַלס דיכטער קאָן זיך אַלחריזי בלי=ספּק ניט גלייכן צו דעם גרויסן
 „דריי=געשטערן“ פונם פּריערדיקן דור. ער גופא האָט כּערערע מאָל
 אונטערגעשטריכן, אָז ער איז בלויו אָן עפיגאָן, וואָס האָט זיך באַוויון
 אין דער צייט, ווען די זון פון דער העברעיִשער פּאַעזיע נייגט זיך שוין
 צום אונטערגיין (וצל המעלות השיב לאחור, „אחרי היום מאור רד“).
 דאָך איז זיין באַדייט געוויס ניט קלענער פון יענע גרויסע דיכטער,
 בנוגע צום שאַפּן און פאַרפּולקומען די פּאַעטישע פּאַרמען, אינם באַ-
 רייכערן די שפּראַך. ערשט אונטער אַלחריזים טאַלענטפּולער פּעדער האָט
 דערגרייכט די העכסטע שטופּע פון שלמות דער אייגנאַרטיקער מאָזאַישער,
 אַזוי גערופענער „מוסיוו=סטיל“, וואָס האָט געשפּילט אַזאָ געוואַלטיקע
 ראַלע אין דער העברעיִשער ליטעראַטור.

בעת מען פּרוּווט אָפּשאַצן די היסטאָרישע ראַלע פונם מוסיוו=סטיל
 אין דער העברעיִשער ליטעראַטור, דאַרף מען נעמען אין באַטראַכט, אָז
 אויך די אַלטע גריכן פּלעגן אָפּט זיך באַנוצן מיט ציטאַטן און פּערזן
 פון האַמערס ווערק, בכדי צו דערגרייכן אומדערוואַרטע עפעקטן, קונציקע
 וואָרט=שפּילן. נאָך דעם זעלביקן מוסטער האָבן אויך די אַראַבער זיך
 באַנוצט מיטן מוסיוו=סטיל: זיי פּלעגן איינפּלעכטן אין זייערע ווערק
 גאַנצע פּסוקים פונם קאָראַן, וואָס האָבן אייגנטלעך קיין שום שייכות
 ניט געהאַט צום ענין; נאָר דורך איבערשטעלן אָדער פאַרבייטן אַ וואָרט,

¹ תּחבּוּת, 162 :

דָּקוּר הַשִּׁיר קָלְפִי תּוֹצְאוֹתַי...

בְּכַר קָלְפִי בְּאוֹצְרוֹת קִיּוֹן וְנִתְיוֹ - וְנִתְיָד אִשׁ לְקָפִי קוֹשְׁאוֹתַי.

א טאָל נאָר דורך ענדערן דעם כראָפּ פון וואָרט, באַקומט דער זאָג גאָר אַ גאַנצן אומדערוואַרטן, ניט זעלטן אַ ממש קאָמישן זין. ווי די אַראַבער דעם קאַראַן, אזוי האָבן די יידן אין ענלעכע פּאַלן באַנוצט די ביבל. עס וואָלט אָבער געווען אַ טעות צו מיינען, אז די יידן טוען דאָ פּשוט נאָך די אַראַבער. שוין דער אַלטער פּראַנץ דעליטש האָט פּאַרשטאַנען, אז אין דער העברעישער ליטעראַטור אין דער מוסיוו-סטיל ניט בלויז אַ קונץ=שפּיל, ווי ביי די אַראַבער, נאָר זייער אַ וויכטיק שאַפּונגס=מיטל¹. די שפּראַך=באַרשער פון דער נייערער צייט האָבן אזוי בולט אַרויסגעזאָגט דעם קלאָרן אמת, אז די שפּראַך, דעם מענטשנס וואָרט איז ניט בלויז אַ מין שיפּר פון לויטער צייכן, ניט נאָר אַ פּשוט מיטל אויבצודריקן דעם געדאַנק. נאָר מיט דער קראַפט פונם וואָרט — ווייזט אָן דער פּילאָזאָפּיש דענקענדיקער איטאַליע=נישער קריטיקער בענעדעטאָ קראַטשע — ווערן דעם מענטשנס געפּילן און איינדרוקן נתעלה אויס דעם טונקעלן געביט פון דעם מענטשנס פּסיכיק צו דער ליכטיקער כּמשלה פונם קלאָרן באַפאַכטונגס=גייסט².

ערשט אונזער דור — דערקלערט דער באַוואוסטער רוסישער גע=לערנטער פּאַטעבניאָ — האָט געמאַכט די אַנטדעקונג, אז די שפּראַך קאָנען נאָר דערפאַר באַנוצט ווערן אַלס צייכן, וואָס דריקן אויס דעם געדאַנק, ווייל זיי זיינען עס דאָך די פּלי מכשירים, מיט וועמעס הילף עס ווערן אומגעאַרבעט און ניי באַשאַפּן די התהלהדיקע, די נאָך פּאַר=שפּראַכיקע עלעמענטן פונם געדאַנק. דערפאַר טאַקע קאָנען אין דער הינזיכט די שפּראַכן באַטראַכט ווערן אַלס מיטל, וואָס באַשאַפּן (ניט נאָר דריקן אויס י.צ.) דעם געדאַנק... די שפּראַך קאָן מען פאַר=גלייכן צום מענטשנס ראַיה: די מינדסטע ענדערונג אינם בוי פונם אויג איז גלייך גורם גאַנץ אַנדערע בילדער און עמפּינדונגען, וואָס דער מענטש איז תּופּס... אויף אַן ענלעכן אופן שאַבט אויך יעדער פּרט, יעדע קלייניקייט אינם בוי פון דער שפּראַך, גאָר אָן אונזער באַוואוסטזיין און רצון, נייעגרופּירונגען אין די יסודות, פון וועלכע דער געדאַנק ווערט געבויט³. בעת אָבער מיר באַטראַכטן די שפּראַכן אַלס באַזונדערע, גאַנץ פאַרשיידענע סיסטעמען פון דענקונגס=שטייגער, מוז מען דערביי אויך

1 פּראַנץ דעליטש, צור געשיכטע דער יודישען פּאַעזיע, 165: „ואם יודישע כּוסיוו איבם קיין שפּיעל, עס איבם איינע נאַציאָנאַל=געזאַנדערהייט דעם ספּילעס; איינע נאַנצע נאַציאָן אָבער פּפּלעגט נישט צו שפּיעלען; איהר ספּיל איבם דאָס שפּיעלענדיג איהרעם לעבענס, דער אויסדרוק איהרעס כאַראַקטערס“.

2 עספּעטיק, 1920, 11 (מיר ציטירן לויט דער רוסישער איבערזעצונג).

3 А. Потебня, Язык и народность (Вѣстн. Европы, 1895, IX, 11—12) 3

געדענקען, אז דאָס וואָרט איז נישט תמיד דער ריכטיקער און געטרייער שליה, וואָס אַרבעט איבער אונזערע שפּירונגען און עמפּירונגען אינם אַפּיעקט און טרעגער פון אונזער וויסן און באַגרייפן. דאָס וואָרט איז פשוט ניט פּכה איבערצוגעבן בשלמות דעם צווייטן מענטשן אונזער אינעווייניקסטע, אינטימע וועלט, דאָס וואָרט — זאָגט פּאָטעבניאָ — דריקט אויס ניט דעם געדאַנק גופא, נאָר דעם אַפּבילר, דעם שאַטן פונם געדאַנק. ווערטער — דאָס זיינען סימבאָלן און פילדער, מיט וועלכע איין מענטש וויל ווירקן אויפן צווייטן, וויל אין יענעם אַרויסרופן באַשטימטע געדאַנקען און שטימונגען. בשלמות געלינגט עס אָבער דעם מענטשן קיין מאָל ניט דעם דאָזיקן ציל צו דערגרייכן; די נייע וועלט, וואָס דער מענטש וויל, לויט פּאָטעבניאָס אויסדרוק, באַשאַפן מיט דער הילף פונם וואָרט, באַפּרידיקט קיין מאָל ניט דעם מענטשן, קאָן אים ניט באַפּרידיקן, וואָרן — ווי אומבאַהאַלפן איז דאָס וואָרט.

אָט די דאָזיקע, וואָרט=ווייען, די מאַכטלאָזיקייט פונם וואָרט בשלמות איבערצוגעבן דעם צווייטן דעם מענטשנס געדאַנקען און געפילן, שטייגט נאָך אומגעהייער, ווען דאָס וואָרט איז ניט קיין לעבעדיקס וואָרט, און ווען אין איין און דעמזעלביקן מענטשן ראַנגלען זיך פאַרשיידענע סיסטעמען פון דענקונגס=שטייגער, דאָס הייסט: ווען פאַרשיידענע געביטן פונם מענטשנס גייסטיקן לעבן זיינען פאַרבונדן מיט באַזונדערע שפּראַכן. די העברעיִשע דיכטער האָבן געמוזט נוכר זיין ניט נאָר די שטייפּע בענדער פון דער אַראַבישער מעטריק, נאָר געהאַט אויסצושטיין גלייך מיט אַלע אַנדערע אמתע קינסטלער די, וואָרט=ווייען, די שפּראַכע אומצופּרידנדיקייט מיט דער, שטומקייט און פאַרבלאָזיקייט פונם וואָרטלעבן פילד. די הויפטשוועריקייט איז נאָך באַשטאַנען אין דעם, וואָס די שפּראַך, אויף וועלכער די מיטלאַטערלעכע יידישע דיכטער האָבן געשאַפן, איז ניט געווען זייער מוטערשפּראַך, ניט געווען די שפּראַך פון דער שול און אַלטעגלעכע לעבן. ניט אויף דער ביבל=שפּראַך האָבן די יידישע דיכטער זייערע חלומות געזען, ניט אויף איר האָט זיי אין די קינדער=זאָרן די מוטער מיט אירע לידער איינגעוויגט... און דאָך איז די העברעיִשע שפּראַך פאַר אונזערע מיטלאַטערלעכע דיכטער פּלל ניט געווען קיין טויטע, אַפּגעשטאַרבענע שפּראַך. דאָס איז דאָך געווען די שפּראַך פון דער ביבל, וואָס האָט שטענדיק געלעבט אינם פּאָלקס=באַוווסטזיין און איז שטענדיק געווען דער גרונט=יסוד פון דער נאַציאָנאַלער קולטור און וועלטאַנשוואַונג. די ביבלישע פילדער און אויסדריקן, די זינים און געזעצן, מעשיות און דערציילונגען — האָבן געלעבט און געוועלטיקט אינם באַוווסטזיין פונם קיבוץ, די אַלע ביבלישע פּערזענלעכע=

קייטן און זייערע מעשים האָבן ניט געהערט פֿלויז דעם היסטאָרישן עבר — דאָס זיינען געווען לעבעדיקע, רעאַלע מענטשן, וואָס יעדער ייד האָט פֿון קינדווייז אָן געלעבט אין זייער סביבה, געאַטעמט זייער לופט. אברהם אבינו און די מוטער רחל, די בני יעקב און די בנות צלפחד, אפילו עוג מלך הבשן און בלק בן צפור — אַלע זיינען זיי געווען אייגענע, גוט באַקאַנטע פֿאַרשוּנען. זייערע רייד, זייערע מעשים זיינען געווען אַ שטיק ייִדישער לעבנס־שטייגער; דאָס חדר־יינגל האָט זיי אפילו אין חלום געזען...

און די ייִדישע מיטלאַלטערלעכע דיכטער האָבן מיט גרויס קונציקייט אויסגענוצט ביי זייער שאַפֿן אַט די אוצרות פֿון ביבלישע סימבאָלן, פֿילדער, אויסדריקן און שפּריכן, אגדות און משלים, וואָס האָבן געלעבט אינם פֿאַלקספֿאַווסטוויין. מיט אַ קורצן ביפֿלישן זאָן אָדער אויסדרוק, מיט אַ פֿלויז רמז אויף אַ ביבלישער פֿערזאָן אָדער מעשה, הפֿלל — מיט די קאַרגסטע און עקאָנאָמישסטע מיטלען, פֿלעגט דעם ייִדישן קינסטלער גאַנץ אַפֿט געלינגען צו דערגרייכן די גלענצנסטע עפעקטן, ארויסצורופן אינם לעזער אומפֿאַרגעסלעך בולטע פֿילדער, פֿילפֿאַרביקע און שאַרפע איינדריקן. און עקאָנאָמיע אין מיטלען, דער סוד הצמצום און קמצנות אין ווערטער און אויסדריקן — דאָס איז דאָך דער אמתער פֿרווושטיין פֿון אמתער קונסט...

יהודה הלוי, למשל, וויל אויסדריקן זיין גרויס באַדויערן, וואָס זיין פֿריינד, דער הויך־געבילדעטער אין באַ־אַפֿטער דיכטער, משה אבן עזרא, מוז נע־ונד זיין אין אַ פֿרעמד־פֿאַרווילדעט לאַנד. דאָס דאָזיקע געפֿיל גיט ער גלענצנדיק איבער אין ווונדער־שיינע ביבלישע סימבאָלן: *מָה לְטַל תְּרַמּוּן אֶלִּי גִלְבוּעַ?* אַט דאָס אַנטקעגנשטעקן דעם טוי פֿונם געפענטשטן און פֿון גאַט באַגנעדיקטן באַרג חרמון — און די פֿון דוד המלך פֿאַר־שאַלטענע גלְבוּע־פֿערג, אויף וועלכע עס איז אזוי טראַגיש אומגעקומען דער ערשטער ייִדישער מלך מיט זיינע זין און קריגער, דאָס רופֿט אַרויס אין דעם ייִדישן אויף דער פֿיבל אויפגעוואַקסענעם לעזער אַ שאַרף בולט פֿילד, וואָס פֿלייבט אויף לאַנג איינגעקריצט אין זיין זכרון. בעת דער זעלביקער דיכטער וויל געבן אַ בילד, ווי ער האָט געוויינט מיט בלוטיקע טרערן, באַנוצט ער דעם אויסדרוק, אַז *די כּוּוּאַלִיעַם פֿון דימון האָבן אים באַגאַסן*. דער ייִדישער לעזער געדענקט דאָך זייער גוט דעם ביבלישן זאָן: *כי מי דימון מלאו דם* — רוט פֿון מואבס בלוט זיינען געוואָרן די וואַסערן פֿונם טייך דימון...¹

בעת שלמה גבירול באקלאגט זיך אויף די גראמען-שמירער, וואָס באַשמוצן מיט זייערע מגושמדיקע הענט די ריינע געמיטן פון געזאנג, וויל ער אַרויסזאָגן זיין ווונטש, עס זאָל וואָס גיכער קומען דער מאַן מיט דער שטאַרקער האַנט און אַרויסטרייבן די באַנדע טאַלענטלאָזיקייטן אויס דעם טעכפֿל פון בת השירה. דאָס זאָגט דער דיכטער אַרויס אין איין פּערז, וווּ ער בעט, ס'זאָל וואָס גיכער קומען דער נייער פּנחס בן אלעזר הפּהן (והעז בקרב יבוא ויגבר — ויעשה מעשה פּנחס בקנאו). און די דערינערונג וועגן דעם דאָזיקן ביבלישן נאָכען ווערט ביים ייִדישן לעזער גלייך אויסגעוואַנדלט אין אַ בולט פּילפּאַרביק בילד: דאָס איז דער מאַן, וואָס האָט מיט דער שפּיז אין דער האַנט געקעמפט קעגן די, וואָס האָבן דאָס אַקאַרשט באַפּרייטע פּאַלק געוואַלט אַריינשלעפּן אין דעם זומפּ פון זנות, און אין די אומאַרעכענונגען פון די בנות מואב פאַרגעסן אינם עמוד האש, וואָס האָט געוווּן דעם וועג צום געבענטשטן לאַנד. בעת דערזעלביקער דיכטער באַקלאַגט זיך אויף זיין פּריינד יקותיאַל, אַז יענער האָט אין אים פאַרגעסן, רופט ער זיין פּריינד אָן „אַבי-ינוח". דער, אויף דער ביבל אויפגעוואַקסענער, לעזער פאַרשטייט, ווי געהעריק אַפּצושאַצן דעם זייער געלונגענעם וואַרט-שפּיל: „אַבי-ינוח" באַטייט ניט נאָר „דער פּאָטער פון פאַרגעסן", דער לעזער ווייכט און געדענקט אויס דער ביבל, אַז יהודהס אַן עלטער-זיידע, יקותיאַל, האָט געהאַט אַ זון זנוח¹.

אַזוינע ביישפּילן וואַלטן מיר געקאָנט ברענגען אין די הונדערטער. וואָס באַגאַבטער דער דיכטער איז געווען, אַלץ קונציקער האָט ער אויכגענוצט דעם מוסיוו-סטיל. ביבלישע פּראָזן, נעמען און פאַרגלייכונגען זיינען אונטער זיין מייסטער-האַנט כּוּלגל געוואָרן אין טיפע און באַ-דייטנדיקע סימבאָלן און צייכן, וואָס מיט זייער הילף איז אים געלונגען אַרויסצורופּן אינם לעזער שאַרף-בולטע בילדער און באַגריפּן². נייע און גאַנץ אייגנאַרטיקע פאַרמען האָט דער מוסיוו-סטיל ביי אַלחריזין באַקומען. ניט מיט קיין קלענערער קונציקייט, ווי דער אַראַבער

1 דברי הימים, א, ד, 18.

2 דאָס אָבער, וואָס ס'איז ביים אמתן קונסטלער געווען אַ גלענצענדיק שאַפּונגס-מיסל, איז געוואָרן אַן אַבן-נפּך פאַר די שריפטשטעלער, וואָס זיינען ניט געווען באַגאַנץ-דיקס פּונם דיכטערנישן רוח הקודש. זיי שלעגן מיטפאַניש צונויפּפאַרן ביבלישע פּסוקים און שברי פּסוקים, זיי זיינען אָבער ניט געווען אינשטאַנד דאָס אַלץ צונויפּצושטעלען אין אַ האַרמאָניש גאַנצער זאך. אַנשטאָם עקאָנאָמיק אין באַטעראַל און שאַפּונגס-בישולען, איז דערנייבם געוואָרן דער פּולער היפּך: אַ מכול פון ווערטער, לאַנגווייליקע אין לאַם-טיקע מליצה; אַנשטאָם לעבעדיקע פאַרבן און בילדער — העל גלענצענדיקע, נאָר ווערטלאָזיג געשפּילטער, אומנייטיקע, וויסיקע פּסולת, וואָס שטערט און פאַרטוקלם דעם געדאַנק אין

חרירי, וואָס פלעגט אזוי מייסטערהאַפּט שטיקן אויס קאַראַן-פּערזן די פּאַנטאַסטישע געמעלן, האָט אויך אַלערזיי אין דער געריימטער פּראָזע פון זיינע מאַקאַמען אויסגענוצט די רייכע אוצרות פון דער ביבל. עס איז ממש צו באַזונדערן, מיט וואָס פאַר אַ געשיקטייט פּאַטעטישע און פּאַגייסטערט-דערהייבענע ביבלישע אויסדרוקן פלעגן ביי דעם יידישן פריילעכן דיכטער באַקומען אַ טאַפּלטן, זייער אָפּט אַ העכסט הומאַריסטישן פּשט. אָט די גייסטרייכע און וויציקע פּאַרגלייכונגען, דאָס לוסטיק-לייכזיניקע איבערשפּרינגן פונם דערהייבענעם און ערנסטן צום פּשוט-אַלטגעלעכן, דער קונדןשישער שמיכל, איינגעהילט אין דער אַלטקלאַ-שישער, פון מסורת אבותינו געהייליקטער הלפּשה — דאָס קאָן מען ניט איבערגעבן אין קיין שום איבערזעצונג. אַלערזייזם מאַקאַמען מוז מען לייענען אין אַריגינאַל, בכדי צו באַקומען אַ קלאָרן באַגריף און געהעריק אַפּצושאַצן אַלערזייזם מייסטערשאַפּט אין דעם דאָזיקן לייכטן, מיט ווייז פינקלדיקן זשאַנר.

בעת מען שאַצט אַפּ אַלערזייזם באַדייטונג, מוז מען זיך אויך אַפּשטעלן נאָך אויף איין פּרט פון זיין ליטעראַרישער טעטיקייט. אַלערזייז איז ניט פּלויז דיכטער, נייערט אויך ליטעראַטור-קריטיקער. אין דער דריטער, אַכצנטער און טיילווייז אויך אין דער זעקס-און-פּערציקסטער מאַקאַמע גיט ער אַן אינטערעסאַנטע היסטאָריש-קריטישע כאַראַקטעריסטיק פון דער העברעיִשער פּאַעזיע אויס דער שפּאַניש-אַראַבישער תקופּה ביז זיין צייט. זיין דור, אין וועלכן ער גופא לעבט, רופּט אַלערזייז אַן „דער עפּיגאָנען-דור“:

„זינט שלמה איז פון דער וועלט געגאַנגען, און משה, יהודה און אברהם זיינען אויך געשטאַרבן — איז אויס-עטריקנט דער קוואַל פון פּאַעזיע, פּאַרשוונדן איז דער רוח הקודש און גאָטס גייסט באַזווייזט זיך ניט מער. קיינער פון זייערע נאָכפּאַלגער קאָן זיך צו זיי ניט גלייכן.

אינהאַלט. אָס די אַלע שפּאַניש-זייטן פונם מוסיו-סביל האָבן זיך באַזונדערס בולט אַרויס-געוויזן ערשט אין דער שפּעטערדיקער צייט, אין דער תקופּה פון ירידה און אָפּגע-שאַנגענקייט: דער שאַרמזיניקער ישׂר סקנדיא, וועלכער האָט געלעבט אין 17טן יאָר-הונדערט, גיט פּאַלנדיק שרועריק בילד וועגן דער פּאַרדאָרפּנקייט פונם סביל אין זיין צייט: ועוד רעה חולה ראיתי כל איש מדבר בלשון עמו אשר שפתיים ברור מללו והמבין באורה לשון יבין לאשור... אלא נחלקו לב' כתות: קצתם ערבו לשון המקרא עם לשון הנכרא כל השומע תצילנה אנויו והיו בעיניו לזרא, וקצתם והם המתארים בפליצתם... יעקבו הכתובים להבנה זרה, כלם עקוהים, נקודים וברודים... אי אפשר להתיק ללשון אחר (הקדמה צו „נבולות חכמה“).

1 די דיכטער שלמה גבירול, יהודה הלוי און משה און אברהם אבן עזרא.

מיר, די אָפגעשטאַנענע, מיר קלייבן ווי די בעטלער די ברעקלעך און די פסולת, וואָס זיינען פון זייער טיש געפאלן. מיר יאָגן טאָג און נאַכט איבער די פון זיי געטראָטענע וועגן, און מיר קאָנען זיי ניט דערגרייכן!¹

אלהריזי מאַכט אויך אַ אינטערעסאַנטן נסיון אויפצושטעלן די הויפט-פּללים פון דער קונסט שירים צו שרייבן. זיין פּערזבוי-טעאָריע באַשטייט פון זיבן פּללים: קודם כל דאַרף דער דיכטער אויסמיידן שווער-פאַרשטענדלעכע און ניט פיין קלינגענדיקע ווערטער, און שטרענג זיך האַלטן אין די פּללים פון מעטריק און דקדוק. פיל געזויכט דאַרף אויך דער דיכטער לייגן אויף דער טעמע און אינהאַלט פונם געדיכט אין — מער פון אַלץ שלעפּן און פיילן יעדן פּערז פּאַזונדער. זאָל אויך דער דיכטער זיך ניט אַינלן זיינע לידער צו פאַרעפנטלעכן; זאָל ער זיין וואָס שטרענגער צו זיין אייגן שאַפן און אָן רחמנות אויסמען אַלץ, וואָס ס'איז שוואַך און ווייניק געלונגען. פון פּופציק פּערזן זאָל ער איבערלאָזן דרייסיק, פון זיבציק — פּערציק, — דאַן וועט זיין ליד זיין צאָרט און ריין, ווי אַ פּלה אַ שיינע!²

אין איין צייט מיט אַללהריזין זיינען אַרויסגעטראָטן צוויי אַנדערע דיכטער, וואָס זייער טאַלענט געפינט זיך אין געוויסער קרבות מיט דעם פאַרפאַסער פונם „תּחכּמוני“. זיי האָבן אַריינגעפירט אין דער העברעיִשער ליטעראַטור די אייגנאַרטיקע פאַרם פון דעם אַזוי גערופענעם סאַטירישן ראָמאַן מיט זיין מאַקאַמען-ענלעכן סטיל. מיט איינעם פון די צוויי דיכטער, מיט יהודה בן יצחק שְׁבֵתִי פון באַרצעלאָנע, איז אַללהריזי געווען פּערזענלעך באַקאַנט און ער לויבט אים אין זיין „תּחכּמוני“ (ז. 351) אַלס „מייסטער פון פיינעם סטיל“ (מעין המליצות).

1 תּחכּמוני, 182.

2 דאָרפן, 183—184. באַראַקטעריסטיש איז אויך די שטעלע אין אַללהריזי „מסורי השילוסים“, וווּ עס ווערט גערעדט וועגן סטיל-אייגנאַרטיקייטן. ביים הויף פונם מלך פעניסוס זיינען זיך צונויפגעקומען פיר חכמים: איינער פון מלכות יון, דער צווייטער פון הודו, דער דריטער פון רוים, דער פערטער פון פּאַרס. אויף דעם מלכס פּראָגע: וואָס איז אַזוינס סטיל (ישאלם על המליצת מה חיא?), האָט דער נריך געענטפערט: אין סטיל איז די הויפּשאַך פּראָפּאָרציע און פּאַסנדיקער אויסוואַל פון אויסדריקן. דער פון פּאַרס האָט געזאָגט: אינס סטיל איז דאָס וויכטיקסטע דער סוד פון מאַם, דאָס פאַרשטיין, ווען מען דאַרף מקצר זיין און ווען מער מאַריך זיין. דער פון הודו האָט געזענען: גוטער סטיל פּאַהערט קודם-כל קלאָרע אויסדריקן אין פּאָעטיש-שיינע פאַרגלייכונגען. דער רוימער האָט געזאָגט: דאָס פיינערסטע אין סטיל איז — פּשטות, דאָס ערנסטע — איבערדיקע דבורים.

וועגן שבתים לעבן איז כמעט גארניט באקאנט. מיר ווייסן בלויז, און דאס אויך א דאנק דעם דיכטער גופא 1, דאס יאר פון זיין געבורט אין ווען זיינע צוויי פאָעטישע ווערק זיינען געשאפן געוואָרן. איינס פון די ווערק — א דיראקטישע פאָעמע, מלחמת החכמה והעושר, וואָס דער דיכטער האָט געווידמעט דעם יידישן מעצענאָט טודרוס הלוי, איז פאַר=פאסט געוואָרן אינס יאר 1214 2. איר פאָעטישער ווערט איז אַ גאנץ קליינער. דער סיוזשעט און אינהאַלט איז אומבאַהאַלפן און האַלפערדיק; ווייניק אַריגינעל איז אויך דער כּוּסר השכל פונם ווערק; אַז חכמה און עשירות דאַרפן צווישן זיך לעבן בשלום, ווייל זיי קאָנען זיך איינס אַן דעם אנדערן ניט באַגיין.

באַדייטנדיק געלונגענער איז זיין סאַטירישער ראָמאַן, מנחת יהודה שונא הנשים (די גאָב פון יהודה דעם פרויען=פיינד), וואָס ער האָט פאַרענדיקט אין 1208 און געווידמעט זיין מעצענאָט און באַשיצער, דעם יידישן שררה אברהם אַלפּחר, וועלכער האָט פאַרנומען אַ פּבליקן פּאַסטן ביים הויף פונם קאַסטילישן כּלך אַלפּאַנאָז דעם זיבעטן. דאָס ווערק איז געשריבן אין גערייטער פּראָזע, אָפט צונויפגעפלאַכטן מיט קורצע לידער לויטן מאַקאַמען=שטייגער. אינס אַריינפיר, וואָס געפינט זיך ניט אין קיין שום פאַרבינדונג מיטן תּוכן פונם ראָמאַן, דערציילט דער פאַרפאַסער אין סאַטירישן טאָן, ווי ערגעז אין אַ מדינה איז אויסגע=וואַקסן אַ פאַרנאַרישט אומוויסנדיקער דור (ונפרץ דור הסכלות), וועלכער האָט מלחמה דערקלערט אַלע וויסנשאַפטן און שטאַרק גערודפּט די חכמים און פאַרשער. דער תּוכן פונם ראָמאַן גופא איז פּאָלגנדיקער:

צו זייער אַ קלוגן און גאַטפאַרכטיקן זקן, תּחכמוני, האָט זיך עטלעכע מאָל אין הלום באַוויזן אַ געטלעכע געשטאַלט, וואָס האָט אים באַפוילן אָנזאָגן דער וועלט, אַז דער מקור פון אַלע אומגליקן און ליידן איז — די פרוי. אויפן טויטן=פעט פעט דער זקן זיין איינציגן זון, ורהן, ער זאָל למען השם זיין גאנץ לעבן מיידן די פרויען=געוועלשאַפט.

אַ קלאַג איז צו דעם — וואָרנט תּחכמוני — ווער ס'ברענגט אַ פרוי אין זיין הויז. צו יעדער צרה איז דאָ אַ תּרופה, יעדעס אומגליק

1 אין דער הקדמה צום „מנחת יהודה“, לויט דעם נוסח, וועלכן שלמה זלמן האַלבערשטאַם האָט פאַרעפנטלעכט (ננוי נסתרות, III, 82, 85), ווייזט דער פאַרפאַסער אָן, אַז ער האָט דאָס ווערק פאַרענדיקט אינס יאר 1208 אויפן פּערזיקסן יאר פון זיין לעבן. ער איז אַלזאָ געבאָרן אין 1168; געשטאַרבן איז ער נאָך 1225.

2 דאָס ערשטע מאל געדרוקט אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, צוואַנען מיט שבתים צווייטן ווערק, אין 1543, איבערגעדרוקט אין פּרענקבורג אין 1718 און אויך אין 1844 צום סוף פון דער וואַרשעווער אויסגאַבע „בן הסלך והגויר“.

האָט אַ גרענעץ, נאָר איין באַווייבטער — ער איז פאַרפאַלן אויף אייביק, אים קאָן שוין קיינער ניט העלפֿן... געדענק=זשע, מיין זון! וועסטו אין צפֿון אַ פֿרוי דערזען — קיין דרום ווענד שניעל דיין געזיכט; וועסטו אויף אַ פאַרזאַמלונג איר קול דערהערן — פאַרלאָז וואָס גיכער דעם עולם; וועט אַ אשה דיין קלייד פעסט האַלטן — נאַקעט אַנטלויף דאָן פאַר איר¹.

זרע האָט פאַשלאָסן שטרענג צו דערפילן דעם רצון פֿון זיין פאַטער, מיט דריי זיינע געטרייע הברים האָט ער זיך אַוועקגעלאָזט אין אַ פֿרעמד, נאָר זייער געבענטשט לאַנד, וווּ עס בליען שטענדיק מירטן און אַלעאַנאָ=דער=בוימער, דאָרט האָט זרע מיט גרויס ערפֿאָיג אַגיטירט צווישן די יונגעלייט, זיי זאָלן מיט פֿרויען זיך ניט פאַרבינדן און זיי פאַר אַ יעד אַנטלויפֿן פֿאַר חופּה וקדוּשין, צווישן דער פֿרויען=פאַפעלקערונג פֿונם לאַנד איז געוואָרן אַן אמתע בהלה, מען האָט געמאַכט אַ ווייבערשע אַסיפה, עס זיינען געקומען אַלט און יונג, יפת=תוארס און מיאוסקייטן, אַלע צוזאַמען האָבן זיי געהאַלטן אַן עצה, ווי אזוי צו באַזייטיקן אַזאַ גרויסע צרה, אַ תּרופּה האָט געפֿונען איינע זייער אַ קלוגע זקנה, קַיִבִּי. זי האָט זיך אונטערגענומען זרעם האַרץ צו פֿאַנגען מיט דער פֿראַכט פֿונם שענסטן כּיידל אין דער גאַנצער מדינה, אַיִלָה, און זרע איז טאַקע אַרייַנ=געפאַלן אין דעם נעץ, וואָס די אַלטע מכשפה האָט פֿאַר אים געשטעלט, אין דער ליבע=דערקלערונג פֿון אַיִלָה מיט זרען פֿילט זיך דער הייסער תּאוּוהדיקער אַטעם פֿונם דרום=לאַנד, קונסטרייך איז געשילדערט, ווי ביי זרען ווערט דאָס ליבע=געפיל ביסלעכווייז אַלץ מעכטיקער און שטאַרקער, און דער ליבע=דועט רייסט זיך איבער מיט אַ שטורמיש=הייסן אַקאָרד;

צביה איומה — ונאוה ותמה — יופה פתרצה — זברה כחמה

עלי על יצועף — וממף תני לך — חזה התנופה — ושוק התרומה

פֿאַרגעסן האָט זרע אינם פאַטערס צוואה, און ער בעט=ביי אַיִלָה, זי זאָל מיט אים חתונה האָבן, אין הומאַריסטיש=קאַמישן טאָן ווערט פֿאַ=שריבן די גאַנצע חתונה, ווי דער חתן, באַטרונקען פֿון ליבע=רויש, הערט זיך ניט אַיין אין דעם צוויידייטיקן טעקסט פֿון דער כתובה און באַמערקט ניט, ווי אונטער דער חופּה פֿאַרבייט מען די יפת=תואר

1 אַם בצפֿון אשה תּשזן — שים פּניך נגד דרום
אם תּשמע בין עדה שביעה — מן הערה החיה תּרום
אם תּשלח יד אל מלבושך — הנצל ממנת ערום.

אַיִלָּה דורך אַ גוט פאַרשלייערטער, אָבער גריילעכער מיאוסקייט און שרעק= לעכער מרשעת, רַצְפָּה בת אֵיָהָה 1.

ערשט אין דער פרי איבערצייגט זיך זרח מיט טויט=שרעק, ווי גרויאָס מען האָט אים גענאַרט. און זיין ווייב, די צרה, דערקלערט גלייך מיט אַ געלעכטער פון אַ מכשפה, אַז פון היינט אָן איז זי די האַרין און ער, דער שליממזל, איר עבד כנעני. אין אַ סצענע, פול מיט גרעלע, אָבער לעבעדיקע פאַרבן, דערקלערט רצפה בת איה, אויף וואָס פאַר אַן אופן זי וועט שוין פאַזאָרגן; אַז איר מאַן זאָל פֿל ימיו זיין זאָט אין צרות און ליידן. דער אומגליקלעכער זרח בעט הילף ביי זיינע חברים, דאָ מישט זיך אויך אַרײַן דער פאַרפאַסער גופא: ער טרייסט זרחן דער= מיט, וואָס אויך ער, דער דיכטער, איז ניט מולדיקער פון אים: מיין גורל איז אויך דיין גורל. דורך חופה וקדושין האָבן מיר זיך ביידע אומ= גליקלעך געמאַכט. אוי, זרח! וויי און ווינר איז אונז ביידן! לאָמיר צוזאַמען וויינען און קלאָגן! שרעקלעך איז אונזער בשותפותער גורל! צו נשים פאַר קנעכט זיינען מיר ביידע פאַרקויפט געוואָרן! 2.

בכדי זרחן אַרויסצוהעלפֿן פון דער נויט, האָבן זיינע חברים פאַ= שלאַסן צונויפצורופן אַן אַסיפה און פאַרלייגן, אַז זרח זאָל גטן רצפה בת איהן. אויף דער אַסיפה זיינען אָבער אויך געקומען אַ סך פרויען און געפאַדערט, אַז זרח זאָל פלייבן פֿל ימיו צוזאַמען מיט זיין ווייב, דער צרה. איז דעמאָלט געבליבן, מען זאָל גיין צום מלך גופא און זיך פאַר= לאָזן אויף זיין גערעכטיקייט; ווי ער וועט פסקענען אזוי זאָל עס בלייבן. אַלע קומען צום קיניג און יעדער צד טרעט אַרויס מיט זיינע טענות. פלוצלינג מישט זיך אַרײַן דער פאַרפאַסער בכבודו ובעצמו און רייסט איבער דעם ראָמאַן אויף אַ גאַנץ אומדערוואַרטן אופן. דער דיכטער טרעט אַרויס אין אייגענער פֿערזאָן פאַרן מלך מיט פּאָלגנדיקער דערקלע= רונג: איך שווער ביי גאָט, וואָס האָט דיין שטול דערהויכט און ביז צו די הימלען דיין לויב דערהייבן, אַז תּחַכּמוּנִי איז לאַ היה ולא נברא, זרח האָט רצפה בת איה פאַר קיין ווייב ניט גענומען און אַלע איבעריקע פֿערזאָגען זיינען אויף דער וועלט ניט געווען. דאָס האָט זיי אַלע מיין חלום פאַשאַפֿן, דעם דיכטערס פאַנטאַזיע האָט זיי געבאָרן! 1.

1 דער דאָזיקער ביבלישער נאָמען איז דאָ צוגעפאַסט מיט אַ עיחן. דער פירוש פון דעם נאָמען איז: די קויל-שוואַרצע סאָכטער פון דער סאָווע (נאכט-פויגל).

2 אהה, זרח! אבוי לך ואבוי לי — לכת נבכה וננוה לאחרים
לזמן הרע אשר רדף כאיוב — ושמונו ביד נשים לעכרים.

3 תּחַכּמוּנִי זח לא נברא ולא היה — ולא נשא זרח לרצפה בת איה — ואלח

אין צוויי יאָר אַרום נאָכדעם, ווי דער „מנחת יהודה“ איז דערשינען, האָט אָן אומבאַקאַנטער יונגער דיכטער מיטן נאָמען יצחק געפונען פאַר נייטיק, זיך אָנצונעמען פאַרן כבוד פון די פרויען, און צו דעם צוועק האָט ער פאַרפאַסט (אין 1210), אין קעניאַץ צו שפּתי דעם „שונא הנשים“ ווערק, אָן אַפּאָלאָגעטישן ראָמאַן „עזרת נשים“¹.

דאָס דאָזיקע ווערק — דערקלערט דער פאַרפאַסער — וועט דער־פרייען אַלע פאַרליבטע, וואָס וואַנדערן געאַרעמט אין די דופּטנדיקע סעדער אונטער די שאַטנס פון מירטן, און ציטראָנען־ביימער.

דער פּאָעטישער ווערט פון דעם ווערק איז אַ גאַנץ קליינער. דער נוף המעשה איז קינדערש נאָו, די טעכניק אומבאַהאַלפּן און דער סטיל וואַסערדיק און לאַנגווייליק. איין שטעלע איז דאָך פּראַי אונטערצושטרייכן, ווייל זי האָט אַ געוויסן קולטור־היסטאָרישן ווערט. „עזרת נשים“ איז געווידמעט דעמזעלביקן ייִדישן מעצענאַט, וועמען ס'האָט שפּעטער מיט אייניקע יאָר געווידמעט זיין „מלחמת החכמה והעושר“ יהודה שפּתי. עס איז בכלל שווער צו געפינען אַ מיטלאַלטערלעך פּאָעטיש ווערק פון וועלטלעכן אינהאַלט, וואָס ס'זאָל גלייך נאָכן שער־בלאַט ניט זיין פאַרזאָרגט מיט אַ לויב־געזאַנג לכבוד אַ ייִדישן „שר“, וועלכער ווערט דאָרט באַשענקט מיט אַלע כּעלות און געקרוינט אַלס גואל און שטיצער פון וויסן און קונסט. דאָס איז אַ גאַנץ באַגרייפלעכע דערשיינונג, בעת מען נעמט אין באַטראַכט די לאַגע פונם מיטלאַלטערלעכן ביכער־מאַרק און די צושטאַנדן, ביי וועלכע ליטעראַרישע ווערק פלעגן דעמאָלט געפינען פאַרשפּרייטונג. איידער מען האָט אַנטדעקט דעם דרוק־וואַרשטאַט און די המצאה פון ביליקן לומפן פאַפּיר, זיינען ביכער געווען שרעקלעך טייער. דערלויבן זיך אַזאַ לוקסוס, ווי קויפן אַ בוך, האָט געקאָנט נאָר

היבּריים כלם כּהם לא נברא אדם — כי אם מלבי אני. בודאם — ועל אדני הכון הוצק יסודם.

אין יאָר 1225 האָט שפּתי געשריבן אַ „נאָכוואַרס“ צו זיין ווערק, ווי ער באַקלאַגט זיך, אָן איינער איז אַ פּלאַגיאַט באַזאַנגען און אייניקע לידער פון „מנחת יהודה“ פאַר זיינע אייגענע אויסגעגאַנגן.

שפּתי האָט אויך אַ פּראָזאַיש ווערק געשריבן — אַ היסטאָרישע כּראַניק; און דעם דאָזיקן ווערק איז אויסגעפאַלן אַ ניס גאַנץ געוויינלעכער גורל. דער איינציקער מאַניסקריפּט איז נאָך ביים פאַרפאַסערס לעבן אַריינגעפאַלן אין די הענט פון אייניקע סאַראַ־נאָסער אַינזוינער. עפעס האָט דאָס ווערק ביי זיי ניס נישא חן געווען און זיי האָבן דעם באַזונדערס פאַרברענט. דער טיף באַליידיקטער פאַרפאַסער האָט זיין גאַנצן צאָרן אויסגעגאַסן אויף די דאָזיקע סינא סאַראַנאָסער אין אַ בייסנרוקן פאַמפּלעס „דברי תּאָלה והגדוּל“ (פאַרעפנטלעכט דורך י. דאָוידזאָן אין „האשכל“, VI, 165—175).

1 פאַרעפנטלעכט דורך האַלבערשטאַם אין „גנוי נסתרות“.

א גאנץ רייכער מענטש 1. ביי אזא ענג באגרענעצטן ליינער-קרייז האָט אַ דיכטער צי אַ געלערנטער, ווי באַלד ער גופא איז ניט געווען קיין פאַרמעגלעכער מענטש, נאָר דעמאָלט געקאָנט זיך אָפּגעבן דער ליטעראַ-רישער טעטיקייט, ווען אים האָט געשטיצט עפעס אַ נדבן, אַ מעצענאַט. די מיטלאַלטערלעכע קריסטלעכע זינגער און דיכטער, די אַלע טרובאַדורן, זשאַנגלערן, מינעזינגער און-טרובערן — האָבן געלעבט דערפון, וואָס זיי פלעגן דעקלאַמירן און זינגען זייערע לידער אין די פּאַלאַצן פון די פירשטן און גראַפן. ענלעך איז אויך געווען די לאַגע ביי יידן. אונזער באַרימטער דיכטער שלמה גבירול, בעת ער לויבט דעם נדבן שמואל הנגיד, שטרייבט ער אונטער, אַז אַ דאַנק יענעמס מילדקייט איז אויך דעם דיכטערס בייטל פול מיט געלט?

תכל תהודך למען נמלאה — שמחה והיותר צרור כספנו.
אונזער יידישער טרובאַדור, דער וואַנדער-זינגער אַלחריזי, האָט, ווי מיר ווייסן, געלעבט דערפון, וואָס פאַרשיידענע יידישע שררות האָבן אים געשטיצט, און מיט גאַלדענע מטבעות באַצאָלט זיינע וויציקע פּערזן און עקספּראָזשן. אברהם אבן עזרא האָט געלעבט פון תמיכה, און ס'רוב זיינע ווערק האָט ער געשריבן אויפן ווונטש פון זיינע נדבנים אָדער תלמידים. אין די ווייטערדיקע טיילן פון אונזער ווערק וועט אונז נאָך אויסקומען צו ריידן מער באַריכות וועגן דער קולטורעלעד ראַלע פון יידישע מעצענאַטן 2. אינם „עזרת נשים" ווענדט זיך דער יונגער „פרויען-באַשיצער" צו זיינע לידער: „וואָנט אַלעמען אָן די ליכטיקע בשורה: מיין ווערק וועט דערפרייען אַלע מיידלשע הערצער, און טאַנצן וועלן די פרויען אין זינגענדיקן ראָד... אַך, איילט, מייע לידער, וואָס גיכער — דעם ננעדיקן האַר פליט אַנטקעגן! אונטער זיין אָפּהאַך הילף זוכט און שוץ. ברייט איז זיין האַרץ און פילגבייט; גרייט וועט איר דאָרט געפינען דעם טיש, דעם שטול און די בלאַנקנדיקע מנורה" (אַ ביבלישער אויס-דרוק). טריי דינט אים, ווי קנעכט — ער וועט אייך באַהיטן, באַשיצן! 3.

1 וועגן דעם יקות אויף ביכער אין מיטלאַלער מער באַריכות אינם צהייסן טייל פון אונזער ווערק.

2 אויך וועגן דעם אינסטיטוט מאַנוסקריפטן-אַפּשרייבערס און קאָפיסטן, און דערביי אייך וועגן די דעמאָליקע לעזער-קרייזן — אינם 2טן טייל.

3 לכו, שירי, ואל יושבו קצוות — תבשרו והיום יום בשורה:

בספר זה הכי תשמח בתולה — במחול אך לזה רני עקרה

פנו וסעו לאור השר ודרשו — אלי שכנו ונחוו שם לעורה
ביען תמצא לבו רחב יד — וכו שלחן עם פסא עם מנורה
לכו שרתו לפני כעבדים — והוא לכם יהיה מצסה וסתרה.

באדייטנדיקער אלס יהודה שבת, שוין ניט ריינדנדיק וועגן זיין קעגנער דעם בעל "עזרת נשים", איז דער פארפאסער פון אן אנדער סאטירישן ראָמאַן, אויך אַלֶהֲרִיזִים אַ בן דור, יוסף בן מאיר זבארה פון באַרצעלאָנע. ער האָט באַקומען אַן אַלזײַטיקע בילדונג¹; אויסער יידיש-רבנישע למודים האָט ער פליסיק שטודירט פאַרשיידענע שפראַכן און וויסנשאַפטן, באַזונדערס מעדיצין. ווי עס שיינט, איז די הייל-קונסט געווען דער מקור פון זיין פרנסה². וועגן זיינע ברייטע מעדיצינישע ידיעות זאָגן עדות זיינע צוויי קליינע ווערק „פראות השתן" און „בתי הנפש"³. דאָס לעצטע ווערק האָט אַ באַזונדערן אינטערעס, ווייל ס'איז דאָרט דעם פאַרפאָסער געלונגען גובר צו זיין געוויסע טעכנישע שוועריקייטן, געפינען אויף העברעיש פאַר יעדן גליד און אבר אינס מענטשנס גוף אַ באַשטימטע באַצײכענונג און אין פליסיקע פערן באַשרייבן זייער באַ-רייטונג און טעטיקייט.

ווי עס איז זיך משער צו זיין אויס דער הקדמה צו זבארהס הויפט-ווערק, האָט איינער זיינער אַ גוטער באַקאַנטער אים איבערגערעדט אונטער-צונעמען צוזאַמען אַ ווייטע ריזע. ווי עס שיינט, האָט די דאָזיקע נסיעה זבארהן גורם געווען פיל עגמת נפש, ער האָט אָבער אויך איר צו פאַר-ראַנקען זיין הויפט-ווערק, דעם סאטיריש-דידאַקטישן ראָמאַן „ספר שעשועים"⁴. אויך דאָס ווערק איז אַ יידישן מעצענאָט געוודמעט, זבארהס אַ בן-עיר, ששת בן בנבנשת, וואָס האָט פאַרנומען אַן אָנגעזעענע שטעלע ביים מלך פון אַראַגאָניע, און אַלֶהֲרִיזִי לויבט אים אַלס „האר איבער אַלע האַרן, וועמעס נאָמען ס'איז באַרימט אין מזרח און אין מערב"⁵.

דער „ספר שעשועים" באַשטייט פון דרייצן מאַקאַמען. אויך אין זיי פיגורירן צוויי הויפט-פערזאָנען: דער פאַרפאָסער גופא און זיין

¹ איינער פון זיינע לערער איז געווען דער באַקאַנטער געלערנטער יוסף קחי (זע „אוצר נחמד", 1, 105-106).

² אין דער הקדמה צו זיין „ספר שעשועים" שרייבט זבארה: איש היה גרץ ברצלונה, יוסף בן זבארה שבו, והיה האיש ההוא... עובדו ומרפאם, לכל חולה מהם מכן רפואות תעלתו, בעור יוצרו כפי מלאכתו וחכמתו ופתקם במחלתו.

³ פאַרעפנטלעכט דורך ישראל דאָוידזאָן אין 1914.

⁴ צום ערשטן מאל געדרוקט אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל אין 1577, איבערגעדרוקט אין 1886. מיר האָבן זיך באַנוצט מיט דער קריטיש-וויסנשאַפֿטלעכער אויסגאַבע פון י. דאָוידזאָן, 1914. אויסער די דערמאָנט. ווערק האָט זי אַ געשריבן אויך פּיוטים (זע ח. בראָדי, שער השיר, 170-188).

⁵ וועגן ששת בנבנשת וועט אונז נאָך אייסקוסען צו ריידן אין צווייטן טייל.

באגלייטער, דער שטן און שך ארנן בן עינו. דער פארפאסער וואנדלט מיט זיין שרעקלעכן חבר, דעם פארשטעלטן שך, פון לאנד צו לאנד, און . ער לעזער באקאנט זיך מיט אלץ, וואס זיי פאסירט אויפן וועג. ניט אָבער דער גוף המעשה איז אין ,ספר שעשועים" דער עיקר.

א דאנס זיין אייגנארטיקער ארכיטעקטאניק פארנעמט בכלל זבארהס ווערק א בפכודיקן פלאץ אין דער אנטוויקלונגס-געשיכטע פון פאעטישע פארמען אין דער העברעישער ליטעראטור. מיר האָבן שוין ביי שבתים ,מנחת יהודה" געזען, מיט וואָס פאר אַן אומדערווארטן קונסט-גריף עס באַנוצט זיך דער דיכטער: אין דער מיט דערציילונג מיטט זיך פלוצלינג אַרײַן דער דיכטער גופא, און באַווײַזט זיך נאָך אַ מאָל צום סוף, און רײַסט מיט אַ מאָל איבער די גאַנצע מעשה. דער בעל ,ספר שעשועים" גײט אָבער אויף אַן אַנדער דרך. ער שפּײַנט די פאַרפּלאַנטערטע מעשה פון זײַן ראָמאַן לײט דעם אין די מזרח-לענדער, בפרט בײַ די אַראַבער, זײער באַלײבטן מוסטער, וווּ אַ גאַנצער פּלאַנטער פון פאַרשיידענע מעשיות ווערן אַרומגערינגלט מיט אײַן אויבער-מעשה, ווי מיט אַ שלאַנגן-קײט אָדער רײזן-קראַנץ. אַט די ראָלע פון דער פאַרבינדונגס-קײט שפּײַלט אין זבארהס ווערק די באַגעגעניש פונם פאַרפּאסער מיטן שך און די באַשרײַבונג, וואָס צווישן זײ איז פאַרגעקומען. דאָן ערשט הײבט אָן דער פאַרפּאסער פונאַנדערוויקלען דעם פאַנסאַסטישן קנוײל פון קונציקע מעשהלעך, משלים, פאַראַבעלן, גלײכווערטלעך, און דאָס אַלץ קײטלט זיך אײנס נאָכן אַנדערן, ווי רײנעלעך פון אַ לאַנגער קײט. דעם דאָזיקן פּילפאַרביקן פּאַלקלאָריסטישן מאַטעריאַל האָט דער פאַר-פּאסער צונויפגעזאַמלט פון די פאַרשיידנסטע קוועלן: פון אַלט-ײדישע, גריכישע, אַראַבישע און אינדישע. באַזונדערס אינטערעסאַנט זײנען אין דער הײנטיכט די מאַקאַמען: 2, 3, 5, 6 און 12.

די צווייטע מאַקאַמע איז אַ גאַנצע פּאַעמע וועגן דעם שלוען פּוקס און דעם אָפּגענאַרטן פּאַנטער. ווי אַ גאַנצער קנוײל ציען זיך אײנע נאָך דער אַנדערער פּיל פאַבלען און מעשהלעך וועגן דער פאַלשקײט פון דעם פּוקס און וועגן דער לײכטזיניקײט און שלעכטסקײט פון דער פּרוי. באַזונדערס פּאַפּולער איז געוואָרן אין דער שפּעטערדיקער ײדישער 1 און אויך אײראָפּעישער ליטעראַטור די דאָרט דערציילטע מעשה וועגן דער לײכטזיניקער אלמנה.

1 זע: תוספות צו ס'ב' קדושין, דף 80, עמ' ב' ; מעשה-בוך נומ' 108 (אין דער חילכערס-דאָרשער אויסגאַבע).

ערגעץ אין א ווייטן לאַנד איז א מנהג געווען, אז א געהאנגענעם פארברעכער האָט מען ניט געטאָרט אַראָפּנעמען פון דער תליה אין מיטן פון ניין טעג. די גאַנצע צייט איז געשטאַנען א וואַך און געהיט דעם קערפּער, בכדי די קרובים און גוטע-פריינד פונם געהאנגענעם זאָלן אים ביי נאַכט ניט אַראָפּנעמען פון דער תליה. איין מאָל אין דער נאַכט האָט דער שומר, וואָס האָט ביי דער תליה געהיט, דערהערט ניט ווייט אַ גרויס געיאָמער. ער איז צוגעגאַנגען און דערוועג, אז גאַנץ אין דער נאַענט ליגט אַ וונגע פרוי איבער אַ פרישן קבר און וויינט מיט ביטערע טרערן. דאָס האָט עס אַן אומגליקלעכע אלמנה באַוויינט איר הייס-געליבטן פאַרשטאַרבנעם מאַן. דאָס זעלביקע האָט זיך איבערגעחזרט אין דער צווייטער נאַכט. דער שומר האָט אָנגעהויבן צו טרייסטן די אלמנה, און אין אַ שעה אַרום האָט זי אים שוין געמאַכט אלערליי פּנדלעך. אז זיי זיינען אין אַ צייט אַרום, אומגעאַרמט צוגעגאַנגען צו דער תליה, האָט דער שומר מיט שרעק דערוועג, אז דער קערפּער פונם געהאנגענעם איז פאַרשווונדן געוואָרן. דער שומר דעקלערט דאָ, אז ער מוז גלייך אַנטלויפן, אויב ניט - וועט ער שטרענג באַשטראָפט ווערן פאַר זיין נאַכלעסיקייט. די פרוי באַרויקט אים און לייגט אים פאַר אַרויסצוגראָבן פונם קבר איר מאַן און אויפהענגען אַנשטאַט דעם פאַרמשפּטן. דער שומר זאָגט זיך אָפּ: ער קאָן אַזא זינד אויף זיין געוויסן ניט נעמען. האָט די אלמנה אליין איר מאַן אויסגעגראָבן. ווי דער שומר דערוועט דעם טויטן קערפּער, דערקלערט ער, אז ער קאָן אים צו גאַרניט נוצן, ווייל דער פאַרמשפּטער איז געווען אַ קרֶת, מיט אַ גרויסן פליך אויפן קאַפּ, און דער אויסגעגראָבענער מת איז שטאַרק באַוואַקסן. דאָס מאַכט ניט אויס, זאָגט געלאַסן די אלמנה, און צופּט אויס ביי איר טויטן מאַן איינציקווייז אלע האָר פונם קאַפּ. דעם קערפּער האָט מען דאָן אויף דער תליה אויפגעהאַנגען, און דאָס פאַרליבטע פאַר האָט באַלד חתונה געהאַט.¹

דער תּמִצִית און מוסר השבֿל פון דער מאַקאַמע גופּא וועגן דעם פּוסק און דעם פּאַנטער געפינט זיך דווקא אין פּולן קעגנזאַץ צו דער דאָזיקער מעשה. דער פּאַנטער קומט עס דערפאַר אום, וואָס ער האָט זיין בת זוג, די קלוגע און געזעצטע פּאַנטערע, ניט געוואָלט פּאָלגן. דעם שליווען פּוסק איז נעמלעך מיט זיינע קלוגע מעשיות געלונגען איבער-

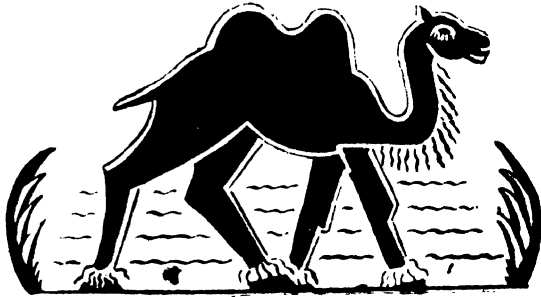
1 עס איז שווער צו גלויבן, אז די דאָזיקע מעשה זאָל זיין אַ פּשוטע איבער-דערציילונג פון דער, אין דער גריכיש-רוימישער וועלט, זייער פּאָפּולערער מעשה וועגן דער באַבראַנג פון עפּס. די מעשה איז בלייבן אַ פּיל עלטערע. זע וועגן דעם: דר. גרינפּאַך, די שריילאָזע וויסנשאַפּט, איינע כינטישע נאָוועלע.

צורירדן איר שכן, דעם באנטער, ער זאל צוזאמען מיט זיין גאנצן הויז=געזינט פארלאזן זיין איינגעזעסן אָרט, ניט קוקנדיק דערויף, וואָס זיין בת=זוג, די עקרת הבית, האָט אים שטאַרק געוואָרנט, ער זאל זיך ניט לאָזן פון דעם פּוּקס פּאַרפירן. און אָט וואָס דער סוף איז געווען: „איר היים האָט די פּאַנטער=משפּחה פּאַרלאָזן; פּאַראוים גייט מיט תּמימות דער פּוּקס דער פּאַלשער; ער האָט דאָך פּאַרשפּראַכן דעם וועג צו ווייזן, וואָס פּירט אין דער שיינער געבענטשטער מדינה. זיי זיינען געקומען צום ציל דעם געוונטשטן. דאָס לאַנד איז געווען פּול מיט טייכן, קוואַלן און שנעל=לויפנדיקע געוויסער. האַרציק געזעגנט זיך דער פּוּקס מיט דער גאַנצער משפּחה; מיט פּרייד און מיט רחבות קערט ער זיך צוריק — זיין שלויער פּלאַן איז געלונגען: ער האָט אים פּאַרנאַרט, דעם לעפּישן פּאַנ=טער, „ענדלעך געפּטרט די לעסטיקע שכנים, איצט איז אין מיין איינ=ציקער שליטה די היים מיט דער גאַנצער אומגעגנט“... און דאָרט, אינם לאַנד דעם „געבענטשטן“, וווּ די פּאַנטערן האָבן זייער נייע היים אויפגעבויט — האָט זיך פּאַלד אָנגעהויבן די צייט פון רעגנס און גרויסע געוויסער. אַרויס פון די ברעגעס זיינען פּאַלד אַלע טייכן און פּליסן; ניט לאַנג האָט געדויערט, און אין מיטן דער נאַכט, בעת אין די אָרמען פון שלאָף איז די פּאַנטער=משפּחה געלעגן — איינגעשטירצט האָבן דאָן פּלוצלינג מיט גרויס רעש און געפילדער די ביינע, צאָרנדיקע כּוואַליעס. „אוי וויי איז מיר, וויי! — האָט מיט טויט=שרעק דער פּאַנטער גע=יאַמערט — וויי איז צו דעם, וואָס פּאַלגט דעם פּוּקס פּאַלשע עצות און בלייבט טויב צו דער ווייבס געטרייע ווערטער!“ — און באַדעקט האָבן אים די קאַלט=ברוגזע כּוואַליעס“...

אין דער דריטער מאַקאַמע ווערט געבראַכט דאָס שיינע מעשהלע, וואָס שטאַמט פון אינדיע¹, וועגן דער קלוגער פּויערים=מיידל; ווי אזוי דאָס מיידל האָט קונציק פּוּתּר הַלום געווען דעם מלך און דער מלך האָט מיט איר חתונה געהאַט. פון אינדישע מקורים שטאַמט אויך געוויס די מעשה וועגן דער פּרינצעסין מיט דער רויז אין דער אַכטער מאַקאַמע, אין דער פינפטער מאַקאַמע זיינען איינגעפּלאַכטן אַ גאַנצע גרופּע מעשיות וועגן אַ קלוגן ריכטער; איינע פון זיי, די מעשה וועגן יעקב פון קאַרדאָווע און דעם פּאַלשן שר, קומט פּאַר אין פּאַרשיידענע נוסחאות אין דער שפּעטערדיקער איראָפּעיִשער ליטעראַטור: אין דעם באַקאַנטן זאַמלבוך „געסטע ראַמאַנאַרום“, ביי דעם איטאַליענער באַקאַטשיאַ און אין פּיל

¹ זי: דאָווידזאָן אין זיין הקדמה צו „ספר ששטובים“, 53-54. דאָרס ווערט געבראַכט דער אינדישער מקור.

אנדערע קוועלן, אין דער זעקסטער מאקאמע באגעגענען מיר אן אינטע-
 רעסאנטן וואריאנט פון דער באקאנטער מעשה טוביה. עם ווערט ביי
 זבארהן דערציילט, ווי אזוי דער גאטספאָרטיקער טוביה האָט עובר
 געווען אויף דעם גרויזאמען פאַרבאָט, מען זאָל ניט טאָרן די טויטע
 מקבר זיין; דערנאָך ווי ער ווערט בלינד, ווי זיין זון לאָזט זיך אין ווייטן
 וועג און באַגעגנט אליהו הנביא. אין דער זיבעטער מאקאמע שטעלן זיך
 אָפּ אויף נאַכטלעגער ביידע הויפט־פּערזאָנען, דער פאַרפּאָסער און זיין
 פּאַגלייטער, ביי זייער אַ קלוגן זקן, און יענער אונטערהאַלט זיי מיט
 אַנעקדאָטן און ווייז־ווערטער. אויך פיל פון די דאָזיקע אַנעקדאָטן און
 גלייכווערטלעך באַגעגענען מיר אין דער שפּעטערדיקער אייראָפּעיִשער
 ליטעראַטור, ווי צום ביישפּיל, אין דעם אויבנדערמאָנטן „געסטאָ ראָמאַ-
 נאָרום“. אין דער פּאָרלעצטער מאקאמע באַגעגענען מיר ווידער אַ פּרויען־
 פּינדלעכע מעשה, ווי עם ווערט דערציילט וועגן אַ אשה רעה, וואָס
 דער שטן גופא ווערט נשתומם פון אירע אַכזרישע אַיינפאַלן ¹.

¹ די ביי זבארהן געפראַכטע מעשה וועגן דעם קלוגן מלך און דער לייכטזיניקער פרוי, וואָס איז מרוצה איר טאָן צו הרגיקן, געפינטן מיר אויך אין דעם „משלים של שלמה המלך“ (בית המדרש, IV, 146-148) און אין רבנו נסים „חבור יסח“ (נ. 14-15) אין דער אויסגאַבע (1746).

זיינטער קאפיטל

די השפעה פון יידן אויפן אייראָפּעיִשן פּאָלקלאָר. — פעטער אלפּאַנסי און זיין „Disciplina clericalis“, — דער היסטאָרישער עפּאָס „ספר הישר“. — אברהם אבן חסדאי און זיין דידאַקטישער ראָמאַן „בן המלך והנזיר“. — „פלילא ודיכנא“ און אירע איבערזעצער. — „משלי סנדבאר“. — דער פּראָטעסט קעגן דער פּרעמדלענדישער השפּעה. — יצחק אבן סהלה און זיין פּאַבל-זאַסלונג „משל הקדמוני“. — דער פּאַבל-דיכטער ברכיה הנקדן און זיין „משלי שועלים“. — די התחלה פון דער יודיה; די השפּעה פון דער קאַטאָלישער קאַסטייליע. שלום.

זבאַרהס בוך פירט אונז אַרײַן אין אַ נײַ געביט — אין דעם פּאַנ-אַסטישן לאַבירינט פון פּאָלקלאָר, וווּ די פּוזכטן פון פּאָלקס-חכמה און די פּלומען פון פּאָלקס-טרוימען און חלומות וואַנדערן פון לאַנד צו לאַנד, ביײַטן זײַער לכּוּש, באַרײַכערן זיך מיט נײַע עלעמענטן, און דינען דאָן אַלס נײַער מקור פאַרן ווײַטערן פּאָלקס-שאַפּן. דעם דיכטער פון „ספר שׁוֹטְעִים“ איז זײַער געפּעלן געוואָרן דער כּנהג, וואָס איז אזוי באַליבט געווען אין די מדינות פון הודו און בײַ די אַראַפּער: אונטערזאַלטן, אַכּוּזין און טאַקע דערבײַ אויך באַלערן און מוסר זאָגן; און דאָס אַלץ מיט דער הילף פון לײכטע אַנעקדאָטן און שײנע מעשהלעך. און דאָס דאַרפֿט ווערן, וואָס געפֿינט זיך אונטער דער שטאַרקער השפּעה פון אַראַבישע, אינדישע און גריכישע קוועלן, קאָן דינען אַלס בולטכטער באַווײַז, ווי וויכטיק און באַדײַטנדיק ס׳איז געווען די פאַרמיטלער-ראַלע פון יידן אויפן געביט פון אייראָפּעיִשן פּאָלקלאָר. אַלײן אַ מורה-פּאָלק, באַקאַנט מיט די אַראַבישע און גריכישע קוועלן, וואָס האָבן אין זיך אויפגענומען פיל אַרײַענטאַל-אינדישע אַגדות, משלים און מעשיות, זײַנען די יידן אין דעם מיטלאַלער געווען די פאַרבינדונגס-קײט און פאַר-מיטלער צווישן דער מורה-און דער מערב-וועלט. זײ האָבן עס אפשר מער פון אַלע אַנדערע גורם געווען, דאָס דער אייראָפּעיִשער מערב האָט זיך באַקאַנט מיט פיל אַרײַענטאַלישע מאַטיוון, מיט די אוצרות פון דער אינדישער און פּערסיש-גריכישער אַגדות און מערב-וועלט¹. אין יענער פּינסטערער תקופה, בעת די קולטורעלע אוצרות פון די פּרײַערדיקע

דרות זיינען געלעגן באגראבן און פארגעסן, זיינען די יידן געווען כמעט די איינציקע וועכטער, וואָס האָבן געטריי געהיט די רייכטימער פון אַגרות, פאַבלען און ראַמאַנען פון דער קלאַסישער מורה-וועלט; און אַראַנק די דאָזיקע וועכטער איז אַ באַדייטנדיקער טייל פון די רייכטימער אויף אומוועגן דורך אַראַביע און שפּאַניע שפּעטער אַריינגעדורנגען אין דער קריסטלעכער אייראָפּעיִשער ליטעראַטור.

נאָך אינם עלפטן יאָרהונדערט האָט אַ געטויפטער ייד משה הספרדי (זיין קריסטלעכער נאָמען איז געווען פעטער אַלפּאַנוז), דער הויף-אַרצט ביים קאַסטיילישן מלך אַלפּאַנוז דעם זעקסטן, פאַרפאַסט אין לאַטיין אַ זאַמלבוך פון 33 מעשיות און דערציילונגען "Disciplina clericalis",¹ ווער ס'ווייל — זאָגט אזא פאַכמאַן ווי משה שטיינשניידער — אויס-פאַרשן דעם וועג, איבער וועלכן די אַריענטאַלישע מעשיות האָבן קיין אייראָפּע געוואַנדערט, דער מוז זיך רעכענען מיט אַלפּאַנוזים, דיסיפּלי-לינאַ ווי מיט איינעם פון די וויכטיקסטע מייל-שטיינער, וואָס באַציי-כענען דעם דאָזיקן וועג.² אַלע קולטור-היסטאָריקער שטרייבן אונטער די גרויסע השפּעה, וואָס אַלפּאַנוזים ווערק האָט געהאַט אויף דער אַנט-וויקלונג פון דער אייראָפּעיִשער נאָוועלע.³ באַלד זיינען אויך אין דער העברעיִשער שפּראַך ערשינען אַ ריי ענלעכע ווערק, וואָס האָבן אַ באַ-שטימטע באַדייטונג פאַר דעם מיטלאַלטערלעכן פאַלקלאָר. מיר וועלן זיך דאָ אַפּשטעלן נאָר אויף אייניקע, אויף די וויכטיקסטע פון זיי.

אַ גאַנץ אייגנאַרטיקע שמעלע פאַרנעמט צווישן זיי איין ווערק, וואָס ס'איז ביז דער נייער צייט געווען איינס פון די באַליבסטע אונט-טערהאַלטונגס-ביכער ביי דער יידישער יוגנט, „ספר הישר“ הייסט דאָס בוך, אַ מין יידישער „גבורים-עפּאָם“, וועלכער נעמט אַרום די עלטסטע תקופה פון בריאת העולם ביז יציאת מצרים.⁴ ווער דער פאַרפאַסער

¹ דער צווייטער און דריטער קאַפיטל פון דער דאָזיקער זאַמלונג זיינען נאָך אינם מיטלאַלטער איבערגעזעצט געוואָרן אין העברעיִש און פאַרענטלעכט געוואָרן אונטערן נאָמען „ספר הנוד“ אין קאָנסאַנטינאָפּאָל אין 1516 (צוזאַמען מיט „דברי הימים של משה רבנו“ און אַנדערע).

² זע צ. ב. G. Depping, Les juifs dans le moyen age, 1845, 98-99.

³ בלויז די לעצטע שמעלעכע בלעטלעך באַרירן די שפּעטערדיקע תקופה פון יציאת מצרים ביז שושנים. דאָס ווערק איז אויך איבערגעאַרבעט אויף יידיש אונטערן נאָמען „תם וישר“. אויף דעם שער-בלאַט ווערס אָנגעוויזן: ווייל אין דעם ספר ווערס דערציילט די מעשים, וואָס גאָס ב"ה האָט געמאַך פון בריאת העולם ביז יהושע האָט געבראַכט דאָס פּאָלק ישראל קיין אַרץ-ישראל, דרום האָבן מיר דאָס סעתיק געווען פון לשון הקודש אויף יידיש-בייביש, בדי אַלע זאָלן וויסן די נסים ונפלאות.

איז פון דעם דאזיקן ווערק, איז אומבאקאנט געבליבן. אין דער הקדמה ווערט אויף א גאנץ לעגענדארן אופן דערציילט, אז דער „ספר הישר“ שטאמט נאך פון קדמונישע צייטן. דער מלך פון מצרים תלמי, וואס האט געקיניגט נאך אלכסנדר מוקדון, האט באפוילן זיינע חכמים און געלערנטע, זיי זאלן פאר אים צונויפזאמלען די געזעצן און געשיכטעס פונעם ביכער פון אלע אומות העולם. בעת מען האט זיך געווענדעט צו די יידן, האבן זיי ניט געוואלט איבערגעבן די הייליקע תורה אין די הענט פון געצנדינער; זיי האבן דערפאר אָנשטאָט תורת משה געגעבן דעם מיכס שלוחים בלויז דעם „ספר הישר“. בשעת טיטוס האט ירושלים איינגענומען, האט איינער פון זיינע קריגס־פירער געפונען אין אַ הויז אַ גאָטספּאַרברייטן זקן, וואָס איז געווען ביחידות פאַרטיפּט אין אַלטע פאַרמעט־מגילות. דער זקן איז מיט זיין גרויס חכמה שטארק געפעלן געוואָרן דעם רוימישן קריגער, און יענער האָט אים מיט זיך מיטגענומען מיט אלע זיינע מגילות און ספרים; די פריינדשאַפט איז געוואָרן אזוי גרויס, אז ער פלעגט זיך מיטן זקן ניט צעשיידן אפילו ווען ער האָט געמוזט זיך לאָזן מיטן היל אין מלחמה. צום סוף האָט דער קריגס־מאַן געלאָזט אויפבויען אַ הויז אין שפּאַניע אין דער אומגעגנט פון סעוויליע, און דאָרט האָט דער זקן פאַרבראַכט זיינע לעצטע יאָרן מיט זיינע גע־ליבטע ספרים. אָט אין דעם זקנס פיפּליאַטעק — ווערט אין דער הקדמה אָנגעוויזן — האָט מען עס געפונען דעם „ספר הישר“, וועלכער טראָגט אויך דעם נאָמען „תולדות אדם“.

די דאָזיקע לעגענדע פּרענגט צו דער השערה, אז דער „ספר הישר“ שטאָמט טאַקע פון שפּאַניע, הגם דערויף זאָגן אויך ערות די פיל אַראַבישע נעמען, וואָס קומען דאָרט פאַר 1. דער אומבאקאנטער פאַרפאַסער איז געווען אַ קונציקער קאַמפּילאַטאָר און אויסגעצייכנטער סטיליסט; ער האָט אָבער ניט שטענדיק געוואוסט דעם סוד פון מישקל און מות. די פיפּלישע דערציילונגען ווערן ביי אים צונויפגעפלאַכטן מיט פאַרשיידענע מעשיות און לעגענדן פון תלמוד אין שפּעטערדיקע יידישע קוועלן ביז צום „יוסיפון“, וועגן וועלכן מיר וועלן ריידן באריכות אין דעם דריטן טייל פון אונזער ווערק 2. דער פאַרפאַסער דערנרייכט דערביי ניט זעלטן שיינע עפעקטן. צום ביישפּיל, ווען ער דערציילט, ווי

1 לויט צונעם היסטריאגראַפן דער „ספר הישר“ פאַרפאַסט געוואָרן אין דער צווייטער העלפט פינס 12טן יאָרהונדערט.

2 וועגן דעם, ווי אזוי דער פּעל „ספר הישר“ פלעגט באַנוצן די יידישע קוועלן זע: צונאָן, גאַטסדינסטליכע פאַרזעטע, 163—165 (2טע אויפלאַגה).

אזוי זכר, וואָס איז פאַרקויפט געוואָרן דורך זיינע ברידער פאַר אַ קנעכט די מדינים, וויינט אויפן קבר פון זיין מוטער רחל, און די טויטע מוטער טרויסט פון דעם טיפן קבר איר געליבט אומגליקלעך קינד.

דער פאַרפאַסער באַנוצט אָבער ניט נאָר ייִדישע קוועלן. עס איז פֿדאי צו באַמערקן, אז ער האָט באַזעסן אַ געוויסן סכּום גענויע, פֿאַר יענער צייט גאַנץ זעלטענע, ידיעות וועגן די אַלטע מורח־לענדער. ער דער־ציילט, למשל, ווי אזוי דער מלך פון כּוש, קיקונים, האָט באַפוילן, בכדי צו פֿאַראַייביקן זיינע גבורות און מלחמות, זיי פֿאַרצייכענען אויף שטיינער פֿאַר די קומענדיקע דורות. אויך דערציילט דער פֿאַרפאַסער, אז די קלייניקע מלכים פון פּנען זיינען געווען אונטער דער אויבערמאַכט פון דעם מלך מצרים, און ווען עס איז אויף זיי אָנגעפֿאַלן אַ שטאַרקער שונא, פֿלעגן זיי בעטן ביי פּרעהן מיליטערישע הילף. דער פֿאַרפאַסער איז אויך געווען באַקאַנט מיט די אגדות און לעגענדן פון די אייראָ־פעישע פֿעלקער, און האָט זיי טאַקע פֿליסיק אויסגענוצט אין זיין ווערק. כּיז באַגעגענען דאָרט, למשל, די באַקאַנטע דערצייילונג, ווי מען האָט אַוועקגערויבט די שיינע טעכטער פון סְפִינָה, און דער בעל, כּפר הישר איז דערביי מוסר, „אז אברהם אבינו איז דעמאָלט אַלט געווען 91 יאָר“; אויך ווערט דאָרט דערציילט די לעגענדע וועגן דעם שרעקלעכן צענטאַוור. אין דעם ייִדישן עפֿאַס איז אָבער דעם צענטאַוור גובר אַ ביפֿלישער העלד, דער גבור צופּה, עָשׂוּם אייניקל. אינם העלדן־עפֿאַס וועגן די עשרת בני יעקב און זייערע געוואַלטיקע מלחמות, וואָס ווערן אזוי באַריכות געשילדערט אינם „ספר הישר“¹, איז לייכט צו באַמערקן די השפּעה פון די אַלטע ראָמאַנישע באַלאַדן און לידער וועגן די גלענצנדיקע גבורות פון די באַרימטע ריטער. אפילו יעקב אבינו גופא ווערט אין „ספר הישר“ געשילדערט אַלס גרויסער גבור און איש מלחמה, וואָס רייסט זיך אַרײַן מיטן בלוין שווערד אין דער האַנט אין דעם שונאם מחנות, און יענע אַנטלויפן פֿאַר אים מיט גרויס פחד. דער צוויי־קאַמף צווישן יהודה און דעם פירשט יָשוב איז באַשריבן מיט אַלע פרטים לויט דעם סדר פון מיטלאַטערלעכע ריטער־טורנירן. און די מעשה מיט שמעונען, ווי יענער, ארומגערינגלט פון אַלע זייטן מיט אַ גאַנצער מחנה פיינדלעכע קריגער, לאָזט אַרויס אַ שרעקלעכן געשרײַ, וואָס דערגרייכט ביז צו די אויערן פון יהודה, וועלכער אַײַלט גלייך

¹ די גבורות־באַשרייבונג פון יעקבס קינדער פֿאַרנעמען דעם בבדוסמן פּלאַץ אין „ספר הישר“. דערמיט דערקלערט זיך, וואָס ביים רוב עלטערע קוועלן, צום ביישפּיל ביים רב"ק, טראָגט דאָס גאַנצע ווערק דעם נאָמען „מדרש בני יעקב“.

דעם ברודער צו הילף — דאָס דערמאָנט זייער אָן דעם ליד וועגן באַ-
רימטן מיטלאַלטערלעכען העלד ראָלאַנד, וואָס בשעת אים רינגלען אַרום
דעם שונאם מהנות, טרומייטערט ער מיט זיינע לעצטע פוחות אין זיין
האַרן, און די יאוש־טענער דערגרייכן ביז צו די אויערן פונם קעניג —
קאַרל. אפילו די באַקאַנטע תלמודישע לעגענדע וועגן משה רבנוס
חידושימדוקן שטעקן באַקומט אינם „ספר הישר“ אן אייראָפּעיִשע פאַרבונג:
עס פילט זיך דאָ די השפּעה פון געוויסע לעגענדן פון דער מיטל־
אַלטערלעכער מערב־אייראָפּע. לויט דעם נוסח פון „ספר הישר“ איז דער
דאָזיקער שטעקן נאָך לאַנגע גלגולים געקומען אין די הענט פון דעם
מדינ־נישן פריסטער יתרו. יענער האָט דעם שטעקן איינגעפלאַנצט ביי
זיך אין גאַרטן און האָט דערקלערט, אז ווער עס וועט בכח זיין אַרויס־
צערייסן דעם שטעקן פון דער ערד, דעם וועט ער געבן זיין שיינע
טאָכטער צפורה פאַר אַ ווייב. אַ סך גרויסע און שטאַרקע גבורים האָבן
געפרוווט בייקומען דעם ווונדער־שטעקן, — דער שטעקן האָט זיך פון אַרט
ניט גערירט, ביז ס'איז געקומען משה רבנו: מיט איין האַנט האָט ער
גלייך דעם שטעקן פון דער ערד ארויסגעריסן, און די שיינע מדין־טאָכטער
איז זיין ווייב געוואָרן.

אינם נוסח פון אייניקע אנדות פילט זיך אפילו די השפעה פון
ריין־קריסטלעכע קוועלן. צום ביישפיל, אין דער באַשרייבונג, ווי
דער שטן וויל ברענגען אין נסיון אברהם אבינו און יצחקן אויפן וועג
צו דער עקרה. דעם שטנס נסיונות ווערן, אמת, באַשריבן אויך אין
ידישע מדרשים¹, זיי טראָגן אָבער דאָרט אן אַנדער פאַרבונג. אין
„ספר הישר“ דערמאָנען אייניקע אויסדרוקן, ווי למשל, אברהםס ברוגע
געשרייען אויפן שטן: „לך נא מעלינו“, „גער ד' בך השטן“, אן ענלעכע
שטעלע אין עוואַנגעליום. אמת, ערטערווייז, בפרט דאָרט, ווו עס ווערט
דערציילט וועגן דעם צווייגעשפרעך צווישן דעם שטן און שרה, פלייסט
זיך דער פאַרפאַסער צו געבן אַ מער „ידישע“ פאַרבונג.

עס איז זייער מעגלעך, אז טאקע מהאי טעמא, וואָס דער בעל
„ספר הישר“ האָט אזוי פיל זיך באַנוצט מיט פרעמדע קוועלן, האָבן די
מיטלאַלטערלעכע רבנים געקוקט מיט אַ געוויסן חשד אויף דעם דאָזיקן
ווערק, און אַ לאַנגע צייט ניט דערלויבט, מען זאָל עס דרוקן. ערשט אינם
יאָר 1625, נאָכדעם ווי דער טעקסט איז דורכגעגאַנגען די טעסט פון
אַ זייער שטרענגער צענזור מצד דעם באַווסטן געלערנטן אריה די מדינת.

¹ וועגן צ. ב. אין „ילקוט שמעוני“ דף 24 (סיר ציטירן נאָך פּולאניער אויס־

וואס האָט אַ סך שטעלן אַרויסגעוואָרפֿן, איז דער „ספר הישר“, און דאָס אַלץ אָן דעם הסכּם פֿון די אַרטיקע רבנים, נאַרעפֿנטלעכט געוואָרן אין ווענעציע.¹

אַ העכסט אינטערעסאַנט בילד וועגן די גלגולים און ענדערונגען, וואָס ס'האָט אויסצושטיין אַ ליטעראַריש ווערק אָדער וועלכע ס'איז אגדה, ב'שעת עם וואַנדערט פֿון איין פּאָלק צום אַנדערן — קאָן געבן אַ דיִדאַקטישער ראָמאַן, וואָס שטאַמט פֿון אינדיע און איז באַקאַנט אין גריכישער באַאַרבעטונג אונטער דעם נאָמען „בלעם און יוסאַפּאַט“ און אין די סלאַווישע און אין מערבֿ=אייראָפּעיִשע אומאַרבעטונגען — אַלס „וואַרלאַאַס און יוסאַפּאַט“. דער גוף המעשה פֿונם אַריגינאַל, וואָס דער= ציילט וועגן בודאַס גרויסקייט און הייליקייט — באַקומט אינם גריכישן נוסח² אַ ריין קריסטלעכן לבוש: צום פֿרינץ יוסאַפּאַט קומט נאָטס= פּאַרכטיקער נזיר פֿלעם און יענער איבערצייגט דעם פֿרינץ מיט זיינע פרומע רייד און קלוגע משלים, אַז די קריסטלעכע אמונה איז די איינ= ציק אמתע און ריכטיקע. דאָס דאָזיקע אינטערעסאַנטע ווערק, וואָס ס'האָט זיך אייגענפֿירגערט אין אַלע מיטלאַלטערלעכע אייראָפּעיִשע ליטע= ראַטורן און געוואָרן איינס פֿון די באַליבטסטע מוסר= ספרים — איז אויסגעשטאַנען אין משך פֿון זיינע וואַנדערונגען זייער פיל גלגולים, געביטן אָפּט זיין פּאַרם און לבוש נאָך דער תקופּה אָדער דעם מצב פֿון דער באַטרעפֿנדיקער קולטור און רעליגיעזע אָנשוואַונגען.

דעם העברעיִשן נוסח פֿון דעם דאָזיקן ווערק האָט באַשאַפֿן אין די ערשטע צענדליקע יאָרן פֿונם 13טן יאָרהונדערט דער דיכטער אַברהם בן שמואל אבן חסדאי פֿון באַרצעלאַנע³. אבן חסדאי האָט פיל איבערגע= זעצט פֿון אַראַביש אויף העברעיִש. באַזונדערס באַקאַנט איז זיין איבער= זעצונג פֿון אַלגאַזאליס, דעם אַראַבישן טעאָלאָגישן דענקערס ווערק, מאַזני

¹ וועגן דעם דערציילט אריה די טודינה גופא אין זיין „ארי נוחם“: ותרי וח חס' הישר שהדפיסו שלא כדעתו ודעת חכמים פה וויניציא זה כעתיבם שנה, הגם שהסירותי ממנו חזרות ותכונים" (ז. 60). דער בשעתו באַקאַנסער שרייבשטעלער און גלגולטער, ס. נוח, האָט פּאַרעפֿנטלעכט אָן ענגלישע איבערזעצונג פֿונם „ספר הישר“ (The Book of Jasher).

² פּאַרעפֿנט פֿון אַ קריסטלעך=גלויביקן עשיאַפּ מיטן נאָמען יואָן, בערך אין 1090.

³ אינם צווייטן טייל פֿון אונזער ווערק וועט אויסקומען זיך אַפּצושיסלען אויף דער ראַלע, וואָס אבן חסדאי האָט געשפּילט אין דער מחלוקת צווישן די טייכוניסטן און זייערע קעגנער.

צדק¹, נאָר קונה=שם געווען האָט ער זיך מיט זיין העברעיִשער איבער=ארבעטונג פונם אינדישן ראָמאַן, וואָס טראָגט ביי אים דעם נאָמען „בן המלך והנזיר“².

די נייערע פאָרשער³ האָבן מיט געוויסער זיכערקייט דערווייזן, אז אבן=חסדאי האָט דערביי זיך באַנוצט מיטן אַראַבישן נוסח פונם אינדישן ראָמאַן, און אז דער אַראַבישער טעקסט איז פאַרפאַסט געוואָרן ניט נאָכן קריסטלעך=גריכישן „בלעם און יוסאפאט“⁴, נייערט נאָך אַן עלטערער איבערזעצונג פונם פודרא=ראָמאַן אין דעם פערסישן פעכלעווי=דיאַלעקט⁵.

אבן=חסדאים יידישער נוסח טראָגט אַ גאַנץ אַנדערע באַפאַרבונוג, ווי דער קריסטלעך=גריכישער. אין „בן המלך והנזיר“ ווערט דערציילט די געשיכטע פון אַ זייער וויסנבאַגריקן פרינץ, וואָס זיין פאָטער האָט אים דערצויגן אין אַן אָפגעזונדערטן פאַלאַץ אויף אַ גאַנץ איינזאַמען אינזל. דאָס האָט עס דער מלך געוואָלט, אז פאַר זיין זון זאָלן בלייבן פאַר באַרגן אַלע צרות און ליידין פון דער וועלט, און אומבאַקאַנט זאָלן אים זיין די צוויי צווילינג=ברידער: דער טרויער און דער טויט. דאָס נישט=וויסן האָט אָבער ניט געקאַנט באַפרידיקן דעם יונגן בן=מלך מיט זיין גריבלענדיקן און פאַרשנדיקן גייסט. און סוף=בל=סוף ווערט דאָס ניט=וויסן דורכגעריסן, און ווי דורך אַ צעשפאַלטענעם פאַרהאַנג באַווייזט זיך די טראַגישע געשטאַלט פונם טרויעריקן אמת. עפעס אַ ניזר האָט זיך אין פאַלאַץ באַווייזן, צום פרינץ אין זיין חדר כיוחד געקומען, און פאַר אים אַנטפלעקט דעם גרויסן צער פון דער וועלט... ער דערקלערט דעם פרינץ, ווי טרויעריק און נישטיק ס'איז דעם מענטשנס לעבן, ווי איבער=פול מיט יסורים ס'זיינען זיינע טעג. ער וואָרנט אים, ער זאָל זיך אָפזאָגן

1 פאַרעשנעלעכט דורך גאַלדענסהאַל אין לייפציק אין 1839.

2 דאָס ערשטע מאָל פאַרעשנעלעכט אין קאָנסטאַנטאַנינאָפּאָל אין 1518. מיר האָבן געהאַט די מעגלעכקייט צו פאַרגלייכן די דאָזיקע ערשטע אויסגאַבע מיט דעם גאַנצן אַלפֿן פאַרמעסענעם באַנוסקריפֿט פון „בן המלך והנזיר“, וואָס געפינט זיך אין דער פירקאָוויק=קאָלעקציע, אין מיר האָבן זיך דערביי איבערצייגט, אז דער געדרוקטער טעקסט פון דעם דאָזיקן פאַפּולערן ווערק איז ליידער שטאַרק פאַרגרייזט.

3 פּר. האַמעל, די עלטעסטע אַראַבישע וואַרלאַאָם=ווערסיאָן, 1887; ג. הייסלאַוויץ, פרינץ אונד דערווייז, 1890.

4 ביבליאָגראַפֿיע העגן דעם זע ביי שטיינשניידער, העברעיִשע איבערזעצונגען, 67—86.

5 ווייסלאַוויץ אינם ציטירטן ווערק, 19, 25 א. וו. דעם אַראַבישן טעקסט האָט האַמעל אַנטדעקט אין אַן אַלפֿן פּתבֿיד אין 1890 (ווייסלאַוויץ, 132, 134, 135). שטיינשניידער און ליברעכט זיינען מיט ווייסלאַוויץ ניט מסכים. זיי דרינגען, אז דער אַראַבישער נוסח איז פאַשטאַם: געוואָרן לויט דעם קריסטלעך=גריכישן טעקסט

פון די תאוות-העולם, און טאג און נאכט נאָר געדענקען אין גאָט און אין זיין הייליקער אלמאכט. דער פרינץ איז שטארק גערירט. מיט טרערן אויף די אויגן געזעגנט ער זיך מיטן גאטכפאָרכטיקן מאָן. איצט ווייס ער שוין אויף קלאָר, וואָס פאַר אַ גורל עס שטייט אים פאַר: זיין גאָטס שליח, דער נביא פון זיין הייליקן וואָרט...

די פיל משלים, מעשיות, לעגענדן, מיט וועלכע ס'איז פול דער בן המלך והנזיר, האָט אבן-חסדאי גענומען ניט נאָר פונם אַראַבישן טעקסט, נאָר אויך פון יידישע קוועלן, באַזונדערס פון דער תלמודישער אגדה. דאָס בוך איז געשריבן אין מאַקאַמען-סטייל: די געריימטע פראָזע איז צונויפגעפלאַכטן מיט קליינע שירים. בלויז די לעצטע דריי קאפיטלעך (33—35), וווּ עס ווערט גערעדט וועגן דעם מהות פונם מענטשנס נשמה, זיינען געשריבן אין פשוטער פראָזע. אין זיי האָט אָבער אבן-חסדאי פלל זיך ניט באַנוצט מיטן אַראַבישן טעקסט פונם ראָמאַן, נאָר מיט פאַר-שיידענע פילאָזאָפישע ווערק פון יענער צייט.

אין אבן-חסדאים ווערק איז שוין ניטאָ קיין זכר פון יענעם לוסטיקן און וואָרגלאָזן טון וואָס הערשט אין אַלחריזים און זבאָרהס ראַמאַנען. עפעס ווי אַ לייכטער שליער פון ווייכן האַרציקן אומעט פלאַטערט איבער דעם, בן המלך והנזיר. דער אָטעם פונם פאַרפישופטן לאַנד אויף די גאַנגעס-ברעגן פילט זיך אין זיינע בלעטער. אמת, אבן-חסדאי געפינט נאָך אַפילו, אַז גליקלעך איז דער יינגלינג, וואָס פאַרברענגט אין פריידן זיינע יונגע יאָרן — אויך אויף דער עלטער וועט זיין האַרץ זיין פול מיט פריידן¹. אין דער קונסטפולער אַכצנטער מאַקאַמע, וווּ עס ווערן אין אַ וינע שיינע שטריכן געשילדערט די איבערלעבונגען פון אַ פאַרליבטן יינגלינג, געפינען זיך פאַעטיש-פאַגייסטערטע סטראָפן, וואָס באַזינגען דעם פישוף פון פרויען-שיינקייט: פאַרוואָס, אַך מיין ליבע — קלאַגט דער פאַרליבטער — באַהאַלטסטו זיך פאַר מיר אונטער פעסט געשלאָסענע טויערן? דיינע לאַקן, די שוואַרצע שלאַנגען, וואָס לויערן אַרום דיינע ראַזע וואַנגען — זיי זיינען דאָך דיינע זיכערסטע שומרים. און די שפיון פון דיינע בליקן ווונדן טיפער ווי יואכס שאַרפע שווער, וואָס האָט אבנרס האַרץ דורכגעשטאַכן². מיין שיינע — קלאַגט זיך דער פאַר-

¹ דאָרטן, 33 (נאָך אַמסטערדאַמער אויסגאַבע, 1766):

יַעֲלֹו לְבָבְךָ בְּגִלְדוֹתֶיךָ קְאוֹר — בְּחֹר וְנִיל גִּימֵי בְּחֹרוֹתֶיךָ

הַקְּעֵלְפָה תְּקִיר וְהַתְּעַנְנָה יָאֵז — וְיַסִּיב לְבָבְךָ בְּאַחֲרֵיתֶיךָ.

² דאָרטן, 69:

כִּי תִסְבְּרֵי וְעֵלְתִי הֵלֵךְ לְעָנִי תֵלֵא — בִּי שׁוֹמְרִים לְךָ בְּצִיפְעֵינִי לְתֵיבָה:
אוי תִּסְבְּרֵי לִי בְּתוֹךְ שַׁעַר לְבַבְךָ דָּבָר — יוֹסִיב לְאָכְנֵי וְצוֹר תִּדְבֹּר קְצֵינֵיךָ.

ליבטער ווייטער — כאכט צו שפאט מיין ליבע, זי מיינט מיינע טריט, איך זאל איר געשטאלט ניט פאגעגענען, און גרויזאם רויבט זי אויך פון מיינע אויגן דעם שלאף — איך זאל אויך אין חלום איר ליכטיק אנטליץ ניט דערבליקן!¹

די דאזיקע ערדיש-גיריקע, עולם-הזהדיקע נגונים ווערן אבער ביי אבן-הסדאי באַלד דערשטיקט אין די מרה-שחורהדיק-אסקעטישע אַקאַרדן. געדענק, מיין פרודער — וואָרנט דער דיכטער — בעסער צו קושן די שאַרף פון דעם שווערר איידער מיט געריקע ליפן ברענענדיקע קושן צו שענקען; בעכער אין די הענט פון מערדער און רויבער צו פאלן, איידער אין נעץ פון תאוה צו בלייבן געפאנגען². זאל פרויען-שיינקייט ניט בלענדן דיין אויג, דער וויין פון ליבע טאָר דיין האַרץ ניט באַ-רוישן. דאָס שיינע פרויען-געזיכט איז ווי דאָס ליכט אין אַוונט: וועכען זיין שיין באַצויבערט — דעם ברענט עס אָפּ די פליגל³.

מען דאַרף זיך ניט נאַכיאָגן נאָך פריידן און פאַרגעניגן — זיי פאַרפירן און בלענדן נאָר די אויגן, ווי „א שיינער פאַרביקער עפל מיט אַ וואַרעם אין האַרצן“⁴. אין שייין-קינסטלערישע סטראָפּן באַשרייבט דער דיכטער, ווי נישטיק עס זיינען די פריידן פון דער ערד מיט זייער גאַנצער פראַכט און שיינקייט. די ערד — זי פאַרנאַרט און בלענדט מיט דעם גלאַנץ פון אירע זיס-פרעכטיקע פאַרבן. מיט אַלע אירע טאַלן און בערג, פילפאַרביקע לאַנקעס און בליענדיקע כעדער רופט זי צו אייך: קומט אַהער! געניסט מיינע רייכע מתנות! אין סאַמעט און שפאַניער וועל איך אייך אויסצירן! די רייכסטע סעודות, די פינקלדיק-שוימיקע בעכער וואַרטן אויף אירע געריקע ליפן, אין בשכים-שאַטן פון דופטיקע ביימער קאָנט איר רוען אין זיסע הלכות!⁵ — אַך, גלויבט ניט! שנעל ווי דער רויך ווערט אַלץ פאַרשוונדן! וואָס ס'שיינט און אַנטציקט

1 דאָרטן, 70 :

צְבִיבָה קָאָה אִתִּי וְחֶשְׁקִי — עָבִי תִּכְבַּח לְבַלְמִי אִתְּךָ
וְלֹא בִי לֵאמֹר עָבִי תִּנְוֹל שְׂנֵתִי — לְבַלְמִי בְּתַלְמוּי אִתְּךָ.

2 דאָרטן, 71 :

נְשִׁוּקִי אִתִּי, כִּפִּי תִּכְבַּח וְנֶשְׁקִי — וְאַל תִּהְיֶה שְׂפֹת חוֹשֶׁק כְּנִשְׁק
בְּחַר לְקִשּׁוֹל כְּגַד נְוֹל וְעִשְׂקִי — וְאַל תִּקְמַר לְהַתְּסַפֵּר בְּתִשְׁקִי.

3 דאָרטן, 103 :

וְאִי אִשָּׁה לְקַבֵּץ אֶל נִפְתָּהּ — וְרוּחַ פְּאֻנָּה אֶל יְדָשָׁד
רָאָה לְחִינָה כְּגַד לִל וְאָם לוֹ — כְּנִי תִּכְבַּח וְקִדְדוֹ וְיִשְׂרָשְׁדִי.

4 דאָרטן, 43 :

היינט ווי דער לבנה'ס צארט-זילבערנע שטראלן — ווערט מאַרגן דורכ-געפרעסן פון פוילקייט און ווערים. די פראַכטפולע פישוף-פאלאצן פון היינט ווערן שוין מאַרגן פארביטן אויף דאָס ענגע געפענגניש פון די פינס-טערע קברים! 1.

אין האַרציקע סטראָפּן, וואָס דערמאָנען אָן שלמה גבירול, רעדט דער דיכטער וועגן דער שטאַק-פינסטערקייט פון דער אומענדלעכער נאַכט: „זאָגט, ליבע חברים! צי ווייסט איר: ווי זעט אויס דער שיין פונם טאָג? איך האָב זיין אַנפֿליק פון לאַנג שוין פאַרגעסן“ 2. אַלץ פאַרשווינדט, אַלץ גייט פאַרביי, ווי דער הלום, און פון אַלע רייכטימער אין דער וועלט בלייבט נאָר די דעק פונם קבר 3. ענג איז דאָס גע-פענגעניש פונם לעבן, עס פאַרדינט בלוז שפאַט און פאַראַכטונג; נאָר דעם טויט — אים איינעם דאַרף מען לויבן און פרייוו! ער עפנט דעם טויער, וואָס פירט צום אייביקן לעבן 4. און פולמיט באַגייסטערונג זינגט דער דיכטער אַ לויב-ליד דעם טויט:

„ניט וויינט, ניט קלאָגט, מיינע ליבע, אינם טאָג פון מיין טויטן זיסער און ליבער פון די בעסטע געווירצן איז מיר דער שטויב, וואָס וועט מיין קבר באַדעקן. ווי אַ שוואַלב אין דעם נעץ האָט מיין נשמה אין איר געפענגעניש געשמאַכט. איצט איז צעבראַכן די שטייג און אַרויס-געלאָזט איז די געפאַנגענע געוואָרן“ 5.

„אַ שבח און אַ לויב זינגט דעם טויט, מיינע פריינד! וואָלטן מענטשן געוואָסט, ווי זיס איז דער טויט — ווי טרייע קנעכט וואָלטן זיי געקניט פאַר אים“ 6

„גרויס איז די פריינד פון דער נשמה — חורט איבער דער דיכ-טער — בעת זי פאַרלאָזט איר ווייניג אויף דער ערד 7. דאָס איינציקע

1 דאָרטן, 16.

2 דאָרטן, 26: „דייני! סָפּרו לי אַם יבֿעקם — קַדַר יוקם וּבְרָאִי קַי שְׁבַחְתִּיּוּ.

3 ו. 65.

4 דאָרטן, באַקאַמט צוואַנציק אין אַנדערע.

5 דאָרטן, 30:

יום אַנְנִיחָה אֶל תְּהַאֲנִי בְּצִי תְּהִי — רַגְבִי נְהַלִּים לִי צְרוּרוֹת קַר דְּרוּר;

רוּחִי קְרָבִי קְדֻרוֹת קְתוּךְ סַח וַפֶּח — נְשָׁבֵר נְהַלְמִם וּבְצִיחָה לֶת קְרוּחַ.

6 דאָרטן:

בְּצִי מִיּוֹדְעֵי שְׁנֵי קִנְיָה — סִלּוּ בְּקָל רַגְבִי וְהוֹדוּחִי;

בְּקַח נְעִימוֹת בְּקִנְיָה, לו — אִישִׁים יְנַעוּחֵי — עֲבָדוּחֵי.

7 דאָרטן, באַקאַמט 34.

ציל, וואָס איז פאַרהאַן אויף דער וועלט — דאָס איז אידלעך די נשמה, ברענגען זי לתכלית השלמות און דינען גאָט מיט מעשים טובים. די דאָזיקע מיסר-רייד זיינען צונויפגעפלאַכטן מיט פאַרשיידענע משלים, מעשיות און גלייכווערטלעך, גענומען פון דעם תלמוד, מדרשים און אויך פון פרעמדע קוועלן, הויפטזעכלעך פון דעם אינדיש-אַראַבישן טעקסט גופא. פון אַן אַלטן מדרש איז געוויס גענומען די מעשה וועגן איינעם מיט זיינע דריי חברים, דער געליבטער חבר, וועגן וועלכן יענער האָט געזאָרגט טאָג און נאַכט, האָט דעם מענטשן גלייך פאַרלאָזן, ווי נאָר יענעם האָט אַן אומגליק פאַסירט, און דווקא דער דריטער חבר, וועגן וועלכן דער מענטש האָט אַמווייניקסטן געטראַכט, האָט אים ניט פאַרלאָזן און אַרויסגעהאַלפּן פון דער נויט. דער ערשטער חבר — דאָס זיינען די רייכטיקער פון דער וועלט, וועגן וועלכע דער מענטש זאָרגט זיין גאַנץ לעבן, דער דריטער — די מעשים טובים פונעם מענטשן. אַגאַנץ בולט אינדישן קאַלאָריט טראָגט דאָס מעשהלע מיטן גערטנער און דער שפּרעך=פּויגל, וואָס פאַרענדיקט זיך מיטן מוסר השפּל: „זאָרג ניט, מיין זון, וועגן דעם, וואָס דו האָסט פאַרלאָרן, גלוסט נישט צו דעם, וואָס קאַנסט ניט דערגרייכן, גלויב ניט אין דעם, וואָס ס'קאָן ניט זיין".²

אבן-חסדאי, וואָס איז בלי-ספּס ניט פלוין איבערזעצער, נאָר אויך פאַרפאַסער פון אַלע לידער, וועלכע קומען פאַר אין „בן המלך והנזיר", האָט פאַרמאָגט אַן אויסגעפרעגטן טאַלענט פון אַן אמתן ליריקער. אַ באַזונדערס שטאַרקן רושם מאַכן די לידער אין „בן המלך והנזיר", אין וועלכע עס הערן זיך טרויעריקע טענער. „דריי זאָכן — זאָגט דער דיכטער אין איינעם פון די ערשטע לידער (ו. 4) — קרענקען מיך באזונדערס שטאַרק, און די פּערטע — רייסט מיין האַרץ אויף שטיקער: ווען מען האַקט אונטער דעם שטאַלצן אַדלער זיינע מעכטיקע פליגל, און נישטיקע פליגן טראָגן זיך מיט גדלות איבער דעם אַדלער-קאַפּ; דעם אָקס, ווען מען צעברעכט זיינע פּרעכטיקע הערנער און פּחדנישע שפּעלעך טוען אים שטויסן; און ווען דער קראַנקער לייב מוז הכנעהדיק שווייגן פאַר קליינע פיקסלעך, וואָס האָבן ערשט נעכטן געציטערט פאַר זיין שאַטן. נאָר שרעקלעכער פון אַלץ איז, ווען דער מאַן פון יושר און גערעכט=טיקייט ווערט מיט די פיס געטראָטן פון נידערטרעכטיקע לומפן און חוצפישע שאַנד=מענטשן".

1 מאַקאַמע 11.

2 דאָרסן, מאַקאַמע 21, ז. 79: בני, אל האנה על מה שאבד לך; בני, לא הבקש מה שלא תוכל להשיג; בני, לא האבין במה שלא יתכן להיות. וועגן דעם איג-דישן מקור זע אין ווייסלאָוויצנס ציטירונג ווערק, 112—113.

אין פארביטערט דיין הארץ און שווער די לאסט פונם לעבן, נעם דעם וואנדערשטעקן אין האנט — אין גלות זעסטו געפינען דיין טרייסט. וואָלט נע-וונד זיין אַ קללה געווען, ווי וואָלט אברם פון גאָט דעם באַפֿעל באַקומען: גיי, פאַרלאָז דיין היימלאַנד! 1.

אין די שפּעטערדיקע דורות, בעת דאָס ייִדישע לעבן אין אייראָפּע איז אַלץ פינסטערער געוואָרן, און אַ טונקעלער שלייער פון טיפּן טרויער האָט דאָס גאַנצע געטאָ איינגעהילט, איז אבן-חסדאים, בן המלך והנזיר מיט זיין האַרציק עלעגישן טאָן געוואָרן איינס פון די באַליבסטע ביכער ביי יידן. שוין אינם פופצענטן יאָרהונדערט האָט מען עס אויף ייִדיש=דייטש איבערגעזעצט 2, אין שפּעטערדיקע דורות זיינען נאָך אייניקע איבערזעצונגען דערשיינען 3, און נאָך ער היום געפינט דאָס ווערק אַ ברייטן לעזער-קרייז.

אַ נאָך גרעסערע קולטור-היסטאָרישע באַדייטונג, ווי אבן-חסדאים, בן המלך והנזיר, האָט די העברעיִשע איבערזעצונג פון בירפּנים (Bidhāpati) אינדישע משלים און פאַבלען-זאַמלונג, כלילה ודמנה, וואָס האָט אַן אומגעהייער גרויסע השפּעה געהאַט אויפן אייראָפּעיִשן פּאָלקלאָר. אַט דעם מערקווירדיקן אוצר פון אינדישער פּאָלקס-חכמה, האָבן די קריסטלעך-אייראָפּעיִשע פעלקער באַקומען פון די אַראַבער אויסשליסלעך דורך די ייִדישע הענט. וועגן די אומשטענדיק, אונטער וועלכע דער אַראַבישער טעקסט פון, כלילה ודמנה איז אויף דער וועלט געקומען, געפינען מיר ביי אברם אבן עזרא 4 פּאָלגנדיקע לעגענדע: „דער באַ-רימטער פֿליה אַלצפּח האָט זיך דערוואַסט, אַז אין אינדיע האָבן די פאַרשיידענע חכמות און וויסנשאַפטן דערגרייכט צו זייער אַ הויכער מדרגה. דער פֿליה האָט באַפוילן, מען זאָל געפינען אַזאַ געלערנטן, וואָס פאַרשטייט גוט הן די ליטעראַרישע שפּראַך פון די בני הודו (סאַנסקריט) הן אַראַביש, און איבן פּאָרלייגן, ער זאָל איבערזעצן אויף אַראַביש אייניקע

1 דאָרטן, 69 :

אַם זי לך הַקָּזֶר וְלֹב בְּצֵר קָדוֹר — סִרְסַק וְבוּ צוֹרֵךְ וְפִלֵא הַקָּצֶף ;
לו קָדוֹר בֵּע לֹא יִצוּ חָאֵל וְלֹא — יִאֲמַר לְאֶבְרָם : לֹד לך מִצְרָף.

2 די דאָזיקע אַלטיידישע איבערזעצונג איז געבליבן אין מאַנטקריפּט. גרעסערע פאַרשטייטן האָבן פאַרשטעלעכט: ט. עריק אין זיין „וועגן אַלטיידישן ראַכאַן און נאָוועלע“ אין ווי שפּעטק אין „לאַנדוו-בוך“.

3 וועגן ייִדישע איבערזעצונגען פון „בן המלך והנזיר“, זע ביילאָגן נומ' 3.

4 אין דער הקדמה צו זיין העברעיִשער איבערזעצונג, די אַסטרעָנאָמישע סאָלען פֿין כּהמד אבן אַלכנסי (אין דוד פּהנאס אויפנאַבע, II, 107).

פון די אינדישע וויסנשאפטלעכע ווערק. מען האָט דעם מלך דערצייילט, אז די אינדער האָבן זייער אַ וויכטיק בוך, וואָס לערנט די חכמה פון הנהגת המלוכה, ווי אזוי דער קיניג דאַרף רעגירן איבער זיין לאַנד און פּאַלק. דאָס דאָזיקע ווערק איז געשריבן אין פּאַרס פון פּאַבלען וועגן חיות און עופות, און די צאָל פון די פּאַבלען איז זייער גרויס. דער נאָמען פון דעם בוך, וואָס איז אזוי שטאַרק באַליבט אין אינדיע, איז „כלילה ודמנה“, ד.ה. דער לייב און דער אָקס, וועגן וועלכע עס ווערט גערעדט אין דעם ערשטן פרק... דער פּליה האָט דאָן צו זיך איינגע-לאָדן אַ געלערנטן יידן, וואָס האָט גוט פאַרשטאַנען ביידע שפּראַכן, און האָט אים באַפוילן דאָס דאָזיקע ווערק איבערצוזעצן... ווען דער פּליה האָט זיך ענדלעך באַקאַנט מיט דעם ווערק „כלילה ודמנה“, איז ער געוואָרן שטאַרק אַנטציקט און האָט אַרויסגעוואָגט דעם ווונטש זיך צו באַקאַנען אויך מיט אַנדערע ווערק פון די חכמי הודו.

עס איז איצט שווער פעסטצושטעלן, פּונדוואַנען האָט זיך אינם 12טן יאָרהונדערט ² אין שפּאַניע גענומען די לעגענדע, אז דאָס דאָזיקע בוך, וואָס ס'איז געווען אזוי באַליבט און פּאַפּולער ביי די אַראַבער, האָט איבער-געזעצט אַ ייד. עס איז אָבער קלאַר, אז אבן עזרא'ס מיטטיילונג איז ניט מער, ווי אַ לעגענדע אָן אַ שום רעאַלן קערן; וואָרן ס'איז אויסער ספק, אז ניט דורך יידן האָבן זיך די אַראַבער מיט „כלילה ודמנה“ באַקאַנט. אבן עזרא איז אָבער גאַנץ גערעכט בעת ער כאַראַקטעריזירט „כלילה ודמנה“ אַלס אַ בוך, וואָס „לערנט די חכמה פון הנהגת המלוכה“. אַט דאָס דאָזיקע ווערק, וואָס ס'איז פאַרפאַסט געוואָרן אין הרייצן פרקים דורך בודראַס אָנהענגער — איז זייער אַן אייגנאַרטיק „געזעץ-בוך“ און וועגווייזער פאַר כללים און פּירשטן. ניט מיט טרוקענע כללים און געזעצן, נאָר אין פּאַרס פון פּאַבלען און מעשיות, וווּ חיות און עופות שפּילן די ראָלע פון מענטשן — ווערט דאָרט געלערנט, ווי אזוי אַ מלך דאַרף זיך נוהג זיין מיט זיינע אונטערטאַנען. מיט דער צייט, ווען אויף די ברעגן פון דעם סודותדיקן גאַנגעס האָט גובר געווען די רעליגיעזע סעקטע פון די בראַמאַנען, האָט דאָס ווערק פון בודראַס חכמים אַ גאַנץ אַנדער פנים באַקומען. פאַרביטערטע שונאים פון די בודריסטן, האָבן די בראַ-מאַנען זיך אויך נוקם געווען אין דעם גייסטיקן קינד פון זייער קעגנער. זיי האָבן פון „כלילה ודמנה“ איבערגעלאָזט בלויז די ערשטע פינה פרקים,

1 אבן-עזראס דערקלערונג איז ניס ריכטיק. כלילה און דמנה זיינען די נעמען פון צוויי שאַקאַלן.

2 אבן-עזרא האָט זיין הקדמה געשריבן אין 1161.

צוגגעפן צו זיי א סך נייע מעשיות און פאבלען פון די פארשיידנסטע קוועלן. אויף אזא אופן איז דאס אין דרייצן פרקים איינגעטיילטע גע- זעץ-בוך מגולגל געווארן אין א פשוט פאבל-בוך פון פינף פרקים — פאנטשאטאנדרא (חומש, פינף-בוך). און דער פולשטענדיקער טעקסט פונם „כלילה ורמנה" איז מיט דער צייט פארלארן געגאנגען.

נאך איידער נאך די בראמאנען האבן „כלילה ורמנה" פאר א קא- ליקע געמאכט און אים אין פאנטשאטאנדרא אומגעוואנדלט, האט א גע- לערנטער פערסישער ארצט ברוזיה (Barzau) געבראכט מיט זיך פון אינדיע קיין פרס א סך כתבי-יד, צווישן זיי אויך דעם טעקסט פון „כלילה ורמנה", און האט אים באלד איבערגעזעצט אויף די דעמאלטיקע קולטור-שפראך פון די פערסער — אויפן פעכלעווישן (pehleivi) דיאלעקט 1. דער געלערנטער איבערזעצער האט פארויסגעשיקט א ברייטע הקדמה, וועלכע איז שפעטער איבערגעזעצט געווארן אין אראביש און אין העברעיִש. די דאזיקע הקדמה איז זייער כאראקטעריסטיש פאר דעם הויך-געבילדעטן און פריידענקענדיקן מאן:

איך האב מיר די אויפגאבע געשטעלט — דערקלערט ברוזיה — זיך צו באקאנען מיט די פארשיידנסטע פעלקער; גענוי אויספארשן זייערע מנהגים און לעבנסשטייגער. איך האב זיך באלד איבערצייגט, אז יעדעס פאלק האט זיך זיין באזונדערע שפראך, זיינע אייגענע געזעצן און רע- ליגיעזע אָנשוואונגען. יעדע אומה לויבט און באוונדערט איר תורה, איר אמונה, וואָס זי האט באקומען בירושה פון אירע אבות. און יעדעס פאלק פלייסט זיך צו דערווייזן, אז נאך זיין גלויבן, זיינע דעות זיינען די איינציק ריכטיקע, אלע אנדערע זיינען שווא ושרר. יעדעס פאלק באזונדער וויל עוקר מן השורש זיין אלע איבעריקע פעלקער, איינס רודפט דאס אנדערע, רודפט און שענדעט יענעם אמונה... גרויס איז די שנאה פון איין פאלק צום אנדערן, און ווי א העליש פייער פלאקערט די מלחמה. האב איך דאן ביי זיך באשלאָסן זיך צו ווענדן צו די חכמים פון יעדן פאלק באזונדער, זיי זאָלן מיך באקאנען מיט זייער רת און

1 ווען דער דאָזיקער ארצט האָט געלעבט, איז ניש גאַנץ פעסטגעשטעלט. אין דער העברעיִשער איבערזעצונג ווערט אָנגעוויזן, אז ברוזיה איז געווען הויף-ארצט ביים פערסישן מלך אָנשי רואַן פֿסרו בן-קובאד, וועלכער האָט געקיינט אין מיטן פון 531—579 לויט דער קריסטליכער רעכענונג. דער געלערנטער פ. האמעל רעכנט, אז ברוזיה האָט מיט זיך געבראָכט פון אינדיע אויך דעם בודדא-ראַבאָן און אים אין פערסיש איבערגעזעצט; און סאַקע די דאָזיקע איבערזעצונג האָט עס געדינט אַלס מוסער פארן „בן המלך והנזיר". לויט האמעלס השערה האָט ברוזיה געלעבט אין זערטן יאָר- זענטריס (זע די הוספה צו וויסלאָוויצעס אויבן; ציטירטן ווערק, 149, 168, 178).

זייערע געזעצן. איך האָב צו זיי אזוי געזאָגט: דערקלערט מיר די יסודות פון אייער אמונה, באַקאָנט מיך — ווער איז אייער גאָט און באַשיצער? איך וויל דעם אמת דערגריינטן. יעדער פון זיי האָט געגעבן זיין תשובה. איך האָב מיך אָפּער גלייך איבערצייגט, אז יעדער לויבט נאָר זיין אייגענע אמונה און שענדעט אַלע אַנדערע; יעדער אָנערקענט נאָר דאָס זייניקע, און דאָס פרעמדע האָט ביי אים קיין שום ווערט ניט. איך האָב ניט געבונען קיין איין איינציקן, ניט צווישן די ווייניק פאַרשטענדיקע, ניט צווישן די קלינגסטע, ער זאָל מיר ווירקלעך דעם אמת זאָגן, עס האָט מיך קיינער פון זיי ניט איבערצייגט, וויל איך גלויב נאָר אין דעם, וואָס איך האָב אויסגעפאַרשט און געפרוווט¹.

אין דערזעלביקער הקדמה דערציילט בַּרוּזיה דאָס קלוג=שיינע מעשהלע, וואָס ס'האָט געהאַט די זכיה אויפגענומען צו ווערן אין אַלע אייראָפּעיִשע ליטעראַטורן, און געבראַכט אין אַזא התפעלות דעם גאנזשן רוסישן שריפטשמעלער לעוו טאַלסטוי: אַ מענטש אַנטלויפט מיט טויט=שרעק פאַר אַ לייב און פאַלט, נעפעך, אַרײַן אין אַ טיפּער גרוב. עס איז אים אָפּער געלונגען זיך אַנצוכאַפּן אָן צוויי צווייגן, וואָס וואַקסן אַרויס פון די ווענט פון דער גרוב. ווי ער פלייסט זיך אַנצושפאַרן מיט ביידע פיס אין די צווייגן, דערזעט ער, אז אונטן אויפן דעק פונם גרוב לויערט אַ שרעקלעכע שלאַנג מיט אַן אָפּן מויל גרייט אים איינצושלינגען. דער=ציטערט קלאַמערט זיך דער מענטש פעסט אָן אָן די צווייגן. פּלוצלינג באַמערקט ער אָפּער, אז די צווייגלעך, זיין איינציק אָנהאַלטעניש, פרעסן גיריק מיט זייערע שאַרפע ציינער צוויי מייזלעך, איינס אַ ווייס, דאָס אַנדערע אַ שוואַרצס. אַלץ דינער ווערן די צווייגלעך, עס זעט שוין ניט לאַנג דויערן ביז זייער שטאַם וועט אינגאַנצן דורכגעפרעכן ווערן, און דער אומגליקלעכער פליט דאָן אין אָפּגרונט גלייך דער שלאַנג אין איר לעבענדיק מויל אַרײַן. פול מיט קאַלטן יאוש איז דער מענטש; נאָר אַט באַמערקט ער, אז נעבן איינעם פון די צווייגן האָבן בינען זייערע קעמערלעך אויסגעבויט און זיי מיט זיסן האַניק געפולט. דער מענטש האָט גלייך אין אַלעמען פאַרגעסן, און הענגענדיק איבער דעם שרעקלעכן אָפּגרונט, האָט ער גיריק אָנגעהויבן דעם זיסן האַניק צו לעקן².

די טיפע גרוב — דערקלערט בַּרוּזיה — דאָס איז אונזער ער=דישע וועלט, די צווייגן — דעם מענטשנס לעבן, וואָס ווערט אומ=

¹ מיר ציטירן נאָך דער העברעיִשער איבערזעצונג פון יעקב בן אליעזר.

² די דאָזיקע מעשה געפינט זיך אויך אין קלוגימוס בן קלוגימוס'ס „אבן בוחן“ (אויסגאַבע 1865, 93—94) און אין אַנדערע שפּעטערדיקע יידישע און אַראַבישע קוועלן.

אויפהערלעך אויפגעצערט דורך די צוויי מייולעך — דער טאג און די נאכט. די שלאנג מיטן אָפענעם מויל — איז דער טויט, וואָס לויערט אויפן מענטש, און דער טראָפן האָניק — דאָס זיינען די נישטיקע פריידן און פאַרגעניגן, וואָס צוליב זיי פאַרגעסט דער מענטש אַלץ אין דער וועלט. פֿרוזיהס פּעכלעווישע איבערזעצונג פון „כלילה ודמנה“ איז מיט דער צייט פאַרלאָרן געגאַנגען, נאָר איידער דאָס איז געשען, איז דאָס ווערק בשעת דער רעגירונג פונם פֿליה אל-פֿנוּז (754—775) איבער-געזעצט געוואָרן אין אַראַביש¹. די דאָזיקע איבערזעצונג, וואָס איז געווען פאַרשפּרייט אין פאַרשיידענע נוסחאות (וואַריאַנטן), איז זייער פּאָפּולער געווען הן ביי די אַראַבער הן ביי די דאָרטיקע יידן, און אין דער ערשטער העלפט פונם 13טן יאָרהונדערט האָט אויפן ווונטש פונם יידישן אַרצט און מעצענאָט בנבנשתי דער דיכטער און שפּראַך-פאַרשער יעקב בן אליעזר איבערגעזעצט דעם אַראַבישן „כלילה ודמנה“ אויף העברעיִש.

יעקב בן אליעזר האָט אין זיין צייט זיך דערוואָרבן אַ נאָמען מיט זיין ספּעציעלן ווערק וועגן יידישער פּאָנעטיק, פּרדס רמוני החכמה² און מיט זיין גרויסן פּילאָלאָגישן האַנטבוך „ספר השלם“, וואָס ס'איז מיט דער צייט פאַרלאָרן געגאַנגען. אַ פּאָנאָפּטער דיכטער און אויסגע-צייכנטער מייסטער פון מוסיוו-סטיל³, האָט יעקב בן אליעזר גלענצנדיק דערפּילט זיין אויפנאָבע. דאָס גאַנצע ווערק איז איבערזעצט אין שיינער געריימטער פּראָזע⁴. די צוויי לידער און די הקדמה, וואָס געפינען זיך פאַר דער איבערזעצונג, זאָגן ערות, אַז דער טאַלענטפּולער איבער-זעצער האָט פאַרשטאַנען צו שעצן די אייגנאַרטיקע שיינקייט פון דעם אינדישן ווערק. ער שטרייכט אונטער, אַז „כלילה ודמנה“ איז דאָס „געזעץ-בוך“ פון די אינדער, און אַז אין דעם דאָזיקן פֿלומרשט קינדישן

1 נאָך מיט אַ פאַר הונדערט יאָר פריער איז די „כלילה ודמנה“ פון פעכלע-וויש אויך איבערגעזעצט געוואָרן אויף סיריש. ערשט אין דער נייער צייט (1870) האָט מען געפונען אַ פאַרשיידנדיקן טייל פון דער דאָזיקער איבערזעצונג. דער געלערנטער ביקל האָט זי פאַרשיפּטלעכט (1876) מיט אַ דייטשער איבערזעצונג און מיט וייער אַ ווערספּולער הקדמה פון בענפיי.

2 יעקב בן אליעזר האָט אויך געשריבן אַרומגעלע לידער. אייניקע פון זיי האָט ה. בראַדי פאַרעפּטלעכט אין „שיר השיר“.

3 דער איבערזעצער שפּרייכט אונטער, אַז די איבערזעצונג איז נישט ווערספּולעך, ווייל ער געפונט, אַז אויב מען וויל, אַז די איבערזעצונג זאָל זיין ליטעראַריש שייך, מוז מען זיך שפּאַרק רעכטען מיט די אייגנאַרשן פון דער שפּראַך, אויף וועלכער מען איבערזעצט דאָס פאַרשיידנדיקע ווערק.

לבוש פון פאבלען און משלים אין די טיפסטע חכמה פארבארגן. מיט זיין פאָעטישן חוש האָט יעקב בן אליעזר דערפילט, אז אָז פון דעם מערק= ווירדיקן בוך קוקן אויף אים די וונדערבארע אויגן פון אן אַלט קלוג קינד, די אויגן, אין וועלכע עס לייכט מיט אירע פשוט=שטראַלן די פארחלומטע נשמה פון דעם פאנטאַסטיש=סודותדיקן גאַנגעס=לאַנד...

דאָס דאָזיקע בוך — דערקלערט דער איבערזעצער אין איינעם פון זיינע אויבנדערמאָנטע לידער — האָט איבערגעזעצט אויף העברעיש יעקב בן אליעזר. באַשאַפן האָבן עס אין אַמאָליקע צייטן די גרויסע חכמים פון הודו. דאָס ווערק איז זייער טייערסטער אוצר: דאָס איז זייער תורה, זייער אורים ותומים, דער נביא, דער לייכטנדיקער שטערן. וועגן חיות און עופות ווערט דאָרט דערציילט, וועגן פיש אינם ים און וועגן פייגל, וואָס שטייגן אין די הימלען. די זקנים פאַרשטייען די דאָרט פאַר= באַרגענע חכמה, די קינדער, זיי לאַכן — זיי מיינען עס זיינען בלויז ליבלעכע מעשיות. ריפּ וועט ווערן דאָס קינד, דאָן וועט עס וויסן צו שעצן, ווי טיף איז די חכמה פונם ספר, ווי שוין זיינע טייערע פערל און זיס זיינע קונציקע ווערטער¹.

דער אַראַבישער טעקסט, וועלכן יעקב בן אליעזר האָט באַנוצט, איז באַשטאַנען פון פערצן פרקים². יעדער קאַפיטל הויבט זיך אָן מיט אַ שאלה, וואָס דער מלך דיסלאַס פרעגט דעם, פריינד פון חכמות³ (פילאָזאָף) סאַנדבאַר, און יענער ענטפערט אים מיט מעשיות און מיט משלים⁴. יעדער מעשה האָט זיך איר מוסר השכל, בעת, למשל, דאָס אינדישע, געזעץ=בוך⁵ וויל אַרויסזאָגן דעם פונדאמענטאַלן עטישן בלל, וואָס איז ביי אונז אינם תלמוד אויסגעדריקט אינם באַקאַנטן זאַץ: דעלך סני לחברך לאַ תעביר⁶ — ווערט דאָרט דערציילט אַ מעשה מיט

1 זה ספר העתיקו יעקב בן אליעזר ללשון עברים
החבירוהו קדם חכמי הודו מהמרת מוסרים⁵
ויקיימוהו להם במקום הוקים צדיקים וישרים.
הוא תורתם כי אין להם חווים נביאים מזהירים
ודבריו על פי החיות ודגני הים עם עים הרים
לשכל טוב הוא לזקנים, אך לשחוק נחשב לנערים
יקרא הנער בו לשחוק ובעת יגדל ערום יערים
יקחו כנהו ישכל עדי יבין לדעת לב נמהרים
פארתויו מהמבאת אמרי שפר נורתם ספירים...

2 גים רעכענענדיק די חקרמה פון דעם פערטישן איבערזעצער.

3 צום ביישפיל, דאָס ערשטע קאַפיטל הויבט זיך אָן: ויאמר דיסלם מלך הודו
אל סאַנדבאַר שהיה דוד חכמות מארץ הודו: משול משלים בין שני ירדים סתורי
לב נאמיניס.

א לייבין, ווי אזוי דער יעגער האָט ביי איר צוויי קינדער גערויבט, און פון זיי די פעל אַראָפּגענומען. די מוטער איז געווען אין גרויס צער, האָט איר אָפּער אַ פּערין, אַ שכנה, דערקלערט: דאָס איז דיין געצאָלט דערפאַר, וואָס דו פלענסט אויך פרעמדע קינדער פאַרצוקן, בכדי דעם הונגער צו שטילן. האָט די לייבין געמוזט מודה זיין, אַז גערעכט איז דער משפט: „וואָס דיר איז ניט ליב, דאָס טו ניט דעם צווייטן“ (כי כבר נאמר: אשר לא תאהב לנפשך אל תעש לאחרים). אין די משלים און פאַבלען זיינען גאַנץ אָפט אַיינגעבלאָכטן זייער שיינע און טיפע מוסר-רייד און סענטענצן. אינם אַכטן קאַפיטל, צום ביישפּיל, וווּ עס ווערט דערציילט וועגן די גרויסע צרות און אומגליקן, וואָס ס'ברענגען דעם מענטשן שנאה און פיינדשאַפט (משקמה) — געפינען מיר דעם מערקווירדיקן זאַץ: פיינט האָבן און האָס טראָגן — דאָס איז אַ גרויסער טרויער און אַ טיפּער ווייטיק¹.

דער העברעיִשער איבערזעצער האָט געהאַפּט, אַז זיין איבערזעצונג, דאָס קינד, וואָס ער האָט געפאַרן, וועט האָבן „אייביקע יאָרן“ (הוא בן ילדתיו יחי לעד כל עוד בשחק ירחו). זיין האָפּענונג איז אָפּער ניט מקוים געוואָרן. דער גרעסטער טייל פון זיין ווערק איז מיט דער צייט פאַרלאָרן געגאַנגען. עס זיינען געבליבן בלויז די ערשטע דריטהאַלבן קאַפיטלעך און די הקדמה. און ניט יעקב בן אליעזרס אויסגעצייכנטע איבערזעצונג האָט זוכה געווען צו שפּילן אַ באַדייטנדיקע קולטורעלע ראָלע, נאָר אַן אַנדערע, אַ פּיל ווייניקער געלונגענע. פּערך אינם יאָר 1250 איז דערשינען אַ צווייטע העברעיִשע איבערזעצונג פון „פּילח ורמנה“. דער נאָמען פונם איבערזעצער איז געבליבן אומבאַקאַנט; אייניקע פּאַר-שער רופן אפּילו יע אָן דעם איבערזעצער ביים נאָמען (יואל), נאָר דאָס איז בלויז ניט מער ווי אַ השערה². דער נוסח פונם אַראַבישן טעקסט, מיט וועלכן דער אומבאַקאַנטער איבערזעצער האָט זיך באַנוצט, איז געווען פּמעט דער זעלבער ווי יענער, וואָס איז געווען ביי יעקב בן אליעזר אין די הענט, נאָר וואָס צום סוף זיינען געווען נאָך צוויי קאַ-פיטלעך, וואָס האָבן, ווי עס שיינט, געפּעלט אין דעם טעקסט פונם ערשטן איבערזעצער. אַלס סטיליסט שטייט דער אומבאַקאַנטער איבער-זעצער באַדייטנדיק נידעריקער פון זיין פּאַרגענגער. ער האָט דאָס גאַנצע ווערק איבערגעזעצט אין פּראָזע; ערטערווייז איז דער סטיל גאַנץ אומ-באַהאַלפּן און האָלפּערדיק, נאָר דווקא אָט די ווייניק געלונגענע אַרבעט

1 היסטעריע היא חונח גדולה ומכאוב גדול.

2 זי טשיינטניידער, העבר. איבערו. 875-876.

האָט געהאַט די זכיה צו ווערן דער מקור פאַר אַלע אייראָפּעיִשע איבער-
זעצונגען און איבעראַרבעטונגען פֿון „פּליליה וּדמנה“. מיט איר האָט זיך
באַנוצט אַ געטויפּטער ייד, יוחנן פֿון קאַפּואַ, ביי זיין לאַטיינישער
איבערזעצונג, וואָס ער האָט אַ נאָמען געגעבן „Directorium vitae humanae“,
און די דאָזיקע איבערזעצונג איז געווען די קוועלע פֿון דעם שפּאַנישן 1,
דייטשן, האַלענדישן, איטאַליענישן און ענגלישן טעקסט. אַלס מקור פאַר
די סלאַווישע נוסחאות פֿון „פּליליה וּדמנה“ האָט געדינט דער גריכיש-
שער טעקסט, וועלכן ס'האָט איבערגעזעצט פֿון אַראַביש אינם עלפטן
יאָרהונדערט (פּערך אינם יאָר 1081) דער געטויפּטער ייד שמעון סעט,
אַ הויף-אַרצט ביים קיסר פֿון ביזאַנץ.

ביי יעדן פּאַלק האָט די דאָזיקע פּאַפּולערע זאַמלונג פֿון אינדישע
פּאַפּלען באַקומען אַן אַנדער פּאַרבונג, אָנגענומען אַן איינגאַרטיקע גע-
שטאַלט. יעדע סכיבה באַזונדער האָט אויף איר אַרויפגעלייגט איר
שטעמפל און אזוי איז זי ביסלעכווייז געוואָרן אַן אַרגאַנישער טייל פֿונם
אַרטיקן פּאַלקלאָר. די קולטור-פּאַרשער און עטנאָגראַפֿן האָבן פּעס-
געשטעלט, אַז אַ באַדייטנדיקער טייל פֿון די פּאַפּולערסטע פּאַלקס-
מעשיות אין אייראָפּע שטאַמען פֿון איין און דעם זעלביקן מקור — פֿון
דעם אינדישן „געזעץ-בוך“, פּליליה וּדמנה“.

נאָך אין איין הינזיכט האָט דער צווייטער העברעיִשער איבער-
זעצונג מער געליקט ווי איר עלטערער, מער געראַטענער שוועסטער:
איר טעקסט האָט גאַנץ ווייניק געליטן פֿון דער צייטס שאַרפע ציין.
פֿלויז די הקדמה און די ערשטע אָנדערטהאַלבן קאַפיטלעך זיינען פּאַר-
לאָרן געגאַנגען. דער איבעריקער טעקסט איז צו אונז דערגאַנגען בשלמות
און אים האָט, צוזאַמען מיט די קאַפיטלעך, וואָס זיינען געבליבן פֿון
יעקב בן אליעזרס איבערזעצונג, פּאַרעפּנטלעכט דער געלערנטער יוסף
דערענבורג 2.

אין נאָענטער קרבות מיט „פּליליה וּדמנה“ געפינט זיך אַן אַנדער
ווערק, וואָס שטאַמט אויך פֿון אינדיע — „משלי סנדרבאר“. ווי עס שיינט,
האָט אויך דאָס דאָזיקע בוך דורכגעמאַכט די זעלביקע גלגולים, וואָס „פּליליה
וּדמנה“: פֿונם אינדישן אָריגינאַל איז עס אין פּעכלעווישן דיאַלעקט
איבערגעזעצט געוואָרן, דערנאָך אין אַראַביש, און דאָן ערשט נאָכן

1 עס איז פּאַרהאַן נאָך אַן עלטערע שפּאַנישע „פּליליה וּדמנה“-איבערזעצונג, וואָס
שטאַמט אויך פֿון ייִדישע איבערזעצער, וועלכע זיינען געווען ליסעראַריש באַשעפּטיקט ביים
הויף פֿונם קאַססילישן קעניג אַלפֿאָנזאָ.

2 Deux versions hebraïques du livre de „Kalilah et Dimnah“, 1881.

אראבישן מוסטער איז באשאפן געוואָרן דער העברעישער נוסח 1. ווען און וווּ דער העברעישער טעקסט האָט צום ערשטן די וועלט דערפליקט, איז ניט פעסטגעשטעלט, מען איז זיך בלויז משער, אז זיין היימלאַנד איז די אַראַבישע שפּאַניע 2.

דאָס ווערק איז געבויט לויט דער, שוין ביי זפּאַרהס, ספּר שַעשועים 3 אָנגעוויזענער, קאָמפּליצירטער, ריין אַריענטאַלישער פּאַרם פּון אַרומריימען פּילפּאַרביקע מעשיות מיט איין הויפט-מעשה. ביי אַ קינדער-לאָזן אינדישן מלך ביבר 4 איז אויף דער עלטער געבאַרן געוואָרן אַ זון. אים האָט אויפּדערציגן דער קליגסטער פּון דעם מלכס שבעה חכמים 4 - קנדבאַר. דורך אַ פּאַלשן בלבול, וואָס איינע פּונם מלכס יונגע פּרויען האָט געמאַכט, איז דער פּרינץ פּאַרמשפּט געוואָרן צום טויט. דער משפּט דאַרף אויסגעפירט ווערן אין זיבן טעג אַרום; און בכדי צו ראַטעווען דעם אומשולדיקן יונגן פּרינץ, קומט יעדן טאָג איינער פּון די שבעה חכמים און פלייסט זיך מיט אַלערליי מעשיות און משלים איבערצוצייגן דעם מלך, אז ער דאַרף אין נאָמען פּון גערעכטיקייט גלייך כּבּטל זיין דעם שטרענגן משפּט. יעדע מעשה פּאַרענדיקט דער חכם מיט דעם כּוסר השּבּל: „ברענג ניט אום דיין איינציקן זון צוליב דער זויב, לאָז דיך ניט אין איר נעץ פּאַרפירן, וואָרן די פּאַלשקייט פּון דער פּרוי האָט ניט קיין גרענעץ“ 5.

ווי נאָר דער חכם גייט אַוועק, קומט גלייך דעם מלכס יונגע פּרוי, וואָס זױל דעם פּרינץ אומברענגען, און פלייסט זיך פּון איר זייט, אויך מיט מעשיות און משלים, איבערצייגן דעם מלך, אז דער פּרינץ כּוון תּיכּה באַשטראַפּט ווערן. זיבן טעג נאַכאַנאַנד געדויערט דער אייגנאַרטיקער צווייקאַמף, די מעשיות ציען זיך ווי רינגעלעך פּון אַ לאַנגער שנוּר, ביז די חכמים געלינגט עס דאָך צום סוף דעם מלך צו דערווייזן די פּאַלש-קייט פּון דער פּרוי, און דער פּרינץ איז געראַטעוועט.

1 ביבליאָגראַפישע פרטים, ביי שטיינשניידער: העבר. ביבל., 887-888

2 צום ערשטן מאל געדרוקט אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל אין 1516 אין אַ זאַמלדיק פּון פּאַרשיידענע לענגערע ספורי מעשיות („קבוץ ספורים שונים“), ווי „דברי הימים של משה רבנו“, „שירת אהרן“, „סיבוי בן סיבואל“ א. א. מיר האָבן זיך באַנוצט מיט דער האַנדלעך העכסט זעלבסטער אויסגאַבע אין אויך מיט אַן אַלטן הַתּבּייל, וואָס געפינט זיך אין לענינגראַדער נאַציאָנאַל-ביבליאָטעק אין דער פּירקוביק-קאָלעקציע.

3 אינם געדרוקטן טעקסט הייסט דער מלך ביבר, אינם הַתּבּייל - ביבר.

4 צווישן די שבעה חכמים פיגורירט אויך אַריסו.

5 אל תהרג את בנך את יחידך על דבר אשתך ואל תלמד בערפתה, כי מרתת

יגשים רבה,

אייניקע כעשיות דערמאָנען ניט ווילנדיק אָן באַקאָמטשיאַס, דעקאַ-
מעראָן, ווי, למשל, די קאָמישע דערציילונג וועגן דעם אַלטן אייבערזיכטיקן
מאַן, וואָס קלייבט זיך אין אַ ווייטער נסיעה. ער דינגט אַ יונגע דינסט-
מיידל, זי זאָל השגחה געבן אויף זיין פרוי, יענע זאָל זיך פירן מיט
שטאַט און אים צו קיין ביזן ניט ברענגען. דער אַלטער ווייס אָבער
ניט, אַז אָט דאָס דינסטמיידל, וואָס ער האָט געלאָזן פאַר אַ שומר,
איז אַ פאַרשטעלטער יונגערכאַן, טאַקע זיין לייכזיניקער פרויס אַ ליב-
האַבער. און ווען ער פאַרט רויַק אַוועק, איז זיך דאָס פאַרליבטע פאַרל
גוט משמח און לאַכט אָפּ פון דעם אָפגענאַרטן אַלטן מאַן.

דער אומבאַקאַנטער העברעיִשער באַארבעטער פון דעם דאָזיקן
ווערק האָט בלי-ספּק געהאַט אַ ליטעראַרישן טאַלענט. זיין שפּראַך איז
שאַרף און קלאַר; ער ווייס פונם סוד הצמצום, אַלץ איז אין דער מאַס,
אָן איבעריקע רייד און פריי פון זייטיקע דעטאַלן, וואָס געהערן ניט צום
ענין און קאָנען נאָר אָפּשוואַכן דעם אַינדרוק 1. ערטערווייז שפירט זיך
אין דער העברעיִשער איבערזעצונג די השפעה פון יידישע מקורים, ווי
צום ביישפּיל די כעשה מיט דוד המלך און זיין זון אַמנון 2. באַזונדערס
כאַראַקטעריסטיש איז אין דער הינזיכט דער סוף פונם ווערק. אין אַלע
אייראָפּעיִשע וואַריאַנטן פון „משלי סנדבאר“ ווערט די יונגע פרוי, וואָס
האַט אַ בלבול געמאַכט אויפן אומשולדיקן פרינץ, שטרענג פאַרמשפּט 3.
אינם העברעיִשן טעקסט, אָבער, בעט דער פרינץ ביים פאָטער, ער זאָל
איר מוהל זיין; און בעת דער מלך דערמאָנט דעם חכם סנדבאר, אַז
לויט זייער אָפּמאַך האָט סנדבאר דאָס רעכט צו פאַרערן אַ לויין נאָך
זיין אייגענעם ווונטש, ענטפערט דער חכם: „מיינ פאַרלאַנג איז — וואָס
דיר גופא איז ניט ליב, דאָס טו אויך ניט דעם צווייטן, און האָב ליב
דיין פאַלק ווי דיך אַליין“ 4. דערמיט שליסט זיך דאָס בוך (סליקו משלי
סנדבאר חכימא רבה).

1 די דאָזיקע מעלות טרעפן אַמבולססן אַרויס, הען מען פאַרגלייכט דעם העב-
רעיִשן „משלי סנדבאר“ מיט דער גריכישער שפּאַרק צעשווימענער באַארבעטונג (זע
ליטעראַטורבל. דעם אַרבעטס, 1842, 753). עס איז אויך פאַרהאַן אַ העברעיִשע איבערזעצונג
פון אָס דער ווייניק געלונגענער גריכישער איבעראַרבעטונג אונטערן נאָמען „חיי אורשו
פן דאָקליקאָנוס מלך רומא“.

2 דאָס ווערט הנם אונטערגעשפּראַכן; אינם הערק נופא: ותבוא האשה ביום הששי
ותאמר אל המלך סנדבאר תורת חיהדים: הלא אם הרג דוד המלך וכיו וכיו.

3 זע שטיינשניידער העבר. איבערו. 892.

4 ויאמר המלך לסנדבאר: שאל מה אתן לך כי בפיך דברת ובידך בלאת.
ויאמר אליו סנדבאר: שאלתי בסך אשר תשנא לנשתיך אל תעשה לחברך, ואהוב לעמך
כאשר תאהב לנשתיך.

פליטה ודמנה" און „משלי סנדבאר" באווייזן דייטלעך, ווי באליבט אין יענער תקופה עס זיינען געווען ביי יידן פרעמדע מעשה=און פאבל=ביכער. אַט די ליבע צו אויסלענדישע סיוושעטן, וואָס שילדערן דאָס לעבן פון פרעמדע אומות און לענדער, האָט אַרויסגערופן אַן אומצו=פרידנקייט אין אייניקע יידישע קרויון. זיי האָבן אין דעם געזען אַ צייכן פון צו גרויסער התפטלות פאַד דער פרעמדער סביבה און איר קולטור, וואָס קאָן ברענגען צום אָפּשוואַכן פון אייגענעם נאַציאָנאַלן זעלבסט=באַווסטזיין. זייער אינטערעסאַנט אין דער הינזיכט איז דער פאַבל=דיכטער יצחק בן שלמה בן אבי סהולה.

די ווייניקע פרטים, וואָס זיינען אונז באַקאַנט פון זיין לעבן, האָבן מיר צו פאַרדאַנקען זיינע אייגענע ווערק. געבאָרן אינם יאָר 1244 אין שפּאַניע אין דער שטאָט גוואַדאַלעסקאַר, אויסגעוואַקסן אין דער שטאָט בורגאָס², האָט יצחק סהולה געפירט דערנאָך אַ וואַנדער=לעבן און זיך מפרנס געווען פון מעדיצינישער פּראַקטיק³.

איך האָב געזען — באַקלאַנגט זיך יצחק סהולה — אַז פיל פון אונזער פאָלק לויפן נאָך פרעמדע מוסטערן; זיי זיינען געפלענדט פון גריכישער פּילאָזאָפּיע, ווערן אַנטציקט פון אַראַבישע פאַבלען און פאַר=שיידענע אויסלענדישע מעשיות. אַלץ וואָס ס'איז פרעמד — דאָס גע=פעלט זיי אַמבעסטן. האָב איך צו זיי מיט פאַרביטערונג אַזוי געוואָגט: איר — קינדער פון דעם הייליקן שטאַם! איר — וואָס שטאַמט אויס דעם געטלעכן קוואַל פונם אייביקן ליכט! איר זייט דאָך ווי די ציגיינער געוואָרן: אייגענע אוצרות וואַרפט איר אין שטויב און שמוץ, און נאָך פרעמדע קינדער=שפּיל און ווערטלאָזע שפּליטער יאָגט איר נאָך... זעט — איך וועל איצט עפעס נייע באַשאַפן: איך וועל נעמען אַט די פאַבלען, משלים און מעשיות, וואָס איר זייט אַזוי לויער נאָך זיי, מעשיות

¹ אין דער הקדמה צו „משל הקדמוני" ווייזט אָן דער פאַרפאַסער, אַז ער האָט דאָס ווערק געשריבן אינם יאָר 1281 (בשנה ה' אלפים ואחת וארבעים), בעת ער איז אַלט געווען 37 יאָר (ושנותי שבע ושלושים).

² זע זיין הקדמה צום פירוש אויף „שיר השירים" (קובץ על יד) 1891.

³ אויף זיין גע-ונד-לעבן קלאַנגט אבן סהולה גאַנץ אָפּט. אין „משל הקדמוני" שרייבט ער: כי הזמן בחרנו הניאני ואל בית הנדוד הביאני... בהיותי כסולסל וגולה ירש ונקלה ואין בן ואין חבר. אין זיין הקדמה צום פירוש אויף „שיר השירים" לייגענן ביר: הניאני הזמן בבגדו ויש עלי ידו ואסף אותי אל משמרת וישאני אל ארץ אחרת. וועגן זיין מעדיצינישער פּראַקטיק שרייבט אבן סהולה: לולא ד' שחיה לי ואשמע כעם מוטר במלאכת הרפואות חן חן התשואות, וכן הגה בלאכתי וגורלי כל ימי חבלי (משל הקדמוני, 63).

וועגן חיות פון וועלדער, עופות און פייגל פון די וויסטענישן, און וועל זיי אלע איינהילן ניט אין פרעמדע לבושים, און זיי צונויפלעכטן ניט מיט מאמרים און מוסר השכלס פון פרעמדע חכמים, פון די ישמעאלים, אדומים, בני מואב און ערב — נאָר מיט די הייליקע ווערטער פון אונזער תורה, מיט די געטלעכע משלים פון אונזערע אלטע נביאים און מיט די קלוגע רעטענישן און רמזים פון אונזערע חכמי התלמוד... און בכדי מיין „משל הקדמוני“ זאל געפעלן און באַליבט זיין אויך ביי די קינדער און זיי זאלן מיט חשק ליינענען מיינע אלע משלים, האָב איך זיי אויסגעצירט מיט שיינע בילדער און ציורים“.

אלע אלטע אויסגאַבן פון סהולסה ווערק, ווי אויך אייניקע מאַנע= סקריפטן זיינען ווירקלעך באַצירט מיט אַ סך אילוסטראַציעס. די פראַכט= פולע ווענעציאַנער אויסגאַבע, מיט וועלכער מיר האָבן זיך באַנוצט, האָט גאַנצע 79 שיינע בילדער און צייכענונגען. נאָר דווקא אינם רוב בילדער איז לייכט צו באַמערקן גראַד דאָס, קעגן וואָס סהולה האַלט פאַר נייטיק צו קעמפן: די השפעה פון „פרעמדע מוסטערן“. פון פיל בילדער ווײַט מיטן אַטעם פון דער איטאַליענישער „אויפלעבונגס=תקופה“ (רענעסאַנס). אייניקע טראַגן אַפילו אַ ריין קריסטלעכע פאַרבונג, ווי צום ביישפּיל, דאָס 22טע בילד מיטן ריטער, וואָס קניט פאַרן גייסטלעכן. דער טעקסט גופא, וואָס דאַרף לויט דעם פאַרפאַסערס מיין ברענגען עפעס „גאַנץ נייס“, איז אויך ניט גאַנץ פרוי פון די „ישמעאַליכס“ און „בני ערכס“ השפעה. קידם=כל די פאַרם. דער „משל הקדמוני“ איז געשריבן אין דעם טיפיש אַראַבישן מאַקאַמען=סטיל, דאָס גאַנצע ווערק, וואָס איז איינגע= טיילט אין פינף „שערים“, ווערט געפירט אין פאַרם פון אַ צוויי=געטיפרעך צווישן דעם מחבר און עפעס אַ „מקשן“ — אַ קשיא=פרעגער.² נאָכן מוסטער פון אַראַבישע און אינדישע ענלעכע ווערק, ווערט אויך אין „משל הקדמוני“ געפירט דער וויפּוה ניט מיט טעאַרעטישע חקירות און לאַגיש; באַווייזן, נאָר מיט מעשיות און משלים. פונקט ווי אין „פלילה ודמנה“, „משלי סנדבאר“ און ענלעכע ווערק, שטעלן אויך די הויפט= פּערזאָנען פון „משל הקדמוני“ יעדעס מאָל די תּמעוואַטע פראַגע: וואָך

1 דאָס יאָר פון דער אויסגאַבע איז ניט אָנגעוויזן. לויט דער השגחה פונם באַקאַנטן ביבליאָגראַף ש. ווינער איז זי דערשינען בערך אינם יאָר 1550. בן יעקב איז זיין „אוצר הספרים“ און אלעזר שולבאַן (שפת יהודית=אשכנזית, 157) ווייזן אויך אָן אַז איינער אַ גרשון ווינער האָט אין 1693 אַרויסגעגעבן אויך אַ יידישע איבערזעצונג פון „משל הקדמוני“. לידער האָבן מיר די דאָזיקע איבערזעצונג אין ערגעץ ניט געקאָנט באַקומען.

2 „הקשה והחבר“, זה אל יזה ידבר, ואמרים יחבר.

היה הדבר? און גלייך דערויף פאָלגט אַלס תשובה אַ מעשה אָדער אַ משל מיט חיות און עופות.

דערפאַר אָבער טראָגן ביי אבן סהולה די מוסר השכלס, די אויספירן, וואָס באַגלייטן שטענדיק די אַלע מעשיות און פאַבלען — ווירקלעך אַ ריין נאַציאָנאַל-ידישן כאַראַקטער. אַלע פאַרשווינען, סיי חיות, סיי פייגל, וואָס טרעטן אַרויס אין „משל הקדמוני“, זיינען שטאַרק באַהבנט אין דער ביבלישער און אַגדישער ליטעראַטור. דער הירש, למשל, איז ביי אבן סהולה טאַקע אַן אמת יידישער הירש: אַ גרויסער בקי אין תלמוד; דער האָן — שיט מיט פסוקים פון תנ"ך, דער תמעוואַטער קראַליק איז אַ מומחה אין פוסקים און אין מוסר-ספרים. ער ווייזט טאַקע דערפאַר אָן, אז פון אַלע דריי אַרטן ליבע איז די חשובסטע — די ליבע פונם בורא צו זיינע באַשעפענישן. אַפילו דער ווילדער רויב-פויגל, דער שפאַרבער (הגץ) איז זיך מפּלֶל ניט ערגער פון אַ חריף אַ ישיבה בחור אין דינים פון נויקין.² בכלל האָבן ביי סהולה אַלע חיות און פויגלען נען מאַס רייד, און זייערע לאַנגע וויפוחים מאַכן ערטערווייז אַ לעסטיקן אַיינדרוק.

דאָך מוז מען מודה זיין, אז אין דעם בעל „משל הקדמוני“ האַט צייטנווייז געשלאָגן אַן אמתער הומאָריסטישער אָדער. אויסגעצייכנט איז, למשל, די סצענע מיטן האָן, ווי יענער דערציילט, וואָס פאַר אַ צדיק ער איז, ווי פּיין און צניעותדיק ער איז זיך עס נוהג מיט זיינע ווייבער.³ פול מיט סאַרקאָז איז אויך די באַשרייבונג, ווי אַ פשוטער פּועל און אַ סופר גייען ביידע אונטערוועגנס, „דו ביסט דאָך אַזוי געלערנט און קלוג — פרעגט דער אַרבעטער ביים סופר — פאַרוואָס זשע ביסטו אַזוי אַרעם?“. אַט טאַקע מהאי טעמא — ענטפערט דער סופר — האָבן אונזערע חכמים אַרויפגעלייגט אויף די סופרים און מלמדי תּינוקות אַזוי פיל תעניתים און התחייבותן ביי דעם נידעריקסטן געצאָלט, בכדי זיי זאָלן פון זייער מלאכה קיין מאַל ניט קאָנען ריידן ווערן; דאָס האַט דאָך טאַקע וועגן זיי די גמרא געזאָגט: „יאה עניתא לישראל“.

אין דעם „משל הקדמוני“ זיינען אויך צעשטרייט אַ סך לעבנס-שטריכן, וואָס האָבן אַ געוויסן עטנאָגראַפישן אינטערעס. ווייל זיי גיבן אַ באַגריף וועגן דעם דעמאָלטיקן לעבנס-שטייגער און שילדערן די זיטן און די התנהגות פון יענער צייט. צווישן די זינדיקע מענטשן, למשל,

1 משל הקדמוני, 39.

2 דאָרטן, 27-28.

3 דאָרטן, 27.

וואָס, אין לחם חלק לעולם הבא, רעכנט אונזער פארפאסער ניט נאָ-
אפיקורסים, מוסרים און משומדים, נאָר אויך צו שטרענגע פרנסים, וואָס
ווארפן אן אימה אויפן ציבור, און— קצבים, וואָס זיינען שטענדיק מיט
זיין פאטרונקען¹. אינם, משל הקדמוני ווערט אויך געגעבן אַ גאנץ
בולט בילד וועגן דעם מיצב פון בילדונג און וויסנשאפטלעכע קענטענישן
פון יענער צייט. דער פארפאסער פונם, משל הקדמוני בױט אויך זיין
ווערק לױט דער זעלביקער, קױטל=פּאַרם״ ווי „ספר שעשועים“ און „משלי
סנדבאר“ זױנען געבױט, נאָר אָט די רינגעלעך פון מעשיות און משלים
זױנען בױ אונזער פארפאסער אָפט איבערפולט מיט וויסנשאפטלעכע
דרשות און רױן=פּראַקטישע ידיעות. די פירפסיקע און צױוּ=פּליגלדיקע
פאַרשױנען פון „משל הקדמוני“ פירן ניט זעלטן לאַנגע וויסנשאפטלעכע
וויפוחים און אויף אזא אופן ניט דער פארפאסער אין קלאָרער פאַרם
זױער אומפאַנגרױכע, פאַר יענער צױט, ידיעות וועגן די פאַרשיידנסטע
וויסנשאפטן, ווי פיזיאלאָגיע, קאָסמאָגראַפיע, אַסטראָנאָמיע, געאָגראַפיע
און א. ו. אייניקע פרטים זױנען העכסט אינטערעכאַנט, ווי צום בױשפּיל,
די דערקלערונג, אז די שפּראַך=פאַרשיידנקױטן זױנען אַ פּועל=יוצא פון די
קלימאַט=צושטאַנדן², אָדער די באַשרױבונג, ווי דעם מענטשנס אויג
איז געבױט³.

צױוּשן די פאַרשיידענע צױויגן פון וויסן דערמאָנט יצחק סהולה
אויך די אַסטראָלאָגיע, וואָס האָט געשפּילט אזא באַדױטנדיקע ראָלע
אינם מיטלאַלטער. סהולה באַרירט דערבױ איין מאָמענט, וואָס פאַרנעמט
אַ גאַנץ פּכּבּודיקן פּלאַץ אין דעם אידען=קאַמף⁴, וועלכער האָט אין
יענער צױט אויסגעפּראָכן אין די אינטעליגענטע יידישע קרױזן. דער
לאַנג=פּיסיקער שטאַרך טרעט אַרױס אין „משל הקדמוני“ אַלס פּעכּט
איבערצױגטער פּאַטאַליסט, וואָס גלױבט ניט אין בחירה חפּשית. ער איז
איבערצױגט, אז איבער דעם מענטשנס גורל געױעלטיקן די שטערן מיט
די פּלאַנעטן, און דער מענטש איז מיט זױן גאַנצן װילן ניט אינשטאַנד
צו ענדערן אויף ווי פיל ס׳איז זױן מול, וואָס איז שױן פאַרױס באַ-

1 יאן לחם חלק לעולם הבא ואלו הם: המינים והאפיקורסין והמפריים בחייהם...
והבלשנים והמסירות ופעלי לשון הרע... והסרנס המטיל אימה על הצבור שלא הם
שמים... והנמשכים אחריו והם המסקירים הקצבים ומכרי החלבים ואוהבי אשישו ענבים.

2 משל הקדמוני, 30-31.

3 יאן, 45.

4 וועגן דעם דאָזיקן קאַמף יגט אינז אייסקיטען צו רױדן באַרױכות אין די
וויסנשאפטלעכע פּױלן פון אינזער יידישקױט.

שטימט דורך דעם גאנג און באוועגונגען פון די הימלישע געליכטער. דער מענטש איז נאָר ביכולת מיט הילף פון דער טיפער וויסנשאַפט, וואָס טראַגט דעם נאָמען אַטראָלאָגיע, אויסלערנען די קונסט צו ליינען די סודותדיקע צייכנס אין די הימלען, און דורך דעם גאנג פון די פלאַ-געטן אַנטפלעקן דעם פאַרבאָרגענעם סוד פון דער צוקונפט און פאַרויס-זאָגן דעם גור און סוף פון יעדן מענטשן 1. אַלס אַנטשיידענער קעגנער פון דער דאָזיקער פאַטאַליזם-טעאָריע טרעט אַרויס דער פראָש, וואָס אין זיין נאָמען זאָגט דער פאַרפאַסער אַרויס זיין אייגענע מיינונג. די אַטראָלאָגישע חלומות — דערקלערט דער פראָש — זיינען לויטער קינדער-שפּיל און באַבע-מעשות, וואָס שטאַמען פון אינדיע און בבל. דאָס איז ריינער שווינדל און ווילדע עם-הארצות. זאָלן אַנדערע פעלקער, וואָס גלויבן אין פּיטוף און נאָך אַזעלכע נאַרישקייטן, זיך דערמיט פאַר-נעמען; מיר אָבער טאָרן אַזוי ניט טאָן, מיר טאָרן ניט עובר זיין אויפן פאַרבאָט „לא תנחשו ולא תעוננו“. אַ גאָטס-פאַרכטיקער מענטש טאָר זיך ניט אָפּגעבן מיט פּיטוף און מיט טרעפערס. ער דאַרף זיך רויק פאַר-לאָזן אויפן בורא עולם און אויף זיין גענאָר, ווי עם שטייט אין דער תורה: „את ד' אלהיך תירא“.

יצחק סהולהס ווערק, צוואַמען מיט „משלי סנדבאר“ און „כלילה רדמנה“, זיינען ענג פאַרבונדן מיט דעם ליטעראַטור-געביט, וואָס איז פון לאַנג אָן געווען זייער באַליבט ביי יידן. משלים און פאַבלען פון דעם לעבן פון חיות איז געווען שטאַרק פאַפולער שוין אין דער תקופה פון די חכמי התלמוד. אייניקע פון זיי, ווי ר' מאיר, זיינען געווען אמתע מייסטער פון „משלי שועלים“ (בוקס-פאַבלען). מיר האָבן שוין געזען, ווי באַליבט די דאָזיקע דיראַקטיש-פאַעטישע פאַרם איז געווען אויך ביי די יידן אינם מיטלאַלטער. דער „כלילה רדמנה“ טראַגט אָבער אַן אַנטשיידן פּרעמדאַרטיקן שטעמפל; יצחק סהולה, דער קעמפער פאַר נאַציאָנאַלע פאַרמען, האָט געהאַט אַ צו קנאַפן באַגריף וועגן סוד הצמצום, און זיינע פאַבלען זיינען איבערגעלאָרן מיט גאַנץ זייטיקע עלעמענטן, וואָס האָבן קיין שום שייכות ניט צום גוף המעשה. דאָס וואָס ס'איז סהולהס ניט געלונגען — ווערן אַ נאַציאָנאַל-יידישער פאַבלדיכטער — האָט דערגרייכט מיט גרויס ערפּאָלג זיין מער פאַגאַפּטער בן-דור, בְּרַכְיָה בן נטרונאי הנקדן, איינער פון די טאַלענטפולסטע פאַבל-דיכטער פונם אייראָפּענישן מיטלאַלטער.

ברכיה הנקדנס לעבן איז פאַר די שפּעטערדיקע דורות פולשטענדיק אומבאַקאַנט געבליבן. נאָך לאַנגע וויפּוחים און חקירות פון פאַרשיידענע

1 משל הקדמיני 53.

געלערנטע 1, איז דאך ניט גענוי פֿעסטגעשמעלט געוואָרן, ווען און וווּ ברכיה הנקדן האָט געלעבט און געשאפן. מען איז זיך בלויז משער, אז ער האָט געלעבט אין מיטן פונם 13טן יאָרהונדערט. אַ מענטש פון פּילאָזאָפּיטער פּילדונג און אַלזײַטיקן וויסן, האָט ברכיה אײַבערגע-

דער יעני-בילאָס פון דער כּרשטער אויסגאַבע „משלי שׁוועליים“.

זעצט אויף העברעיִש אייניקע וויסנשאַפטלעכע ווערק. דאָס פּאַקאַנטסטע פון זיי איז זײַן אײַבערזעצונג אַדעליאַרס אַטײַנישע, נאַטור-פּראָגן“ (*Questiones naturales*), וואָס ער האָט אין העברעיִש אַ נאַמען געגעבן

1 זע: *Carmoly, La France Israelite*, 21—39; *Neubauer, Les rabbins fr.*, 490—500; *Jacobs, Fables of Aesop*, p. 174; *idem, Jew. Enc.*, III, 53—55; *Steinschneider, Letterbode*, VIII, 25—35; *idem, Hebr. Übersetz.*, 958—962. אין זײַן אַרבעט צו ברכיהס צײַט פּילאָזאָפּי-געשישע אַרבעטן: ספר החבור וספר המצות“ (צום ערשטן אַרבעטגעבעט אין 1902).

„רודי ונכדי“¹. נאָר קונה שם געווען האָט ער זיך מיט זיין באַדימטן ווערק „משלי שועלים“, אַ זאַמלונג פון 107 פאַבלען.²

זיינע „משלים“ האָט ברכיה געשעפט פון די פאַרשיידענע קוועלן: פון די אַלטע בידבאָים און עזאָפּס זאַמלונגען, פון די מיטלאַלטערלעכע קריסט-לעכע פאַבל-דיכטער, אויך פון דעם תלמוד און מדרשים; אַ טייל האָט ער אַליין געשאַפן. דער זאַמלונג האָט ער פאַרויסגעשיקט אַ הקדמה אין גערוימטע פערזן: „אמר, האָט געזאָגט ברכיה בן נטרונאי הנקדן: בכדי די נאַראַנים צו פאַרשטענדליך און די קינדער מיט וויסן צו באַרייכערן, האָט מיין האַרץ אַ גוטע זאָך צוגעטראַכט: (אום פיל אַנדרן הערצער צו זעטיגען מיט משלים פון פוקסן אונד אַנדרי חיות, וויילן דיא זעלבי שוין זעהר אין לעטן טיילר גווינהליך זיינין, אונד דאָ-דורך זיך דער מענש מיינשטין טייהלש דורך דען נמשל פילי מוסר הרויש-נעמין קאָן. עז איזט צוואַהר דיווז בוך אין פיל אַרליי לשונות פּר-הנדין, אַליין אָבד איך האָבני מיט אַלין פלייס זולכיש פּר גרעסירט אונד מיט שירים וחרוזות אין לשון הקדש געשטעלט דאָ דורך דער לעזר)“³ וועט זיך פיל דערוויסן, וואָס ס'איז טייערער פון גאָלד און פון די שענסטע פערל.⁴

אין פולן קעננזאָץ צו סחולחן, קאַרגט שטאַרק ברכיה אין ווערטער. זיינע משלים זיינען געשריבן אין שיינער גערוימטער פראָזע אין קורצע און שאַרפע אויסדריקן. יעדער זאָץ איז אויף זיין אָרט. פאַר יעדער

1 באַראַקטערסיטיש איז ברכיהס דערקלערונג, צוליב זעלכע מאַסיוון ער איז צוגע-
בראַטן צו דער האַזיקער אַרבעט: כאַן אַתחיל ספר השאלות נכד לדוד: אני ברכיה בר
נטרונאי לחצוני רעיוני לשנס כהני להעתיק אלה הדברים בלשון עברית. כי כצאתים
במכתב על ניום אשר העתיקום מן העברים ובה דברים נעלמו מחכמי דורנו כפוארות
למשכילים לא שופתם עין שכלים ובראותי הכמה כפואר בכלי ככוער ופנינים לפני
הורים, כהרבים מיר בן נכד וכחכמים בלשון הקודש אשר נעלה על כל לשון, והספר
זה הוא בין שני הכתבים הדוד והנכד.

2 אין דער ערשטער באַנדייאַנער אויסגאַבע (1557—1559), מיט זעלכער מיר האָבן
זיך באַנוצט, איז צום סוף צינגענען נאָך איין פאַבל, וואָס הויבט זיך אָן מיט די
זערטער: ישמעו נאָ דברי ר' קרעפּיאַ הנקדן. עס איז אַ סאָך צו די דאָזיקע פאַבל האָט
פאַרשאַפט דער בעל „משלי שועלים“.

3 די אין עיקוקע קלאַבערן געבראַכטע ציילן ציטירן מיר נאָך קאָפּעלמאַנס
אַלבער יידישער איבערזעצונג. צום סוף פון דער הקדמה איז דער איבערזעצער נאָך
כּוּסֵף: „אונד וויילן פּיללי לייטן כּס לשון הקודש צו שווער פאַר-פּאַללין מוחים, אַללים
אינד יידיש גינדליך צו פּר שטייהן, זאָ האָבני מיר די מיהו גנובין לכות הרבים
דיווז (דיוגס) ספר אין דייטשען צו שטעלין דאָ-מיש ייער פּר-שטיין קאָן אויף האָן דש
כּשיל אויך דש נמשל מיט דעם מוסר כּפּייטין מוחים, אונד דאָ-סאָן הירווינעמין קאָן,
דש דער דרך הישר דער בעסטי וועג לעולם חזק ולעולם הבא איום“.

4 זענן יידישע איבערזעצונגען פון „משלי שועלים“ זע בילאָגן נומ' 4.

פאבל ווערט פארויסגעשיקט א טאָפּל-פּערז, וווּ עס ווערט איבערגעגעבן דער תּמציט, פון דער פּאָבל, און צום סוף דער מוסר השכל, אויך אין פּערזן. ניט זעלטן פּאָלגן נאָכן מוסר השכל נאָך אייניקע דיזאַקטישע פּערזן. בכדי צו פּאָקאָנען מיט דער מאַניר און סטיל פון אונזער פּאָפּולערן פּאָבל-דיכטער, גיבן מיר דאָ דריי ברכיהם משלים אין אונזער איבערוועצונג:

I.

משל ארוז וסנה

(די פּאָבל פון צענדערטויט אין דאָרן)

זאל דער רייכער ניט שטאָלץ זיין אויף זיין גליק,

אַלץ קאָן ער דאָך פּאַרלירן אין איין אויגנבלויט.

א צעדער פון לבנון, וואָס זיין קרוין האָט געטאָן אין די הימלען שטייגן, איז געווען זייער שטאָלץ מיט זיין ריזן-וואַקס און מעכטיק דיכע צווייגן; צווישן אלע ביימער איז ער דאָך איינער, אין אלע וועלדער גלייכן קאָן זיך צו אים קיינער. פּלוצלינג באַמערקט ער: גאנץ נאָענט אין דער נידער, הויקערט אַ דאָרף-שטרויך מיט זיינע צווערגן-לידער. „דו נישטיק געוויקס! — האָט מיט צאָרן דער צעדער אויסגעשריען — ווי וואַקסטו זיך אונטערשטיין, נעבן מיר, דעם וואַלד-קעניג, צו שטיין? אלע ביימער טוען פאר מיר זיך בויגן, די שענסטע פּויגלען רוען צווישן טיינע צווייגן, און דו, צווערג, מיט דיין עקל-האַפּטע שפיצן, ווער קאָן דיך באַגערן, וועמען קאָנסטו נוצן? רויק און געלאַסן ענטפּערט אָפּ דער דאָרף: „צו וואָס דאָס פּראַלעריי, צו וואָס דיין גרויסער צאָרן? יא, גרויס ביכטו און מעכטיק. דאָך ראַט איך דיר פּאָרויס: זיי פּאַרכטיק! פּאַלד קומט דער טאָג, דער טאָג פון צאָרן — פּאַלד וועט דיין שטאָלץ און גרויסקייט! אין שטויב וועט ליגן דיין קרוין און שיינקייט; דיין מעכטיק-קער שטאַם, די ריזן-צווייגן — אויף ברעטער, מאַסטן וועט מען זיי צוועגן. און איך — איך וועל דיך איבערלעבן. אויף מיר וועט קיין האַק זיך ניט דערהייבן און רויק וועל איך צווען, ווי דיין שטאָלץ וועט אונטערגיין.

זייער אָפּט שטאָלצירט דער מענטש מיט זיין

עשירות אָדער שיינע גלידער,

און מיט פּאַראַכטונג קוקט ער אויף די אָרעמע ברידער.

נאָר שנעל פּאַרגייט דעם מענטשנס רייכקייט,

געבראַכן ווערט זיין מאַכט און גרויסקייט,

און אין שטויב ליגט דער מענטש מיטן שטאַרקן אָרעם —

פאַר דעם וואָס איז עניוּת-קליין און אָרעם.

1 אינט יאָר 1561 האָט אַ קריסטלעכער געלערנטער הנגל אַרויסגעגעבן אַ לאַטיי-נישע איבערוועצונג פון „משלי שוליים“.

.II

משל שור וארי ותיש

(די פאבל וועגן דעם אָקס, דעם לייב און דעם באָק)

ווער ס'איז געיאָגט און נידערגעשלאָגן

ציטערט זיין גאָנץ לעבן פאַר צרות און פּלאָגן.

אַן אָקס האָט אויפן וועג אַ לייב געטראַפּן, געשווינדט איז ער פאַר אים אַנטלאָפּן. מיט טויט-שרעק האָט ער אונטער זיך פאַרנומען דעם לייבס צאָרניק שרייען און ברומען. קוים לעבעדיק צו אַ הייל דערקראַכן, דאָרט וויל ער שוין און דעטונג זוכן. פּלוצלינג, אין אַ ווינקל, האָט ער דאָרט אַ באָק דערזען: דערציטערט שטאַרק דער אָקס, ער קאָן אויף די פיס ניט שטיין. פאַרחידושט פרעגט דער באָק: „וואָס ציטערסטו מיט אַלע גלידער? מיר זיינען דאָך ווי אייגענע ברידער, פון קינדווײַז אָן אַין איין טשערעדע אויפגעוואַקסן?“ אַך, — ענטפערט יענער — אַפילו אייגענע אָקסן וועלן אַיצט אין מיינע אויגן, כ'לעבן, אויסזען ווי ווילדע לעמפערטן. און לייבן. נעכטן וואָלט איך מיר פאַר קיינעם ניט געשראַקן, ניט באַהאַלטן; היינט איז מיך דער לייב באַפאַלן — ציטער איך פאַר יעדן שאַטן.

דער מענטש, וואָס איז געיאָגט און נידערגעשלאָגן,

ציטערט זיין גאָנץ לעבן פאַר צרות און פּלאָגן.

אין אַלע זוינקלען, אין אַלע עקן,

ווי ער גייט און ווי ער שטייט —

אַלץ שפירט ער לויטער געפאַר און שרעק,

ווייל טויט-פיינד אין יעדן מענטשן זעט.

עס דאַכט אים אַלץ — ער ווערט פונם פיינד געטראַפּן,

פאַר יעדן טרוקן בלאַט טוט ער מיט שרעק אַנטלויפן.

.III

משל שני צבאים

(די פאבל מיט צוויי הירשן)

שווייגט דער נאַר, רעדט ער ניט קיין וואָרט,

כיינט מען, ער איז קלוג, צווישן חכמים איז זיין אָרט.

נעבן אַ טייך אויפן ברייטן פעלד זיינען צוויי הירשן גאָנץ רויג געשטאַנען, איינער דעם צווייטן אַ שטילן סוד דערציילט, אַ פרעמדער וואָלט קיין וואָרט פאַרשטאַנען. גייט פאַרביי אַ מענטש און פרעגט פאַרחידושט ביי די הירשן: פאַרוואָס טוט ביי אַיך אַזאַ שטילקייט

הערשן? איר שטייט דאך ביידע גאנץ אליין, איר מענט גאנץ הויך זאגן אייער מין, קיינער וועט דאך אייער סוד דערגיין, ניין — ענטפערן ביידע — מיר טוען קיין סודות דערצייילן: מיר האָבן פשוט ניט קיין כוח, אָפגעשוואַכט איז אונזער מוח און מיר טוען זיך פאַר לאַנגווייל קוועלן. נאַראַנים ווען זיי שווייגן, טוען זייער שטים ניט דערהויבן, האַלט מען זיי פאַר קלוג, אַלע טוען זיי שעצן און לויבן. אַנטפּלעקט דער נאַר, וואָס ער מיינט און טראַכט, ווערט ער פון אַלעמען באַשפּאַט און באַלאַכט.

מיט ברכיהם, מיטלי שועלים פארלאָזן מיר דעם שפּאַניש-אַראַבישן באַדן. מיר האָבן שוין פריער אָנגעוויזן, אז עס איז ניט פעסטגעשטעלט געוואָרן, אין וואָסער לאַנד ברכיה הנקדן האָט געלעבט. יוסף דזשעקאָבס, דער געלערנטער פּאַרשער פון דער פּאַבליטעראַטור אינם מיטלאַלטער, פלייסט זיך צו דערווייזן, אז דער בעל „מיטלי שועלים“ איז געבאָרן אין ענגלאַנד¹. דערמיט זיינען אָבער ניט מסכים פיל אַנדערע פּאַרשער, און מיר האַלטן פאַר ריכטיקער די צווייטע השערה, אז ברכיה האָט געלעבט אין דער פּראָוואַנס, וואָס האָט זיך געפונען אונטער דער שטאַרקער גייסטיקער השפּעה פון זייערע ברידער אין דער שכנותדיקער שפּאַניע. מיר פאַרלאָזן דעם שפּאַנישן באַדן בלויז צייטווייליק, פאַרלאָזן אָבער אין דעם וויכטיקן מאַמענט פון אַן איבערגאַנגס-תּקופּה, בעת די יידישע קולטור איז דאָרט געשטאַנען אויף אַ שיידוועג, און אין איר געשיכטע האָט זיך אָקאַרשט אַ ניי בלאַט אָנגעהויבן. אין דער פּערזאָן פונם רמב"ם האָט דער יידישער פּילאָזאָפּישער געדאַנק אין שפּאַניע זיין העכסטע מדרגה דערגרייכט. זיין יינגערער בן-דור, יהודה אַהרניץ, איז געווען דער לעצטער באַדייטנדיקער פאַרטרעטער פון יידישער פּאַעזיע אויף דעם פירענענישן האַלב-אינזל. עס באַווייזן זיך די ערשטע סימנים פון גייסטיקער ירידה, וואָס איז ענג פאַרבונדן מיט דעם אַלגעמיינעם קריזיס, וועלכן ס'האָט דעמאָלט איבערגעלעבט די אַראַבישע קולטור. די פּאַנאַטישע פּלייפן פון דער דינאַסטיע אַלמאָהאַדן זיינען געווען די פּאַר-ביטערסטע שונאים פון פרייעם פאַרשן און וויסן. אַלס באַזונדערס פייערדיקע קנאים האָבן זיך קונה שם געווען די פּלייפן אַלפּנסור און זיין זון אַל-פּמין. זיי האָבן שטאַרק גערודפּט די דענקער, וואָס האָבן דעמאָלט געלעבט אין שפּאַניע, און אויף זייער באַפעל האָט מען געברענגט די ווערק פון פריערדיקע פּילאָזאָפּן. אין די מוסולמענישע טעמפלען האָט מען מהרים געווען אַריסטון, אַל-פּרבי און אבן-קנא, און די גייסט-

לעכע האָבן אין זייערע דרשות געפלייסט זיך צו דערווייזן, אז די דעות
 און ייִטות פון די דאָזיקע דענקער זיינען לויטער אַפיקורסות.
 פיל ייִדישע פאמיליעס זיינען דורך די רדיפות פון די קנאים=
 אַלמאָהאַרן אַנטלאָפן פון דרום=שפּאַניע און זיך באַזעצט אין דער פּראָ=
 וואַנס און אין דער קריסטלעכער צפון=שפּאַניע. גראָד אָבער אין דער ערשטער
 העלפט פונם 13טן יאָרהונדערט אין דער שטאַרקסטער מלוכה פון
 קריסטלעכער שפּאַניע, קאַסטיליע, געלונגען אָפּצוהאַלטן איין נצחון נאָך
 דעם אַנדערן. איבער די אַראַבער פון דרום=שפּאַניע, אינם יאָר 1236,
 האָט דער מלך פּערדינאַנד דער דריטער איינגענומען דעם עלטסטן
 צענטר פון אַראַבישער קולטור אין שפּאַניע, קאָרדאָווע, און דערמיט האָט
 ער געבראַכן די מאַכט פון די אַלמאָהאַרן. נאָך קאָרדאָווע זיינען באַלד געפאַלן
 די שטעט האַעג, סעוויליע און דער גרעסטער טייל פון אַנראַלוויע. דערמיט
 הייבט זיך אָן אַ נייע תקופה אין דער געשיכטע פון דער ייִדישער
 קולטור אין שפּאַניע — די תקופה, וואָס געפינט זיך שוין אין געוויסער
 מאָס אונטער דער השפּעה פון אַ מער נידעריקער קולטור, ווי די אַראַ=
 בישן — פון דער קריסטלעך=קאַסטילישער. אינם קולטורעלן לעבן פון
 די שפּאַנישע יידן באַווויזן זיך נייע שטרעמונגען, און גראָד דער נאָכען
 פונם „מורה נבוכים“ באַשעפער אין געוואָרן די פּאָן, אַרום וועלכע עס
 איז אויסגעבראַכן אַ שאַרפער אידעען=קאַמף, וואָס האָט געדויערט גאַנצע
 דורות לאַנג און האָט געהאַט אַ געוואַלטיקע השפּעה אויף דער ווייטער=
 דיקער אַנטוויקלונג פון דער ייִדישער קולטור.
 בכדי קלאַר און בולט אָפּצושיאַצן און ריכטיק באַגרייפן די גע=
 שיכטלעכע סיבות און פּועל יוצאם פון דעם דאָזיקן קאַמף, כּוון מען
 אָפּער קודם כל זיך באַקאַנען מיט דעם קולטורעלן מצב און ליטעראַרישן
 שאַפן פון די ייִדישע קיבוצים איז די שכנות=דיקע קריסטלעכע לענדער פון
 מערב=אייראָפּע.
 דאָס וועט געשען אין די ווייטערדיקע טיילן פון אונזער ווערק.

בִּי יִלְאֶגֶן.

ביילאגע נומ' 1

(1. זייט 170)

יידישע איבערזעצונגען פון „חובות הלבבות“.

די ערשטע אויסגאבע פון דער יידישער איבערזעצונג איז דערשינען אין אמסטערדאם אין 1716. „אהובי רבותי, אהי ואחיותי — ווענדעט זיך אין דער פאררעדע דער איבערזעצער, שמואל פון פּוּזֶן, צו זיינע לעזער — מיט דיין ספר הקדוש והטהור, ווערן מיר רעכט גוואר, די גאט איז איכר אויף איביגוואָר. דאש ספר ווערט חובות הלבבות גמעלט, עש איז גאָר איינציג אין דער וועלט, דאָש האָט גמאכט, און גר וואויל ביטראַכט, האָאן הגדול החסיד רבינו בחיי פון פּר צייטיק, די זאָלין זיך דראן קערן מאַנן און ווייבר און אַלי לייטן. עש איז גישטעלט אויף צעהן שערים און פּאַרטיק, די עש זאָלין פּרשטיין יונגן און אַלטיק“.

אויך דער „קצור חובות הלבבות“ איז באַלד אין יידיש איבערגע-
ועצט געוואָרן „אַלז איטליכר מענטש מחויב איזט אַלי טאָג איין שער דא-
פון צו ליינען, בפרט פעשרת ימי תשובה איזט איין חיוב אַלי טאָג אויז
צו לייאנו און דר נאָך זיין בקשה צו טאָהן, זאָ ווירט השי' בודאי זיין
תפילה דרהערען“¹.

פיל תלמידי חכמים האָבן געשריבן פירושים צום „חובות הלבבות“,
און מגידים פלעגן פאַרליינען דעם פשוטן עולם ר' בחיים הארציקין מוסר.
דאָס טייערע ספר חובות הלבבות — לייענען מיר אין איינעם פון די
טייערע פאַלקס-אויסגאַבן — האָט קיין פּעדער כוח און קראַפט צו באַ-
שרייבן זיין גרויס טייערקייט; די גרעסטע חכמי הקבלה שרייבן אויף
אים, אָ ער איז ראוי געוועזן, ער זאָל ווערדין גענעבין אויף דעם הר

¹ דער דאָוקער „ביאור אשפּנוי“ פונם „קצור חובות הלבבות“ (סדילקאָב 1836)
איז געשריבן אין אַ האַרבער אויסגאַהאַלפּענער ישראָל, מיט מישוגה פאַרדרייט יאַצן, ווי
אַ שטייגער: „דעם ענין פון שער היחוד: וואָרום יעדער מענטש דער פיהערצונגער אין
הר קלוגער קען פאר שטיין און פרובירן דעם ענין פון בעפונדיגן דעם בישעפּר, אָ ער
וועט מייסן זיין איין קלערונג אין קערונג די וועלט און און זיינע מוכות ויאש זיין
שילה איז פון ויאא און די צייכניש פון די חכמות און בלשאפונג אין זיין נאָטיר און
בעווייזנע“.

סיני כמעט ווי די הייליקע תורה. עס איז ידוע, אז הונדערטער טויזנטער יידן האָט דאָס ספר מחזר למוטב געוועזן. וויא זיס, וויא ליב איז דאָס צו הערן, וויא איין גוטער מגיד לערינט מיט איין עולם איין פרק חובות הלבבות. אזוי וויא דער גאָלדשמיד לייטערט גאָלד, אזוי לייטערט דאָס ספר די יודישע הערצער צו עבודת הבורא"י.

ביילאגע נומ' 2

(ז. זייט 234)

וועגן דעם קאראימישן דיכטער משה בֵּרֶעִי.

דער קאראימישער דיכטער משה בן אברהם דרעי פון אַלפסנדריא איז מיט דער צייט אינגאנצן פאַרגעסן געוואָרן. ערשט אין דער נייערער צייט איז דעם קאראים אברהם פירקוביץ געלונגען צו געפינען אַ מאַנו-סקריפט פונם פאַרגעסענעם דיכטערס צווייבענדיקן דיוואן און מיט אים דעם באַוואוסטן געלערנטן שמהה פינסקער צו באַקאָנען. דער פון לאַנג פאַרלאָשענער נאָמען משה דרעי האָט מיט אַ מאָל אויפגעלעבט און אוכדערוואַרט צו זיך צוגעצויגן די שפאַנענדיקע אויפמערקזאַמקייט פון דער געלערנטער וועלט. פינסקערס צוויי אַרטיקלען וועגן דרעי (לְקוּטֵי קדמוניות, I, 46—105, II, 135—7, 113—128) האָבן געמאַכט אַ גע-וואַלטיקן רושם. שמהה פינסקער, דער גרינדלעכער און פאַרויכטיקער פאַרשער, האָט זיך דאָס מאָל געלאָזט דורך פירקוביץ פאַרפירן; ער האָט ניט באַמערקט, אז יענער האָט אין דרעים דיוואן אַ דאַטע גע-בעלשט², און אויפן ספך פון דער דאָזיקער געפעלשטער דאַטע האָט פינסקער דערקלערט, אז דרעי האָט פאַרענדיקט דעם ערשטן באַנד פון זיין דיוואן אינם יאָר 843³ (לְקוּטֵי קדמוניות, 48, 71, 105). אָט די דאָ-

1 קרית ארבע, 1890, 43—44.

2 אינם סוף פונם ערשטן באַנד דרעים דיוואן געפינט זיך פּאָלנדיקע צושריפט:

ברוך ה' הנומר בידי לחבר את כל אלה השירית בשנת או ישי"ה ב'ש"ה ז'כ"ז י"ש"א' ולמנין שפורת. בן ינביר בעדי להוציא לאור גם החלק השני בטהירות.

3 די איתיות, וועלכע זיינען פאַצייכנס פון אויבן מיט פינסקלעך, באַשרעפן

צוזאַמען 1154, און ווייל דער „מנין שפורת" הייבט אָן זיין העכענטונג מיט 311 יאָר פריער פון דער קריסטלעכער קיבס אויס, אז די דאַטע באַשרעפּט לויט דער קריסטלעכער העכענטונג 843.

זיקע דאטע האט עס געמאכט די גרעסטע סענסאציע. דרעם שירים זיינען דאך געשריבן לויט די שטרענגע רעגעלן פון דער אראבישער מעטריק, און עס ווערן דאָרט מיט גרויס געניטקייט אויסגענוצט אלע אירע קונסטרייכע פאָרמען. מוז מען, הייסט עס, אויף דעם סמך קומען צום אויספיר, אָן די פאָרשער האָבן די גאַנצע צייט געלעבט אין טעות: ניט דונט בן לברט און ניט שמואל הנגיד און שלמה גבירול האָבן עס איינגעפירגערט די אראבישע מעטריק אין דער העברעישער ליטעראטור און געלייגט די גרונד-יסודות פון יידישער וועלטלעכער פאָעזיע, נאָר דער קאראים פונם 9טן יאָרהונדערט משה דרעי. דערצו נאָך באַגעגנט מען ביי דרעין פיל סטראָפּן און פערזן, וואָס דערמאָנען אָן באַקאַנטע סטראָפּן ביי יהודה הלוי, אברהם אבן עזרא און אנדערע דיכטער; מוז מען, הייסט עס, קומען צום אויספיר, אָן דאָס האָבן עס די יידישע דיכטער גענאָשט ביים פיל עלטערן קאראימישן דיכטער, און זיינע לידער האָבן זיי געדינט אַלס מוסטער. עס האָט אָבער ניט לאָנג גע- דויערט, און אַ גאַנצע רייע יידישע פאָרשער, ווי גיגער, שור, נייבויער און שטיינשניידער, האָבן מיט ראיות דערווייזן, אַז פינסקערס מיינונג איז פאַלש, און איצט זיינען אַלע מסכים מיט דער דעה, אַז דרעי איז ניט געווען דער באַדינדער פון דער העברעישער מיטלאַטערלעכער וועלטלעכער פאָעזיע, נאָר אַ טאַלענטפולער עפיגאָן; ניט דער וועגווייזער פאַר יהודה הלוי און אנדערע העברעישע גרויסע דיכטער איז ער געווען, נאָר זייער תלמיד און נאָכפאָלגער. ד. כהנא איז געלונגען קלאַר צו דערווייזן, אַז דרעי האָט זיך באַנוצט מיט יהודה הלויס לידער (ז. השלח כרך י"ג, 435—442); דער דאָזיקער פאָרשער האָט אָבער אַ טעות, ווען ער מיינט, אַז די גאַנצע צושריפט צום סוף פונם ערשטן באַנד דרעם דיוואן איז אַ געפעלשטע, און אַז דאָס האָט זי פירקוביץ גופא צוגע- שריבן. דער דאָזיקער מאַנסקריפט (דער איינציקער עקזעמפלאַר פון דרעם דיוואן, וואָס איז ביו איצט באַקאַנט) געפינט זיך איצט אין דער לענינגראַדער ביבליאָטעק (ערשטע קאַלעקציע-פירקוביץ נומ' 802—803).

מיר האָבן דעם כתב-יד אויפּמערקזאַם שטודירט און מיר זיינען געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז די באַטרעפּנדיקע צושריפט איז אַן עכטע און דאָרט איז ווירקלעך אָנגעוויזן אַלס דאטע דער ביבלישער פערז: אַז ישיר משה ובני ישראל. דערפאַר איז אָבער ביי אונז קיין ספק ניט, אַז די פינטעלעך, וואָס געפינען זיך איבער אַלע אותיות פון די לעצטע דריי ווערטער און איבער דער, ריש' פון דעם צווייטן וואָרט, ישר' — זיינען צוגעשטעלט פון אַ פיל שפּעטערדיקער האַנט. אַלע פינטעלעך, סגין און נקודות, וואָס פינען זיך אויף דער זעלביקער זייט,

וון די צושריפט געפינט זיך, זיינען נאך עד היום שווארץ-גלאנצנדיק פון דעם טויט, מיט וועלכן זיי זיינען געשריבן. נאך די פינטעלעך, וואס איבער דער ביבל-פראזע זיינען בלאס-געלבלעך, פשוט דערפאר, ווייל זיי זיינען מיט מאדערנע אייזשטינט געשריבן, וואס בליאקעוועט באלד אפ. עב איז קלאר: די פינטעלעך איבער די אותיות האט דער פאל-כיפיקאטאר פירקוביץ ארויפגעשטעלט, פדי צו באקומען די אים געווינטשטע דאטע (אָלף קנ"ד לשטרות), און פינסקער האט דאס ניט באמערקט, ווייל די טינט איז נאך דעמאלט געווען פרוש און טונקל-שווארץ. פדי די ריכטיקע דאטע צו באקומען, דארף מען דערפאר העכענען אלע אותיות פונם גאנצן ביבל-זאץ און דאס באטרעפט צו-זאמען אלף תפ"ב לשטרות, ד. ה. 1171 לויט קריסטלעכער רעכנונג. דרעי איז אלוא געווען אן עלטערער בן דור פון יהודה אלחריזי, און עס ווערט דאדורך גאנץ ווארשיינלעך שטיינשניידערס השערה¹, אז ספע-ציעל קעגן דרעי זיינען עס געווענדעט אלחריזים סארקאסטישע ציילן אין „תחכמוני" (מאקאמע 18): ומשוררי דמשק איש מצרי יחבר שירים אסורים לשמוע, והשומע אותם הייב לקרוע, כתאנים השוערים אשר לא תאכלנה מרוע, לא ראיתי בְּהִנָּה בכל ארץ מצרים לרוע. והוא הוישב במאותו וגאוונו, כי שלטה הקטן קטן מהכיל הגיונו, ואברט ככר מאור בשיריו לנגד צחת לשונו, ומשה היה רועה צאנו ויהודה יהודה ליטבל רעיוניו וכל המשוררים הענקים הם פחגבים בעיניו.

און טאקע ערשט, ווען מען נעמט אין באטראכט, אז די דאזיקע ציילן זיינען געווענדעט קעגן א קאראים, וואס שטאמט פון מצרים², ווערט פארשיטענדלעך אלחריזים ווייטערער אויספיר: גם ראיתי במשוררי דמשק איש עברי, מפה איש מצרי...

עס איז פדאי זיך נאך אפצושטעלן אויף פאלגנדיקע פרטים. אויף דער ערשטער זייט פונם ערשטן באנד געפינען זיך פאלגנדיקע צוויי פערזן:

שואל מי מלא בענז זה הספר שהם עם ישפה
דע כי הוא מלואת פה משה בן אברהם הרופא.

אויף די ווערטער פונם ערשטן פערז זיינען פריער געווען באזונ-דרע צייכן און עס איז נאך לייכט צו באמערקן די סימנים פון א מעסער, מיט וועלכן מען האט די צייכן אפגעקראצט. דאס אייגענע פֿורט זיך

¹ העברעיִשע ביבל, VII, 14.

² עס איז פֿעסטגעשטעלט, אז דרעי האָט געלעבט אין מצרים אין דאָרט זיין הויפּט געשריבן אייז שטיינשניידערס השערה אין ריכטיק, האָט דרעי פֿאריך ימים געווען אין געשפּאַרן א זקן.

איבער אויף דער לעצטער זייט פונם צווייטן באַנד, וווּ עס איז אייב-
נעצייכנט פּאָלגנדיקער פיר-פערוז:

חוזה שירי זה הנבחר משכלי גם מאמרי פי
התערך בפי עץ גפני ובמתק נופת צופי,
וראה כי הוא טהור מכל מום גם נקי מכל דופי
כללתי בו כל שיר נחמד עד כי היה מכלל יופי.

ס'איז לייכט צו דערקענען, אַז איבער די ווערטער פונם צווייטן
פערז זיינען געווען ספעציעלע צייכן, און אויך זיי האָט אַ שפעטערדיקע
האַנט אויסגעקראַצט. וואַרשיינלעך זיינען דאָרט געוויסע דאַטן געווען
אַנגעצייכנט און זיי זיינען פאַר אונזער פּאָלסיפיקאַטאָר אומפאַקוועם
געווען, האָט ער זיי אויסגעמעקט.

אויך ביי דער דאַטע, וואָס געפינט זיך אין דער צושריפט פונם
איבערשרייבער, אַהרן בן עזרא, איז בלי ספק, נר פירקוביץ באַמצע".
דאָרט איז אָנגעוויזן, אַז אַהרן בן עזרא האָט דעם דיוואַן אָפּגעשריבן
בשנת אלף תע"ד לשטרות, ד. ה. אינב יאָר 1163. די דאַטע איז געוויס
געפעלשט. אין ספק איז אויך די צושריפט, וואָס געפינט זיך אויף דעם
אינעווייניקסטן טאָול פון דער בינד, פֿון איינעם אָן אייגנטימער, וואָס
איב האָט אַמאָל דער פּת-ביד געהערט, פירקוביץ פאַרויכערט, אַז אין
דער צושריפט איז אָנגעוויזן די דאַטע 1267. דאָס פּת-ביד און די טינט
זאָגן אָבער עדות, אַז די צושריפט איז פיל יונגער. מען מוז דערפאַר
קומען צום באַשלוס, אַז אָדער די צושריפט שטאַמט פון פירקוביץ
גופא, אָדער פירקוביץ האָט אַ טעות געהאַט און די דאַטע מאַכט ניט
ווי ער מיינט ה' כ"ז נאָר ת' כ"ז, ד. ה. 1667.

יעדנפאַלס איז נָרעו אַ גאַנץ אינטערעסאַנטע דערשיינונג. אין דער
פאַרפֿך=שחורהטער און אַסקעטיש-געשטימטער קאַראַמישער אַלטער
ליטעראַטור איז דרעיס דיכטונג עפעס גאַנץ אומדערוואַרטעטס 1. זיין מווע
איז פּרוילעך און לעבנסלוסטיק. זי זינגט שטורמישע ווייזן און ליבע-
לידער, שלידערט מיט פיין צוגעשפיצטע עפּיגראַמען קעגן גבירים-

1 אַנב, ס'אָ ספרת, אַז משה דרעי איז ניט קיין געפאַרענער קאַראַם. נאָר
אין דער לעצטער צייט האָט פּראָפ. ישראל דאווידזאָן פאַרעכענעלט (אין דעם זאַמליך
„מדעי היחודות", II, 1927, 297-308) אַז ביי איצט אומבאַקאַנטע דרעיס פּאָעטיע „מחֶקֶת
נאָ אָמין ומערים", און אויפן גרונט פון דרעיס אייניקע אויסדריקן זאָגט דאווידזאָן אַרויס
די חשנה, אַז דער דיכטער איז ניט קיין געפאַרענער קאַראַם: ער שטאַמט פון ספרדישע
יידן, נאָר אין די יונגע יאָרן איז ער אריבערגעגאַנגען צו די קאַראַמען און געוואָרן
אַ שפּאַרקער קעגנער פון די „בבגישן".

קיצנים, קעגן פאלשע פריינד און אויך קעגן די קאראמישע פארביי-טערטע שונאים — די רבנים, וואס האלטן זיך אין דער, משונהדיקער מישנה' (המשנה המשונה) 1. אייניקע זיינע לידער, ווי, לשואל אל" א. א. מאכן נאך אפילו אויף דעם היינטיקן לעזער א שטארקן רושם.

ביילאגע נומ' 3

(ז. זייט 276)

דער „בן המלך והנזיר“ און זיינע יידישע איבערזעצונגען.

א פתביד פון אן אלטער יידיש-דייטשער, בן המלך והנזיר—איבער-זעצונג פון דעם 15טן (און אפשר נאך פונם 14טן) יארהונדערט געפינט זיך אין מינכענער ביבליאטעק. ציטאטן פון דער אלטער איבערזעצונג פרגעגן שטיינשניידער (המזכיר, VII, 43) און וויסלאוויץ אינם אויבנ-דערמאנטן ווערק (פרינץ א. דערוויש, 17) 2. אינם יאר 1769 האט אייזיק הומבורג פארעפנטלעכט אין פראנקפורט דמיין דעם „בן המלך והנזיר“ מיט א יידישער איבערזעצונג. דער נאמען פונם איבערזעצער איז ניט אנגעוויזן, נאר עס איז פעסטגעשטעלט, אז זי געהערט ראובן בן אברהם הלוי. ער גופא ווייזט דערויף אן אין א ספעציעלער „הערה“ צו זיין העברעיִש ווערק „נחלת ראובן“, וואס איז ערשינען אויך אין פראנקפורט אינם יאר 1770 (בשנת בנהלתם): „אמר ראובן הלוי, ראה זה מצאתי למלאות רצון אחר רציתי זה ימים לא כביר שהעתקתי ס' בן המלך והנזיר כלה מלשון הקודש ללשון אשכנז מלה במלה ומסרתי להמוציא והמביא הנזכר בספר“. ער ווייזט דערביי אן, אז ער האט אויך איבער-געזעצט אלע לידער, וואס קומען פאר אינם בן המלך והנזיר, נאר דער ארויסגעבער האט געקארגט אין ארט און דערפאר אלע פערזן ארויס-געווארפן (אבל בזה את חוק בריתי הפר וכ"ו וכ"ו).

1 אויך אין זיין פאר-וואָס דערמאָנטן יונגס-ווערק סרעם ער שערף אַרויס קעגן די אָנהענגער פון תלמוד:

ואל יזנו לספרי שוא עשויים בגלות מדבר מרמה ועולה

אשר לא נשמנו בני נביאים ולא הוויים שלוחים לתחלה

דברים קטאום מלב וברום וקבלה קראום לקבלה.

2 גרעסערע פראַנטענטן פון דער הויקער איבערזעצונג האָבן ניס לאַנג פאר-געשליכטס פראַג. ווי שטיק אין „לאַנדוו-בוך“, 1926, ז. 58—62 און ס. עריק אין זיין „זינגן אלט-יידישן ראָמאַן און נאָוועלע“, 9—223.

שטיינשניידער, בעת ער דערמאנט אין זיין ווערק, העבר. איבער-
 זעצונגען" (ז. 863) ראובנס איבערזעצונג פון „בן המלך והנזיר", איז דערפון
 מוסף: „ווארשיינליך דאנאך (ד. ה. נאך דער דאזיקער אויסגאבע)
 זאלקווא 1771 אונד פירדא 1783".¹ די פירדאער אויסגאבע איז אונז
 אומפאקאנט און מיר האבן דערפאר ניט געקאנט פעסטשטעלן, אויב
 שטיינשניידערס השערה איז ריכטיק; בנוגע אָבער צו דער זאלקווער
 אויסגאבע ווייסן מיר גאנץ באשטימט, אז שטיינשניידער האָט אַ טעות
 געהאַט. מיר האָבן די באַטרעפנדיקע אויסגאבע געזען,² און מיר האָבן
 זיך איבערצייגט, אז זי האָט מיט דער פראַנקפורטער קיין שום שייכות
 ניט. עס זיינען צוויי גאַנץ פאַרשיידענע איבערזעצונגען. בכדי זיך
 אין דעם צו איבערצייגן, געניגט צו פאַרגלייכן בלויז די ערשטע שורות
 פון דער פראַנקפורטער און דער זאלקווער אויסגאבן:

פראַנקפורטער אויסגאבע:

עז זאָגט דער אויטאָר: צור צייט דער גוואלטיגן קיניגן אין אינדיען
 רעגירט איינר דער לאסטערהאפטשטי אהן פר נינפיגר בלוד-דורשטיגער
 קיניג. ער רעגירט מיט לושט און בטריגרייא, אויך זוכטי ער זיך דורך
 אלרלייא וואהל-לושט צו בענפטיגן. ער פיהרט איבר הויבט איין ליטר-
 ליכש פוילענציש לעבן און ליבטי זולכה מענשען, דיא עבין פלם פרעסין,
 זויפין און ליטרליכש לעבן צו פירן זוכטן.⁴

זאלקווער אויסגאבע

בימים, אין די ערשטי טעגין אין אן פאנג פון די ערשטי קיניגן,
 וואר אין לנד הודו איין שעלבישר (שעלמיטר?) קיניג אהן פר שטאנדר,
 איין שולד בלוטיגר מאן מיט בייו גראנקין. עס וואר איין פרעכר און
 הויך גמיטיג, ער האָט ינגלוסט די נרהייט פון דר וועלט און אירע
 תענוגים, און האָט בגערט נאך צו יאגין זייני שטעגין פון עולם הזה,
 ער לויבט זיך מיט זיין גילדני געטר.

1 אויך אין „הטזיר XV, 67), בעת שטיינשניידער דערמאָנט די זאלקווער
 אויסגאבע פון „בן המלך והנזיר", איז ער דערפון מוסף: „זא איסט זיג אפענבאר
 איין אַברוק דער אויסגאבע 1769".

2 אַנב, בן יעקב (איצר הסארים, 78) און נאָך אים אלעזר שולכאן (שעת
 יהודית אַשנזיג, 106) דערמאָנען אַ פירדער אויסגאבע זינס יאָר 1753. צי איז זיירקלעך
 געזען אַזאַ פריערע אויסגאבע, אָדער ס'איז ששום אַ טעות הדסים און ס'איז דאָ די רייד
 העגן דער זעלביקער אויסגאבע פון 1783, האָבן מיר ניט געקאָנט פעסטשטעלן.

3 מיר האָבן זיך באַנוצט מיט אַן עקזעמפלאַר פון ש. ווינערס פרייאַם-ביבלאָטעק.

4 מיר ציטירן נאָך זיילבאָנס ווערק, 106-107.

אויפן שער-בלאט פון דער זאלקווער אויסגאבע ווענדט זיך דער ארויסגעבער צו די לעזער: „איהר מאנען און ווייבר זייט ניט קארג אויף געלט, און קויפט דאָס ספר וואָש איז נאָך ניט גיוועזן אויף דר וועלט. ווען איהר ווערט פֿר שטיין וואש דער מחבר טוט ריידן, וועט איר איער גוף און נשמה מיט גוטן באַקליידן. דער מוסר פון דעם ספר טוט דאש האַרץ רירן, און טוט ווייזן ווי דער מענטש זאָל זיך אַל זיין לעבי טאָג פירן, ובזכות זה וועלין מיר זוכה זיין אין דעם הייליקן לאַנד ווידר צו קומין, וואָס מיר זענן וואָרן דרפון אַוועק גינומן. אמן.

בכדי צו באַקענען דעם לעזער מיט דער עלטסטער יידישער איבער-זעצונג פון „בן המלך והנזיר“, ברענגען מיר דעם אָנפאַנג פונם, צוועלפטן קאַפיטל לויט דער מינכענער האַנטשריפט מיטן פאַרגלייך פון דער פיורדער (1783) און זאלקווער אויסגאַבן:

מינכענער האַנטשריפט

ווי זיך זאָל פיניגן איהליכס אין זיין טייל, אונד וי דָר גייט (גייציקע) נורלירט זיין האַילאָ (הייל)

דר יונגא סיניג שפראַך: דו זעליגר ניוא, גיבא מיר צו ערקענען די גוואנהייט אונד ויזא דו דיך האלסט אונד ווי זינט דיינע זיטן, זא קאן איך גאין נוד דיינע טריטען, און לערן דו מיך ווי דו דיך הוסט ביטראגן, אין יוניט אין עליר דם זאלטן מיר זאגן. דר גייסטליך שפראַך אין גיווכט ניט קיין גיט...¹

פיורדער אויסגאַבע

די טוגינד דער זיך פֿקניגט, ער האפי וועניג אדר פיל דם לאסטר דר וואהללוסט וואן עם איהם דר מאל איינש מאנגעלט.

דר פרינץ זאָנט: דו קליגער מאן, לאזי מיך דייני אויף-פיהרונג און דייני וועני ווישן, דאמיט איך מיך מיט גנןיחני דארינן צו וואנדלן און צי טוהן ווי דוא טוהסט. זאגי מיר אויך, וויא דוא דייני עלטר צו פרינגסט און וויא דייני הענדי ארבעט דיך נעהרן קעני. דר פרומי זאגטי וויסי דם איך מיך...¹

זאלקווער אויסגאַבע

ויאמר: זאָנט דער בן מלך: דוא פאגליגטר חכם, ויזא מיר מודיע דייני מנהגים און דיין וועג פדי איך זאָל מיך גוויינין צו גיין אין דיא ווענין און צו טאָן וויא זייער ווירג, און זאג מיר וויא דו טושט היינט דיין עלטר דר נערין און וויא דוא טושט פון דיין פֿר דינשט עשין. זאָנט דער נזיר: דוא זאָלסט ווישין, אז איך טוא מיך לאָזן בנגון...¹

¹ צימירט נאָך הייסלעוויץ, 17.

ביילאגע נומ' 4

(ג. זייט 292)

די יידישע איבערזעצונגען פון ברכיה הנקדנם „משלי שועלים“.

אויך בנוגע צו די יידישע איבערזעצונגען פון „משלי שועלים“ איז ביי די ביבליאגראפן א געוויסער פלאנטער. בן-יעקב (אוצר הספרים, 378) און שטיינשניידער (העבר. איבערו., 958—959) רעכענען, אז די זעלביקע קאפעלמאנס איבערזעצונג, וואָס איז דערשינען דאָס ערשטע מאָל אין פרייבורג בערך אינם יאָר 1583, איז אויך איבערגעררוקט געוואָרן אין ווילנאָ-גראָדנאָ אינם יאָר 1825. עס איז אָבער אַ גרויסער טעות. מיר האָבן פאַרגליכן קאָפעלמאָנס איבערזעצונג לויט דער פראַנקפורטער אויסגאַבע פון 1767 מיט דער ווילנער-גראָדנער אויסגאַבע, און מיר האָבן זיך איבערצייגט, אז עס זיינען צוויי גאַנץ פאַרשיידענע איבערזעצונגען. אין דער לעצטער אויסגאַבע איז די איבערזעצונג גע-דרוקט אָן דעם העברעיִשן טעקסט. איבערגעזעצט זיינען ניט אַלע 107, נאָר בלויז 102 משלים; עס פעלן אויך די דאָפּל-פּערזן פאַר יעדן משל און ברכיה הנקדנם הקדמה. דערפאַר אָבער איז אָפּגעדרוקט אַ גרויסע פאַררעדע פונם אומבאַקאַנטן איבערזעצער. צוליב איר אייגנאַרטיקן סטיל ברענגען מיר זי דאָ בשלמות

„ברוך, גלויבט בישטו גאָט דער בשעפר פון דער וועלט דאָש דוא האָשט פח און שכל גיגעפן איין מענטשן צו ריידן און צו שרייבן וויא אין דעם ספר איז גשטעלט. דאָש זיינען די רייד פון דיין קנעכט ברכיה ב'ר נוטראי הנקדן וואָש ער אַליין האָט די משלים אין איין זאַמלונג גימאַכט, ער האָט איין משל פון אַלע בשעפעניש גיבראַכט, עס איז דערינען זייער פיל מוסר גישריבן, דען דאָש האָט ער זיך מיט זיין שכל אויש גיקליבן, בדי איטליכער מענטש זאָל פון דער משל פאַר שטיין, וויא זיך אויף דער וועלט צו בעגיין, דען דעריבער האָט ער משלים אין איין זאַמלונג גימאַכט, דען איין משל קאָן מען זיך נעמן אין זינען, דורך דעם קאָן מען ווישן, ווי אויך גאָט צו דינען. דיא רייד מאָג מען זיך שטאַרק אין מה אַריין נעמן, דעריין דאַרף זיך אַפילו דער גרוישער מאַן אויך ניט צו שעמען, דען ווארעם זאָל ער זיך גרעשער האַלטען, ווי שלמה המלך עליו השלום אַליין, אין זיינע ספרים טוען דאָך אויך משלים שטיין, דוא זאָלשט זיי אין זינען האָבען אַלע. צייט, דען גימאַכט האָבן דש ניט קיין קלוינע לייט, אין איר גיפנישטו מוסר אַלע צייט. ער האָט דאָש גימאַכט ניט דורך דעם געלט צו פאַר דינען נאָר פאַר זיך אויך פאַר גוטע פרומע לייט, ניט אַזוי וויא דיא נאַרעשע

לייט טוען פון משלים לאכין, זיי טוען דעם משל צו נישט מאכן. טוא זיי נישט הערן, אין דיא משלים זאלשטו מיט דיין שכל דער קלערען, וועשטו זעהען פון וועגן דיא משלים זיינען גימאכט גיווארן, כדי דער מענטש זאל פאר שטיין וויא נישט זיינען גירעכט זיינע יאהרען, ער לעבט ניט איביג ער מוז אויך שטערבן, ווען ער טוט צדקה און מעשים טובים אויף דער וועלט דאס טוט ער זיך אליין ארבן; דורך די משלים וועשטו פארשטיין וויא זיך אין גוטע זאכן צונעמן איין וועג, ער זאל זיין גלייך און זאל ניט אראפ. פון שטעג, דער מיט וועשטו קאנען צו איין תכלית לעולם הבא קומן, דעם יצר טוב וויא צו זיך צו פקומען, די תאות עולם הזה וויא א וועק צו ווארפען, ער זאל דעם יצר הרע פאלגן ניט דארפען, צו השם יתברך זאל זיך זיין הארץ טערן, ער זאל אויף דער וועלט מעשים טובים מערן, ווען ער וועט תשובה טאן זאל ער דערביי פאר גיסן זייער פיל טרעהרן, כדי הש"י זאל אים איין גוטן וועג בשערן, דער מיט זאל ער זיך קאנען לעוה"ב דער שלאגען, עש איז אלץ נישט אויף דער וועלט, מיט זיך נעכט מען ניט קיין געלט. דורך דיא משלים קאנשטו זיך איין וועג געפינען, ווי זיך עוה"ב אויף צו שפינען, דען דא שטייען משלים פון אלע היות פאר מעלט, כדי דוא זאלשט זעהען דעם סוף פון דער וועלט, נאך איטליכן משל איז דער נמשל גיזאגט גווארן אלץ אויף דעם מענטשען. טוא אזוי וועט דיך גאט בענטשען, וועשט זוכה זיין תחיית המתים דער לעבן, איין שבה מיט אלע אבות וועשטו טאן גלייך צו גאט געבן, נור פריער זאלשטו זיך ארום קוקן, דוא זאלשט פון די נארעשע וועלט ארויש סרוקן, און איר זאלשטו דיינע יארן ניט פאר בריינגען, גאט וועט דיר דיינע יארן דער ליינגען, אויף דער וועלט זאלשטו גיין מיט אמת ניט מיט פאלשקייט, וועשטו זוכה זיין צו זיצן מיט צדיקים אין גן עדן באיי זייער זייט".

די ארויסגעבער פון זייער זייט האלטן אויך פאר נייטיק אָנצו-וויון אויפן שער-בלאט: „ספר משלי שועלים האָבן מיר זיך במיהט לטובת כלל ישראל מעתיק צו זיין און אויף טייטש דרוקען, עש זאל קעגן דער גמיינר עולם אויך ווייבר קוקן; דורך דעם וועט איטליכער ווישין דבר בעתו על אופניו צו זאגן, און אויך נאך פיל תאוות ע"ה וועט ער זיך מיט אונרעכט ניט נאך יאָגין, ווען ער וועט נור דעם גוטן מוסר פון דעם סבר וועלן מיט שכל במערקן, ווירד זיך דער חשק אין זיין הערץ צו מדות טובות איטליכש מאהל שטערקן, בדרך הישר כפי רצון הבורא צו וואַנדל'ן, וויא רעכט און קלוג זיך צו בועהין מיט לייטן אין האַנדל'ן, איכר איין שמח בחלקו צו זיין מיט דעם וואָש גאָט טוהט

אים בשערין, בכדי אויך שם טוב אויף דער ערד אויך זכות אין היכל
צו פר מעהרין".

בעת אין קאפעלמאנס איבערזעצונג באגעגנט מען אפט אלטמאָ-
דישע דייטשע, און אפילו ערטערווייז אויך פראנצויזישע אויסדרוקן,
ווארפן זיך דורך אין דער גראַדנאָ=ווילנער אויסגאבע רוסיש=לאַווישע
ווערטער. ביידע איבערזעצונגען זיינען ניט קיין ווערטלעכע; ניט נאָר זיי
איבערזעצן דעם טעקסט — זיי זיינען אים אויך מסביר, דערקלערן דעם
תמצית. און יעדער מִפְּרָשׁ דערקלערט אויף זיין שטייגער, לויט זיין
וועלטאַנשוואונג. די פאַבלען באַקומען ביי די יידישע איבערזעצער אַ מער
יידישלעכן שניט, אַן אויסגעפרעגט „גאָטספאַרכטיקן“ לבוש. בפרט די
מוסר השפּלם צום סוף פון יעדער פאַבל האָבן ביי די איבערזעצער נאָר
אַן אַנדער פנים, ווי אין העברעיִשן טעקסט. אין ברכיחם מוּסר השפּלם
זעט מען קודם כל דעם פּקָה מיטן קינסטלעריש=שאַרפן אויג; ביי די
איבערזעצער — דעם פרומען בעל מוסר און ירא שמים.
בכדי צו באַקענען מיט דעם סטיל פון ביידע יידישע איבערזע-
צונגען, ברענגען מיר פאַראַלעל דעם טעקסט פון צוויי אויבן ציטירטע
ברכיחם פאַבלען:

ק א פ ע ל מ א נ ס א י ב ע ר ז ע צ ו נ ג ל ו י ט ד ע ר פ ר אָ ג ע ר א ו י ס ג א ב ע , 1767

מ ש ל 30: איין אָקס און איין לייב טיפּ איין פּאָק.

דער אויף זיך האָט לוגער 1 און איין שפּייאָן (שפּיאָן)
איז בשטענדיג איין פורכטזאָמער מאַן.

איין אָקס גינג פור איין לַיבין=גרוב פּר בייא, ער דער שרעקט
זער וויא ער הערט זיין גשרייא, ער לויפט אין אייני גרובין מיט גרושי
זאָרגין, אַלדארט וואר אויך איין באַק פּר באַרגין. דער באַק פראנט דען
אָקסן; ווארום טושטו ציטרן זא זעהר, מיר זיינן דאָך אין איינס שטאַל
אויף צוויגן ביז אלהער, ער=שרעקשטו. דען פּר מיר, מיר זיינן דאָך
גווינהלך בייא אַנדר שון דר פיר? דר אָקס שפראך: עש קומט מיר
אַל דש פּיך (פיה) פּר לויטר לַיבן פאָר, עז הוט ניט געפעהלט אום מיך
איין האר, זינטו=מאהלין איך פּר דען לַיבן זא יעמרלעך ער שראקין בין
ווארין, זא הבי איך פּר אוין פּיך גרויזאַמי פורכט איך גיבי מיך פּר לארין,
דאז איז אויך דש משל: ווער איין לוגער אויף זיך טוט טראגין,
דער איז אלצייט אין פורכט פילייכט ווערט ער גשלאגין. אויך ווער זיין
פאַרבארגענהייט צו איין אַנדרן טוט אנטפלעקין, דער קאן זיך ניאמאהל

1 לוגער — אַן אויסזעהר, נאָכקוקער. פונם אַלטן דייטשן חזרם לונגין קאָן.

זיכער צו דעקוי, אוב שון ער קייני גרושי פארכט זיך הוט צו זכין, דענאך לעבט ער אין אנגשט און הוט ניקש צו דר לאכין

ב ש ל 54: איין פענין ביים ביים איין דארין.

עו זאָל זיך דער עויטר מיט זיין רייכטום ניט פיל לאזין

הערין, ווייל עש ניט איביג קאן גוועהרן.

איין גרושר טעני בוים אין וואַלד וואר זיך זעהר האַפערדיג אויף פיהרן, ער בריהמט זיך מיט זיינר היך און מיט זיינר שונהייט טוט ער זיך צירן. ער זיכט (זיהעט) נעפן זיך וואקסין איין דארין בוים גאַנץ נידר, דא שפראך ער צום דארין: וויא אונטרשטישטו דיך נעפין מיר צו שטיין מיט דייני קורצי גלידר, האשטו דען קיין פארכט פור מיר וואן דוא מיך טושט שוואן. נעמט מען דען פון דיר טענין=האלץ צו בוכיאן, אויך קייני מאַרשט=בויםן צו דיא שיפן, עש טוט אויך קיין ארץ אדער פעך פון דיר הראפטריפן. דער דארין גאב אים אַנטווארט גנץ גליכפון: מיט דייני איגני רוהם טושטו דיך זעלכשט שיכפן, דר סוף פון דיר מען האקט דיך אָב אין גרונד זאמט דייני פלעטרן דייני שענשטי צווייגן ווירדן צו שניטן אויף ברעטר, מיך אבר קאן נימאנד ניצן, דא= הריבר (דאַריבער) טוהי איך גאַנץ זיכר זיצן.

דאָש משל גיהט דש דער ארמר מאן דער זיך פירט גאַנץ נידר, קאן עש פיל מאַל בעסר הינויש פיהרען אלז דער דייכער בידר. צו וויילין קיינט מען איהם אין זייני נידר קייט צו אונטר דרוקן, אָבר גאָט דער אַלמעכטיג טוט שוין אויף אים קוקן, ככ"ש: איטבון את דכא ושפל רוח, דאז איז טייטש: די שכונה רואט אויף דיא זיך גנץ דעמיטיג פיהרען, ניכט אבר בייא דיא מען גרושי האַפערט טוט שפיהרן, אלז וויא דער טענין בוים האָט אויז זיך פיל גמאַכט, דער דארין אבר הוט מיט זיין סוף אויז גלאכט.

די איבערזעצונג פון ווילנע=גר אַדנער אויסגאַבע 1825.

ב ש ל 28: איין אָקס ביים איין לייב ביים איין באַראַן

איין אָקס האָט דערזען איין לייב פון ווייטין, ער שראייט און ברובט אויף אַלע זייטן. ער בהאַלט זיך אין איינע פון דער שטאַלן, פאַר שרעק טוט ער אויף דער ערד אַנידער פאַלן, דאָרטין גיפנט ער איין באַראַן שטיין, ער פרענט אים וואָש איז דין מיינ, וואָש בישטו אין אַזוא איין שרעק, וואש עש איז גאר קיין עק. האָב קיין פאָרכט שטעה אויף, אפשר האָט זיך איין שלעכטע זאָך דיר געדאַכט קוק ניט דערויף. דער אָקס ענטפערט מיט זייער איין שלאָפען רייד: היינט איז מיר גאַר פאַרשטערט גיוואָרן מיינ פרייד, איין לייב האָב איך דער זעהן פון ווייטן,

פאר ירעק טוט מיר וויי דיא זייטן, איך קאן צו זיך ניט קומען, מיין
אמעס האָט מיר פאַר נוכען.

ווא אויך דער מענטש וואָש האָט אַ לונגער אויף זיך, אַלע לייט
ירעקט ער זיך, ער טראַכט פילייכט קומט ער און נעמט מיך. ער הוהט ניט
צייט זיין לעבן, ער האָט ניט וואָש אים דער פאַר צו געבן. נוא איר
ליבע לייט, זייט גיווארנט און האָט כוּרא פאַר גאָט אַלע צייט, זעה זיך
ארום טוא קיין שלעכטיק, און טוה זיך פאַר אים שעמען, פילייכט טוט
ער דיך באַלד פון דער וועלט אַוועק נעמען.

ביש 50: איין טעגן בוים מיט איין דאָרן בוים

איין טעגן בוים וואָס אין מיטן וואַלד שטייט, ער וואר זעהר הויך
און שייך, אין וואַלד איז נאָך אזא אַזא איין בוים ניט גווען צו גפינג, ארע
בויער האָבן אים גטאָן בדינג, ער קוקט אַראָפּ ער זעט איין דארן בוים
וואַקסט לעבן אים; עש פּר דרישט אים זיער ער הויבט אויף זיין שטיב:
וויא קומשטו צו מיר, בין איך דען גלייך מיט דיר, איך בין דאָך דר
העכשטער צווישן אַלע בויער וואָט אין וואַלד זיינג, אויף מיר טוט דאָך
דיא זון שיינג, מיין קלענשטע רוט איז גרעשר וויא דוא גאָר אין גאַנצן,
מיר איז ניט איבער צו שאַצן, און וויא קומשטו זיך לעבן מיר זעצן.
איך האָב גאָט אין האַרצן, איך וואַלט דיך באַלד גיטאָן צו קוועצען. דער
דאָרן ענפערט מיט קלונע רייד: אמת צו ווישן אונז איז דאָ איין גרושר
אונטר שייד, נאָך בישט דאָרט מער אין פאַרנט וויא איך, אויש האַקן
וועט מען פאַרט גיכער דיך וויא מיך. איך בין שפּל בייא אַלע צייטן, דיך
דער זעט מען דאָך פון ווייטן. זייא בייא זיך ניט טייער, דען מען קאָן
דיר באַלד דיין הויכהייט פּר שטערן, צו מיר וועט זיך פאַרט קיינר
ניט קערן.

אזו אויך דער רייכר מאַן דער וואָש מיינט ער האָט שוין זיין
גליק געפונן. דעם ארמען כענשן לאָזט ער אויף דיא אויגן ניט קומן,
ער פּר טרייבט אים ווען ער וואהנט לעבן אים, ווען דער ארמער
שטראַפט אים קערט ער זיך ניט צו זיין שטיב, לסוף ווען עס קומט זיין
צייט, עש הערשין איבער אים אַלע לייט, גרוש און קליין ראש גאַנצע
גמיינ, זיין שטראַף גייט אים אויש צו זיינה אויגן, דעם ארמען העלפט
גאָט ער זאָל נאָך אויף דער וועלט טויגן, ער האַפט צו גאָט אַלע טאָג
און נאַכט, בייא גאָט איז ער אויך ניט פּר אַכט.

א י נ ה א ל ט

זייט
 7 זונם מחבר.
 13 אריינפיר

ערשטער קאפיטל

פון אבן ישורוש ביו אבן גבירול.

די השפעה פון דער אראבישער קולטור. — דער מדרש און די אגדה אלס
 מקור פאר רעליגיעזער פאָעזיע. — ינאי און הקליר. — חסדאי אבן שפרום אלס
 מעצענאָט און קולטור-טרענער. — מנחם בן סרוק און זיין „מחברת“. — דונש
 בן לברם און זיין פאָלעמיק. — דונש און די אראבישע מעפריק. — מנחם בריח
 צו שפרום. — דער היפוח צווישן מנחם און דונש'ס תלמידים. — חיוג' און
 ג'אנאה און זייער פילאָלאָגישע סעטימייט. — יוסף אבן אָקָר אלס ליטורגישער
 דיכטער. — שמואל הנגיד אלס תלמודיס און געלערנטער. — הנגיד אלס באַשעפער
 פון ניי-העברעיזשער וועלטלעכער פאָזיע. 27

צווייטער קאפיטל

שמואל הנגיד'ס קולטור-היסטאָרישע באַדייטונג. — שלמה אבן גבירול. —
 זיין דורשם נאָך חיסן אין די יונגע יאָרן. — דער דיכטערישטמאָלץ. — דעם
 דיכטערס קרענק און טרהי-שחורה. — זיין אריינשאַטטן מיט יקותיאל הנגיד. —
 זיינע סרויער-לידער. — דעם דיכטערס איינזאָמקייט און די שנאה פון דער סביבה. —
 דער דיכטער אין גלות. — אבן גבירול'ס וועלט-אַנשויאונג. — זיינע פיוטים. —
 די נאָציאָנאַלע שטימונגען אין גבירול'ס פאָעזיע. — אבן-גבירול אלס דענקער. —
 זיין „מקור חיים“ און „גת מלכות“. — די מערישע פאָרטען פון אבן-גבירול'ס
 דיכטונגען. 53

דריטער קאפיטל

יצחק אבן גיאת. — משה אבן עזרא; זיין פריילעכע יונג. — לידער
 פון בליק און פרייד. — די אומגליקלעכע ליבע. — דער דיכטער אלס גע-וונדניק. —
 זיינע לידער פון יאוש און האַפּענונג. — דער געליבטערס פיוט. — דעם דיכטערס
 לעבנס-דראַמע. — אבן עזרא אלס פיוטן. — דער „מלחן“. 100

פערטער קאפיטל

יעדה הלוי. — זיינע יונגע יאָרן. — זיין האַרפאָנישע גאַנצקייט; ליבע-
 לידער; דער דיכטער פון נאָציאָנאַלע ליידן און האַפּענינגען. — דער ציון-אידעאַל
 אלס צאָרטע בלוט פון מיטלאַטעראַלעכער ראָסאַנטיק. דער דיכטער אין עולה-יביל.
 זיינע ציון-לידער, הויט אים שילעכע גאָרייטונג. 122

פינפטער קאפיטל

די רעליגיעזע פילאָזאָפיע פון סעדיה גאון ביו

דעם רבי"ם.

ויים.

דער אויפבלי פון נאטורוויסנשאַפֿטן און פילאָזאָפיע'דיי די צראַבער. — דער „קאַלאַם“. — די קראים און די פריידענקער. — חני' און דער אומי- באַקאַנטער. די השפעה פון דער גריכישער פילאָזאָפיע. — די אַלעגאָרישע מעטאָדע פון פילון. — סעדיה גאון אַלס פאַלעמיקער און דענקער. — רבנו בחיי און זיין ספר „חובות הלבבות“. — יהודה הלוי אַלס דענקער; זיין „ספר הפזורים“. — „דער גאָס פון אַברהם און דער גאָס פון אַריסטו“. — דער געראַנגל קעגן דער אַליינהערשאַפֿט פון דער פילאָזאָפיע. — דער נצחון פון אַריסטוס שיטה. — אבן סינא און זיין השפעה. — יוסף אבן צדיק און זיין „עולם קסם“. — אבן צדיק אַלס ראַציאָנאַליסט. — דער ראב"ד אַלס ערשטער יידישער אַריסטאָטעליקער. .

150

זעקסטער קאפיטל

ר' משה בן מיימון, זיינע יונגע וואַנדער-יאָרן. — דער רבי"ם אַלס הויף-אַרצט, אַלס משרש און אַלס פּוסק. — דעם רבי"ם „משנת תורה“ און איר באַדייטונג. — דער „בורח נבוכים“. — מיימוני אַלס ראַציאָנאַליסט; „שלטון השכל“. — די פּשירא צווישן תורה משה און אַריסטוס שיטה. — רמוס און משלים אין דער תורה. — „טעמי המצוות“. — דעם רבי"ם דעות וועגן דעם גאָס-באַגריף און וועגן השארת הנפש. — דעם רבי"ם באַדייטונג אין דער יידישער וועלט און אין מערב-אייראָפּע.

190

זיבעטער קאפיטל

די פּאָעטישע פּאַרמען פון דער העברעישער ליטעראַטור נאָך יהודה הלוי. — אַברהם אבן עזרא דער געלערנטער גע-וונדניק, זיין באַדייטונג אַלס אויסקלערער און קולטור-טרענער. אַברהם אבן עזרא אַלס גיביל-דערקלערער און שפּראַך-פּאַרשער. — די פילאָזאָפישע אָנשוואַונגען פון אַברהם אבן עזרא און זיין באַדייט אַלס דיכטער. — אבן עזרא אַלס פייסן און פאַכפּלעיסט.

218

אַכטער קאפיטל

דער סאטירישער ראָמאַן אין דער העברעישער

ליטעראַטור.

יהודה אַלחרויז דער וואַנדער-פּאַעס. — אלתירי דער אַראַבישער מאַקאַמען-דיכטער. — די יידישע מאַקאַמען-דיכטער שלמה צקביל און בן סהל. — אַלחרויז אַלס פּיריום איבערזעצער. — אַלחרויז נסיעה קיין ארץ-ישראל און זיין דידאַקטישע פּאַעזיע. — זיין ראָמאַן „תחמיני“. — אַלחרויז אַלס הומאַריסט. — דער מזמור-סביל און זיין באַדייטונג. — אַלחרויז אַלס ליטעראַטור-קריטיקער. — יהודה אבן שבתאי און זיינע ווערק. — דער דיכטער יצחק קעגן שבתאי. — די מעצענאַסן און די העברעישע ליטעראַטור. — דער דיכטער יוסף גבארה אַלס אַרצט; זיין ראָמאַן „כפר עשועים“.

233

ניינטער קאפיטל

זייט

- די השפעה פון יידן אויסן אייראָפּעיִשן פּאָלקלאָר. — פּעפּער אַלסאָנסי און ויין "Disciplina clericalis". — דער היסטאָרישער עפּאָס „ספר הישר". — אַנדריס אבן חסדאי און ויין דיראַקטישער ראָמאַן „בן הטלך והנזיר". — „בלילת ודימנה" און אירע איבערזעצער — „משלי סנדבאר". — דער פּראָטעסט קעגן דער פּרעמד-לענדישער השפּעה. — יצהק אבן סהולה און ויין פּאַבלי-זאַמלונג „משל הקדמוני". — דער פּאַבלי-דיכטער ברכיה הנקדן און ויין „משלי שועלים". — די התחלה פון דער ירידה; די השפּעה פון דער קאַטאָלישער קאַסטייליע 265
- ביילאָגן 299

